

CARPICA

1972

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

CARPICA

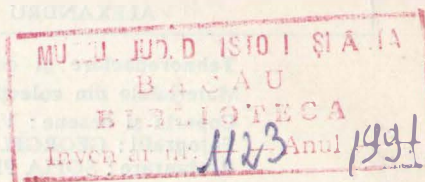

„Cultura cea mare a întregului popor“ se clădește pe cunoașterea trecutului, iar realizarea ei este „cea mai nobilă străduință a timpului de față“.

V. PARVAN

1972

MUZEUL DE ISTORIE BACĂU

422 P / 1998

C A R P I C A

— CULEGERE DE STUDII ȘI COMUNICĂRI —

*manuscris sider 129-144
p 113-128 To page*

1992

NATIONALMUSEET

1. Adolung

KÖPENHAGEN

<http://www.cimec.ro> / <http://cmiabc.ro>

Apare sub îngrijirea colectivului :

**VASILE FLOREA, ALEXANDRU POPOVICI, DAN MONAH, IOAN
MITREA, AL. ARTIMON, V. CĂPITANU, VIORICA FILIMON,
ALEXANDRU ANDRONIC și DORINEL ICHIM.**

Tehnoredactare și corectură : HORIA GANE

Materialele din colecția Muzeului de istorie Bacău

Coperta și desene : VAL. BLANARU

Fotografii : GEORGEL BANDRABUR

Restaurare : SOFIA PETRESCU

C A R P I C A

**Publicația Muzeului de istorie și artă
Bacău**

**Orice corespondență va fi trimisă pe
adresa : Muzeul de istorie Bacău, Str.
Karl Marx nr. 23, (Tel. 12444),
județul Bacău, R. S. ROMÂNIA**

C A R P I C A

**Revue du Musée d'histoire et d'art de
Bacău.**

**Tout correspondance sera envoyée à
l'adresse : Muzeul de istorie Bacău, Str.
Karl Marx, nr. 23 (Tel. 12444),
județul Bacău, ROUMANIE**

C A R P I C A

S U M A R

IN MEMORIAM V. PĂRVAN

	Pag.
Vasile Boroneanț, Vasile Pârvan, fondator al școlii românești de arheologie	7
Vasile Florea, Fundamentarea istoriei ca știință în concepția lui Pârvan	13
Alexandru Zub, Vasile Pârvan	25

A R H E O L O G I E — I S T O R I E

Maria Bitiri și Viorel Căpitanu, Așezarea paleolitică de la Lespezi, județul Bacău	39
Nicolae Ursulescu, Topoare perlorate din cadrul culturii Criș de pe teritoriul României	69
Vladimir Dumitrescu, Încă o dată C 14 pentru cultura Cucuteni	79
Anton Nițu, Reprezentarea bovideului în decorul zoomorf pictat pe ceramica cucuteniană din Moldova	83
Ștefan Cucos, Noi reprezentări antropomorfe pictate pe ceramica cucuteniană	91
Mihai Vatavu, Mormântul „Noua” de la Popricani	95
Aurel Buzilă și Petronius Hălăucescu, Două morminte din secolul al IV-lea e.n. de la Doina-Girov, județul Neamț	99
Dan Gh. Teodor, Contribuții privind pătrunderea și stabilirea slavilor în teritoriile extracarpătice ale României	105
Ioan Mitrea, Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei	115
Victor Spinei, Săpăturile de salvare de la Olteșești	133
Lucian Chițescu, Fortificațiile Moldovei până la mijlocul secolului al XV-lea	143
Alexandru Andronic, Începuturile vieții urbane la Iași	169
Alexandru Artimon, Câteva considerații asupra tezaurului monetar din secolul al XVIII-lea descoperit la Drăgești — Tătărăști (jud. Bacău)	181
Ion Murariu, Veniturile și cheltuielile moșiei Fântânela din ținutul Bacău, între 30 septembrie 1803 și 30 septembrie 1804	189
Maria Voicu și Sevasta Irimescu, Un moment al aplicării legiurii agrare din anul 1864	197

Georgeta Popovici, <i>Spătarul Pavel Cristea — cîltor băcăuan</i> . . .	201
Dumitru Zaharia, <i>Unele date cu privire la începuturile învățămîntului în orașul Tîrgu Ocna</i> . . .	211
Ecaterina Negruți-Munteanu, <i>Guvernul P. P. Carp și problema reformei administrative la 1912</i> . . .	219
Leon Eșanu, <i>Mișcarea grevistă de la fabrica „Letea” Bacău în anii 1918-1920</i> . . .	235
Ioan Scurtu, <i>Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din mai-iunie 1920</i> . . .	251
Iulia Văcărașu, <i>Considerații istorico-geografice asupra economiei de presiunii Dărmănești</i>	267

ETNOGRAFIE

Dorinel Ichim, <i>Expoziția de artă populară „Colecția Vasile Heisu” — Răcăciuni</i>	279
--	-----

RECENZII

Maria Bitiri, <i>Paleoliticul în Țara Oașului, studiu arheologic. Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice</i> , București, 1972, 146 p. text, cu 50 planșe, de Viorel Căpitanu	287
E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hincu, <i>Ocerki istorii culturii Moldaviei (II-XIV vv)</i> , Chișinău, Ed. Știința, 1971, 178 p., cu 60 de figuri în text și XXII planșe, de Al. Andronic, I. Mitrea.	288
Pierre Courthion, <i>Curenți și tendințe în arta secolului XX</i> , Ed. Meridiane, București, 1973, 381 p., cu 117 figuri, de Doina Bujor	293
Lista prescurtărilor — Abreviations	295

SOMMAIRE — INHALT

IN MEMORIAM V. PÂRVAN

	Pag.
Vasile Boroneant, <i>Vasile Pârvan, fondateur de l'école roumaine d'archéologie</i>	7
Vasile Florea, <i>Les fondements de l'histoire comme science en conception de Pârvan</i>	13
Alexandru Zub, <i>Vasile Pârvan</i>	25

ARCHÉOLOGIE — HISTOIRE

Maria Bitiri et Viorel Căpitanu, <i>L'établissement paléolithique de Lespezi</i>	39
Nicolae Ursulescu, <i>Lochbeile der Criș-Kultur aus Rumänien</i>	69
Vladimir Dumitrescu, <i>Encore une date C₁₄ pour la culture de Cucuteni</i>	79
Anton Nițu, <i>Représentation du bovidé dans le décor zoomorphe peinte sur la céramique cucuténienne de Moldavie</i>	83
Ștefan Cucoș, <i>Nouvelles représentations anthropomorphes peintes sur la céramique cucuténienne</i>	91
Mihai Vatavu, <i>La tombe „Noua” de Popricani</i>	95
Aurel Buzilă et Petronius Hălăucescu, <i>Deux tombeaux du IV-ème siècle n. è. de Doina-Girov, département Neamț</i>	99
Dan Gh. Teodor, <i>Contributions concernant la pénétration et l'établissement des Slaves dans les territoire extracarpalique de la Roumanie</i>	105
Ioan Mitrea, <i>Contributions à la connaissance de la culture Dridu dans la région moldave entre les Karpates et le Siret</i>	115
Victor Spinei, <i>Les fouilles de sauvegarde d'Oltenești</i>	133
Lucian Chițescu, <i>Les fortifications de Moldavie</i>	143
Alexandru Andronic, <i>Les débuts de la vie urbaine a Jassy</i>	169
Alexandru Artimon, <i>Les considerations concernant le trésor monétaire des XVIII-ème siècle découvert à Drăgești-Tătărăști (département de Bacău)</i>	181
Ion Murariu, <i>Les revenus et les dépenses du domaine de Fintinelele (district de Bacău) entre le 30 septembre 1803 et le 30 septembre 1804</i>	189
Maria Voicu et Sevasta Irimescu, <i>Un moment de l'application de la loi agraire de 1864</i>	197

Georgeta Popovici, <i>Le spathar Pavel Cristea-fondateur à Bacău</i> .	201
Dumitru Zaharia, <i>Quelques données concernant le comancement de l'enseignement dans la ville de Tîrgu-Ocna</i>	211
Ecaterina Negruți-Munteanu, <i>Le gouvernement de P.P. Carp et la question de la réforme administrative en 1912</i> .	219
Leon Eșanu, <i>Le mouvement gréviste de la fabrique „Letea” — Bacău pendant les années 1918-1920</i>	235
Ioan Scurtu, <i>La lutte des partis politiques dans les élections parlementaire du mai-juin 1920</i>	251
Iulia Văcărașu, <i>Considerations historiques et géographiques sur l'économie de la dépression de Dărmănești</i>	267

E T N O G R A P H I E

Dorinel Ichim, <i>L'expositions d'art populaire La collection Vasile Heisu — Răcăciuni</i>	279
--	-----

C O M P T E S R E N D U S

Maria Bitiri, <i>Paleoliticul în Țara Oașului, studiu arheologic. Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice. Text, 146 pag. et 50 pl., București, 1972, par Viorel Căpitanu</i>	287
E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hîncu, <i>Ocerki istorii culturî Moldavii (II-XIV vv), Chișinău, Ed. Știința, 1971, 178 pag. avec 60 fig. dans text et XXII pl., par Al. Andronic, I. Mîtreă</i> .	288
Pierre Courthion, <i>Curentele și tendințele în arta secolului XX, Ed. Meridiane, București, 1973, 381 pag., avec 117 fig., par Doina Bujor</i>	293

VASILE PÂRVAN, FONDATOR AL ȘCOLII ROMÂNEȘTI DE ARHEOLOGIE

de VASILE BORONEANȚ

**Profesorul contemporan dacă e de
fapt un om superior, nu mai e astăzi
un înfaiblil profet de sentințe reve-
late ci un prospector ***

Ori de câte ori vocația pentru problemele de arheologie a prilejuit să fim aproape de cei care i-au fost în preajmă, l-au cunoscut, l-au auzit vorbind pe Vasile Pârvan, aceeași întrebare o adresam. Vorbiți-ne ceva despre maestru. Și noi, cei din generația mijlocie, ascultam cu luare aminte fiecare slovă a interlocutorului. Admirația contemporanilor și a noastră este justificată pentru că ceea ce a realizat în viața sa scurtă, în condițiile material-istorice ale epocii sale, nu știm cine și în care țară a realizat mai mult pentru o disciplină nouă cum era arheologia.

Fără a fi lipsit de înaintași iluștri, dacă este să menționăm numai pe Al. Bolliac, Al. Odobescu, Gr. Tocilescu, Vasile Pârvan apare ca cel mai de seamă părinte al cercetării arheologice din țara noastră.

Lipsa unei cercetări științifice organizate, a unui muzeu sau a unei instituții specializate îl determină încă din 1906, când era la studii la Berlin, să se gândească la necesitatea organizării unei școli arheologice românești care prin dezvelirea sistematică a urmelor trecutului să cîștige sprijinul autorităților și a publicului. Pune problema antrenării cercetării arheologice din țara noastră pe făgașul pornit de cercetarea contemporană.

După întoarcerea în țară, pe lângă catedra de istorie veche, epigrafie și antichități greco-romane și Muzeul Național de antichități atrage un număr de colaboratori pe care îl îndrumă și cu care pornește marea campanie de explorare și valorificare științifică a antichităților din toate epocile.

Un adevărat program de lucru intitulat *Probleme de arheologie în România*, publică în 1921 în gazeta Transilvania și apoi în tiparul tipografiei Arhiedcezane. Cîțiva ani mai târziu este tradus și publicat și în engleză (în *Art and Archaeology* 21.1.1926).

Judecînd epoca în care a fost elaborat, acest plan este magistral și putea fi invidiat de cercetarea din orice țară, chiar din cele cu bogate tradiții cultural-științifice.

* *Idei și forme istorice*, pag. 13. București 1910 — Editura Leftea.

Se compune din patru capitole: A. organizare, B. cercetare, C. sinteză și D. popularizare. Capitolul „organizare” începe prin a critica orînduirea de stat pentru lipsa de sprijin în efectuarea cercetărilor, valorificarea și conservarea antichităților. Preconiza ca organizarea să se facă prin mai multe instituții enumerîndu-le în ordinea importanței: Un institut de arheologie, care să se ocupe de săpături, cercetări de teren, *statistici*, descrieri de monumente și colecții, hărți arheologice, planuri topografice, arhive fotografice și diferite serii de publicații; Un muzeu național unic, pe secții, din care să nu lipsească nici reprezentarea naționalităților conlocuitoare; Un muzeu etnografic național și comparativ cu materiale caracteristice poporului român și al naționalităților conlocuitoare; Un muzeu de artă industrială, din care, la fel, să nu lipsească naționalitățile conlocuitoare; O serie de muzee regionale de caracter mixt (cu secții de istorie, artă, etnografie etc.); O comisie centrală ajutată de comisii regionale, pentru apărarea și conservarea monumentelor istorice.

De asemenea, se ocupă și de restul comisiei monumentelor istorice, care să fie dotată cu fonduri și personal specializat în vederea reconstituirii și conservării monumentelor după ce cercetarea arheologică s-a efectuat.

Cercetarea să se efectueze prin explorare, prin săpături și în obiective din toate epocile, care să ducă la întocmirea unui repertoriu și a unei hărți în care să fie cuprinse toate urmele trecutului de pe cuprinsul țării. Valorificarea colecțiilor particulare este un alt deziderat al său. Sesizează și câteva din cele mai importante probleme ale cercetării arheologice ca originea culturilor istorice din mileniiile III, II, I î.e.n. a romanității și a formării poporului român.

Sinteza. În cadrul acestei probleme scoate în evidență importanța cercetărilor arheologice de la noi, a lucrărilor de sinteză pentru evoluția culturii naționale și europene. Schițează principalele compartimente în care erau necesare sinteze: neolitic, epoca metalelor, a culturii grecești, ilire, daco-romane, formarea poporului român, creștinismul etc.

Popularizarea este socotită ca o problemă deosebit de importantă, subliniind că nu este de ajuns să se dea publicații frumos ilustrate, rezumînd cercetări de erudiție a specialiștilor din diferite domenii, ci vor trebui alcătuite călăuze generale, regionale, de muzee, de muzee în aer liber, colecții ieftine de fotografii alb-negru și în culori, ateliere de mulaje, manuale, monografii populare și pentru intelectuali, colecții arheologice speciale pentru școlile de toate gradele păstrînd caracterul specific al locului unde se află școala.

Vasile Pârvan a fost primul dintre arheologii români care a înțeles că nu poate fi vorba despre dezvoltarea normală a gustului pentru arheologie dacă nu este cineva care să-l cultive, că arheologia nu poate propăși fără a fi cunoscută, explicată și înțeleasă. În continuare sînt discutate probleme specifice fiecărei provincii.

Am redat pe scurt ideile de bază ale acestei lucrări pentru a arăta cît de înaintată era concepția sa și cît de actuală este încă.

La 27 aprilie 1927, în Cuvîntul înainte al primului număr al revis-

stei „Dacia”, al cărui fondator și director a fost, vorbește din nou despre aceste probleme, cu regretul de a nu le fi văzut încă împlinite, subliniind încă o dată rolul cercetării și publicării datelor obținute pentru înțelegerea evoluției istorice a acestor ținuturi în cadrul continentului.

Am pomenit numai lucrări publicate în care Vasile Pârvan se referă în mod expres la probleme de arheologie pentru a pune în evidență rolul pe care l-a avut asupra dezvoltării acestei științe în țara noastră. O imagine completă asupra întregii sale concepții ne-o putem forma numai urmărindu-l pas cu pas de-a lungul operelor sale.

A fost un adevărat prospector al cercetărilor arheologice, pătruns de o înaltă conștiință civică, de o ireproșabilă ținută științifică. A înțeles cel dintâi că nu este suficient să existe numeroase și impunătoare monumente, ci ele trebuie cercetate și publicate, puse în valoare. De aceea, prima sa grijă a fost să strângă în jurul Muzeului Național de antichități, a catedrei pe care o deținea la Universitate, a revistei „Dacia”, o serie de elemente cu interes și pricepere, pe care să le formeze. În rândul acestora se numărau și elementele aparținând naționalităților conlocuitoare. Prin crearea în 1924, cu ajutorul lui N. Iorga, a Școlii Române din Roma, a unor burse în străinătate, s-a străduit să le dea o înaltă calificare și în același timp să scoată această știință, prin ei, în lumina confruntărilor și emulației europene. Le-a creat cîmp de exprimare în paginile revistelor „Ephemeris Dacoromana” (Anuar al Școlii Române din Roma), „Diplomatarium Italicum” (pentru documentele din arhivele Italiei) și „Dacia” (pentru publicarea studiilor privind cercetările din țară), pe care le înființează în acest scop.

Ca director al revistei „Dacia”, prin Cuvîntul înainte din primul număr își consfințește misiunea sa de profesor șef de școală, în care discipolii își expun nestingerit ideile, lăsînd libertatea exprimării propriei personalități.

A fost un strălucit profesor, și-a căutat elevii ca pe niște pietre rare „Ca Diogenes din Sinope, profesorul contemporan are a căuta în școală și în lumea largă, cu lampa aprinsă și ziua și noaptea, oameni, oameni întregi, numai în care pîlpîie slăcîra ideii” (Idei și forme istorice p. 13). Calitățile sale de profesor sînt atestate unanim de fapte, de elevii săi, ca și de cei ce l-au auzit vorbind fie și numai o dată.

Vasile Pârvan a vrut să arate contemporaneității că cercetarea trecutului este o datorie patriotică, un act de demnitate și a arătat că educarea poporului, scoaterea sa la lumină nu se poate face fără includerea în programele școlilor, a instituțiilor specializate de cultură și educație, a acestor date. Că nu este nevoie numai de întocmirea unor monografii savante, ci și de monografii și documentații elocvente alcătuite pe înțelesul tuturor. A văzut în Institutul arheologic, în Muzeul Național, în muzeele regionale, instrumente de cultură și educație națională. A conceput fenomenul arheologic ca pe un act de cultură.

Una dintre ideile sale cele mai de seamă este aceea a studierii datelor arheologice conjugate din mai multe unghiuri de concluzionări

pe baza cercetărilor obținute de mai multe discipline fiind astfel un precursor al cercetării multidisciplinare din zilele noastre. De asemenea, vorbește pentru prima dată la noi în țară de folosirea statisticii în arheologie, metodă acum curent folosită, dar spre regretul nostru nu ca urmare a îndemnurilor sale ci ca o metodă importată.

Arheolog de epocă greco-romană nu a neglijat nici cercetarea preistoriei, a perioadei formării poporului român, feudală, modernă sau contemporană. Nici o categorie de monumente, indiferent de epoca căreia îi aparținea, nu a scăpat judecății sale lucide și competente.

Vasile Pârvan a fost un exemplu viu pentru elevii și contemporanii săi, pentru că ideile formulate își găsesc materializarea în cele 145 de lucrări publicate, mai ales în cele de sinteză. Nici una din lucrările sale nu este de conținut tehnicist desprins de contextul istoric al problemei. În tot ceea ce a scris a scos în evidență cu măiestrie și culoare specificul vieții ținuturilor noastre în contextul populațiilor înconjurătoare. A trăit odată cu fiecare descoperire epoca, perioada istorică. A înțeles să o mobileze cu gânduri și judecăți, să reconstituie viu spiritul veacurilor apuse, să le redea contemporaneității cât mai aproape de măreția sau tristețea de odinioară. Nu a văzut în arheologie o disciplină în sine ci una istorică, utilă colectivității. A fost un clarvăzător, și dacă o bună parte din părerile sale privind arheologia nu le-a văzut realizate în scurta sa viață, au fost realizate de către elevii săi, de către generațiile educate de aceștia.

Preluarea cercetării arheologice de către stat a fost unul din dezideratele sale majore, ca și înființarea Institutului arheologic și a Muzeului Național, dar au fost înfăptuite abia în anii de după 23 August 1944, prin intermediul Academiei Române reorganizate și apoi prin Academia de Științe Sociale și Politice.

Fără îndoială, în activitatea și opera lui Vasile Pârvan ca arheolog sînt și părți sau aspecte care astăzi au fost depășite de evoluția cercetării sau de transformările social-politice de pe teritoriul patriei noastre. Vasile Pârvan însă nu trebuie desprins de epoca în care a trăit, de mediul, de ambianța în care și-a format și desăvîrșit personalitatea.

Cercetînd viața și opera sa după cei 90 de ani scurși de la naștere, cu ochii cu care el însuși propunea să privim rosturile și înfăptuirile arheologiei, Vasile Pârvan ne apare ca prim inițiator sau organizator a aproape tuturor domeniilor de manifestare ale arheologiei, ca neobosit și scrupulos cercetător, ca neîntrecut realizator de lucrări și sinteze, pentru savantul erudit și omul de rînd blajin și setos de cunoaștere.

În toate manifestările sale a fost înainte de toate un umanist, un gînditor de mare viziune, erudiție și ținută. Privind înapoi peste decenii, Vasile Pârvan ne apare ca un uriaș copac încărcat de roade care odată căzute în fertilul ogor al spiritualității poporului nostru, a făcut să răsară și să crească generațiile noi. De aceea credem că se cuvine și acum să plecăm frunțile noastre în fața memoriei sale și să-i aducem prinosul de stimă și recunoștință.

VASILE PÂRVAN, FONDATEUR DE L'ÉCOLE ROUMAINE D'ARCHÉOLOGIE**R é s u m é**

L'auteur évoque les moments les plus importants de l'activité de V. Pârvan qui ont représentés d'ailleurs les actes de naissance de la recherche archéologique de notre pays de ses institutions. Il montre le rôle dont l'aeu dans la création de la recherche et la fondation des publications pour la valorification scientifique des monuments du passé, en vu de la propagande et leur popularisation dans notre pays et dans l'étrangère. On souligne l'appart prise par V. Pârvan au patrimoine de la science et de la culture universale comme personnalité de grand humaniste et penseur visionnaire.

FUNDAMENTAREA ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ÎN CONCEPȚIA LUI PÂRVAN

de VASILE FLOREA

Se afirmă în general, de către comentatorii gândirii teoretice ai lui Pârvan, că preocupările filozofice ale acestuia sînt periferice, de origine mai mult temperamentală decît rațională, în care latura metafizică exprimă esența filozofiei sale. N. Bagdazar¹, un bun cunoscător al filozofiei istoriei, pune în circulație ideea după care gândirea filozofică a lui Pârvan rămîne neîncheată, savantul român neputîndu-se ridica pînă la treapta la care să construiască un sistem. Totuși din studiul atent al creației sale filozofice „*Idei și forme istorice*”, „*Memoriale*”, „*Ideile Fundamentale ale culturii sociale contemporane*”, precum și al lucrării monografice consacrată lui Marc Aureliu, eroul favorit al lui Pârvan, se detașează cu claritate ideea că obiectul fundamental al meditației filozofice pârvaniene îl reprezintă istoria, viața umană înțeleasă ca parte integrantă a realității cosmice.

Profund cunoscător al filozofiei antice, Pârvan se lasă atras de viața cosmică heraclitiană, în care totul este frămîntare, devenire și ritm. Evident, filozofia lui Pârvan poartă amprenta puternicului temperament înclinat spre meditație, ceea ce îl determină la studiul și însușirea filozofiei lui Zenon, prin Marc Aureliu. Va nutri o admirație nelimitată față de acest reprezentant al culturii helenistice situat în centrul lumii romane. În cultura română, Pârvan este acela care va întui *de profundis* și *in extenso* personalitatea complexă a celebrului împărat, deoarece el, Pârvan, va exprima sinteza, pe plan științific și filozofic dintre structurile adînci ale civilizației daco-getice și rafinată cultură greco-romană. Însă pentru a obține o imagine mai completă despre formația filozofică a lui Pârvan, trebuie menționat faptul că în 1904, tînărul absolvent al Universității din București pleacă în Germania, pentru specializare în istoria antică. Ori la granița dintre cele două secole se produce în cultura germană, o „explozie” a gândirii filozofice în planul filozofiei istoriei. Înțeleasă mai întîi ca domeniu al filozofiei aplicate, filozofia istoriei este concepția despre procesul istoric și despre metodele și procedeele cercetării și cunoașterii lui. Ea trebuie să fie în e-

1. Cf. N. Bagdazar, *Istoria filozofiei românești*, p. 240.

sență o filozofie a progresului și o epistemologie a științelor istorice. Constituirea filozofiei istoriei ca disciplină autonomă are loc în sistemul hegelian, apoi în marxism, concepția materialistă a istoriei.

Menționăm toate acestea, fiindcă în opera lui Pârvan se găsesc numeroase influențe hegeliene, ceea ce denotă că gânditorul român s-a apropiat conceptual de conținutul lucrării lui Hegel „*Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*“. Tot în Germania, pornind de la Kant, dar depășindu-l pe acesta, se naște o școală de filozofia istoriei, a căror reprezentanți de frunte vor exercita partea lor de influență. Concepțiile contemporane lui Pârvan părăsesc în genere dialectica obiectivă a procesului istoric și restrâng mai ales funcțiile filozofiei istoriei la epistemologia științelor istorice fundată metodologic de Windelband, H. Rickert, Cassirer, Xenopol sau psihologic și biologic de Dilthey, Simmel și Spengler.

Filozofia neokantiană a istoriei este bazată pe metodologism. Ea este, cum spune Windelband, o „disciplină derivată“ fiindcă „formează încheierea sau sfârșitul eticii înțeleasă ca filozofie practică generală“².

Pentru școala de la Baden, baza filozofiei istoriei se află în etică; în aceasta din urmă se găsesc principiile epistemologice ale științelor istorice. Sub influența ei, Pârvan dezvoltă cu consecvență o concepție etică a valorilor istorice. Astfel, gânditorul român respinge aristotelismul, nu din pretexte logice, ci etice, considerându-l „egoist platonice“, fiindcă îl găsește încântat de esența divină a sufletului uman și infinit de distant față de destinul terestru al omului. În acest orizont Pârvan a definit fundamentele istoriei, sensul devenirii procesului istoric uman, ca parte inseparabilă a transformărilor cosmice.

Viziunea cosmică era așa de obișnuită lui Pârvan, încât mergea pînă la a defini omul însuși „un animal cosmic“. Unii interpreți ai filozofiei lui Pârvan susțin opinia după care cosmosul în gândirea istoricului român, ar fi un alt termen pentru a desemna spiritul universal hegelian. Această judecată, cu caracter general și fundamental, transformă filozofia lui Pârvan într-o filozofie absolut idealistă, ceea ce este exagerat și incorect. Într-adevăr sînt părți din opera lui Pârvan unde procesele, evenimentele sînt explicate prin perechi de concepte contrare, ceea ce imprimă cosmosului pârvanian o ușoară nuanță hegeliană. De fapt, cosmosul în înțelesul folosit de Pârvan aparține filozofiei grecești, un cosmos substanțial, dinamizat de forțe interne, din care face parte și ființa umană. De aceea filozofia gânditorului român nu este o filozofie exclusiv idealistă, ci în punctul ei de pornire, o filozofie materialistă, exprimată într-o terminologie dictată de estetica stilului literar academic.

Vasile Băncilă, fost elev a lui Pârvan, face o observație pătrunzătoare atunci cînd scrie că „Noțiunile metafizice transcendent, transcendentă, nu au la Pârvan propriu-zis sensul, pe care li-l dau metafizicienii și logicienii din epoca noastră, ci se referă la ceva mai mult cosmic și suprem etic“.

Vasile Pârvan reprezintă în filozofia românească, după părerea noastră, un moment de sinteză între anumite concepte fundamentale ale filozofiei antice și logismul epocii noastre. Evident, dotat cu o inteligență activă și pătrunzătoare, Vasile Pârvan a abordat cu competența specialistului desăvârșit problemele arheologiei, istoriei antice și problemele filozofiei istoriei.

Ca istoric și arheolog, savantul român dovedește că validitatea conștiinței istorice rezidă, firește, în gradul de adevăr pe care-l conține. Opera lui pragmatică este expresia convingerii sale profunde că cunoștința istorică privită din punctul de vedere al științei, se cere a fi cât mai curățită de reziduurile subiectivității.

Pentru Pârvan însă, opera istorică nu însemna numai fapte „descoperire de materiale”, o simplă poveste, ci „o expunere istorică unitară”³.

Studiul istoriei „îi satisfăceau înclinarea către acea disciplină logică și raționalistă a gândirii, pe care a cultivat-o toată viața”⁴. Dar, așa cum am arătat, Pârvan, ca unul din rarele cazuri de om plural, a fost și un eminent gânditor. Stăpinit de viziunea etică asupra lumii, Pârvan considera istoria un fel de „Weltanschauung”, „o atitudine în fața lumii și vieții”. Această atitudine a umanității, scria Pârvan, oricât de primitiv conștientă de sine, e tot așa de veche ca însăși licărirea primului gând de dualitate antropomorfă om și lume. După opinia sa atitudinea istorică se deosebește de cea științifică, filozofică, artistică și religioasă.

„Atitudinea istorică — scria Pârvan —, e singura care, precedând de la entitatea metafizică a devenirii infinite, ia punctul de vedere nu al fragmentului de devenire, care e fenomenul izolat, ci al devenirii însăși, din care fenomenul e un singur tact al ritmului etern”⁵.

De la această poziție, constructivă în sine, cum este viziunea devenirii infinite a cosmosului, interrelațiile dintre faptele istorice, care nu pot fi explicate izolat, gânditorul nostru încearcă să definească istoria drept o „plasare perspectivă a fenomenului în acea ficțiune spațială pe care o numim timp”⁶.

Timpul considerat drept o „ficțiune spațială” a fost împrumutat de Pârvan din Critica rațiunii pure, a lui Kant, prin intermediul filozofiei istoriei lui Rickert.

Introducerea faptelor obiective în perspectiva timpului, ficțiune spațială „subiectivizează istoria în planul cunoașterii”.

De aceea, sub raportul contribuției la elucidarea fundamentelor istoriei, Pârvan se va situa pe o treaptă mai jos față de compatriotul său A. D. Xenopol. Ca un ecou al școlii de filozofia istoriei de la Baden, Pârvan formulează ideea conform căreia „deosebirea esențială între istorie și celelalte atitudini creatoare ale omului stă în însăși izvorul de inspirație și materialul de prelucrare al ei. În vreme

3. V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 647

4. Al. Busuioceanu, *Pârvan gânditorul*, ed. II, p. 18.

5. *Idei și forme istorice*, ed. Cartea Românească, București, 1920, p. 50.

6. *Ibidem*

ce pentru artă și știință, natura este obiectul și ținta supremă a prelucrării creatoare, pentru istorie cultura e singurul obiect posibil"⁷.

Gînditorul român afirmă în spiritul lui Windelband, că istoria începe de acolo de unde începe cultura. Atunci, precizarea adusă de I. Pascade referitoare la sensul conceptului de cultură pentru Pârvan va avea răsuningeri și asupra filozofiei istoriei, deoarece obiectul istoriei îl formează cultura înțeleasă ca totalitate de valori. „Abordarea problemelor culturii sociale reprezintă unul din elementele cele mai însemnate ale concepției gînditorului român, îndeplinirea perspectivei sale asupra produselor activității spiritului uman. Dacă liniile de forță ale acestui proces în care individul își construiește o lume socială, întrucît cultura individuală nu există, nu sînt văzute cu claritate, pentru că unele formulări sînt insuficient de riguroase, trebuie să observăm că patosul istoricului român era funciarnmente antidealist.”⁸

În realitate, concepția filozofică a lui Pârvan este contradictorie, ea reflectă ciocnirea dintre patosul materialist al filozofului și influențele filozofiei idealiste.

Așa se explică de ce, în aceeași pagină se împletesc afirmații ce denotă o orientare materialistă cu altele de semnificație filozofică contrarie. Integrînd umanitatea în viziunea cosmică, Pârvan observă just că, „fenomenele vieții omenești sînt o parte integrantă din ritmica universală”⁹ și sînt determinate de legile cosmice care guvernează universul infinit. Însă, imediat după aceste idei meritorii, filozoful român al istoriei adaugă: „un fenomen de viață este în sine indiferent și neutru, ca orice fenomen al vieții cosmice. El devine religios, artistic ori istoric după atitudinea ce o luăm noi față de el. Iar această atitudine dă fenomenului cosmic un aspect uman... în vreme ce de fapt el rămîne înaintea de toate esențial cosmic, iar aspectul său, general ritmic”.

Viziunea totalității faptelor în istorie constituie un punct forte și rodnic în filozofia lui Pârvan, de care se va folosi cu consecvență în studiile sale de istorie veche și arheologie. „Pentru istorie, considera gînditorul român, nu faptele izolate ci devenirea totală fiind singura preocupare a atitudinii ei creatoare, este evident că nu fenomenele au a-i ajuta la urmărirea devenirii, ci devenirea în totalul ei, după legile generale, cosmice, care o determină, are a caracteriza și valorifica fenomenele izolate”¹⁰.

Așadar, faptul izolat poate fi interpretat numai dacă este raportat la totalitatea procesului sau, după expresia lui Vasile Pârvan, la „devenirea în totalul ei”. A crea istorie înseamnă, pentru istoricul nostru că pe baza studierii și cunoașterii faptelor spirituale ale individului și colectivității într-un timp și spațiu dat, să se definească „linia devenirii” sau fixarea intensității vibratorii a forței spirituale creatoare pe care o urmărim, întii în totalitatea ei, apoi în culmile manifestărilor

7. *Ibidem*, p. 13.

8. I. Pascade, *Gîndirea axiologică*, București, 1971, p. 210.

9. V. Pârvan, *op. cit.*, p. 49

10. *Ibidem*, p. 54.

ei, determinarea caracterului specific, a notei predominante care constituie noutatea, originalitatea, personalitatea individului și colectivității cercetate, eventual valorificarea istoric-universală, comparativă a formelor acestora, caracteristice ale vieții spirituale omenești¹¹.

Fiind un raționalist convins, Pârvan exprimă ideea nobilă că cercetarea istorică, la fel ca și cea științifică și filozofică, trebuie să urmărească adevărul. „Cercetătorul istoric se apropie în silința sa de a găsi adevărul cu atât mai deplin de dinsul, cu cât sufletul său e mai obosit pe marea lumină a ideilor și sentimentelor omenești creatoare...“¹²

Găsirea adevărului, ca ideal suprem al cunoașterii istorice, dă un conținut pozitiv întregii concepții istorice a lui Pârvan, în ciuda momentelor idealiste și unor inconsecvențe logice. Gândirea științifică a istoricului a influențat-o pe cea a filozofului. Această influență este deosebit de evidentă în ce privește determinarea rolului mediului geografic asupra dezvoltării civilizației și culturii unui popor.

În această chestiune Pârvan se apropie asimptotic de formularea unui răspuns de pe pozițiile materialismului istoric. Astfel, afirmă Pârvan „devenirea vieții omenești, oricât de intens spirituale, nu se petrece în abstract. Uriașe forțe ale naturii intervin în ritmul spiritual uman, modificându-l în sensul acordării lui armonioase cu ritmul cosmic...“¹³. Nu se poate afirma, continuă gânditorul, în sens absolut, că cultura Greciei antice a fost determinată de pământul acestei țări, însă nu se poate contesta o anumită influență, foarte limitată, cei drept, dar prezentă în trăsăturile ei neesențiale.“ Ținând cont de contextul de împrejurări în care se formează Pârvan ca intelectual, el nu poate fi un adept al materialismului dialectic, însă, în unele privințe, se află pe poziții înaintate, ceea ce înseamnă un aport fundamental la tradițiile progresiste ale gândirii filozofice românești. Faptul că Pârvan sesizează interdependențele dintre faptele de cultură și cadrul lor geografic-economic demonstrează valențele materialiste ale filozofiei sale. Mai mult, Pârvan lasă să se întrevadă uneori că latura spirituală a faptelor apare ca un atribut al evenimentelor cosmice¹⁴. Pârvan înțelege prin „fapte cosmice“, faptele care fac parte din realitatea universală și care intră într-un fel anume în structura dinamică a naturii din care face parte și omul; căci, adaugă el, „Fenomenele vieții omenești sînt o parte integrantă din ritmica universală“¹⁵.

Concomitent cu acțiunea de cunoaștere a realității istorice, pe care Pârvan se străduiește să o reflecte în imagini și tablouri cît mai adecvate în vasta sa operă istorică, el se arată preocupat pe tărîmul filozofiei istoriei să soluționeze problema valorizării în cunoașterea de tip istoric. Valoarea cuprinde de fapt întregul cîmp al experienței omenești și ajunge la anumite rezultate cumulative de cu-

11. *Ibidem*, p. 55.

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*, p. 64.

14. *Ibidem*.

15. *Ibidem*.

noășteri exprimînd modul în care subiectul individual sau colectiv se raportează la mediul său de existență. Cîmpul axiologic reprezintă, așadar, o constelație vastă în care intră valorile artistice, morale, teoretice, economice, politice, juridice etc. Este interesant de remarcat la Pârvan că, într-o epocă în care idealul pozitivității își face un loc tot mai pronunțat în toate sectoarele cunoașterii umane, perspectiva valorizatoare în abordarea fenomenelor istorice o consideră mult res-trînsă.

Reflectînd asupra acestui proces, el ne apare ca o contribuție de incontestabil progres în constituirea cunoștințelor despre trecut, pentru care Pârvan are tot meritul. Istoria, ca disciplină al cărei scop este proiectarea umanului la scara dimensiunii temporale, în care devenirea, cronologic urmărită, este o mărturie a locului privilegiat pe care omul îl ocupă în univers ca ființă care depășește regnul biologic tocmai prin atitudinea creatoare și transmițătoare de valori. Privită astfel, istoria trebuie să îndeplinească, în concepția lui Pârvan, rolul de interpretă a omului ca ființă creatoare de cultură.

Poziția subiectivistă a lui Pârvan, care rezultă din definiția dată istoriei, pare a fi contrazisă de reținerea pe care el o manifesta față de atitudinea de valorizare a evenimentelor istorice.

Ca și Xenopol, Pârvan își impune restricții în adaptarea atitudinii axiologice în istorie. „Istoria are a însemna, cu răceală și perfectă indiferență, spune gînditorul român, toate aceste deveniri ale vieții ideilor, adică ale vieții omenеști în general, ferindu-se de a le valora etic, ori estetic, ci mărginindu-se la rațiunea ei intimă de a fi și valora”¹⁶.

„Într-adevăr, continuă Pârvan, în clipa în care istoria ar decade la o simplă tendință valorificatoare: socială, politică, economică, religioasă, estetică, istoria ar intra de-a dreptul în ideea specială valorificatoare ca simplă parte a acesteia și libertatea ei de atitudine și creare ar fi pierdută, iar prin aceasta putința însăși de a urmări liniile așa de variate și de amestecate reciproc ale devenirilor (ideilor) i-ar fi luată ca nemai avînd înțelegerea adecvată pentru toate ritmurile, ci numai pentru unele”¹⁷.

Principiul valorificării așadar, rămîne valabil în concepția istoricului nostru, pentru definirea faptelor istorice dar nu într-un sens unilateral, ci global. Pârvan nu este adeptul neutralității axiologice în știință și mai ales în istorie, deoarece judecata de valoare este instrumentul cu care se face selecția în totalitatea faptelor care formează devenirea. Punîndu-și problema criteriului de valorificare, Pârvan îl definește drept „maximum de intensitate a vieții” în care se manifestă esența creatoare a spiritului.

Astfel, Pârvan apare preocupat în reflexiile sale asupra istoriei, de toate problemele majore ce caracterizează această disciplină: de la problema obiectivității și valorificării pînă la descoperirea adevărului în istorie. Problemele sînt interdependente, fiindcă toate trei sînt con-

16. *Ibidem*, p. 119

17. *Ibidem*, pp. 119-120

jugate între ele, într-un mod care constring, din punct de vedere logic, pe istoric să le dea o rezolvare concludentă în cadrul concepției sale generale asupra istoriei. Pârvan își dă seama că fără adoptarea unei atitudini obiective față de fenomenele istorice, nu se poate atinge adevărul în strădaniile sale.

Dar pentru a avea un fapt istoric asupra căruia să acționeze facultățile intelectului uman, este necesar ca acesta să fie introdus în sfera de preocupări a istoricului, adică să fie valorificat. „Istoria nu poate ține seama decât numai de valorile istorice, iar nu și de simple fenomene neutre ale vieții omenești biologice”.¹⁸

Concluzia trasă de Pârvan din sublinierea necesității valorificării în istorie, este însă neclară, deoarece principiul constant al valorificării ar fi un criteriu suficient după care, istoria nu mai poate fi înțeleasă ca o atitudine științifică, pur descriptivă și registratoare a unor fapte în sine, ci ca o atitudine creatoare, de valorificare și construire spirituală.¹⁹

O carență însemnată în gândirea lui Pârvan, care influențează concepția sa asupra istoriei, e modul fals în care el înțelege știința în general și istoria științifică în mod special.

În concepția gânditorului român, știința nu este altceva decât o disciplină ajutătoare filozofiei, deoarece „ea e o simplă aplicare practică a necesității filozofice de cunoaștere”²⁰. Este adevărat că ab inițio știința s-a dezvoltat în cadrul filozofiei dar procesul de diferențiere al științei de filozofie se constată încă de la Aristotel.

Epoca renașterii creează premisele obiective ale detașării treptate a științei de filozofie pentru a se dezvolta independent și de multe ori împotriva spiritului acesteia. „Rebeliunea” științelor particulare împotriva constrîngerilor dogmatice, idealiste și scolastice ale filozofiei a fost o necesitate istorică pentru știință, în general, deoarece libertatea de cercetare constituia condiția *sine qua non* a ființării și dezvoltării ei. Ori, la începutul secolului al XX-lea, raporturile dintre știință și filozofie nu erau de natură să justifice asertiunea lui Pârvan, în care se subliniază că știința este dependentă de filozofie, un „ajutor” al acesteia. Evident că, în epoca în care filozofia nu se deosebea de știință, problema filozofiei științei nu se putea constitui. Filozofia, inclusiv filozofia științei istorice, devine o necesitate științifico-filozofică odată cu evoluția complexă a științelor particulare, impunându-se ca o reflexie asupra naturii științei în general, asupra valorii epistemologice și euristice a procedeele sale și asupra contribuției fiecărei științe în parte la formarea Weltanschauung. Filozofia științei este în același timp o teorie generală a fundamentelor diferitelor ramuri ale științei. În această calitate ea este o teorie a metodelor particulare ale științei.

18. V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 67.

19. *Ibidem*.

20. V. Pârvan, *op. cit.* p. 51, scrie următoarele: „(...) filozofia sistematizează rapoartele dintre aparent și existent în lume și viață, precum acea disciplină ajutătoare a filozofiei, care e știința contemporană, nu e știință decât atît cît descrie și experimentează realitatea, făcînd o atitudine umană creatoare”.

lor speciale și o teorie a valorii cunoașterii științifice sau, într-o formă mai generală, a adevărului științific.

Pârvan atinge toate aceste probleme și se arată intens preocupat de soluționarea lor, dar unele răspunsuri sînt depășite de evoluția cugetării filozofice din epoca sa. În timp ce, pentru Pârvan, știința este „o simplă aplicare practică a necesității filozofice de cunoaștere”, Xenopol, contemporan cu el, autorul unui sistem integral de filozofie a istoriei, de larg ecou european, definea știința nu o creație a spiritului nostru *ex nihilo* ci „reflexul realității în înțelegere, proiectarea rațiunii lucrurilor în rațiunea omenească ... știința fiind unică ea nu trebuie să se coloreze decît prin intermediul variatelor spirite prin care ea se manifestă”²¹.

Xenopol ajunge la înțelegerea naturii științei prin intermediul unor clare concepte ale filozofiei materialiste, în timp ce Pârvan o definește prin termenii filozofiei școlii neokantiene.

Aceste influențe se răsfrîng în disprețul teoretic pe care îl nutrește Pârvan față de istoria empirică (științifică — V. F.) care urmărește să descopere cauzele și efectele și să stabilească legile de succesiune ale fenomenelor. „Istoria empirică”, după opinia lui Pârvan, nu ar corespunde „atitudinii istorice”, singura care asigură aplicările felurite, ritmice ale legii supreme a vibrației spirituale”²².

Pentru a demonstra carențele acesteia, V. Pârvan ia ca exemplu Revoluția franceză, interpretată în spiritul „istoriei empirice” subliniind că descoperirea cauzelor și stabilirea efectelor Revoluției este „un joc copilăresc” *in usum infantium*. Desigur, Pârvan are dreptate cînd insistă asupra faptului că un eveniment istoric este înțeles pe deplin numai atunci cînd totalitatea interdependențelor lui semnificative este cunoscută. Faptele istorice „sînt rezultatul unei deveniri, sînt parte dintr-o altă devenire, sînt ele înșile o devenire, și sînt factorul unei sau mai multor deveniri posterioare. Istoricul, continuă gînditorul român, trebuie să țină seama de toată această rețea de linii ale vieții multiple, dacă vrea să înțeleagă deplin faptul istoric și să-l valorifice din punctul de vedere general omenesc, adică istoric-universal”²³.

În procesul realizării operei istorice, prima verigă este descrierea faptului istoric, care asigură circumscrierea lui formală, căci circumscrierea de conținut se face de abia prin analiza ideilor genetice care stau la baza lui și ne dă putința localizării faptului istoric în diferitele sale deveniri cu devenirea prin excelență înrudită lui, din care, ca fenomen sintetic, pe baza unei idei capitale el face parte, oarecum exclusivă, deși are atîtea legături secundare, cu alte idei și cu alte deveniri. Fără această găsire a caracterului specific al faptelor istorice, istoria universală nu mai e decît un haos inform de descrieri zădarnice și ipoteze cauzele și teologice naive și pretențioase”²⁴.

21. A. D. Xenopol, *La Théorie de L'histoire*, p. 29.

22. V. Pârvan, *Despre valorile istoriei*, p. 65.

23. *Ibidem*, p. 79.

24. *Ibidem*.

Pârvan, arheolog și istoric de geniu, a sesizat pe tărîmul concret al științei istorice înalta complexitate a faptelor istorice, rețeaua numeroaselor interdependențe și necesitatea abordărilor analitice pentru a obține un punct de vedere sintetic în care să se condenseze procesualitatea vieții umane cu manifestările ei superioare. Preocupat să dea o fundamentare mai cuprinzătoare concepției sale asupra istoriei, gânditorul român va încerca să lămurească „cîteva noțiuni specifice necesare oricărei chestiuni elementare de teoria cunoașterii istorice și de logică istorică”.

Astfel, Pârvan se întreabă: „Ce e sensul subiectiv și obiectiv istoric; ce e forma și conținutul istoric; ce e aperccepția istorică; ce e real și ce e aparent istoric; ce e temporalul și spațialul istoric; ce e forma și conținutul istoric; care e raportul dintre material (economic) și spiritual (istoric) dintre mase și personalitate, dintre vibrație și ritm; în sfîrșit care e natura faptelor, exponenților și factorilor istorici cărorora avem a le aplica sistematizarea și categorii istorice?”. Interpretînd sensul obiectiv istoric, ca și înțelegerea subiectiv istorică a lumii ca expresie a sentimentului general omenesc, Pârvan ancorează în domeniul teoriei cunoașterii istorice prin filozofia lui Dilthey. Ori sensul procesului istoric fiind o trăsătură specifică fundamentală a realității sociale cere, pentru studiarea lui, o metodă adecvată. Metoda lui Pârvan, folosită în analiza sensului istoric, rămîne speculație filozofică în care natura argumentelor este departe de a o fundamenta. A reduce sensul istoriei la acea expresie a sensului general omenesc „despre perpetuitatea marilor rezonanțe spirituale în memoria ereditară”²⁵ înseamnă a înlocui cauza cu efectul în procesul analizei fundamentului istoriei.

Esența calitativă a mișcării sociale de a fi un proces istoric, a realității umane de a avea istorie, rezultă din trăsăturile specifice, caracteristice ale activității umane, care de fapt, constituie conținutul procesului istoric. Sensul dezvoltării societății umane exprimă nu numai sentimentul general omenesc, ci manifestarea determinismului social care imprimă modul general de modificare și transformare a societății, orientarea generală a dinamicii procesului istoric. La baza dinamicii procesului social-istoric stă acțiunea necesității fundamentale, cea economică, care se transformă într-o necesitate istorică prin transmiterea și imprimarea ei, în moduri specifice, în toate domeniile vieții sociale, prin impunerea orientării generale a mișcării economice organismului social în ansamblul său. Procesul prin care se realizează orientarea, direcția dinamicii societății umane, ilustrează legea generală a dezvoltării istorice. Analiza științifică a istoriei societății umane ne dezvăluie faptul că dezvoltarea socială luată în ansamblul ei, ca proces istoric universal, exprimă o direcție ascendentă a istoriei umane, întrucît diferitele trepte propuse de aceasta se înscriu pe linia ascendentă a devenirii. În acest context existențial, obiectiv, sensul istoriei se răsfrînge în conștiința umanității sub forma celui „sentiment general

omenesc — conștient, a perpetuității generațiilor succesive“, formulate de Pârvan, „sînt istorice nu prin natura lor ci prin interpretarea noastră ; ca atare conținutul și forma lor istorică sînt deopotrivă realități ideale, aspecte paralele și complementare ale vieții omenești unice “²⁶.

Deci, după Pârvan faptele prin natura lor au o existență obiectivă, numai însușirea lor de a fi istorice este un atribut pe care îl dobîndesc prin spiritul nostru. Din neutre, faptele umane devin istorice datorită atitudinii noastre, sensului pe care conștiința noastră li-l conferă. Prin urmare, istoria este o creație integrală a conștiinței noastre, un fel de produs al atitudinii noastre valorificatoare. În acest sens este cît se poate de corectă observația făcută de Teodorescu, după care Pârvan ajunge, paradoxal, la o negație pe plan teoretic a propriilor rezultate obținute prin examenul obiectiv al izvoarelor. Între opera lui de cuge-tător și cea de istoric pragmatic există o deosebire fundamentală. „Cea din urmă vine ca o negație a propriei filozofii profesate“²⁷. Conform lui Pârvan, fenomenele vieții omenești sînt parte integrantă a ritmicii universale și determinate de aceleași legi cosmice, ceea ce pînă la un anumit punct este exact. Într-adevăr, viața socială este o parte a lumii materiale dependentă într-un anumit sens de legile cosmice, însă esența ei este determinată de legi specifice. Căci, așa cum arată Engels, mișcarea socială este o formă specifică determinată a mișcării care din punct de vedere calitativ, nu poate fi restrînsă la nici una din formele de mișcare cunoscute, pe care mișcarea socială le cuprinde între anumite limite.

În viziunea științifică a filozofiei marxiste formele concrete de mișcare nu sînt reductibile calitativ la altele. Faptul că ființa umană este mai întîi o realitate fizică și biologică și în al doilea rînd o realitate psihologică și socială, reflectă procesul evolutiv al materiei în mișcare, treptele la nivelul cărora apar pe baza acumulărilor cantitative, forme noi calitative ale mișcării. În acest sens, afirmația lui Pârvan după care „aceleași legi cosmice determină viața umană și pe cea extraumană, pe pămînt ca și viața lumilor nesfîrșite în univers“, este de o valoare limitată, deoarece vizează numai nivelul organizării fizice și biologice a omului.

Această verigă reprezintă puntea de legătură dintre natură și societate, sau în termenii lui Pârvan, dintre cosmic și spiritual. Un alt fapt, fundamental pozitiv din gîndirea lui Pârvan, constă în aceea că savantul român sesizează acea „mișcare universală : a cosmosului pe care el o numește „ritmică universală“.

Viața umană, caracterizată prin cultură, nu este ruptă de „vibrația cosmică“ însă nici nu se confundă cu ea, deoarece ritmul ei este „autonom față de ritmul vieții extraumane“²⁸.

Este aici exprimată, într-o formă mai puțin clară, conștiința acelei specificități de care vorbeam. Pentru Pârvan istoria este, în primul rînd, istoria umană, care oglindește „devenirea, evoluția și defecțiunile

26. *Ibidem*, p. 69.

27. Teodorescu, *Evoluția gîndirii istorice românești*, București, 1968, p. 413.

28. V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, p. 49.

vieții omenеști individuale social și social individualizate, luptătoare și creatoare" 29.

După opinia noastră, gîndirea lui Pîrvan a fost vitalizată și de un anumit nerv dialectic. El se ridică pînă la înțelegerea unității dintre individual și social și social și individual sau, folosind terminologia filozofiei marxiste, Pîrvan exprimă la obiect, însă într-o formă vagă, legătura dintre particular și general în viața socială. Fără să meargă pînă la esența problemelor de logică dialectică, Pîrvan dă expresia unui aspect al gîndirii dialectice, spunînd că „lumea sensibilă e plină de aspecte contradictorii”, „ un aspect de forma unui conținut”, iar în domeniul cunoașterii savantul român adaugă: „În cursul deșteptării lui la viață conștientă omul a făcut două mari descoperiri: 1. că nu totdeauna simțurile sale îi spun adevărul și 2. că în lumea fenomenelor accesibile a percepției noastre e o înlănțuire reciprocă așa de strînsă, încît o cercetare amănunțită a unor fenomene poate duce și la înțelegerea altora, iar rezultatul acestor cercetări e stabilirea unor legături constante de succesiune, descendență și cauzalitate”. . . 30

Pîrvan intuiește și adevărul că cunoștințele obținute pe calea simțurilor preced cunoașterea rațională, lăsînd chiar să se înțeleagă că senzațiile formează singurul izvor al cunoștințelor umane. De asemenea Pîrvan exprimă cît se poate de limpede și corect distincțiile reale ce caracterizează deosebirea dintre teoriile metafizice și cele științifice. În acest sens Pîrvan arată că etica și metafizica sînt de mii de ani într-o violent-agitată devenire, tocmai din cauza nesiguranței cunoștințelor noastre asupra lumii și vieții. Iar alături de această aproape zadarnică asaltare a cerurilor în negurile de jos (realitatea sensibilă — V.F.), lucrează răbdător, migălos, și încăpățînat, cercetarea științifică. Caracterul pozitiv al științelor rezultă, în concepția lui Pîrvan din cîmpul aplicabilității lor practice, iar inutilitatea eforturilor metafizice decurge din caracterul ei speculativ.

Idealismul afirmat de Pîrvan în chestiuni fundamentale este unori numai aparent fiindcă terminologia este vagă, formularea vîdînd o intensă aspirație poetică. Dincolo de unele carențe ale gîndirii filozofice, opera lui Pîrvan rămîne o construcție monumentală, un templu al științei și al probității în gîndire, în care geniul polivalent al spiritului său, din cauza morții la numai 45 de ani, nu și-a spus ultimul cuvînt. Opera filozofică reprezintă un imn închinat vieții, o vibrantă chemare a omului spre creație, e un frumos poem consacrat rațiunii creatoare în care îndoiala există ca să nască certitudinea adevărului.

Plină de sensuri, filozofia lui Pîrvan își așteaptă interpreții.

29. *Ibidem*.

30. *Ibidem*, p. 104.

LES FONDEMENTS DE L'HISTOIRE COMME SCIENCE EN CONCEPTION DE PÁRVAN

R e s u m é

La philosophie de l'histoire a été une préoccupation permanente du grand archeolog et historien roumain, toujours intéressé de trouver les fondements logiques, gnoseologiques de l'histoire. De ce point de vue, la contribution de V. Párvan fût essentielle.

En sont point du départ la philosophie de l'histoire reste foncièrement matérialiste. Ce qui mentiene l'intérêt pour son étude, d'autant plus que jusqu'au présente, il n'y a pas d'études completes sur l'ouvre philosophique párvaniene.

L'auteur est d'avis que les fondements logiques et gnoseologiques de l'histoire en conception philosophique de V. Párvan sont materialites et même dialectiques.

VASILE PÂRVAN

de ALEXANDRU ZUB

Ceea ce frapează la Vasile Pârvan, dincolo de realizările spectaculoase ale arheologului și de solemna desfășurare a eseistului, este omul însuși, superior înfăptuirilor sale, care îi conferă cu toate acestea, un loc proeminent în cultura națională, situându-l totodată printre corifeii științei mondiale din întiiul pătrar al veacului nostru. „Cum să ne purtăm ca să nu-i jignim amintirea?”. Întrebarea ce și-o pune, delicat, D. Gusti, la un an după stingerea marelui său prieten, e mereu actuală, fiindcă Vasile Pârvan a fost și rămâne pentru totdeauna „un model academic”¹. Existența lui, exemplară în altelea privințe, invită la reflecție și, rememorându-i biografia, o nouă întrebare se degajă: care a fost rostul fundamental al acestei existențe? Răspunzînd cu propriile-i cuvinte, s-ar putea spune că sensul activității lui Pârvan se identifică cu acela al Academiei Române: „luminarea națiunii prin opera cunoașterii de noi înșine, înăuntru, glorificarea României prin lucrări de interes mondial, dincolo de hotarele patriei”². În ambele direcții el s-a manifestat cu o fervoare și o devoțiune în adevăr exemplare.

Fascinantă prin ritmul trepidant și prin enorma ei concentrare, viața lui Vasile Pârvan oferă o pildă de activism neistovit în serviciul științei și al luminării poporului. „Supremul scop al vieții noastre — proclama, solemn, în prelegerea inaugurală de la Cluj (1920) — este spiritualizarea vieții marelui organism politic și cultural-creator care e națiunea”³. În ce fel a contribuit el însuși la înfăptuirea acestei finalități, nu s-ar putea spune în câteva rînduri. Recapitulînd doar momentele și modalitățile cele mai semnificative, vom încerca să desprindem învățăturile majore ale acestei existențe cu adevărat tulburătoare.

-
1. D. Gusti, *Personalitatea lui Vasile Pârvan*, „Arhiva pentru știința și reforma socială”, VII, 1927-1928, nr. 3-4, p. 338.
 2. „Analele Academiei Române”, Dezbateri, t. XLVI, 1925—1926, p. 198.
 3. V. Pârvan, *Datoria vieții noastre*, în vol. *Idel și forme istorice*, București, 1920, p. 20.

Cel ce avea să aducă științei și culturii românești una dintre cele mai durabile contribuții, ca istoric, arheolog și eseist, s-a născut la 28 septembrie 1882 în cătunul Perchiu, comuna Huruești, din județul Bacău. Fiu de modest institutor cu ascendență răzășească, înrudit — după mamă — cu filozoful Vasile Conta, el trebui să-și asume prematur grijile familiei, intrînd de timpuriu în „lupta vieții”. O predispoziție clară spre studiu, susținută de o mare putere de muncă și de tenacitate exemplară, l-au făcut să se distingă repede între colegii săi de la Bîrlad, unde o veche tradiție umanistă avea să-i asigure pregătirea pentru cercetările de mai târziu. Amintiri din această epocă n-a ținut să comunice, iar aprecierile asupra învățămîntului secundar mărturisesc mai degrabă o decepție. La Universitate, în schimb, a avut șansa unei alese îndrumări, asigurată de profesori eminenți. Distins de la început ca „un tînăr extraordinar”, s-a orientat mai întîi spre studiile medievistice și de istorie culturală. Manuscrisul lucrării *Românii în cronica Notarului anonim* (1902), întocmită sub îndrumarea lui D. Onciul, atestă deja o bună stăpînire a mijloacelor de investigație și un remarcabil spirit critic. „Mărunțel și slab, cu fața palidă, modest și timid,” cu o marcată tendință spre introvertire, cum și-l amintește, din această epocă, O. Tăslăuanu⁴, Pârvan atrăgea numaidecît atenția asupra-și prin temeinicia cunoștințelor, rigoarea logică a gîndirii și eleganța expresiei. Împărțit între cursurile de la Universitate, sarcinile de pedagog la o școală particulară și funcțiunea de „scriitor” la Biblioteca Academiei, el izbuteste să publice de pe acum („Convorbiri literare”, „Sămănătorul”, „Luceafărul” etc) lucrări ce anunțau un medievist. Totuși destinul său avea să fie altul.

Terminîndu-și studiile la București (1904), V. Pârvan fu trimis în Germania pentru specializare în studiul antichității. Legăturile cu ai săi nu cunosc însă întreruperi. Animat de dorința de a contribui la ridicarea „plebei flămînde și chinuite” la condiția unei umanități respectate în drepturile și aspirațiile ei legitime, era atent la tot ce se întîmpla în țară, declarîndu-și solidaritatea cu lupta inițiată de Nicolae Iorga pentru apărarea limbii și a culturii naționale. Subminată de vicii fundamentale, societatea românească trebuia curățită mai întîi de „otrava politicianismului”, de „scepticismul somnoros și comod” al intelectualității. Angajîndu-se în lupta cu inerția și individualismul excesiv, el își declara adeviziunea la mișcarea condusă de fostul său profesor, pentru „ridicarea poporului nostru la o stare mai bună”⁶, asigurîndu-l entuziasmat : „să știți că încă un soldat al cauzei celei drepte vă va fi totdeauna la îndemînă”⁷. Conferința despre *Unire*, rostită în cadrul Societății Academice Române din Berlin (1906), îl arată cu totul integrat acestei direcții : o renovare profundă a întregului edificiu

4. Oct. C. Tăslăuanu, *Amintiri de la „Luceafărul”*, București, 1936, p. 156-166.

5. I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, XII, p. 15.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*, p. 9.

social, indispensabilă, nu se putea înfăptui fără luminarea satelor. Îl revolta „atîta ticăloşie la cei de sus şi atîta nenorocire la cei de jos”. Remediu? Ca şi N. Iorga, nu credea cu putinţă o prefacere adîncă decît prin dezvoltarea culturii. Căpătase convingerea că interese de clasă dictau menţinerea ignoranţei în mediul rural, stăpînitorii nevoind să dea mîna „celor robiţi”, „arma teribilă a culturii şi a libertăţii”⁸. În timpul răscoalelor din 1907, zguduit de vestea represaliilor şi recomandînd „o mişcare energetică de cucerire a drepturilor ţărăneşti”⁹, scria: „Greşelile de veacuri, rămase neîndreptate, se răzbună acum. Dar numai se răzbună. Nu se îndreaptă, căci îndreptarea nu se face decît pe cale paşnică”¹⁰. Era convins că pînă nu se va face dreptate, „minia maselor ţărăneşti” nu va înceta¹¹. Răspunderea nu cădea numai asupra guvernului. Osîndind lenea, infatuarea aristocraţiei şi indiferenţa, Pârvan se rostea împotriva celor ce „putrezesc în cafelele”, vegetînd, în aşteptarea sinecurilor şi a „bunei linişti putrede, aducătoare de somn”¹².

Protestul său e de o vehementă caracteristică. Deşi coborîtor din „blînda, melancolica, contemplativa” Moldovă, cum i-a plăcut să-şi numească singur provincia natală, V. Pârvan era un temperament activ, de un neastîmpăr perpetuu. Împotriva inerţiei şi a lîncezelii el nu va înceta nicicînd să lupte. Chiar şi în politica naţională, pasivismul recomandat de unii drept cuvînt de ordine pentru Transilvania i se părea inadmisibil, căci dintr-o clipă într-alta putea începe „teribila socoteală definitivă”. Nu era aşadar timp pentru discuţii filozofice: „socotelile se grăbesc straşnic”. Împotriva politicianismului anarhic nu găsea alt remediu decît „un Bismark” care să disciplineze, implacabil, întregul organism naţional, „să deştepte şi să scuture din somn pe cei ce se mai leagănă în iluzii”¹³. Scrisorile adresate lui N. Iorga mărturisesc pasiunea cu care acest „profet” al deşteptării ţinea să se angajeze: „Dar, pentru numele lui Dumnezeu, strigaţi-le tuturor c-am dormit deajuns”...¹⁴. La cristalizarea acestei atitudini a contribuit, desigur, nu numai cunoaşterea deplină a realităţilor din ţară, ci şi contactul cu străinătatea, care i-a relevat, prin contrast, gravitatea situaţiei.

După un popas de acomodare la Jena, unde a avut ca profesor, între alţii, pe eruditul H. Gelzer, căruia îi va păstra o pioasă recunoştinţă, V. Pârvan trecu la Universitatea din Berlin. În scurtă vreme el se distinse la seminariile specialităţii, astfel că la 12 iunie 1905, înfrîngîndu-şi temerile de la început, se putea declara apt pentru o deplină

8. V. Pârvan, *Unire*, Budapesta, 1906.

9. I. E. Torouţiu, *St. doc. lit.*, X, p. 181.

10. *Ibidem*, p. 180.

11. *Ibidem*, p. 182.

12. *Ibidem*, XII, p. 25-26.

13. *Ibidem*, p. 27.

14. *Ibidem*.

„clasicizare”¹⁵. Climatul era cu deosebire favorabil acestor studii. Vechea generație de istorici crescută în idealurile revoluției pașoptiste, dispărea; cel mai de seamă reprezentant al ei, Th. Mommsen, se stinsese în 1903. Pe vasta lui operă se sprijineau acum toate cercetările asupra antichității romane. Totuși unele domenii nu fuseseră studiate de către marele istoric sau abia le schițase. Făcînd această constatare peste cîțiva ani, în cunoscutele *Contribuții epigrafice* (1911), Pârvan preciza că este vorba mai ales de „istoria internă a provinciilor romane”, de „istoria spiritului public roman în lumea antică, marile mișcări religioase, în general *civilizația creatoare ori vegetativă a imperiului*”. Prin publicarea și critica științifică a izvoarelor, prin studiul organizației politice și administrative și prin sistematizarea „enciclopedică” a faptelor vieții materiale, „Mommsen a pregătit numai drumurile spre aceste regiuni”. Elevii săi aveau datoria să-i continue opera și au făcut-o pe măsura sîrguinței lor „umaniste”. Pentru Europa sud-estică, constata tînărul învățat, nu se angajase niciunul¹⁶. O va face el, revendicîndu-se astfel ca un continuator al lui Mommsen, convins că o cercetare sistematică „ar putea preface radical cunoștințele noastre despre acest ținut”. Atenția trebuia concentrată mai ales asupra poporului daco-roman, în care recunoștea „cheia de boltă a culturii mediteraneene în sud-estul european”¹⁷. O va putea face? Singur nici într-un caz. Și V. Pârvan, căruia colegii îi atașaseră, afectuos, porecla înnobilitoare de „Micul Mommsen”, se gîndea de pe acum la pregătirea unei cohorte de arheologi care să procedeze la explorarea sistematică a teritoriului nostru. Este punctul de plecare al celui „Collegium archaeologicum Dacoromanum”, cum i-a plăcut să-și numească, savant, colaboratorii.

Într-un fragment din *Straja romană la gurile Dunării*, publicat sub titlul *Salsovia* (1906), el observa dificultatea de a cerceta antichitățile greco-romane din țară, dată fiind lipsa unui muzeu bine organizat și a unei biblioteci de specialitate. „Odată și odată, scria Pârvan, tot va trebui începută dezgroparea sistematică a urmelor romane de la vechea graniță a imperiului, a limesului danubian”, alături de studiul culturii autohtonilor, fără de care geneza poporului român nu putea fi lămurită. Conștient că această explorare îl va sustrage de la lucrările de sinteză pe care le visează orice istoric, el se decidea totuși, „sceptic față de propria-i glorie postumă și destul de entuziast pentru anume idealuri *antice*”¹⁸, să-și închine viața arheologiei și preistoriei autohtone. Conștiința dureroasă a pionieratului nu i-a lipsit. Legînd aceste eforturi de alte inițiative, într-un orizont mult mai vast, va mărturisii mai tîrziu: „noi nu vom putea face nimic complet, ci de

15. I. Lupaș, Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa, Extras, București, 1945, p. 19.

16. V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. VI-VII.

17. *Ibidem*.

18. *Ibidem*.

abia vom curăți drumul pentru alții" ¹⁹. În adevăr, cine putea să simtă mai bine „tragedia precursorului” decât el care pornise de la ideea că totul trebuie luat de la capăt, într-un efort colosal de investigație și de sinteză? Încă din primii ani ai șederii la Berlin el a schișat planuri de cercetare pentru care o viață de om este prea scurtă.

O mare viață, s-a spus, este un gând de tinerețe împlinit la vârsta matură. În ceea ce-l privește pe Vasile Pârvan, anii studiilor, în care i-a fost dat să cunoască și direct o parte din teritoriile prezentînd interes pentru cercetările sale de mai târziu (Italia, Franța, Anglia), au fost decisivi. Îl vor fi ajutat, în această direcție, prelegerile de arheologie clasică ale lui Kekule von Stradonitz, cele de epigrafie ale severului Otto Hirschfeld, îndrumările lui Conrad Cichorius, cunoscut exeget al Columnei lui Traian și al monumentului de la Adamclisi, dar și expunerile înaripate ale lui Willamowitz-Moellendorf asupra culturii eline. Trecîndu-și doctoratul în mod strălucit, cu o teză asupra *Naționalității negustorilor din imperiul roman* (1908) folositoare și astăzi, el cantona într-un domeniu al antichității care îi deschidea largi orizonturi pentru viitoarele cercetări. Era, de fapt, un fragment dintr-o lucrare mai amplă, *Negotiatores*, care s-a pierdut fără a vedea lumina tiparului și care, după aprecierea profesorului Cichorius, avea toate însușirile unei lucrări de severă erudiție dar și de sinteză culturală.

În același timp, Pârvan a făcut studii adîncite de filozofie antică, încredințat că numai subsumate unui larg orizont teoretic se pot înțelege datele arheologice și epigrafice. În vara lui 1909 el ținea chiar la Universitatea populară de la Vălenii de Munte, un ciclu de conferințe din *istoria filozofiei grecești*. Unul dintre cursanți își va aminti peste ani de „învățătul tînăr, dar pe atunci fără vîrstă”, care „făcea, în loc de lecții de istorie, introduceri îndrăznețe în înțelepciunea veche. Era un ucenic și un dascăl de idealism. Platon întindea pretutindeni roade, ca un alt pom al vieții și al cunoașterii. Ușurința și căldura vorbei, cu o lumină aproape veselă în obraz, înlesneau suirile. Lumea și gândul elinesc păreau lîngă noi, vii încă, numai pe alt plan. Nimeni n-ar fi ghicit în înviatorilor un istoric” ²⁰. Aprecierea lui Emanoil Bucuța era exactă, dar ceea ce ignora auditorul de atunci era înțelesul superior pe care Pârvan îl atribuia profesiunii sale : adevărata istorie, dincolo de etapele preparatorii, care îi asigură adunarea și veridicitatea informațiilor, este o disciplină complexă care țintește la restituiri de ordin cultural. La acest nivel, istoricul e un cumulard în care se întîlnesc mai multe discipline, fără colaborarea căroră nu e posibilă restituirea trecutului în ceea ce are el semnificativ și durabil. Monografia închinată tinereții lui *Marc-Aureliu*, în același an, înainte de a se stabili definitiv la București, era în același timp o carte de istorie și una de filozofie. Reflecția ce-i inspira activitatea împăratului filozof trebuie reținută la adresa autorului însuși : „omul

19 Idem, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 22.

20 Em. Bucuța, *Crescătorul de șoimi*, București, f. a., p. 119.

singuratec își sacrifică propria viață pentru semenii săi, fără a se simți ca altceva decât purtătorul impersonal al unui ideal; și omenirea recunoscătoare simte, cum cu fiecare nouă creștere a individului la puterea și maestratea unui simbol social, întregul neam omenesc se înnobilează”²¹.

Ca toți marii istorici cărturari, Vasile Pârvan a simțit nevoia de a resintetiza cunoștințele umanității, asimilându-le într-un fel personal, și de a-i disciplina eforturile creatoare. Biciuit, fără astîmpăr, de demonul creației, arheologul era înainte de toate un istoric și un adînc cunoscător al filozofiei universale. În afară de cultura greco-latină, asimilată din surse originale, avea întinse lecturi din literatura germană, franceză, engleză, italiană. „Toți marii autori, va mărturisi mai târziu, mi-au împodobit singurătatea”. Din multe proiecte pe care le-a schițat încă din primii ani ai activității sale, febril, puține au căpătat pînă la urmă ființa întreagă. Gîndite în dimensiuni prea mari, ele erau sortite inexorabilei îngustări impuse de puterile omului și de condițiile în care i-a fost dat să lucreze. Într-un cadru atît de vast, problemele de metodologie își aveau rostul lor. Discutînd, nu fără ascuțisuri polemice, despre *Adunători de izvoare, istorici și filozofi* (1902), el recunoștea, de fapt, treptele indispensabile ale domeniului. Documentele nu pot fi puse la dispoziția cercetării fără pricepere de istoric, iar opera istoricului nu se poate închipui fără o concepție bine încheată asupra lumii, acel *Weltanschauung* care unifică și structurează datele istorice²². În 1903, el aborda un alt subiect esențial *Rolul monografiilor în studiile istorice*, în care preconiza o vastă inițiativă de cercetări minuțioase și complete, pe temeiul cărora să se poată închea apoi lucrările de sinteză. Monografiile, așadar studiul analitic, trebuie să preceadă sinteza. Citîndu-l pe Fustel de Coulanges, Pârvan conchidea că opera istorică, a cărei elaborare presupune un proces extrem de complicat și anevoios, necesită nu numai o îndelungată și scrupuloasă observare a detaliilor, ci și reconstrucția sintetică „O viață de analiză pentru o oră de sinteză”²³. Căci munca istoricului este plină de răspundere, fiecare afirmație se cuvine a fi întemeiată pe o desăvîrșită cunoaștere a faptelor, dar și a împrejurărilor de ordin general. Firește, scriind despre *monografiile istorice*, Pârvan reactualiza recomandarea propriilor săi profesori (D. Onciul, și N. Iorga) dar ceea ce prezintă un interes deosebit este gravitatea cu care pleda pentru realizarea lor. „Din marmura cioplită a monografiilor istorice, conchidea el, se va ridica monumentul istoriei generale”²⁴. Cele *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană* (1906), prilejuite de apariția unei lucrări incompetente

21 V. Pârvan, *M. Aurelius Verus Caesar ...*, București, 1909, p. 234.

22 Idem, *Adunători de izvoare, istorici și filozofi*, „*Voința națională*”, 1902.

23 Idem, *Rolul monografiilor în studiile istorice*, „*Luceafărul*”, 1904, nr. 6, p. 132-135.

24 *Ibidem*.

asupra subiectului, constituiau, în realitate, un întreg program de cercetare și un îndrumător sistematic în studiul istoriei noastre vechi. Acuzînd insuficiența informației, el își însoțea observațiile critice, ca și în Salsovia (1906), de amănunțite lămuriri bibliografice.

Dar virtuțile sale metodologice se evidențiază mai ales în „cronicile istorice” publicate în „Viața românească” (1906-1907), în care surprindea nevoile cele mai stringente ale istoriografiei naționale, schițînd, cu temeritate, direcții noi de cercetare. *E nevoie la noi de o revistă istorică?* (1906). Răspunsul nu putea fi decît afirmativ. Observînd preliminar că în științele pozitive publicații periodice speciale își dobîndiseră deja autoritatea firească, el stăruia pentru fondarea unei reviste de specialitate care să înlesnească circulația și confruntarea rezultatelor cercetării istorice²⁵. În altă parte (*Albumuri de istorie culturală*, 1907) el schițează un amplu proiect de adunare și tipărire a vechilor urme de viață publică și familială, considerate într-un cadru lărgit, de istorie culturală. Fiindcă cunoașterea livrescă, argumenta Pârvan, trebuie completată cu acea intuitivă²⁶.

Interesante și din aceeași epocă sînt observațiile critice și metodologice din articolul *Studii de istorie bisericească* (1907)²⁷, din care reținem recomandarea specializării istoricilor pe domenii precise de cercetare. Noii generații îi încuba sarcina de a strînge laolaltă, într-un vast corpus al *Monumentelor istorice ale României*, toate sursele narative și diplomatice, ca indispensabil suport documentar pentru viitoarele cercetări. Metoda de lucru urma a fi deprinsă într-un „seminar istoric cu adevărat modern”, iar un *institut istoric* ar fi avut menirea să asigure colaborarea tuturor, în cadrul unui plan general, ținînd la cunoașterea profundă și multilaterală a trecutului național. În cronicile amintite se reflectă, așadar, preocupările sale privind organizarea și metodologia cercetării istorice. S-ar putea menționa, desigur, și alte sugestii, precum aceea de a se întocmi un dicționar al limbii documentelor, o crestomație de texte diplomatice, scrisori și inscripții românești²⁸. Sînt preocupări de durată, pe care le regăsim și în activitatea sa de profesor (începînd din toamna lui 1909), director al Muzeului Național de antichități (1910), membru în *Comisiunea monumentelor istorice* (1913) etc. El a avut în vedere întotdeauna perspectiva cea mai largă în organizarea cercetării și a fost privit de la început cu cea mai mare încredere. „În timpul nostru — afirma N. Iorga, susținîndu-i candidatura la catedra de istorie antică și epigrafie (1909) — se petrec mari schimbări în modul de studiere a istoriei vechi. E un noroc că ne vine un tînăr învățat tocmai din focul luptei”²⁹. După numai trei ani, el se adresa decanului Facultății asigurîndu-l că reorganizînd seminarul, investindu-l cu o bibliotecă de specialitate, a reușit să-l ridice

25 Idem, *E nevoie la noi de o revistă istorică?* „Viața românească”, 1906, p. 590-595.

26 Idem, *Albumuri de istorie culturală*, „Viața românească”, 1907, p. 347-353.

27 Idem, *Studii de istorie bisericească*, „Viața românească”, 1907, p. 140-144.

28 *Ibidem*, p. 390.

29 Arhiva Fac. de litere și filozofie, București.

„la nivelul instituțiilor similare din Apus”. Era un început menit să asigure, pînă la crearea unui „institut de antichități”, colaborarea efectivă a specialiștilor în filologie și antichități clasice³⁰. Gîndul lui e să formeze mai întîi o școală de arheologie și abia după aceea să se ocupe de propriile sale lucrări³¹.

A procedat sistematic. În 1911 deschide prima campanie de săpături arheologice, la *Ulmetum*, ale cărei rezultate le publică în anul următor³². O perfectă cunoaștere a antichității și o intuiție sigură l-au ajutat să întreprindă cercetările exact acolo unde se puteau obține cele mai bune rezultate. Vasta explorare subterană la care se gîndea în 1906 pare a fi fost schițată, în linii generale, din 1908, cînd a putut cunoaște antichitățile italiene, călătorind pretutindeni și asistînd chiar la săpăturile de pe Capitoliu. Planul se va fi conturat mai bine în 1912, cînd a luat parte la lucrările Congresului de arheologie de la Roma. Totul era conceput în stil mare, săpăturile arheologice fiind subordonate unor cercetări mai ample asupra sud-estului european pentru coordonarea cărora fondează, împreună cu N. Iorga și G. M. Murgoci, un *Institut de studii sud-est europene* (1913). În același timp, pentru a înlesni formarea tinerilor arheologi români într-un mediu optim, iniția demersuri pentru crearea, la Roma, a unui institut de studii superioare. La începutul lui 1914 el întreprinde o nouă călătorie în Italia, acum întovărit de soția sa, cercetînd orașele de pe țărmurile Italiei și Siciliei care fuseseră și ele cîndva colonii grecești. În cursul verii inaugurează săpăturile de la *Histria*, pe care, cu întreruperea fatală provocată de războiul mondial, avea să le conducă multă vreme. Contactul prelung cu „ruinile părăsite și uitate” din stepa dobrogeană îl îndeamnă „a cugeta cu melancolie la nestatornicia tuturor bucuriilor noastre”, formîndu-i cum singur mărturisea, „o concepție gravă, aș putea zice tragică, despre viață”³³. Sufletul întristat de spectacolul dramatic al istoriei nu află mîngîiere decît în cultul geniului uman și în acela al pietății. „Putința de a trăi noi înșine în sufletul altuia e singura adevărată valoare omenească”³⁴.

Cu astfel de gînduri, rostite solemn, cu ocazia recepției sale la Academia Română, Pârvan începe o nouă etapă a vieții sale, fructuoasă dar extrem de agitată, care i-a adus bucuria unor mari descoperiri, dar și imensa durere a pierderii soției sale (1917), de care îl lega o mare afecțiune. Se adîncește în lucru ca într-o uitare salutară, refugiat în știința sa, pasionat și ascetic, ca într-un adăpost. *Stăpînul de la Cetatea Moartă* cum l-a numit, vizitînd Histria, scriitoarea Marta Bibescu³⁵, întreprinde „o vastă anchetă subterană, menită — după

30 *Ibidem*, dos. 132, 1911-12, f. 77.

31 I. E. Torouțiu, op. cit., p. 33 : scris, către N. Iorga din 8 martie 1913.

32 V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, București, 1912.

33 „Analele Academiei Române”, Dezbateri, S. II, t. 35, 1912, 1913, p. 158.

34 V. Pârvan, *In memoriam Constantini Erbiceanu*, București 1914, p. 6.

35 „Revue archéologique”, Paris, 1966, p. 354.

aprecierea lui N. Iorga — a însuși cunoștințele noastre despre epoca romană, a da în cercetarea provinciilor imperiului un loc de frunte Daciei, păstrătoare și a vechii culturi tracice și originală printr'însa" ³⁶. Relieful apolinian, „atît de mutilat și totuși atît de frumos, cu femeia îngenuchiată și rugătoare lîngă atlar“, îl entuziasmează ca și marea inscripție a lui Traian, de la Histria, sau cea a lui Callicrates, apreciată ca „cel mai nobil vestigiu“ descoperit în incinta cetății ³⁷. Fiindcă alături de preocupările sale științifice și administrative, o spunea singur, „visătorul nemulțumit“ continua să existe și să se manifeste.

Demersurile sale depășesc limitele specialității, căci V. Pârvan e în același timp un scriitor cu alese însușiri : „artistul — aprecia J. Carcopino — egala în el pe savant“ ³⁸. Evocarea personalității lui Constantin Erbiceanu la Academie (1914), ca și lucrarea închinată cîțiva ani mai înainte lui *Marc Aureliu*, avertizau că tînărul învățat, cultivînd un stil metaforic, solemn, găsise pentru cugetarea lui gravă expresia adecvată. La Roma, unde a înființat, în 1922, *Accademia di Romania* pentru organizarea și consolidarea căreia a depus mari eforturi, citea în Biblioteca Națională cunoscutele *Mémoires d'outre tombe*, operă de larg răsunet, în care Chateaubriand și-a evocat viața de scriitor, soldat, călător și om politic. Nu este exclus ca această veritabilă frescă a epocii să-l fi interesat în legătură cu propriul său gînd, de a-și sistematiza notele zilnice într-o carte care s-ar fi intitulat *L'homme qui a perdu son ombre* ³⁹. De altminteri, însăși corespondența cu Marta Bibescu, păstrată doar în parte, era în esență, un jurnal, din care se cunosc doar paginile „confidențiale, ironice și adesea amare pînă la desnădejde“, trimise la adresa pariziană a scriitoarei ⁴⁰.

A LUCRA, ADICĂ A TRĂI... Astfel definea Pârvan rostul esențial al omului, care nu-și poate afla echilibrul și „seninătatea voioasă“ decît muncind fără încetare în mijlocul semenilor săi. Celălalt taler al balanței indica, implacabil, alternativa : „a se odihni, adică a muri“ ⁴¹. În această apreciere trebuie căutat înțelesul adinc al propriei sale existențe, care n-a cunoscut tihna și a cărei învățătură cea mai importantă este îndemnul la muncă și la creație continuă. „Omul în sine — motiva el — nu există, ci numai omul social“, care se sacrifică pentru binele celorlalți, cu sentimentul că e „purătorul impersonal al unui ideal“, iar cu fiecă înălțare a individului la „puterea și maiestatea unui simbol social“, umanitatea însăși se înobilează ⁴². Din mediul în care s-a format, de la marii săi profesori (o dovedește mai cu seamă

36 N. Iorga, *Răspunsul la discursul de recepțiune al domnului Vasile Pârvan*, București, 1914, p. 32.

37 „Revue archéologique“, 1966, p. 346.

38 J. Carcopino, *Vasile Pârvan. In memoriam*, „Gîndirea“, VII, 1927, nr. 9, p. 206.

39 „Revue archéologique“, 1966, p. 348.

40 *Ibidem*, p. 344.

41 V. Pârvan, *M. Aurelius Verus Caesar...* p. 234.

42 *Ibidem*, p. 234-235.

corespondența cu N. Iorga și I. Bianu), Pârvan a înțeles că împlinirea datoriei către colectivitate este o normă esențială de conduită. Studiul filozofiei și îndeosebi al stoicismului, avea să-l conducă la formularea „principiului universal valabil al datoriei”, fiecare individ având obligația de a-și desfășura activitatea, permanent, „în direcția însușirilor raționale” ce-l împodobesc⁴³.

Cu această convingere timpurie, la care se va adăuga „cultul pios al amintirii”, Pârvan însuși a oferit pilda cea mai elocventă de muncă și de sacrificiu pentru binele social. Profesor universitar la 27 de ani, conducând un seminar de istorie antică și epigrafie rămas model până astăzi, academician la 29 de ani, activând alături de foștii săi profesori, inițiator al marilor campanii arheologice care i-au înlesnit construirea celei mai durabile sinteze asupra preistoriei noastre, creator al școlii Române de la Roma, din care a făcut o instituție respectată în toată lumea științifică, întemeietor al unor reviste de prestigiu mondial („Dacia”, „Ephemeris Dacoromana”, „Diplomatarium Italicum”), vicepreședinte și apoi secretar general al Academiei Române, iar în ultimii ani de viață secretar al Uniunii Academice Internaționale, el a traversat o carieră pe cât de scurtă pe atât de strălucitoare. „Istoria ridicării lui Pârvan — observa G. Călinescu — înflăcărează ca o viață plutarchiană”⁴⁴. S-a putut vedea în marea lui tenacitate o „voință exclusivă de a se afirma”, crescută nietszhean, așadar „orgolios până la de-umanizare”⁴⁵, un romantic biciuit de ambiția faptei”⁴⁶. În realitate, clarificat de timpuriu asupra marilor probleme ce confruntau lumea românească, V. Pârvan a ținut să se angajeze, fără rezerve, în lupta pentru soluționarea acestora și a făcut-o în planul culturii, cu o energie și o stăruință fără echivalent, stăpinit de enorma încredere în puțința poporului său de a se înălța pe cea mai înaltă treaptă a umanității. „El nu vrea să judece, ci să construiască, știind că desăvârșirea nu vine dintr-un examen continuu, ci dintr-un elan nestins”. Adăugând la această remarcă esențială, observația că la baza concepției lui Pârvan stau „ideea continuității etnice, cultul pentru morți, efortul de a împietri gândul autohtonului prin monument”⁴⁷. G. Călinescu — elev și el, la Roma, al maestrului — pare a-l fi înțeles cel mai bine. Căci istoricul însuși, schițând *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, se rostea în această privință, fără echivoc, elogiind spiritul constructiv. „Fiecare cîntec e o boală. Fiecare gând pesimist, e o erezie împotriva principiului vieții. Scopul și sensul vieții e lupta împotriva morții; nu în nepăsarea barbară, ci în afirmare creatoare a vieții, perpetuu multiplicată spiritual. Fiecare neglijență, fiecă slăbiciune, fiecă adăstare, fiecă îndoială înseamnă lășitate, fiecă neluptă e necreare, e dezertare de la demnitatea umană. Oamenii care nu sprîjină viața în ei înșiși și în aproapele sint apostatați și ei otrăvesc socie-

43 *Ibidem*, p. 231.

44 G. Călinescu, *Vasile Pârvan*, „Viața literară”, III, 1928, nr. 88.

45 E. Lovinescu, *Memorii (1900-1916)*, București, 1930, p. 76-86.

46 Pompiliu Constantinescu, *Vasile Pârvan*, „Viața literară”, III, 1928, nr. 86, p. 1.

47 G. Călinescu, *Faza monumentalului*, „Viața literară”, III, 1928, nr. 93, p. 1, 2.

tatea, trădează viața, sprijină moartea" ⁴⁸. Să notăm că această invitație cum nu există alta mai pregnantă și mai pasionată, căpăta expresie în vara lui 1918, într-un moment în care Pârvan însuși, lovit de doliul cel mai crud al vieții sale, fusese ispitit de gândul sinuciderii. Munca, retransarea obstinată în propriile cercetări și în organizarea metodică a activității științifice a domeniului său, l-au împăcat cu viața, restituindu-i disponibilitățile creatoare. „Orice existență e o luptă, proclama el, și orice luptă o cheltuială de puteri" ⁴⁹. Rareori s-a întâmplat ca cineva să-și cheltuiască puterile atât de generos și cu atîta frenezie. Pentru arheologul aplecat cu gravitate asupra marilor probleme ale timpului, orice existență superioară are un înțeles prometeic, căci ea presupune sacrificiul pentru „un fragment de lumină furată din cer". Marea virtute pe care o proclama solemn, aproape religios, ori de cîte ori avea prilejul, era munca, pe care el însuși a practicat-o cu nespusă ardoare, ca o condiție vitală: „Să muncim în libertate, să creăm în libertate, e să cîntăm vieții cel mai frumos imn pe care l-ar putea sufletul nostru cuprinde în adîncurile lui. Munca e ritmul vieții, ea dă, ca și libertatea, tărie și frumuseță și caracter propriu voinței noastre" ⁵⁰.

Atent la însumarea continuă a cuceririlor umanității, V. Pârvan a dat cea mai mare atenție problemelor de metodologie și organizarea muncii științifice. Activitatea lui în această direcție îl așează, cum ținea să observe unul dintre elevii săi, prof. Radu Vulpe, în seria creatorilor celor mai productivi: „La catedră, la Muzeu, la Academie, la Școala Română din Roma, pe șantierele arheologice, pretutindeni unde a fost chemat să-și dea contribuția, a stimulat un ritm dinamic de lucru și a contribuit la dezvoltarea școlii noastre arheologice. A fost unul dintre dușmanii cei mai hotărîți ai inerției" ⁵¹.

Ceea ce se cere subliniat cu deosebire este preocuparea lui V. Pârvan, comună și altor personalități din epocă, de a cuprinde într-un sistem încheiat întreaga viață culturală a țării. Războiul îi adusese mari decepții. Graba recuperărilor, ahtierea după cîștiguri imediate, spectacolul grotesc al ambițiilor de căpătuire, îl dezgustează. În termeni alarmanți, el a vorbit chiar de criza morală postbelică, preconizînd o vastă inițiativă de asanare pe plan social-politic și cultural. „Era în sala roșie a Muzeului de Antichități, — își va aminti Em. Bucuța — sus, sub acoperiș... Ne adunaserăm acolo cîțiva oameni, unii veniți de curînd de la Iași, iar ceilalți din ascunzătorile de umilință ale Bucureștilor, ca să ne punem împreună marea întrebare: ce-i de făcut?" Discuțînd cu Pârvan, îl regăsea „mai neastîmpărat și mai dornic de faptă. Cercul preocupărilor se lărgea. Istoria rămăsese numai un punct de plecare și abia o metodă" ⁵². Războiul care se încheiase, apreciat de

48 V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, „Arhiva pentru știință și reforma socială", I, 1919, nr. 1, p. 28.

49 *Ibidem*, p. 1.

50 *Idem*, *Memoriale*, București, 1923, p. 78.

51 Radu Vulpe, *Notă biografică la Vasile Pârvan*, *Dacia*, ed. IV, București, 1967, p. 21.

52 Em. Bucuța, *Crescătorul de șoimi*, p. 118-120.

istoric ca „imensa crimă a capitalismului contemporan”⁵³, lăsa răni grele, iar vindecarea acestora cerea leacuri tari. Pârvan n-a întrevăzut soluțiile radicale, socotind că marea bătălie trebuia dată în sectorul culturii. „El n-a fost un om politic, observă R. Vulpe, și n-a cedat nici uneia din ispitele pe care viața burgheză i le prezentase în formele cele mai atrăgătoare”⁵⁴. N-a fost, trebuie precizat, în înțelesul unei angajări partinice, fiindcă altminteri V. Pârvan avea toate însușirile unui om politic și ar fi putut deveni, cum ne încredințează contemporanii, chiar șeful unui mare partid⁵⁵. A preferat știința, înțeleasă într-un cadru larg care implica și problemele politicii culturale, interesându-se în același timp și de reformele preconizate în Asociația pentru studiul și reforma socială, pe care o întemeiasă prietenul său, D. Gusti, în ideea de a determina o nouă concepție de cîrmuire și o nouă metodă de legiferare. La elaborarea acestei doctrine a contribuit și el, polemizînd strălucitor. „Îmi aduc aminte cu profundă emoție, va nota sociologul, de aceste scene, de V. Pârvan [...] care în atmosfera căminului meu din Iași ne-a dat un desăvîrșit program de *cultură socială*”⁵⁶, astăzi pe nedrept dat uitării și de V. Madgearu, [...] autoritari și sentențioși, gata de încăierare și de a începe acel duel spiritual ce făcea deliciul și admirația acelor în fața cărora se desfășura acest spectacol rar”⁵⁷. Ideea de la care pornise era necesitatea de a „cultiva masele” și de a „socializa personalitățile”, „culturalizarea societății și socializarea culturii” fiind laturi complementare ale aceleiași necesități⁵⁸. Plănuia un ziar pentru intelectuali, și, adecvat, o foaie săptămînală pentru săteni. O întreagă mișcare culturală, tulburată de ingerințe politice, pe care Pârvan le-a respins cu obstinație, se înfiripa în jurul său. Un timp a prezidat chiar cercul literar al „Luceafărului”⁵⁹ și a colaborat ca secretar al P.E.N. clubului, la rezolvarea problemelor ridicate de scrisul românesc⁶⁰. Îl preocupa de asemenea editarea programată a operelor fundamentale din istoria culturii universale, treptat, urmărind înlăturarea literaturii de colportaj comercial și disciplinarea lecturilor publicului. Preconizase un institut poligrafic, un gigant care să cuprindă, în aceeași idee de planificare și specializare pe ramuri, toate celelalte edituri. Nesprijinit de stat, proiectul a fost sortit, ca atîtea altele, abandonului. Ajutat de cîțiva prieteni, el a fondat, în schimb, o editură (*Cultura Națională*), a cărei operă de difuzare a valorilor culturii mondiale este binecunoscută.

Ceea ce ambiționa Pârvan era să intereseze cît mai larg intelectualitatea în direcția unor inițiative, concertate, de ridicare a vieții

53 V. Pârvan, *Ideii și forme istorice*, p. 69.

54 R. Vulpe, *op. cit.*, p. 19.

55 J. Carcopino, în „*Revue historique*”, t. 155, 1927, p. 459-460; G. Călinescu, *Submasca lui V. Pârvan*, „*Gîndirea*”, 1927, nr. 9, p. 214.

56 V. Pârvan, *Plan de organizare și de lucru propus secției culturale a Asociației pentru studiul și reforma socială*, „*Arhiva...*”, I, 1919, nr. 2-3, p. 612-618.

57 Idem, *Ideile fundamentale...*, p. 5.

58 Cf. Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, *Dimitrie Gusti*, București, 1967, p. 80.

59 Oct. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 168.

60 Em. Bucuța, *P.E.N. — clubul român*, „*Boabe de grîu*”, V, 1934, nr. 5, p. 285.

social-culturale. Și aceasta reclama în primul rând renunțarea la acel „personalism anarhic”, care promova critica sterilă și împiedica colaborarea mai multora la o operă durabilă⁶¹.

Propria lui viață, încheiată prematur, la 26 iunie 1927, conține îndemnuri și directive în această privință. Cel mai de seamă îndemn este acela spre autodepășire continuă. Cuvintele cu care l-a evocat, ocazional, pe C. Giurescu, i se potrivesc lui cel mai bine: „Nu știu de ce simt că el era făcut ca să rămână mereu apăsător de nevoia de a se întrece pe sine însuși”⁶². O tensiune fără răgaz a fost întreaga viață a lui V. Pârvan. Puțin înainte de a se stinge, ne asigură un martor, conversația sa era încă îndreptată spre viitor, hrănită din proiecte⁶³. Proiecte a întocmit în permanență, cu o clarviziune uimitoare. Multe din ele nu s-au realizat și aveau să capete ființă mai târziu. Unele sînt încă deziderate. Din tot ce a scris, din ce a făcut sau numai a gândit să făptuiască, personalitatea lui Vasile Pârvan se întregeste prodigios. Istoric și arheolog de prestigiu mondial, el a fost în același timp un scriitor cu mari însușiri căruia, remarcă N. Iorga, „nu-i era teamă de niciuna din cutezanțele modernismului”, după cum, ca filozof, a răscolit marile probleme ale existenței, „care pe atîta din noi ne încremenesc în atitudinea unei reverențe tăcute”⁶⁴. Totul era gândit în linii monumentale, ca „o măreață și optimistă demonstrație a putințelor naționale”⁶⁵. Și cu toate acestea gîndul realizării, inerent oricărui mare precursor, l-a urmărit mereu, silindu-l să constate „fatalitățile unei vieți neizbutite”⁶⁶. Întemeietor al arheologiei moderne românești și creator de școală, Vasile Pârvan a avut, în tot ce a întreprins, sentimentul că începe, că instituie. Însăși opera sa fundamentală, *Getica* (1926), avea la bază această convingere. După ce consemnase, minuțios, eforturile anterioare, el constata, cu un gest care făcea, de fapt, *tabula rasa*: „Acum trei ani, cînd am pornit cercetările pe teren privitoare la protoistoria dacogetică, nu exista deci, în nici o limbă, nici o carte utilizabilă, de informație și de orientare generală științifică asupra subiectului. Am reluat dară lucrarea de față aproape fără nici o putință de sprijin pe lucrări precedente...”⁶⁷. O insatisfacție funciară se degajă din însăși gîndirea istoricului, căci „fiecare viață omenească în parte e ca zborul unui liliac, care ar vrea să zboare ca vulturul”; neîmplinirea e un dat al ei: „fiecare viață omenească e o mare iubire în zadar”⁶⁸. Remarcabil e însă efortul său spre realizarea cea mai deplină „Noi muritorii, conchidea el, sîntem mari, nu pentru găsirea unui gînd într-o zi de noroc, ci pentru urmărirea într-o mie de zile, și cu, și fără noroc, a gîndului unic, care stă la temelia oricărei

61 Cf. C. Rădulescu-Motru, *Personalismul anarhic*, „Sinteza”, 1927, nr. 9, p. 1-2.

62 Cf. *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 97.

63 „Revue historique”, 1927, p. 459-460.

64 N. Iorga, *Oameni cari au fost*, III, București, 1936, p. 236—237.

65 G. Călinescu, *Vasile Pârvan*, „Viața literară”, III, 1928, nr. 88, p. 1.

66 „Revue archéologique”, 1966, p. 354-355: scris, către Marta Bibescu din 17 ian. 1925.

67 V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 1-2.

68 Idem, *Memoriale*, p. 216.

vieți creatoare". Viața lui V. Pârvan, întreagă, frământată de gânduri, biciuită de nevoia depășirii propriilor performanțe, este și din acest punct de vedere exemplară și, ceea ce este mai important, combătând inerta și comoditatea de gândire, el a îndemnat și pe alții să o facă. Poate că omagiul cel mai măgulitor i l-a adus confratele american, G. P. Stevens, cu ocazia funerariilor, afirmind că V. Pârvan a contribuit la „accelerarea pulsului umanității”⁶⁹.

VASILE PÂRVAN

R é s u m é

A l'occasion du cinquantenaire de la mort du savant, l'auteur évoque, outre les réalisations spectaculaires de l'archéologue et du déploiement solennel de l'écrivain, le rôle dynamisateur de cette personnalité prodigieuse, qui detien une place préminente dans la culture roumaine. Professeur d'histoire ancienne et d'épigraphie à l'Université de Bucarest, directeur du Musée National, membre de l'Académie Roumaine, fondateur et dirigeant de l'École Roumaine de Rome, historien, philosophe et écrivain de talent, Vasile Pârvan a exercé une grande influence sur son époque, dont le poulx il a taché de l'accélérer. Au lecteur d'aujourd'hui il offre encore un exemple d'énergie mise au service de la culture, un exemple de dévotion professionnelle, de sobriété et de rectitude morale, un vrai „modèle académique”, d'après l'opinion de D. Gusti. „Der kleine Mommsen”, comme l'appelaient à Berlin ses collègues d'études, a été en même temps „un soldat de la juste cause”, militant avec ferveur pour l'élévation du peuple, au moyen de la culture et des droits civiques, et pour la glorification de la Roumanie au-delà de ses frontières. C'est justement ce que l'auteur a essayé de mettre en évidence.

69 *In amintirea lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 312.

AȘEZAREA PALEOLITICĂ DE LA LESPEZI, JUDEȚUL BACĂU

de MARIA BITIRI ȘI VIOREL CĂPITANU

Cercetările arheologice întreprinse în 1962, de către Institutul de Arheologie din București și Muzeul județean Bacău, au dus la descoperirea așezării de la Lespezi, una din cele mai importante stațiuni paleolitice de pe Valea Bistriței. Tot atunci s-au făcut și primele săpături, continuate mai apoi an de an pînă în 1968 inclusiv. Cu prilejul acestor săpături s-au scos la iveală importante materiale litice, faunistice, vetre de foc puternice și elemente de cultură materială ce dovedesc o intensă și diversă activitate a omului paleolitic în domeniul producției de unelte și vînătorii.

În afara unei scurte note, publicată în nr. 1 al revistei SCIV pe anul 1963, în care se semnală descoperirea așezării¹, materialul este complet inedit, lucrarea de față avînd drept scop valorificarea integrală a documentelor arheologice descoperite.

Locul așezării

Între satele Buda și Lespezi, la circa 500 m sud-est de podul ce leagă șoseaua asfaltată peste Bistrița, pe malul drept al riului, se află o lătură veche unde cu ani în urmă a funcționat o fabrică de cărămidă.

Continuînd să scoată lut pentru construcțiile lor gospodărești, sătenii au observat urme de arsură, au găsit diverse obiecte de piatră cioplită și resturi faunistice. Toate acestea ar fi rămas probabil necunoscute în continuare : dar în perioada 1958—1959, la Buda (localitate ce se află în imediata vecinătate a satului Lespezi) s-a făcut prima săpătură într-o stațiune paleolitică cu care prilej lucrătorii de pe șantier (localnici) s-au familiarizat cu astfel de vestigii. Așa se face că, în timp ce scoteau lut, au sesizat obiectele de piatră cioplită și resturile faunistice și asupra existenței cărora ne-au informat în 1962, cînd s-au făcut ultimile cercetări în stațiunea de la Buda.

1 M. Bitiri, *O nouă așezare paleolitică pe Valea Bistriței*, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 136—138.

Discuțiile purtate cu cetățenii au constituit punctul de plecare în cercetarea de la Lespezi, comuna Gîrleni și în descoperirea stațiunii de la „Lutărie”.

La intrarea în satul Buda, pe partea stîngă, se ridică o serie de culmi cu înălțimi ce depășesc pe alocuri 300 m, străjuite de terasele Bistriței, de pîteni terasiformi, platouri și promontorii, care din timp în timp au constituit, sau constituie încă, zone propice de locuire. Așezarea descoperită de noi se află pe promontoriul de la poalele dealului „Pașcanu” care se ridică cu circa 30 m deasupra râului avînd o deschidere și o perspectivă largă asupra Văii Bistriței către sud-est.

În tot cursul ei, Bistrița străbate zone structurate, total diferite, tăind în diagonală Carpații Orientali, Depresiunea subcarpatică și Podișul Moldovei. Fiecare din cele trei mari unități de relief au formațiuni geologice variate, duritatea cărora a influențat atît orientarea cursului râului, cît și modelarea versanților care cu timpul au devenit propice locuirilor omenești. Cursul superior, cu o orientare generală NV-SE pînă în aval de Bicaz este încătușat de lanțuri muntoase cu o constituție litologică dură a sedimentelor, avînd drept consecință păstrarea unei văi înguste, cu largiri sporadice în special în zonele de confluență cu văile afluate mai importante. De la confluența cu Tarcăul, Bistrița se arcuiește brusc spre stînga, în timp ce cursul ei capătă o orientare VE pînă la Piatra Neamț. În această zonă ea taie și separă totodată Munții Stînișoarei de Munții Tarcăului și Goșmanul, oa la ieșire să-și schimbe din nou orientarea către SE. În aval de Piatra Neamț, Bistrița părăsește zona montană și intră în Depresiunea Subcarpatică, apreciată de specialiști ca întinzîndu-se pînă la Racova².

Aici, ca și mai departe în Podișul Moldovei, ea își păstrează orientarea cursului, iar valea i se lărgește considerabil datorită rocilor moi care au permis extinderea teraselor și a luncilor.

Relieful variat străbătut în zona Carpatică și Subcarpatică și densitatea sporită a rețelei hidrografice cu o dinamică rapidă a cursului și putere mare de transport a dus la crearea unui mare număr de terase cu vechimi și altitudini diferite. Acestea, ca și piemonturile și plat-formele montane mai înalte au constituit suprafețe propice pentru instalarea celor mai vechi locuitori pe Valea Bistriței, a căror existență a fost documentată prin descoperirea numeroaselor așezări paleolitice din bazinele Ceahlău³, Bicaz⁴ și Buhuși⁵.

Poziția geografică a Văii Bistriței a determinat existența unor importante și succesive modelări ale reliefului, ceea ce a făcut-o greu și relativ tîrziu accesibilă omului, toate descoperirile de pînă acum atestă locuri omenești începînd doar din paleoliticul superior. În urma schimbărilor geomorfologice petrecute de-a lungul timpului s-a ajuns ca în pleistocen cele trei mari unități de relief să-și contureze definitiv

2 I. Donișă, *Geomorfologia Văii Bistriței*, București 1968.

3 C. S. Nicolăescu-Plopșor, Alexandru Păunescu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 5-116.

4 Marcel Drăgotescu, *Așezarea paleolitică de la Bicaz*, în *Carpica*, I, Bacău, 1968, p. 17—24.

5 Căpitanu V., *Așezarea paleolitică de la Buda-Blăgești*, în *Rev. Muz.*, 3, 1967, p. 23.

aspectul geografic, climatul, flora și fauna. Către sfârșitul acestei perioade, omul preistoric, atras de condițiile de aici, sau ajuns întâmplător în timpul peregrinărilor sale în căutarea hranei, s-a instalat pentru început în Bazinul Ceahlău, ca mai apoi să străbată zonele accesibile și să-și lase dovezile de activitate specifice principalelor culturi paleolitice, care s-au dezvoltat de-a lungul unei bune perioade a ultimei glaciații.

Descoperirea a numeroase resturi faunistice în așezările de la Ceahlău, Lespezi și Buda, atestă abundența pe Valea Bistriței, în pleistocenul superior, a unor specii de animale ca: *Rangifer tarandus*, *Equus sp.*, *Alces alces*, *Rhinoceros tichorhinus*, *Bos Bison*, *Equus caballus*, care au asigurat sursa principală de hrană a grupurilor de vânători.

Între cercetările arheologice de pînă acum o singură așezare atestă o locuire mai veche, cea de la Ceahlău-Cetățica I (stratul inferior)⁶, al cărui strat de cultură este situat, după interpretarea lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, în depunerile primului interstadiu Wurmian⁷. Cît privește problema resturilor de cultură materială — obiecte din piatră cioplită în exclusivitate — acestea reprezintă un complex de piese variate ca tipuri, tehnică de cioplire, manieră de execuție și materie primă, complex specific fazei de început a paleoliticului superior⁸.

Grupuri mai numeroase de vânători au pătruns ceva mai tîrziu, începînd din W 2, aceștia, ca și primii veniți, ocupînd terasele Bistriței sau alte forme de relief din preajma apei. Dovezile lor de activitate sînt documentate de stațiuni ce atestă cele două culturi ale paleoliticului superior — aurignaciană⁹ și gravettiană¹⁰.

În epipaleolitic, grupe izolate de swiderieni s-au instalat pe platforme montane înalte, la altitudini de peste 1000 m¹¹.

Intr-o serie de lucrări de geologie¹² și geomorfologie¹³ sînt tratate pe larg diversele probleme legate de originea și evoluția Văii Bistriței și a zonelor limitrofe, fapt ce ușurează în mod substanțial înțelegerea provenienței treptelor de relief care au servit drept locuri de popas pentru vînătorii paleolitici după cum și a condițiilor naturale care i-au atras și le-a asigurat existența.

Pentru problema de noi cercetată este demn de reținut faptul că Bistrița, după ce și-a organizat definitiv traseul, străbătînd zona crista-

⁶ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, nota 3, p. 19-21.

⁷ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Les phénomènes periglaciaux et la géochronologie du paléolithique supérieur de terrasse en Roumanie*, în *Dacia. N.S.*, II, 1958, p. 383—391.

⁸ Maria Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România*, în *SCIV*, 16, 1, 1965, p. 5—16.

⁹ C. S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, nota 3, p. 19—24.

¹⁰ Idem, p. 25—30.

¹¹ Idem, p. 30—36; Maria Bitiri și V. Căpitanu, *O nouă așezare swideriană în Carpații Orientali*, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 63—70.

¹² V. Mihăilescu, *Carpații sud-estici pe teritoriul României*, București 1966.

¹³ Lucian Badea și Gh. Popa, *Contribuții la studiul teraselor Bistriței și depozitelor de terasă din sectorul Galu-Bicaz*, în *Probleme de geografie*, VIII, 1961, p. 163—183; I. Donisă, *op. cit.*, nota 2.

lino-mezozoică și zona flișului, în sarmațianul mediu sau ceva mai târziu a ajuns să deașeze în Marea sarmațiană în regiunea Buhuși — Hemeiș, unde a construit o deltă cu proporții întinse. Odată cu aceasta s-au depus importante cantități de prundișuri alcătuite din gresii, cuarțite, gnaise, calcare, menilite și andezite, elemente cristalino-mezozoice, de fliș și vulcanice. Toate acestea au fost indentificate de specialiști în versanții de pe partea dreaptă a Bistriței între Runcu-Buhuși și Gîrleni de Sus, la altitudini de 300-500 m. Descoperirea prundișurilor la înălțime este pusă și pe seama unor mișcări orogenetice petrecute în sarmațianul superior, care au avut drept rezultat cutarea sedimentelor geologice vechi și ridicarea lor la altitudini la care se găsesc și astăzi peste depozitele sarmațiene de platformă.

Aceste prundișuri, ca și cele din albia râului, au constituit principalele surse de materie primă pentru oamenii paleolitici care selecționau din ele rocile cele mai potrivite pentru cioplitul uneltelor și armelor de piatră. Ulterior, prin retragerea apelor mării, Bistrița a înaintat treptat, astfel încît în pliocen s-a unit cu Siretul, împreună contribuind din plin la depunerea unor depozite masive de prundișuri, „care alcătuiesc capătul nordic al piemontului de la curbura Carpaților Orientali”¹⁴. Mai târziu s-au petrecut și unele mișcări de cutare și înălțare a sedimentelor pliocene, dar se consideră că acestea n-au mai atins substanțial zona Buhuși-Lespezi ele avînd o amploare mai mare în partea centrală a Podișului moldovenesc.

Am urmărit pe scurt evoluția Văii Bistriței și prundișurile depuse de aceasta în diversele ei faze de evoluție, întrucît marea majoritate a pieselor litice descoperite în așezarea de la Lespezi o constituie cele cioplite din rocile indentificate în componența acestora. Și fără a insista acum asupra problemelor ce le ridică materia primă și sursele de aprovizionare, menționăm doar că între rocile selecționate de omul paleolitic de la Lespezi, predomină menilitul și gresia aflate din abundență în depozitele amintite din zonă.

Vîrsta prundișurilor, a formării Bistriței în general și chiar orientarea inițială a cursului ei au constituit baza a numeroase studii și discuții. Acestea depășesc însă cadrul preocupărilor noastre, iar arheologia în cazul de față nu poate aduce elemente noi. Evenimentele la care ne referim s-au petrecut cu mult înainte ca la Lespezi să se fi instalat tabăra de vînători paleolitici, iar clarificarea provenienței prundișurilor rămîne un bun cîștig și pentru arheologie.

În zona de aval de Buhuși, pe partea dreaptă a râului, între Buda și Gîrleni, terasele sînt slab dezvoltate, în schimb versanții sînt înalți, puternic afectați de procese geomorfologice în care predomină alunecările și eroziunea.

La intrarea în satul Buda, se ridică dealul „Pașcanu”, iar la poalele acestuia, spre Bistrița, se desfășoară un promontoriu format din luturi, considerat de I. Donisă ca fiind „un deluviu de alunecare ce ar data din prima parte a würmianului”¹⁵. După același cercetător, în Würm, aici

¹⁴ I. Donisă, *Geomorfologia...* p. 46.

¹⁵ Idem, p. 180.

exista deja o treaptă de relief, iar în timpul acestei glaciații, s-au depus, pe cale deluvială, luturile. În timpul acumulării lor, luturile au acoperit treptat resturile arheologice și au format acest promontoriu care domină terasele inferioare, coborâte în acest sector la nivelul luncii. Într-o discuție organizată de V. Căpitanu la fața locului, geologii I. Bojoi și N. Grasu erau înclinați să socotească promontoriul de la Lespezi ca reprezentând a treia terasă a Bistriței, înaltă de 16-20 m.

Dacă la Lespezi este vorba de o terasă propriu-zisă, sau de un promontoriu de alunecare, pe cale arheologică nu se poate preciza. Pentru aprecierea vârstei așezării însă, reținem ipoteza formulată de I. Donisă, potrivit căreia această formă de relief s-a format în timpul ultimei glaciații și că depozitul de luturi care suprapun prundișurile de bază s-au format pe cale aluvionară, la care s-a adăugat aportul și-roirii de pe versanți.

Situația stratigrafică

În urma săpăturilor întreprinse pentru instalarea unor cabluri la piciorul promontoriului pornite de la un nivel mai jos decât acela la care am ajuns noi chiar prin sondajele de control, s-a ajuns la prundișurile de bază situate la o adâncime apreciată la peste 20 m. În felul acesta am putut avea o imagine globală asupra întregului depozit.

Peste prundișuri se dezvoltă un strat masiv de lut loessoid ușor nisipos de culoare gălbuie care la rîndul lui prezintă o serie de orizonturi și suborizonturi ce pot fi separate în funcție de colorit și structură sesizabile macroscopic, notate de I. Bojoi și N. Grasu cu inițialele A-D (fig. 1). Între acestea, cel mai masiv este orizontul de bază, D constituit din lut loessoid ușor nisipos de culoare gălbuie cu paiete de mică, dungații și pigmenți de culoare negricioasă închisă sau cenușie în partea inferioară și albicioase mai sus. Orizontul D, a cărui grosime depășește 15 m, a fost împărțit în trei suborizonturi, a-c.

Suborizontul c, de bază este cel mai masiv, el singur atingînd grosimea de 8-9 m. Este vorba de un strat de lut fin nisipos, de culoare gălbuie ceva mai închisă (galben murdar), care conține puține pietricele mărunte rulate, pete ruginii, dungi subțiri de pămînt cenușiu (mil ?) și mulți pigmenți și concrețiuni manganice. În partea superioară a acestui suborizont, pe o grosime de circa 2 m, apar primele două niveluri de locuire paleolitică (VI-V).

Suborizontul b, gros de circa 1,20 m, constă din material luto-nisipos gălbui închis cu pete de culoare galbenă-roșcată, gălbuie-vineție și brună roșcată. În acest suborizont apar puține concrețiuni calcaroase și sînt incluse nivelele IV-III de locuire paleolitică.

Suborizontul a, gros de circa 0,50-0,75 m se caracterizează printr-o culoare gălbuie-albicioasă datorată conținutului sporit de concrețiuni și vinișoare calcaroase cu pietricele mărunte rulate, pete ruginii și cenușii. Pe alocuri prezintă crăpături verticale și diagonale, care în unele cazuri au putut fi identificate și în suborizontul b.

Urmărind aceste crăpături am putut constata că unele dintre ele

erau umplute cu material din orizontul B (așa zisele pene de gheață), în alte cazuri însă ele demarcau linia de întrerupere și scufundare parțială a unor întregi falii, pe adâncimi cuprinse între circa 0,30 și 1 m., ceea ce a dus la denivelarea straturilor de cultură paleolitice. În cazul orizontului D, care este masiv și la prima vedere uniform ca structură și colorit, fenomenul a putut fi observat și urmărit în special în situația când crăpăturile secționau vetrele de foc, astfel încît o parte rămînea în situația stratigrafică inițială, iar cealaltă putea fi urmărită mult mai jos. În partea inferioară a suborizontului a, apar urmele celui de al doilea nivel de locuire paleolitică.

Orizontul C, gros de circa 1,50 m, este caracterizat printr-o culoare gălbuie-roșcată și constă dintr-un lut argilos cu structură grăunțoasă în desprinderi prismatice, mari în partea superioară (suborizontul a) și mai compact în partea inferioară (suborizontul b). În întregul lui, orizontul C prezintă intercalații sporadice de pietrișuri mărunte sub formă de lentile.

Trecerea între acest orizont și următorul este netă, dar nu se păstrează la același nivel. Demarcația este făcută prin linia albicioasă a orizontului D, bogat în pete și concrețiuni calcaroase. (fig. 2).

Din punct de vedere arheologic orizontul C este complet steril.

Orizontul B, gros de circa 0,30 m, constă dintr-un strat de lut fin nisipos de culoare cenușie-gălbuie, cu pete brune și foițe fine de mică. În componența acestui orizont s-au descoperit cîteva piese litice, marcate de noi ca făcînd parte din stratul I (superior) de cultură.

Orizontul A (cu humus), gros și el de circa 0,30 m, reprezintă stratul vegetal de culoare brună-cenușie cu textură ușor grăunțoasă. În partea lui inferioară au apărut cîteva din puținele piese ale stratului superior de cultură.

În întregul ei, coloana stratigrafică de la Lespezi este reprezentată de un depozit de luturi cu structură loessoidă gălbuie cu o bandă mai argiloasă de circa 1 m grosime (orizontul C). Partea inferioară a orizontului D, pe o grosime de circa 5—6 m, este mai nisipoasă, iar pe alocuri s-au identificat dungii cenușii cu structură fină, specifice locurilor de stagnare a apei, fapte ce ne permit să socotim că în formarea acestuia aportul principal l-au avut aluviunile, în timp ce mai sus raportul s-a schimbat în favoarea șiroirii de peste versanți.

Adoptînd acest punct de vedere înțelegem de ce încercările noastre de a descifra la Lespezi o microstratigrafie n-au dat rezultate. În plus, adăugăm și faptul că toate probele de pămînt colectate cu grijă de cercetătorul M. Cîrciumaru (palinologul Institutului de Arheologie din București) pentru analize sporopolinice, în vederea determinării vegetației din zonă în perioada cît promontoriul a fost locuit de oameni paleolitici, n-au dat rezultatele scontate. Multe dintre probe au fost lipsite de polen, iar altele au dat un amestec de spori terțiari și cuaternari, faptul confirmînd caracterul de amestec al depozitului de luturi.

Documentația arheologică

Intr-un sondaj de control adâncit pînă la circa 9 m, au apărut cîteva fragmente osteologice de *Elephas primigenius*. Spre deosebire de situațiile din straturile superioare însă, acestea nu erau însoțite de obiecte arheologice. Primele piese litice apar la adîncimea de circa 6,30 m de la suprafața actuală a solului, ele atestînd o cultură a paleoliticului superior bine formată. Așadar, în momentul instalării primei comunități paleolitice, la Lespezi, promontoriul în cauză era bine individualizat. Și cum primele urme arheologice de acolo atestă o cultură paleolitică relativ tîrzie în cadrul glaciațiunii Würm, iar formațiunile loessoide care le conține sînt aproape identice cu cele sterile de la bază, vîrsta lor în întregime poate fi legată de o fază destul de înaintată a ultimei glaciații.

Depunerea primelor sedimente s-a petrecut probabil într-un ritm rapid, într-o fază cu multe precipitații (probabil ultimul interstadiu würmian), cînd datorită umidității sporite și spălării intense a sedimentelor cu permeabilitate mare, nu s-au putut depune formațiunile calcaroase specifice sedimentelor de mai sus. Abundența precipitațiilor a produs probabil și creșteri mari de nivel, care au provocat revărsarea riului, apele ajungînd să acopere măcar temporar promontoriul nostru și să sedimenteze depunerile aduse și de pe coaste.

Poziția promontoriului de la Lespezi față de terasele inferioare ale Bistriței poate fi omologată cu aceea a teraselor de 40-50 m de la Ceahlău.

Caracteristica și structura sedimentelor de pe acestea au permis lui C. S. Nicolăescu-Plopșor să identifice întreaga coloană a depunerilor würmiene, stabilind existența pe Valea Bistriței, la Ceahlău, a trei orizonturi stadiale și două interstadiale ¹⁶.

La Lespezi însă sedimentele sînt uniforme și orice încercare a noastră de a le subîmpărți și încadra în schema geocronologică a celor trei würmuri de la Ceahlău n-a dat rezultate. Mai mult decît atît, faptul că dovezile de locuire paleolitică atestă o cultură tîrzie în cadrul paleoliticului superior duce la aceeași concluzie că depozitul loessoid care le îngroapă s-a depus pe cale deluvială în ritm rapid, într-un timp relativ scurt.

Printr-o alunecare mai recentă capătul nord-vestic al promontoriului (spre pod) a fost acoperit cu un depozit masiv de lut galben provenit dintr-o ruptură a dealului din care face parte. În acest sector, cu 15-20 ani în urmă, a funcționat o fabrică de cărămidă care a consumat o mare cantitate din lutul ce acoperea parțial vechea locuire. Prin desființarea fabricii, promontoriul de la Lespezi a devenit lutăria satului de unde sătenii au scos și continuă să scoată lut pentru construcțiile lor gospodărești. Pentru aceasta exploatarea s-a făcut din marginea șoselei în zona centrală a promontoriului, ajungîndu-se să se creeze aici o scobitură adîncă de peste 250 m. p. cu deschiderea spre șosea. Și

16 C. S. Nicolăescu—Plopșor, op. cit., nota 7.

cum în marea lor majoritate dovezile de locuire paleolitică se găsesc la o adâncime de peste 1,50 m., săpăturile efectuate de săteni au un rezultat negativ prin distrugerea unei bune părți a stațiunii dar și altul pozitiv prin scoaterea la iveală a resturilor paleolitice care altfel ar fi continuat să rămână necunoscute. Primele obiecte litice și faunistice s-au descoperit în malurile surpate ale unor astfel de săpături și pe fundul unei gropi adânci de circa 1,70 m, aflată în capătul sud-estic al promontoriului. În acest sector promontoriul este accesibil prin valea unui afluent cu caracter temporar al Bistriței, care spintecă dealurile și crează o ripă ce ajunge mai jos de nivelul soselei.

În prima noastră săpătură deschisă în 1962, am încadrat această groapă (de unde se scosese lut) într-o secțiune dreptunghiulară, cu suprafața totală de 130 m. p.

Cu acest prilej am constatat că stratul de cultură este adânc și masiv după cum și faptul că secțiunea noastră atingea parțial periferia așezării.

În funcție de această situație în anii următori am deschis încă șapte secțiuni amplasate de-a latul promontoriului în zonele unde se concentrău mai mult materialele arheologice și două taluzări în malurile lutăriei, dezvelind în felul acesta o suprafață de 837 m. p. (fig. 3). Secțiunile, lungi de 8-28 m și late de 3-5 m, au fost împărțite în carouri de câte un metru pătrat, iar materialele descoperite au fost ridicate pe niveluri și carouri. Pe măsura desfășurării lucrărilor am constatat că nivelurile de locuire nu se suprapuneau întotdeauna, identificarea lor fiind posibilă numai în funcție de nivelele de vetre, căci straturi sterile propriu-zise, separatoare, nu există. În situația în care s-au descoperit vetre suprapuse, distanța dintre ele, pe adâncime, era de 0,20-0,30 m. Banda care separa vetrele nu era complet sterilă, deși materialele erau mai puțin numeroase decât în nivelul vetrelor, unde se concentrau într-un fel de complexe în jurul acestora.

Încă din primul an al săpăturilor noastre am descoperit câteva piese în partea superioară a coloanei stratigrafice, la adâncime de circa 0,25 — 0,40 m, stratul masiv fiind concentrat mult mai jos, sub 1,50 m adâncime. Și cum atunci n-am putut merge pînă la epuizarea stratului și nici identifica succesiunea nivelelor de locuire, numerotarea acestora am început-o de sus în jos, dînd nr. 1 stratului de sus unde s-au descoperit cele câteva piese izolate și în continuare pînă la VI, celorlalte niveluri, identificate pe parcursul lucrărilor.

În descrierea materialelor descoperite și a observațiilor noastre de teren vom începe cu stratul de jos (VI), în ordinea vechimii, așa cum am procedat și în prezentarea situației stratigrafice.

Nivelul VI

Între circa 5 și 6,30 m adâncime, în partea superioară a suborizontului c al orizontului D, au apărut urme de arsură (pământ ars la roșu), mai multe piese litice (504 între care marea majoritate așchii de cioplire) și puține resturi faunistice.

Petele de arsură reprezintă urmele unor vetre de foc de suprafață,

complet spălate, iar în preajma lor ca și în spațiile dintre ele pe orizontală și pe verticală erau dispuse inegal uneltele de piatră cioplită și deșeurile de prelucrare. Într-un singur caz, în S V, din 1967, în preajma unei vetre s-au păstrat mai multe piese (nuclee masive, așchii de decorticare, așchii de cioplire și lame). În rest piesele sînt împrăștiate, dînd impresia că au fost duse de apă și amestecate într-un strat loessoid gros de peste un metru.

Între piesele descoperite 40% sînt unelte tipice, care constau din lame retușate, burine, gratoare și răzuitoare. Lamele sînt subțiri, cu laturile paralele; unele retușate oblic prin desprinderi mai largi, altele foarte mărunț, semiabrupt sau abrupt.

Remarcăm în primul rînd un exemplar cu dimensiunile de $9,3 \times 2$ cm, care are vîrfurile ascuțite și laturile retușate oblic prin desprinderi largi, directe. Aceasta reprezintă una din puținele piese tipice păstrate întregi. Urmărind în continuare modul de execuție și tehnica de cioplire a inventarului litic constatăm că la trei lame mai mici retușul este realizat prin desprinderi foarte mărunte (directe, la un exemplar și inverse la două exemplare). O lamă lungă de 6,1 cm. și lată de 1,9 cm are vîrfurile ascuțite și latura dreaptă retușată în trepte semiabrupte în toată lungimea ei, iar cea stîngă parțial, spre vîrf. Alte trei lame, care se păstrează în stare fragmentară, sînt retușate oblic în trepte prin desprinderi largi (două pe ambele laturi, a treia numai pe una din părțile laterale).

Burinele, în număr de 6 exemplare, sînt cioplite pe așchii în majoritate. Între acestea menționăm trei piese care se încadrează în tipul median, simplu, unul dublu și un burin de colț pe trunchiere oblică spre dreapta. Un singur exemplar este mai deosebit, în sensul că este cioplit pe colțul unei lame subțiri trunchiată oblic spre stînga și cu o scobitură laterală pe aceeași parte realizată prin retușuri foarte mărunte.

Gratoarele, care ca și burinele sînt cioplite pe așchii scurte și pe lame, din punct de vedere numeric reprezintă cea de a doua categorie de unelte din acest nivel de locuire.

Remarcăm în primul rînd un exemplar cioplit pe vîrf de lamă fragmentară cu marginile laterale ușor știrbite în urma uzurii. Știrbituri de uzură pot fi remarcate de asemenea pe partea activă a piesei, care are forma convexă, realizată prin desprinderi largi, semiabrupte. Cel de al doilea exemplar, cioplit pe lamă lată, are laturile retușate mărunț și partea activă de asemenea convexă, realizată în aceeași manieră ca și primul exemplar aici prezentat. Cea de a treia piesă de acest gen este mai puțin caracteristică, ea fiind cioplită sumar pe vîrfurile unei așchii fragmentare, cu ambele laturi simple. A patra și ultima unealtă de acest gen reprezintă un gratoar cioplit pe așchie lată cu laturile retușate în toată lungimea lor. Tot aici trebuie să prezentăm și un răzuitor cioplit pe o așchie lată cu dimensiunile de $7,5 \times 6,5$ cm, care are o latură cioplită altern prin desprinderi largi și alta retușată mărunț, direct. Așchia păstrează bulbul de penucție ușor proeminent. Ca plan de lovire a fost folosită suprafața naturală a pietrei. Pe jumătatea din partea dor-

sală a piesei se păstrează cortexul natural al bulgărelui de gresie din care a fost desprinsă.

În cadrul acestui complex sărac în piese tipice, dar unitar ca materie primă și tehnică de cioplire, face notă discordantă o lamă cu vârful ascuțit care are o scobitură laterală pe partea dreaptă, realizată prin retușe mărunte, abrupte. Prin forma ei piesa amintește de virfurile cu scobituri laterale atipice, așa numitele „à crân atypique“. (fig. 4/2).

Dintre numeroșii bulgări naturali de gresie, unii spărți la întâmplare, alții parțial decorticați, am selecționat cinci exemplare, care prin negativele desprinderilor pot fi atribuiți nucleelor. Remarcăm aici o piesă cu forma discoidală care are negative de desprinderi așchiare late și scurte de pe ambele fețe. Celelalte patru exemplare au câte un plan de lovire larg, cioplit prin desprinderi așchiare late, din marginea căruia s-au detașat de pe câte o latură mai multe lame lungi și late. În rest suprafața bulgărilor este naturală, acoperită de cortex.

În complexul studiat s-au descoperit de asemenea mai multe așchii și lame așchiare cioplite din aceeași rocă, gresia cenușie de prund, între care circa o treime au planul de lovire acoperit de cortex natural, iar două treimi au planul pregătit (format dintr-o suprafață dreaptă la 4 exemplare, concavă la un exemplar și fațetată la șase exemplare). La cele prezentate mai sus mai menționăm descoperirea a circa 25 lame subțiri simple, majoritatea în stare fragmentară.

Materia primă din care sînt cioplite piesele descrise ca și deșeurile de cioplire este reprezentată de gresia cenușie de prund, cu granulație mare, în proporție de 95%. În rest, menilit și silex cu granulație fină și diferite nuanțe coloristice din care sînt cioplite majoritatea uneltelor.

Subliniem faptul că între piesele litice descoperite n-am găsit nici un nucleu de silex sau altă rocă de calitate bună (granulație fină).

Cele câteva fragmente osteologice descoperite, după determinările Al. Bolomey, reprezintă următoarele specii: *Rangifer tarandus*, *Equus caballus*, *Bos/Bison* și *Elephas primigenius*.

Nivelul V

Situat în depunerile luto-nisipoase ale orizontului D, ocupă partea superioară a suborizontului c pe o grosime de circa 0,70 m, cuprins aproximativ între 3,80 și 4,50 m adîncime.

În acest nivel s-au descoperit urme de foc exprimate prin pete de arsură complet spălate pînă la pămîntul ars, cenușă și cărbuni răzleți.

Piesele litice (1752 exemplare) constau din deșeuri de prelucrare în primul rînd și unelte finite, care abia ajung la 5%. Resturile faunistice descoperite în nivelul V sînt puțin numeroase. Ca și în nivelul de mai jos, materialele sînt răspîndite neuniform pe toată suprafața și grosimea stratului de cultură.

În ordinea frecvenței lor unelte de piatră cioplită reprezintă următoarele categorii: lame retușate oblic cu precădere mărunte și mai

rar prin desprinderi largi, lame retușate abrupt, gratoare pe lame și pe așchii scurte, burine de diverse tipuri; lame cu creastă, lame de burin retușate („coup de burin”), virfuri cu laturile retușate abrupt și virfuri cu scobitură, unelte combinate (fig. 5 și 6). Marea majoritate a acestor piese se află în stare fragmentară. La o analiză mai de detaliu a fiecărei categorii de unelte constatăm că între lamele retușate se găsește un exemplar cu virful fragmentat retușat de jur împrejur, prin desprinderi mai largi, în trepte, în partea superioară și foarte mărunte în rest; mai multe lame cu laturile retușate foarte mărunte, unele dintre acestea însă prezintă știrbituri adânci de uzură, ceea ce le dă aspectul de piese denticulate. Cu excepția a trei lame retușate altern, toate celelalte piese de acest gen sînt retușate prin desprinderi mărunte directe (ventro-dorsale), în special pe una din laturi. Remarcăm în acest complex și o lamă microlitică îngustă, cioplită dintr-un silex de bună calitate, transparent, care are ambele laturi retușate foarte fin. Prin formă și tehnică de cioplire, piesa amintește de lamele de tip „Dufour”, deși nu este un exemplar tipic.

Tot aici ar putea fi încadrate alte două lame microlitice, fragmentare, ambele avînd doar cîte o latură retușată fin, ventro-dorsal.

Lamele cu creastă, cunoscute sub denumirea de lame „à crête” unele mai tipice, altele mai puțin, sînt reprezentate de două exemplare cioplite prin așchieri oblice largi, bilaterale, care se întîlnesc într-o muchie centrală pe partea dorsală, ambele avînd și cîte o latură tăioasă, retușată mărunte. Alte două lame cu creastă se deosebesc de primele prin aceea că au una din fețele oblice realizată dintr-o suprafață netedă, cealaltă fiind cioplită mărunte, semiabrupt. După forma lor, aceste două piese pot fi canturi de nuclee sau desprinderi de burin.

Retușarea abruptă a pieselor este frecventă în nivelul V de locuire. În această manieră de lucru sînt cioplite lamele microlitice cu o latură retușată în toată lungimea ei, o lamă retușată pe ambele laturi și alte cîteva, retușate numai parțial, majoritatea păstrate în stare fragmentară. Între acestea se face remarcată o lamă de tip „à dos” cu o latură și unul din capete teșite abrupt și trei lame mărunte care prezintă scobituri laterale largi, realizate prin aceeași tehnică de retușare. O lamă lungă de circa 5 cm, cu virful spart, are o latură tăioasă, simplă și alta retușată abrupt numai în partea inferioară, pe o porțiune de 2 cm, piesa astfel lucrată putînd fi considerată ca virf cu scobitură de tip „point à dos partiel cran”.

Gratoarele, unelte de răzuit și tăiat, sînt cioplite pe lame și așchii retușate sau simple cu extremitatea distală convexă, oblică sau semi-abruptă. Menționăm în primul rînd 4 exemplare cioplite pe lame lungi și late (3 în stare fragmentară) cu ambele laturi retușate oblic și un exemplar cu laturile simple. Nouă piese sînt cioplite pe lame și așchii scurte, relativ groase (trapezoidale în secțiune) două dintre ele avînd una din laturi retușată foarte mărunte. Un gratoar pe așchie scurtă are extremitatea opusă trunchiată prin rețușe mărunte abrupte. Două piese cioplite de asemenea pe așchii scurte (una subțire și alta groasă trapezoidală în secțiune) sînt unelte combinate gratoar-burin. În primul caz

este vorba de o piesă care are la una din extremități un gratoar convex, retușat mărunț prin așchieri fine, paralele și la cea opusă un burin de unghi pe trunchiere oblică, realizată prin retușe abrupte prin care s-au format și două scobituri mici. În cel de al doilea caz gratoarul are partea activă înaltă, oblică, realizată prin așchieri mărunte înguste și paralele și laturile retușate parțial altern; dreapta ventro-dorsal, abrupt, iar stînga dorso-ventral, oblic. Capătul opus gratoarului reprezintă un burin de colț pe trunchiere oblică, realizată prin desprinderi largi, abrupte.

În categoria uneltelor de tăiat, răzuit sau cioplit, menționăm descoperirea unui bolovănaș de gresie de prund, cu forma ovală (dimensiunile 14 X 9 X 5 cm), care are una din laturile lungi cioplită altern prin așchieri largi, oblice, obținîndu-se astfel un răzuitor cu linia de tăiere dințată și sinuoasă. Piesa este acoperită în întregime de cortex natural, excepție făcînd doar latura cioplită pentru ascuțire.

O categorie numeroasă și variată de unelte o reprezintă burinele, piese realizate prin una sau mai multe desprinderi de lame subțiri numite „coup du burin”, prin care se creează un unghi diedru tăios. Între acestea distingem două burine multiple, piese care asociază tipurile diedru și de unghi; două burine pe așchii groase cu trunchiere retușată conică; trei burine pe trunchiere oblică (două pe așchii scurte, fragmentare, unul pe lamă, retușată semiabrupt pe ambele laturi); două burine pe așchii groase cu trunchiere convexă unul dintre ele avînd o latură retușată mărunț, iar extremitatea opusă burinului transformată în dăltiță — piesă de tip „escalillon”, cinci burine diedre drepte, realizate pe așchii cu dimensiuni medii.

Nucleele, în număr de 16 exemplare, în majoritate sînt atipice sau epuizate. În general însă, poate fi identificată forma clasică a nucleului prismatic, specifică culturilor paleoliticului superior. Sînt aici exemplare masive din gresie de prund (2 exemplare) cu negative de detașări lamelare subțiri din marginea unei platforme special amenajate (într-un singur caz) și lame mai late și așchii (în cel de al doilea caz). Ambele piese poartă negative de cioplire parțială, restul suprafeței pieselor fiind acoperite de cortex natural. Celelalte nuclee cu dimensiuni medii și mici, cioplite din bulgări de sist negru, silex și menilit, ca și cele șase capace de nucleu, sînt de asemenea numai parțial acoperite de negative de cioplire; în porțiunea unde detașarea lamelor s-a dovedit a fi reușită, acțiunea a fost dusă pînă la epuizarea nucleului sau la micșorarea lui. Numărul mare al lamelor, al așchiilor de cioplire de toate formele și dimensiunile, dovedește o activitate intensă, pe locul așezării.

Deși gresia de prund rămîne în continuare materia primă dominantă (61%), față de nivelul de mai jos se înmulțesc în mod simțitor rocile de bună calitate; menilitul 19%, silexul de Prut 13% și sistul negru 7%, roci cu o textură compactă și granulație fină. Remarcăm de asemenea că nucleele de silex de bună calitate sînt cioplite pînă la epuizare, iar uneltele descoperite în acest strat sînt realizate din ast-

fel de roci; piesele finite cioplite din gresie sînt izolate. Toate aceste observații ne duc la concluzia că materia primă mai ușor accesibilă, mai abundentă, era gresia și aceasta era cioplită masiv pentru obținerea unor așchii și lame de primă și largă trebuință. Rocile mai rare erau prețuite, cioplite cu grijă și cum acestea se pretau mai bine la realizarea pieselor mărunte, ele au fost preferate, creîndu-se astfel o discrepanță între masa deșeurilor de prelucrare și piesele tipice.

Nivelul IV

Cel de al patrulea nivel de locuire identificat pe baza vetrelor de foc la adîncimea de circa 3,20 — 3,70 m, în depunerile luto-nisipoase de culoare gălbuie închisă ale suborizontului b, din orizontul D, este bogat în material litic și faunistic; vetrele sînt puternice și bine delimitate, unele simple — de suprafață, altele alveolate.

Resturile de cultură materială au caracter de complexe dispuse în preajma vetrelor de foc, cu concentrare evidentă în partea de sud-est a acestora (fig. 7).

Remarcăm în primul rînd o vatră descoperită în anul 1964, în carourile F-G, 2-3, adîncită 0,18 m, cu diametrul de 0,80 m. Cavitățile vetrei a fost umplută cu cenușă și cărbuni mărunți, iar pe marginea ei s-au găsit numeroase așchii de os și silex (toate arse), dispuse într-o bandă lată de circa 0,50 m. În partea de sud-est a acestei vetre s-a descoperit un complex de oase, care se întindea pe o suprafață de circa 5 m. p. Între acestea se remarcă mai multe exemplare de dentiție, trei maxilare în stare fragmentară, numeroase oase sparte, obiecte de piatră cioplită, două pietre mari a 2-3 kg fiecare și una mai mică, folosite probabil la spartul oaselor (fig. 8/1-2).

La demontarea vetrei, în banda care-i înconjoară cavitatea și umplutura acesteia s-au strîns mai mult de 500 spărturi, așchii de cioplire și unelte de piatră. Ca piese tipice remarcăm: un nucleu prismatic cu două planuri de lovire largi, circulare, cioplit dintr-un bolovănaș de gresie de riu, mai multe lame simple și lame retușate abrupt, gratoare pe lamă. Între materialele litice descoperite se fac remarcate mai multe lespezi de gresie de prund, subțiri, de diverse dimensiuni, circulare în plan, fără urme de prelucrare. Face excepție un singur exemplar care are marginile tocite, probabil în urma utilizării intense. Tot în acest nivel s-au mai descoperit și cinci vetre de suprafață, pete de arsură intensă pe o grosime ce oscilează între 8 și 20 cm, la distanță de 3-5 m una de alta. Între acestea menționăm vatra descoperită în campania din anul 1963, în carourile B-C 16-17, care avea lîngă ea trei bolovani de gresie de prund și în jurul lor peste 130 așchii și lame din aceeași rocă. În același an s-a mai descoperit o vatră de suprafață în carourile G-H 23-24 în preajma căreia de asemenea s-a putut urmări o concentrare de piese litice (dovezi de cioplire pe loc) și trei pietre de riu mai mari între ele. În 1967, în carourile C-D, 5-6 s-a descoperit o vatră de suprafață puternică ale cărei urme de arsură (cenușă și cărbuni de lemn, oase arse) se răspîndeau pe o suprafață de 2 X 1,5 m. Pe vatră și

În jurul ei s-au descoperit numeroase oase sparte, dentiție și 31 pietre de riu, între care 2 întregi cu forma alungită (25 și 15 cm lungime), iar restul toate sparte.

Celelalte două vetre, descoperite în campania din 1965, sînt mai subțiri (10-12 cm arsură), la distanță de 3,20 m una de alta. În nivelul IV pe vetrele de suprafață și în jurul lor se păstrează în bună parte dovezile de foc (cenușa și cărbunii) de lemn sau de os. Ca și stratul de mai jos, în acest nivel obiectele de piatră cioplită sînt numeroase cu deosebirea că piesele tipice cunosc aici o creștere importantă, ajungînd pînă la 10% din totalul inventarului litic (fig. 9-11). În afara lamelor și așchiilor retușate, care de obicei sînt mai numeroase, o creștere numerică și tipologică se poate urmări la burine și gratoare. Apar pentru prima dată la Lespezi lamele denticulate tipice, dar dispar în schimb vîrfurile cu scobitură laterală, care în nivelele de mai jos au apărut izolat, sub forma unor exemplare atipice.

Apar de asemenea primele străpungătoare. Uneltele de cioplit, de tipul răzuitoarelor masive, se înmulțesc față de cele din nivelele de mai jos. O categorie numeroasă de piese o constituie lamele și vîrfurile microlitice retușate abrupte. Sînt de asemenea prezente uneltele combinate, lame cu creastă, lamele retușate provenite din desprinderi de burin, capace și canturi de nucleu.

Proportional cu creșterea numărului uneltelor tipice a crescut și numărul nucleelor de diverse tipuri și mărimi. Predomină totuși formele prismatice (23 exemplare), marea majoritate avînd dimensiuni mici. Destul de numeroase sînt și cele piramidale, care ajung la 9 exemplare, de asemenea cu dimensiuni mici.

Lamele și așchiile retușate (26 exemplare) sînt în stare fragmentară majoritatea. Face excepție o singură piesă cu dimensiunile de 4 X 1 cm, cioplită dintr-un sillex alb-gălbui transparent, cu vîrfurile ascuțit și ambele laturi retușate mărunt în toată lungimea lor. Între piesele ce se păstrează în stare fragmentară remarcăm 5 exemplare cu ambele laturi retușate mărunt, semiabrupt, în toată lungimea lor, 3 exemplare cioplite parțial pe una din laturi prin desprinderi mărunte abrupte, două lame (așchii) de decorticare cu una din laturi retușată (teșită oblic) prin desprinderi largi, paralele, care pătrund adînc în suprafața dorsală a piesei. Restul pieselor de acest gen prezintă retușări mărunte pe porțiuni reduse de pe una din laturi.

În stratul de care ne ocupăm cea mai numeroasă categorie de unelte o constituie burinele de diverse forme și tipuri, simple și combinate.

Remarcăm, în primul rînd patru burine realizate pe lame late și așchii cu latura dreaptă retușată în toată lungimea ei și două pe lame late cu latura stîngă retușată. Alte patru burine sînt realizate pe lame cu trunchiere oblică și una din laturi retușată, iar două burine multiple pe așchii lungi, groase, cu trunchiere retușată concavă. Menționăm de asemenea descoperirea unui burin pe lamă denticulată prin așchieri mărunte, abrupte, pe ambele laturi și cu trunchiere concavă retușată abrupt. Un burin dublu este realizat pe o lamă trapezoidală în secțiune, cu laturile teșite prin detașarea lamelor de tip „coup de burin” și

unul din capete trunchiat oblic prin retușe largi. Patru burine, cioplite pe lame scurte și late cu trunchiere oblică retușată la 2 exemplare și simplă la celelalte, sînt combinate cu gratoare convexe realizate la capătul opus. La cele expuse mai sus adăugăm un număr de 7 burine diedre și de unghi pe așchii și lame fragmentare. Mai mult de jumătate din burinele descoperite în nivelul IV sînt cioplite din silex cretac albăstru de Prut, în rest din menilit, iar 3 exemplare sînt cioplite din silex cu structură fină (2 piese) și din gresie (1 piesă).

Gratoarele, în număr de 19 exemplare, sînt cioplite pe capăt de lamă fragmentară și așchii scurte, toate cu laturile simple și partea activă convexă. Între ele remarcăm două exemplare duble, cioplite pe așchii scurte și relativ groase.

Un număr sporit de unelte îl constituie piesele microlitice cioplite abrupt (29 exemplare) și cele retușate oblic, mărunte (4 exemplare). Între ele domină vîrfurile de tip „microgravette” cu una din laturi retușată abrupt în toată lungimea ei, realizate pe lame mărunte (7 exemplare, cioplite din silex cu granulație fină — 6 exemplare și gresie 1 exemplar), au dimensiunile maxime cuprinse între 2 X 0,5 cm. și 4,6 X 1 cm. Multe dintre piesele descrise au o ușoară teșitură la bază pe partea dorsală. Un singur exemplar (o lamă subțire cu vîrf ascuțit, spart în vechime), cu latura dreaptă retușată mărunte abrupt, are baza trunchiată oblic, ușor concavă, prin retușe mărunte abrupte. În categoria pieselor retușate abrupt menționăm patru exemplare cioplite pe ambele laturi (două întregi, între care unul cu ambele capete ascuțite, cel de al doilea cu capetele teșite). Patru lame microlitice cu retușe marginale mărunte, abrupte și continui pe una din laturi, au vîrf trunchiat; drept (2 exemplare), ușor concav (un exemplar) și dublu trunchiat (un exemplar) — tipurile de „lame à dos à troncature droit, concave” și „bitronquée”.

Patru lame microlite retușate se deosebesc dintre cele prezentate mai sus prin finețea retușării. Toate au numai una din laturi astfel prelucrată (prin retușe marginale, fine, continui semiabrupte). Una dintre ele (singura întreagă) este ușor arcuită prin desprinderea de la nucleu.

Dimensiunile mici ale pieselor, maniera de retușare ca și curbura uneia dintre piese ne permit să le încadrăm în categoria pieselor de tip „lamele Dufour”.

Menționăm mai sus că în nivelul IV au apărut primele lame denticulate. Este vorba de un grup de trei astfel de piese, între care numai una are ambele laturi dințate mărunte în toată lungimea lor, prin retușe mărunte, fine, care din loc în loc se adîncesc ușor, formînd dințișori mărunți destul de deși. Celelalte două piese au cîte o singură latură denticulată mărunte, una pe toată lungimea, cealaltă parțial. Toate trei piesele sînt de mărime mijlocie, circa 4-6 cm lungime și 2-3 cm lățime. Tot în nivelul IV au apărut și primele străpungătoare care, deși atipice, ele marchează sigur începutul folosirii acestui tip de unealtă la Lespezi. Menționăm în primul rînd o lamă cu dimensiunile maxime de 5,5 X 1,6 cm, cioplită din silex de culoare închisă și granulație fină. Ambele capete sînt ascuțite intenționat prin retușe mărunte, acțiune prin care în partea mai lată a piesei (baza lamei) s-au creat două mici concavi-

tăți marginale în vederea obținerii unei proeminențe centrale mai subțiri și ascuțite. Capătul opus (vîrfurile lamei) este ascuțit bilateral pe o treime din lungimea piesei — abrupt pe partea dreaptă și foarte mărunț, oblic, pe cea stîngă. Vîrfurile străpungătoare este spart în vechime, ceea ce se păstrează este o mică proeminență știrbită. Cel de al doilea străpungător este realizat pe vîrfurile unei lame subțiri de silex de bună calitate. Lama este în stare fragmentară, cu ambele laturi simple. Vîrfurile străpungătoare, cu o poziție mediană pe axul piesei, este cruțat printr-o trunchiere oblică spre stînga și alta puțin concavă. Cea de a treia și ultima piesă de acest gen, pe vîrfurile unei lame fragmentare, este știrbită în urma uzurii, astfel încît forma în care se păstrează nu permite a o atribui cu certitudine străpungătoarelor tipice.

O lamă cu dimensiunile de $3,2 \times 2$ cm, de silex alb-vinețiu, cu granulație fină, are laturile simple și unul din capete cioplit bifacial în vederea obținerii unui tăiș lat, piesă care prin forma și maniera de cioplire poate fi încadrată în categoria dăltițelor sau a pieselor de tip „ecaillée”.

În cadrul acestui complex de piese litice cu dimensiuni medii și mici, cioplite cu deosebită grijă, interes deosebit prezintă o serie de unelte masive, lucrate rudimentar prin detașări sumare, neregulate. Este vorba de piese cioplite pe bolovani de gresie sau menilit, pe așchii masive, prin așchiere simplă sau alternativă în vederea obținerii unei unelte masive cu tăiș ascuțit.

Între acestea se evidențiază un răzuitor masiv, pe o așchie de menilit cu dimensiunile de $21 \times 17 \times 6$ cm. Piesa are forma ovală, față dorsală acoperită parțial de cortex natural, iar cea ventrală ușor convexă prin desprinderea de la bolovanul inițial. Planul de lovire este masiv, format din două suprafețe oblice, inegale de $5,5 \times 5$ cm și respectiv de 8×6 cm. Bulbul de percuție este proeminent, în partea superioară prezentînd cîteva negative ale detașării unor așchii mărunte la contactul celor două suprafețe ale planului de lovire. Piesa este cioplită atît în vîrf cît și pe ambele laturi prin așchieri foarte largi pe partea dreaptă și retușări mai mărunte, oblice în rest.

În partea inferioară, pe o lungime de 6 cm pe latura dreaptă piesa este anume cioplită (rotunjită) pentru a fi comodă de ținut în mînă. Marginile opuse din vîrf și de pe latura stîngă sînt știrbite în urma folosirii intense a piesei la răzuire și poate la spart și cioplit.

În ceea ce privește materia primă remarcăm creșterea proporției silexului cretac de Prut, care ajunge pînă la 35%. Și aici însă, ca și în nivelele de mai jos, avantajul proporțional rămîne în favoarea rocilor locale (elemente de prund), gresie și menilit în special (35% și respectiv 23%).

Resturile faunistice sînt mai numeroase decît în straturile de mai jos, ele reprezentînd speciile: *Rangifer tarandus* (care domină) *Equus caballus*, *Bos Bison*, *Cervidae*, *Cervus elaphus*, *Elephas primigenius*, *Lupus sp.* Fără a putea face un comentariu avizat cu privire la faună, remarcăm numai că între resturile osteologice domină coarnele, unele

dintre ele însoțite de o parte din craniu (deci nu desprinse natural) dentiție și oase lungi. Fără îndoială, prezența resturilor osteologice pe locul așezării este legată de economia bazată pe vânătoare. Faptul că în așezare s-au descoperit în special nesturi de cranii (dentiție, coame, maxilare) și oase lungi (toate sparte) dovedește preferința consumatorilor pentru creier, măduvă și părțile carnoase ale vânatului, probabil singurele aduse de la locul vânătorii.

Nivelul III

În partea superioară a suborizontului „b” al orizontului „D”, la adâncimea de circa 2,50 — 3 m., a fost identificat nivelul III de locuire de la Lespezi, pe baza a 6 vetre de suprafață și două adâncite, ca și a celor două complexe de cioplire. Suprafața ocupată de acest nivel este mai redusă și ocupă un sector din partea opusă botului promontoriului, spre deal.

Vetrele de suprafață sînt simple pete de pămînt ars superficial la roșu, fără cenușă și fără cărbuni pe ele sau în preajma lor. Lîngă două dintre aceste vetre s-au descoperit concentrări de piese litice, care constau din nuclee, pietre sparte, lame, așchii (toate din menilit în unul din complexe) cu dimensiuni medii și mari, puține microlitice. Între ele s-a găsit și un bolovan mai mare de gresie, care a slujit probabil drept nicovală la spartul pietrelor și oaselor. În cel de al doilea complex situația se repetă, avînd în plus mai multe lespezi de gresie. Cele două vetre alveolate au cavitatea de 10-12 cm adîncime, umplută cu cenușă, cărbuni, așchii de piatră cioplită și os, toate arse.

Inventarul litic din nivelul III este foarte bogat și variat, compus din nuclee cu dimensiuni medii și mici, cu forma prismatică sau piramidală, lame de diverse forme — simple și retușate mărunt și diverse tipuri de unelte pe lame ca : burine, gratoare, lame și vîrfuri retușate abrupt, străpungătoare, lame denticulate, unelte combinate (fig. 12-14).

Cea mai numeroasă categorie de unelte o constituie gratoarele. Marea majoritate (20 din 28) o constituie exemplarele cioplite din silex de bună calitate, cu granulație fină și textură compactă. Spre deosebire de situația din straturile de mai jos în nivelul III sînt mai numeroase piesele întregi (19 din 28), cioplite pe lame și așchii relativ scurte și late (dimensiuni cuprinse între : 2,8 X 2 și 4 X 2,5 cm). De la acestea fac excepție trei exemplare : un gratoar pe lamă groasă cu dimensiunile de 7 X 2 cm, cu laturile știrbite mărunt în urma uzurii ; un gratoar pe așchie de gresie cu dimensiunile de 9 X 2 cm cu partea activă înaltă, retușată mărunt în margine, iar zona frontală ca și jumătatea superioară a feței dorsale acoperite de cortex natural. Partea activă ca și latura stîngă în partea inferioară sînt știrbite în urma uzurii ;

Un gratoar masiv, cioplit pe așchie lată (de decorticare) de silex albastru cretacic de Prut, lată de 6 cm, are partea activă oblică spre stînga, abruptă și puternic știrbită din timpul folosirii.

Toate celelalte gratoare au extremitatea distală convexă, semia-bruptă și marginile laterale retușate foarte mărunt intenționat, pentru

ascuțire, sau cu urme de uzură (știrbituri și scobituri mărunte). Două gratoare duble, cioplite pe așchii scurte, sînt secționate în lung, părțile active abrupte, unul din exemplare avînd o latură retușată foarte mărunț.

Menționăm de asemenea descoperirea în acest nivel a două gratoare circulare, cioplite pe așchii scurte, realizate prin rețușe mărunte, semiabrupte. Din loc în loc ambele piese poartă știrbituri de uzură.

Cea de a doua categorie numeroasă de unelte o constituie burinele, acestea implicînd forme dintre cele mai variate, cioplite pe lame și așchii cu dimensiuni medii și mici. Ca și la gratoare remarcăm calitatea bună a materiei prime ce a stat la baza prelucrării acestor piese. Cu excepția unui burin cioplit pe colțul drept al unei așchii trunchiate drept și abrupt prin desprinderi relativ largi cioplite din gresie cenușie de prund, toate celelalte sînt din silex (în special de Prut) și un exemplar din menilit. Ca tipuri întîlnim: burinul median cioplit pe așchie nucleară (un exemplar); burine simple de colț, cioplite pe lame cu marginile laterale parțial rețușate foarte mărunț sau cu știrbituri de uzură (4 exemplare); burine pe colț de lamă și așchie relativ groasă cu trunchiere oblică spre dreapta, rețușată și cu marginile simple (6 exemplare), două burine pe lame microlitice cu trunchiere rețușată, ușor concavă; 4 burine pe trunchiere oblică spre stînga rețușată mărunț, abrupt sau semiabrupt. Între acestea, o piesă are ambele laturi rețușate în toată lungimea lor și alta numai o latură, parțial. Remarcăm în mod special prezența burinelor multiple, realizate pe lame și așchii cu trunchiere concavă rețușată abrupt (3 exemplare) și un exemplar cu dublă trunchiere și o latură rețușată.

Ca piese combinate menționăm descoperirea unui gratoar — burin cioplit pe lamă lungă și subțire, cu dimensiunile de 6×1 cm, care asociază burinul pe trunchiere convexă, rețușată, la extremitatea distală și gratoarul convex, rețușat foarte mărunț, abrupt, la extremitatea proximală. Tot în această categorie încadrăm un burin multiplu cioplit pe așchie lată și groasă, cu o latură dreaptă, care are la cele două colțuri burine și alta convexă, rețușată oblic, transformată astfel într-un gratoar; patru burine pe lame mărunț trunchiate oblic care sînt știrbite în timpul uzurii, devenind atipice. Apărute în exemplare puține în stratul precedent, străpungătoare se înmulțesc în acest nivel ajungînd să se dubleze ca număr. Este vorba în primul rînd de 4 piese cioplite pe lame subțirii prin crușarea unei proeminențe centrale la una din extremități, prin crearea a două alveolări laterale rețușate foarte mărunț, abrupt. Alte două lame subțiri au vîrfurile ascuțite, rețușate mărunț bilateral și cu țesirea ușoară a vîrfului pe partea ventrală, într-un caz; trunchiat oblic spre stînga și țesit prin rețușe inverse, în al doilea caz. Din cele șase piese de tipul lamelor cu creastă, unele simple, altele asociază tipuri de unelte ca gratoar dublu, un burin și un gratoar atipic.

Patru piese, unicate în acest strat, reprezintă patru tipuri de unelte, după cum urmează: o lamă subțire, fragmentară cu scobitură laterală largă, rețușată abrupt; o lamă fragmentară cu latură dreaptă denticulată mărunț prin rețușe inverse; o lamă cu creastă, care are două sco-

bituri laterale cu deschiderea la circa 1 cm, asociază și un burin de colț, o piesă de tip „ecaillée” care este cioplită pe o așchie fragmentară cu dimensiunile de circa 3 x 3 cm, are una din extremități secționată, groasă de 1 cm, în timp ce extremitatea opusă este cioplită altern și transformată astfel într-un tăiș ascuțit — daltă.

În comparație cu stratul de mai jos, în nivelul III, scade numărul vîrfurilor retușate abrupt. Între acestea (7 exemplare) doar două sînt întregi; un vîrf microlitic cioplit pe o lamă îngustă, cu lungimea de 2,5 cm, este retușat abrupt pe ambele laturi, în toată lungimea lui. Cel de al doilea exemplar, o lamă cu lungimea de 4,3 cm, are una din laturi retușată abrupt, vîrful ascuțit și capătul opus rotunjit prin așchieri oblice, înguste.

Alte 5 piese de acest gen, trei cu retușe abrupte bilaterale și două pe o singură latură sînt în stare fragmentară. Dintre acestea un singur exemplar, cioplit dintr-un silex foarte omogen de culoare brună (radio-larit?), are vîrful foarte ascuțit prin retușarea adîncă a ambelor laturi, care spre capătul piesei ajung să se întîlnească pe nervura centrală a lamelor, vîrful fiind suplimentar ascuțit și printr-o teșitură mărunță pe partea ventrală.

Prin forma și tehnica de cioplire piesa descrisă reprezintă un vîrf de tip „microgravette” tipic, iar roca din care este cioplită constituie un unicat în acest nivel ca și în toată așezarea de la Lespezi în general.

Între lamele retușate abrupt remarcăm trei piese cu trunchiere dreaptă și două cu trunchiere oblică. Trei dintre ele au una din laturi retușată abrupt în toată lungimea, una este retușată parțial pe o margine spre vîrf, iar cea de a cincea are ambele laturi simple. Alte lame retușate abrupt, în stare fragmentară, au una (6 exemplare) sau ambele laturi retușate (un exemplar). O lamă subțire prezintă pe una din laturi retușe marginale foarte fine, continui, semiabrupte, într-o manieră specifică lamelor de tip „Dufour”, singura piesă de acest gen în nivelul III.

Alături de piesele prezentate mai sus, amintim și descoperirea unui număr de 8 lame și așchii cu dimensiuni medii, care au pe una sau pe ambele laturi porțiuni retușate fin (2 lame retușate oblic pe ambele laturi, 2 lame retușate parțial abrupt, după cum și 6 lame fragmentare, care prezintă pe una din laturi cîte o scobitură retușată direct sau invers, abrupt la 2 exemplare și oblic la celelalte).

Deși procentajul pieselor tipice a scăzut în nivelul III la 50% față de 100% din nivelul precedent, numărul nucleelor continuă să rămîină ridicat în comparație cu nivelele de mai jos. Nucleele descoperite în acest nivel (42 exemplare tipice și 8 atipice) au dimensiuni medii și mici, ceea ce corespunde dimensiunilor uneltelor în general. Din punct de vedere tipologic ele se înscriu în categoria celor prismatice (majoritatea) și piramidale. Cele mai mărunte nuclee sînt cele de silex, situația fiind explicabilă, avînd în vedere că silexul este mai rar în prundișurile din zonă, iar cel de Prut greu de adus, fapt ce a determinat folosirea (cioplirea) pînă aproape de epuizare a nucleelor.

În ceea ce privește materia primă în general constatăm o scădere

a proporției gresiei de la 35% în nivelul de mai jos (IV), la 22% în nivelul de care ne ocupăm (III), ca și a silexului crețacic de Prut care de la 35% în nivelul precedent ajunge la numai 9% în nivelul III. Se ridică în schimb procentajul menilitului la 54% față de numai 23% mai jos. Dintre rocile descoperite în nivelul III, ca și în toată stațiunea de altfel, numai silexul de Prut nu este găsim în zonă, acesta reprezentând 9% în nivelul III, în consecință, raportul s-a schimbat din nou în favoarea rocilor locale, în concordanță cu primele două nivele. Notă discordanță face doar nivelul IV, unde silexul crețacic ajunge până la 35%.

Nivelul II

Nivelul notat cu II, reprezintă de fapt ultimul strat de cultură paleolitic propriu-zis în stațiunea de la Lespezi. Acest nivel a fost identificat după cel mai de sus nivel de vetre, aflat în partea inferioară a suborizontului *a* și în partea superioară a suborizontului *b* al orizontului D, cuprins între circa 1,40—2,20 m adâncime.

Principalele materiale (unelte de piatră cioplită, deșeuri de prelucrare și resturi faunistice) erau concentrate în jurul vetrelor de foc (12 simple și 2 adâncite), situate la distanțe de 1,50—5 m una de alta. Cu excepția câtorva vetre simple aflate spre botul platformei, în pantă, toate celelalte păstrează pe ele și în jurul lor resturi arheologice, răspândite pe o rază de circa 1,50—2 m, în unele cazuri cu o aglomerație evidentă în partea de sud-est.

Petele de arsură rămase în urma arderii focului la suprafața solului au grosimi inegale cuprinse între circa 5 și 15 cm. În aceeași măsură sînt inegale și dimensiunile lor (suprafața arsă), care sînt cuprinse între circa 0,50 și 1,50 m în diametru fără a se putea urmări și stabili o relație de identitate între întinderea petelor de arsură și grosimea lor.

Între cele 12 vetre simple reținem ca mai edificatoare trei, amplasate în zona centrală a platformei, care aveau în jurul lor și între ele complexe faunistice și litice întinse pe o suprafață de circa 75 m.p.

Astfel, în jurul vetrei din carourile B—C 13 (cu diametrul de 0,62 m și 8 cm grosimea secțiunii de arsură) s-au descoperit mai multe spărturi de oase și silex, iar la o depărtare de numai 0,50 m am putut urmări o aglomerație de piese litice (gresii de prund de diferite mărimi, lespezi, unelte cioplite din silex de Prut, menilit și gresie, deșeuri de cioplire) concentrate în carourile C—D 14—16. În mijlocul lor, la distanțe inegale una de alta, s-au descoperit trei pietre de riu (gresii mari) toate întregi.

Avînd în vedere densitatea deșeurilor de cioplire a pietrei ca și numărul ridicat de spărturi de oase aflate în preajmă, socotim că prezența bolovanilor de riu trebuie să fie legată de procesul de producție al uneltelor de piatră cioplită și de spargere a oaselor. La circa 1,70 m nord-vest de vatră și de complexul litic prezentat în carourile D 18—25, s-a descoperit o aglomerație de resturi faunistice, oase lungi, sparte,

fragmente de maxilare, un corn de ren cu 4 ramuri, prost conservat și un altul păstrat mai bine, care a fost ridicat și expus în Muzeul din Bacău.

Dincolo de complexul faunistic, spre pădure, pe linia carourilor D—E 26—28, s-a descoperit cea de a doua pată de arsură, care ocupa o suprafață ovală neregulată în plan, cu un diametru de 1,50 m. Pe vatră și în preajma ei s-au descoperit numeroase fragmente de oase arse, iar la o distanță de 0,75 m o mică aglomerare de piese litice (unelte și spărturi), având în mijlocul lor o piatră de râu de circa 1 kg și o lespede.

Cea de a treia și ultimă vatră de suprafață din acest sector și pe care intenționăm să o descriem aici, reprezintă o pată de arsură puternică cu diametrul de numai 0,50 m. Pe vatră și în jurul ei s-au păstrat în condiții bune cenușă, cărbuni (de lemn și os) oase sparte, iar în preajmă spărturi, unelte de silex și un nucleu, ultimele sub forma unei aglomerări. Celelalte vetre de suprafață au aceleași caractere și nu ne vom opri în mod special asupra fiecăreia dintre ele. Menționăm doar faptul că lângă o astfel de pată de arsură puternică, descoperită în S III, caroul E 17, a apărut un fragment de os (nedeterminabil) și o măsea de *Rangifer tarandus*, pe un strat de ocru de circa 0,5 cm. În stratul II, ca și în straturile de mai jos, ocru lipsește în general; pulberea descoperită sub resturile faunistice amintite, ca și un bulgăre descoperit în stratul IV, sînt singurele excepții, greu de explicat. Bulgărele pare a avea forma naturală; nu prezintă nici un fel de urme de scoatere a materiei colorante și nici fețe șlefuite. Cît privește ocru din stratul II, acesta este sub formă de pulbere în strat compact, pe o suprafață restrînsă, suprapus de cele două resturi faunistice. În situația dată este dificil de precizat dacă este vorba de o amenajare specială, mai ales că fragmentul de os este cu totul nesemnificativ, iar măseaua izolată și în jurul ei nici un fel de rest de maxilar. Suprafața redusă pe care se află pulberea de ocru și lipsa lui totală din strat ne determină să interpretăm situația de față ca întîmplătoare, pulberea fiind rezultatul dezagregării unui bulgăre de ocru rămas sub resturile faunistice amintite.

Vetrele adîncite, în număr de 3, au fost descoperite în secțiunea deschisă în 1964. Prima dintre acestea, aflată în cadrul unui complex de resturi faunistice fragmentare și a numeroase piese de silex (deșeuri de prelucrare și unelte tipice) cuprins în limitele carourilor E-I, 3-10, are diametrul de 0,65 m și adîncimea de 0,13 m. Pe fundul cavității vetrei s-au descoperit două oase late și două fragmente de maxilare inferioare de *Equus sp.* Între oasele din jurul vetrei s-a descoperit un corn de *Rangifer tarandus*, care avea vîrfurile rupte, iar la bază purta o porțiune din osul craniului. În legătură cu acest fapt menționăm că atît în nivelul II cît și în celelalte s-au mai descoperit fragmente de coarne care aveau la bază bucăți de craniu, ceea ce denotă că ele provin de la indivizi vînați și nu au fost strînse și aduse în anume scopuri pe locul așezării. De altfel oasele sparte, în special cele lungi și craniile constituie o caracteristică a stațiunii de la Lespezi. Oricît

de numeroase au fost resturile faunistice în nivelele VI-II descoperite izolat sau sub formă de aglomerări, toate oasele lungi au apărut sub formă fragmentară, dar mai ales așchii mărunte, ceea ce s-a petrecut și cu craniile. În toată stațiunea am descoperit un singur craniu întreg, în schimb a apărut foarte multă dentiție, fragmente de maxilare, bucăți de os cranian și coarne care aveau la rădăcină părți de craniu. Abundența resturilor faunistice dovedește o economie bazată pe vânătoare în primul rând, iar spargerea oaselor lungi și a craniilor, preferința colectivităților pentru creier și măduvă. Cea de a doua vatră adâncită din nivelul II de locuire de la Lespezi a fost descoperită în carourile D—E 9—10 din secțiunea deschisă în 1964. Aceasta este o vatră puternică, ocupînd o suprafață ce depășește 1 m.p., diametrul ei atîngînd 1,10 m.

În ceea ce privește adîncimea cavității, aceasta atinge în mijloc 0,15 m. iar umplutura acesteia constă din cenușă, cărbuni și foarte multe oase sparte (așchii) arse, capete de oase lungi, măsele și silexuri. O cantitate apreciabilă din aceste materiale s-a putut urmări pe marginea vetrei, dispusă în cerc în formă de bandă lată de circa 0,30 m. Oase sparte și silexuri înțesate și tixite cu multă cenușă și cărbuni dau impresia că sînt rezultatul tragerii continui din vatră pe marginea materialului deja ars, pentru a fi înlocuit cu altul, în vederea întinerii focului. În urma tragerii jarului și cenușii din cavitatea vetrei pe fundul gropii s-au format adîncituri neregulate, deși asemenea neregularități ar fi putut fi special amenajate în vederea pătrunderii aerului și arderii mai intense, așa cum interpretează P. I. Boriskovski o vatră asemănătoare descoperită în stațiunea Kostenki XIX ¹⁷.

La demontarea vetrei s-au găsit 11 capete de oase lungi, mari, peste 200 spărturi mărunte și 4 măsele, toate arse. În partea de nord-vest a vetrei s-au descoperit 4 gropi mici dispuse la distanțe inegale una de alta: două în margine, care se întretaie una pe alta, celelalte două la o distanță de 0,25 și respectiv 0,80 m. Gropile sînt adînci de 0,15—0,20 m și tot atît de largi, umplute cu cenușă și așchii de os ars.

În afara resturilor de foc, în preajma vetrei, în special în partea de sud-est se concentra o aglomerare de piatră cioplită (așchii de diverse forme de mărimi, lame lungi și înguste neretuşate, 3 gratoare pe lamă, 5 burine, 6 lame și vîrfuri mărunte retuşate abrupt și 7 nuclee), și cîteva case sparte care aveau în centru un bolovan de rîu și două lespezi de gresie. Toate aceste materiale, răspîndite în preajma vetrei pe o suprafață de circa 5 m. p. au caracterul unui complex de cioprire.

Menționăm în continuare descoperirea unei alte vetre adîncite în caroul A 5 în săpătura deschisă în 1964, vatră care parțial a fost distrusă. Adîncimea ei atîngea 0,15 m, avînd într-o margine a cavității două bucăți de maxilar de *Equus caballus* și numeroase fragmente de oase lungi și silexuri arse amestecate cu cenușă și cărbuni. Materialele din jur ca și o parte din cele din vatră au fost spălate și îndepărtate. În aceeași situație se afla și o parte considerabilă a stratului de cultură

¹⁷ P. I. Boriskovski, *Paleolitheskil oceag na stoinke Valukinskogo (Kostenki XIX)*, în SA, 1, 1959.

unde am putut urmări în secțiune urmele unui șuvoi venit din spre deal, formînd în cursul lui o ușoară albiere căptușită cu pietriș mărunt și nisipos adus din depozitele de prundișuri aflate în panta de mai sus.

În ceea ce privește inventarul litic, acesta continuă să fie tot atît de bogat ca și în straturile de mai jos. Se păstrează proporția de 5%, unelte tipice (fig. 15-18), cu unele mici schimbări în ceea ce privește numărul diferitelor categorii de unelte. Remarcăm dispariția aproape totală a lamelor denticulate, piese care deși puțin numeroase, au fost totuși prezente în forme tipice în nivelele IV și III. În aceeași situație se află uneltele combinate (gratoar-burin), prezente în nivelele V-III, dar absente din nivelul II. Apar în schimb un număr de 4 lame simple cu trunchiere oblică realizată prin retușare măruntă. În nivelele precedente, trunchierea lamelor a fost relativ frecventă, întotdeauna însă acestea erau burine.

Retușa de pe laturile lungi ale lamelor este măruntă, oblică, abruptă sau semiabruptă, continuă sau numai pe porțiuni reduse. Lamele astfel retușate sînt puțin numeroase, ele nu ating nici 1% din totalul inventarului.

Într-o unelte, cea mai numeroasă categorie o constituie gratoarele cioplite pe lame fragmentare și pe așchii scurte (din 23 exemplare numai două sînt înalte, cioplite pe așchii groase).

Din punct de vedere tipologic, gratoarele, unelte de răzuit și tăiat, sînt comune, toate au partea activă convexă, unele au marginile laterale simple, știrbite prin uzură (9 exemplare), altele au laturile retușate mărunt în toată lungimea lor (6 exemplare); sau sînt parțial retușate (6 exemplare). Alături de exemplarele cu dimensiuni medii, care constituie marea majoritate, 7 gratoare sînt microlitice, dimensiunile lor fiind cuprinse între 1,5 X 1 și 3,5 X 1,5 cm.

Cu mențiunea că din nivelul II lipsesc gratoarele duble ca și uneltele combinate cu gratoare, încheiem prezentarea celei mai numeroase categorii de unelte.

În ceea ce privește materia primă remarcăm că aproape 1/2 din numărul total al gratoarelor (10 din 23) sînt cioplite din silex crețacic de Prut.

Cea de a doua categorie numeroasă de unelte o constituie burinele, în număr de 16 exemplare, cioplite pe lame (10 exemplare) și pe așchii (6 exemplare). Spre deosebire de alte tipuri de unelte, care de obicei sînt fragmentare, majoritatea burinelor o constituie cele întregi.

Ca mai caracteristice, se impune prezentarea burinelor pe lame și așchii trunchiate; oblic spre dreapta (5 exemplare), oblic spre stînga (1 exemplar), cu trunchiere concavă, retușată abrupt (3 exemplare) și un burin pe trunchiere convexă, retușată abrupt, pe o lamă creastă de nucleu. Alte exemplare, cioplite pe lame simple pot fi încadrate în categoria burinelor duble (2 exemplare), burine de unghi pe spărtură (2 exemplare) burine diedre (2 exemplare). Ca și în cazul gratoarelor, în ceea ce privește materia primă, silexul de Prut joacă un rol important (9 din 16). Exceptînd trunchierea care este retușată mărunt, oblic sau abrupt, laturile lungi ale pieselor sînt de obicei simple, unele pre-

zentînd doar uşoare ştirbituri de uzură. În două cazuri: un burin de unghi pe lamă spartă, arsă, şi un burin pe lamă subţire, trunchiată oblic, cu dimensiunile de 4 X 1,2 cm, am putut observa retuşarea foarte mărunţă a uneia din laturi, în toată lungimea. În ceea ce priveşte dimensiunile pieselor remarcăm şi în acest caz că domină piesele medii, din totalul burinelor, numai 5 exemplare sînt sub 4 cm lungime.

Piesele retuşate abrupt (lame, vîrfuri de tip „La Gravette”, stră-pungătoare şi lamele de burin (coup de burin) sînt şi ele destul de numeroase, ocupînd aproape 1/4 din totalul pieselor tipice. Între acestea menţionăm în primul rînd un vîrf specific culturii gravettiene, cioplit din silex de bună calitate de culoare închisă (fig. 15/7). Piesa se păstrează întreagă, are vîrful ascuţit puternic prin reţuşe mărunte şi abrupte pe ambele laturi. La bază pe marginea dreaptă, piesa are o uşoară scobitură (lungă de 1,5 cm) simplă, tăioasă, formată prin desprinderea de la nucleu. Cu dimensiunile maxime de 5,8 X 0,8 cm vîrful prezentat reprezintă cea mai tipică şi frumoasă piesă de acest gen păstrată întreagă la Lespezi. Alte astfel de unelte care au fost probabil tot atît de frumoase, sînt în stare fragmentară, astfel încît din ceea ce avem e greu de reconstituit forma şi dimensiunile lor iniţiale. Cel de al doilea vîrf întreg este microlitic cioplit din aceeaşi rocă (silex cu granulaţie fină, semitransparent) ca şi primul. Piesa, cu dimensiunile de 2,2 X 0,40 cm, are vîrful bine ascuţit, ambele laturi reţuşate mărunţ abrupt în toată lungimea lor, ea reprezintă tipul „microgravette” tipic. O piesă fragmentară (cu vîrful spart în vechime), cioplită pe o lamă de silex cenuşiu cu pete alburii, are dimensiunile de 4,8 X 1,5 cm, latura stîngă groasă, abruptă, formată astfel prin reţuşare pe toată lungimea. Latura opusă este tăioasă şi ştirbită uşor numai în urma uzurii. Spre vîrf, pe o lungime de 1 cm, latura stîngă este reţuşată invers prin desprinderi mărunte semiabrupte. Cum vîrful piesei este spart, este greu de intuit lungimea şi forma acestuia. Tot în stare fragmentară (cu baza şi vîrful spart din vechime) se află o a doua piesă reţuşată abrupt pe o margine laterală în toată lungimea ei. Latura opusă este reţuşată numai parţial, pe o lungime de 1 cm, acţiune prin care s-a creat o mică scobitură. După direcţia şi adîncimea reţuşelor credem că piesa a avut vîrful ascuţit. Prin scobitura de la bază e mai greu însă de precizat dacă este vorba despre un vîrf de tipul „point à crane”. care deşi foarte rare, în forme mai mult atipice, a apărut în 3 din straturile precedente la Lespezi, unealta fiind întîlnită cu intermitenţă şi în alte staţiuni gravettiene din România. Trei piese mărunte (lamele subţiri), uşor înconvoiate prin desprinderea de la nucleu, au cîte una din marginile laterale reţuşate mărunţ. Prin maniera de reţuşare şi forma lor, cele trei piese amintesc de lamele de tip „Dufour”, deşi nici acestea şi nici cele din straturile de mai jos, nu reprezintă forme tipice cu reţuşe alterne.

Între lamele reţuşate abrupt pe una din laturi am descoperit trei exemplare trunchiate drept; una cu dublă trunchiere, celelalte două fiind în stare fragmentară, au numai cîte un capăt reţuşat. Menţionăm de asemenea 4 lame subţiri, cu lungimea cuprinsă între 5,7 şi 3 cm, cu

marginile laterale simple, tăioase prin desprinderea de la nucleu (în trei cazuri) și una cu o latură retușată mărunț, toate avînd unul din capete trunchiat oblic prin retușe mărunte.

Lamele microlitice retușate abrupt pe una din laturi și cu trunchiere simplă sau dublă au apărut în număr crescînd de jos în sus în straturile V-III, ele au scăzut însă ca număr în stratul II dar aici a apărut pentru prima dată trunchierea lamelor subțiri cu marginile laterale simple.

Tot în acest nivel de locuire a apărut (e drept în cazuri izolate) retușarea inversă a pieselor. Este vorba de două lame late cioplite din silex de Prut, cu dimensiunile de $4,3 \times 2,5$ cm și respectiv $5,5 \times 2$ cm. Prima dintre acestea are vîrfurile sparte, latura stîngă retușată, foarte mărunț și ușor denticulată, iar cea dreaptă retușată invers, foarte mărunț, abrupt, în toată lungimea ei. Cel de al doilea exemplar ce se păstrează întreg are marginea laterală stîngă tăioasă și știrbită în urma uzurii, iar latura dreaptă retușată abrupt, adînc în corpul piesei pînă la obținerea unei muchii groase pe $2/3$ din lungimea ei.

Străpungătoarele, în număr de 4 exemplare (2 simple și 2 în combinație cu burine) au dimensiuni mici (2) și medii (2). Exemplarele mărunte (cu lungimea de 2,5 cm și respectiv de 3,5 cm) sînt cioplite pe lame subțiri din silex crețac. Primul are marginile laterale simple, baza spartă și vîrfurile străpungătoare realizat prin retușarea mărunță abruptă din două părți a capătului opus și cruțarea unei proeminențe centrale, corespunzătoare nervurii de pe partea dorsală a piesei. Cel de al doilea străpungător este realizat pe vîrfurile unei lame cu latura stîngă retușată abrupt, adînc pînă aproape de nervura centrală și printr-o teșitură retușată mărunț pe latura opusă. Celelalte două străpungătoare sînt în combinație cu burine (singurele piese combinate din nivelul II de locuire de la Lespezi). Primul exemplar, cioplit pe o lamă lungă și subțire de menilit, are dimensiunile de $6 \times 1,4$ cm, iar marginile laterale simple, știrbite ușor în urma uzurii. Vîrfurile străpungătoare este realizat prin cioplitul mărunț din două părți a unuia din capete și cruțarea și ascuțirea în același timp a unei proeminențe centrale. Capătul opus străpungătorului a fost transformat într-un burin pe trunchiere oblică spre stînga printr-o desprindere marginală de pe latura dreaptă și retușarea mărunță, oblică și o ușoară concavitate în partea opusă. Ultimul străpungător, cioplit pe capătul unei lame fragmentare, groase de silex alburiu, are dimensiunile de $6 \times 2,5 \times 1$ cm, una din laturi este ascuțită și ușor știrbită în urma uzurii, cealaltă teșită prin desprinderea lamelor de burin în trei trepte. Burinul este realizat pe colțul spărturii, iar străpungătorul, cruțat în zona centrală a capătului opus, prin retușarea adîncă, abruptă și arcuirea uneia din laturi și teșirea prin detașarea unei lame de pe latura opusă. Vîrfurile străpungător astfel obținut este lung de circa 1,5 cm și destul de gros (circa 0,5 cm în diametru) astfel încît aplicațiile lui funcționale trebuie să fi fost întrucîtva altele decît cele ale străpungătoarelor cu vîrfurile subțiri și foarte ascuțite. De altfel, prin retușarea de pe partea dreaptă și prin teșitura de pe stînga se formează în vîrf

o muchie tăioasă ca la burine, pe latura dreaptă prezentînd și o ușoară scobitură produsă probabil în urma folosirii uneltei ca burghiu, prin torsionare.

Nucleele, în număr de 38 de exemplare (15 prismatice, 8 piramidale și 15 atipice) dimensional se încadrează în asamblul întregului inventar, în sensul că majoritatea o constituie piesele cu dimensiuni medii, lipsesc cele macrolitice, iar nucleele mărunte sînt puțin numeroase (5 exemplare sub 4 cm lungime) și acestea sînt de silex cretacice sau de altă proveniență, dar de bună calitate. În felul acesta, dimensiunile reduse ale acestor nuclee sînt de pus pe seama utilizării la maximum a materiei prime de bună calitate și nu a unei anume tehnici de cioplire.

În ceea ce privește materia primă folosită în nivelul II, constatăm creșterea din nou a proporției silexului cretacice de Prut (față de nivelul de mai jos III), ajungînd să egaleze aproape pe cel din nivelul IV (34 și respectiv 35%). În nivelul de care ne ocupăm descrește procentajul gresiei de prund și al șistului, proporții ridicate continuînd să aibă menilitul, care alături de silexul cretacice constituie marea majoritate ca și în straturile III și IV. Fauna este destul de bogată, reprezentată cam de aceleași specii ca și în cele două nivele de mai jos.

Ultimul nivel de locuire (notat cu nr. I) de la Lespezi, cuprins între cînea 0,20 și 0,50 m, reprezintă de fapt un număr restrîns de piese litice în exclusivitate (115 exemplare). Ca poziție stratigrafică, ele ocupă stratul de tranziție între orizonturile A și B, poziții care în mod normal, la noi, o ocupă gravettianul final. În sectoarele săpate de noi stratul de cultură a fost cu totul superficial, lipsit de vetre de foc și de resturi faunistice. Piesele tipice, în proporție de 80% din totalul materialelor descoperite, constau din lame retușate, gratoare, o unealtă combinată gratoar-burin și un vîrf retușat abrupt. (fig. 19).

Deși pe verticală între nivelul II și nivelul I (ultimul) este de circa 1 m grosime, cele două straturi de cultură, fiind separate de întreg orizontul C, care este complet steril din punct de vedere arheologic, materialele recoltate pot fi omologate cu ușurință cu cele din straturile de mai jos, atît ca tehnică de cioplire cît și ca materie primă și dimensiuni. Singura diferență ce poate fi stabilită (explicabilă prin numărul redus al materialelor descoperite), constă în unilateralitatea tipurilor de unelte. Retușarea lamelor este directă și mărunță ca și în straturile de mai jos. Gratoarele, cioplite pe vîrf de lamă subțire sau pe așchii scurte, au dimensiuni medii, partea activă dreaptă sau convexă și marginile laterale simple. Un gratoar dublu (singurul exemplar descoperit în nivelul I), cioplit pe o lamă de silex cenușiu cu granulație fină are părțile active convexe, una din laturi retușată foarte mărunț direct pe 2/3 din lungimea ei, iar cealaltă latură ușor știrbită în urma uzurii. Urme evidente de uzură pot fi observate și pe marginea celor două gratoare terminale. Unealta combinată, cioplită pe o așchie scurtă de silex galben-vinețiu cu granulație foarte fină, constă dintr-un gratoar

concav, cu partea activă abruptă, știrbită puternic în urma uzurii și un burin realizat pe colțul stîng al gratoarului.

Vîrfurile sau lamele rețușate abrupt sînt puțin numeroase; în stratul de care ne ocupăm s-au descoperit însă și trei fragmente de lame mărunte astfel prelucrate, fapt ce alături de tipurile de unelte prezentate mai sus și o lamă de tip „à crette” ne determină să socotim ultimul nivel de locuire de la Lespezi foarte apropiat din punct de vedere cultural, de cel de mai jos, diferența de nivel putînd fi explicată probabil printr-o acumulare masivă și rapidă a orizontului C, care le desparte. Lipsa din nivelul I a unor tipuri de unelte ca străpungătoare și burine de diverse tipuri, descoperite în nivelul II, poate fi întîmplătoare. Nu este exclus ca suprafața ocupată de ultima comunitate paleolitică venită pe locul așezării de la Lespezi să nu fi corespuns celor de mai jos, iar ceea ce noi am descoperit să fi fost doar materiale aflate întîmplător mai la periferie. Chiar așa stînd lucrurile remarcăm faptul că în ultimul nivel proporția de unelte ajunge la 80%, în timp ce în nivelul de mai jos este numai de 50%. Materia primă, cu unele oscilații procentuale, continuă să fie aceeași ca în toate straturile de mai jos, locul principal ocupîndu-l gresia de prund. Nu putem însă să trecem cu vederea ca și în acest caz, chiar dacă gresia domină, uneltele, în majoritatea lor sînt cioplite din silexuri de bună calitate și din melinit, iar din gresie sînt doar nuclee atipice, spărturi, așchii de diverse tipuri și mărimi neretușate. Între nuclee, unul singur este de silex și acela cioplit intens pe toate părțile și abandonat la apariția unor nodule calcaroase în textura rocii. Toate lamele, simple sau rețușate, sînt de asemenea din roci de bună calitate.

Apartenența culturală și vîrsta așezării

Analizînd depozitele lutoase care adăpostesc cele șase niveluri de locuire paleolitică de la Lespezi am ajuns la concluzia că acestea sînt destul de tîrzii în cadrul ultimei glaciații (Würm). Pe de altă parte analiza utilajului litic, frecvența diverselor tipuri de unelte, a tehnicii de cioplire și a materiei prime (relația: roci locale și roci aduse) permite atribuirea tuturor straturilor culturii gravettiene.

Cît privește caracterul și răspîndirea resturilor arheologice menționăm că fiecare din cele șase nivele de locuire nu se suprapun totdeauna direct. Cele mai multe dovezi de cultură materială apar concentrate în jurul vetrelor de foc sub formă de complexe. În general, fauna se păstrează destul de bine (în special dentiție și coarne); oasele lungi sînt sparte și multe dintre ele arse. Majoritatea resturilor osteologice reprezintă speciile: *Rangifer tarandus*, *Equus sp.*, *Alces alces* și *Bos/Bison*. În cantități mai reduse apar: *Megaceros*, *Cervus elaphus*, *Cervidae*, *Elephas primigenius*, *Rinoceros tichorhinus*, *Canis lupus* și *Lupus sp.*¹⁸.

18. Fl. Mogoșanu, *Unele aspecte ale paleoliticului de sfîrșit din țara noastră*, în SCIV, XI, 1, 1960, 126—127; Mihalache Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova* (rezumatul tezei de doctorat), București 1972, p. 16.

Vetrele de foc (simple de suprafață în majoritate, numai câteva adîncite, special amenajate) au constituit baza în delimitarea nivelurilor de locuire, întrucît între ele nu s-au putut identifica straturi sterile separatoare.

Procentajul ridicat al deșeurilor de prelucrare (90 — 95%) dovedește că toate cele șase niveluri de locuire au avut caracter de așezări atelier.

Majoritatea uneltelor o constituie lamele retușate, gratoarele și burinele. Retușarea oblică, aurignaciană, apare izolat, domină în schimb retușarea mărunță, fină și cea abruptă. Lamele retușate abrupt și burinele pe lame trunchiate apar în nivelul VI și continuă să existe în straturile V—II în procentaj aproximativ egal la numărul total de obiecte descoperite. Tot în nivelul VI a apărut și primul vîrf atipic cu scobitură laterală realizată prin retușe mărunte abrupte. Acest tip de uneltă apare tot izolat și în straturile V și III. Unelte combinate, în proporții reduse, apar în nivelul V și se înmulțesc în IV și III. În nivelele IV—II s-au descoperit câteva lame denticulate și străpungătoare, elemente considerate ca fiind specifice fondului magdalenian, care a pătruns prin nord-vest și a influențat gravettianul final. Diferența considerabilă de vîrstă dintre magdalenian și gravettian impune însă o rezervă și o analiză specială a acestei probleme. Materia primă de bază o constituie rocile de prund locale, la care se adaugă silexul cretacic de Prut, singurul element care nu se află în depozitele din zonă.

Această rocă apare în proporție de numai 1% în stratul de jos (VI), atîngînd 35% și 34% în nivele IV și II. Cele mai multe materiale și vetre mai puternice s-au descoperit în straturile V—II.

În ceea ce privește nivelul dezvoltării culturii materiale în general, avînd în vedere unitatea materiei prime și a inventarului litic, considerăm că cele 6 niveluri de locuire de la Lespezi reprezintă fazele tîrzii de dezvoltare a gravettianului, că fiecare în parte este rezultatul unor deplasări sezoniere ale grupurilor de vînători paleolitici în zona de la est de Carpați.

Cu unele diferențieri proporționale specifice aproape fiecărei așezări în ceea ce privește tipurile de unelte, dimensiunile lor și componența materiei prime, în cadrul zonei dintre Carpați și Nistrul mijlociu pot fi stabilite numeroase legături, așezările de scurtă durată, în special cu un singur nivel de locuire gravettiană tîrzie fiind foarte numeroase. Ca mai apropiate teritorial sînt de menționat cele de pe Valea Bistriței, descoperite la Bicaz și Ceahlău.

Vîrsta tîrzie a nivelelor de locuire paleolitică de la Lespezi este întărită și de datările prin metoda C 14, întocmite la Berlin, pe baza unor probe colectate din vetrele din straturile V, III, și II, care indică următoarele date: nivelul V, 16070 ± 350 ; nivelul III, 16160 ± 300 ; nivelul II, 15670 ± 320 BC.

Aceste analize indică o perioadă de locuire cuprinsă între 15670 și 16070, ceea ce înseamnă că diferența de timp între nivelul V și II este de circa 400 de ani. La aceasta însă trebuie avută în vedere și rela-

tivitatea datelor obținute apreciată la $\pm 300-350$ ani, fapt ce ne face să fim foarte prudenți în aprecierea duratei de timp a locuirilor de la Lespezi și să le socotim ca dovezi ale unor popasuri sezoniere.

Acumularea masivă a depozitelor lutoase care acoperă resturile arheologice, spălarea cenușii și cărbunilor de pe vetrele de suprafață, descoperirea în strat a dovezilor de șiroire de pantă ne permite să apreciem că perioada în care așezarea de la Lespezi era locuită s-a petrecut într-un timp cu precipitații sezoniere abundente, sezoane în care așezarea în discuție era părăsită. Fiecare nivel de locuire ar putea fi apreciat ca fiind rezultatul unei locuri care a durat poate numai câteva luni, timp în care umiditatea era mai scăzută. Explicația noastră rămâne însă numai ipotetică atâta timp cât lipsesc analizele sporopalinice din zonă, întrucât, așa cum am subliniat încă la început, încercarea de a analiza depozitele de la Lespezi n-a dat rezultate.

L'ÉTABLISSEMENT PALÉOLITHIQUE DE LESPEZI

Résumé

L'établissement paléolithique de Lespezi a été découvert en 1962 et, depuis lors, a fait l'objet de fouilles systématiques jusqu'en 1968 inclusivement. Ces fouilles, qui ont porté sur une superficie de 837 m², ont mis au jour d'abondants et importants matériaux lithiques et fauniques, ainsi que de puissants foyers, attestant une activité intense et diverse des hommes paléolithiques dans le domaine de la production d'outils et de la chasse. Le présent ouvrage représente une analyse approfondie des conditions de dépôt et de la situation stratigraphique, en vue d'une mise en valeur intégrale des documents archéologiques récoltés.

L'établissement se trouve sur un promontoire en forme de terrasse situé sur la rive droite de la Bistrița et formé de dépôts argileux d'âge würmien, dont l'épaisseur dépasse 20 m. À l'exception d'une bande de couleur jaune rougeâtre et d'une plus forte teneur en argile, qui se trouve à la partie supérieure des dépôts et qui est stérile du point de vue archéologique, la colonne stratigraphique tout entière consiste en sédiments uniformes de terre glaise, fait qui nous a empêché de subdiviser celle-ci et de la comprendre dans le schéma géochronologique des trois interstades Würm établi par C. S. Nicolăescu-Plopșor pour les sites de la vallée de la Bistrița et de la zone du Ceahlău.

En ce qui concerne les témoignages d'habitat paléolithique, qui sont répartis en six niveaux, ils attestent une culture tardive appartenant au paléolithique supérieur.

L'analyse des dépôts argileux qui abritent les six niveaux d'habitat paléolithique montre qu'ils sont plutôt tardifs, se situant dans la dernière glaciation (Würm). D'autre part, l'analyse de l'outillage lithique (fréquence des différents types d'outils), de la technique de la taille et de la matière première (relation entre les rocs locaux et ceux apportés d'ailleurs) permet d'assigner toutes les couches à la culture gravettienne.

En ce qui concerne le caractère et la diffusion des vestiges archéologiques, il convient de mentionner que les six niveaux d'habitat ne se superposent pas toujours directement. La plupart des vestiges de culture matérielle sont concentrés autour des âtres sous forme de complexes. La faune est en général assez bien conservée, notamment les dents et les cornes; les os longs sont brisés et souvent brûlés. Les restes ostéologiques représentent surtout les espèces suivantes: *Rangifer tarandus*, *Equus sp.*, *Alces alces* et *Bos/bison*. En quantité plus réduite, on note: *Megaceros*, *Cervus elaphus*, *Cervidae*, *Elephas primigenius*, *Rhinoceros tichorhinus*, *Canis lupus* et *Lepus sp.*

Les âtres — simples et de surface pour la plupart, quelques-uns seulement étant creusés en profondeur et spécialement aménagés — ont constitué la base de délimitation des niveaux d'habitat, en l'absence de couches stériles de séparation.

Le pourcentage élevé des déchets de fabrication (90—95%) démontre que tous les niveaux d'habitat avaient le caractère d'établissements-atelier.

Les outils consistent pour la plupart en lames retouchées, en grattoirs et en burins. Les retouches obliques, aurignaciennes n'apparaissent qu'isolément, celles qui prédominent étant les retouches fines et celles à bord abattu. Les lames avec retouches à bord abattu et les burins sur lames tronquées apparaissent dans le niveau VI (inférieur) et se maintiennent dans les niveaux V-II à des pourcentages presque égaux au total des objets mis au jour. C'est toujours dans le niveau VI qu'est apparue la première pointe atypique à encoche latérale réalisée par de petites retouches à bord abattu. Ce même outil apparaît aussi, toujours isolément, dans les couches V et III. Les outils apparaissent dans des proportions réduites dans les niveaux V, puis deviennent plus fréquents dans les niveaux IV et III. Dans les niveaux IV-II, on a découvert quelques lames denticulées et quelques perçoirs, éléments considérés comme spécifiques pour le fonds magdalénien ayant pénétré par le nord-ouest et ayant influencé le gravettien final. Pourtant, compte tenu de la différence considérable d'âge entre le magdalénien et la gravettien, une certaine réserve s'impose à ce sujet. La matière première de base est constituée par les rocs de grève locaux, auxquels viennent s'ajouter des silex crétacés du Prut, le seul élément absent des dépôts de la région. Ce dernier roc, qui n'apparaît qu'en proportion de 1% dans le niveau inférieur (VI), atteint les pourcentages de 35% et de 34% dans les niveaux IV et II. Les matériaux les plus nombreux et les foyers les plus importants ont été mis au jour dans les niveaux V-II.

Quant au niveau de développement de la culture matérielle en général, l'auteur, compte tenu du caractère homogène tant de la matière première que de l'inventaire lithique, estime que les six niveaux d'habitat de Lespezi représentent les phases tardives de développement du gravettien oriental et que chacun d'entre eux est le résultat des déplacements saisonniers de groupes de chasseurs paléolithiques dans la zone située à l'est des Carpates.

Avec des proportions variables, spécifiques pour presque chaque établissement, sous le rapport des types d'outils, de leurs dimensions et de la composition de la matière première, il existe de multiples points de rapprochement entre les sites compris dans l'aire qui s'étend des Carpates au Moyen-Dniestr. Les établissements de courte durée, à un seul niveau d'habitat gravettien tardif en particulier, y sont fort nombreux. Les plus proches dans l'espace sont ceux qui ont été découverts dans la vallée de la Bistrița, à Bicaz et à Ceahlău.

La datation tardive des niveaux d'habitat paléolithique de Lespezi a été confirmée par les déterminations au C 14, effectuées à Berlin à partir d'échantillons de charbon prélevés dans les âtres des couches V, III et II; ces déterminations ont fourni les résultats suivants: niveau V, 16070 ± 350 , niveau III, 16160 ± 300 ; niveau II, 15670 ± 320 BC.

Ainsi donc, ces analyses indiquent une période d'habitat comprise entre les années 16070 et 15670, c'est-à-dire de 400 ans entre le niveau V et le niveau II. Il faut cependant tenir compte de la relativité de ces données, appréciée à $\pm 300-350$ ans, ce qui oblige à une certaine prudence dans l'évaluation de la durée des habitats de Lespezi, qui apparaissent comme des lieux de halte saisonnière.

L'accumulation massive de dépôts argileux recouvrant les vestiges archéologiques, le fait que la cendre et le charbon ont été emportés de sur les âtres de surface et la découverte à l'intérieur des couches de phénomènes de ruissellement mènent à la conclusion que la période durant laquelle l'établissement de Lespezi fut habité se situe à une époque d'abondantes précipitations saisonnières et que, lors des saisons particulièrement pluvieuses, l'établissement était abandonné. Chaque niveau peut être considéré comme le résultat d'une habitation qui n'a peut-être duré que quelques mois, un peu moins humides. A mentionner que cette explication des faits demeurera hypothétique tant que les résultats des analyses sporopolliniques feront défaut; celles tentées jusqu'à ce jour n'ont pas donné de résultats, le pollen, lorsqu'il existe, étant mélangé à d'autres pollens très anciens, charriés, de sur les collines par l'action des eaux.

TOPOARELE PERFORATE DIN CADRUL CULTURII CRIȘ DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

de NICOLAE URSULESCU

Stabilirea criteriilor și a momentelor de evoluție a unei civilizații materiale a suscitat întotdeauna numeroase discuții, avîndu-se în vedere, uneori, puținătatea dovezilor arheologice, alteori ambiguitatea lor. În mod ideal evoluția ar trebui să fie urmărită pe baza progresului general înregistrat de ansamblul unei culturi, dar, în fapt, se au în vedere doar unele categorii mai limitate în care ritmul de schimbare este mai rapid.

Pentru societățile a căror existență s-a plasat după inventarea modului de producere a ceramicii, aceasta (ceramica) devine un indice tipologico-stilistic de prim rang, pe baza căruia se încearcă delimitarea momentelor de evoluție a comunităților respective. Într-adevăr, avantajele sînt foarte mari, dar, în cadrul factorilor multipli care determină mutațiile într-o societate, ceramica reprezintă doar un reflex al unor transformări mai profunde, deși, poate, nu chiar atît de evidente. Astfel, în domeniul uneltelor de producție perfecționarea se face mult mai lent, dar, odată petrecută o schimbare, aceasta antrenează după sine și alte transformări, permițînd cercetătorilor să delimiteze mai ușor și mai clar etapele de evoluție istorică.

Cultura Criș, încă incomplet cunoscută și studiată pe teritoriul țării noastre, nu permite în momentul de față să i se stabilească, în mod absolut cert, etapele de evoluție, influențele pe care le-a suferit și mai ales pe care le-a transmis, stabilit fiind doar rolul important pe care l-a jucat în dezvoltarea ulterioară a neoliticului carpato-dunărean¹. Caracterul risipit al așezărilor, depunerile în genere subțiri, au fost tot atîția factori care au împiedicat observațiile stratigrafice

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contributions au probleme de la culture Criș en Moldavie*, în *Acta Archaeologica Acad. Sc. Hungaricae*, tom IX, 1958, fasc. 1-4, p. 53-68; E. Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumaine* în *Acta Archaeologica Carpathica*, tom. I, 1959, fasc. 2, p. 174-184; D. Berciu, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 38-40; idem, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, E.A., 1961, p. 21-35, idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. Șt., București, 1966, p. 66-74; N. Vlăssă, *Cultura Criș în Transilvania*, în *AMN.*, III, 1966, p. 9-48; V. Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei*, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 251-274; Gh. Lazarovici, *Cultura Criș în Banat*, în *AMN.*, VI, 1969, p. 3-26.

mai ample și cu caracter generalizant asupra culturii Criș². Momentele diferite de apariție a acestei culturi în regiunile țării noastre, căile multiple de răspindire, legăturile mai strinse, fie cu aria Starčevo, fie cu aria Körös-Criș, contactele ulterioare mai puternice, fie cu fondul sudic Vinča, fie cu fondul central-european — toate acestea au făcut ca, în cadrul aspectului unitar al acestui complex, să se ivească, odată cu înmulțirea cercetărilor, o serie de aspecte particulare. Punerea lor în corelație, pentru înregistrarea tabloului dezvoltării istorice din perioada neoliticului timpuriu din diferite regiuni ale țării noastre, întâmpină, însă, numeroase dificultăți, tocmai datorită lipsei unor observații stratigrafice complexe și revelatoare. Cu atât mai importante devin în acest caz observațiile de ordin tipologic asupra unor categorii sugestive de obiecte. Elementul cel mai exploatat de istorici a fost și în acest caz ceramica, însă, dat fiind caracterul general-primitiv al speciei groșiere, ca și absența speciei pictate din unele așezări³ sau diferențele puțin concludente ale acestei specii, este dificil să se stabilească, numai cu ajutorul ceramicii, criterii precise pentru delimitarea unor perioade în cadrul culturii Criș. Același inconvenient îl reprezintă pentru cultura Criș și uneltele de producție, care sînt de asemenea la un nivel destul de primitiv și prea puțin diferențiate. Astfel, uneltele de silex continuă masiv tradițiile microlitismului epipaleolitic⁴, iar cele de piatră preferă roca moale, mai ușor prelucrabilă cu metodele rudimentare de șlefuire, specifice epocii⁵. De asemenea era considerat ca axiomă

2 Unele date stratigrafice obținute pînă-n prezent indică totuși mai mult o evoluție locală, neputîndu-se face însă generalizări pentru toată aria Criș. Conf., D. Berciu, *Contribuții...* 1961, p. 29-32 (pt. Verbița); E. Zaharia, *Considerații despre cultura Criș, pe baza sondajelor de la Leț*, în SCIV, 1, 1964, p. 19-45; D. Berciu, *Zorile...*, p. 71 (pt. Valea Râii); E. Popușoi, *Cîteva date privind săpăturile arheologice din așezarea neolitică de tip Criș de la Stroe Belșescu-Bîrlad*, în Rev. Muz., II, 1965, nr. special, p. 412-413; V. Boroneanț, *La civilisation de Cuina Turcului, în Actes du VII-e Congr. Inter. Sc. Pré - et Protohist.*, Praga, 1966, p. 407-411; N. Vlăssă, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș în România (I)*, în AMN., IX, 1972, p. 7-28 (pt. Gura Baciului — Cluj); N. Ursulescu, *Așezările omenești de pe teritoriul Sucevei pînă în secolul al VI-lea e. n.*, în *Studii și materiale, Istorie, Suceava*, 1973, p. 48-50 (vezi mai jos și nota 16 din prezentul articol).

3 De ex., în nivelul al II-lea de la Verbița (D. Berciu, *Contribuții...* p. 30) sau în așezările Criș din nordul Moldovei, din dreapta Siretului: Grumăzești — jud. Neamț (inf. S. Marinescu-Bîlcu), Suceava, Probota, Ipotești, Solca și Călinești — Enache — jud. Suceava (cercetări personale; v. N. Ursulescu, *Neoliticul timpuriu pe teritoriul Sucevei*, în *Lucrări științifice ale cadrelor didactice. Inst. pedag. de 3 ani*, Suceava, 1970, p. 259).

4 Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, EA.*, București, 1970, p. 37.

5 Incercarea lui E. Comșa (*Unele probleme ale culturii Criș*, în *Aluta, Sf. Gheorghe*, 1970, p. 39-40) de a deosebi două faze (Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului), în evoluția culturală Criș din părțile răsăritene ale țării noastre nu ni se pare aplicabilă pretutindeni în această zonă, mai ales pentru diferențierea pe care autorul o face în privința topoarelor calapod (specifice fazei mai vechi, Glăvăneștii Vechi) și a topoarelor plate, trapezoidale (specifice fazei mai noi, Valea Lupului). În grupul de așezări Criș, studiate în județul Suceava (v. nota 3), care, prin celelalte caracteristici, se apropie tocmai de faza mai nouă, Valea Lupului, se remarcă din contră predominarea evidentă a topoarelor de formă calapod (care, după E. Comșa, ar trebui să fie specifice fazei anterioare, Glăvăneștii Vechi).

faptul că topoarele în această perioadă erau neperforate⁶ (tot datorită acelorași cunoștințe tehnologice reduse) și că perforarea pietrei apare de abia în neoliticul mijlociu⁷.

Descoperirea în ultima perioadă de timp a unor topoare de piatră perforate, ca și a altor categorii de unelte perforate, în diferite așezări ale culturii Criș, necesită o abordare mai atentă a acestui aspect, din care considerăm că se pot extrage concluzii interesante, mai ales în legătură cu fazele finale de evoluție ale acestei culturi.

Problema respectivă nu a fost abordată pînă în prezent la nivel de generalizare, fiind semnalată doar sub forma unor simple note informative în cadrul unor rapoarte de cercetare sau a unor articole cu tematică tangențială. De asemenea unele dintre descoperirile de acest fel sînt încă inedite. Înainte de a trece la discutarea implicațiilor pe care le ridică problema topoarelor perforate în cadrul culturii Criș, vom prezenta (în ordine alfabetică) o listă a descoperirilor de acest fel (fig. 1), pe care le cunoaștem pînă-n momentul de față (patru localități)⁸.

1. *Balș*⁹ (com. suburbană a orașului Tg. Frumos, jud. Iași).

În așezarea Criș din punctul „Valea Părului”, de pe teritoriul acestui sat, s-au descoperit, între alte materiale, un topor perforat și o măciucă perforată, cu ocazia sondajului efectuat aici în 1965 de cercetătoarea Eugenia Popușoi, în cadrul șantierului arheologic Cucuteni-Băiceni. Așezarea se află pe o terasă inferioară a pîrului Balș, înclinată de la est spre vest, în apropiere de confluența cu râul Recea. S-a găsit un singur nivel de locuire, gros de circa 10 cm., corespunzător singurei locuințe dezvelite în acest sondaj. În partea de sud a locuinței, la 3,20 m de vatră, s-a descoperit un complex rectangular de pietre arse, pe care se afla un idol antropomorf întreg, un alt fragment de idol și două topoare, dintre care unul în formă de calapod, iar altul perforat. Toporul perforat se păstrează fragmentar, rupt încă din vechime, la jumătate, în dreptul găurii (fig. 2/1). Este confecționat dintr-o rocă moale, marnă de culoare vinărie, care clivează ușor. Face parte din tipul „teslă”, avînd axa găurii perpendiculară pe cea a tăișului. În starea actuală are 6 cm lungime, 5,5 cm lățime spre tăiș, o grosime maximă

6 Cităm doar cea mai recentă sinteză asupra culturii Starcevo-Criș din România, în Jan Filip, *Manuel encyclopédique des préhistoire et protohistoire européennes*, în vol. II, Praga, 1969, p. 1366. Mai recent (SCIV, tom. 23, 1972, nr. 2, p. 250), E. Comșa, menționează că primele unelte de piatră perforate datează de la sfîrșitul perioadei timpurii a neoliticului, fără a aduce însă alte precizări.

7 D. Berciu, în *Istoria României*, vol. I, p. 44; Idem, *Zorile...*, p. 102.

8 Pornind de la informația dată de Gh. Lazarovici, *art. cit.*, în AMN., VI, p. 6, nota 29), am considerat inițial că și descoperirile de la Caransebeș — Balta Sărată s-ar putea include în această categorie, însă precizări ulterioare, mult mai ample, au arătat că aici nu este vorba decît despre o locuire posterioară, din etapa Vinča — B (Cf. Sever Dumitrașcu, *Două așezări ale culturii Turdaș*, în: *Lucrări științifice*, Oradea, seria B, 1969, p. 517; Liviu Groza, *Așezarea neolitică de la Balta Sărată*, în *Banatica*, Reșița, 1971, p. 61 și urm.).

9 Eugenia Popușoi, *Sondajul arheologic de la „Valea Părului” — Balș, Iași*, ms. în curs de apariție la Arh. Mold.). Pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție materialul inedit, precum și unele informații suplimentare, aducem și pe această cale mulțumirile noastre tov. E. Popușoi.

de 1,2 cm. Perforația are diametrul de 2 cm și este conică. Faptul că a fost găsit lângă construcția de cult, ca și natura moale a rocii, o determină pe autoarea descoperirii să-l considere drept o piesă votivă, fără un rol funcțional.

Tot în locuința dezvelită în 1965 a fost găsită și o măciucă, ruptă de asemenea la jumătate în dreptul perforației (Muzeul Birlad, inv. nr. 895; fig. 2/2). Măciuca este de formă sferoidală, confecționată dintr-o rocă dură, de culoare albă (cuartit) și perforată central.

Pe baza indicilor rezultați din săpătură, mai ales a ceramicii, autoarea încadrează așezarea de la Balș „într-o etapă timpurie a culturii Criș”, eventual în a treia fază de dezvoltare a acestei culturi pe teritoriul Moldovei¹⁰.

2. Ostrovul Golu (sau Ostrovu Banului, jud. Mehedinți).

Pe această insulă de pe Dunăre, din zona Porților de Fier, s-a descoperit o îndelungată locuire Criș, cu mai multe nivele.¹¹

În așezarea din centrul insulei, cercetată de către P. Roman, la aceeași adâncime (1,5 m), dar în puncte diferite, s-au găsit: o măciucă¹² și un topor¹³, ambele perforate. Așezarea se plasează cronologic în cea mai timpurie fază de locuire Criș din zonă, materialele ei împletindu-se cu primele manifestări ale culturii Vinča¹⁴. Alte date tipologice despre piesele descoperite nu cunoaștem.

3. Suceava

În punctul „Platoul cimitirului”, din apropierea Cetății de Scaun, s-a descoperit o așezare Criș de înălțime (platoul pe care se află are 380 m)¹⁵. În ultimele campanii de cercetări am surprins aici trei etape de locuire în cadrul acestei așezări¹⁶. Între materialele locuinței nr. 5, din a treia etapă de locuire, am descoperit un fragment de topor perfo-

10 *Ibidem*; idem, *art. cit.*, în *Rev. Muz.*, nr. special, an II, 1965, p. 413.

11 Gh. Lazarovici, *art. cit.*, p. 5 (nr. 19-20) și p. 6, notele 15, 28-30. C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Comunicări*, seria Arheologie, IV, Craiova, 1968, p. 23-26.

12 Măciuca s-a găsit în sectorul A, secț. XII, la adâncimea de 1,5 m (cf. Gh. Lazarovici, *art. cit.*, p. 5).

13 Toporul s-a găsit în sectorul B, secț. III, la adâncimea de 1,5 m (cf. Gh. Lazarovici, *art. cit.*, p. 5).

14 V. Boroneanț, *Neoliticul timpuriu în zona Porților de Fier*, în *Comunicări*, seria Arheologie, VII, Craiova, 1968, p. 8.

15 N. Ursulescu, *art. cit.*, în *Lucrări științifice*, Suceava, vol. I, 1970, p. 257-263.

16 În anul 1970, am descoperit un complex, format dintr-o locuință de suprafață (nr. 5), care suprapunea o groapă Criș (nr. 1), cu două faze de umplere.

În anul 1971, pe un mic platou, cu o poziție mai joasă, din preajma așezării, am secționat o groapă (nr. 2), adâncă de circa 1,80 m față de nivelul antic și de circa 2,40 față de solul actual. Constatările stratigrafice au relevat că umplerea gropii s-a produs în trei etape: primul nivel, inferior, este gros de circa 0,40 m, al doilea de circa 0,80 m, iar cel de-al treilea de circa 0,60 m. În toate trei nivelurile s-au găsit urme sporadice de ceramică Criș, ceea ce ne-a determinat să atribuim groapa purtătorilor acestei culturi, care au săpat-o, mai mult ca sigur, pentru scoaterea lutului. Deci, în două situații stratigrafice s-a dovedit existența a trei etape de locuire în stațiunea Criș de la Suceava — „Platoul cimitirului”.

rat, rupt pe jumătate în dreptul perforației. Toporul este făcut dintr-o rocă mai dură (șist), de culoare verzuie-cenușie. Forma sa este de calapod tipic. După dispunerea perforației face parte din tipul „teslă”, având axul orificiului de introducere a cozii perpendicular pe axul tăișului. Lungimea toporului, în starea actuală, este de 9 cm, în vechime având probabil 13-15 cm. Lățimea este de 5,5 cm, iar grosimea în dreptul perforației este de circa 3 cm. Silueta toporului este zveltă. Perforația este de formă conică, pentru o mai bună fixare a cozii, având diametrul de 3,1 cm în partea mai largă și 2,6 cm în partea mai îngustă. Coadă se introducea de pe partea plană și răspundea pe partea convexă (fig. 2/3). Trebuie să menționăm că în această așezare se mai găsisse anterior, în locuința 1, — o piatră de formă paralelipipedică, cu colțurile rotunjite, având în centru un început de perforare, dar forma ei brută nu ne-a permis în acel moment s-o considerăm ca atare. Actualmente, putem însă afirma că era vorba tot de un topor perforat, de tip „teslă”, în curs de prelucrare.

Așezarea am datat-o într-o fază foarte târzie de evoluție a culturii Criș¹⁷.

4. Valea Răii (jud. Vâlcea).

Așezarea Criș se află la 5 km sud-est de Rm. Vâlcea, pe o terasă aluvionară a Pîrîului Sărat, cu o largă deschidere spre lunca Oltului¹⁸. Aici s-au descoperit întâmplător, în 1961, la 3 m adâncime, mai multe resturi de locuire Criș, printre care și un topor de piatră perforat. Toporul a fost lucrat dintr-o rocă moale și este tot de tipul „teslă”, cu gaura de formă conică, cu axul perpendicular cu cel al tăișului. De asemenea este rupt în dreptul perforației¹⁹ (fig. 2/4). Săpăturile sistematice întreprinse aici, sub conducerea prof. D. Berciu, în urma acestor descoperiri, au dus la sesizarea a două niveluri de locuire Criș²⁰. Deși nu cunoaștem din care strat a putut să provină piesa, existența celor două niveluri este un indiciu că și aici locuirea Criș a existat pînă într-o fază mai târzie.

După enumerarea descoperirilor de topoare perforate din cadrul culturii Criș, de pe teritoriul țării noastre, vom încerca să desprindem cîteva concluzii în legătură cu aceste unelte.

Constatăm, întii, că în toate cele patru cazuri semnalate avem de-a face cu descoperiri absolut sigure din perioada culturii Criș. Locurile unde s-au făcut descoperirile sînt așezări tipice pentru cultura Criș în două cazuri pe terase inferioare (Balș și Valea Răii), într-un caz pe

¹⁷ N. Ursulescu, *art. cit.*, p. 261.

¹⁸ Gh. I. Petre-Govora, *Dovezi de locuit neolitică în jud. Vâlcea*, în *Rev. Muz.*, nr. 2, 1969, p. 154.

¹⁹ Ibidem, p. 157, fig. 2/3.

²⁰ D. Berciu, *Zorile...*, p. 71

înălțime (Suceava), iar în altul pe o insulă (Ostrovu Banului), în orice caz toate în apropierea apelor²¹.

Dintre piesele perforate găsite în aceste așezări cunoaștem amănunte doar în legătură cu trei (Balș, Suceava, Valea Râii), asupra cărora vom face considerații de ordin tipologic. Două sînt lucrate din rocă moale, iar unul (Suceava) din rocă dură. De asemenea este lucrată din rocă dură și măciuca de la Balș, ca și toporul neterminat de la Suceava. Înseamnă că deja cunoștințele tehnologice atinseseră un oarecare grad de dezvoltare, deoarece se trecuse de la prelucrarea rocilor puțin dure la cele dure. La această concluzie ne duce și perforarea de factură superioară, în formă conică, ceea ce asigură o mai bună fixare a cozii.

Această întrebuintare a rocilor mai dure ar putea fi pusă și în legătură cu necesitatea creșterii rezistenței toporului, în momentul apariției unui gol în partea sa centrală. E cunoscut că majoritatea topoarelor perforate din cadrul culturii Criș sînt prelucrate din roci moi²². Or, în cazul trecerii la perforare s-a constatat, probabil, de către purtătorii culturii Criș, că roca moale, ușor de șlefuit și destul de rezistentă în condițiile în care prinderea cozii se făcea în afară, nu mai prezenta însă deloc rezistență în momentul în care coada se introducea în centrul piesei. Topoarele perforate aflate pînă în prezent arată o căutare din partea locuitorilor Criș pentru găsirea unei soluții optime.

Astfel, în cazul toporului de la Balș se remarcă dimensiunile mici ale orificiului (2 cm) față de lățimea piesei (4,5 cm). Constatarea e valabilă și în cazul măciucii din aceeași localitate: 1,2 cm diametrul orificiului față de 5,8 cm diametrul măciucii. Bineînțeles că în aceste cazuri, deși creștea rezistența piesei în dreptul orificiului, totuși scădea rezistența cozii (firește, mai subțire) și care, la o izbire mai puternică, se putea rupe foarte ușor.

Toporul de la Valea Râii încearcă să înlăture deficiența rezistenței mici a cozii, prin lărgirea orificiului, dar aceasta va avea drept efect slăbirea rezistenței piesei în dreptul găurii și, în cele din urmă, provoacă ruperea sa.

În fine, toporul de la Suceava se realizează în rocă dură, pentru a crește rezistența față de piesele făcute din rocă moale. Dar, se pare că nici această soluție nu a fost cea indicată, pentru că, în cele din urmă, toate piesele s-au rupt tocmai în dreptul perforației.

Este clar că locuitorii din perioada Criș se aflau doar la începutul creerii tipului de topor perforat. Soluția se va afla mai tirziu, prin renunțarea la tipul „teslă” și trecerea la toporul al cărui ax de perforație era paralel cu cel al tăișului. În felul acesta presiunea cozii nu se mai exercita pe părțile laterale (ducînd inevitabil la ruperea lor), ci de sus în jos, mărindu-se astfel chiar și puterea de lovire a toporului. Dar, trecerea la acest tip nu s-a putut face din toporul calapod sau plat, ci din tipul vălătuc (Walzenbeil), prin îngroșarea părților laterale,

21 E. Comșa, *art. cit.*, în *Acta Arch. Carp.*, tom I, p. 175.

22 Idem, *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 249.

pentru a permite perforarea la mijloc. Tehnica aceasta se va realiza însă mai târziu, în neoliticul mijlociu.

O altă problemă se pune în legătură cu condițiile, influențele care au dus la apariția în cultura Criș a acestui tip superior de unealtă, care a avut o însemnată contribuție la dezvoltarea generală a forțelor de producție în neolitic.

S-a stabilit în mod cert că avantajele perforării uneltelor, pentru creșterea eficienței lor, prin introducerea cozilor, erau cunoscute oamenilor încă din epipaleolitic. Lucrul acesta este valabil atât pentru teritoriul țării noastre²³, cât și pentru alte zone²⁴. Dar, se perforau, de preferință, doar materiale slabe, în special unelte de corn și os, piatră perforată fiind cu totul o excepție. În cadrul culturii Maglemose se întâlnește chiar și practica de a introduce toporul de rocă dură într-un minier de corn perforat²⁵, la fel ca și la Hacilar²⁶.

Introducerea șlefuirii pietrei a însemnat un progres, care înlătura, pentru moment, necesitatea găsirii tehnologiei de perforare a pietrei. Cu timpul, însă, și topoarele la care prinderea cozii se făcea în exterior au devenit perimate, impunându-se necesitatea introducerii cozii în partea centrală a piesei.

În general, în neoliticul timpuriu din Europa sud-estică și centrală nu se întrebuintau topoarele perforate. În cadrul complexului Starčevo-Karanovo, din sudul teritoriului României și strâns înrudit cu Crișul de la noi, topoarele perforate apar tot în ultimele faze de evoluție. Însă, nici în aceste teritorii nu s-au făcut studii speciale asupra condițiilor de apariție a unor astfel de piese. În aria Starčevo o astfel de piesă s-a găsit chiar în așezarea eponimă, pe dealul Grad, în stratul cel mai nou, alături de măciuci de piatră²⁷. În Bulgaria o descoperire de acest fel s-a făcut în stratul al doilea al așezării de la Karanovo, adică spre sfârșitul evoluției complexului Karanovo-Kremikovci²⁸.

Mai spre sud, în nordul Greciei, în cadrul culturii Sesklo, de asemenea contemporană cu complexul Starčevo-Criș, se semnalează topoare perforate tot incidental, în fazele timpurii, dar de un tip mai evoluat, cu orificiul cozii paralel cu tăișul²⁹.

În aria Körös, din Ungaria, perforarea este de asemenea un fenomen foarte rar, care apare tot numai pe formele de topoare specifice culturii Criș³⁰.

23 Al. Păunescu, *Epipaleoliticul de la Cuina Turcului — Dubova*, în SCIV, 1/1970, p. 3-49; M. Davidescu, V. Boroneanț, *Descoperirile arheologice de la Șcheia Cladovei — Tr. Severin*, (în curs de apariție).

24 Alojs Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjevero — zapadnom Balkanu*, Sarajevo, 1964, pl. IV/1; D. Berciu, *La izvoarele istoriei*, p. 151, fig. 13/3.4.

25 D. Berciu, *La izvoarele istoriei*, fig. 13/3.

26 J. Mellaart, *Excavations at Hacilar*, vol. I, Edinburg, 1970, p. 158, fig. 171 și pl. CXV/e.

27 D. Garasanin, *Starčevačka kultura*, Belgrad, 1954, p. 158, 165.

28 Kr. Miliatov, *Arheologia bulgară în ultimii 10 ani*, în SCIV, VII, 1-2 1956, p. 210-211.

29 F. Schachermeyr, *Die ältesten Kulturen Griechenlands*, Stuttgart, 1965, p. 76, fig. 11/4; V. G. Childe, *L'aube de la civilisation européenne*, Paris, 1949, p. 118.

30 Ida Bognár-Kutzián, *A Körös — kultúra*, 1944, p. 86.

În Europa centrală, unde domina cultura ceramicii liniare, topoarele perforate nu sînt cunoscute în neoliticul timpuriu, ele apărînd doar în cel recent ³¹.

În răsăritul țării noastre, perforarea se aplică la început tot numai materialelor moi, din corn și steatit. În cadrul culturii bugo-nistriene, contemporană în parte cu cultura Criș ³², în ultimele ei faze de evoluție, apare și toporul perforat de tip „teslă”, în așezarea de la Melnicinaia Crucea, pe Bugul Sudic ³³.

Avînd în vedere răspîndirea incidentală a topoarelor de piatră perforate și pe teritoriile din preajma țării noastre, ca și plasarea lor tot în faze tirzii, contemporane cu sfîrșitul culturii Criș sau chiar posteroare acestui moment, putem concluziona că trecerea la noul tip de unealtă se face pe un spațiu larg din Europa centrală și sud-estică, sub influența unor noi factori de care este legat și sfîrșitul acestor prime culturi neolitice. Or, fenomenul care domină această perioadă istorică este venirea dinspre sud-est a celui de al doilea val sudic, care a condus, în final, la formarea culturii Vinča și a complexelor culturale înrudite cu ea. O serie de progrese se constată acum în toate domeniile și printre acestea credem că se poate număra și apariția topoarelor perforate. În acest sens considerăm foarte valoroasă și edificatoare observația de la Ostrovul Golului, unde materialele din ultima fază de evoluție a culturii Criș, în care s-au găsit piesele perforate, se împleteau cu materiale vinčene timpurii. Și alte materiale, găsite chiar în așezările de care ne-am ocupat, arată puternice afinități cu zonele sudice. Așa ar putea fi secera cu mîner de corn și dinți de silex, descoperită în 1963 la Valea Răii, care își găsește analogii spre zona Karanovo, a Anatoliei și Asiei Anterioare ³⁴.

O indicație asupra direcției sudice de pătrundere a topoarelor perforate ar putea s-o furnizeze și amplasarea descoperirilor de pînă acum, toate în spațiul extracarpatic (fig. 1). Bineînțeles, aceasta ar putea să se datoreze și întîmplării, fiind posibil ca și în spațiul intercarpatic să se facă în viitor astfel de descoperiri.

Deosebit de valoroasă, pentru susținerea influenței Vinča în apariția unor modificări evidente în repertoriul material al culturii Criș, ni se pare părerea enunțată de D. Berciu ³⁵, reluată și amplificată apoi de alți cercetători ³⁶, potrivit căreia a existat o simultaneitate între zone cuprinse deja în arealul Vinča și zone limitrofe acesteia, în care, pentru o perioadă de timp, au mai supraviețuit așezările culturii Criș, primind unele înfrîuriri vinčene. Acesta este de fapt și cazul cu toate

31 B. Soudsky, *Bylany*, Praga, 1966, p. 80 și fig. XIV.

32 E. Comșa, *Unele date privind raporturile dintre culturile neolitice timpurii din estul României cu cele din sud-vestul U.R.S.S.*, în *SCIV*, 22, 3, 1971, p. 382.

33 V. N. Danilenko, *Neolit Ukraini*, Kiev, 1969, p. 108, fig. 75.

34 D. Berciu, *Zorile*..., p. 72.

35 Idem, *Contribuții*..., 1961, p. 33.

36 Vl. Dumitrescu, în *Bulletin d'archéologie sud-est européenne*, București, I, 1969, p. 85-86; E. Comșa, art. cit., în *Aluta*, 1970, p. 39 și nota 27; Gh. Lazarovici, *Diluiziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos*, în *Pontica*, IV, 1971, p. 32.

cele patru topoare perforate, găsite în așezări situate fie în locuri mai izolate (Ostrovul Golu și Valea Răii), fie în zone mai îndepărtate (Balș și Suceava), unde vinčienii au pătruns mai greu sau deloc.

Considerăm, însă, că nu trebuie să excludem și o altă posibilitate în legătură cu apariția topoarelor perforate în cadrul culturii Criș, și anume că originea lor s-ar putea căuta în mediul local. Pentru această ipoteză ar pleda faptul că nu s-a găsit un tip unic de topor perforat, între piesele descoperite pînă în prezent existînd deosebiri notabile. Este greu să presupunem că au pătruns din afară mai multe tipuri simultan. De aceea înclinăm mai curînd spre explicația că aceste piese au fost create în mod independent, de diferite comunități Criș, cunoscută fiind doar tehnica generală de perforare.

Rămîne să stabilim ce anume a determinat introducerea noii tehnici. Este evident, de la început, că prin aceasta se urmărea o sporire, în procesul producției, a eficienței uneltei respective, adică a toporului, în legătură cu principala sa folosire (pentru care credem că nu există dubii): tăierea lemnului. Avînd în vedere că ocupația principală a purtătorilor culturii Criș o constituia cultivarea plantelor, rezultă că necesitatea de tăiere sporită a lemnului trebuie pusă în legătură cu defrișarea pădurilor, în scopul dobîndirii unor noi terenuri agricole. Ce putea, însă, determina în finalul culturii Criș, apariția acestei necesități de defrișări sporite? Am putea răspunde, în primul moment, că este vorba de o creștere demografică și, deci, de necesitatea unor cantități mărite de produse. Dar cultura Criș, în evoluția ei, n-a cunoscut o înflorire atît de spectaculoasă, încît să fie urmată de o explozie demografică, ce să impulsioneze atît de evident nivelul de dezvoltare al uneltelor de producție. Am putea să ne mai gîndim și la o agricultură de tip ciclic, precum în cazul culturii ceramicii liniare³⁷, dar trebuie să ținem seama că trecuse suficient timp în evoluția culturii Criș, pentru ca respectivele comunități să-și fi creat, în cazul în care practicau agricultura ciclică³⁸, zonele necesare rotației periodice. Rămîne să analizăm o altă cauză, pe care o considerăm cea mai plauzibilă, și anume că la un moment dat, în etapele sale finale de evoluție, populația culturii Criș s-a văzut cu teritoriul mult micșorat, datorită presiunii tot mai accentuate ce se resimțea acum, atît dinspre sud (din partea populației celui de al doilea val sudic), cît și dinspre nord (din partea purtătorilor culturii ceramice liniare). În aceste condiții, probabil că purtătorii culturii Criș au fost siliți să-și părăsească vechile locuri și să se așeze în altele mai ferite³⁹. Însă, aici, conform caracterului economiei lor, se vor strădui să dobîndească noi terenuri agri-

37 B. Soudsky, *Agriculture cyclique et chronologie du néolithique moyen*, în *Actes du VII-e Congrès Int. des Sc. Préh. et Protoh.*, Praga, vol. I, 1970, p. 417-422.

38 Unele observații în acest sens le-am putut face în cadrul așezărilor Criș de la Suceava și Ipotești (Suceava), urmînd ca ele să mai fie verificate.

39 Este semnificativ să arătăm aici că toate cele 14 puncte cu descoperiri Criș, pe care le cunoaștem pînă-n prezent în județul Suceava, nu sînt amplasate pe văile rîurilor principale (Siret, Suceava, Moldova), ci pe văile mai ferite ale unor mici afluenți ai acestor rîuri.

cole prin defrişare. Considerăm că acesta a fost motivul care i-a îndemnat să încerce o perfecţionare a principalei unelte de producţie — toporul, în sensul sporirii puterii sale de lovire.

În concluzie, considerăm că grupul de aşezări citate, în care apar topoarele perforate, s-ar putea încadra într-un orizont final al culturii Criş, pe care îl putem denumi „*orizontul topoarelor perforate timpurii*”, avînd în vedere noul element cultural, care se răspîndeşte într-o mare parte a arealului culturii Criş şi care anunţă trecerea la un nou moment în dezvoltarea forţelor de producţie în perioada neolitică.

La această delimitare se pot adăuga şi o serie de observaţii asupra ceramicii, între care de primă importanţă considerăm prezenţa masivă a nisipului şi pietricelelor, ca degresant, în pasta vaselor din această perioadă tîrzie, precum şi lipsa cvasi-totală a picturii sau folosirea numai a picturii de calitate inferioară, cu negru direct pe fondul roşu al vasului. Ceramica acestui orizont corespunde, în cea mai mare parte, pentru zona de est a arealului Criş, cu ceramica încadrată de Eugen Comşa în faza a doua, Valea Lupului⁴⁰.

Astfel, considerăm că acest element din cadrul culturii Criş, puţin studiat pînă în prezent (topoarele perforate), constituie un nou indiciu pentru încadrarea cronologică a manifestărilor Criş finale. Bineînţeles că această primă sinteză va putea fi lărgită în cazul descoperirii unor noi piese de acest tip, ceea ce va permite noi observaţii de ordin tipologic şi cronologic.

LÖCHBEILE DER CRIŞ-KULTUR AUS RUMÄNIEN

— Zusammenfassung —

Der Aufsatz beabsichtigt, den historischen und chronologischen Wert eines weniger bekannten Elementes der Materialkultur später Phasen der Criş-Kultur: die ersten Löchbeile (mit Bohrung zum Einführen des Handgriffes) hervorzuheben. Nach der Aufzählung der vier Funde dieser Art, die bisher mit Sicherheit bekannt sind (Balş, Suceava, Ostrovul Golu, Valea Răii), folgen Betrachtungen typologischer Art, woraus sich ergibt daß die Träger der Criş-Kultur erst am Anfang dieser Bohrtechnik waren und die optimale Lösung suchten (die bisherigen Funde weisen große Unterschiede auf).

Was den Ursprung des Einfalls anbetrifft, den Stein durchzubohren, bringt sie der Verfasser mit der zweiten südlichen Welle in Verbindung, die am Ende der Entwicklung des Komplexes Starčevo-Criş auftritt, unterstreicht aber, daß die Löchbeile an Ort und Stelle angefertigt wurden. Dafür plädiert die Tatsache, daß kein einheitlicher Typ von Löchbeil gefunden wurde, wobei zwischen den vorhandenen Typen große Unterschiede bestehen. Es ist schwer vorauszusetzen, daß mehrere Typen simultan von außen eingedrungen seien.

Die Durchführung der neuen Bohrtechnik wird durch die Notwendigkeit massiver Rodungen zwecks der Erhaltung von Ackerboden erklärt, infolge der Tatsache, daß die Bevölkering immer mehr nach solchen Zonen zog, die dem Druck der Stämme der zweiten südlichen Welle einerseits und der Stämme der mitteleuropäischen Kultur der Bandkeramik anderseits weniger ausgesetzt wurden.

Der Verfasser ist der Ansicht, daß die Ansiedlungen, in denen die Löchbeile auftreten, in einen Endhorizont der Criş-Kultur, den sogenannten „Horizont der frühen Löchbeile“, eingeschlossen werden können.

⁴⁰ E. Comşa, *art. cit.*, în *Aluta*, 1970, p. 39-40.

INCĂ O DATĂ C 14 PENTRU CULTURA CUCUTENI

de VLADIMIR DUMITRESCU

De foarte mulți ani fusesem informat că pe teritoriul comunei Leca-Ungureni din județul Bacău s-ar afla o așezare cucuteniană, pe terenul căreia se descoperiseră multe vase pictate chiar întregi, dar împrejurările — la care a contribuit și faptul că această comună nu este situată pe o șosea principală — m-au împiedicat să fac o cercetare la fața locului pentru verificarea informațiilor primite. În cele din urmă, în cursul anului 1968, împreună cu Iulian Antonescu, la acea dată directorul Muzeului din Bacău, am făcut totuși deplasarea, constatînd că într-adevăr pe un deal („La Hîrburi”) de deasupra satului se găsesc resturile unei așezări cucuteniene. Poziția acesteia este de altfel destul de neașteptată, deoarece dealul pe care se află are o pantă destul de accentuată, de peste 30%, iar sursele de apă sînt mult mai jos, într-o vale-depresiune destul de adîncă.

Din păcate însă, cu trei ani înainte de cercetarea noastră, toată suprafața așezării fusese plantată cu vie și, cu prilejul desfîndării terenului, așezarea a fost practic distrusă de tractoare, care au scos la suprafață nenumărate resturi ceramice, diferite obiecte și foarte multe bucăți mari de chirpic ars de la pereții sau de la platformele locuințelor. Tov. învățătoare, Maria Savin, de la mica școală dintr-unul din satele comunei situate pe o culme de deal, adunase însă cu elevii un număr destul de mare de fragmente de vase pictate și chiar cîteva vase întregi, pe lîngă alte obiecte, și le păstra chiar în școală, unde le-am și văzut, constatînd de la început că este vorba de materiale ce se încadrează perfect în etapa Cucuteni A3. Într-adevăr, după cum rezultă clar din fragmentele ceramice fotografiate prin grija direcțiunii Muzeului din Bacău — dintre care reproducem în fig. 1 pe cele mai caracteristice — și baza statuetei fragmentare din fig. 2, dar și din alte materiale, între care și o serie de dălți-topoare ușor trapezoidale și aproape plate, nu poate fi nici o îndoială că așezarea de la Ungureni trebuie datată, așa cum am spus, în faza Cucuteni A : ceramică tricromă cu decor în benzi spiralice dar și unghiulare și statuete de formă tipică pentru aceeași fază, decorată cu striuri organizate pe întreaga suprafață.

Desigur, cele relatate pînă aici ar fi putut forma obiectul unei simple note informative, dacă într-unul dintre vasele descoperite în această așezare nu s-ar fi aflat și o cantitate de circa 100-150 grame de semințe calcinate de grîu, adunate și ele cu grijă de tov. Savin Maria și din care ulterior am trimis o anumită cantitate, spre examinare pe baza metodei C 14, Secției de Preistorie și Protoistorie a Institutului Central de Istorie Veche și Arheologie al Academiei de Științe a Republicii Democrate Germane, cu care Institutul de Arheologie din București colaborează de mulți ani.

Rezultatul acestui examen — comunicat de colegul H. Quitta — este prețios pentru problema datării absolute a fazei Cucuteni A, deoarece corespunde perfect celorlalte două date C 14 de care dispunem pînă acum pentru așezări cucuteniene din această fază de pe teritoriul României. Data obținută pentru Leca-Ungureni este de 3395 ± 100 (Bln-795), în timp ce pentru Hăbășești avem data de 3390 ± 100 (Grn-1985, revizuită), iar pentru Drăgușeni-Botoșani data de 3405 ± 100 (Bln-1060). S-ar putea desigur obiecta că între aceste trei așezări ar trebui totuși să existe unele diferențe cronologice, deoarece este indiscutabil că așezarea de la Hăbășești — care datează de la începutul etapei Cucuteni A3 — este ceva mai veche decît așezarea de la Leca-Ungureni, databilă în plină etapă A3 și totodată mai veche în orice caz decît așezarea Drăgușeni care, ținînd seama de materialele descoperite în cursul săpăturilor noastre, trebuie datată chiar la sfîrșitul fazei Cucuteni A.

Această obiecție, care în primul moment ar putea să pară justificată, este însă ușor de înlăturat, dacă nu pierdem din vedere că toate datele C 14 citate mai sus sînt însoțite de acel ± 100 . Pe baza precizărilor făcute de specialiști încă mai de mult în privința felului cum se poate opera cu datele C 14 tocmai în funcție de indicațiile aproximativelor indicate de \pm , cele trei date C 14 pentru etapele Cucuteni A3-4 se pot înscrie între 3505 ($= 3405 + 100$) și 3290 ($= 3390 - 100$), așadar un răstimp de peste 200 de ani ce ni se pare cu totul suficient pentru aceste două etape ale fazei Cucuteni A. În felul acesta așezarea de la Hăbășești poate fi situată la începutul acestui răstimp, aceea de la Leca-Ungureni la mijloc și aceea de la Drăgușeni spre sfîrșitul lui. Pe de altă parte, dacă luăm în considerare și faptul că pentru etapa finală (2) a fazei Cucuteni B avem data 2980 ± 60 (Grn-1982, revizuită) pentru așezarea Valea Lupului, dată la care se cuvine să adăugăm un anumit răstimp pentru etapa B1, ar rămîne — între sfîrșitul fazei Cucuteni A și începutul fazei Cucuteni B — circa 200 de ani pentru faza intermediară Cucuteni A-B cu cele două etape de dezvoltare ale sale. Iar dacă data de 3500 i.e.n., pentru începutul etapei Cucuteni A3 ar părea prea ridicată, ne-am putea mulțumi cu data de circa 3400 pentru ea și am putea situa sfîrșitul etapei Cucuteni A4 pe la 3300 iar începutul etapei B2 în preajma anului 3000, rămînînd astfel tot circa 200 pentru cele două etape ale fazei A-B și pentru prima etapă a fazei B.

Pe de altă parte, dacă avem în vedere că rezultatele obținute prin aceeași metodă pentru ultima fază (III) a culturii Precucuteni se situează în jurul datei de 3600 ($=3580 \pm 85$) pentru Tirpești și 3615 ± 100 pentru așezarea Novii Rusești I, din URSS), răstimpul de circa 100-200 de ani rămas pentru primele două etape — 1 și 2 — ale fazei Cucuteni A ni se pare suficient, ceea ce dovedește încă o dată că datele C 14 nu contrazic succesiunea culturală stabilită pe baze stratigrafice și chiar tipologice.

Dar deoarece scopul acestor scurte însemnări a fost acela de a aduce cât mai curînd la cunoștința tuturor cercetătorilor noua dată C 14 pentru cultura Cucuteni, socotim că cele arătate mai sus sînt deocamdată suficiente, mai ales că în scurtă vreme vom publica un studiu privind toate datele C 14 de care dispunem pentru eneoliticul românesc.

ENCORE UNE DATE C 14 POUR LA CULTURE DE CUCUTENI

R é s u m é

Il s'agit de quelques informations à propos de la station de Leca-Ungureni (dépt. de Bacău) qui date — selon de céramique et les autres objets découverts — de l'étape Cucuteni A₃, informations que l'auteur a jugé utiles par suite de l'examen par la méthode du C₁₄ des grains de blé calciné trouvés dans un des vases de cette station. Cette date — 3395 ± 100 (Bin-795) — correspond aux autres dates C₁₄ obtenues auparavant pour la même phase: 3390 ± 100 (pour Hăbășești) et 3405 ± 100 (pour Drăgușeni-Botoșani). Par conséquent, les étapes Cucuteni A₃-A₄ peuvent être datées entre 3500-3300 — au entre 3400-3200 av.n.ère — si l'on tient compte des \pm indiqués pour chacune des dates C₁₄.

REPREZENTAREA BOVIDEULUI ÎN DECORUL ZOOMORF PICTAT PE CERAMICA CUCUTENIANĂ DIN MOLDOVA

de ANTON NIȚU

Tematica reprezentărilor zoomorfe pictate pe ceramica Cucuteni-Tripolie din perioada Cucuteni B comportă speciile antagoniste, carnasierul și cornutul, pictate pe ceramica orientală din perioada preistorică sau gravate în gliptica mesopotamiană din perioadele protoistorică și dinastică anhaică. Pe ceramica Cucuteni-Tripolie din fazele Cucuteni B₁ și B₂, speciile cornute reprezintă caprivede și cervidee pe ceramica din aria cucuteniană și tripoliană, sau bovidee pe ceramica din aria galițiană (fig. 3/2). Reprezentarea bovideului pe ceramica de la Varvarovca XV, descoperită recent în zona de interferență de-a lungul Nistrului a ceramicii cucuteniene și tripoliene, apăsă ca o influență strictă a ceramicii galițiene (fig. 1/2) ¹.

Ceramica cucuteniană cu decor zoomorf pictat din faza B₂ de la Valea Lupului (Iași) cuprinde însă două fragmente cu reprezentări de bovidee (fig. 1-2), stabilind încă una din legăturile multiple ale ceramicii cucuteniene din Moldova și Bucovina cu ceramica pictată din Galiția. Totodată reprezentările de bovidee de la Valea Lupului compoartă modalități noi ale integrării decorului zoomorf în ornamentația geometrică și ale repartiției lui pe formele ceramice ale grupei ζ din cele trei arii ale ceramicii Cucuteni-Tripolie.

Cele două fragmente de la Valea Lupului aparțin la forme ceramice diferite ale grupei ζ. Primul fragment (fig. 1/1) ² provine din zona umărului arcuit al unei amfore din seria amforelor de la Valea Lupului cu decor geometric dispus în două zone decorative și cu decor

1 B. I. Markevič, *Issledovanija Moldavskoi neoliticeskoi Ekspedicii*, în *Arheologiceskie otkrytija 1969 goda*, Moscova, 1970, p. 349, fig. de la p. 349; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat pe ceramica Cucuteni-Tripolie*, în AM, VIII, fig. 19/2 (sub tipar).

2 A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 18/3. Săpături M. Dinu în 1955 (locuința III). Inst. de Ist. și Arh. din Iași (IIAI), Inv. Nr. 11-3066.

spiralic în zona principală a umărului (fig. 3/3-5)³. Decorul geometric și zoomorf al fragmentului păstrează o porțiune din „banda serpentiformă mediană” de pe corpul uneia din „spiralele agățate” pe umărul amforei și jumătatea anterioară a unei *siluete de bovideu* redată din profil, dar cu coarnele în perspectivă torsionată în formă de liră, și prevăzută cu apendice filiforme sub bărbie și pe greabăn, indicind barba și coama animalului sălbatic, evident zimbrul, nu boul domestic⁴.

Cele două motive au aceeași factură stilistică, în formă de „bandă cu contur negru și umplută cu culoare brună-roșie”, caracteristică motivelor serpentiforme și zoomorfe ale grupeii Țucuteniene. Silueta și banda serpentiformă sînt pictate peste fondul pictat cu culoare albă-crem pe toată suprafața vasului. Ambele motive au conturul pictat cu culoare neagră-brună deschis, iar în interior sînt acoperite cu culoare brună-roșie. Coarnele bovideului sînt trasate printr-o singură linie groasă. Culoarea fondului și a motivelor este în cea mai mare parte corodată, dar lasă să se vadă urmele oblice și paralele ale instrumentului de lustruire mecanică a întregii suprafețe a vasului, după pictarea decorului și fixarea culorilor prin ardere.

Structura decorului geometric și zoomorf apare clară, prin raportarea la amforele cu decor geometric de la Valea Lupului (fig. 3/3-5) silueta flanchează nervura mediană de pe corpul spiralei, la fel ca celelalte motive serpentiforme, „benzile în S” sau „semilunare” de pe corpul larg al spiralei, delimitat direct prin culoarea neagră a pîlîiilor (fig. 3/5).

Al doilea fragment, inedit (fig. 2)⁵, provine din zona gîtului unui *crater amforoid* de tipul celorlalte cratere cu decor zoomorf de la Valea Lupului, prevăzute de asemenea cu două zone decorative, una cu decor zoomorf pe gîtul larg și înalt și alta cu decor geometric pe umărul îngust și proeminent (fig. 4)⁶. Fragmentul păstrează buza răsfrîntă și indică curbarea bruscă a umărului craterelor amforoide. Zona lată a gîtului este delimitată printr-o bandă imediat sub buza și printr-o linie imediat deasupra umărului. Decorul geometric și zoomorf al zonei gîtului prezintă o *siluetă de taur* redată din profil și cu coarnele în formă de liră, prevăzută numai cu barbă lată și lipsit de coadă, iar pe latura din dreapta un „segment de cerc” opac. Marginea pătrată din zona umărului indică decorul uneia din pîlîiile superioare, cu „perle” cruceate cu culoare neagră (fig. 3/4), ale decorului cu „spirale agățate” caracteristic pe craterele cu decor geometric sau zoomorf. Pe amfora de la Varvarovca (fig. 1/2) și pe amfora întreaagă de la

3 M. Dinu, în *AȘU—Iasi*, I, 1-2, 1955, p. 68 urm., fig. 1/1-2; idem, în *SCIV*, V, 1-2 1954, p. 247, fig. 8; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 26/1-3.

4 În arta paleolitică din V Europei se cunoaște reprezentarea bizonului cu spina-rez orizontală, nu numai cu greabăn, și cu barba și coama redată prin striuri oblice. De asemenea, în arta paleolitică de stil perigordian coarnele bovideului sînt redată în perspectiva torsionată.

5 Săpături M. Dinu în 1956 (groapa 6). IIAI, Inv. Nr. II—3067.

6 M. Dinu, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 703, fig. 14/1; VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968, fig. 51—52; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 21—23.

Bilce-Zlote (Galiția)⁷, siluetele de bovidee au numai conturul negru-brun, de factură tripoliană, și sînt prevăzute cu coadă liniară ramificată la vîrf, dar sînt lipsite de apendicele păroase ale bărbii sau coamei, redînd cealaltă specie sălbatică, bourul cu coarne lungi și depărtate, sau chiar boul domestic.

Decorul geometric și zoomorf al fragmentului este pictat uniform cu culoare neagră-brună închisă pe fondul pictat cu culoare albă-crem al vasului. Silueta are corpul și coarnele conturate cu o linie subțire și este apoi umplută cu aceeași culoare, dar de o nuanță mai diluată. Culoarea albă a fondului și neagră-brună a decorului sînt păstrate mai bine și ambele prezintă porțiuni cu urme fine și orizontale ale lustrurii mecanice.

Structura decorului geometric și zoomorf din zona principală a gîtului se definește clar în raport cu amforele cu decor zoomorf ale grupei ζ. Decorul fragmentului de crater de la Valea Lupului este identic cu al fragmentului de amforă de la Bilce-Zlote (fig. 3/2)⁸, care prezintă de asemenea o „siluetă de bovideu de culoare roșie cu contur negru-brun” de factură cucuteniană și în dreapta o „bandă arcuită cu contur negru-brun”, corespunderă „segmentului” opac de pe fragmentul de la Valea Lupului. Identitatea acestui motiv repetat este stabilită pe amfora de la Trușești (Botoșani) (fig. 3/1)⁹, decorată pe umăr cu „siluete de carnasiere cu semilune” alternînd cu „cercuri conturate cu o bandă neagră”, reprezentînd „ochii de prindere” ai spiralelor agățate, rămași după dizolvarea decorului spiralic (fig. 3/4-5). Motivele semilunare, ca forme derivate din motivele serpentiforme de pe corpul spiralelor, însoțesc carnasierele pe amfora de la Trușești, dar nu însoțesc și bovideele pe amforele de la Varvarovca și Bilce-Zlote sau pe craterul de la Valea Lupului. Ruperea fragmentului acestui crater imediat la spatele siluetei și în dreptul cercului nu indică nici o delimitare a zonei decorative în metope, ca pe celelalte cratere cu decor zoomorf de la Valea Lupului (fig. 4). Deoarece în metopele cu decor zoomorf ale craterelor lipsește cercul ochilor, alternarea siluetei cu ochiul circular pe fragmentul de la Valea Lupului indică un decor zoomorf desfășurat în zona liberă a gîtului craterului, ca pe amforele de la Trușești și Bilce-Zlote (fig. 3/1-2).

Astfel, decorul zoomorf însoțit sau nu de decorul serpentiform sau semilunar pe fragmentele de amforă și de crater de la Valea Lupului aparține *stilului liber* al decorului zoomorf, creat pe amforele cucuteniene și adoptat deopotrivă pe amforele tripoliene și pe craterele cu-

7 C. Hadaczek, *La colonie industrielle de Koszylowce de l'époque énéolithique. Album des fouilles* (Les monuments archéologiques de la Galicie, I), Léopol, 1914, p. 14, pl. XIX/162; H. Cehak, *Plastyka eneolitycznej kultury ceramiki malowanej w Polsce* (L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne), în *Swiatowit*, XIV, 1930—1931, p. 226, 246, pl. XVIII/3; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 18/1.

8 C. Hadaczek, *op. cit.*, p. 15, pl. XXI/190; H. Cehak, *op. cit.*, p. 226, 246, pl. XVIII/2; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 18/2.

9 M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, V, 1-2, 1954, p. 16, fig. 9; Idem, în *PZ*, XLI, 1963, p. 186, fig. 14; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 15/1.

cuteniene cu decor liber sau metopic. Ambele fragmente constituie exemplificări *unice* ale modalității de integrare a decorului zoomorf în decorul spiralic al amforelor, sau de repartiție a decorului zoomorf de stil liber pe cratere.

Decorul zoomorf de stil liber al grupei ζ este creat pe amforele cucuteniene (fig. 1/1 ; 3/1), pe de o parte prin integrarea decorului zoomorf în decorul cu „spirale agățate” prevăzute cu motive anexe „serpentiforme” și „semilunare” din zona principală a umărului (fig. 1/1) și, pe de altă parte, prin antrenarea decorului zoomorf în evoluția de aspect liber a decorului spiralic și serpentiform (fig. 3/1) ¹⁰. În evoluția decorului spiralic și zoomorf, motivele zoomorfe se comportă după regulile stabilite ale motivelor anexe serpentiforme și semilunare și de aceea au aceeași factură, în formă de „bandă roșie cu contur negru”. Motivele serpentiforme apar pe „corpul spiralelor” (fig. 3/3) și produc forme derivate în S sau semilunare (fig. 3/4-5), care trec în anexele decorului spiralic, în perlele „pîlنيilor” (fig. 3/4). Motivele zoomorfe urmează circuitul motivelor serpentiforme. Fragmentul de amforă de la Valea Lupului arată în adevăr că inițial *siluetele sînt introduse pe corpul spiralelor* (fig. 1/1), alături de banda serpentiformă și în locul motivelor în S sau semilunare (fig. 3/4-5), apoi siluetele sînt antrenate, ca și motivele semilunare, în „pîlنيile” decorului spiralic derivat pe amfora de la Trușești, creînd asocierea decorului cu „siluete și semilune” caracteristic grupei ζ (fig. 3/1).

Repetarea decorului cu „siluete și ochii spiralelor” dizolvate pe fragmentul de amforă de la Bilce-Zlote (fig. 3/2) indică că derivația decorului zoomorf de stil liber s-a putut produce și pe umărul amforelor galițiene, dar seria evolutivă a decorului spiralic cu motive serpentiforme nu este documentată nici pe ceramica galițiană, nici pe ceramica tripoliană. Această modalitate a decorului spiralic și zoomorf a putut fi adoptată direct de pe amforele cucuteniene, după cum decorul cu „siluete și semilună” a fost adoptat de amforele tripoliene și dispus în zona secundară și liberă a gîtului, deasupra zonei umărului decorată cu „elipse și tangente orizontale”, ca pe amfora de la Krutoborodînți (Podolia) ¹¹.

În zona limitrofă a ariei cucuteniene și tripoliene, amfora de la Varvarovca XV (fig. 1/2) prezintă în zona liberă a gîtului șirul de bovidee redade prin conturul negru și în zona principală a umărului decorul eliptic cu tangente orizontale, după modelul amforelor tripoliene, dar cu benzile motivelor acoperite cu culoare roșie, ca pe amforele ζ cucuteniene.

¹⁰ A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat, passim*.

¹¹ T. Passek, *La céramique tripolienne*, Moscova-Leningrad, 1935, p. 71 n.1, 72, pl. XXIII/6; Idem, *Tripl'ska kul'tura*, Kiev, 1941, p. 49, fig. 24; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 20/2.

Decorul zoomorf de stil liber este caracteristic amforelor, dar a fost transpus și în cadrul metopic al craterelor amforoide ale grupeii Ț cucuteniene, determinind caracterul propriu al stilului metopic al acestei grupe ceramice¹². Cadrul metopic al craterelor amforoide comportă totdeauna metope separate și suprapuse, mai înalte în zona gîtului și mai înguste în zona umărului. Pe craterile amforoide cu decor geometric de la Valea Lupului (fig. 5/2)¹³, se introduce în metopele inferioare și superioare decorul cu „spirale agățate și motive serpentiforme”, determinind filiera introducerii decorului zoomorf cu motive serpentiforme și semilunare în metopele superioare pe craterile cu decor zoomorf (fig. 4).

Craterile amforoide cu decor geometric arată că în cadrul cu metope suprapuse s-a introdus de fapt decorul seriei amforelor cu două zone decorate cu „spirale agățate” (fig. 5/1)¹⁴. Transpunerea acestei serii decorative din decorul liber al amforelor ɛ și Ț pe craterile amforoide cu decor metopic nu s-a făcut direct, ci prin intermediul craterelor amforoide cu decor geometric liber. Faptul este confirmat de craterile cu umăr proeminent, cu decor liber sau metopic, prevăzute cu două zone libere decorate cu „spirale agățate” (fig. 6/4)¹⁵, care trec în cadrul cu metope suprapuse și inversate, mai late pe umăr și mai înguste pe gît (fig. 6/3)¹⁶. Decorul spiralic antrenează și motivele serpentiforme pe craterile cu decor liber (fig. 6/1)¹⁷ sau metopic,¹⁸ generind forme derivate ale decorului spiralic, prin dizolvarea spiralilor și supraviețuirea motivelor anexe serpentiforme sau în zigzag, echivalente cu cele serpentiforme: „benzi serpentiforme” în zona liberă a gîtului (fig. 6/1), sau „benzi în W”, prescurtate din zigzag, în zona liberă a umărului¹⁹ și „benzi în V” în metopele inferioare (fig. 6/2)²⁰, sau „benzi unghiulare cu ochi de prindere” în metopele superioare (fig. 6/2-3), provenite din pîlîiile spiralilor (fig. 5/1), sau „ochi de prindere cu benzi de legătură” în metopele inferioare (fig. 6/3), ca în pîlîiile decorului spiralic al amforelor (fig. 3/5).

De la Valea Lupului este publicat un singur crater amforoid cu decor geometric liber (fig. 5/3)²¹, păstrind numai zona lată a gîtului, decorată cu forme derivate de aspect liber ale „spiralilor agățate”. Decorul spiralic nu prezintă un singur șir de „spirale agățate” dispus orizontal în lungul zonei decorative, după cum ar indica „benzile serpentiforme” dispuse la limitele de sus și de jos ale zonei decorative,

12 A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat, passim*.

13 M. Dinu, în *AȘU-Iași*, I, 1-2, 1955, p. 69, fig. 2/2; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, — fig. 33/3-4.

14 C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei*, în *AM*, II-III, 1964, fig. 27/1.

15 *Ibidem*, fig. 18/5.

16 Săpături M. Petrescu-Dîmbovița în 1962 la Cucuteni (locuința XI).

17 M. Dinu, în *AȘU-Iași*, I, 1-2, 1955, p. 69, fig. 2/1.

18 H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, p. 42, pl. 20/5.

19 C. Matasă, *op. cit.*, fig. 12/2 și 28/2.

20 A. Nițu, C. Buzdugan și C. Eminovici, în *Carpica*, IV, 1971, p. 65, fig. 22/1; 23/3.

21 M. Dinu, în *AȘU-Iași*, I, 1-2, 1955, p. 71, fig. 2/3.

corespunzător pilniilor superioare și inferioare ale decorului spiralic dispărut, ca pe gîtul craterului cu decor metopic de la Valea Lupului (fig. 5/2). Decorul cu „spirale agățate” este multiplicat și dispus în zone oblice, alternativ mai înguste sau mai late. Pe zonele înguste este dispus oblic cîte un șir de „spirale agățate” reduse la „ochi de prindere cu benzile liniare de legătură” de la exteriorul buclelor spiralice, flancați la capetele zonelor cu „perlele” cruțate cu negru ale pilniilor, ca în decorul spiralic al amforelor (fig. 3/5). În zonele largi sînt deplasate perechile de „benzi serpentiforme” din pilniile superioare și inferioare dar nu dispuse oblic, corespunzător decorului spiralic din zonele înguste, ci în două șiruri orizontale, corespunzător decorului spiralic unic din metopele craterelor (fig. 5/2). Zonele late prezintă lateral grupe suprapuse de „trei liniuțe” negre, care apar de asemenea în metopele cu siluete și benzi serpentiforme ale craterelor și provin tot de pe corpul spiralelor²². Zonele oblice cu decor spiralic anticipează divizarea zonei gîtului în metope separate și prezintă un decor similar aceluia din zonele intermediare ale metopelor de pe cratere (fig. 5/2). Dispoziția decorului serpentiform în șiruri orizontale readuce decorul spiralic multiplicat în zonele oblice la dispoziția orizontală a unui decor spiralic unic în friza zonei gîtului. În tot cazul, decorul spiralic din zona gîtului pe craterul cu decor liber este identic ca factură și derivație cu acela din metopele superioare de pe craterul cu decor metopic.

Derivarea decorului zoomorf cu motive serpentiforme sau semilunare în evoluția decorului spiralic al amforelor (fig. 3/1) și introducerea decorului cu „spirale agățate și motive serpentiforme” în metopele superioare pe craterele amforoide cu decor geometric (fig. 5/2) explică introducerea decorului zoomorf cu motive serpentiforme sau semilunare în metopele superioare ale craterelor (fig. 4). Transpunerea decorului zoomorf de stil liber de pe amfore pe craterele cu decor metopic urmează regula trecerii seriei decorative a amforelor cu decor geometric în două zone decorate cu „spirale agățate” (fig. 5/1) pe craterele cu decor geometric liber (fig. 5/3 ; 6/4) și apoi metopic (fig. 5/2). În metopele superioare, destinate decorului zoomorf, decorul spiralic cu motive serpentiforme urmează aceeași evoluție ca în zona liberă pe umărul amforelor (fig. 3/5), prin dizolvarea spiralelor și păstrarea motivelor anexe, „benzile unghiulare” din pilnii, „ochii opaci” de prindere a spiralelor și motivelor „serpentiforme și semilunare”, dar decorul zoomorf nu este niciodată prezent în evoluția decorului spiralic din metope (fig. 5/2). Decorul cu „siluete și semilune” n-a fost derivat în cadrul metopic al craterelor, ci a fost preluat din decorul liber al amforelor. Fragmentul de *crater amfoid cu decor zoomorf liber*, singurul descoperit la Valea Lupului (fig. 2), demonstrează că decorul zoomorf derivat în decorul spiralic al amforelor (fig. 3/1) a fost transpus întîi pe craterele amforoide cu decor liber și apoi introdus *tale quale* în

²² Idem, în *Materiale*, III, 1957, p. 165, fig. 2/2 ; VI. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 52 ; A. Nițu, *Decorul zoomorf pictat*, fig. 21/1.

metopele superioare ale craterelor, înlocuind direct evoluția decorului spiralic în cadrul metopic (fig. 2 ; 5/2).

Decorul zoomorf pe amfora de la Trușești și pe craterul cu decor liber de la Valea Lupului alternează siluetele cu cercurile „ochilor ajurați” ai spiralelor dispărute (fig. 2;3/1). În cadrul metopic al craterelor, decorul zoomorf elimină „ochii” spiralelor, păstrând numai motivele serpentiforme sau semilunare (fig. 4). Faptul se explică prin originea cadrului metopic pe crateralele grupei ζ , cadrul metopic nefiind derivat pe cratere, ci adoptat din decorul amforelor ϵ ²³. Pe crateralele grupei ϵ din faza B1, cadrul metopic este derivat pe cratere prin evoluția de aspect metopic a „elipselor cu tangente”²⁴, repetind derivația cadrului metopic petrecută în decorul vaselor piriiforme și al amforelor²⁵. Cadrul metopic al craterelor grupei ζ nu putea fi derivat prin evoluția decorului eliptic, inexistent în decorul amforelor și craterelor ϵ și ζ din faza B2. Cadrul metopic prestabilit al craterelor cu decor zoomorf ale grupei ζ și identitatea facturii „ochilor” decorului spiralic cu „elipsele” decorului eliptic pe ceramica ϵ și ζ din fazele B1 și B2 fac incompatibilă păstrarea „ochilor ajurați” în decorul zoomorf al craterelor, sugerând fals derivația cadrului metopic din „elipsele cu tangente”. Pe fragmentul de crater, decorul cu bovidee păstrează „ochii” spiralelor, ca în decorul zoomorf de stil liber al amforelor.

Absența temei bovideului în decorul zoomorf pictat al ceramicii cucuteniene din Moldova și limitarea ei numai la ceramica galițiană apăreau inexplicabile, în raport cu frecvența temei plastice a bovideului sub formă de protome rotunde pe ceramica pictată cucuteniană sau de protome în relief pe ceramica Cucuteni C din aria cucuteniană și tripoliană²⁶. Temele plastice ale bovideului sînt de asemenea modelate sub formă de protome pe ceramica gumelnițeană, dar cu deosebire sub forma „coarnelor de consacrare” în plastica gumelnițeană²⁷.

Temele plastice sau picturale ale bovideului constituie reprezentări figurate și conceptuale ancestrale în arta și gândirea Orientului mediteranean, prin coarnele de consacrare pe banchetele din sanctuarele neolitice din Asia Mică, capetele și siluetele de bovidee sculptate sau scenele taurului vînat de arcași în panourile pictate murale din sanctuarele neolitice anatoliene, coarnele de consacrare din plastica egeană, șirurile de capete și siluete de bovidee pictate pe ceramica

23 O. Kandyba, *Schlipenitz* (Bücher zur Ur-und Frühgeschichte, V), Viena, 1937 fig. 44.

24 *Ibidem*, fig. 83-85, 87; A. Nițu, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 284 urm., fig. 8.

25 O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 7, 10; 42, 44-45; A. Nițu, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 286, fig. 9.

26 A. Nițu, *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *AM*, VII, 1972, p. 38 urm., fig. 26-29; p. 45 urm., fig. 24/3, 5; 30/6-7.

27 *Ibidem*, p. 34, fig. 12/4; p. 53, fig. 8/7.

chalcolitică mesopotamiană și iraniană, sau șirurile de bovidee gravate în glicptica protoistorică și dinastică arhaică din Mesopotamia.

Influența reprezentărilor conceptuale și figurate orientale s-a filtrat periodic de-a lungul evoluției culturilor neo-eneolitice sud-est europene, reflectându-se în modelarea și funcția simbolică a temelor bovideului în plastica și decorul plastic al ceramicii culturilor balcano-carpătice și în decorul pictat al ceramicii cucuteniene.

REPRÉSENTATION DU BOVIDÉ DANS LE DÉCOR ZOOMORPHE PEINT SUR LA CÉRAMIQUE CUCUTÉNIENNE DE MOLDAVIE

Résumé

Dans le décor zoomorphe peint sur la céramique Cucuteni-Tripolié, la représentation du thème du bovidé était connue seulement sur l'épaule des amphores galiciennes à décor elliptique ou spiral et à „silhouettes rouges au contour noir”, de facture cucutenienne, ou seulement „au contour brun”, de facture tripolienne. De la sorte, la frise des bovidés sur le cou de l'amphore de Varvarovca (fig. 1/2), dans la zone d'interférence de la céramique cucutenienne et tripolienne, semblait bien être une influence de la céramique de Galicie (fig. 3/2).

Par les fouilles récentes de Moldavie à Valea Lupului (Jassy), on a découvert aussi deux fragments de céramique ț décorés de bovidés. Sur le fragment de l'épaule d'une amphore (fig. 1/1), la „silhouette rouge à contour noir” du bovidé est placée sur le corps des „spirales accrochées” et pourvues d'une „bande serpentiforme” médiane (fig. 3/5), comme modalité inédite de l'intégration du décor zoomorphe au décor spiral des amphores cucuteniennes. Le fragment du cou d'un cratère amphoroïde (fig. 2) présente la „silhouette brune à contour brun-noir” du bovidé et un segment de la bande circulaire des „yeux” des spirales disparues, constituant ainsi le seul exemple de cratère à décor zoomorf de style libre, comme sur les amphores de Bilce-Zlote et de Trușești (fig. 3/1-2). Sur les deux fragments la silhouette rend l'animal de profil et les cornes de face, en perspective tordue. L'animal, muni de poils filiformes ou d'une barbe en bande, est plutôt l'espèce sauvage que le boeuf domestique.

Le décor zoomorphe de la céramique ț cucutenienne a été créé sur l'épaule des amphores, par son intégration à la forme initiale du décor à „spirales accrochées”, auprès des motifs serpentiformes sur le corps des spirales (fig. 1/1) et puis par son entraînement sur les formes dérivées d'aspect libre du décor spiral, à côté des motifs serpentiformes ou en croissants dans les entonnoirs des spirales (fig. 3/1). Dans l'évolution du décor spiral, les motifs zoomorphes se comportent comme les motifs annexes géométriques, les bandes serpentiformes ou les croissants, qui passent aussi du corps des spirales dans les entonnoirs (fig. 3/3-5). L'évolution d'aspect libre du décor spiral détermine la dissolution des spirales et la survivance des motifs annexes, les „yeux ajourés” des spirales alternant avec les silhouettes associées aux croissants dans l'espace des entonnoirs (fig. 3/1).

Le „décor zoomorphe à croissants” des amphores est introduit dans le cadre à métopes séparées et superposées des cratères amphoroïdes (fig. 4), en se conformant aussi à la règle du passage du décor à „spirales accrochées” des amphores (fig. 5/1) sur les cratères à décor géométrique libre (fig. 5/3; 6/1,4) et puis dans le cadre météopique des cratères (fig. 2; 6/2-3). Le passage du décor zoomorphe des amphores (fig. 3/1-2) dans les métopes supérieures des cratères (fig. 4) se fait aussi par l'intermédiaire des cratères à décor zoomorphe libre (fig. 2).

NOI REPREZENTĂRI ANTROPOMORFE PICTATE PE CERAMICA CUCUTENIANĂ

de ȘTEFAN CUCOȘ

În ornamentația ceramicii neo-eneolitice bandate, decorul antropomorf pictat este cunoscut pe ceramica de stil *Cucuteni A-B* de la Traian — Dealul Fîntinilor¹ și Ghelăiești — Nedeia² în Moldova și în număr mai mare pe ceramica tripoliană³. La acestea adăugăm o nouă descoperire de la Ghelăiești — Nedeia a cărei publicare se impune datorită rarității și diversificării tematicе și compoziționale a reprezentărilor antropomorfe pictate.

În săpăturile din anul 1971, în locuința nr. 12 din așezarea neolitică Nedeia, într-un context arheologic *Cucuteni B1*⁴, a fost găsită o amforă de dimensiuni mici⁵ decorată cu două siluete feminine pictate (fig. 1a-1b). Lucrat în pastă omogenă de bună calitate și acoperit la exterior cu o fețuială fină, vasul are gura în pilnie, largă și evazată, corpul bitronconic, umărul ușor rotunjit și două torți orizontale pe curbura maximă. Decorul se compune din două metope și spații intermetopice ocupînd 2/3 din suprafața vasului. Cîmpul metopelor este decorat cu motivul unghiurilor imbricate trasate cu linii de culoare neagră — șocolatie pe fețuiala pastei. În zona superioară a metopelor, unghiul format sub buza vasului a fost umplut cu culoare albă.

Spațiile intermetopice au o formă deosebită față de cele cunoscute pînă acum. În general, registrele intermetopice în care a fost introdus decorul antropomorf pe vasele de la Traian și cele anterioare de la Ghelăiești⁶, au fie forma de scut oval provenit din elipse, fie dreptunghiulară. La vasul adus în discuție, spațiile intermetopice (fig. 2) sînt înguste în partea superioară și cu colțurile oblice, largi și ovale în zona curburii maxime a vasului, strînse și cu barele laterale

1 H. Dumitrescu, în *Dacia. N.S.*, IV, 1960, p. 31 și urm.

2 Șt. Cucos, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 101 și urm.

3 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 31 și urm.; B. A. Ribacov, în *SA*, 2, 1965, p. 18 și urm.; T. S. Passek, *Tripilski kultura*, 1940, p. 87.

4 A. Nițu, Șt. Cucos, D. Monah, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 11 și urm.

5 Dimensiunile vasului sînt următoarele: I = 0,150 m; Dm. — 0,131 m; Dg. — 0,094 m. Înălțimea siluetei — 0,060 m.

6 H. Dumitrescu, *op. cit.*, 31 și urm.; Șt. Cucos, *op. cit.*, p. 102.

întoarse spre exterior formînd unghiuri ascuțite cu limita inferioară a zonei decorative. În aceste cadre umplute cu culoare albă au fost pictate siluetele antropomorfe prin linii de culoare neagră — șocolatie. Decorul trasat cu negru liniar pe fețuiala pastei și cu alb secundar în spațiile intermetopice încadrează stilistic amfora ceramicii Cucuteni A-B, subgrupa δ 2.

Siluetele antropomorfe sînt plasate în spațiile intermediare deasupra torților vasului. Reprezentanțele antropomorfe pictate au capul tratat prin pată de culoare, gîtul printr-o linie verticală, iar linia umenilor este trasată la baza gîtului amforei, încît capul siluetei pare adus înainte. Corpul acestor reprezentări se compune din cîte două triunghiuri parțial suprapuse, menținînd totuși forma de clepsidră. Triunghiurile care formează bustul siluetei sînt hașurate cu linii oblice, iar triunghiurile inferioare sînt decorate cu unghiuri circumscrise. Brațele tratate linear sînt arcuite spre exterior și lipsite de digitație, iar picioarele scurte și drepte au labela întoarsă lateral. Prin maniera de tratare siluetele indică o viziune frontală în poziție statică similară cu a celor anterioare de la Ghelăiești⁷. De asemenea, proporțiile somatice sînt inegale în ce privește raportul dintre capul și corpul siluetei, în schimb, acestea se încadrează perfect în proporțiile vasului și a zonei decorative a acestuia.

Tot în stațiunea Nedeia — Ghelăiești a fost găsită o altă reprezentare antropomorfă pictată, care se păstrează parțial pe un fragment provenit de la un vas de dimensiuni mari (fig. 1/2). Fragmentul descoperit în locuința nr. 6, este decorat în aceeași manieră stilistică a subgrupe δ 2. Se păstrează parte dintr-o metopă și din spațiul intermetopic. Registrele metopice erau decorate probabil cu motivul unghiurilor sau romburilor imbricate trasate cu linii negre pe fețuiala pastei de culoare brună roșcată. Spațiul intermetopic delimitat cu două benzi liniare groase avea forma de scut oval. Umplut cu culoare albă, spațiul intermetopic este decorat cu o siluetă clepsidrofomă pictată cu linii negre, din care se păstrează o parte din corp (fig. 1/2). Lipsa celorlalte detalii ne împiedică să precizăm poziția siluetei. Ținînd seama de celelalte reprezentări antropomorfe pictate de la Ghelăiești⁸, presupunem și pentru această siluetă aceeași poziție statică frontală.

Noile reprezentări antropomorfe pictate descoperite la Ghelăiești și descrise mai sus, își găsesc analogii tematice și compoziționale cu cele de la Traian și cele anterioare de la Ghelăiești⁹, dar tipologic și cu reprezentările clepsidroforme pictate pe ceramica tripoliană¹⁰. În general siluetele pictate pe ceramica Cucuteni A-B sînt introduse în spațiile intermediare ale decorului metopic fiind totdeauna înrămate și prezintă o poziție frontală statică, fiind tratate liniar. Pe ceramica Tripolie C I (Cucuteni B) siluetele antropomorfe pictate manifestă o diversificare tematică și compozițională, dar și tehnică. Astfel, unele

⁷ Vezi nota 2.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Vezi notele 1 și 2.

¹⁰ B. A. Rîbakov, în SA, 2, 1965, p. 18 și urm.; T. S. Passek, op. cit., p. 87; T. G. Movșea, în Arheologia, 5, 1972, Kiev, p. 16, fig. 6/6-7.

siluete sînt înrămate ca cele de la Rijişciiev, Luka Vrublevetkaia şi Koşilovţe¹¹, altele sînt tratate liber cum sînt cele de la Varvarovka şi Brînzene- Țiganca¹². Cele mai multe reprezentări antropomorfe pictate pe ceramica tripoliană sînt redată în mişcare, de obicei în poziţie de dans¹³. Uneori apar chiar cupluri de două siluete ca la Petreni¹⁴ şi Brînzene-Țiganca¹⁵, tratate în general, prin umplerea totală a siluetei cu culoare neagră.

Diversitatea poziţiei siluetelor antropomorfe pictate indică un rol de asemenea divers al acestora încît semnificaţia lor este greu de definit . Lipsa unui context cert de caracter ritual al descoperirilor, nu îngăduie o precizare a destinaţiei reprezentărilor antropomorfe pictate. Totuşi urmărind evoluţia decorului antropomorf redat în incizii sau baso-relief pe ceramica neo-eneolitică¹⁶ credem că se poate atribui şi reprezentărilor pictate un rol magico-religios de caracter agrar. De asemenea, decorul antropomorf pictat redă în aceeaşi manieră geometrică a decorului cucutenian, vestimentaţia feminină neo-eneolitică şi un element de deosebită valoare artistică.

Transmis din culturile neoliticului timpuriu şi mijlociu şi transpus din tehnica inciziei sau plastică în pictură, decorul antropomorf reflectă poziţia divinităţii feminine în raport cu rolul multiplu al acesteia în concepţiile cosmologice neo-eneolitice.

NOUVELLES RÉPRESENTATIONS ANTHROPOMORPHES PEINTES SUR LA CÉRAMIQUE CUCUTENIENE

R é s u m é

L'auteur presente un vase (fig. 1a-1b) et un fragment céramique du type Cucuteni A-B, décorés avec des silhouettes anthropomorphes peintes.

Sont fixées des analogies avec les représentations similaires peintes sur la céramique Cucuteni A-B du Traian-Dealul Fintinilor et Ghelăieşti-Nedeia y compris sur la céramique tripolyenne. En déterminent la diversité thématique du motif anthropomorphe peint, ont été attribué aux pièces dites, un rôle magique et de caractère agraire.

11 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 42, fig. 5/5; B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 24, fig. 37/3.

12 T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 16, fig. 6/6-7.

13 *Ibidem*.

14 H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 40; B. A. Ribakov, *op. cit.*, p. 22-24, fig. 36; Şt. Cucos, *op. cit.*, p. 108.

15 T. G. Movşa, *op. cit.*, fig. 6/7.

16 A. Niţu, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 552 şi urm.; idem, în SCIV, 19, 1968, 3, p. 387 şi urm.

MORMÎNTUL „NOUA“ DE LA POPRICANI

de MIHAI VATAVU

În primăvara anului 1967 o descoperire întâmplătoare a scos la iveală încă un mormânt plan de înhumăție de la sfârșitul epocii bronzului într-o regiune care a furnizat și alte date cu privire la cultura Noua. Este vorba de un mormânt plan de înhumăție descoperit în localitatea Popricani situată la 18 km nord de Iași. Imprejurările în care s-a făcut descoperirea sînt următoarele: locuitorii Andrei Sevastița a predat autorului acestui articol în luna mai 1967 două vase, din care unul întreg și altul întregibil, relatîndu-ne că provin de la o lutărie situată în apropierea locuințe sale.

Deplasîndu-ne la fața locului am constatat că cele două vase au constituit inventarul unui mormânt de înhumăție deranjat de exploatarea lutului. Acest loc se află în partea satului numită Coarba, la extremitatea nord-vestică a localității. Această parte a satului se află la marginea de nord-vest a platoului întins pe care este situat satul Popricani, și care coboară abrupt spre est și nord către șesul Jijiei. Mormîntul se afla în solul galben, la circa 1,50 m adîncime. Deoarece lutăria este folosită de puțină vreme știind că nici înainte terenul nu prezenta ridicături, am dedus că este vorba de un mormânt de înhumăție fără movilă. Groapa avea orientarea sud-nord însă întrucît mormîntul a fost deranjat, din schelet nu s-au mai găsit decît cîteva fragmente din craniu și din oasele bazinului; nu s-au putut face alte constatări asupra ritualului de înmormîntare. Nu este exclus ca în apropiere să existe și alte morminte din aceeași epocă deoarece la circa 100 m s-a găsit un fragment ceramic care aparține, tipologic, tot bronzului tîrziu.

Inventarul recuperat al mormîntului¹ se compunea din două vase depuse ca ofrandă și anume o ceașcă întregibilă și un vas întreg (fig. 1).

Ceașca (fig. 1/2) este lucrată dintr-o pastă degresată cu pietricele și cioburi pisate, arsă neuniform, căpătînd o culoare brună cu pete galbene. Forma cestii este ușor globulară, cu picior inelar și cu marginea ușor evazată. Toarta trasă din buza vasului este puțin supra-

1 Materialul se află în colecția muzeului școlar de la Școala generală Popricani.

înălțată, inelară în secțiune și se sprijină pe maximum de rotunjime al ceștii. Fundul vasului prezintă *umbo* spre exterior. Decorul este realizat din incizii sub forma unei benzi, în interiorul căreia se află împunsături mici, ușor alungite. Banda descrisă este dispusă imediat sub buza vasului. Pe umăr vasul are un decor din triumphiuri cu laturile mari, incizate dublu, întrerupt în dreptul torții. Decorul este realizat fără îngrijire. Dimensiunile ceștii sînt: înălțimea — 8,5 cm, deschiderea maximă a gurii — 7 cm, iar diametrul fundului 5,5 cm.

Al doilea vas aflat în mormînt (fig.1/1) este de formă tronconică și a fost lucrat din aceeași pastă degresată cu cioburi pisate. A fost supus, ca și ceașca, unei arderi neuniforme, căpătînd o culoare brună cu pete cărămizii. Suprafața este ușor poroasă. Vasul este de formă tronconică, totuși pereții au o ușoară arcuire, mai vizibilă la unul din ei, iar fundul este plat. Și acest vas a fost lucrat cu o vizibilă lipsă de grijă. Are următoarele dimensiuni: înălțimea — 10,5 cm, diametrul maxim al gurii — 14,5 cm, diametrul fundului — 8,5 cm.

Inventarul ceramic, îndeosebi ceașca, permit încadrarea mormîntului de la Popricani în epoca bronzului tîrziu și anume în etapa Noua I. Pentru aria geografică în care se situează mormîntul în discuție — Moldova de Nord — există numeroase descoperiri aparținînd culturii Noua. Dintre acestea amintim pe cele de la Trușești², Corlăteni³, Larga-Jijia⁴, Valea Lupului⁵ și Probota⁶.

Analizînd inventarul mormîntului de la Popricani, constatăm că vasul de formă tronconică este caracteristic culturii Noua, întîlnindu-se deopotrivă în așezări și necropole. Această formă de vas se prezintă fie cu pereții arcuiți și avînd ca decor brîul în relief simplu sau alveolat aplicat sub buza vasului⁷ sau, ca și vasul în discuție, sub formă tronconică, fără decor, cum se mai întîlnește și în mormîntul 35 de la Trușești⁸, iar în răsăritul țării noastre într-un mormînt din necropola de la Ostroveț, în RSS Moldovenească⁹. Se consideră că influența elementelor est-europene de tip Srubno-Hvalinsk a determinat trecerea acestei forme, numită și vas „sac”, pe primul plan, din punct de vedere cantitativ, în repertoriul ceramicii Noua¹⁰.

2 Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Valea Jijiei. Săpăturile de la Trușești*, în SCIV, III, 1952, p. 75-83; idem, *Șantierul Trușești*, în SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 23 și urm.; în SCIV, V, 1-2, 1954, p. 17 și urm.; în *Materiale*, III, 1957, p. 203 și urm.

3 Cf., *Săpăturile de la Corlăteni*, în SCIV, II, 1, 1951, p. 72 și urm.; în SCIV, III, 1952, p. 89 și urm.

4 Cf., în SCIV, III, 1952, p. 52 și urm.

5 M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 169 și urm.

6 La Probota săpăturile au fost efectuate de Nicolae și Emilia Zaharia. Materialul este în curs de apariție.

7 Vezi variante ale acestui tip de vas la Adrian C. Florescu, *Sur les problemes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 59 și urm., fig. 1.

8 M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, fig. 11.

9 E. A. Balaguri, *Mogîlnic culituri Noua na Stanislavșni*, în *Arheologhia*, XIII, Kiev, 1962, p. 149 și urm., fig. 5/15; reproduș de Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 62, fig. 1/9.

10 *Ibidem*, p. 66.

În ceea ce privește ceașca, această formă se întâlnește în cultura Noua¹¹, însă, obișnuit, ea are forma bitronconică și este prevăzută cu două torți din bandă lată, supraînălțate, cu creastă sau buton în partea superioară, formă moștenită din culturile Monteoru și Belopotok-Cos-tiș, din epoca mijlocie a bronzului.

Ceașca provenită de la Popricani nu are torți asemănătoare tipului descris mai sus, ci este prevăzută cu o singură toartă simplă, înelară în secțiune, iar corpul este de formă globulară, cu picior. Prin aceste particularități ea amintește unele tipuri cunoscute în cultura Tei, faza Fundeni¹². Analogii pentru ceașca de la Popricani găsim în răsăritul țării noastre, în mediul Salatinovka, la Sazonovka¹³, cu deosebirea că ceașca de la Sazonovka este prevăzută cu două torți supraînălțate, cu butoni, deci influențată de cultura Tei.

Ceașca din mormântul de la Popricani, prin trăsăturile sale, constituie un argument pentru contribuția culturii Tei la geneza ceramicii Noua¹⁴. Având în vedere caracteristicile formelor de vase descrise mai sus, putem încadra, mormântul de la Popricani în cultura Noua din bronzul târziu și anume în etapa Noua I.

LA TOMBE „NOUA” DE POPRICANI.

R é s u m é

L'auteur presente une tombe plane d'inhumation appartenant à l'époque du bronze, qu'il a fait l'objet de ses recherches.

La tombe a été découvert dans le village de Popricani situé à 18 km. nord de Jassy en 1967. On ignore la position du squelette dans la tombe, il connaît cependant l'orientation de la fosse (S — N). En analysant l'inventaire de la tombe, l'auteur décrit deux vases, un en forme tronconique et un autre étant une tasse. Il relève que les deux vases sont typiques pour la civilisation de Noua.

Quant à la tasse, elle est un exemplaire rare dans l'aire de la civilisation de Noua, parce qu'elle a la forme du globe et n'est pas prévue avec les anses avec crête ou bouton.

Le vase est analogue à un autre du même type, découvert à Sozonovka, dans l'aire du groupe Sabatinovka. Mais le vase de Popricani et celui de Sozonovka sont les témoignages d'une influence du groupe Tei-Fundeni sur la civilisation de Noua.

11 Cesti caracteristici culturii Noua la Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în AM, II-III, 1967, p. 134 și urm., fig. 1; fig. 2.

12 V. Leahu, *O nouă fază în evoluția culturii Tei; faza Fundeni-Doamnei*, în *Cercetări arheologice în București*, 1963, p. 339 și urm.

13 Cf. I. T. Kruglikova, în *Issledovanie seliscol teritorii Evropeiscogo Bospora*, în SA, I, 1956, p. 217 și urm., fig. 3.

14 Cf. M. Petrescu Dimbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în SCIV, IV, 3-4, p. 443 și urm.; Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în AM, II-III, p. 134 și urm.; idem, *art. cit.*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 59 și urm.; Marilena Florescu și Viorel Căpitanu, *Cîteva observații privitoare la sfârșitul epocii bronzului în lumina ultimelor cercetări efectuate de Muzeul de istorie din Bacău*, în *Carpica*, I, 1968, p. 35 și urm.

DOUĂ MORMINTE DIN SECOLUL AL IV-LEA E. N. DE LA DOINA-GIROV, JUDEȚUL NEAMȚ

de AUREL BUZILĂ și PETRONIUS HĂLĂUCESCU

La 24 iulie 1959, locuitorul Nicolae Toma din satul Doina (comuna Girov, județul Neamț), săpînd o groapă în grădină ca să scoată lut pentru confecționat cărămidă, a dat peste cîteva schelete umane și mai multe vase din lut ars. Această descoperire a fost anunțată în aceeași zi la Muzeul arheologic din Piatra Neamț¹.

Locul descoperirii este situat pe terasa din dreapta Cracăului (fig. 1), în interiorul satului Doina, pe stînga șoselei moderne ce traversează satul de la nord-vest spre sud-est, la circa 9 km spre est de orașul Piatra Neamț.

Din relatările locuitorului N. Toma se poate deduce că aici au fost găsite trei morminte de înhumatie, unul cu scheletul în poziție chircită, culcat pe partea dreaptă, care avea ca inventar două vase cu torți cu butoni aparținînd culturii Noua și două morminte din cultura Sintana de Mureș-Cerneahov.

În nota de față ne vom ocupa numai de mormintele din perioada culturii Sintana de Mureș-Cerneahov.

Mormîntul 1 a fost orientat pe direcția nord-sud (capul la nord și picioarele la sud), avea o adîncime de circa 1,20-1,50 m, iar scheletul se afla în poziție întinsă cu mîinile pe lîngă corp.

Inventarul mormîntului cuprindea nouă vase de lut lucrate la roată, din care șapte din pastă fină cenușie și două din pastă zgrunțuroasă.

1. *Cană* din pastă fină cu gît cilindric și corp bitronconic, avînd toarta cu o șanțuire longitudinală și fundul inelat (fig. 2/1). Gîtul vasului este decorat cu linii lustruite verticale, aplicate pe un fond mat, zonă delimitată prin două nervuri în relief. Restul vasului este lustruit

1 Prima cercetare la locul descoperirii a fost făcută de Constantin Matasă și Petronius Hălăucescu de la Muzeul arheologic din Piatra Neamț. Cu acest prilej au fost aduse la muzeu 17 vase din lut ars, o fibulă și un ghioc. În primăvara anului 1960 Muzeul arheologic din Piatra Neamț a efectuat un sondaj, condus de Mihai Zamoșteanu, într-o porțiune din grădina lui N. Toma. Cu acest prilej au fost descoperite două cimitire de înhumatie, unul de tip Noua și altul feudal din secolele XIII-XIV.

prin linii orizontale (înălțime: 0,146 m; diametrul gurii 0,082 m; diametrul maxim: 0,134 m; diametrul fundului: 0,075 m).

2. *Cană* din pastă fină de culoare gri-deschisă, de formă bitronconică, cu fundul inelar, cu gîtul și gura largi, cilindrice, cu buza ușor îngroșată și verticală (fig. 2/2). Cana are o toartă lată, canelată larg la exterior, prinsă cu partea superioară la 0,030 m sub gură, iar în partea inferioară în zona diametrului maxim al vasului. Vasul are ca decor, pe gît, șapte caneluri orizontale. Între caneluri, la baza gîtului, se află o linie groasă lustruită în zig-zag. Pe urmă se află o altă linie dublă, lustruită dispusă orizontal în formă de ghirladă (înălțimea: 0,269 m; diametrul gurii: 0,209 m; diametrul maxim: 0,248 m; diametrul fundului 0,128 m). Vasul era așezat la capul mortului, lucru ce s-a putut constata după urma de vas din taluzul gropii.

3. *Strachină* bitronconică din pastă fină, cu fundul inelat. (fig. 3/2). Vasul are pe umăr o nervură orizontală în relief (înălțimea 0,090 m; diametrul gurii 0,107 m; diametrul maxim 0,112 m; diametrul fundului: 0,061 m).

4. *Strachină* bitronconică (fig. 3/1) cu un ușor brîu lat în relief deasupra umărului, executat prin împingerea pastei din interior spre exterior (înălțimea 0,101 m; diametrul gurii 0,192 m; diametrul maxim: 0,188 m; diametrul fundului: 0,081 m).

5. *Strachină* tronconică din pastă fină, cu gura evazată (fig. 3/4). Vasul are fund plat (înălțimea: 0,079 m; diametrul gurii: 0,200 m; diametrul maxim 0,190 m; diametrul fundului 0,062 m).

6. *Strachină* bitronconică cu o nervură orizontală în relief și fundul inelat (fig. 3/3). Strachina este deformată, avînd circumferința gurii în formă de cerc ușor turtit (înălțimea 0,102 m; diametrul gurii 0,178 m/0,205 m; diametrul maxim: 0,189 m/0,197 m; diametrul fundului 0,079 m).

7. *Strachină* din pastă fină cu gura dreaptă (fig. 3/5), cu umărul scurt și fundul inelat (înălțimea: 0,100 m; diametrul gurii 0,178 m; diametrul maxim 0,180 m; diametrul fundului 0,074 m).

8. *Oală* din pastă zgrunțuroasă cu amestec din pietricele și cioburi pisate, de culoare gri-gălbuie în partea inferioară și gri-negricioasă în partea superioară (fig. 3/6), de formă ovoidală și fundul plat. (înălțimea: 0,144 m; diametrul gurii 0,100 m; diametrul maxim 0,130 m; diametrul fundului 0,065 m).

9. *Oală* din pastă cu degresant din pietricele și cioburi pisate (fig. 3/7) de formă ovoidală și fundul plat (înălțimea: 0,114 m; diametrul gurii 0,104 m; diametrul maxim: 0,139 m; diametrul fundului 0,082 m).

Mormîntul 2 orientat pe direcția nord-sud (capul la nord și picioarele la sud), avea adîncimea de circa 1,20 m — 1,50 m, cu scheletul în poziție întinsă și mîinile așezate pe lîngă corp.

Inventoryul mormîntului era compus din opt vase lucrate cu roata, din care șapte din pastă fină de culoare cenușie și unul din pastă zgrunțuroasă, o fibulă de bronz cu piciorul înfășurat și o scoică mărișă (ghioc).

1. *Cană* din pastă fină cu corpul bitronconic și gîtul cilindric

(fig. 4/5). Buza vasului este ușor aplecată în afară, iar toarta are la exterior o șanțuire longitudinală. La limita dintre gît și umăr se află o nervură ușor reliefată. Cana are la exterior un lustru produs prin linii orizontale executate în timpul lucrului cu roata olarului (înălțimea: 0,141 m; diametrul gurii 0,090 m; diametrul maxim 0,140 m; diametrul fundului: 0,073 m).

2. *Amforetă* ovoidală din pastă fină (fig. 4/3), cu gîtul scurt, cilindric și fundul inelat. Vasul are două torți verticale, șanțuite longitudinal, prinse la părțile lor superioare de mijlocul gîtului și la părțile inferioare de umărul vasului cu o nervură orizontală în relief pe gît (înălțimea: 0,290 m; diametrul gurii: 0,094 m; diametrul maxim: 0,205 m; diametrul fundului 0,107 m).

3. *Pahar* tronconic din pastă fină de culoare gri-gălbuie, cu fundul plat (fig. 5/1). Vasul are o fețuială de culoare gri-închisă, păstrată parțial (înălțimea: 0,078 m; diametrul gurii 0,097 m; diametrul fundului 0,050 m).

4. *Pahar* din pastă fină, cu pereții arcuiți (fig. 5/2), cu fundul plat, mic (înălțimea 0,072 m; diametrul gurii 0,104 m; diametrul fundului 0,033 m).

5. *Strachină* bitronconică cu fundul plat și ușor concav (fig. 4/1). Vasul este acoperit la exterior cu o angobă de culoare gri-închisă, lustruită uniform (înălțimea: 0,070 m; diametrul gurii 0,212 m; diametrul maxim: 0,210 m; diametrul fundului 0,077 m).

6. *Strachină* din pastă fină cu gura înaltă și evazată (fig. 4/2). Vasul prezintă la exterior o angobă de culoare gri-închisă, peste care s-au trasat linii lustruite orizontale (înălțimea: 0,106 m; diametrul gurii 0,190 m; diametrul maxim 0,192 m; diametrul fundului: 0,085 m).

7. *Oală* sferoidală din pastă fină de culoare cenușie (fig. 4/4), cu buza îngroșată spre exterior, cu o nervură în relief sub gură, cu fundul inelat. La exterior vasul are un lustru executat prin linii orizontale (înălțimea: 0,190 m; diametrul gurii 0,178 m; diametrul maxim: 0,201 m; diametrul fundului: 0,090 m).

8. *Oală* din pastă zgrunțuroasă (fig. 5/5) de formă ovoidală, cu fundul plat (înălțimea: 0,173 m; diametrul gurii: 0,121 m; diametrul maxim: 0,160 m; diametrul fundului 0,062 m).

9. *Fibulă* de bronz de tipul cu piciorul înfășurat, cu corpul profilat și spirala falsă (fig. 5/3). Resortul are un braț rupt. Pivotalul brațului întreg este înfășurat cu nouă spire, din care șase sînt false. Sub arcul fibulei se află două bucle din sîrmă de bronz, una din ele leagă spirala falsă, iar cealaltă încordează acul fibulei.

10. *Scoică marină (ghioc)* din specia *Cypraea tigris*² (fig. 5/4). Ea prezintă la capătul mai subțire o perforație prin care intra șnurul pentru ațîrnat.

Descoperirea întîmplătoare a celor două morminte de la Doina nu ne permite să precizăm toate detaliile cu privire la ritul și ritualul

funerar. Din această cauză chiar și datele prezentate cu privire la ritul funerar și la asocierea inventarului pe morminte impun o anumită prudență, având în vedere că ele au fost furnizate de către un nespecialist. De asemenea, mai trebuie avut în vedere că o parte din inventarul mormintelor ar fi putut să se piardă, mai ales unele din obiectele mărunte³.

Inventarul păstrat permite totuși o încadrare culturală precisă. Ceramica descoperită în cele două morminte, lucrată în întregime la roată, poate fi grupată, după tehnica în care a fost lucrată, în două categorii: 1 — vase din pastă fină de culoare cenușie; 2 — vase din pastă zgrunțuroasă.

1. Vasele din pastă fină prezintă ca ornament linii lustruite, paralele, dispuse vertical pe gâtul vasului (fig. 2/1), orizontale în zig-zag sau în formă de ghirlandă, pe umărul vasului (fig. 2/2). Acestea mai au ca decor nervuri în relief (fig. 2/1; fig. 3/2-3; fig. 4/3-5) sau caneluri (fig. 2/2). Unele din ele sînt acoperite la exterior cu o angobă de culoare gri-închisă, peste care s-a aplicat un lustru din linii orizontale (fig. 4/1).

Ca forme se remarcă o oală sferoidală (fig. 4/4); trei căni cu toartă (fig. 2/1-2; fig. 4/5); o amforetă (fig. 4/3); șapte străchini (fig. 3/1-5; fig. 4/1-2) și două pahare (fig. 5/1-2).

2. Vasele din pastă zgrunțuroasă sînt ovoidale, au fundul plat (fig. 3 /7-8; fig. 5/5). Pasta din care sînt lucrate aceste vase are ca degresant mici pietricele și cioburi pisate. Culoarea acestor vase este gri-gălbuie în partea inferioară și gri-negriciosă la partea superioară.

Ceramica descoperită în mormintele de la Doina-Girov este asemănătoare cu cea din alte necropole ale culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov⁴. Analogii apropiate se găsesc, de exemplu, la Izvoare-Neamț⁵, Săveni-Botoșani⁶, Spanțov⁷, Olteni⁸, Independența-Călărași⁹, Mitreni¹⁰ și Vlad Țepeș-Călărași¹¹.

3 Nu s-a putut cerceta pămîntul scos din aceste morminte, pentru a se găsi și alte piese de inventar (podoabe etc), deoarece acesta, pe măsură ce era săpat, era cărat și prelucrat pentru cărămidă.

4 I. Ioniță., *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș—Cerneahov pe teritoriul R. S. România*, în AM, IV, 1966, p. 189 și urm.

5 R. Vulpe., *Izvoare*, 1957, pp. 276—317. Necropola de la Izvoare—Neamț se află la o depărtare de numai 6—7 km de Doina (fig. 1).

6 Ar. Crișmaru., *Un cimitir de tip Sîntana de Mureș—Cerneahov la Săveni (jud. Botoșani)*, în SCIV, 19, 2, 1968, pp. 297—302, fig. 1/5—6.

7 C. Preda., *Noi descoperiri arheologice în necropola din secolul al IV-lea de la Spanțov*, în SCIV, 16, 2, 1965, p. 285, fig. 3/6.

8 idem., *Date noi cu privire la necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Olteni*, în SCIV, XIV, 2, 1963, pp. 427—433, fig. 2/1, 3, 5—6; *Cimitirul de la Olteni (reg. București) și unele probleme privind cultura materială a secolului IV e.n. pe teritoriul R. S. România*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 355 și urm., fig. 2/1, 3, 6, 8 și fig. 4/3—4.

9 B. Mîltea, și N. Anghelescu., *Săpăturile de salvare de la Independența (r. Călărași)*, în *Materiala*, VII, 1961, pp. 495—499, fig. 3/2, 4—5.

10 S. Dolinescu-Ferche., *Necropola din secolul al IV-lea de la Mitreni*, în SCIV, 17, 1, 1966, pp. 147—154, fig. 3/7.

11 N. Anghelescu., *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în SCIV, IV, 1—2, p. 324, fig. 11/3—4, 6.

În mormîntul 2 s-a descoperit o scoică marină (ghioc) *Cypraea tigris*, similară celeia din necropola de la Spanțov¹². Tot în mormîntul 2 s-a găsit și o fibulă de bronz cu piciorul înfășurat (fig. 5/3) avînd analogii la Spanțov¹³, Independența-Călărași¹⁴, Olteni¹⁵, Săveni-Botoșani¹⁶, Tîrgușor¹⁷, Mitreni¹⁸, Glăvăneștii-Vechi¹⁹, Dancu²⁰, Izvoare-Neamț²¹ etc.

În concluzie din analiza materialului arheologic descoperit la Doina rezultă că el este asemănător cu cel din cimitirele de tip Sintana de Mureș-Verneahov din secolul al IV-lea e.n. Atît fibula cu piciorul înfășurat, cît și vasele din pastă fină și zgrunțuroasă, prin formă și tehnica în care au fost lucrate, își găsesc analogii apropiate cu descoperirile similare din cultura Sintana de Mureș, de pe teritoriul R.S. România, din secolul al IV-lea e.n.

Bogăția inventarului funerar din cele două morminte descoperite întimplător la Doina ne face să presupunem că aici ar putea fi o necropolă de tip Sintana de Mureș-Cerneahov mai întinsă, fapt care ar putea fi confirmat prin săpături mai ample în zona celor două morminte.

DEUX TOMBEAUX DU IV-ÈME SIÈCLE N.È. DE DOINA-GIROV, DÉPARTEMENT NEAMȚ

Résumé

Pendant l'été de 1959, dans le village Doina, de la commune Girov, du département de Neamț (fig. 1) ont été découverts par hasard deux tombeaux d'inhumation datés, sur la base du matériel funéraire, dans le IV-ème siècle de n.è.

Dans la tombe no 1 on a découvert neuf vases travaillés à la roue (fig. 2/1, 2 et fig. 3/1—7) et dans la tombe no 2 on a découvert huit vases (fig. 4/1—5 et fig. 5/1, 2, 5), une fibule en bronze (fig. 5/3) et une coquille marine (fig. 5/4).

12 C. Preda., *op. cit.*, în SCIV, 16, 2, 1965, p. 267, fig. 4/20.

13 *Ibidem.*, fig. 4/18.

14 B. Mitrea și N. Anghelescu., *op. cit.*, în *Materiale*, VII, 1961, pp. 495—499, fig. 4/3.

15 C. Preda., *op. cit.*, în SCIV, XIV, 2, 1963, pp. 427—433, fig. 3/1.

16 Ar. Crișmaru., *op. cit.*, în SCIV, 19, 1968, p. 297 și urm., fig. 3.

17 Gh. Diaconu., *Considerații preliminare asupra necropolei de la Tîrgșor din secolele III—IV e.n.*, în SCIV, 1, XI, p. 58 și urm., fig. 11/1—5.

18 S. Dolinescu-Ferche., *op. cit.*, în SCIV, 17, 1, 1966, pp. 147—154, fig. 3/3.

19 I. Nestor, și colab., *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei în anul 1950*, în SCIV, I, 1951, p. 68, fig. 14.

20 M. Petrescu-Dîmbovița, și colab., *Șantierul arheologic Trușești*, în SCIV, 1—2, 1955, p. 183, fig. 12.

21 R. Vulpe., *Izvoare*, 1957, fig. 329/1—2.

CONTRIBUȚII PRIVIND PĂTRUNDEREA ȘI STABILIREA SLAVILOR ÎN TERITORIILE EXTRACARPATICE ALE ROMÂNIEI

de DAN GH. TEODOR

În cadrul desfășurării complexului proces istoric al definitivării poporului român o importanță aparte, îndeosebi pentru secolele VI-VII, o prezintă pătrunderea unor noi grupuri de populații migratoare, dintre care slavii vor juca, mai ales din punct de vedere politic, un anumit rol.

După cum se știe, pînă în anii de după al doilea război mondial, arheologia privind epoca migrațiilor din a doua jumătate a mileniului I e.n. nu înregistrase încă în mod concret vestigii ale culturii materiale aparținînd populației slave pătrunse pe teritoriul țării noastre în această vreme, singurele informații pe care istoricii le aveau la îndemînă fiind doar izvoarele scrise, îndeosebi acelea bizantine.

Aceste izvoare destul de rare, lapidare și echivoce în ceea ce privește informațiile relativ la prezența slavilor pe teritoriul de la nordul Dunării de Jos și a raporturilor acestora cu populația autohtonă, prezintă în schimb o mare valoare științifică în ceea ce privește relațiile Bizanțului cu slavii și avarii.

Este știut doar faptul că pe baza studierii operelor unor scriitori bizantini s-a încercat, în repetate rînduri și de multă vreme, prezentarea evoluției evenimentelor desfășurate în cursul secolelor VI-VII la granița dunăreană a imperiului bizantin, dar majoritatea lucrărilor de sinteză apărute nu au putut clarifica unele din problemele esențiale legate de prezența unor noi populații (în speță acelea slave) în acest spațiu al Europei de sud-est, cum ar fi de exemplu căile și epoca pătrunderii și stabilirii lor efective aici, cronologia și caracteristicile culturii lor materiale etc.

Parțial sau total, unele din problemele amintite au putut fi în schimb elucidate prin contribuția importantă a cercetărilor arheologice din ultimele decenii, cercetări care prin bogăția datelor oferite specialiștilor au facilitat înțelegerea deplină a fenomenelor istorice petrecute în această perioadă de timp, subliniindu-se astfel, în chip concret și veridic, caracterul și rolul istoric al migrației slave în această parte a Europei.

Datorită informațiilor oferite de cercetarea arheologică s-a putut

rediscuta în ultimul timp de pe o bază nouă, mai largă și unele din problemele legate de pătrunderea și stabilirea slavilor în regiunile extracarpătice ale României¹.

Importanța cercetărilor arheologice întreprinse este evident subliniată și de constatarea că pentru multe din problemele privind migrația slavilor la Dunărea de Jos, informațiile izvoarelor scrise s-au dovedit a fi în mare parte în contradicție cu realitățile arheologice documentate aici. Tocmai asupra unora din aceste probleme ne vom opri succint în cele ce urmează.

După cum este bine cunoscut, informațiile transmise de izvoarele narative bizantine vorbesc despre prezența și așezarea slavilor în regiunile dunărene încă de la începutul secolului al VI-lea (după unele interpretări chiar și mai înainte), când sub domniile lui Justin și mai ales Justinian, Imperiul bizantin este necontenit atacat și pus în pericol de către acești noi și primejdioși barbari.

Localizarea anților și sclavinilor, cele două mari ramuri slave, transmisă de opera lui Jordanes², problemă deosebit de dificilă și care a dat naștere unor numeroase (și uneori ciudate) interpretări timp de aproape un secol, nu poate fi rediscutată astăzi decât în strînsă legătură cu descoperirile arheologice din regiunea Dunării de Jos.

Pe baza realităților arheologice documentate aici, sîntem conștrînși să admitem și noi că la jumătatea secolului al VI-lea încă „linia sudică” trasată de Jordanes pentru teritoriul sclavinilor se afla undeva prin Moldova de sud și nord-estul Cîmpiei dunărene, lacul Mursianus și cetatea Noviodunensis plasîndu-se desigur în această zonă³.

Dar această „graniță sudică” pare să fi fost reală și fără îndoială temporară, doar pentru unele grupuri mici de slavi, mai ales pentru acelea care începuseră să se deplaseze treptat în regiunile de la vest de Nistru în R.S.S. Moldovenească și care treceau de regulă prin vadurile Prutului din centrul și sudul Moldovei românești, marea masă a triburilor ante și sclavine aflîndu-se încă în teritoriile ucrainiene de dincolo de Nistru unde, așa cum a presupus Ion Nestor, își aveau în acea vreme așezările stabile, de la care inițiau acțiunile războinice în regiunile nord dunărene, transformate ad-hoc în baze militare temporane împotriva Imperiului⁴.

1 I. Nestor, *L'établissement de Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, în *Dacia*, V, 1961, p. 429 și urm.; idem, *La pénétration des slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grece continentale. Consideration sur les recherches historiques et archéologiques*, I, în *RESEE*, I, 1963, 1—2, p. 41 și urm.; idem, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 102—107; M. Comșa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite proto-roumaine aux VI-e—X-e siècles sur le territoire de la Roumanie*, *Dacia*, XII, 1968, p. 355 și urm.; Dan Gh. Teodor, *Les plus anciens Slaves dans l'Est de la Roumanie (Moldavie)*, în *Berichte über den II Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, III, Berlin, 1972, p. 201—211.

2 Jordanes, *Getica*, 33, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970, p. 413.

3 I. Nestor, *op. cit.*, în *Dacia*, V, 1961, p. 430—433. De asemenea, opiniile prezentate în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 729—730.

4 I. Nestor, *op. cit.*, p. 431.

Aceste constatări se bazează în primul rând pe faptul că pînă în prezent, cu toate cercetările arheologice intense întreprinse nu numai în regiunile extracarpătice ale României, ci și în alte părți ale Europei de sud-est, nu a putut fi documentată nici o urmă slavă care să dateze din primele decenii ale secolului al VI-lea e.n.

Concluzia aceasta de ordin cronologic este deosebit de importantă, ea limitînd într-o anumită măsură, se înțelege, epoca în care în mod real se poate vorbi pentru teritoriul României de începutul migrației slave în toată amploarea sa.

Astfel, descoperirile de origine slavă identificate la Șipot-Suceava⁵, Botoșana-Suceava⁶, Iași-Cruea lui Ferent⁷, Cucorâni-Ipotești⁸, Săbăoani-Neamț⁹, Bacău-Curtea Domnească¹⁰, Dodești, Zorleni, Vădeni, jud. Vaslui¹¹ etc., în Moldova, la care se adaugă acelea de la Sarata Monteoru¹², Cîndești și Budureasca¹³, Ciurelu¹⁴, Străulești¹⁵, Militari¹⁶, Dulceanca¹⁷ și altele din Cîmpia dunăreană sînt limitate cronologic în a doua jumătate a secolului al VI-lea și în primele decenii ale secolului al VII-lea.

Pentru precizarea limitelor cronologice ale acestor descoperiri, în unele țări din această parte a Europei, s-a luat în considerație în primul rînd situația stratigrafică a fiecărei descoperiri, ca și unele elemente precise de datare cum ar fi de exemplu, fibulele digitate, aplici de tip Martinovka, fibule, aplici și cătărămi de tip romano-bizantin, precum și monedele de broz bizantine, emisiuni din epoca cuprinsă între domniile lui Justinian I și Heraklius.

În ceea ce privește regiunile extracarpătice ale României, elementul principal al culturii materiale slave timpurii, ca de altfel și pentru alte teritorii, îl constituie ceramica. În acest sens, este cunoscut faptul că slavilor le sînt proprii unele tipuri ceramice primitive înrudite

- 5 M. D. Matei, *Contribuții la cunoașterea ceramicii slave de la Suceava*, SCIV, X, 2, 1959, p. 409 și urm. De asemenea, rapoartele de săpături din, *Materiale*, VIII, 1962, p. 741—745 și *Materiale*, IX, 1970, p. 375, 377, 379—382.
- 6 Săpături D. Gh. Teodor și Gr. Foit, 1962—1972 (inedite).
- 7 D. Gh. Teodor, *Descoperiri din secolele VI—VII e.n. de la Iași-Cruea lui Ferent în Cercetări Istorice*, II, Iași, 1971, p. 119—128.
- 8 S. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Cucorâni—Ipotești*, în *Arheologia Moldovei*, VIII, (în manuscris).
- 9 V. Ursachi, *Cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Roman, Carpica*, I, Bacău, 1968, p. 184—185.
- 10 I. Mitrea și Al. Artimon, *Descoperiri prefeudale de la Curtea Domnească Bacău, Carpica*, IV, 1971, p. 233 și urm.
- 11 Gh. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele VI—X, în sudul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 298—299.
- 12 I. Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sarata Monteoru, Dacia*, I, 1957, p. 289 și urm.
- 13 V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești—Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din NE Munteniei*, SCIV, 15, 1964, 4, p. 487, 494, 497.
- 14 S. Morintz, *Săpăturile de pe Dealul Ciurei*, *Materiale*, VII, 1961, p. 658 și urm.
- 15 M. Constantin, *Șantierul arheologic Băneasa-Străulești, Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 77 și urm.
- 16 V. Zirra și Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja, Militari*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 56 și urm.
- 17 S. Dolinescu-Ferche, *Raport asupra săpăturilor de la Dulceanca (1963—1967)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 317 și urm.

între ele, lucrate exclusiv cu mîna și neornamentate, cunoscute în general în Ucraina sub denumirea de Jitomir-Korceak, Pencovka sau Kolocin, iar în Europa Centrală sub denumirea de tip Praga.

În regiunile extracarpătice ale României pînă acum, contrar unor afirmații¹⁸, nu a fost documentată ceramica de tip Praga, ci doar de tip Jitomir-Korceak, Penkovka sau Kolosin.

Trebuie menționat de asemenea, că precizarea elementelor ceramice slave timpurii în aceste teritorii ale țării noastre s-a putut face nu numai prin analogiile cu descoperirile similare din Ucraina, Cehoslovacia și Polonia, ci și prin compararea lor directă cu ceramica autohtonă cu care de altfel se și asociază în aproape toate așezările și necropolele din secolele VI-VII cunoscute în România.

După cum se știe, ceramica autohtonă din secolele VI-VII spre deosebire de aceea aparținînd slavilor, este lucrată în marea ei majoritate la roată, prezentînd alte forme și ornamente. Deosebiri vizibile sînt constatate de asemenea și între ceramica slavă și aceea autohtonă lucrată cu mîna, din aceeași vreme, care conservă încă elemente de tehnică, formă și ornament mai vechi, de factură dacică și care nu poate fi confundată cu tipurile slave arhaice, așa cum din păcate s-a făcut de multe ori.

În ceea ce privește cronologia unora din vestigiile slave timpurii, trebuie să reținem și faptul că în regiunile extracarpătice ale României se cunosc cîteva descoperiri și anume, la Iași-Crucea lui Ferent în Moldova, Budureasca III și Tîrgușor în Muntenia care, după materialele ceramice autohtone sau obiectele de podobă cu care sînt asociate, ar putea fi datate chiar la mijlocul secolului al VI-lea¹⁹.

După datarea mării majorității a descoperirilor slave cunoscute rezultă deci că, primele triburi slave s-au putut stabili în regiunile extracarpătice ale țării noastre de-abia în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al VI-lea, fără a exclude posibilitatea, așa cum deja am arătat, că așezarea mai îndelungată a unor grupuri mai mici de slavi să fi avut loc chiar pe la mijlocul acestui secol.

Este evidentă, prin urmare, contradicția frapantă care există între informațiile izvoarelor scrise și realitățile arheologice relativ la epoca pătrunderii și stabilirii efective a slavilor în regiunile extracarpătice ale României, dar această contradicție este desigur explicabilă.

În acest sens, ar fi fără îndoială nimerit să ne referim în primul rînd la situația existentă în regiunile vest niproviene ale Ucrainei unde, pentru secolele VI-VII sînt atestate numeroase descoperiri slave timpurii.

Este cunoscut de specialiștii din acest domeniu că, pe baza am-
plor cercetări întreprinse în U.R.S.S. relativ la așa numită cultură

18 Pînă în anii din urmă majoritatea cercetărilor români care s-au ocupat de ceramica slavă din secolele VI—VII, au folosit denumirea de tip *Praga*. În stadiul actual al cercetărilor această denumire nu mai corespunde, deoarece există diferențieri de ordin tehnic între diversele categorii ceramice slave din centrul Europei și din Ucraina. Tipul *Praga* poate fi deci considerat ca o variantă vestică a ceramicii slave, în general.

19 V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 497; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Cercetări Istorice*, II, Iași, 1971, p. 121—123.

Cerneahov din secolele III-IV s-a constatat că aria de răspindire a acestei culturi materiale, de evident caracter germanic, este limitată în nord-est de riul Pripet și regiunea sudică a Niprului Superior. În teritoriul care se întinde de la sud-vestul acestei limite și care înglobează aproape întreaga Ucraină de la vest de Nipru nu a fost documentată, pentru secolele III și IV nici-o urmă de cultură materială slavă²⁰.

Apariția slavilor în aceste teritorii este aproape sigur că nu a avut loc nici măcar în prima jumătate a secolului al V-lea, după retragerea unei importante părți a populației gotice, în condițiile invaziei hunice, după cum pare să o dovedească unele date de ordin istoric și arheologic.

Astfel, Jordanes ne informează, e adevărat destul de vag, că spre sfârșitul secolului al IV-lea și poate și în primele decenii ale secolului al V-lea, o parte din ostrogoții supuși hunilor, voind să se sustragă de sub autoritatea politică a acestora, vor întreprinde sub conducerea lui Vinitariu un război victorios împotriva anților, care aveau în fruntea lor pe regele Boz²¹. O astfel de acțiune militară a ostrogoților în răsărit, îndreptată împotriva anților este menționată ca avînd loc și mai înainte sub conducerea lui Hermanaric²².

Regiunea în care ostrogoții lui Hermanaric și Vinitariu au purtat luptele victorioase cu slavii anți este desigur încă greu de precizat, dar unele descoperiri recente din Ucraina, care pot fi atribuite ostrogoților tîrzii, par să indice aproximativ granița sudică a teritoriului pe care îl ocupau atunci slavii²³.

Astfel pe baza descoperirilor amintite, granița teritoriului lor în raport cu așezarea geografică a unor grupuri de ostrogoți, plasate aici poate intenționat de către huni, nu depășea către sud-vest decît puțin mlaștinile Pripetului și regiunea nord-estică a riurilor Uj, Teterev și Ros din dreapta Niprului Mijlociu, unde slavii începuseră să se infiltreze după retragerea goților de la sfîrșitul secolului al IV-lea.

După prăbușirea imperiului hunic, cu începere din a doua jumătate a secolului al V-lea, slavii se vor deplasa din nou în grupuri restrînse spre sud-vest, deplasările lor fiind însă limitate într-o mare măsură și pentru o anumită vreme de mișcările de populații din stepe nord-pontice, care se intensificaseră tocmai în perioada secolelor V-VI e.n. De altfel, descoperiri slave din secolele V-VI și chiar de mai tîrziu, din secolele VII-VIII, nu sînt cunoscute mai la sud de granița silvostepii cu stepa, deoarece aceste regiuni au fost permanent sub controlul populațiilor nomade²⁴.

De aceea, noi sîntem întru totul de acord cu ipoteza formulată de I. Nestor potrivit căreia, migrația slavă în toată amploarea ei s-a pu-

20 E. V. Mahno, în *MIA*, 82, 1960, p. 9—83; E. A. Simonovici, în *MIA*, 116, 1964, p. 7—23.

21 Jordanes, *Getica*, XLVIII, ed. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, 429.

22 Jordanes, *Getica*, XXIII, *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, 427.

23 V. D. Baran, în *MIA*, 116, 1964, p. 241—249.

24 Iu. V. Kuharenko, în *Slavia Antiqua*, VII, 1960 p. 111-124; I. P. Rusanova, în *MIA*, 176, 1970, p. 13—94; I. P. Rusanova, în *Slaviane i Rusi*, Moscova, 1968, p. 143 și 150. Pentru perioada mai tîrzie secolele VIII-IX vezi: I. I. Leapuschin în *MIA*, 152, 1968, harta de la fig. 4.

tut desfășura de abia în a doua jumătate a veacului al VI-lea, în acest sens un rol deosebit revenind avarilor care, prin invazia lor, au deschis calea unei deplasări slave masive și pe un front mult mai larg, dictată în condițiile istorice de atunci de însăși politica și poziția geografică a primului caganat avar în raport cu Bizanțul²⁵.

Această concluzie, care este în deplină concordanță cu cronologia descoperirilor arheologice slave din regiunile extracarpătice ale României și care începe să fie acceptată de tot mai mulți specialiști, este întrucâtva confirmată chiar și de izvoarele scrise, dacă se are în vedere pe de o parte complexitatea raporturilor dintre bizantini și avari, iar pe de altă parte faptul că abia către sfârșitul secolului al VI-lea izvoarele consemnează pentru prima oară numele unor șefi militari slavi care erau așezați stabil și acționau în regiunea Dunării de Jos. Este cazul știrilor transmise de Theophylactos Simokattes și Theophanes Confessor, care ne informează printre altele și de luptele purtate de de bizantini la sfârșitul secolului al VI-lea cu unii conducători militari slavi de la nordul Dunării ca Ardagast, Musokios, Pirogast, și Dauritas²⁶.

Relativ recent, s-a interpretat că numele acestor conducători slavi ar putea indica regiunea în care aceștia își exercitau suzeranitatea lor politică și militară asupra unor grupuri de slavi stabiliți vremelnice aici (Ardagast pe Argeș, Musokios pe Buzău și Pirogast pe Prut)²⁷.

O problemă importantă în ceea ce privește prezența slavilor timpurii în regiunile extracarpătice ale României este și aceea a direcției și căilor lor de pătrundere.

Până în prezent, descoperirile slave din secolele VI-VII se repartizează geografic, în raport direct cu numărul lor, în mai multe regiuni și anume: nordul și estul Moldovei, precum și în nord-estul și estul Cîmpiei dunărene.

Urmărind și comparând repartitia geografică și din regiunile vestice ale Ucrainei, se poate presupune că prima pătrundere de amploare a slavilor s-a produs prin nord-estul Moldovei urmînd probabil calea cunoscută din regiunile occidentale niprovienne spre sud-est, peste cursurile superioare ale rîurilor Bug, Nistru și Prut, iar de aici pe valea Siretului, în estul Munteniei.

A doua pătrundere s-a produs desigur dinspre regiunea cuprinsă între cursurile mijlocii ale Bugului, Nistrului și Prutului prin R.S.S. Moldovenească, în partea centrală și de sud a Moldovei românești și de aici, de asemenea spre sud, în estul și centrul Cîmpiei dunărene.

Este, de asemenea, important de arătat că în legătură cu deplasarea grupului slav de pe valea Siretului, poate fi pusă și pătrunderea unui număr limitat de slavi, prin pasurile Carpaților Răsăriteni în sud-

²⁵ I. Nestor, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 103—104.

²⁶ Theophylact Simokattes, *Istoriei*, VI, 7, ed. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 543; Theophanes Confessor, *Cronologia*, anul 6085 (593) și anul 6089 (597), ed. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, p. 605—607, 609.

²⁷ I. Nestor, *op. cit.*, p. 104.

²⁸ Descoperirile de factură slavă de la Poian și Cernatu au fost comunicate de Z. Szekeley la Conferința Națională de arheologie de la Iasi, 1969.

estul Transilvaniei, așa cum rezultă din descoperirile de la Poian și Cernatu, care sînt de tip Jitomir Korceak sau Penkovka și nu de tip Praga²⁸. Celelalte descoperiri din Transilvania puse pe seama slavilor, nu pot fi luate deocamdată în considerație deoarece atribuirea lor etnică este neconvingătoare, iar datarea fără îndoială posterioară mijlocului secolului al VII-lea²⁹.

Pentru alte regiuni extracarpatiche ale României, datorită în parte și caracterului încă restrîns al cercetărilor din acest domeniu, problema pătrunderii și stabilirii slavilor nu este pe deplin elucidată.

Astfel, este posibil ca în Oltenia, Banat, Crișana și Maramureș pătrunderea și stabilirea slavilor să se fi petrecut dinspre vest și cu cel puțin o jumătate de veac mai tîrziu.

În ceea ce privește teritoriul Dobrogei, datele arheologice sînt încă insuficiente pentru a putea admite o stabilire slavă aici înainte chiar de mijlocul secolului al VII-lea. Cele cîteva descoperiri ceramice atribuite slavilor se dovedesc a fi la o analiză mai atentă a tehnicii lor de lucru și a formelor, mai curînd produse ale populației locale³⁰. Faptul că în stadiul actual, destul de avansat al cercetărilor arheologice din Dobrogea, nu este cunoscută aici nici o urmă sigură slavă timpurie datînd din secolele VI-VII, poate fi o dovadă convingătoare că slavii nu s-au stabilit în această regiune a țării decît mai tîrziu, pătrunzînd probabil mai întîi din spre sud.

Inexistența urmelor slave timpurii în Dobrogea confirmă și ea drumul urmat de slavi către Imperiul Bizantin, prin Moldova și Muntenia, un important număr dintre aceștia trecînd în imperiu prin vadul de la Popina-Silistra, unde concentrarea descoperirilor slave din secolele VI-VII nu poate fi deloc întîmplătoare.

În această ordine de idei, analiza atentă a vestigiilor slave timpurii cunoscute în regiunile extracarpatiche ale României aduce în discuție o serie de probleme noi, deosebit de importante referitoare la conținutul culturii materiale slave. Cunoașterea reală a acestui conținut, precizarea trăsăturilor esențiale care îl caracterizează, poate constitui un factor hotărîtor în general, în atribuirile de ordin etnic.

Pe baza unui studiu comparativ îndelungat și minuțios s-a ajuns la concluzia, acceptată de tot mai mulți specialiști că, în general, slavii au vehiculat în noile regiuni în care s-au stabilit temporar sau definitiv cu începere din a doua jumătate a secolului al VI-lea, o cultură materială foarte puțin evoluată deoarece se aflau pe o treaptă de dezvoltare inferioară față de populațiile din regiunile din sud-estul și centrul Europei, unde era prezentă sau din plin simțită civilizația romano-bizantină.

De asemenea, studiul descoperirilor slave din această vreme relevă

28. St. Ferenczi, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, p. 565—672.

30 M. D. Matei, *op. cit.*, p. 429, fig. 8; I. Barnea, *L'Incendie de la cité Dinogeția au VII-e siècle*, în *Dacia*, X, 1966, p. 251—259.

faptul că slavii practicau, contrar celor afirmate³¹, o agricultură primitivă, cunoșteau foarte puțin prelucrarea fierului și foloseau o ceramică arhaică lucrată exclusiv cu mîna. Locuitori ai întinșelor zone păduroase din regiunea Niprului Superior și a Podișului Valdai, slavii creaseră și vehiculasera în timpul migrației lor, așa cum pe drept cuvînt o aprecia acum aproape o jumătate de secol marele istoric slavist Liubor-Niderle, doar „o cultură primitivă, puțin evoluată”³².

În orice caz, este sigur constatat faptul că pînă la apariția lor în regiunile sud estice și centrale ale Europei, slavii nu avuseseră contacte cu civilizația romană care să-i fi influențat într-un vreun fel în cultura lor materială și spirituală.

În directă legătură cu unele particularități, care pot fi precizate în domeniul ceramicii slave timpurii, este posibil de asemenea, să se aducă unele contribuții valoroase cu privire la problema pătrunderii și stabilirii slavilor în regiunile extracarpătice ale României.

Astfel, pe baza analizei ceramicii slave din secolele VI-VII cunoscută în România se poate constata că slavii, încă de la începutul deplasării lor din teritoriile inițiale în care se aflau în pragul secolelor V-VI e.n., au fost influențați cultural, ca urmare a unor contacte pe care ei le-au avut, fie vreme mai îndelungată, fie accidental în timpul migrației lor, de unele populații neslave din imediata lor vecinătate.

Asemenea contacte s-au materializat prin preluarea în ceramică de către slavi a unor elemente de tip *Tuşemlea* grup cultural aparținînd baltilor, răspîndit în regiunea de la nordul Niprului Superior, interfluviul Volga-Dvina de Vest și Podișul Valdai³³.

Din estul acestui teritoriu, mai cu seamă din regiunea rîurilor Oka, Ugra și Kama și-au putut slavii însuși în ceramică elementele specifice populației ugro-finice, creatoare a culturii de tip Nevolino³⁴.

În sfîrșit, în conținutul culturii materiale slave timpurii mai consemnăm prezența unor elemente ceramice germanice de tip *Przeworsk* tîrziu, caracteristice regiunilor cursului superior și mijlociu al Bugului de Nord și pînă în bazinul superior și mijlociu al Vistulei³⁵.

Asemenea elemente culturale „neslave” în esența lor, dar preluate de către slavi în ceramică, au fost descoperite la Șipot-Suceava, Cucorâni-Ipotesti, Bacău-Curtea Domnească în Moldova, în cîteva cazuri ca Ciurelul și Militari în Muntenia și chiar în sudul Dunării printre antichitățile de la Popina, Tîrnovo și Haskovo în Bulgaria. Și pe baza lor se pot deci urmări căile de pătrundere ale slavilor în regiunile

31 B. A. Ribakov, în SA, XVII, 1953, p. 23—104; N. P. Tretiakov, *Vostocnoslavianschie plemena*, Moscova, 1953, 260—296; V. I. Dovjanok, *Zemlerodstvo v drevnoi Rusi*, Kiev, 1961; A. V. Kirianov, *Voznicovenie i razvitie zemledelia*, Moscova, 1967, (în legătură cu această problemă există o bibliografie foarte numeroasă).

32 L. Niderle, *Manuel de l'antiquité slave*, Tom. II, *La civilisation* Paris, 1926.

33 N. P. Tretiakov, *Fino-Ugrl, baltl i slaviane na Dnepre i Volghe*, Moscova—Lenin-grad, 1966, p. 269—277; I. P. Rusanova, op. cit., p. 143—146, 149—150.

34 I. Erdélyi, E. Ojtozi, W. Gening, *Das Gräbertfeld von Newolino*, Budapesta, 1969.

35 W. Szymanski, *Szelig pod Plockiem na posztku wczesnego sredniowiecza. Zespól osadniczy z VI-VII*, Warszawa, 1967.

extracarpatiche ale României, deoarece este sigur că aceste elemente nu au putut fi vehiculate mai înainte aici de alte populații migratoare³⁶.

Din cele expuse, fără îndoială succint, relativ la unele probleme privind pătrunderea și stabilirea slavilor în regiunile extracarpatiche ale României, așa cum apar ele ca urmare a contribuțiilor aduse de cercetările arheologice întreprinse mai recent, pot fi reținute cu rezerva ce se impune din caracterul încă incomplet al cercetărilor, următoarele constatări :

1. În contradicție cu izvoarele scrise cunoscute care se referă la acțiuni militare temporare, nu se poate admite o pătrundere și o stabilire în masă a slavilor pe teritoriul României în general în prima jumătate a secolului al VI-lea.

2. Deplasarea în masă și așezarea durabilă a slavilor în regiunile dunărene, ca de altfel și în cele central Europene, se petrece de abia în a doua jumătate a secolului al VI-lea, în acest sens, un rol deosebit revenind avarilor.

3. Slavii vehiculează în regiunile în care vor pătrunde o cultură materială primitivă, parțial influențată, ca urmare a vecinătății din teritoriile inițiale de migrație și a unor contacte, de elemente balte, fino-ugrice și germane orientale târzii.

4. Pe baza repartiției geografice atât a elementelor slave timpurii cât și a elementelor culturale neslave împrumutate de ei, pot fi stabilite drumurile de pătrundere ale triburilor vechi slave.

5. Principalul drum de pătrundere în regiunile extracarpatiche ale României a fost pe valea Siretului și nord estul cîmpiei dunărene. O ramură a acestui drum trecea prin pasurile Carpaților Orientali, în sud-estul Transilvaniei.

6. Inexistența urmelor slave timpurii în Dobrogea arată că stabilirea slavilor aici s-a petrecut de-abia pe la mijlocul secolului al VII-lea.

7. Datele cunoscute pînă în prezent dovedesc că în restul teritoriului românesc slavii s-au așezat, de asemenea, mai târziu decît în regiunile răsăritene, probabil în cursul secolului al VII-lea.

Fără îndoială că, în legătură cu pătrunderea și stabilirea slavilor pe teritoriul României pot fi încă discutate și clarificate o serie de probleme de o mare importanță pentru cunoașterea perioadei în care a avut loc definitivarea procesului de formare al poporului și a limbii române.

36 În ultima vreme referitor la migrația slavilor în sud-estul Europei au fost publicate o serie de ipoteze noi, un interes deosebit prezentînd studiile lui J. Werner : *Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklavenen*, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, vol. I, Belgrad, 1971, p. 243—252, precum și în limba rusă, în SA 4, 1972, p. 102—114, în care se ocupă parțial și de teritoriul României. Eroarea unora din concluziile formulate de cercetătorul german cu privire la teritoriul țării noastre în secolele V-VII (de exemplu Cultura Ipotești-Cîndești, Bratei, Costișa—Botoșana), se datorează faptului că nu a luat în considerație întreaga bibliografie apărută în legătură cu această problemă, interpretînd evident subiectiv chiar unele din rezultatele pe care le-a folosit.

Elucidarea acestor probleme poate deveni desigur un fapt împlinit în viitorul apropiat, dacă pentru realizarea lui se va porni de la analiza atentă și de ansamblu a tuturor datelor cunoscute pe întreg teritoriul de la nordul Dunării de Jos.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA PENETRATION ET L'ÉTABLISSEMENT DES SLAVES DANS LES TERRITOIRE EXTRA-CARPATIQUE DE LA ROUMANIE

Résumé

En s'appuyant sur l'analyse des découvertes archéologiques slaves, datant des VI-e—VII-e siècles, connues dans les régions extracarpatiques de la Roumanie, l'auteur aboutisse aux conclusions suivantes :

1. La pénétration en masse et l'établissement effectif des Slaves dans les régions danubiennes, aussi bien que dans le centre de l'Europe ont eu lieu pendant la deuxième moitié du VI-e siècle et en ce sens un important rôle étant joué par les Avars.

2. On ne peut parler d'une pénétration et d'une stabilisation réelle des Slaves sur le territoire de la Roumanie, en général, au cours de la première moitié du VI-e siècle.

3. Les Slaves ont apporté dans les régions danubiennes une culture matérielle peu évoluée, partiellement influencé à la suite des certains contacts avec les éléments baltes, fino-ougriens et allemandes tardifs.

4. D'après la répartition géographique des découvertes slaves on peut établir les chemins principaux des migrations slaves.

5. Le chemin principale de la pénétration slave en Roumanie a été par la vallée du Siret et le Nord-Est de la plaine danubienne. Une route secondaire a passé par la vallée de l'Oituz dans le Sud-Est de la Transylvanie.

6. L'absence des vestiges slaves du VI-e—VII-e siècle en Dobroudja démontre que l'établissement des Slaves dans cette région a eu lieu probablement dans la deuxième moitié du VII-e siècle, de même que dans les autres territoires de la Roumanie (par ex. les régions du NV de la Transylvanie, l'Oltenie, Banat, etc.)

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII DRIDU DIN REGIUNEA DINTRE CARPAȚI ȘI SIRET A MOLDOVEI

de IOAN MITREA

După cum se știe, în 1956 în arheologia românească a fost formulat conceptul de cultură Dridu. Pe baza unor minuțioase și multiple observații de ordin stratigrafic, tipologic și comparativ, prilejuite de rezultatele primelor sondaje făcute în așezarea de la Dridu în 1956, prof. Ion Nestor a definit conceptul de cultură Dridu¹. În anii următori, prof. Ion Nestor a revenit asupra unor aspecte ale problemei, conturând pe deplin trăsăturile caracteristice ale marelui complex cultural specific etapei finale a procesului etnogenezei românești².

Dacă la început noțiunea de cultură Dridu se referea la o arie restrânsă de monumente, în ultimii ani s-au făcut numeroase descoperiri ce se încadrează în acest complex cultural, pe întregul teritoriu al României.

În regiunile de la răsărit de Carpați ale României, materiale ce se încadrează în cultura Dridu fuseseră descoperite încă înainte de al doilea război mondial, fără ca la acea dată să fi fost posibilă încadrarea lor culturală în mod corespunzător. Ne referim la materialele des-

1 I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, N. S. II, 1958, p. 371 și urm.

2 I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism*, în *Studii*, an XV, 1962, 6, p. 1427 și urm.; idem, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Revue roumaine d'histoire* III, 1964, 3, p. 383 și urm.; idem cap. *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român*, sub redacția Acad. Andrei Oșetea, E.S., București, 1970, p. 107-113. Rezultatele cercărilor arheologice, efectuate în așezarea de la Dridu, între anii 1956-1962, au fost prezentate, într-o amplă și sistematică monografie, de către Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, E.A., București, 1967, idem, *Cîteva observații despre arheologia și istoria secolelor VIII-XI pe teritoriul R. S. România*, în *Alula*, I, 1969, p. 113 și urm. și recenziile, Al. Andronic, în *Revue roumaine d'histoire*, VIII, 1969, 6, p. 1025 și urm.; Ivan A. Bojilov, în *Istoriceski Pregled*, 4, 1970, p. 115 și urm.

coperite prin săpăturile arheologice efectuate la Fundul Herței³ și Horodiștea pe Prut⁴.

Aceeași a fost și situația unor materiale de tip Dridu, descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice de la Izvoare-Neamț⁵ și Hlincea-Iași⁶. Abia în urma descoperirilor arheologice de la Spinoasa-Iași, prin săpăturile efectuate în anii 1956-1958⁷, au fost încadrate corect din punct de vedere științific, resturi sigure de cultură materială aparținând culturii Dridu și în spațiul de la răsărit de Carpați al României.

Cunoștințele despre cultura Dridu în Moldova, conturate pentru prima dată prin cercetările de la Spinoasa-Iași, au fost îmbogățite și mai clar definite prin săpăturile arheologice efectuate într-o serie de așezări din Moldova ca: Dănești-Vaslui⁸, Prodana-Bîrlad⁹, Șendreni-Galați¹⁰, Suceava-Drumul Național¹¹, Oituz-Bacău¹², Dodești-Bîrlad¹³, Oncești-Bacău¹⁴ etc.

În studiul actual al cercetărilor putem sublinia faptul că pe teritoriul Moldovei s-au efectuat sondeaje sau săpături mai ample în peste 25 de așezări și necropole de tip Dridu.

La materialul rezultat din aceste săpături sistematice, noi, trebuie să adăugăm și bogatul și variatul material provenit din cele peste 100 de așezări datind din secolele VIII-XI, depistate prin intensele cercetări de suprafață, efectuate în ultimii ani pe întreg teritoriul Moldovei. Parte din aceste materiale rezultate din săpăturile metodice sau din cercetările de suprafață au fost valorificate, fie în rapoartele de săpă-

3 C. Ambrojevici și R. Popovici, *Zur vorgeschichtlichen, und mittelalterlichen Vergangenheit des Bezirkes Dorohoi*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 115-125. În horodiștea de la Fundul Herței s-au efectuat săpături arheologice, în anii 1967-1971, de către un colectiv format din prof. M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, I. Mitrea și V. Spinei, cu care ocazie s-a descoperit un bogat material ce confirmă prezența culturii Dridu în această regiune din nordul Moldovei.

4 H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiștea sur Pruth*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, p. 148, fig. 13/19; p. 151, fig. 15/4.

5 R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 318-320, fig. 333/1, 2, 4; fig. 334; fig. 336/3, 4.

6 M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, *Șantierul Hlincea-Iași*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 233 și urm.; *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 233 și urm.; *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 687 și urm.

7 A. Nițu și D. Teodor, *Raport asupra sondajului din așezarea preleudală de la Spinoasa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 485 și urm.; A. Nițu, Em. Zaharia și D. Teodor, *Sondajul de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 531 și urm.; D. Teodor și Em. Zaharia, *Sondațele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 35 și urm.

8 M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dănești-Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 47 și urm.

9 Dan Gh. Teodor și colaboratorii, *Săpături efectuate în 1960*. Materialul este inedit.

10 Dan Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Șendreni-Galați*, în *Danubius*, 1967, p. 129 și urm.

11 M. D. Matei, *Contribuții la cunoașterea ceramicilor slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 418 și urm.

12 D. Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *Descoperirile arheologice de la Oituz (județul Bacău)*, în *Carpica*, 1969, p. 309 și urm.

13 Dan Gh. Teodor și colaboratorii, *Săpături efectuate la Dodești Bîrlad în anii 1967-1971*. Materialul este inedit în cea mai mare parte.

14 I. Mitrea, *Așezarea preleudală de la Oncești-Bacău*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 271 și urm.

turi (Spinoasa, Dănești, Șendreni, Oituz-Bacău, Oncești-Bacău), fie în unele lucrări de sinteză¹⁵.

Prin cercetările arheologice efectuate în regiunile de la răsărit de Carpați ale României, s-a putut constata că pe întreg teritoriul Moldovei este atestat în secolele VIII-XI un complex cultural unitar, complexul de tip Dridu, cu fazele sale firești de evoluție ascendentă¹⁶.

Trebuie subliniat că tot prin aceste cercetări s-a demonstrat existența în Moldova a unui facies cultural local, documentat printr-o serie de descoperiri, cum ar fi cele de la : Suceava-Drumul Național¹⁷, Miroslava-Iași¹⁸, Oituz-Bacău¹⁹ și din alte locuri, facies cultural denumit protodridu²⁰.

Trăsăturile caracteristice ale culturii materiale din secolele VIII-XI, din regiunile de la răsărit de Carpați ale României, își găsesc similitudini în celelalte regiuni ale țării noastre, ceea ce demonstrează unitatea culturii Dridu, în întregul spațiu în care se desăvârșește etnogeneza poporului român.

Cercetarea atentă a hărții descoperirilor de tip Dridu din Moldova, permite constatarea că studierea acestui complex cultural a beneficiat de o cercetare mai atentă mai ales în regiunea dintre Siret și Prut. Partea Moldovei dintre Carpați și Siret nu s-a bucurat în anii trecuți de un interes deosebit sub raportul cercetării complexelor de tip Dridu. Abia în ultimii ani, cercetările s-au extins și în această zonă a Moldovei²¹, (fig. 1) rezultatele fiind de pe acum semnificative în sensul atestării și în această regiune a culturii Dridu în diversele ei etape de evoluție.

Continuarea cercetărilor arheologice într-o serie de așezări și necropole din regiunea dintre Carpați și Siret va contribui la întregirea cunoștințelor despre cultura Dridu, despre numeroasele ei valențe, dar înainte de toate, la extinderea — prin dovezi de netăgăduit — ariei culturii Dridu la întreg teritoriul Moldovei.

În cele ce urmează vom proceda la prezentarea culturii Dridu,

15 I. Nestor, *op. cit.*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, 3, p. 383 și urm.; M. Petrescu-Dimbovița, *Considerations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VI-e au X-e siècles*, în *Revue roumaine d'histoire*, VI, 1967, 2, p. 181 și urm. și Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 347 și urm.

16 Dan Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 227 și urm.

17 M. D. Matei, *op. cit.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 422-426.

18 M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, în *Revue roumaine d'histoire*, VI 1967, 2, p. 196-198; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 229.

19 Dan Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *op. cit.*, în *Carpica*, 1969, p. 320.

20 Conceptul de cultură, protodridu a fost introdus în literatura de specialitate de către prof. I. Nestor. cf. și I. Nestor, *op. cit.* în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, 3, p. 404 și urm.

21 În privința rezultatelor obținute prin intensificarea cercetărilor privind cultura Dridu în regiunea dintre Carpați și Siret, consideram că este sugestivă compararea hărților descoperirilor arheologice respective din lucrarea lui Dan Gh. Teodor, din *SCIV*, 19, 1968, p. 230 — unde sînt înregistrate doar 10 puncte arheologice aparținînd culturii Dridu și harta anexată la prezenta lucrare, unde figurează un număr de 29 de puncte;

din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei, subliniind trăsăturile ei caracteristice, unele particularități, precum și elementele de bază ce o integrează ca parte componentă a complexului cultural specific epocii de închiere a procesului de formare a limbii și poporului român.

Pe baza cercetărilor efectuate pînă în prezent în regiunea dintre Carpați și Siret, s-a constatat că așezările culturii Dridu sînt nefortificate, de tipul siliștilor, ca și așezările prefeudale din perioada anterioară. Foarte probabil însă că în regiunea din nordul Moldovei dintre Carpați și Siret, să existe și unele așezări fortificate, de tipul horodiștilor, avînd în vedere că asemenea așezări au fost semnalate în partea nordică a Moldovei dintre Siret și Prut. Ne referim la horodiștea de la Fundul Herței²², cercetată în ultimii ani prin săpături de amploare, precum și la posibilitatea ca horodiștile de la Baranga-Hudești și Piscul-Dersca²³ să aparțină aceluiași complex cultural.

Așezările culturii Dridu, din regiunea la care ne referim, sînt situate, de obicei, pe terasele inferioare ale riurilor, pe pantele joase din preajma unor dealuri, pe podișurile și în hîrtoapele scunde și, mai rar, pe terasele medii. Această dispoziție a așezărilor din epoca culturii Dridu, nu este specifică numai regiunii dintre Carpați și Siret, ci se întîlnește pe întregul teritoriu al Moldovei.

Se continuă de fapt pe de o parte dispoziția în genere a așezărilor prefeudale din perioada precedentă, iar pe de altă parte este de observat că și vechile sate moldovenești s-au dezvoltat cam în aceleași locuri²⁵. Se poate afirma că în general, așezările culturii Dridu, ca și acelea din epoca anterioară sau din epoca următoare, sînt situate în terenurile fertile, din preajma apelor și pădurilor, terenuri care ofereau locuitorilor condiții prielnice pentru practicarea agriculturii, a creșterii vitelor ca și a unor meșteșuguri.

Locuințele din cadrul așezărilor Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, sînt de tipul celor adîncite în pămînt, semibordeie și bordeie. Nu se cunosc deocamdată, în această regiune, locuințe de suprafață. Avînd în vedere însă caracterul redus al săpăturilor arheologice efectuate pînă în prezent în regiunea la care ne referim, nu trebuie exclusă posibilitatea atestării prin cercetările viitoare și a locuințelor de suprafață cu atît mai mult cu cît acest tip de locuință este prezent în regiunea dintre Siret și Prut, ba mai mult, în așezarea de la Spinoasa-Iași, locuințele de suprafață predomină²⁶.

22 În horodiștea de la Fundul Herței s-au efectuat săpături arheologice, în anii 1967-1971, de către un colectiv format din prof. Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, I. Mitrea și V. Spinei.

23 Repetatele cercetări arheologice de suprafață efectuate la Baranga — Hudești și Piscul — Dersca, au condus tot mai mult spre acceptarea posibilității existenței în aceste puncte, a unor horodiști de tipul celei de la Fundul Herței. Firește, că efectuarea cel puțin a unor sondaje arheologice în aceste stațiuni se impune, pentru clarificarea unor incertitudini ce persistă de ani de zile.

24 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic pînă în secolul al XVIII, EA*. București, 1970, p. 129.

25 Semnificativă este constatarea, că, de obicei, așezările Dridu se găsesc în zona vechilor sate de răzeși din Moldova, sau în locul satelor dispărute.

26 Pentru Spinoasa-Iași, a se vedea rapoartele menționate la nota 7.

Semibordeiele și bordeiele, au formă rectangulară în plan, cu colțurile ușor rotunjite. Diferența dintre cele două tipuri de locuințe se referă doar la adâncimea la care au fost săpate, pornindu-se de la solul inițial de călcare. Această adâncime diferă de la așezare la așezare, și chiar în cadrul aceleiași așezări locuințele au o adâncime variabilă.

Această constatare pune oarecum sub semnul întrebării împărțirea categorică ce se face uneori cu privire la cele două tipuri de locuințe, cu atât mai mult cu cât nu există delimitări prea clare, în sensul că avem o gamă foarte largă de adâncimi, iar trecerea de la adâncimile specifice semibordeiului la cele specifice bordeiului, se face pe neobservate. Așa de pildă, uneori, aceleași locuințe, care din multe puncte de vedere sînt asemănătoare și s-ar încadra deci în același tip, sînt plasate în grupa semibordeiilor sau bordeiilor, pe motiv că fundul lor este situat la o adâncime cu 5-10 cm mai mică sau mai mare. Probabil că pentru evitarea unor asemenea clasificări, bazate exclusiv pe considerentul adâncimii de la care s-a amenajat locuința față de nivelul inițial de călcare, ar trebui să se cadă de acord asupra împărțirii tipurilor de locuințe în următoarele două grupe: a/ locuințe de suprafață sau neadâncite în pămînt și b/ locuințe adâncite în pămînt.

Dimensiunile laturilor acestor locuințe variază de la caz la caz, între circa $3,00 \times 3,75$ m și $3,85 \times 4,20$ m. Foarte rar, la colțuri sau pe mijlocul laturilor locuințelor, s-au surprins gropile parilor care sprijineau pereții și acoperișul locuinței. În cele mai multe cazuri asemenea gropi nu au fost constatate. În asemenea situații, probabil că pereții, ca și acoperișul, se sprijineau pe tălpici de lemn, dispuși de jur împrejurul locuinței, la suprafața nivelului de călcare. Podeaua acestor locuințe, amenajată, de obicei la orizontală, nu era lutuită, ci numai puternic bătătorită. Pe baza observațiilor făcute, se poate presupune că acoperișul putea fi în două ape sau într-o singură pantă.

Materialul din care era făcut acoperișul varia de la regiune la regiune, în general se folosea lemnul de esență moale. Probabil că din același lemn se amenajau și pereții locuințelor. Pereți făcuți din birne sau impletituri din nuiele erau lutuiți. Acest lucru s-a observat bine în cazul unei locuințe de la Izvoare-Bahna²⁷, unde s-au găsit mai multe bucăți de lut ars ce prezentau urme de pari, al căror diametru varia între 5-15 cm. Sigur că aceste bucăți de lut cu urme de pari provin de la pereții locuinței, făcuți din pari și nuiele, peste care se aplica o lutuială.

În toate locuințele descoperite s-au găsit urmele unor instalații pentru încălzit și gătit constind din vetre sau cuptoare. Instalațiile pentru încălzit erau dispuse în majoritatea cazurilor într-unul din colțurile locuinței, poziția lor variind în funcție de orientarea încăperii. Ca regulă generală, se pare că, întotdeauna instalația pentru încălzit se afla în partea opusă intrării în locuință. Cel mai frecvent tip de instalație pentru încălzit și gătit, îl constituie cuptorul construit din piatră (pietrarul), avînd, de obicei, forma rectangulară, paramentul de

27 Săpături I. Mitrea, efectuate în 1971. Materialul este inedit.

pietre înconjurând o vatră aproximativ ovală, amenajată fie direct pe podea, fie puțin albiată. Se întâlnesc mai rar, e drept, și vetrele simple construite direct pe podea, ușor albiate, înconjurate de câteva mici pietre. Există cazuri când aceste vetre sînt suprainălțate (fig. 2) fiind construite pe o platformă amenajată din pămînt, după săparea gropii semibordeiului.

În singurul caz cunoscut pînă acum, de vatră suprainălțată în regiunea de care ne ocupăm, cel de la Izvoare-Bahna, platforma de pămînt ce constituie baza vetrei, a fost amenajată după săparea gropii semibordeiului, prin umplutură.

Sigur că cercetările viitoare, privind cultura Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, vor aduce noi date, care să permită o cunoaștere mai deplină a sistemului de amenajare a locuințelor, a instalațiilor pentru încălzit și gătit etc.

Ceea ce se poate afirma încă din momentul de față, este faptul că atît tipul de locuință cît și tipurile de vetre și cuptoare întîlnite în cadrul culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, ca și din întreaga Moldovă, sînt de veche tradiție locală, ele întîlnindu-se frecvent în cuprinsul așezărilor din perioada prefeudală anterioară²⁸, după cum se întîlnesc și în veacurile următoare, însumînd, firește, îmbunătățirile determinate de acumularea unei experiențe îndelungate.

În cadrul așezărilor de tip Dridu, din regiunea dintre Carpați și Siret, au fost descoperite și cîteva gropi menajere sau de provizie. În stadiul actual al cercetărilor privind cultura Dridu între Carpați și Siret, fiind cunoscute doar cîteva asemenea gropi de provizie sau menajere, considerăm că nu este posibilă o prezentare tipologică a acestora. În general, gropile menajere și de provizie sînt de formă cilindrică sau de sac, iar uneori au forma de pară. Prezența gropilor de provizie, alături de uneltele legate de practicarea agriculturii dovedesc sedentarismul locuitorilor din epoca secolelor VIII-XI și implică una din ocupațiile lor de bază: agricultura.

În interiorul locuințelor, ca și în stratul de cultură aparținînd culturii Dridu, au fost descoperite resturi de oase de animale domestice în special ovicaprine, porcine și bovine. În toate așezările au fost găsite și oase de păsări domestice, precum și oase de animale vîinate (în special porc mistreț).

Unul din aspectele cele mai puțin cunoscute, ale cercetării culturii Dridu între Carpați și Siret, este acela privind necropolele din această vreme. Situația aceasta se datorează în primul rînd caracterului cercetărilor efectuate. Fiind de regulă îngropate la o adîncime destul de mare, resturile funerare sînt mai greu de descoperit. Aceste monumente nu pot fi —decît rareori—depistate prin cercetări de suprafață, și nici lucrările agricole obișnuite nu le-au scos la iveală, așa cum se întîmplă de obicei în cazul așezărilor. Situația aceasta, constatăată în legătură cu necunoașterea necropolelor, nu este specifică numai regiu-

²⁸ Dan Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI-X*, în *Carpați*, 1969, p. 258-265; I. Mitrea, *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în sec. V-VI e.n.*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 345 și urm.

nii dintre Carpați și Siret, ci întregului teritoriu al Moldovei. Pe de altă parte, această situație nu se referă numai la epoca culturii Dridu, ci și la perioada imediat anterioară: secolele VI-VIII, cât și la perioada post-Dridu, secolele XI-XIII. Sigur că rămân ca o sarcină importantă a cercetărilor din anii ce urmează depistarea și cercetarea metodică a necropolelor, pentru ca astfel să se aducă elementele necesare pentru cunoașterea multilaterală, complexă și completă, a societății și suprastructurii sale din epoca culturii Dridu.

În regiunea de care ne ocupăm se cunoaște un singur mormânt de înhumăție, descoperit izolat în cadrul necropolei carpice de la Văleni-Roman²⁹. În mormânt s-a găsit un cercel cu unul din capete terminat în formă de S, tip de podoabă des întâlnită în lumea slavă influențată de civilizația bizantină, datat de obicei în secolele IX-XI³⁰. Este de așteptat ca în regiunea dintre Carpați și Siret să se descopere nu numai morminte de înhumăție, confirmată fiind prezența acestora prin descoperirea de la Văleni-Roman, ci și morminte de incinerăție, așa cum acestea au fost atestate în spațiul Moldovei dintre Siret și Prut, prin descoperirea necropolei de la Vinetești-Cordeni (jud. Vaslui)³¹.

În cadrul complexelor de tip Dridu, din regiunea cercetată fie prin săpături de mai mare amploare, sondaje sau cercetări de suprafață, au fost scoase la iveală numeroase unelte, obiecte de podoabă, monede bizantine izolate sau în tezaure, precum și ceramică, pe baza cărora se pot studia diferite aspecte ale dezvoltării societății din această vreme.

Diversele unelte descoperite în cadrul așezărilor ne atestă ca ocupație principală în această vreme agricultura, creșterea vitelor, practicarea unor meșteșuguri, ceea ce presupune o viață stabilă a comunităților umane din această vreme. În toate așezările au fost descoperite cuțite de fier de diferite mărimi (fig. 21/2-4), precum și unele cuie de fier (fig. 21/1). Numeroase sînt împungătoarele de os, de diferite mărimi (fig. 20/1-8). La Bîtca-Oituz s-a descoperit o mărgică cilindrică de lut. Tot în această așezare s-a găsit o piatră de ascuțit de gresie (fig. 21/5). Aceste pietre foloseau atît pentru șlefuirea împungătoarelor de os, cît și pentru ascuțitul cuțitelor de fier.

Descoperirea unor lupe de fier la Bîtca-Oituz atestă prelucrarea locală a minereului de fier și în această regiune a Moldovei. În apropiere de Coșna-Floreni s-a descoperit un mic depozit de unelte și obiecte format dintr-un cuțit de fier pentru vie (fig. 22/2), o seceră, o scară de șa și un capac de cadelniță (fig. 22/3). Aceste obiecte și în

29 În campania de săpături din 1965, în necropola carpică de la Văleni-Roman s-a descoperit un schelet izolat care avea ca inventar un cercel cu unul din capete în formă de S, databil în secolele IX-XI. Săpături I. Ioniță și V. Ursache. Materialul este inedit.

30 Z. Vaná, *Mad'arj a Slované ve svetle archeologických nálezů X-XII staletí*, în *Slov. Arch.*, II, 1954, p. 99, pl. IV/1-4, St. Mihailov, în *Izvestiia — Institut*, XX, 1955, p. 293 și urm., fig. 15/13; St. Stancev și I. Naceva, în *Izvestia — Institut*, XXIII, 1960, fig. 10; N. Miletić, *Slovenska necropola u Gomyenici Kod Prijedora*, în *Glasnik-Sarajevo*, XXI-XXII, 1966-1967, p. 81 și urm.; pl. X, pl. XXV.

31 Dan Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Cordeni (jud. Vaslui)*, în *Materiala* IX, 1970, p. 325 și urm.

primul rind cuțitul pentru vie ca și capacul de cademniță, sînt de proveniență bizantină și pot fi datate, pe bază de analogii, în perioada secolului X-XI³².

Foarte probabil că aceleași perioade să-i aparțină și engolpionul (fig. 22/4) descoperit la Adjud³³.

Aceste piese, de proveniență bizantină, alături de alte piese de factură bizantină descoperite în restul teritoriului Moldovei, sînt expresia legăturilor ce existau și în această vreme între populația din Moldova și Imperiul bizantin. Aceste legături sînt ilustrate și de descoperirile monetare, care deși rare, punctează cu certitudine o activitate economică orientată către lumea bizantină. În legătură cu descoperirile monetare, se impune remarca, că acestea nu apar numai în regiunea din sudul Moldovei, mai apropiată de axa comercială bizantină de la Dunărea de jos, ci sînt răspindite pînă în cele mai îndepărtate puncte ale nordului Moldovei.

Din regiunea dintre Carpați și Siret, menționăm următoarele descoperiri monetare :

— un tezaur monetar datînd din secolul al X-lea, descoperit la Cleja-Bacău³⁴, din care s-au recuperat 38 monede de bronz și o monedă de argint, eşalonate de la Leon V și Constantin (813-820) pînă la Constantin VII (945) ;

— o monedă din bronz, emisiune din timpul împăratului Roman al III-lea Arghyros (1028-1034), a fost descoperită la Suceava³⁵.

— o monedă din bronz, emisiune din timpul împăratului Roman al III-lea Arghyros, a fost descoperită la Rădăuți³⁶. (fig. 22/1 a, b).

Monedele bizantine care au circulat în regiunea dintre Carpați și Siret în epoca culturii Dridu, ca și în restul Moldovei, sînt în majoritatea cazurilor din bronz.

Se observă deci că moneda de bronz care circula în mod obișnuit în Imperiul bizantin, este folosită și de populația locală din Moldova

32 Dan Gh. Teodor, *Elemente și Influențe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 114, nota 100.

33 Ghenuță Coman, *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercărilor arheologice cu privire la secolele V-XIII*, în *Memoria Antiquitatis*, III, 1971, p. 490-491, fig. 7/11.

34 Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine de pe teritoriul R. P. R.*, în SCM, I, 1957, p. 188-189.

35 M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, EA, București, 1963, p. 33.

36 Cu ocazia unei excursii de documentare efectuate în nordul Moldovei, am avut posibilitatea să identificăm în colecția numismatică a prof. Fădor Serafim din Rădăuți, cîteva monede bizantine, pe care le semnalăm acum pentru prima dată în literatura de specialitate cu asentimentul posesorului acestei colecții, căruia îi aducem mulțumiri și pe această cale. În orașul Rădăuți, pe str. Putnei, a fost descoperită întîmplător o monedă de bronz bizantină, emisiune din vremea împăratului Roman al III-lea Argyros (1028-1034). Tot în orașul Rădăuți, pe str. Serpuită a fost descoperită o monedă de bronz de la Constantius II (337-341), iar în punctul din spatele Fabricii de spirt a fost descoperită o monedă de bronz z. emisiune din vremea lui Justin I (518-527). În aceeași colecție, mai sînt trei monede bizantine de bronz, respectiv de la Anastasius I (498-518). Justin I (518-527), și Justin I (527-538), provenind din tezaurul descoperit în 1942 la Hotin (R. S. S. Ucrainiană).

ca și din Dobrogea sau Muntenia. Semnificativ este și faptul că în vreme ce populația din spațiul nord-dunărean folosește în epoca culturii Dridu în mod curent moneda bizantină, populația slavă, fie ea din regiunile Europei Centrale sau răsăritene, întrebuintează cu pre-dilecție dirhemul arab de argint³⁷.

În inventarul așezărilor culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, ceramica ocupă un loc deosebit. Acest loc pe care îl ocupă ceramica, îi este conferit pe de o parte de ponderea cantitativă ce o ocupă în totalul inventarului descoperit, iar pe de altă parte de importanța ce o are în precizarea evoluției și limitelor cronologice ale culturii Dridu.

În analiza ceramicii vom face observații privind pasta din care este confecționată, tehnica de prelucrare, forma și ornamentarea vaselor.

După compoziția pastei din care a fost confecționată ceramica, avem următoarele categorii :

a/ O primă categorie o constituie ceramica care are în compoziția pastei nisip și microprundișuri cu bobul mic. Din această pastă au fost confecționate vase numai la roată. Arderea acestor vase s-a făcut la roșu-portocaliu sau brun-roșcat. Deseori, din cauza arderii incomplete, miezul vaselor este cenușiu.

b/ A doua categorie o formează ceramica lucrată din pastă care conține în compoziția ei cioburi pisate. Din această categorie au fost confecționate vase la o roată mai înceată decât aceea folosită la prima categorie, precum și vase lucrate cu mâna. Vasele confecționate din această pastă sînt arse neuniform și incomplet. Din cauza compoziției pastei, formele și ornamentele vaselor sînt destul de stingaci executate.

c/ A treia categorie o constituie ceramica fină. Pasta este de bună calitate, nu conține impurități. Vasele din această pastă sînt de culoare cenușie, mai rar negricioasă sau gălbuie-cărămizie. Arderea acestor vase este completă și uniformă. Suprafața exterioară a vaselor este de cele mai multe ori lustruită, cu linii formînd ornamente. Această categorie de ceramică nu este prea numeroasă, ea fiind însă prezentă în aproape toate complexele Dridu din regiunea la care ne referim.

d/ A patra categorie, o constituie ceramica caolinată de import. Această ceramică este lucrată la roată, de foarte bună calitate. În regiunea dintre Carpați și Siret, se cunoaște pînă în prezent doar un singur fragment descoperit la Florești-Bacău (fig. 17/5). Această categorie, în Moldova, mai este atestată pînă acum doar la Hîlincea-Iași³⁸.

În afara acestor patru categorii, bine precizate, mai sînt și unele specii hibride, cum ar fi categoria care conține în pastă atît nisip cît

37 În legătură cu circulația dirhemului arab de argint în lumea slavă a se vedea: A. Czapkiewicz, T. Lewicki, S. Mosek și M. Opozda-Czapkiewiicz, *Skarb dirhemov arabskih z Czechowa*, în *Biblioteka Archeologiczna*, Varșovia — Wrocław, 1957, 10; J. Poswâr, *Pocatky menyü u slovanu*, în *Catopis Morawenskeha Musea*, 1967, L 11.

38 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 241.

și cioburi pisate. Existența acestei specii este firească. Apariția ei este legată, dintr-un anumit punct de vedere, de procesul trecerii de la tehnica confecționării ceramici cu mîna la tehnica confecționării ceramicii la roată. Pe măsură ce ponderea ceramicii lucrate la roată crește, ilustrînd deci tendința de generalizare a roții olarului, scade cantitatea de ceramică care conține în pastă cioburi pisate.

În legătură cu prezența acestor categorii ceramice în diferitele așezări din regiunea dintre Carpați și Siret, trebuie făcută și observația, valabilă și pentru alte regiuni, că ponderea lor variază de la așezare la așezare. Cert este că în toate așezările predomină ceramica din primele două categorii.

În privința tehnicii de prelucrare, trebuie arătat, că deși în genere cultura Dridu, prin excelență se caracterizează prin prezența ceramicii lucrate la roată și în regiunea dintre Carpați și Siret, ca și în alte regiuni ale ariei de răspîndire a culturii Dridu, este prezentă și ceramica lucrată cu mîna.

Ceramica lucrată cu mîna, de tradiție mai veche, atît prin tehnica de prelucrare, forma și ornamentul vaselor, se întîlnește în special în fazele timpurii ale culturii Dridu. Pe măsura evoluției în timp a culturii Dridu, această categorie de ceramică se împuținează, pentru ca în cele din urmă să dispară aproape cu totul.

Fragmentele ceramice lucrate cu mîna provin în special de la vase avînd forma de borcan (fig. 4/1-6; fig. 5/1-6; fig. 7/1-6), cu buza răsfrîntă, cu marginea tăiată drept, sau umeri puțin rotunjiți. Gîtul acestor vase este puțin evidențiat, umerii bombati și corpul rotunjit. Fundurile sînt mai groase, avînd în general diametrul mai mic decît al gurii. De obicei aceste vase prezintă alveole pe buză (fig. 4/2-6; fig. 5/1-6; fig. 7/1-3,6). Mai rar pe buze apar creștături (fig. 7/4). În general aceste vase nu prezintă ornament pe suprafața corpului, cu excepția unuia de la Oituz-Bacău, care are pe umăr un șir de creștături (fig. 7/5), iar altul de la Izvoare-Bahna, care prezintă un registru de striuri verticale (fig. 7/1) formînd un fel de metopă ce amintește oarecum de fragmentele ceramice lucrate la roată de la Spinoasa-Iași³⁹ și Oituz-Bacău⁴⁰, ce au imprimate un decor asemănător. Tot lucrate cu mîna sînt și tipsiile (fig. 6/1-6), ce mai apar în etapele timpurii ale culturii Dridu semnalate prima dată pentru această epocă la Spinoasa-Iași.⁴¹ În așezările aparținînd culturii Dridu din fazele ei de maturitate, aceste tipsii nu mai sînt prezente.

Prezența ceramicii modelate cu mîna, alături de ceramica lucrată la roată, în fazele timpurii ale culturii Dridu din Moldova, a fost confirmată de toate descoperirile din ultima vreme. O astfel de concluzie se contura de fapt încă în urma rezultatelor de la Hlincea⁴². Cercetă-

39 Anton Nițu, Dan Teodor, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 489, fig. 5/2.

40 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 253, fig. 12/10.

41 Anton Nițu, Dan Teodor, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1969, p. 489, fig. 5/3-4.

42 M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, *op. cit.*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 691; M. Petrescu-Dîmbovița, *Slovebské sídliská v Moldavské oblasti Rumunská*, în *Slov. Arch.*, VI, 1958, 1, p. 214 și urm.

rile ulterioare de la Suceava⁴³, Spinoasa⁴⁴, Dănești⁴⁵, Băiceni⁴⁶, Brășăuți⁴⁷, Oituz-Bacău⁴⁸, Izvoare-Bahna⁴⁹, Berești-Bistrița⁵⁰ etc. au adus noi dovezi care vin să dea mai multă consistență acestei observații.

În așezările Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, predomină ceramica lucrată la roată. Se întâlnește o categorie de ceramică lucrată la roată înceată și o a doua categorie lucrată la roată rapidă. Vasele lucrate la roata înceată, au fost confecționate în general din pastă de categoria a doua (care conține în compoziția ei cioburi pisate). Uneori însă, în compoziția pastei din care sînt confecționate aceste vase, alături de cioburi pisate se găsesc și microprundișuri. Vasele lucrate la roata înceată, sînt în general de tipul vaselor-borcan de mărime mijlocie, cu buza răsfrîntă, gîtul puțin conturat, umerii prelinși și corpul bombat.

Vasele lucrate la roata rapidă, sînt confecționate din pastă de bună calitate (grupa a și c). În general formele de vase sînt aproximativ aceleași și în cazul cînd sînt confecționate la roata înceată și cînd sînt lucrate la roata rapidă.

În funcție de forma vaselor-borcan, de curbura buzei, forma ei și a umărului putem deosebi mai multe variante ale acestui tip de vas (lucrat atît la roata înceată cît și la roata rapidă)

a/ Vas-borcan de mărime mijlocie, cu buza puternic arcuită spre exterior, cu marginea ușor rotunjită, gura largă, avînd umerii conturați. Fundul vaselor este puțin îngroșat și are diametrul mai mic decît al gurii. Pe suprafața corpului vaselor sînt ornamente formate din fascicule de linii orizontale sau caneluri mai înguste sau mai late, precum și linii vălurite. Deseori există combinații între motivele formate din linii orizontale și motivele constituite din linii vălurite. Acest tip de vas se întîlnește la Bîtca-Oituz, Brășăuți, Izvoare-Bahna, Poiana-Dulcești, Berești-Bistrița etc. (fig. 8/2; fig. 9/6; fig. 10/5,6; fig. 11/2,5; fig. 14/1 fig. 16/3, 4, 7-9).

b/ Vas-borcan, de mărime mică sau mijlocie, cu buza destul de înaltă, arcuită, tăiată drept sau rotunjită. Corpul acestor vase este deseori mai bombat, umerii prelinși, iar fundul destul de îngroșat. Diametrul fundului este mai mic decît diametrul gurii. Suprafața corpului vaselor este ornamentată cu fascicule de linii orizontale sau caneluri, precum și cu linii vălurite, simple sau dispuse în fascicule. Uneori, întîlnim motive rezultate din combinația liniilor orizontale (simple sau în fascicule) cu linii vălurite (simple sau în fascicule). Acest tip de vas

43 M. D. Matei, *op. cit.*, în SCIV, X, 1959, 2, p. 418 și urm., idem *Die slawischen Sie dlungen von Suceava (Nordmoldau, Rumänien)*, în Slov. Arch., X, 1962, 1, p. 159 și urm.

44 A. Nițu și D. Teodoru, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 488-490; D. Teodor și Em. Zaharia, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 36-38.

45 M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 53-56.

46 I. Ioniță, V. Spinei, *Așezarea prefeudală de la Băiceni-Siliște*, în A.M., VII, 1972, p. 307 și urm.

47 V. Spinei și Dan Monah, *Așezarea prefeudală de la Brășăuți*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 371 și urm.

48 Dan Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *op. cit.*, în *Carpica*, 1969, p. 310-312.

49 Săpături efectuate de I. Mitrea în 1971. Materialul este inedit.

50 Săpături efectuate de I. Mitrea în 1971. Materialul este inedit.

se întâlnește la Suceava-Drumul Național, Brășăuți, Bîtca-Oituz, Izvoare-Bahna, (fig. 8/6 ; fig. 10/4 ; fig. 11/6 ; fig. 14/8 ; fig. 18/6,9).

c/ Vas-borcan de mărime mijlocie cu buza destul de scurtă și răsfrîntă în afară, tăiată drept sau rotunjită. La aceste vase, gîtul aproape că nu se observă, în schimb umerii sînt bombați, corpul reliefat, fundul îngust și puțin mai îngroșat. Pe suprafața vasului sînt ornamente formate din linii horizontale sau vălurite, dispuse simplu sau în combinații. Uneori, apare un ornament format din fascicule de linii vălurite și pe buza interioară a vasului. Acest tip de vas este întâlnit în așezările de la Suceava-Drumul Național, Bîtca-Oituz, Berești-Bistrița, Izvoare-Bahna, (fig. 8/1 ; fig. 9/1 ; fig. 12/1, 2, 4 ; fig. 14/2, 4 ; fig. 15/1 ; fig. 16/3).

d/ Vas-borcan de mărime mijlocie sau mare, avînd gura largă, buza destul de mică și puțin trasă în afară. Umerii, la aceste vase, sînt aplatisați, corpul puțin bombat, iar fundul îngust și îngroșat. Aceste vase sînt ornamentate cu motive din linii horizontale și în val, dispuse în șiruri sau alternînd. Se întîlnesc și ornamente executate cu pieptenele, dispuse în șiruri oblice. Vase de acest tip se întîlnesc în așezările de la Bîtca-Oituz, Izvoare-Bahna, Poiana-Dulcești, Brășăuți, (fig. 10/1 ; fig. 13/5 ; fig. 18/1, 2).

e/ Vas-borcan de mărime mijlocie, avînd corpul aproximativ bi-tronconic. Buza la aceste vase este în mod obișnuit scurtă și răsfrîntă, fiind tăiată drept sau rotunjită și prezentînd uneori o ușoară șanțuire în exterior. Diametrul fundului la aceste vase este aproape egal cu diametrul gurii. Și aceste vase sînt ornamentate cu motive formate din linii horizontale, linii vălurite sau caneluri. Acest tip de vase este întâlnit în așezările de la Bîtca-Oituz, Izvoare-Bahna, Brășăuți etc. (fig. 12/3 ; fig. 13/4 ; fig. 16/1).

f/ Vas-borcan de mărime mijlocie, cu gura largă, buza mult răsfrîntă în exterior, gîtul distinct, umerii conturați și bombați, corpul vaselor e mai zvelt, fundul subțire, cu diametrul în general mai mic decît diametrul gurii. Unele din aceste vase au buza rotunjită, gîtul scurt, corpul mai bombat și fundul îngust (fig. 16/8).

Alteori, vasele din această variantă, au buza teșită în afară, sînt aproape fără gît, dar cu corpul bombat (fig. 8/5 ; fig. 12/1). Sînt și vase, care fac parte din această variantă, ce prezintă o buză îngroșată, în formă de colac, puțin răsfrîntă în afară. (fig. 8/2 ; fig. 10/6 ; fig. 11/1 fig. 14/6). Unele din aceste vase au fundurile ștampilate (fig. 14/3).

În regiunea dintre Carpați și Siret, în cadrul complexelor de tip Dridu, nu au apărut pînă în prezent căldări de lut, puse în legătură cu populațiile nomade (pecenegi, cumani). În Moldova, această categorie de vase (căldări sau cazane de lut) este atestată pînă acum numai în regiunea dintre Prut și Siret, prin descoperirile de la Hlincea, Spi-noasa, Dănești⁵¹ etc.

Ceramica lucrată la roată este bogat ornamentată. Vasele confecționate din pastă, aparținînd grupelor a și b (cu cioburi în pastă sau, de obicei, cu microprundișuri fine și nisip) sînt decorate fără excepție prin incizii realizate cu ajutorul unui pieptene (sau alt instrument cu

⁵¹ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în SCIV, 19, 1968, 2, p. 262.

dinți, asemănător unui pieptene), care lasă în pasta moale a suprafeței vasului, benzi și șanțulețe late sau mai fine după cum este instrumentul. Această tehnică de realizare a decorului este specifică întregului complex Dridu din vasta sa arie de răspândire⁵².

Elementele de bază în realizarea ornamentului pe ceramica de tip Dridu sînt: striurile (orizontale, oblice sau verticale) benzile în val și împunsăturile. Toate aceste forme ornamentale sînt realizate cu același instrument. Din punct de vedere al ornamentării, ceramica Dridu, cunoaște o mare variație de motive. Marea majoritate a vaselor sînt ornamentate pe gît, umeri și circa 2/3 din suprafața corpului lor. Se întîlnesc și vase care prezintă ornamente pe partea interioară a buzelor sau pe marginea lor în exterior (fig. 9/2 ; fig. 16/2, 10). Unele exemplare de vase, prezintă ornamente pe întreaga suprafață a corpului pînă aproape de fund.

Striurile orizontale sînt aproape nelipsite din decorul tuturor vaselor. Liniile orizontale incizate pot fi dispuse continuu (fig. 8/1 ; fig. 10/6 ; fig. 14/2 ; fig. 15/6), în benzi care să alterneze cu benzi de linii vălurite, (fig. 11/3, 6 ; fig. 12/6, 7 ; fig. 14/1 ; fig. 18/7), pot fi executate cîte una, cu oarecare distanță între două linii (fig. 15/4 ; fig. 18/9) sau formînd așa-numitele portative (fig. 14/5). Liniile în val, de obicei, formează benzi (fig. 9/6 ; fig. 10/1, 3, 5 ; fig. 11/2, 6 ; fig. 12/3, 6, 7 ; fig. 13/7 ; fig. 14/1,8 ; fig. 17/9 ; fig. 18/5,7).

Benzile de linii vălurite alternează uneori cu benzile de linii orizontale, fără să se întretaie (fig. 9/4 ; fig. 11/3, 6 ; fig. 12/7 ; fig. 14/1). Alteori, benzile de linii vălurite, taie liniile orizontale (fig. 12/6, 7 ; fig. 13/7 ; fig. 14/6). Sînt și cazuri cînd liniile orizontale au fost trase după executarea ornamentului în val (fig. 10/2, 3 ; fig. 11/5 ; fig. 13/2). La unele vase, peste cîmpul incizat cu linii orizontale, s-au trasat benzi de linii vălurite, oblice sau verticale.

Benzile vălurite au uneori bucla valului mai strînsă, alteori ondulațiile sînt foarte largi (fig. 8/1, 5 ; fig. 12/6 ; fig. 14/1, 7 ; fig. 15/6 ; fig. 16/1, 7). Deseori liniile vălurite sînt dispuse în formă de ghirlande (fig. 12/4 ; fig. 16/3). Destul de rar se întîlnește și decorul format din linii vălurite singulare, distanțate, trase oarecum în neorînduială (fig. 10/1).

Pe ceramica Dridu, se mai întîlnește ca motiv ornamentale, canelura, care poate fi mai îngustă (fig. 8/2 ; fig. 15/4 ; fig. 18/7, 8) sau mai lată (fig. 8/6 ; fig. 10/5). În genere, canelura nu este combinată cu alte motive ornamentale. Dintre motivele ornamentale, întîlnite mai rar pe ceramica Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, mai menționăm pe acelea formate din linii punctate orizontal, în zig-zag, oblice (fig. 8/4 ; fig. 13/5 ; fig. 18/1, 4) sau dispuse în formă de crenguță (fig. 18/3) precum și gropițele dispuse de obicei pe gîtul vaselor (fig. 8/1 ; fig. 9/2, 3 ; fig. 18/2).

Pe vasele lucrate din pastă fină, cenușie, (pastă aparținînd grupei c) se întîlnește, cel mai des, decorul obținut prin lustruire, constînd din linii verticale, orizontale și în rețea (fig. 19/2-5). În unele cazuri, orna-

52 Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu...*, București, 1967, p. 81.

mentele executate prin lustruire sînt combinate cu linii incizate, orizontale sau oblice (fig. 19/2-3).

Pe ceramica fină se mai întîlnește, destul de rar, și decorul format din cameluri (fig. 19/7,9) sau din linii punctate, dispuse oblic (fig. 19/1).

Din analiza motivelor ornamentale întîlnite pe ceramica Dridu, din regiunea dintre Carpați și Siret, rezultă varietatea și bogăția acestor motive. Această caracteristică, (ornamentarea foarte bogată și variată) este specifică ceramicii din întreaga arie de răspîndire a culturii Dridu.

Atît forma vaselor, cît și motivele ornamentale, specifice culturii Dridu, sînt de vechi tradiție locală, avîndu-și rădăcinile în formele și motivele din veacurile anterioare⁵³.

Una din problemele cele mai importante, privind cultura Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, ca și din întregul teritoriu de la răsărit de Carpați, o constituie încadrarea ei cronologică.

Cultura Dridu debutează în această regiune printr-o fază cunoscută sub numele de protodridu⁵⁴, în care apar unele elemente noi, prin a căror dezvoltare se va ajunge la cultura Dridu deplin formată. Elementele caracteristice culturii protodridu din regiunea dintre Carpați și Siret au fost surprinse la Suceava-Drumul Național (nivelul II), la Oituz-Bacău (faza I), la Brășăuți, Izvoare-Bahna și Berești-Bistrița. Datarea începutului acestei etape ne este sugerată de situația stratigrafică de la Suceava-Drumul Național. Aici s-a observat că semibordeiele din nivelul II se suprapun peste locuințele de tipul bordeielor de nivelul I, folosind parțial aceeași groapă și avînd aceeași orientare⁵⁵. Pentru bordeiele din nivelul I de la Suceava-Drumul Național, s-a admis, pe bază de analogii, datarea lor în secolul al VII-lea. Avînd ca punct de reper datarea nivelului I de la Suceava-Drumul Național, se admite ca datare pentru nivelul II din aceeași așezare, secolul al VIII-lea e.n.⁵⁶. În afara observațiilor stratigrafice, pentru datarea în secolul al VIII-lea a nivelului II de la Suceava-Drumul Național, pledează ponderea ceramicii lucrată la roată, dintr-o pastă în compoziția căreia există nisip și microprundișuri, motivele ornamentale formate din benzi de linii vălurite, precum și prezența fragmentelor ceramice fine, de culoare neagră-cenușie, decorate cu caneluri. O ceramică lucrată la roată, dintr-o pastă avînd în compoziție nisip și microprundișuri și decorată cu motive din benzi de linii vălurite și drepte întîlnim și în așezările de la Oituz-Bacău, Brășăuți, Izvoare-Bahna, Berești-Bistrița.

Elementele fazei protodridu, din regiunea dintre Carpați și Siret ca și din întreaga Moldovă, se datează în perioada dintre începutul secolului al VIII-lea și mijlocul secolului al IX-lea. În sprijinul datării acestei faze în secolul al VIII-lea și prima jumătate a secolului al

53 Eugenia Zaharia, în monografia *Săpăturile de la Dridu . . .*, face o minuțioasă analiză a originii formelor de vase și motivelor ornamentale. Unele aspecte ale problemei au fost analizate și prezentate de Eugenia Zaharia în studiul apărut în *Dacia, N.S.*, > V, 1971, p. 269 și urm.

54 Pentru conceptul de cultură protodridu, vezi I. Nestor, *op. cit.*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, 3, p. 404 și urm.

55 M. D. Matei, *op. cit.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 418 și urm.

56 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 271.

extracarpatiche ale României, deoarece este sigur că aceste elemente nu au putut fi vehiculate mai înainte aici de alte populații migratoare³⁶.

Din cele expuse, fără îndoială succint, relativ la unele probleme privind pătrunderea și stabilirea slavilor în regiunile extracarpatiche ale României, așa cum apar ele ca urmare a contribuțiilor aduse de cercetările arheologice întreprinse mai recent, pot fi reținute cu rezerva ce se impune din caracterul încă incomplet al cercetărilor, următoarele constatări :

1. În contradicție cu izvoarele scrise cunoscute care se referă la acțiuni militare temporare, nu se poate admite o pătrundere și o stabilire în masă a slavilor pe teritoriul României în general în prima jumătate a secolului al VI-lea.

2. Deplasarea în masă și așezarea durabilă a slavilor în regiunile dunărene, ca de altfel și în cele central Europene, se petrece de abia în a doua jumătate a secolului al VI-lea, în acest sens, un rol deosebit revenind avarilor.

3. Slavii vehiculează în regiunile în care vor pătrunde o cultură materială primitivă, parțial influențată, ca urmare a vecinătății din teritoriile inițiale de migrație și a unor contacte, de elemente balte, fino-ugrice și germane orientale târzii.

4. Pe baza repartiției geografice atât a elementelor slave timpurii cât și a elementelor culturale neslave împrumutate de ei, pot fi stabilite drumurile de pătrundere ale triburilor vechi slave.

5. Principalul drum de pătrundere în regiunile extracarpatiche ale României a fost pe valea Siretului și nord estul cîmpiei dunărene. O ramură a acestui drum trecea prin pasurile Carpaților Orientali, în sud-estul Transilvaniei.

6. Inexistența urmelor slave timpurii în Dobrogea arată că stabilirea slavilor aici s-a petrecut de-abia pe la mijlocul secolului al VII-lea.

7. Datele cunoscute pînă în prezent dovedesc că în restul teritoriului românesc slavii s-au așezat, de asemenea, mai târziu decît în regiunile răsăritene, probabil în cursul secolului al VII-lea.

Fără îndoială că, în legătură cu pătrunderea și stabilirea slavilor pe teritoriul României pot fi încă discutate și clarificate o serie de probleme de o mare importanță pentru cunoașterea perioadei în care a avut loc definitivarea procesului de formare al poporului și a limbii române.

36 În ultima vreme referitor la migrația slavilor în sud-estul Europei au fost publicate o serie de ipoteze noi, un interes deosebit prezentînd studiile lui J. Werner : *Zur Herkunft und Ausbreitung der Anten und Sklavenen*, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, voi. I, Belgrad, 1971, p. 243—252, precum și în limba rusă, în SA 4, 1972, p. 102—114, în care se ocupă parțial și de teritoriul României. Eroarea unora din concluziile formulate de cercetătorul german cu privire la teritoriul țării noastre în secolele V-VII (de exemplu Cultura Ipotești-Cîndești, Bratei, Costișa—Botoșana), se datorează faptului că nu a luat în considerație întreaga bibliografie apărută în legătură cu această problemă, interpretînd evident subiectiv chiar unele din rezultatele pe care le-a folosit.

Lipseasc pag. 129 - 144
Și sunt înlocuite cu 113 - 128

mentele executate prin lustruire sînt combinate cu linii incizate, orizontale sau oblice (fig. 19/2-3).

Pe ceramica fină se mai întîlnește, destul de rar, și decorul format din caneluri (fig. 19/7,9) sau din linii punctate, dispuse oblic (fig. 19/1).

Din analiza motivelor ornamentale întîlnite pe ceramica Dridu, din regiunea dintre Carpați și Siret, rezultă varietatea și bogăția acestor motive. Această caracteristică, (ornamentarea foarte bogată și variată) este specifică ceramicii din întreaga arie de răspîndire a culturii Dridu.

Atît forma vaselor, cît și motivele ornamentale, specifice culturii Dridu, sînt de veche tradiție locală, avîndu-și rădăcinile în formele și motivele din veacurile anterioare⁵³.

Una din problemele cele mai importante, privind cultura Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, ca și din întregul teritoriu de la răsărit de Carpați, o constituie încadrarea ei cronologică.

Cultura Dridu debutează în această regiune printr-o fază cunoscută sub numele de protodridu⁵⁴, în care apar unele elemente noi, prin a căror dezvoltare se va ajunge la cultura Dridu deplin formată. Elementele caracteristice culturii protodridu din regiunea dintre Carpați și Siret au fost surprinse la Suceava-Drumul Național (nivelul II), la Oituz-Bacău (faza I), la Brășăuți, Izvoare-Bahna și Berești-Bistrița. Datarea începutului acestei etape ne este sugerată de situația stratigrafică de la Suceava-Drumul Național. Aici s-a observat că semibordeiele din nivelul II se suprapun peste locuințele de tipul bordeielor de nivelul I, folosind parțial aceeași groapă și avînd aceeași orientare⁵⁵. Pentru bordeiele din nivelul I de la Suceava-Drumul Național, s-a admis, pe bază de analogii, datarea lor în secolul al VII-lea. Avînd ca punct de reper datarea nivelului I de la Suceava-Drumul Național, se admite ca datare pentru nivelul II din aceeași așezare, secolul al VIII-lea e.n.⁵⁶. În afara observațiilor stratigrafice, pentru datarea în secolul al VIII-lea a nivelului II de la Suceava-Drumul Național, pledează ponderea ceramicii lucrată la roată, dintr-o pastă în compoziția căreia există nisip și microprundișuri, motivele ornamentale formate din benzi de linii vălurite, precum și prezența fragmentelor ceramice fine, de culoare neagră-cenușie, decorate cu caneluri. O ceramică lucrată la roată, dintr-o pastă avînd în compoziție nisip și microprundișuri și decorată cu motive din benzi de linii vălurite și drepte întîlnim și în așezările de la Oituz-Bacău, Brășăuți, Izvoare-Bahna, Berești-Bistrița.

Elementele fazei protodridu, din regiunea dintre Carpați și Siret ca și din întreaga Moldovă, se datează în perioada dintre începutul secolului al VIII-lea și mijlocul secolului al IX-lea. În sprijinul datării acestei faze în secolul al VIII-lea și prima jumătate a secolului al

53 Eugenia Zaharia, în monografia *Săpăturile de la Dridu* ..., face o minuțioasă analiză a originii formelor de vase și motivelor ornamentale. Unele aspecte ale problemei au fost analizate și prezentate de Eugenia Zaharia în studiul apărut în *Dacia, N.S.*, V, 1971, p. 269 și urm.

54 Pentru conceptul de cultură protodridu, vezi I. Nestor, *op. cit.*, în *Revue roumaine d'histoire*, III, 1964, 3, p. 404 și urm.

55 M. D. Matei, *op. cit.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 418 și urm.

56 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 271.

drumul comercial ce trecea prin țara lui Petru Mușat spre coloniile genoveze din sud, de la Caffa (în Crimeia), Chilia și Cetatea Albă⁹. Drumul acesta de negoț prin Moldova, ce făcea legătură între Orient și Occident, prezenta pentru orașele și statul polono-lituanian același interes ca drumul spre Baltica¹⁰, dacă nu chiar unul ceva mai mare. De aici rezultă importanța pe care statul polon o acorda Moldovei și omagiului depus de domnitorii moldoveni. Dacă în 1370, de pildă, moldovenii erau aceia care vedeau în ocuparea tronului polonez de către Ludovic cel Mare al Ungariei o amenințare pentru ei din partea statului maghiar¹¹, în 1444, în schimb, era rîndul dietei poloneze să se intereseze de Moldova și să sfătuiască pe Ștefan al II-lea al Moldovei ca acesta să depună omagiu în fața lui Vladislav III (care primise și coroana maghiară) *numai* în calitate de vasal al Poloniei și *nicidecum* și al Ungariei¹². De altminteri și interesele statului feudal maghiar în Moldova erau în bună măsură legate tot de nevoia asigurării comerțului, prin Transilvania și Moldova, spre gurile Dunării și Mare¹³.

La rîndul lor domnitorii, și chiar boierii moldoveni de la finele secolului al XIV-lea, încheind alianța cu Polonia, în afara asigurării protecției în fața atacurilor externe, aveau mari interese în protejarea și dezvoltarea producției de mărfuri și a relațiilor de schimb în Moldova¹⁴. Lăsînd la o parte faptul că din mărfurile produse în țară o zecime se cuvenea domnitorului ca stăpîn suprem al întregii țării (dominium eminens), iar din cele aflate în tranzit domnia își alegea cea dintîi cele necesare, că domnul moldovean își avea proprii reprezentanți în orașele poloneze care-i vindeau produsele și-i reprezentau interesele¹⁵, dar însăși constatarea că boierii moldoveni considerau, încă de timpuriu, Liovul ca furnizorul lor normal¹⁶, nu mai lasă nici o îndoială asupra intereselor comune ale celor două state vecine în apropierea politică a lor.

Paralel însă cu aceasta are loc și mutarea capitalei Moldovei de la Siret la Suceava. Această nouă acțiune a lui Petru Mușat cu greu își poate găsi o altă explicație decît aceea că în timp ce Siretul era situat în apropierea graniței cu Polonia, de unde atacurile prin surprindere nu erau excluse — așa cum demonstrase de altminteri campania polonă din 1377 — și într-un loc deschis și greu de apărut¹⁷. Suceava, în schimb, fiind mai depărtată atît de Ungaria cît și de Polonia, mai beneficia și de avantajul unei poziții dominante și a unor multiple

⁹ Această cale de comerț este menționată înainte de 1382. Vezi P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul mediu, în Interpretări românești*, 1947, p. 108.

¹⁰ *Ibidem*, p. 119.

¹¹ Zdzisław Spieralski, *Kampania Obertynska*, 1531 roku, Varșovia, 1962, p. 60.

¹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Barbu T. Cîmpina, *Cercelări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 71.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 111.

¹⁶ Barbu T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării* *loc. cit.*, p. 216.

¹⁷ M. D. Matei, *op. cit.* p. 70.

posibilități de fortificare. Ca urmare a acestei situații, la Suceava se și ridicaseră în acest timp două impunătoare cetăți din piatră: mai întâi Cetatea de la Scheia, de pe latura de nord-vest a orașului Suceava și apoi Cetatea de Scaun, situată pe latura de răsărit a orașului. Fiindcă acum, în perioada imediat următoare atacului polon din 1377 are loc, în limitele statului moldovean de atunci și în timpul domniei voievodului Petru Mușat (1375—1391) — ridicarea celor *dintii* cetăți de piatră, menite să impună și să reprezinte autoritatea centrală pe întregul teritoriu al țării și să apere totodată atât viitoarea capitală, cât și alte centre importante din punct de vedere economic și militar. Prin construirea celor două cetăți de la Suceava, a Cetății Neamțului și, foarte posibil și a celor de la Hotin și Țețina, s-a constituit în Moldova epocii lui Petru Mușat nucleul principal al unui sistem unitar de apărare, sistem întemeiat pe puternicile cetăți domnești lucrate din piatră.

Fiind situate pe principalele artere economice și înzestrate cu garnizoane puternice, cetățile nou ridicate contribuiau din plin și la dezvoltarea producției de mărfuri, asigurând securitatea transporturilor și desfacerea bunurilor, siguranța persoanelor și vămuirea mărfurilor aflate în tranzit.

Unificarea teritoriului statului feudal moldovean, înălțarea fortificațiilor, formarea și dezvoltarea orașelor ca centre de producție și de schimb, sînt urmări firești ale liniștei interne, asigurate de consolidarea autorității centrale în urma înlăturării dominației străine, și constituie, în același timp, baza amplificării producției interne.

Se cuvine a face aici precizarea că subliniind cum se cuvine rolul predominant al producției interne în progresul economic al țării în general și în crearea fortificațiilor în particular, nu trebuie neglijată nici un moment importanța schimbului și a căilor de comerț. Producția de mărfuri, schimbul și organizarea militară se găsesc într-o interdependență pe care clasicii marxismului au subliniat-o cu deosebire. „Este în firea lucrurilor — arăta Marx — ca îndată ce industria orășenească se separă de cea agricolă, produsele ei să devină de la început mărfuri și deci, vânzarea lor să necesite mijlocirea comerțului. Sprijinirea comerțului pe dezvoltarea orașelor, pe de o parte, și condiționarea acesteia din urmă de către comerț, pe de altă parte, sînt astfel de la sine înțelese”¹⁸.

Căile de comerț constituiau însă în același timp și direcții strategice, ducînd la centre importante din punct de vedere economic și militar, centre ce constituiau obiective strategice. Din acest punct de vedere este în afara oricărei îndoieli că primele cetăți de piatră ale Moldovei jucau un rol militar de prim ordin prin interzicerea căilor probabile de invazie.

Abia după și prin construirea acestor cetăți (și a unor fortificații urbane cum vom vedea de îndată), autoritatea centrală era consolidată asupra unui întins teritoriu iar căile de comerț prin țară aveau garantată buna desfășurare a transporturilor, aceasta din urmă întere-

18 K. Marx, *Capitalul*, III, partea întâia, p. 325.

sînd în cel mai înalt grad atît Moldova cît, mai cu seamă Polonia. Nu omitem, desigur, nici cealaltă funcție, la fel de importantă, pe care cetățile domnești (mai ales în Moldova) o vor avea în întreaga lor existență și anume pe aceea de a ține în ascultare și supunere forțele sociale supuse controlului lor — atît orășeni cît și țărani — și de a le opri în caz de nesupunere.

Abia după zidirea acestor cetăți erau create condițiile care să favorizeze, prin interese comune, apropierea politică dintre cele două state vecine. Abia acum putea Polonia să considere că interesele sale în Moldova pot fi într-adevăr asigurate și garantate de autoritatea voievodală de la Suceava¹⁹.

De aceea, revenind acum la discuția de mai înainte privitoare la inexistența în Moldova (și în Maramureș) a unei experiențe în construcțiile defensive din piatră și ținînd seama atît de răspîndirea tipului de cetate patruleter (folosit cum vom vedea îndată, la Cetatea Scheia, Cetatea de Scaun și Cetatea Neamțului), în regiunile polono-baltice, cît și de legăturile pe care vedem că Moldova le avea cu aceste regiuni, considerăm și noi că, într-adevăr, primele cetăți din piatră ale Moldovei au putut fi construite numai „sub influența și poate chiar cu ajutorul polonilor sau lituanienilor”²⁰, interesați direct în siguranța căilor de comerț prin Moldova și numai în acest sens, „dispuși să sprijine aspirațiile de libertate ale moldovenilor”²¹.

Cele dintii cetăți de piatră ale moldovenilor, cunoscute acum din punct de vedere tehnic grație cercetărilor arheologice, au în totalitate la bază planuri rectangulare, specifice și caracteristice regiunilor de cîmpie. Judecînd în funcție de felul oarecum bizar în care s-a aplicat la condițiile de teren ale Sucevei sau Neamțului planul de cetate rectangulară foarte potrivit și specific regiunilor de cîmpie, se pare că experiența anterioară a constructorilor chemați de voievodul moldovean se întemeia exclusiv pe astfel de planuri de vreme ce abaterile de la cel de bază sînt atît de mici și impuse fără îndoială de relieful deluros din nordul Moldovei. Așa, de pildă, pentru cetățile de la Scheia și de la Neamț, locurile și suprafețele restrînse de teren au impus abateri sensibile de la planul rectangular inițial. La Cetatea Scheia, datorită configurației terenului planul a căpătat forma unui romb cu laturile aproape paralele și egale, lungi de 36 m și groase de 3 m, avînd la colțuri cîte un turn rectangular sau romboidal în funcție de teren²². Tot astfel, Cetatea Neamțului deși prezintă un plan rectangular, cu zidurile de apus

19 Înainte de construirea unor puternice cetăți domnești în Moldova nu era exclusă posibilitatea jefuirii caravanelor de comerț. Faptul acesta cît și prezența unor negustori din Polonia pe teritoriul moldovean, încă înainte de încheierea alianței moldo-polone, sînt atestate de împrejurarea că la 9 februarie 1386 Roman, fratele și asociatul la domnie al lui Petru Mușat intervenea și da porunci în numele domnitorului în favoarea a patru negustori germani din Lemberg și Cracovia ce fuseseră prădați în Moldova. Al. Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwowa, Lemberg*, 1892, p. 56, actul din februarie 1386, apud P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București 1944, p. 233.

20 V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 290.

21 *Ibidem*.

22 Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, p. 31.

și de răsărit mai lungi cu cîțiva metri decît celelalte două (47 m și 40 m față de 38 m) aceeași suprafață redusă de teren de pe dealul Pleșuvul au impus constructorilor modificarea planurilor inițiale, de data aceasta prin dispunerea turnurilor de colț, de asemenea rectangulare, nu în exteriorul fortificației, cum era firesc, ci în interiorul acesteia²³. Aceeași suprafață constructivă redusă a determinat ca, atît la Cetatea Scheia cît și la Cetatea Neamțului, să nu existe, în afara turnurilor, alte construcții interioare, garnizoanele respectivelor cetăți fiind obligate să locuiască în turnuri. Numai la Cetatea de Scaun a Sucevei atît terenul cît și destinația de reședință voievodală au favorizat realizarea unui plan mai apropiat de cel inițial. Cetatea de Scaun are laturile de 36 × 40 m, iar la colțuri și pe mijlocul laturilor este dotată cu turnuri rectangulare (4 × 4 m) dispuse în exteriorul zidurilor. Mai mult, la Cetatea de Scaun, spre deosebire de celelalte două, existau construcții interioare, menite să adăpostească familia și anturajul domnului²⁴.

Rezultă, așadar, din cele relatate pînă aici, că pentru ridicarea primelor cetăți din piatră ale Moldovei, Petru Mușat a fost pus în situația de a apela la meșteri constructori din nord, din zonele baltice, experiența internă nepermițîndu-i, oricum, asemenea realizări.

În sprijinul acestei interpretări și, deci, a originii polono-baltice a tipului de cetate cu plan rectangular pare să vină și cetatea de la Diósgyör (Ungaria), cea mai apropiată analogie pe care o cunoaștem, sub raportul planului și cronologiei, cu Cetatea Neamțului mai ales²⁵. Într-adevăr, cetatea de la Diósgyör are plan pătrat, la colțuri turnuri interioare rectangulare și este construită de regele Ungariei Ludovic cel Mare după 1364 și înainte de 1381. Fiind zidită spre granița de nord-est a Ungariei, în vremea cînd, după moartea lui Cazimir cel Mare, regii maghiari Ludovic cel Mare și Sigismund de Luxemburg au condus și Polonia (1370—1384) socotim, împreună cu Radu Popa, că cetatea de la Diósgyör pare a indica o dată mai mult originea polono-baltică a acestui tip.

Importanța cetăților nou construite reiese cu pregnanță atît din omagiul din 1387 în care se spune ... „ne facem supuși cu omagiu, pe noi, poporul și țara noastră, cetățile Moldovei și celelalte domenii ...”²⁶, cît și din faptul că înainte de 1388 una din cetățile de la Suceava devenise reședință domnească de vreme ce, la această dată domnitorul înșuși se afla „în cetatea Sucevei”²⁷.

Dar, așa cum sugerăm mai înainte, analiza modului de apariție și de evoluție a cetăților moldovenești la sfîrșitul secolului al XIV-lea vădește că ele reprezentau, prin garnizoanele cu care erau înzestrate,

23 N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV XI, 1, 1960, p. 81-105. În aceeași problemă cf. Gh. Diaconu, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 535-552; Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1968, p. 27.

24 M. D. Matei *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, p. 109.

25 Marjalaki Kiss Lajos, Ferenczy Karoly, Beszih Andor, *A Diósgyőri vár, Borsad-Abovj-Zemplén Megye Műemelekei, Borsod megyei Nyomdaipari V. Műcsolt*, 1961. IV, p. 14, și urm. Cf. și Radu Popa, *op. cit.*, p. 27, căruia îi aducem și aici mulțumirile noastre pentru informațiile date în legătură cu cetatea de la Diósgyör.

26 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 600.

27 *Ibidem*, p. 604.

centre de dominare și conducere a unor regiuni întinse și etape în procesul de unificare a întregului teritoriu est-carpatic într-un singur stat.

În acest sens considerăm că este suficient să amintim numai că cercetătorii sînt în general de acord că în centrul și estul Europei teritoriul statului feudal ia ființă, în virtutea procesului social-economic intern, datorită legăturilor social-economice obiective dintre comunitățile aceluiași teritoriu, dar și prin „activitatea organizației militare a nobilimii feudale, a aparatului de constrîngere, a cnejilor, a voievozilor”²⁸. Or, dacă o asemenea situație este constatată în genere în centrul și estul Europei, cu atît mai firească ne apare ea în Moldova unde crearea statului se realizează mai tîrziu și în condițiile impuse de existența în jur a unor state puternice și cu tendințe expansioniste. Faptul acesta se constată, de altminteri, cu destulă ușurință atunci cînd se analizează mai stăruitor cetățile Moldovei lui Petru Mușat. Atît izvoarele scrise cît și datele arheologice atestă că în timpul acestui voievod în Moldova existau următoarele cetăți: Cetatea de Scaun a Sucevei, menționată documentar, după cum am văzut, începînd cu 10 ianuarie 1388; Cetatea Scheia, identificată și cercetată exclusiv pe cale arheologică și care pare că premerge cu puțin în timp Cetatea de Scaun; Cetatea Neamțului, menționată documentar începînd cu 2 februarie 1395 dar cu dovada arheologică fermă că a fost zidită în timpul lui Petru Mușatinul; cetățile Hotin, Țețina și Hmielov, menționate în timpul celui de al treilea domnitor mușatin, Ștefan, dar în legătură cu care există suficiente temeiuri să se considere că și ele datează dintr-o etapă anterioară.

Intr-adevăr, la 6 februarie 1395 boierii domnului moldovean Ștefan Mușat asigură pe regele polon că va fi depus omagiul de vasalitate și că nu vor fi discuții în legătură cu Colomeia și Pocuția, dar că în ceea ce privește însă cetățile Țețina și Hmielov se arată că *numai* voievodul Moldovei va fi în măsură să discute cu suzeranul său²⁹. Rezultă de aici ca la 1395 existau oarecari diferențe în legătură cu Pocuția stăpînită de poloni și cu Țețina și Hmielovul, intrate de mai multă vreme în componența statului moldovean. Pentru o deplină și justă înțelegere a faptelor considerăm însă necesar să revenim la evenimentele din timpul lui Petru Mușat cînd, după cum am văzut, se stabilea hotarul între Moldova și statul polono-lituanian al lui Vladislav Jagello.

În urma primului omagiu depus de Petru are loc și celebrul împrumut de 3000 ruble de argint făcut în 1388 de regele polon la domnul Moldovei³⁰ căruia îi zălogește, ca garanție a înapoierii sumei împrumutată, Haliciul cu întregul ținut în care intra și Pocuția. Suma împrumutată nu va fi restituită niciodată, ceea ce va provoca o serie de conflicte între cele două state pentru Pocuția. Cît privește cele două cetăți pomenite mai sus — Țețina și Hmielovul — se pare că aparțineau de la început statului moldovean întrucît regiunea în care se găsesc aceste

28 A. N. Nasonov, *Russkaia zemlia i obrazovanie teritorii drevnerusskogo gasudarstovo*, Moscova, 1951, p. 217.

29 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 610.

30 Petru Mușat acordă ca împrumut lui Vladislav Jagello suma de 3000 ruble și nu 4000 cît ceruse acesta. *Ibidem*, II, p. 604.

fortificații, și care poartă numele de Țara Șepenițului, intrase în componența statului moldovean după îndepărtarea de aici a dominației tătare în 1362³¹. Faptul acesta merită o subliniere aparte întrucât se pare că Țara Șepenițului este singura regiune ce a intrat în componența statului feudal prin eliberarea ei de sub dominația tătară și poate chiar prin ridicarea conducătorilor din Șepeniț la conducerea statului moldovean însuși. Este, se pare, cazul voievodului Petru Mușat însuși, a cărui origine încă necunoscută lasă posibilă eventualitatea ca membrii familiei Mușat să se fi ridicat din această zonă a Șepenițului eliberată de Bogdan I de sub dominația tătară. Faptul, relatat de Nicolae Iorga, că Petru Mușat păstrează pînă destul de tîrziu titlul de „staroste pentru ținuturile de curînd alipite la Moldova — Țara Șepenițului”³² pare să înlesnească o asemenea interpretare întărind în acest fel ipoteza unificării Șepenițului cu Moldova prin lupta comună împotriva tătarilor și prin ridicarea la tronul moldovean, după moartea lui Lațcu voievod în 1373, a familiei conducătoare din Șepeniț, familie reprezentată prin fiii Margareții și, se pare, ai lui Ștefan voievodul Șepenițului³³. Aceeași interpretare pare a fi în mod suplimentar susținută și de faptul că una din cetățile cunoscute ale acestei regiuni, cetatea Hmielov — fostă probabil reședință din pămînt și lemn a căpeteniilor Șepenițului³⁴, ca toate fortificațiile aparținînd formațiunilor politice prestatale — dispăre destul de curînd din documente, ceea ce lasă să se înțeleagă că nu mult după înglobarea ei în limitele statului feudal moldovean a încetat să mai existe, documentar locul ei fiind preluat de „Țara Șepenițului” unitatea teritorial-administrativă a Moldovei. Însuși faptul că s-a păstrat destul de tîrziu numele fostei autonomii locale sub forma de „țară” probează că avem de-a face cu o formațiune politică intrată în componența statului feudal, tot așa cum alte „țări”, de pildă, în Transilvania secolului al XIII-lea — Țara Bîrsei, Țara Făgărașului etc. — sînt considerate a reprezenta rămășițe ale unor formațiuni politice în aceste locuri³⁵.

Cît privește cealaltă cetate, Țețina, situația este și mai puțin clară deoarece, în condițiile lipsei cercetărilor arheologice, sîntem puși în situația de a opera exclusiv cu datele extrem de sărace și lacunare ale izvoarelor scrise. Ruinele ce se mai păstrau încă cu ani în urmă pe

31 Vezi mai sus nota 8.

32 N. Iorga, *op. cit.*, p. 225.

33 Ștefan Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII-XIV*, Biblioteca Institutului de istorie națională XIX, Sibiu, 1944, p. 52; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei...*, în *Studii*, IX, 4, 1956, p. 109. Cf. și Petru Tomaschek, *Cercetări noi despre Margareta Mușata*, Siret, 1927, p. 1-2, unde se sugerează ideea că în lupta dusă împotriva tătarilor, Bogdan I a eliberat voievodatul de Șepeniț condus de Ștefan iar acesta din urmă s-a căsătorit cu Margareta, fiica lui Bogdan, și, deci, sora lui Lațcu și în modul acesta „Țara Șepenițului”, a fost inclusă în limitele statului feudal Moldova. Ideea lui Tomaschek pare a fi întărită de relatarea arhiepiscopului Ioan de Sultaniech că Margareta Mușata ar fi fost o autohtonă convertită la catolicism. St. Papacostea, *Un căldător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii*, XVIII, 1, 1961, p. 173.

34 T. Bălan, *op. cit.*, p. 11 și urm.

35 Ștefan Pascu, în *Istoria medie a României*, partea întâi, București, 1959, p. 295.

creasta unui deal de lângă Cernăuți³⁶, nu permiteau să se distingă nici atunci decât „temelia unui turn de formă pătrată și un zid cu contrafort de pe latura de nord a cetății”³⁷. În asemenea împrejurări și ținînd seama numai de faptul că este vorba de o cetate din piatră, se pare, cu plan rectangular și cu turnuri patrâte, de genul celor construite în timpul lui Petru Mușat la Scheia, Cetatea de Scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului, și totodată de menționarea ei documentară începînd cu anul 1395, considerăm că n-a putut fi zidită decât de moldoveni în timpul celui dintîi voievod mușatin, odată cu celelalte cetăți de acest gen înălțate în timpul și sub conducerea acestui prim constructor moldovean de fortificații de piatră. Oricum ar fi, neîndoielnic rămîne faptul că la 1395 Hmielovul și Țețina constituiau certe realități moldovenești. Peste doi ani, la 3 februarie 1397, apare pentru prima dată menționat în documentele scrise și „Ștefan de Hotin”³⁸, ceea ce pare a indica funcționarea la această dată și a Cetății Hotin, construită și ea probabil tot în timpul lui Petru Mușat ca și Cetatea Neamțului unde am constatat că, deși documentar e menționată numai începînd cu anul 1395, cercetările arheologice au făcut din plin dovada că a fost zidită în timpul lui Petru³⁹.

Situația aceasta generală este confirmată, pe de altă parte, de un izvor scris extern, de o excepțională însemnătate, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și anume de cunoscuta listă a orașelor moldovenești, cuprinsă în lista generală a orașelor din vechile cronicile rusești. În acest document, datat în jurul anului 1390⁴⁰, se face în chip expres următoarea precizare: „Țîrgul Iași pe riul Prut, Țîrgul Roman pe Moldova, Neamț, în munții Piatra lui Crăciun, Suceava, Siret, Baia, Țețina, Colomeea, Cetățuia pe Ceremuș. Pe Nistru Hotin. Acestea sînt ... orașele moldovenești”⁴¹.

36 V. Vătășianu, *Istoria artei leudale în țările române*, I, București, 1959, p. 295.

37 *Ibidem*.

38 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 617.

39 Vezi mai sus nota 23.

40 Savantul sovietic M. N. Tihonov, propune datarea alcătuirii listei generale a orașelor din vechile cronicile rusești între anii 1387-1392, în *Istoričeskie zapiski*, vol. 40, Moscova, 1950, p. 218-219. Alexandru Andronic, care a publicat și comentat fragmentul cu orașele moldovenești, propune datarea acestuia în timpul domniei lui Petru Mușat (1375-1392). Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Romanoslavica*, XI, 1965, p. 210. În ceea ce ne privește, și ținînd seama numai de prezența în listă a orașului Roman, a cărui cercetare arheologică am efectuat-o în colaborare cu M. D. Matei, înclinăm a fi de acord mai degrabă cu M. N. Tihonov. După cum vom vedea îndată, existența orașului Roman nu poate fi admisă mai devreme de anul 1386.

41 Al. Andronic, *op. cit.*, p. 209 care sesizează, just după părerea noastră, atât faptul că Cetățuia de pe Ceremuș este de fapt cetatea Hmielov, cît și împrejurarea că orașul Colomeea apare în listă ca aparținînd Moldovei întrucît el fusese zălogit în anul 1388 de Vladislav Jagello lui Petru Mușat și va rămîne în stăpînirea Moldovei pînă în preajma anului 1395 cînd am văzut că boierii lui Ștefan Mușat asiguraseră pe Vladislav Jagello că nu vor mai fi discuții în problema Colomeei, *Ibidem*, p. 215. Citarea orașului Colomeea ca aparținînd Moldovei ar fi, deci, o altă dovadă că lista orașelor moldovenești a fost întocmită după 1388.

Din cele spuse pînă aici s-a desprins, credem, cu suficientă claritate ideea că în timpul domniei lui Petru Mușat, chiar dacă nu cuprindea încă decît numai jumătatea de nord a teritoriului românesc de la răsărit de Carpați, era înzestrată cu puternice fortificații și dispunea, deci, de o putere economică suficient de însemnată spre a putea suporta nu numai efortul material cerut de ridicarea acestor cetăți dar și posibilitatea de a acorda pe deasupra puternicului rege polon un împrumut de 3 000 ruble.

În această situație, efortul principal al statului moldovean se va îndrepta, de acum încolo, cu precădere spre sud unde rămăsese încă un însemnat teritoriu în stăpînirea feudalilor locali sau a tătarilor. Nu este, de aceea, întîmplător că dacă pentru epoca primului domnitor mușatin Cetatea Neamțului reprezenta cea mai sudică fortificație a statului moldovean, abia la sfîrșitul acestei domnii — în orice caz înainte de 1392 — Roman Mușat, primul domn ce se va intitula chiar de la început „Voievod al Moldovei și Domn al întregii Țări a Moldovei, din munte pînă la țărnuțul mării”⁴², completează sistemul de apărare a țării prin construirea celei mai sudice cetăți din interiorul Moldovei la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cetatea din lemn și pămînt de la Roman.

Datele furnizate de cercetările arheologice efectuate aici timp de mai multe campanii — și în primul rînd tehnica străveche a palisadelor cu construcții din lemn interioare și prezența stăruitoare a lui Roman în această fortificație — oferă dovezi aproape sigure că cetatea mușatină de la Roman a constituit sediul reprezentantului autorității centrale în zona de sud a Moldovei în timpul și imediat după includerea acesteia în limitele statului moldovean. Într-adevăr, datele tehnice ale construcției arată că palisada cetății era reprezentată de fapt de un șir de construcții din lemn acoperit cu pămînt, în măsură să adăpostească o garnizoană destul de numeroasă. Așadar cetatea din pămînt și lemn de la Roman avea scopul de a oferi adăpost reprezentantului autorității domnești venit în aceste părți cu scopul de a instaura și consolida autoritatea domniei din Suceava asupra regiunii sudice a Moldovei în acțiunea de unificare a întregului teritoriu moldovean, și prin aceasta un punct bine fortificat în calea unor eventuale atacuri venite atît din partea feudalilor locali, abia supuși statului feudal moldovean, cît și din partea eventualilor lor aliați, tătarii. În egală măsură cetatea nou construită va oferi protecție producției de mărfuri și relațiilor de schimb în această zonă, orașul medieval luînd naștere în jurul și sub protecția cetății mușatine.

Stabilindu-se, pe bază arheologică în principal, că cetatea din pămînt și lemn de la Roman a fost ridicată de Roman Mușat, fratele și probabil asociatul la domnie al lui Petru Mușat⁴³ — și în această calitate se pare că era și reprezentant al autorității centrale în această regiune abia intrată sub protecția și stăpînirea statului moldovean și, desigur, autor al acestei acțiuni — există acum posibilitatea unor pre-

42 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608.

43 P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 233.

cizări cronologice mai ferme în legătură cu data construirii cetății și, prin aceasta, a momentului cînd se înfăptuiește extinderea autorității statului moldovean pînă la Marea Neagră, operații pe care le constatăm deja consfințite în uricul lui Roman Voievod din 30 martie 1392.

Pe Roman Mușat îl întîlnim pentru prima dată în februarie 1386 în Moldova unde acționează în numele domnului de la Suceava în favoarea unor negustori din Lemberg, prădați în părțile sudice ale țării⁴⁴. Știrea aceasta pare să indice tocmai momentul în care domnia începea efortul de a asigura ordinea în interiorul întregii țări. La această dată constatăm, deci, că Roman începuse acțiunea, purtată în numele fratelui și domnului său din Suceava, de aducere la ascultare a sudului Moldovei. Or, tocmai în vederea acestei acțiuni a ridicat Roman Mușat cetatea sa din lemn și pămînt, o fortificație cu destinație oarecum temporară, după cum temporară era și misiunea ei, înzestrată însă cu amenajări complexe care să ofere protecție atît lui Roman și anturajului său cît și oastei pe care o comanda el însuși. Cercetările arheologice de aici au mai dovedit însă că în imediata apropiere a cetății din lemn și pămînt de pe malul stîng al riului Moldova, și sub protecția ei a luat imediat naștere o așezare de meșteșugari și negustori care deservea la început numai garnizoana cetății dar care se dezvoltă așa de rapid încît într-un interval de timp extrem de scurt se și fortifică cu șanț de apărare și palisade proprii: este vorba de orașul medieval Roman care ia naștere în acest fel și aproape concomitent cu cetatea mușatină de alături oferind pentru Moldova cel mai clasic exemplu de formare a unei așezări urbane lîngă și sub protecția unei fortificații.

Ținînd seama de faptul că la 30 martie 1392 Roman I dă cunoscutul său uric „în cetatea noastră a lui Roman voievod”⁴⁵ și că aproximativ în același timp, *lista orașelor moldovenești* menționează „Țîrgul Roman” ca deja existent, considerăm că ambele complexe — atît orașul cît și cetatea mușatină care, oricum, îl precede în timp chiar și cu foarte puțin — au fost realizate între 1386 și 1391. Prezența stăruitoare a lui Roman în cetatea care-i va purta mai tîrziu numele și dezvoltarea vertiginoasă tocmai din această cauză a așezării urbane de alături, care va prelua și va transmite pînă în zilele noastre numele aceluiași voievod întemeietor, se explică și condiționează atît prin activitatea susținută și intensă pe care o va fi desfășurat Roman în această parte a Moldovei⁴⁶, cît și prin obiceiul de instaurare în cazul asocierilor la domnie ca domnul asociat să aibe o altă reședință decît domnul care asociază. Situația aceasta o constatăm acum în cazul fraților asociați la

44 Vezi mai sus nota 19.

45 *DIR*, veacul XIV-XV, A. Moldova I (1384-1475), p. 2-3.

46 Și în alte părți de la vest și est de țara noastră se cunosc destule cetăți ridicate în acțiunea de unificare a teritoriului unor popoare, respectiv, în formarea teritoriului statelor feudale. Vezi, de pildă, rolul cetății Praga în stăpînirea teritoriului de la est de riul Vltava și în crearea statului feudal ceh. Jaroslav Kudrnáč, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 280-281. Pentru regiunile estice vezi cazul cetăților de la Raiki și Kolodaijin, identice din punctul de vedere al construcției cu cetatea de la Roman. P. A. Rappaport, în *MIA*, p. 103 și urm.

domnie în Moldova, Petru și Roman Mușat, dar o cunoaștem și din Țara Românească unde, aproximativ în aceeași perioadă, Mircea cel Bătrîn rezida mai mult în vechea capitală de la Argeș, pe cînd Mihail, fiul și asociatul său la domnie pune bazele Țirgoviștei unde petrece cea mai mare perioadă de timp ca domn asociat⁴⁷. În cazul lui Roman Mușat însă, atenția pe care acesta o va acorda cetății și orașului Roman și după anul 1391, cînd rămîne singur în Scaunul Moldovei, se explică și prin titulatura pe care o adoptă chiar de la începutul domniei și care sugerează că el, Roman I Mușat, fiind primul „Domn al întregii Țări a Moldovei din munte pînă în țărmlul mării”⁴⁸ avusese pînă atunci (30 martie 1392) încă importante probleme de rezolvat în părțile sudice ale țării. Această titulatură are meritul de a preciza că abia la 30 martie 1392 statul moldovean ajunsese să stăpînească țărmlul Mării Negre și că, deci, la această dată, colonia genoveză de la Cetatea Albă intrase în stăpînirea domnului Moldovei. Faptul ni se pare cît se poate de firesc dacă ținem seama de situația precară în care se găseau coloniile genoveze de la Dunăre și Mare la sfîrșitul secolului al XIV-lea datorită pericolului permanent al tătarilor de dincolo de Nistru sau al turcilor ce se impuseseră în sudul Dunării. Așa cum genovezii de la Chilia nu vor avea altă ieșire decît aceea de a se supune, în anii 1403 sau 1404, lui Mircea cel Bătrîn, personalitate politică de prim rang ce le putea asigura liniștea comerțului lor, tot așa credem că, ceva mai devreme, genovezii de la Cetatea Albă s-au supus energicului Roman Mușat. Trecerea celor două colonii genoveze la moldoveni și, respectiv la munteni este explicată atît prin situația politică ivită — Roman I își impusese stăpînirea pînă la Marea Neagră, deci pînă la Cetatea Albă, iar Mircea cel Bătrîn, cucerind Dobrogea, va stăpîni pînă la Chilia — cît și prin interesele comerciale diferite pe care cele două emporii genoveze de la Dunăre și Mare le aveau: în vreme ce Chilia era legată mai cu seamă de comerțul cu Țara Românească și Ungaria, colonia de la Cetatea Albă, în schimb, avea interese și legături mai puternice spre nord, prin Moldova și Polonia.

De altfel, și fără a anticipa cu nimic cele ce vor fi prezentate pe larg la locul potrivit, trebuie precizat că instaurarea stăpînirii muntene asupra Chilieii pare să ofere ea însăși răspuns la întrebarea care a suscitât atîtea discuții în legătură cu localizarea Chilieii. Date fiind, pe de o parte, absența totală a cercetărilor arheologice, iar pe de alta puținătatea și inconsistența izvoarelor scrise s-a ajuns în ultimii ani la formularea a două opinii distincte și opuse și anume 1) a existat o singură localitate Chilia, pe malul stîng al brațului cu același nume al Dunării, la Chilia Nouă, unde au stăpînit mai întîi bizantinii, apoi genovezii, muntenii și în cele din urmă moldovenii care, în timpul lui Ștefan cel Mare au refăcut și mărit vechea fortificație⁴⁹; 2) au existat două localități cu aceleași nume: Chilia Veche, situată în

47 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 55.

48 Vezi mai sus nota 42.

49 Opinie susținută de P. P. Panaitescu mai întîi în monografia *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, apoi, și mai cu seamă, în articolul *Legături moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95 și urm.

dreapta brațului dunărean Chilia unde, în Deltă, pe un grind înalt a funcționat Chilia bizantină, genoveză, munteană și apoi moldoveană; a existat apoi Chilia Nouă, situată în stînga brațului dunărean în fața Chiliei Vechi, unde Ștefan cel Mare a zidit din temelii o nouă cetate în 1479⁵⁰.

În lumina celor discutate pînă acum ni se pare mai greu de admis o stăpînire a lui Mircea cel Bătrîn la nord de brațul Chilia, acolo unde moldovenii abia-și instalaseră garnizoanele proprii. Mai lesne de înbrățișat ni se pare deci al doilea punct de vedere exprimat mai sus întrucît ni se pare mai firesc și în orice caz mai logic ca acela care stăpînea Dobrogea (în cazul de față Mircea cel Bătrîn) să stăpînească și Delta și, numai în cazul în care Chilia se afla în Deltă s-o dețină și pe aceasta. Evident că un răspuns definitiv și ferm nu-l vom putea avea decît atunci cînd cel puțin la Chilia Veche vor fi făcute ample cercetări arheologice.

Rezultă, din cele arătate pînă aici, că la sfîrșitul secolului al XIV-lea se poate considera încheiat procesul de unificare a teritoriului moldovean, în ciuda faptului că în afara lui va mai rămîne o vreme Cetatea Chilia și teritoriul din jur, stăpînite de munteni. Tot așa, din punct de vedere al fortificațiilor, se poate considera la acest sfîrșit de veac încheiată o primă etapă în procesul de fortificare a țării: în timpul voievozilor mușatini se puseseră oricum bazele celui dintîi sistem defensiv al țării, sistem legat direct de unificarea teritorială a statului moldovean⁵¹, de dezvoltarea și protejarea producției interne, a schimbului și, neîndoielnic, de apărarea tînărului stat împotriva tendințelor marilor puteri feudale de a-i submina existența.

Se poate concluziona deci că pînă la constituirea statului feudal populația locală folosea în exclusivitate tehnica construcțiilor defensive lucrate din lemn și pămînt, ca rezultat firesc al unei experiențe dobîndite vreme de mai multe secole anume în acest domeniu. După crearea statelor feudale românești, autoritatea centrală intervine cu hotărîre în lucrările de apărare organizînd construirea unor puternice cetăți din piatră și dezvoltînd pe o treaptă superioară străvechea tradiție locală a fortificațiilor din lemn și pămînt. Prin acțiunea energetică a autorității centrale — acțiune impusă de existența în vecinătate a unor state puternice și cu tendințe expansioniste — se crează în Moldova un sistem unitar de apărare bazat pe puternice cetăți dom-

50 Vezi mai ales C. C. Giurescu, *Principalele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 47-49; Idem, *În gura lui sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 206 și urm.

51 Demn de remarcat este faptul că ambele state feudale românești de la est și sud de Carpați, după ce parcurseră în a doua jumătate a secolului al XIV-lea aceleași etape ale consolidării politice, desăvîrșesc în același timp unificarea teritorială consolidînd concomitent autoritatea statului asupra întregului teritoriu locuit de români în evul mediu la răsărit și miazăzi de Carpați. Mircea cel Bătrîn și contemporanul său Roman I se intitulează aproape în același timp „singurul stăpînitor” al Țării Românești și respectiv al Moldovei, consfințind astfel încheierea unificării teritoriale a celor două state feudale românești. Cf. pentru Țara Românească P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I. București, 1938, p. 82, iar pentru Moldova, M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608.

nești zidite din piatră și pe cetăți din lemn și pământ, făcute tot din inițiativa voievodală acolo unde interesele majore ale țării impuneau aceasta.

Este meritul cercetării arheologice românești din ultimii ani de a fi demonstrat și stabilit că bazele acestui prim și unitar sistem de apărare a granițelor și interiorului țării cu cetăți puternice au fost puse de moldoveni în timpul voievodului Petru Mușat. Față de vremea când au fost construite și de tehnica generală de luptă a epocii, se apreciază că cetățile moldovene erau deosebit de puternice fiind construite după cele mai noi și mai moderne principii. Ele reprezintă monumente de tehnică militară de apărare caracteristică perioadei dinainte de introducerea artileriei în focul luptelor. Atât datele tehnice (grosimea zidurilor și turnurilor, șanțurile de apărare), cât și sistemul dispunerii lor în cuprinsul țării au făcut ca cetățile acestea să-și poată îndeplini în bune condiții sarcinile pînă cînd numai apariția artileriei la asedii a permis unei personalități excepționale cum a fost Ștefan cel Mare să dezvolte, să adapteze la noile condiții de luptă și să desăvîrșească acest prim sistem.

Generalizarea relațiilor de producție feudale în Moldova, a creșterii productivității muncii, a activităților meșteșugărești și comerciale protejate de domnie, toate acestea au constituit baza materială a efortului deosebit pe care l-a însemnat crearea sistemului defensiv al țării Moldovei. Fiindcă, așa cum arăta Fr. Engels, „armamentul, structura, modul de organizare, tactica și strategia depind înainte de toate de gradul de dezvoltare a producției și de comunicațiile respective”⁵².

Dar progresele realizate în Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea pe plan economic și politic s-au concretizat, în afara celor discutate pînă acum, și în apariția unor centre producătoare de mărfuri și de schimb, anume orașele feudale moldovenești. Într-adevăr, dacă elemente ale vieții urbane sub formă de meșteșugari specializați vor fi existat la est de Carpați și înainte de formarea statului feudal — cum par să ateste cercetările de la Hlincea, Bîrlad, Echimăuți, Alcedar și din alte locuri — acestea au fost puternic lovite de invaziile pecenegi-tătare care au distrus aceste firave începuturi. Viața urbană în Moldova (și nu numai aici) se constată abia după constituirea unei autorități feudale. Nu există absolut nici o dovadă elocventă a anteriorității orașului feudal moldovean față de statul feudal însuși. Lăsînd la o parte faptul că atât documentele interne cât și cele externe (ne referim iarăși la mult discutata listă a orașelor moldovenești) menționează existența orașelor în Moldova *numai* începînd cu finele veacului al XIV-lea, dar nici cercetarea arheologică nu atestă o atare existență decît tot din această vreme. Pe baza cercetărilor arheologice s-a precizat că așezările de la Suceava, Siret, Iași, Piatra Neamț și Roman prezintă caracterele unor centre urbane de la finele secolului

52 Fr. Engels, *Anti-Dühring*, Ed. PMR, București, 1952, p. 195.

al XIV-lea și că unele, între care și Suceava, vădeau la mijlocul aceluiași secol doar „un avansat stadiu al procesului de urbanizare”⁵³. De aceea socotim foarte îndreptățită observația savantului sovietic Polianschi, după care „asigurarea veniturilor în bani și crearea unor centre comercial-meșteșugărești, adică a orașelor, a devenit sarcina principală a politicii economice a feudalilor”⁵⁴. Sarcina aceasta, îndeplinită în apusul Europei de diferite autorități feudale puternice, proprietare de domnii străjuite de fortificații proprii (castele ale marilor feudali, mănăstiri sau abații fortificate, acele „civitas”) a revenit în Moldova autorității centrale (domniei) ca stăpînă a întregii țări, deci și a teritoriului fiecărui oraș. Activitatea lui Roman I ni se pare a fi o ilustrare moldovenească a acestei situații cu valabilitate general europeană. De aceea, în pofida contestării lui de către unii istorici⁵⁵, noi considerăm că exprima o realitate răspunsul Divanului domnesc al Moldovei din 19 februarie 1872 dat unei întrebări a guvernului austriac: „Tot locul țării Moldovei dintru început locu domnesc a fost, și la locurile unde s-au socotit să fie ținuturi, le-au numit și le-au făcut ținuturi, cu locu împrejur îndestul, spre îndestularea orașenilor”⁵⁶.

Și mai importantă este însă, din punctul nostru de vedere, constatarea făcută tot pe baza cercetărilor arheologice, că cel puțin unele din orașele moldovenești au dispus de fortificații proprii lucrate din lemn și pămînt. Chiar dacă, pentru moment, datele arheologice pe care le avem la îndemînă în legătură cu existența fortificațiilor orașenești se referă numai la Siret, Suceava, Roman și Orheiul Vechi, nu este exclusă posibilitatea să se constate în viitor că și alte orașe moldovenești au dispus de fortificații proprii, despre unul dintre acestea existînd deja o informație scrisă⁵⁷.

Dacă problema absenței sau existenței fortificațiilor de caracter urban din Moldova a fost pînă acum considerată de istorici ca un element secundar, fie și datorită unor informații insuficiente și destul de lacunare, ultimele cercetări arheologice au dat în schimb o altă valoare fortificațiilor orașenești. Cu toate că fortificațiile urbane din Moldova acum cunoscute nu ofereau un maximum de eficacitate din punct de vedere al apărării — ca absolut toate fortificațiile similare de pretu-

53 M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orașenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 120.

54 F. I. Polianschi, *Despre producția de mărfuri în feudalism*, în *Analele Româno-Sovietice, Istorie*, 3, 1953, p. 92.

55 C. C. Giurescu, *Ținuturi sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, E.A., București, 1967, p. 10.

56 Th. Codrescu, *Uricariul*, Iași 1889, XI, p. 253. Cu deplin temei observă regretatul P. P. Panaitescu, în ultima sa lucrare, că „Stăpînirea domnului asupra orașelor moldovene nu provine, ca pentru restul țării din aplicarea *dominiului eminens*, ci este urmarea proprietății domnești asupra solului pe care s-au format ulterior ținuturile”, P. P. Panaitescu, *Orașe în Moldova*, în *Magazin istoric*, III, nr. 9 (30), sept., 1969, p. 17.

57 Este vorba de fortificația orașului Baia prezentată de Bonfinius astfel: „ligneam urbem vimineo muro circumseptam, a tribus repente partibus immisso incendio adoritur, maximus utrinque clamor et tumultus aboritur” Antonius Bonfinius, *Historia Pannonica*, ed. Colonia, 1960, p. 397.

tindeni — se caracterizează, în schimb, printr-o perfectă unitate a tehnicii de construcție folosite, anume aceea a șanțului de apărare și a valului de pământ adiacent armat cu palisadă din lemn.

Cea mai veche fortificație orășenească din Moldova cunoscută acum pe cale arheologică pare să fie cea de la Suceava. Șanțul de apărare de mici dimensiuni, palisada adiacentă (construită în forma clasică a două garduri duble din lemn umplute cu pământ) și valul de pământ adosat acesteia din urmă, ce delimitau redusa așezare urbană de aici se datează, în genere, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁵⁸. Și dacă din punct de vedere tehnic fortificația Sucevei se aseamănă cu aceea a Romanului, numai ordinea dispunerii în teren a elementelor componente ale fortificației sucevene este inversă decît cea firească în sensul că aici palisada nu este dispusă spre partea interioară (dispre oraș) a șanțului de apărare ci, dimpotrivă pe cea exterioară⁵⁹. În ceea ce privește perioada de funcționare a acestei prime fortificații nu s-a putut preciza mai mult decît că ea se întinde în general în perioada voievozilor mușatini pînă spre începutul domniei lui Alexandru cel Bun fără a avea, cel puțin deocamdată, o posibilitate certă de stabilire a unui raport cronologic între cetatea de piatră și fortificația orășenească de aici. La Roman, în schimb, situația este cu mult mai fericită în sensul că aici s-a făcut precizarea fermă că cetatea mușatină din lemn și pământ precede, chiar și numai cu foarte puțin, așezarea orășenească din jur și fortificațiile sale de care se leagă de altminteri în chip organic.

Prima și cea mai însemnată constatare pe care au prilejuit-o, sub aspect cronologic, cercetările arheologice de la Roman este aceea că nici în cuprinsul fortificației mușatine nici în afara ei nu s-au descoperit materiale arheologice care să dateze dintr-o perioadă anterioară momentului construirii cetății (ultimele decenii ale secolului al XIV-lea)⁶⁰. Și dacă pentru suprafața ocupată de cetatea mușatină constatarea aceasta capătă implicații deosebite, semnificația unei asemenea observații devine profundă și hotărîtoare dacă extindem observația și asupra teritoriului așezării medievale din jur. O atare situație ne obligă să contatăm că într-adevăr nașterea așezării civile, a cărei întindere cel puțin sîntem în măsură s-o cunoaștem datorită șanțului de apărare și palisadei ce-l mărginise, s-a produs — nu cu mult înainte de crearea statului feudal moldovean cum s-a susținut atîta fără temeiuri precise⁶¹ — ci după construirea cetății mușatine anume la sfîrșitul secolului al XIV-lea, la o dată ce corespunde începutului domniei lui Roman Mușat.

⁵⁸ M. D. Matei și L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes Moldaves au Moyen Age*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 321-330.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ M. D. Matei și L. Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și așezarea orășenească de la Roman*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul militar central, București, 1968, I, p. 31 și urm.

⁶¹ N. Grigoraș, *Cetatea „Smedorova” și Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman*, în *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 239-246; mai recent C. C. Giurescu, *Țiguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 69.

Dacă la Siret, cercetările arheologice abia inițiate au documentat numai existența șanțului de apărare al orașului din a doua jumătate a secolului al XIV-lea înfîrmînd, deocamdată cel puțin, tradiția despre existența aici a unei cetăți de la Sas Voevod⁶², la Orhei (R. S. S. Moldovenească) cercetătorii sovietici au stabilit existența la finele aceluiași secol a două linii de întărituri, ce fortificau în mod suplimentar platoul înalt și greu accesibil situat la 100-200 m deasupra riului Răut care-l înconjoară din trei părți, și care constau în șanțuri de apărare și valuri adiacente⁶³.

Deosebit de important este faptul că fortificații orășenești din lemn și pămînt de tipul celor cunoscute în Moldova la sfîrșitul secolului al XIV-lea au avut majoritatea centrelor urbane din Europa apuseană înainte de apariția fortificațiilor de piatră orășenești. Referindu-se la fortificațiile din lemn și pămînt ale orașelor apusene H. Pirenne, unul dintre cei mai buni cunoscători a lor arată că... „la plupart du temps, ils n'étaient défendus que par une solide palisade de bois percée de portes et entouré d'un fossé... Il est certain que cette grossière clôture de charpente n'avait d'autre but que de parer à coup de main. Elle constituait une garantie contre les bandits ; elle n'aurait pu résister à un siège en règle...”⁶⁴ Am reprodus această caracterizare întrucît ea se potrivește de minune și fortificațiilor orășenești din Moldova care se deosebesc de cele din apus numai prin apariția lor mai întîrziată pe scena istoriei și prin menținerea lor în aceeași înfățișare și în aceeași tehnică pe toată durata existenței lor ; centrele urbane moldovene nu vor cunoaște niciodată fortificațiile de piatră.

În schimb, cetățile din piatră vor cunoaște permanent o atenție deosebită din partea domniei. O recentă și deosebit de însemnată descoperire făcută în arhivele sovietice aduce mărturia, se pare elocventă, că cea mai veche parte de la Cetatea Albă — fortul inițial sau măcar o parte a acestuia — a fost făcută de către moldoveni în timpul domnitorului moldovean Iuga, căruia letopisețul de la Putna îi spune Ologul (1399 — februarie 1400)⁶⁵. Este vorba în fapt de descoperirea unui desen ce reproduce textul celei mai vechi inscripții, dispărute de mult, ce a fost descoperită la Cetatea Albă. Potrivit lui V. A. Voitehovschi, conținutul acestei inscripții, păstrat în desenul recent descoperit, este următorul „Distrugătorul dușmanilor Io Iuga. Sfîrșit a căpătat Cetatea Albă. Vîno Isuse Hristoase Dumnezeule în ajutorul boierului Coste. În anul 6907 (1399)”⁶⁶. Această descoperire, pe cît de neașteptată sub raportul personajului voievodal la care se referă, pe atît de firească din punctul de vedere al evoluției societății moldovene din anii de sfîrșit ai secolului al XIV-lea, demonstrează că moldovenii după ce au intrat în stăpînirea Cetății Albe genoveze, au refăcut din temelii ce-

62 Cercetările sînt efectuate de un colectiv condus de M. D. Matei.

63 G. D. Smirnov, în KS., Kiev, 1954, p. 24-39.
Chiev, 1954, p. 24-39.

64 Henri Pirenne, *Les villes du Moyen Age*, Bruxelles, 1927, p. 133.

65 V. A. Voitehovschi, în *Materiali docladov piatoi Naucino tehnicesci conferenții kișinevcogo politehnicescogo Instituta*, Chișinău, 1969, 1969, p. 341.

66 *Ibidem*.

tatea .Chiar dacă ar fi să nu admitem prea scurtei domnii a lui Iuga realizarea în întregime a unei asemenea importante opere constructive, ea putînd fi începută în timpul voievozilor mușatini, terminarea ei s-a petrecut în zilele lui Iuga căruia cronicarul moldovean îi atribuie totuși destule inițiative : „s-au descălecat orașe pren țară, tot pre locuri bune și le-au ales sate și le-au făcut ocoale pren pregiur ș-au început a dărui ocine pren țară a voinici ce făcea vitejii la oști”⁶⁷.

Oricum ar fi, socotim un bun cîștigat faptul că cea mai veche parte păstrată de la Cetatea Albă este opera moldovenilor de la finele veacului al XIV-lea, după cum tot lor li se datoresc și alte fapte deosebit de însemnate legate de istoria cetăților din Moldova, fapte petreoute în prima jumătate a veacului.

Domnia liniștită sub raportul frămîntărilor interne sau al relațiilor cu vecinii a lui Alexandru cel Bun, chiar dacă nu marchează o linie ascendentă pe tărîmul construcțiilor militare, constituie o etapă importantă în acțiunea de impunere a statului moldovean asupra tuturor fortificațiilor. Și dacă relația lui Ghilbert de Lannoy, despre zidirea unui castel la Cetatea Albă în anul 1421 de către Ghedigold guvernatorul Podoliei cu acei 12.000 de oameni și cu 4.000 de care încărcate cu lemn nu este confirmată de nimic, așa cum foarte just remarcă ultimii editori ai acestui izvor⁶⁸, în schimb alte surse ne lasă să înțelegem că și în acest timp fortificațiile se vor bucura de aceeași atenție majoră din partea domniei.

Sub raport constructiv, epocii lui Alexandru cel Bun nu i se poate atribui decît, cu oarecare probabilitate, ridicarea unui zid la Cetatea de Scaun, la 10 m distanță și paralel cu latura de sud a fortului mușatin, precum și amenajarea atentă a platoului din fața cetății⁶⁹. Voievodul va acorda însă o atenție deosebită păstrării cetăților existente și dobîndirii Chilieii aflată încă în stăpînirea muntenilor. La 1411 Vladislav Jagello împrumută de la domnitorul moldovean suma de 1.000 ruble cu obligația de a o restitui în decurs de doi ani. „Iar dacă nu-i vom plăti la această zi (peste doi ani nn L.C.) cum este scris, atunci noi în această zi, fără nici o amîinare, îi vom da acestui adevărat Alexandru Voievod, Domnitor al Țării Moldovei, și copiilor lui, a noastră cetate Sneatin și Colomeia și Țara Pocuției”⁷⁰. Zălogirea aceasta, care se va înfăptui în 1422, are o deosebită semnificație nu numai pentru constatarea că Moldova era din nou în măsură să împrumute cu bani pe puternicul rege polon (cedarea Pocuției fiind considerată ca o răsplată pentru participarea moldovenilor la luptele de la Grünwald și Marienburg)⁷¹... „pus-au zălog la Alixandru Vodă, Sneatinul și Colo-

67 Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 68, interpolare datorată lui Misail Călugărul.

68 *Căiători străini despre țările române*, București, 1968, p. 53 și urm.; vezi nota critică a textului.

69 SCIV, 1-2 1954; cf. M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 117.

70 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 641.

71 P. P. Panaitescu, *Legături moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, București, 1958, p. 102.

măia și toată Pocuția — spune Grigore Ureche — și au luat 1 000 de ruble de argint⁷². După moartea lui Alexandru — arată în continuare cronicarul moldovean — „bani au rămas la leși”⁷³.

În 1426, folosindu-se de luptele interne din Țara Românească dintre urmașii lui Mircea, Dan II și Radu Praznaglava, și de intervenția turcilor în țara vecină, Alexandru cel Bun, care susținea pe Radu Praznaglava în dobîndirea domniei muntene, cucerește Chilia⁷⁴, evitînd astfel o posibilă ocupare a acestei importante cetăți din sudul Moldovei de către oastea otomană pătrunsă la nord de Dunăre. Este pentru prima dată cînd cetatea Chilia intră în stăpînirea Moldovei, iar încercările stăruitoare și repetate ale lui Dan II, în anii 1429 și 1430, de a o redobîndi vor rămîne fără nici un rezultat favorabil. La rîndul său, regele polon, pretextînd că prin cucerirea Chiliei moldovenii au dat ajutor turcilor, reia în 1426 Pocuția pe care singur o cedase pentru un împrumut rămas neachitat.

Domnia prosperă a lui Alexandru cel Bun se încheie astfel cu o situație înfloritoare și din punct de vedere al fortificațiilor care sînt pentru prima dată intrate în totalitate în stăpînirea statului moldovean. La rîndul lor, fortificațiile orășenești se pare că s-au bucurat de aceeași atenție din partea înțeleptului voievod moldovean. Afirmatia aceasta se bazează nu atît pe dovezi palpabile în domeniul fortificațiilor urbane ca atare ci în mod deosebit pe atenția cu totul aparte pe care domnul o acorda orașului fortificat întemeiat de tatăl său, Roman. Într-adevăr, în timpul lui Alexandru orașul Roman devine unul din centrele cele mai însemnate ale Moldovei și chiar de oarecare importanță internațională. Amintim numai că în anul 1411 se încheie aici tratatul de alianță moldo-polon⁷⁴, că în 1415 Romanul și-a avut propriul reprezentant la Conciliul din Constanța (în Baden)⁷⁵ și că, în fine, devine chiar locul de îngropare a unora din membrii familiei domnitoare, începînd cu însăși mama voievodului⁷⁶.

La rîndul lor, urmașii lui Alexandru, în ciuda condițiilor vitrege create de luptele și disensiunile interne ce au măcinat forțele moldovene, au acordat același interes major cetăților. Astfel, după ce la 13 decembrie 1433 Ștefan II primește o nouă consfîțire din partea regelui polon asupra dreptului moldovean de stăpînire a Țeținei și Hmielovului⁷⁷, același domnitor va acorda o atenție cu totul specială întăririi Cetății Albe și aceasta mai cu seamă după anul 1435 cînd, în urma înțelegerii cu fratele său Ilie, Ștefan II stăpînea numai partea de sud a Moldovei în care principală cetate era cea de la gurile Nistrului. Celebrele inscripții descoperite cu foarte mulți ani în urmă⁷⁸, vorbesc toate de întăririi succesive ale acestei importante cetăți moldovene.

72 Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73.

73 *Ibidem*, p. 101.

74 Istoria României, II, București, 1962, p. 394.

75 ARMSI, seria III, tomul VII, 1929, p. 10, 70.

76 M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, I, p. 60-61.

77 M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, II, p. 662.

78 I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în ARMSI, seria II, tomul XXX, 1908, p. 311-360.

Dacă, așa cum am arătat mai sus, cea mai veche inscripție de la Cetatea Albă datînd din 1399 s-a pierdut înainte de a fi studiată și publicată de specialiști, abia recent, pe baza unui desen păstrat în arhive, s-a putut cunoaște conținutul ei deosebit de important pentru istoria Moldovei⁷⁹, celelalte patru inscripții au putut fi studiate de cercetătorii ruși N. Murzachiievici, A. Kociubinski, A. Latîșev, și mai ales de marele slavist român Ioan Bogdan.

Prima dintre acestea, scrisă în limba greacă și pusă la 10 noiembrie 1440, atestă că cetatea s-a construit în timpul lui Ștefan II, prin strădania pîrcălabului Fedorca⁸⁰. În deplin acord cu I. Bogdan socotim că inscripția aceasta, scrisă în limba greacă pe o placă de marmură ce are la partea superioară o cruce mare bizantină⁸¹, atestă doar că în timpul lui Ștefan II au fost întreprinse lucrări de refacere sau întărire a vechiului fort zidit, cum bine o știm acum, în 1399 și că pentru aceasta au fost folosite, desigur ca și în timpul lui Iuga, elemente pe cit de vechi pe atît de numeroase în această regiune⁸². În orice caz nu poate fi vorba decît de o reparare sau o adăugire și nicidecum de o construcție nouă, cum lasă să se înțeleagă conținutul acestei inscripții, deoarece știm bine acum că exista aici un castel zidit în ultimii ani ai secolului precedent și constatăm totodată că lucrările acestea au fost conduse de pîrcălabul cetății Fedorca; exista, deci, și cetatea și pîrcălabul ei care a întreprins *numai* lucrări de reparare a eventualelor stricăciuni sau de întărire a vechii cetăți.

Dacă Ștefan II făcea eforturi apreciabile de întărire a sudului Moldovei, în nord, în schimb, fratele său Ilie forțînd protecția polonilor, făgăduia la 23 septembrie 1436 aceluiasi voievod Vladislau Jagello „Țara Șepenițului anume Hotinul, Țețina și Hmielovul”⁸³, drept despăgubiri pentru pagubele provocate de incursiunile tatălui său Alexandru în sudul Poloniei în urma pierderii Pocuției în 1426. Numai că acțiunea aceasta a lui Ilie a rămas o simplă promisiune întrucît la 6 august 1440, de pildă, într-un document dat de același voievod apare citat „Șteful de la Țețina”⁸⁴, iar la 28 februarie 1444, Marinca, soția lui Ilie Voievod, orbit și alungat din Moldova de către fratele său Ștefan II, oferea aceleași cetăți moldovene unor pani cu condiția ca aceștia să intervină pe lângă regele polon să-i acorde ei, familiei sale și lui Ilie, adăpost și moșii în Polonia⁸⁵. Nici de astă dată însă, așa cum vom constata mai departe, cetățile din nordul Moldovei nu vor fi însă înstrăinate.

În condiții cu totul speciale și ca recompensă pentru ajutorul dat în obținerea tronului Moldovei, Petru II oferă la începutul anului 1448 cetatea Chilia protectorului și rudei sale, marelui erou al luptei

79 Vezi mai sus nota 65.

80 Textul și traducerea inscripției la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 313 și urm.

81 *Ibidem*.

82 *Ibidem*, p. 318.

83 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 708

84 *DIR*, veacul XIV-XV, A. Moldova, I (1384-1475), p. 170.

85 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 721-722.

antiotomane Iancu de Hunedoara care instalează la Chilia în acest fel, garnizoanele sale⁸⁶. Prin aceasta întregul curs al Dunării, de la Belgrad și pînă la Mare, trecea sub supravegherea și protecția guvernatorului Ungarei⁸⁷. Și merită a fi subliniat faptul, plin de profunde semnificații istorice, că atîta timp cît a trăit Iancu de Hunedoara, pentru care lupta antiotomană constituia țelul principal al politicii sale, nici un moment moldovenii n-au încercat să reîntre în posesia Chiliei, punct strategic extrem de important în cadrul acestei acțiuni. Aceași matură înțelegere a situației vedește scrisoarea trimisă la 5 iulie 1450 de Bogdan II, tatăl lui Ștefan cel Mare, lui Iancu de Hunedoara prin care se declară hotărît să lupte alături de guvernator împotriva expansiunii otomane, asigurîndu-l totodată „de asemenea noi să nu avem nici decum să dobîndim cu sabia Chilia fără voia părintelui nostru și Domn, Janăș Voevod, cît vom fi în viață”⁸⁸. Este evident — chiar din cuvintele lui Bogdan II — ce mult doreau moldovenii să reîntre în posesia Chiliei, dar au înțeles să facă acest sacrificiu în folosul țelului suprem al luptei antiotomane. Vom vedea însă, imediat, că atunci cînd, după moartea eroului de la Belgrad, prezența garnizoanei maghiare la Chilia urmărea cu totul alte scopuri decît lupta antiotomană, atitudinea moldovenilor față de Chilia va fi cu totul alta; ei vor face totul pentru preluarea acestei importante cetăți și pentru continuarea luptei împotriva expansiunii străine.

În înțelegerea efortului deosebit pe care moldovenii îl făceau pentru apărarea țării lor împotriva expansiunii străine un interes cu totul aparte îl prezintă însă prin conținutul ei cea de-a două inscripție studiată de la Cetatea Albă din 1454 care ne informează că la această dată pîrcălabul Stanciu a înălțat un zid pe care *l-a înarmat cu turnuri*⁸⁹. Această din urmă precizare este, după știința noastră, *prima informație privind înzestrarea unei cetăți moldovene cu piese de artilerie*, la numai un an după ce această armă nouă își făcuse pe deplin intrarea în istorie distrugînd zidurile Constantinopolului. Prin aceasta avem dovada indubitabilă că, într-adevăr, Moldova a fost una din primele țări ale Europei răsăritene care și-au adaptat cetățile la folosirea artileriei.

În lipsa unor cercetări ample la fața locului și pornind numai de la conținutul inscripțiilor mai sus menționate, coroborat cu planul și cu datele pe care le avem acum la îndemînă în privința cetăților moldovene, socotim că lucrările din anii 1399, 1440 și 1454 au dus la realizarea citadelei de la Cetatea Albă, a acestei fortărețe de plan rectangular prevăzută la colțuri cu turnuri circulare. Aceste turnuri, în măsură să suporte loviturile pieselor de artilerie, dar și să ofere loc de amplasare artileriei proprii, constituie cele dintîi elemente ale

86 Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448*, în *Studii XVI*, 5, 1963, p. 106 și urm.; Idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chillei și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii*, 18, 3 1965, p. 619 și urm.

87 Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara...*, loc. cit., p. 1064.

88 M. Costăchescu, op. cit., p. 758.

89 I. Bogdan, op. cit., p. 327.

arhitecturii militare bizantine pe care le sesizăm în Moldova. Conținutul inscripțiilor de care s-a vorbit mai sus, planul cetății, tehnica de construcție, precum și materialul ceramic de aici ⁹⁰, nu fac decât să susțină un asemenea punct de vedere.

Trebuie totodată menționat faptul că, încă mai demult, prof. V. Vătășianu considera că turnurile circulare de aici „nu pot proveni decât din Orient” ⁹¹ și că la Cetatea Albă avem de-a face cu o construcție de caracter bizantin ⁹². Într-adevăr, este un lucru de mai multă vreme știut că turnurile circulare, folosite încă din epoca romană, au cunoscut o largă întrebuintare în Orient de unde lumea apuseană le-a preluat cu prilejul cruciadelor. Așa se explică faptul că în apusul Europei turnurile circulare înlocuiesc pe cele pătrate (rectangulare) în secolul al XIII-lea, iar în Ungaria acest fenomen se petrece abia cu un secol mai târziu ⁹³. Întrucât însă, în Transilvania, de pildă, turnurile circulare apar mai devreme decât în apusul Europei, iar prezentarea lor în spațiul intracarpatic încă din secolul al XIII-lea, este considerată drept o mărturie a „unor influențe venite direct dinspre răsărit” ⁹⁴, socotim că întreaga situație semnalată la Cetatea Albă nu se poate explica decât prin folosirea unor elemente constructive bizantine, atât de vechi și de bogat reprezentate numeric în aceeași zonă.

LES FORTIFICATIONS DE MOLDAVIE JUSQU'AU MILIEU DU XV-e SIÈCLE

— Résumé —

Pour la région et la population est-carpatiques, la seconde moitié du XIV-e siècle représente non seulement l'étape de la fondation de l'état féodal moldave, mais aussi — et dans une égale mesure — une période de combats acharnés, dans le but d'assurer l'indépendance et d'élargir les frontières de la petite formation étatique créée en 1359, en lui ajoutant progressivement toutes les zones moldaves, au fur et à mesure qu'elles étaient arrachées à la domination tartare. L'augurée par la fondation de l'état féodal, la vaste entreprise de libération et d'unification de l'ensemble du territoire moldave devait se prolonger jusque dans la dernière décennie du XIV-e siècle. Elle a été suivie, sinon peut être même accélérée, par les luttes que les habitants de cette région ont été obligés de soutenir contre les ennemis de l'extérieur, à savoir les Tartares de la Horde d'Or et les soldats de l'état féodal hongrois, tout en bénéficiant de l'affaiblissement économique et militaire de ces adversaires de l'extérieur opposés à l'existence d'un état moldave indépendant.

C'est dans le cadre de cette action légitime et naturelle qu'eut lieu la libération de sous le joug tartare de la région appelée „Țara Șepenițului”, englobée dans le nouvel état féodal moldave. C'est dans le cadre de cette action que furent bâties quelques unes des puissantes forteresses de pierre de l'époque, celles par exemple dominant les hauteurs de Scheia, Suceava et Neamț — construites, avec leur forme rectangulaire et leurs tours carrées dressées aux angles, d'après les plans et avec le concours (à ce qu'il semble) des maîtres bâtisseurs venus des zones polono-

90 N. Constantinescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod Dniestrovski)*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 441-451.

91 V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 279.

92 Ibidem; Cf. și Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea, în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 174.

93 Ba' ō Gêza, *Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania*, în SAI, III, București, p. 63.

94 Ibidem, p. 64.

baltiques. C'est toujours dans le cadre de cette action que la capitale du pays fut transférée de Siret, localité par trop exposée, à Suceava, ville à présent fortifiée. Enfin, c'est ce qui explique aussi le rapprochement politique entre la Moldavie et la Pologne, intervenu juste un mois après que cette-dernière eût annexé Halicz, reportant de la sorte ses frontières jusqu'à toucher la limite septentrionale de la Moldavie.

Il y a une parfaite interdépendance logique entre toutes ces actions, en raison de laquelle on constate que la stabilité et la prospérité internes, favorisant le rapprochement par la communauté des intérêts entre un état petit mais vigoureux et son voisin d'envergure européenne, se sont installées seulement après la construction des forteresses de pierre qui avaient créé les conditions nécessaires à leur épanouissement. Et il importe de retenir que la recherche archéologique a été à même de démontrer sans conteste que les forteresses de Scheia, Suceava et Neamț ont été bâties sous le règne de Petru Mușat (1375-1391), ce qui élimine complètement de l'historiographie roumaine la théorie de l'origine teutonique des forteresses moldaves de pierre. L'hommage rendu par Petru Mușat à Lwow le 26 septembre 1387 prouve que ces fortifications étaient antérieures à cette date, puisque l'acte mentionne déjà „les forteresses de Moldavie” et seulement un an plus tard le prince moldave se trouvait installé „dans la forteresse de Suceava”.

Par conséquent, dès le règne de Petru Mușat la Moldavie — même si elle n'englobait alors que la moitié septentrionale du territoire est-carpatique — était déjà dotée de puissantes forteresses. Elle disposait donc d'une force économique suffisante pour bien supporter l'effort matériel réclamé par la construction de telles forteresses. Qui plus est, son disponible lui permettait même d'accorder un emprunt au roi polonais se chiffrant à 3000 roubles.

Vu cet état des choses, le principal effort de l'état moldave devait porter de préférence vers le sud, où une bonne partie du territoire était encore entre les mains des Tartares ou des seigneurs féodaux locaux. Ce n'est pas donc par simple hasard que, si à l'époque du premier prince de la lignée des Mușat (Petru) la forteresse de Neamț („Cetatea Neamțului”) représentait le point fortifié le plus méridional de l'état moldave, ce fut seulement vers la fin de ce règne — de toute façon dans l'intervalle compris entre les années 1386-1392 — que Roman Mușat, le frère de Petru, s'occupa de compléter le système défensif du pays en faisant bâtir la forteresse de l'intérieur de la Moldavie la plus avancée vers le sud. Il s'agit de la forteresse de bois et de terre datée de la fin du XIV-e siècle, située là où par la suite se développera l'actuelle ville de Roman.

Les données archéologiques et en tout premier lieu la technique très ancienne des palissades avec des constructions intérieures en bois, de même que la présence continue du prince Roman sur les lieux sont les témoignages à peu près certains que la citadelle des Mușat à Roman devait constituer le siège du représentant de l'autorité centrale dans la zone méridionale de la Moldavie à l'époque et juste après son intégration dans l'état moldave. Par conséquent, la forteresse de bois et de terre bâtie sur la rive gauche de la rivière Moldova était destinée à abriter le représentant de l'autorité princière, installé là afin de consolider le pouvoir du voïvode de Suceava dans le sud de la Moldavie. Elle constituait de la sorte un point d'appui fortifié dans l'entreprise tendant à l'unification de l'ensemble du territoire moldave, barrant la route aux éventuelles attaques déclenchées soit par les seigneurs de l'endort à peine soumis à l'autorité centrale, soit par les Tartares — leurs alliés présumés. D'autre part, la forteresse récemment bâtie là assurait dans une égale mesure la sécurité de la production des marchandises et des relations d'échange dans cette région. Autour et sous la protection de la citadelle des Mușat devait aussi éclore vers la même époque l'actuelle ville de Roman, dont les débuts modestes s'abritaient derrière un fossé défensif, un vallum en terre et des palissades de bois. Par la même occasion et dans le cadre de la même entreprise politique, le prince moldave se rend maître de la colonie genoise de Cetatea Albă, car just après son avènement au trône, à Suceava au commencement de l'année 1392, Roman I Mușat prend le titre de „Prince de tout le pays de Moldavie depuis les montagnes jusqu'au bord de la mer”.

On peut conclure que jusqu'à la fondation de l'état féodal la population autochtone vivant à l'est des Carpates se servait exclusivement pour l'exécution des travaux

défensifs de la technique attestée par une expérience plusieurs fois séculaires, qui combinait à cet effet le bois et la terre. Une fois l'état féodal moldave fondé, l'autorité centrale intervient, procédant à la construction des puissantes forteresses en pierre et élevant à un degré supérieur l'ancienne tradition locale des fortifications de bois et de terre. Grâce à l'énergique activité de l'autorité centrale — activité requise par la présence dans le proche voisinage du pays de plusieurs états puissants et avec une forte propension à étendre leurs domaines au dépens de leur voisin plus petit — la Moldavie sera dotée d'un système de défense unitaire fondé sur de solides citadelles princières construites en pierre, mais aussi sur des fortifications de bois et de terre édifiées elles aussi sur une initiative princière, là où les intérêts du pays les réclamait.

D'après la découverte relativement récente de la teneur de la plus ancienne inscription (depuis longtemps disparue) de Cetatea Albă, il semble à peu près certain que la partie la plus ancienne de ce qui reste de cette forteresse a été bâtie par les Moldaves sous le règne de Iuga Voïvode (1399 — février 1400). En 1426, Alexandre le Bon, mettant à profit les luttes intestines qui confrontaient en Valachie les successeurs de Mircea l'Ancien, Dan II et Radu Praznaglava, en attirant l'intervention des troupes ottomanes dans ce pays, s'empare de Chilia. Les successeurs d'Alexandre, en dépit des dissensions et des luttes intestines qui affaiblirent le pays, n'ont jamais cessé d'accorder le même intérêt aux fortifications. Selon le texte et les interprétations de l'inscription posée à Cetatea Albă le 10 novembre 1440 par Ștefan II, des travaux de réfection et de fortification de l'ancien fort édifié — comme nous l'avons vu — par les Moldaves du temps de Iuga. Pour l'exécution de ces travaux on fit appel (de même que par le passé) aux connaissances techniques des Byzantins, fréquents et depuis longtemps installés dans cette région. Alors que Ștefan II faisait des efforts considérables dans le but de fortifier le sud de la Moldavie, son frère Ilie avec son épouse Marinca s'essayaient à forcer l'amitié des Polonais, auxquels ils promettaient la cession des forteresses du nord de la Moldavie — Hotin, Țețina et Hmielov. Naturellement, de telles promesses devaient rester sans conséquences, les forteresses en question continuant à appartenir à l'état moldave.

En 1448, dans des circonstances tout-à-fait particulières, Petru II fit hommage de la forteresse de Chilia à Jean de Huniady, qui devenait ainsi le maître de toute la ligne du Danube. Il convient de souligner le fait, plein de profondes significations historiques, que tant que Jean de Huniady vécut en poursuivant sans répit le principal but de sa politique à savoir : la lutte antiottomane, les Moldaves n'essayèrent à aucun moment de rentrer en possession de Chilia, point stratégique d'extrême importance dans le cadre de la résistance à l'expansion ottomane. Par contre, dès que la garnison hongroise de Chilia visent à d'autres buts — après la mort du héros à Belgrade —, la position des Moldaves à cet égard change du tout au tout ; dès lors, ils mettent en œuvre toutes leurs ressources pour rentrer en possession de cette importante forteresse des bouches du Danube et pour continuer la lutte contre l'expansion ennemie.

D'un intérêt tout particulier quand il s'agit de mieux saisir l'effort extraordinaire fourni par les Moldaves afin de défendre leur pays des menées de l'expansion étrangère s'avère l'inscription posée à Cetatea Albă en 1454. Cette inscription nous apprend que le gouverneur de la forteresse, Stanciu, fit bâtir une nouvelle muraille qu'il arma de canons. Pour autant que nous le sachons, ceci est la première information relative à la dotation d'une forteresse moldave avec des pièces d'artillerie, une année seulement après que cette arme nouvelle ait fait son entrée définitive dans l'histoire en démolant les murailles de Constantinople. Nous avons ainsi la preuve incontestable que la Moldavie fut vraiment l'un des premiers pays de l'Europe orientale à adapter ses forteresses à l'usage de l'artillerie.

A défaut des recherches plus approfondies effectuées sur place et partant uniquement du contenu des inscriptions déjà mentionnées — corroboré avec le plan et les données concernant les forteresses moldaves en général — nous sommes d'avis que les travaux entrepris à Cetatea Albă en 1399, 1440 et 1454 ont dû aboutir à l'exécution de la citadelle de plan rectangulaire et munie de tours circulaires aux angles,

Cette sorte de tours, à même tout à la fois de résister aux chocs des boulets et de ménager l'espace nécessaire à l'emplacement et à la manoeuvre des pièces propres d'artillerie, sont les premiers éléments de l'architecture militaire byzantine surpris en Moldavie. La teneur des inscriptions dont venons de parler, le plan de la citadelle, la technique de construction et la céramique byzantine découverte là ne font qu'étayer ce point de vue. Mais si la première preuve documentaire de l'aménagement d'une forteresse moldave en rapport de l'usage de l'artillerie (par les assiégeants aussi bien que par les assiégés) date de la veille de l'avènement d'Etienne le Grand, ce ne sera que sous le règne et sous la direction de ce grand prince que son usage se généralise jusqu'à devenir un système appliqué dans tout le pays.

INCEPUTURILE VIETII URBANE LA IAȘI *)

de ALEXANDRU ANDRONIC

Cercetările din domeniul arheologiei medievale din țara noastră, începînd din 1951 la Suceava și 1953 la București, cînd s-au pus bazele unei noi ramuri a arheologiei românești — arheologia feudală¹ — au avut o deosebită importanță pentru clarificarea unor probleme ale istoriei medii a României, cu specială privire asupra istoriei orașelor medievale².

* Comunicare prezentată la 19 I 1973 la Societatea de Științe Istorice, Filiala Bacău.

1 Em. Condurachi, *L'archéologie roumaine au XX-e siècle*, București, 1963, p. 91-93.

2 Șt. Pascu, S. Goldenberg, *Despre orașele medievale în unele țări dundrene*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Cluj, XIV, 1971, p. 29-44; Pentru principalele rezultate obținute pînă în 1962 vezi Șt. Pascu, Șt. Ștefănescu, *Feudalismul timpuriu*, în *Studii*, XV, 1962, 6, p. 1447-1455; A. Oțetea, *Cercetarea istoriei medii a României în anii puterii populare*, loc. cit., p. 1439-1445; Vezi de asemenea Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în *Studii*, XVI, 1963, 6, p. 1255-1285; Dan Berindei, *Orașul București reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, 1963; M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Suceava*, București, 1963; idem, *La ville médiévale et l'archéologie roumaine: état actuel des recherches*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964; Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Romanoslavica*, XI, 1965, p. 203-218; *Istoria orașului București*, vol. I, București, 1965; C. Șerban, *Conceptions et méthodes dans l'étude de l'histoire des villes médiévales roumaines*, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, III, București, 1965, p. 445-457; C.C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldave din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967; Panait I. Panait, *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, 5, 1967, p. 7-24; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, 1967; M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves du Moyen-Age*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 321-330; Alexandru Andronic, *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, în *Studii și articole de istorie*, XIII, 1969, p. 67-78; C. Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, în *Studii și articole de istorie*, XIV, 1969, p. 59-72; M. D. Matei, *Probleme actuale ale cercetării istoriei orașelor medievale*, în *SCIV*, 23, 1970, 3, p. 451-463; Alexandru Andronic, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière des sources les plus anciennes*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, IX, 1970, 5, p. 837-853; M. D. Matei, *Studii de istorie orașenească medievală (Moldova, sec. XIV-XVI)*, Suceava, 1970; D. Ciurea, *Noi contribuții privind orașele și Țirgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*; Iași, VII, 1970, p. 21-58; C. Șerban, *Despre cultura orașenească în țările române în evul mediu*, în *Studii*, 25, 1972, 4, p. 743-765.

Rezultatele cercetărilor efectuate în vechile orașe din Moldova, îndeosebi cele de la Suceava și Iași, dînd la iveală un foarte bogat, variat și totodată semnificativ material arheologic, au permis să se scoată în evidență importanța documentului arheologic în studierea procesului complex de închegare a unor centre economice, care, în virtutea unui îndelungat proces social-economic, au devenit centre urbane medievale³.

Cînd și cum s-a produs acest proces social-economic îndelungat sînt tocmai întrebările care-și găsesc răspunsul — în ceea ce privește începuturile vieții urbane la Iași — în materialul arheologic descoperit, coroborat cu știrile izvoarelor scrise interne și externe. În încercarea de față punctul de plecare îl constituie considerentul că documentul arheologic, intrat în circuitul științific al istoriografiei noastre marxiste, completează într-o largă măsură și uneori chiar înlocuiește izvoarele scrise documentare și narrative.

Cercetările arheologice de la Iași — al căror istoric nu este lipsit de importanță⁴ — au dovedit că așezarea de caracter rural Iași⁵ prin poziția sa geografică, a beneficiat de condiții prielnice, de relief, de rețea hidrografică, de climă și vegetație, precizîndu-se continuitatea de locuire de pe terasele inferioară, medie și superioară a Bahluiului,

3 M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 107-124; idem, *Probleme de cultură orășenească în Moldova*, în SCIV, 16, 1965, 3, p. 533-544; idem, *Contribuții pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei orașelor medievale românești*, în SCIV, 18, 1967, 1, p. 47-61; M. D. Matei, O. Monoranu, *Așezarea orășenească de la Suceava din sec. al XIV-lea*, în *Studii și materiale*, Suceava, 1969, p. 67-74; Al. Andronic, *Noi contribuții arheologice la istoria orașului Iași*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLI 7-8, 1965, p. 403-408; idem, *Noi date despre cultura medievală urbană din Moldova*, în *Revista Muzeelor*, VI, 1969, 2, p. 111-113; idem, *Iași pînă în secolul al XVII-lea în lumina datelor arheologice*, în *Cercetări istorice*, I, 1970, p. 91-108; idem, *Așezarea din secolul al XIV-lea de la Iași*, în *Aluta*, Sf. Gheorghe, 1970, p. 119-130.

4 N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de Arheologie din Iași în 1953 în cuprinsul Moldovei*, în SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 287; idem, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, VI, 1955, 3-4, p. 898-899; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *Studii și Cercetări Științifice, istorie*, Iași, VII, fasc. 2, p. 1-51; Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 271-281; Al. Andronic, Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956-1960*, în *Arheologia Moldovei*, II-III, p. 409-438; idem, *Curtea domnească din Iași în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Omagiul lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 247-254; Alexandru Andronic, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *Revista Muzeelor*, IV, 1967, 6, p. 552-554; Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 169-285; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 201-206; Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *La résidence princière de Jassy*, în *Dacia*, N. S., XIV, 1970, p. 335-338.

5 Pentru noile precizări, care ne aparțin încă din 1969, în legătură cu numele Iașilor, a se vedea *Iașul pînă în secolul al XVII-lea*, Cluj, 1970, p. 10 (rezumatul tezei de doctorat) și *Iași pînă în secolul al XVII-lea în lumina datelor arheologice* (*Cercetări istorice*, seria nouă, I, 1970, p. 92).

precum și în lunca inundabilă, din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca feudală. În epoca feudală, — și nu mai devreme, — datorită relațiilor social-economice, precum și datorită existenței axului principalelor drumuri comerciale, care făceau legătura prin Coasta Iașilor cu Poarta Țîrgului Frumos⁶, a avut loc acel proces complex și îndelungat care a transformat așezarea rurală de la Iași într-un centru medieval de producție și important nod de comunicație și schimb.

Locuirea pe teritoriul orașului Iași de la apariția omului și pînă în epoca feudală este documentată prin descoperirea resturilor de sălășuire umană din paleolitic, neolitic (fazele Larga Jijia, Precucuteni, Cucuteni A, Cucuteni B), faza de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, din epocile bronzului și fierului (*Hallstatt* și *La Tène*), din epoca migrației popoarelor (cultura carpo-dacică, culturile de tip Poienestii, Sîntana de Mureș-Cerneahov, cultura slavă, precum și din perioada prefeudală (cultura de tip Hlincea I).

Înțelegerea procesului social-economic de închegare a unei așezări de caracter urban pe locul vechiului Țîrg medieval Iași a fost facilitată de descoperirea nivelurilor de locuire din secolele X-XIII de pe locul vechii curți domnești, corespunzătoare ariei de răspîndire a nucleului inițial al așezării urbane medievale Iași. Astfel, nivelul de locuire din secolele X-XII a fost documentat prin descoperirea unor obiecte de metal și mai ales a ceramicii, avînd analogii în așezările rurale din perioada feudalismului timpuriu de la Hlincea⁷, Dănești⁸ și Răducăneni⁹. Nivelul de locuire din secolul al XIII-lea a fost atestat de descoperirea unor obiecte de corn și sticlă precum și de numeroase resturi ceramice. Obiectele de corn de cerb, găsite în așezare, dovedesc, întocmai ca și cele descoperite în așezările rurale de la Răducăneni și Prodana-Bîrlad, existența unui atelier pentru prelucrarea cornului. Obiectele de os din Iași, sînt, sub raportul prelucrării și ornamentării lor, asemănătoare cu cele găsite la Garvăn, datînd din aceeași epocă. În felul acesta, materialele descoperite au permis să se facă precizarea că pe terasa inferioară a Bahluiului, pe locul unde mai tîrziu s-a construit vechea curte domnească, a existat o așezare de caracter rural din perioada prefeudală și de la începutul feudalismului.

Transformarea acestei așezări rurale într-o așezare de caracter urban a fost posibilă în condițiile dezvoltării relațiilor feudale datorită, în primul rînd, pieții economice locale, deoarece, odată cu dezvoltarea internă a forțelor de producție și cu diviziunea socială a muncii, s-a produs și gravitarea, din punct de vedere economic, către acest viitor

6 V. Tufescu, *O regiune de vie circulație: Poarta Țîrgului Frumos*, în *Buletinul Societății de Geografie*, LIX, 1940, p. 348.

7 M. Petrescu-Dîmbovița și colab. *Șantierul Hlincea-Iași*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 312-334; *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 233-255; *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 687-712; Stela Cheptea, *Săpăturile arheologice de la Hlincea-Iași din anul 1964*, în *Cercetări istorice*, seria nouă, I, 1970, p. 77-90.

8 M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Sondaajul arheologic de la Dănești*, în *Materiale*, VIII, p. 54, fig. 11/4.

9 D. Gh. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni*, în *Materiale*, VIII, p. 723.

centru și a altor așezări rurale contemporane așezării de la Iași, de pe locul nucleului inițial al târgului medieval Iași.

Din acest punct de vedere rezultatele obținute în urma recunoașterilor arheologice efectuate în împrejurimile Iașilor, care au dus la descoperirea vestigiilor datînd din secolele XIII-XIV de la Hlincea, Nicolina, Abator, Holboca, Dancu, Capul Rediului, Munteni, precum și de pe dealurile Copou și Breazu din împrejurimile Iașilor, au permis constatarea că odată cu existența unor așezări rurale pe actualul teritoriu al orașului Iași, au existat în aceeași vreme, jur împrejur, ca o salbă, și alte așezări rurale, dintre care, în stadiul actual al cercetărilor, numai așezarea de la Hlincea a fost cercetată prin săpături arheologice sistematice. Aceste așezări au contribuit la formarea unor mici piețe locale fărâmițate, care, cu timpul, au gravitat către așezarea rurală Iași, realizîndu-se, treptat, în virtutea unui îndelungat proces social-economic, o piață unică a unui centru meșteșugăresc și comercial feudal important: târgul Iașilor ¹⁰.

Atît descoperirile întîmplătoare și cercetările de suprafață, cît și săpăturile sistematice și de salvare din ultimii ani au permis stabilirea ariei de răspîndire a așezării medievale rurale Iași din secolul al XIV-lea. Totodată analiza materialului arheologic și coroborarea acestuia cu știrile scrise din izvoarele interne și externe, au facilitat urmărirea procesului de urbanizare al așezării, ca atare, desfășurat vreme îndelungată pînă către mijlocul secolului al XV-lea, cînd se poate vorbi de un centru urban medieval deja constituit.

Popularea terasei inferioare a Bahluiului în raza teritorială a actualului oraș Iași este suficient documentată în feudalismul dezvoltat, începînd cu secolul al XIV-lea, prin descoperirile de pe locul vechii curți domnești, halele centrale, în preajma bisericii Sf. Lazăr și ripa Plevnei, în str. Ștefan cel Mare (în curtea bisericii Trei Ierarhi, pe locul blocului U.J.C.M., în colț cu străzile Horia și Cloșca), în curtea Liceului nr. 6, în str. Costachi Negri, spre halele centrale.

Datarea descoperirilor de la Iași a beneficiat de analogiile cu descoperirile similare de la Suceava ¹¹, Șcheia ¹², Baia ¹³, și Siret ¹⁴, din secolul al XIV-lea, de existența în complexe închise a unor monede sau tezaururi risipite, de la Alexandru cel Bun, emisiuni din

10 Pentru rolul producției de mărfuri și dezvoltarea orașelor medievale vezi Șt. Pascu, *Problema orașelor și a producției de mărfuri în Transilvania medievală*, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, p. 121-143; cf. și Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954; Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969. Rolul comerțului și al negustorilor în dezvoltarea orașelor medievale a fost remarcat de Henri Pirenne, *Les villes du Moyen-Age. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1927; idem, *Les villes et les institutions urbaines*, Paris Bruxelles, 1939. În aceeași ordine de idei se impun studiile realizate de Hans Planitz, *Die deutsche Stadt in Mittelalter, Graz-Köln*, 1954, și Edith Ennen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, ed. II, 1960.

11 SCIV, V, 1954, 1-2, p. 300, fig. 34.

12 Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la cetatea Șcheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, 1957, p. 930, fig. 7.

13 D. Gh. Teodor, Em. Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la Tîrgul Bala*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 353-365.

primii ani de domnie¹⁵, precum și de analogiile cu ceramica de factură urbană, provenită din orașele de pe coasta vestică a Mării Negre și datind din secolele XIII-XIV¹⁶.

Descoperirea într-o astfel de arie, care cuprinde nu numai nucleul inițial al așezării feudale, unde mai târziu s-a înălțat curtea domnească, ci și platoul terasei inferioare a Bahluiului, incluzând spațiul dintre actualele străzi Cloșca și Horia la intersecția cu str. Ștefan cel Mare, spre halele centrale pînă în str. C. Negri, de acolo spre biserica Sf. Lazăr și Palatul Culturii (pe locul vechii curți domnești), și de aici urmînd str. Ștefan cel Mare pînă dincolo de Mitropolie spre Piața Unirii, a unui nivel de locuire de factură orășenească datind de la finele secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea dovedește cu prisosință existența pe acest loc a unei producții meșteșugărești proprii, precum și a unor activități comerciale de factură urbană.

Descoperirile din acest nucleu inițial, documentat pe baza cercetărilor și săpăturilor arheologice din ultimii 15 ani atestind o continuitate de locuire urbană cu incepere de la finele secolului al XIV-lea — unele descoperiri prezentînd analogii care merg pînă la identitatea cu cele din orașele medievale Suceava, Baia, Siret din vremea primilor voievozi — sînt în măsură să ne dezvăluie un adevăr istoric deosebit de important și anume că în așezarea de la Iași s-a produs la acea epocă dezvoltarea forțelor de producție și s-a adîncit diviziunea socială a muncii. Diversitatea construcțiilor, gama largă a obiectelor descoperite, dovedește prezența aici a unor meșteșugari și negustori, ceea ce reprezintă o condiție esențială pentru închegarea unei așezări de caracter urban. Situată la întretăierea unor importante căi comerciale, cu o puternică centură de sate, în imediata apropiere, așezarea feudală de la Iași s-a dezvoltat din punct de vedere social-economic transformîndu-se treptat într-un centru urban medieval.

Materialele arheologice descoperite la Iași, datind de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și mai ales de la începutul secolului al XV-lea, dovedesc existența unor locuințe ale orășenilor pe locul unde în primele decenii ale secolului al XV-lea domnia și-a instalat reședința sa. Deosebit de caracteristic este faptul că la Iași nu s-a constatat o evacuare a orășenilor, însoțită de părăsirea sau distrugerea locuințelor acestora, așa cum au precizat descoperirile de caracter urban de la Suceava de pe locul curții domnești¹⁷. De asemenea, din punct de vedere topografic, bazîndu-ne pe descoperirile de la curtea domnească

14 Stela Cheptea, *Săpăturile arheologice de la Siret din anul 1963*, în *Arheologia Moldovei*, VII, p. 345-357.

15 E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în *Jahrbuch des Bucowiner Landes Museums*, 1901, p. 25, nr. 84, vezi și tabela; Al. Andronic, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 275, fig. 3; Eug. Neamțu, *Tezaurul de monede anepigrale de aramă de la Alexandru cel Bun descoperit la Iași*, în *Arheologia Moldovei*, II-III, p. 495, fig. 1.

16 N. Constantinescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 441-450.

17 M. D. Matei și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 373-399.

din Iași, se constată o asemănare cu situația înregistrată la Suceava, unde, întocmai ca și la Iași, curtea domnească nu s-a construit în centrul orașului, în interiorul orașului, ci la marginea acestuia ¹⁸.

În ambele cazuri așezarea topografică a curții domnești a avut consecințe asupra dezvoltării ulterioare în spațiu a târgului ca atare. La Suceava s-a constatat în jurul curții domnești o concentrare de locuințe a unor pături bogate din populația suceveană, aparținând atât slujitorilor cât și negustorilor sau meșteșugarilor mai înstăriți. În ceea ce privește Iași sesizăm, tot pe cale arheologică, o extindere teritorială a nucleului inițial al așezării cu caracter urban spre vest și nord față de locul ocupat de curtea domnească ¹⁹.

În plus, în stadiul actual al cercetărilor, nu se poate postula, în funcție de curtea domnească și nucleul inițial de caracter urban al așezării, existența unui oraș sau târg de jos, așezat la poalele terasei inferioare a Bahluiului, în imediata apropiere a curții domnești.

Deosebit de important este faptul că în urma săpăturilor arheologice metodice din anul 1960 s-a putut preciza că primele construcții din piatră ale curții domnești datează din prima jumătate al secolului al XV-lea, fără să fi existat anterior o cetate sau fortăreață temporară de pământ și lemn. Astfel, la Iași lipsește o fortificație de pământ și lemn, de tipul horodiștelor care să fi precedat atât fortificația curții domnești și palatului domnesc, cât și fortificația viitorului oraș.

În schimb descoperirile din ultima vreme, îndeosebi cele din Piața Unirii, au dovedit existența la Iași încă de la începutul secolului al XV-lea a unui întreg cartier al olarilor. Cuptoarele, 15 la număr, ca și materialul arheologic scos la iveală atestă cu prisosință existența meșteșugarilor specializați pe ramuri de producție: ceramică de uz casnic (veselă de bucătărie și de masă), ceramică decorativă de interior (cahle sau teracote, plăci de perete), țigle de acoperiș. Totodată, această descoperire ne permite să considerăm în acest sector al actualului oraș Iași limita teritorială nord-vestică a târgului medieval în secolul al XV-lea deoarece este bine știut că în evul mediu din cauza pericolului de incendiu, cuptoarele olarilor și atelierele fierarilor erau întotdeauna amplasate la marginea orașului, sau dincolo de șanțul și

18 M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 81.

19 Pentru studiul nucleelor urbane medievale vezi mai recent Herta Labenbauer-Orel, *Archäologische Stadtkernforschung in Wien*, în *Jahrbuch des Veraines für die Geschichte der Stadt Wien*, 21/22, 1965-1966. În problema topografiei orașelor medievale, precum și a planimetriei lor, unele rezultate au fost obținute prin cercetările întreprinse de Werner Noak, *Kunstgeschichtliche Probleme der mittelalterlichen Stadplanung (an Beispilen aus dem Oberheimatgebiet)*, XIV, Inter. Kunstgesch. Kongress 1936, Kongressakten, Bd. II, 1938 și de Hans Strahm, *Zur Verfassungstopographie der mittelalterlichen Stadt*, în *Zeitschrift f. Schweizerische Gesch.*, 30, 1950.

valul de apărare în cazul când orașul era fortificat. Descoperirile similare de la Suceava²⁰ sînt deosebit de edificatoare în acest sens.

Alături de olari în această perioadă la Iași se face cunoscută și producția altor meșteșugari ca fierari, căldărari, potcovari, cuțitari, lăcătuși, sîrmari, bănari, precum și armurieri, specializați în confecționarea armelor și pieselor de harnașament. De la acești meșteșugari provin diverse și variate obiecte de fier ca topoare, securi, săgeți, potcoave, verigi de căldare, cuțite, lacăte și chei, sîrme de diferite dimensiuni, cuie de diferite forme și dimensiuni, precum și pintenii, zăbale și chiar creuzete de topit metale. Descoperirile similare din alte centre urbane din Moldova ne permit să afirmăm că la acea epocă Iașii se găseau în plin proces de urbanizare.

Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea procesul de urbanizare al orașelor din Moldova a cunoscut în unele centre întîrzieri, iar în altele o accelerare în funcție de factorii social-economic și politic.

Din acest punct de vedere analiza procesului de dezvoltare a tirgului medieval Iași, prezintă o trăsătură caracteristică sub raport cronologic în comparație cu Suceava medievală, observîndu-se un decalaj de aproape o jumătate de secol în defavoarea Iașilor. Și la Iași ca și la Suceava, s-au putut surprinde două etape ale procesului de dezvoltare urbană 1. înainte de instalarea curții domnești cînd are loc procesul îndelungat de urbanizare și 2. după instalarea curții domnești cînd se produce accelerarea procesului de urbanizare.

Pentru cunoașterea primei etape a dezvoltării tirgului medieval Iași, sînt concludente toate descoperirile arheologice de pe teritoriul actual al orașului Iași datînd din secolul al XIV-lea și avînd analogii în principalele orașe din Moldova feudală ca Baia, Siret, Suceava, Roman și Piatra Neamț. În această primă etapă așezarea de la Iași se afla în plină dezvoltare orășenească. În stadiul actual al cercetărilor este greu de definit statutul juridic al așezării respective, însă am putea presupune că localnicii au beneficiat de obiceiul organizării lor pe baza dreptului consuetudinal al obștei, care a fost prima formă de organizare și care a precedat regimul seniorial, cunoscut mai bine sub denumirea de

20 SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 881-882; *Materiale*, VI, p. 693-695; M. Nicorescu, *Date noi privitoare la cartierul meșteșugarilor din Suceava*, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 97-111; Pentru producția meșteșugărească orășenească în zonele învecinate în secolul al XIV-lea în contact cu Hoarda de Aur vezi mai recent, L. L. Polevoi, *Gorodskoe gončearstvo Prutodnestrovia v XIV veke*, Kișinev, 1969, p. 18 (planul orașului din secolul al XIV-lea) și p. 74-107 (cuptoare de ars ceramical). Vezi de asemenea L. L. Polevoi, *Ob odnoi iz grupp keramiki na poseleniah XIV veka v Prutodnestrovskom Mejdurečie, în Materiale 1 issledovania po arheologii i etnografii Moldavskoi S.S.R.*, Kișinev, 1964, p. 182-195.

dreptul orășenesc²¹. Este știut că în Europa medievală locuitorii satelor care părăsiseră obștile satești, au adus în noile așezări de caracter urban obiceiul organizării lor după dreptul mărcii, constituindu-se în consecință, tocmai pe aceste baze primele comune²². În cazul așezării rurale Iași în secolul al XIV-lea, care cunoaște un proces de urbanizare tocmai în acest secol, am putea presupune că obiceiul obștii satești a rămas operant în întreaga perioadă incipientă de urbanizare. Abia în taza a doua, după instalarea curții domnești și instalarea regimului seniorial, adică al dreptului voievodului Moldovei, așezarea de la Iași a beneficiat de un regim juridic statuat deja în orașele moldovenești străvechi, unele din ele devenite între timp și, pe rînd, capitale ale țării ca Baia, Siret, Suceava.

La Iași, în prima etapă de dezvoltare a așezării medievale, au existat toate condițiile unei urbanizări, dovadă fiind — așa cum s-a arătat — descoperirile arheologice. Acestea alcătuiesc — după cum am subliniat la început — documente certe care suplinesc cu prisosință sursele narrative sau documentare, fie sărace, fie lacunare, constituind temeiul afirmației noastre că la mijlocul și către sfîrșitul secolului al XIV-lea așezarea de la Iași a cunoscut etapa urbanizării.

Așa se explică faptul că așezarea feudală Iași din această perioadă apare cu denumirea de *tîrgul Iași* (*Iasâskii torg*)²³ alături de Baia, Siret, Suceava, Roman, Tîrgul Neamț, Piatra lui Crăciun, într-o listă alcătuită între anii 1388 și 1391 a vechilor orașe moldovenești medievale.

În această primă etapă Iașii se dezvoltaseră atîngînd forma organizatorică a tîrgului, fenomen reflectat în actele de cancelarie ale voievodatului Moldovei, deoarece așezările de acest fel sînt denumite *torg* în documentele redactate în limba slavonă și *forum* în cele redactate în limba latină medievală. Alături de Iași la această vreme și Romanul medieval a cunoscut forma organizatorică de tîrg fiindcă îl găsim menționat în lista mai sus amintită cu denumirea de *Romanov-torg*, în-tocmai ca în documentele de cancelarie medievală ale voievodatului Moldovei²⁴.

21 Pentru vechimea unor așezări urbane din Moldova organizate conform dreptului orășenesc medieval este suficient să amintim Baia, care încă din secolul al XIV-lea avea propriul său sigiliu, cu legendă latină în majusculă gotică. Deși este considerat unic pentru Moldova (cf. D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*) în *Studii și cercetări științifice*, s. III, științe sociale, Iași, VI, 1955, 3-4, p. 33, nota 10), totuși sigiliul asemănătoare, în ceea ce privește legenda, se constată și în orașele medievale cu o mare vechime ca Siret, Suceava, Roman (cf. D. Ciurea *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în *Studii și cercetări științifice*, istorie, Iași, VII, 1956, fasc. 2., p. 157; D. Hordilă, *Cîteva păreri în legătură cu sigiliul Romanului*, în *Memoria Antiquitatis*, I p. 364. și urm.).

22 P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări istorice*, București, 1947, p. 161-218.

23 Alexandru Andronic, *op. cit.*, în *Romanoslavica*, XI, București, 1965, p. 210-211 și în *Revue Roumaine d'Histoire*, IX, 1970, 5, p. 846-847. Vezi și C. Cihodaru, *Începuturile vieții orășenești la Iași*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, seria nouă, S. III, istorie, t. XVII, 1971, fasc. 1, p. 36-37 și nota 29.

24 Alexandru Andronic, *op. cit.*, în *Romanoslavica*, XI, București, 1965, p. 211 și în *Revue Roumaine d'Histoire*, IX, 1970, 5, p. 847.

Sesizarea etapelor acestui important proces privind începuturile vieţii orăşeneşti şi analiza factorilor care au grăbit procesul respectiv s-ar fi putut face desigur şi pe baza documentelor scrise dacă acestea ar fi existat din abundenţă sau cel puţin ar fi prezentat elemente concludente; în cazul penuriei lor, însă adevărata cunoaştere a vieţii social-economice poate fi posibilă pe baza documentului arheologic.

În sesizarea primei etape de dezvoltare a târgului Iaşi de o importanţă deosebită a fost constatarea că la Iaşi nu se documentează arheologic prezenţa elementului străin, colonizator, întâlnit deocamdată în oraşele din nordul Moldovei (Baia, Siret, Suceava). Astfel, se poate face precizarea că la Iaşi progresul realizat de localnici constituie opera propriului lor efort, fără contribuţia elementului străin, colonizator. În felul acesta se infirmă teza neştiinţifică conform căreia oraşele noastre ar fi luat naştere, chipurile, ca urmare a stabilirii acolo a coloniştilor străini.

În desfăşurarea procesului lent de urbanizare un moment important îl constituie instalarea la Iaşi a vămii pentru comerţul local şi de tranzit cu Orientul, la începutul secolului al XV-lea în vremea lui Alexandru cel Bun. Este vorba de binecunoscutul privilegiu din anul 1408 acordat negustorilor poloni din Liov, în care se face precizarea că la Iaşi se va plăti vama pentru vitele cornute mari şi mici, tranzitate în părţile tătareşti²⁵.

Astfel, la Iaşi, alături deci de desfacerea cu regularitate a produselor meşteşugăreşti locale se desfăşoară la începutul secolului al XV-lea, un comerţ de tranzit, destul de intens, contribuind la dezvoltarea treptată a târgului Iaşi, care în izvoarele scrise străine din prima jumătate a secolului al XV-lea este numit *Iasmarkt* sau *Iosmarkt*²⁶.

Iaşi apar cu denumirea de târg încă din primii ani ai secolului al XV-lea²⁷, confirmându-se astfel importanţa acelor descoperiri arheologice care datează de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea şi prezintă caracteristicile unei producţii orăşeneşti, fiind descoperite în aria nucleului iniţial. În acelaşi timp, tot pe baze documentare surprindem un fenomen deosebit de important referitor la procesul de urbanizare al aşezării. Astfel, pe baza documentului

25 Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 631-633.

26 În cronica lui Ulrich von Richenthal. Cf. C. I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la Constanţa (Basel) în anul 1415*, Bucureşti, 1927, p. 12. *Asupra dualismului civilis-markt* încă din anul 1897 a fost atrasă atenţia istoricilor medievali de către Sigfried Rietschild. În problema determinării tipului de oraş medieval (burg), plecându-se de la *castellum* şi *castrum*, pentru a se ajunge la *civitas* şi *orbis*. Vezi mai recent Erich Herzog, *Die ottonische Stadt. Die Anfänge der Mittelalterlichen Stadtbaukunst in der Deutschland*, Berlin, p. 227. Vezi de asemenea şi Rafael von Uslar, *Studien zu Frühgeschichtlichen Belegstücken zwischen Nordsee und Alpen*, Köln, 1964; Ernst Kirsten, *Die byzantinische Stadt*, Ber. zum 11 intern. Byzantinischen Kongress, München, 1958. Pentru problema evoluţiei unor oraşe din Transilvania din sec. IX-XIII vezi mai recent Mircea Rusu, *Castrum, urbs, civitas*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 197-203. În ceea ce priveşte evoluţia unor centre urbane medievale din Moldova, care au cunoscut fazele *forum* — *oppidum* — *civitas*, vezi Al. Andronic, op. cit., în *Revista Muzeelor*, VI, 1969, 2, p. 111-113.

27 Mihai Costăchescu, vol. I, p. 391.

din 25 mai 1434 emis din târgul Iași²⁸, constatăm apariția unor categorii de orașeni diferențiați, cu o oarecare pondere social-economică, care, în virtutea unor privilegii, devin proprietari funciari feudali, fenomen care se poate explica și prin creșterea importanței Iașilor ca așezare de caracter urban ca urmare a dezvoltării sale și sub raportul demografic. Coroborarea datelor arheologice cu știrile izvoarelor scrise par a sugera ipoteza că în această vreme procesul de urbanizare era la sfârșitul primei sale etape. Să nu pierdem din vedere faptul că tocmai în această vreme se înmulțesc știrile documentare referitoare la târgul Iași și curtea domnească de la Iași.

Existența curții domnești la Iași în prima jumătate a secolului al XV-lea, menționată pentru prima dată în izvoarele scrise interne la 8 octombrie 1434²⁹ și confirmată prin recente descoperiri arheologice din preajma Palatului Culturii a avut o deosebită importanță pentru dezvoltarea ulterioară a centrului medieval de aici, grăbind pe cale militaro-administrativă procesul de urbanizare al așezării. Descoperirile arheologice de pe teritoriul orașului Iași din vechiul nucleu al târgului din secolul al XIV-lea dovedesc, pe aceeași arie de răspândire și o intensă locuire în secolul al XV-lea, precum și o dezvoltare a diverselor meșteșuguri, un loc de seamă ocupându-l fierăria și olăritul.

Nivelurile de locuire din această perioadă sînt bine reprezentate de numeroase vestigii, dintre care se remarcă, alături de diverse resturi de locuințe, o foarte bogată și variată gamă de produse orășenești un loc de seamă ocupîndu-l ceramica de uz casnic și decorativă, care-și găsește analogii în centrele medievale urbane din Moldova, cu o vechime mai mare ca orașul Iași, precum și la curțile domnești din secolul al XV-lea de la Suceava³⁰ și Vaslui³¹.

Așa cum o dovedesc recente descoperiri arheologice putem considera că la mijlocul secolului al XV-lea s-a încheiat procesul de urbanizare al așezării Iași, care, datorită și faptului că s-a aflat în strînsă legătură cu centura de sate existente în acea vreme în imediata sa apropiere, a devenit un centru orășenesc cu viață proprie bine dezvoltată.

Deși la vremea respectivă Iașii nu aveau o cetate, iar curtea domnească, în parte lărgită în vremea lui Ștefan cel Mare, se reducea la construcția de piatră a palatului domnesc și la fortificația sumară a acestuia, totuși, referindu-ne la știrile externe scrise³² am putea considera, ca ipoteză de lucru, preocuparea de a fortifica târgul.

28 *Ibidem*, vol. I, p. 391.

29 *Ibidem*, vol. I, p. 398.

30 SCIV, VI, 1-2, p. 772, fig. 17; K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București 1913, pl. VI; G. Gassauer, *Teracote sucevene*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXVIII, 1933, fasc. 86, p. 157, fig. 29; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările române*, București, I, p. 729, fig. 684.

31 Al. Andronic, Eug. Neamțu, Fl. Banu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 95, fig. 10/1-4.

32 I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 328 („Quia jam Stefanus Vojvoda cum omni potentia sua in Iassmarch huc, foro Filistinorum castrum tenet“).

Totodată nu trebuie să pierdem din vedere faptul că din Iași au fost emise documente de cancelarie domnească și s-a făcut dovada prezenței voievodului Ștefan cel Mare într-o anumită perioadă a anului³³, în Iași, în funcție de îndeplinirea acelor îndatoriri către domnie care decurgeau din obligațiile de întreținere a curții și alaiului domnesc. Aceste obligații reveneau tuturor curților domnești împrăștiate pe întinsul țării, dar care erau organizate, îndeosebi, în centrele urbane cu posibilități materiale sporite³⁴.

Rămîne ca un deziderat descoperirea pe cale arheologică a vechii fortificații de pămînt și lemn a orașului Iași, pe care noi o presupunem, ea ne putînd lipsi în secolul al XV-lea, deoarece, așa cum au dovedit-o recente descoperiri arheologice de la Suceava³⁵ și Roman³⁶, și alte orașe din Moldova din această vreme erau fortificate.

LES DÉBUTS DE LA VIE URBAINE A JASSY

Résumé

Au cours des dernière années, à la suite des recherches de surface, des sondages et des fouilles méthodiques effectuées dans la ville de Jassy et ses environs on a constaté des vestiges d'habitat à partir des temps les plus reculés jusqu'à l'époque féodale. Ainsi, les données archéologiques sont en mesure d'éclairer sous une incidence nouvelles les débuts de la vie urbaine a Jassy.

L'ancienne village de Jassy c'est développé progressivement par suite de la division social du travail, de l'acroissement de la production artisanale et du commerce local et de transit, en se transformant en un centre urbain a partir des XIV-e—XV-e siècles.

Les découvertes de la Cour princière de Jassy sont d'une importance toute particulière pour la comprehension de ce processus lent de transformation, au début de l'époque féodale, de la village de Jassy en un centre urbain. C'est ici, sur le lieu de l'ancienne résidence princière, qu'on a pu identifier un niveau d'habitat des X-e—XIII-e siècles.

- 33 V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, seria nouă, S. III, istorie, t. XIV, 1968, p. 114.
- 34 Fenomenul a fost semnalat și pentru curțile domnești din Țara Românească. Vezi C. Șerban, *op. cit.*, în *Studii și articole de istorie*, XIV, p. 64-65 și notele 36-38. Pentru geneza orașelor medievale din Țara Românească și raporturile stabilite între centrele urbane și curțile domnești din aceste centre vezi mai recent Gh. I. Cantacuzino în *Studia Valahica*, vol. II, 1970, p. 95-112.
- 35 Elena Busuioc, *Șanțul de apărare al orașului Suceava din secolul al XV-lea*, în *Materiale*, IX, p. 401-406. Arheologii polonezi au reușit în unele cazuri să reconstituie unele șanțuri de apărare ale orașelor medievale. cf. Z. Bukowski, G. Lenczyk, T. Molinowski, A. Nadolski, Z. Rajewski, Wl. Szafranski, S. Tabaczinski, *Frühe Polonische Burgen, Berichte über Archäologische Grabungen*, Weimar, 1960, pl. LXI. Se prezintă cele două faze ale șanțului de apărare de la Leczyca. Faza a II-a este deosebit de interesantă pentru compararea cu sistemul de amenajare al șanțului de apărare de la Suceava din secolul al XV-lea.
- 36 M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman, în Dacia*, N. S., X, 1966, p. 291-320; idem, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și așezarea orășenească de la Roman*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, București, 1968, 1, p. 31-62; L. Chițescu *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți medievale și fortificații orășenești*, București, 1972 (rezumatul tezei de doctorat).

La découverte de vestiges, datant des XIIIe—XIVe siècles dans une série de points dans le quartier de la ville de Jassy et dans les environs de la ville constitue la preuve de l'existence concomitente des certains points peuplés du territoire actuel de la ville de Jassy et aussi de quelques villages, qui, formant une sorte de ceinture, gravitaient du point de vue économique autour de village de Jassy.

Les vestiges datant des XIVe—XVe siècles découvertes dans le noyau initial attestent un établissement féodal durable, qui comprenant donc l'étendu délimitée par les actuelles rues Etienne le Grand et Horia, vers les Halles Centrales en suivant la rue C. Negri, des Halles vers l'église Saint-Lazare et ensuite vers l'ancienne résidence princière, actuellement le Palais de la Culture, et de là sur le versant ouest de la terrasse inférieure du Bahlui, en suivant la rue d'Etienne le Grand, au-delà de l'église cathédrale de la Métropole.

La découverte des fours pour la céramique, documenté ainsi pour la première fois sur le territoire de la ville de Jassy, dans le faubourg féodal, prouve l'existence d'artisans différenciés par spécialités. Leur présence, ainsi que de marchands de produits d'importation d'une ville médiévale.

Les vestiges de constructions: hutte à demis enfuies, habitation de surface à poutres et murs en torchis ou constructions en pierre et brique prouvent la présence sur le territoire de la ville de Jassy de nombreux charpentiers, maçons, briquetiers, chauliers, auxquels il faut ajouter d'autres branches d'artisans, tels forgerons, serruriers, potiers de toutes sortes pour la céramique ménagère ou décorative, dailleurs et tisseurs.

Ainsi, l'ancienne ville de Jassy a connu un lent processus d'urbanisation et devient à partir du milieu et jusque vers la fin du XIVe siècle un centre d'une production artisanal urbain. Au début du XVe siècle le bourg de Jassy s'affirme comme un important centre douanier (1408), administrative (25 mai 1434) et militaire (8 octobre 1434).

La Cour princière, comme résidence temporaire au début et permanent ensuite, contribua donc à hâter la processus d'unification des divers menus marchés locaux éparpillés et d'accélérer également par voie administrative et militaire la consolidation de ce centre économique.

De prime abord, ce qui surprend dans la développement de Jassy, c'est l'existence, comme à Suceava, de deux étapes: 1) avant l'installation de la Cour princière, quand la processus d'urbanisation se déroule lentement et 2) après l'installation de la Cour princière, quand ce processus s'accélère.

En ce qui concerne la première étape du développement du bourg de Jassy, on doit souligner la concordance entre les données archéologiques et les renseignements des sources écrites. La mention de la ville de Jassy en tant que bourg (*Jasaskli — torg*) à côté des anciennes villes moldaves de Baia, Siret, Suceava, Roman, Piatra, dans une liste des villes moldaves qui a été rédigé entre les années 1388 et 1391 et inclus dans les plus anciennes chroniques russes, paraît confirmer l'hypothèse, suggérée d'ailleurs par toute le matériel archéologique, selon laquelle, Jassy se trouvait en plein développement urbain. Dans la chronique d'Ulrich von Richenthal du XVe siècle la ville de Jassy est nommée *Iasmarkl* ou *Iosmarkl*.

Au cours de la deuxième étape ce processus est accéléré par la présence de la Cour princière, dont les constructions plus anciennes en pierre datent, d'après les données archéologiques, de la première moitié du XVe siècle. Le niveau d'habitat de cette époque est richement représenté par de nombreux objets avec des analogies dans les anciennes ville féodale de la Moldavie.

Grace aux résultats obtenus par les recherches des plusieurs années d'archéologie médiévale peut-on affirmer en conclusion, que les découvertes archéologiques de Jassy, ont suffisamment contribué à établir le début de la vie urbain, les étapes du développement et le processus d'urbanisation de l'ancienne ville féodale de Jassy.

CITEVA CONSIDERAȚII ASUPRA TEZAURULUI MONETAR DIN SECOLUL AL XVIII-LEA DESCOPERIT LA DRĂGEȘTI TĂTĂRĂȘTI (JUDEȚUL BACĂU)

de ALEXANDRU ARTIMON

În vara anului 1971, cu prilejul lucrărilor agricole, locuitorul Cra-
cia I. Constantin din satul Drăgești, comuna Tătărăști, județul Bacău,
a descoperit în grădina sa un tezaur monetar turcesc ¹.

Monedele au fost tezaurizate într-o căniță de lut, lucrată la roată,
de culoare cărămizie, distrusă de descoperitor. Ca urmare a cercetă-
rilor efectuate la fața locului s-au găsit câteva fragmente ceramice de
la vasul în care au fost depozitate monedele.

Tezaurul se compune din 126 monede din argint, în greutate totală
de 3.661,1 grame, emise în timpul sultanilor Abdul Hamid I și Selim III.

Dăm mai jos descrierea monedelor din tezaur :

I. Emisiuni de la Abdul Hamid I (1774—1789)

1. *Guruş*. Emisiune din anul 2 de domnie a sultanului (1775). Monetă-
ria Constantinopol (Fig. 1/1). Nuri Pere ², nr. 676, p. 224 Dm.
39 mm. ; greutate 18,8 grame.
2. *Guruş* Emisiune din anul 4 de domnie a sultanului (1777). Monetă-
ria Constantinopol (Fig. 1/2). Dm. 38 mm. ; greut. 18,5 g.
- 3—4. *Guruş* Emisiune din anul 6 de domnie a sultanului (1779). Mone-
tăria Constantinopol (Fig. 1/3), Dm. și greutatea medie a pie-
selor este de 39 mm. ; 19,3 g.
5. *Guruş* Emisiune din anul 12 de domnie a sultanului (1785). Monetăria
Constantinopol (Fig. 1/4), Dm. 38 mm. ; greut. 18,3 g.
6. *Guruş* Emisiune din anul 13 de domnie a sultanului (1786). Monetă-
ria Constantinopol (Fig. 1/5). Dm. 37,5 mm. ; greut. 17,5 g.
7. *Altmişlik* Emisiune din anul I de domnie a sultanului (1774). Mone-
tăria Constantinopol (Fig. 1/6). Nuri Pere, nr. 674. p. 224 Dm.
44 mm. ; greut. 26,8 g.
8. *Altmişlik* Emisiune din anul 3 de domnie a sultanului (1776). Mone-
tăria Constantinopol (Fig. 2/1). Dm. 42 mm. ; greut. 28 g.

¹ Tezaurul se află în colecția Muzeului de istorie din Bacău și este înregistrat la
nr. inv. 7314—7439.

² Pentru identificarea monedelor din tezaur am folosit pe Nuri Pere, *Osmanlılarda
Madenî paralar*, Istanbul, 1968 (în continuare se va cita prescurtat Nuri Pere).

9. *Altmışlık* Emisiune din anul 4 de domnie a sultanului (1777). Monetăria Constantinopol (Fig. 2/2). Dm. 44 mm.; greut. 24 g.
- 10-14. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 8 de domnie a sultanului (1781). Monetăria Constantinopol (Fig. 2/3). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43 mm.; 26,78 g.
- 15-16. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 10 de domnie a sultanului (1783). Monetăria Constantinopol (Fig. 2/4). Diametrul și greutatea medie a pieselor este de 44,7 mm.; 27,65 g.
- 17-20. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 11 de domnie a sultanului (1784). Monetăria Constantinopol (Fig. 2/5). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43 mm.; 26,67 g.
- 21-22. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 12 de domnie a sultanului (1785). Monetăria Constantinopol (Fig. 2/6). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43 mm.; 26,50 g.
- 23-26. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 13 de domnie a sultanului (1786). Monetăria Constantinopol. (Fig. 3/1). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,8 mm.; 26,62 g.
- 27-30. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 14 de domnie a sultanului (1787). Monetăria Constantinopol (Fig. 3/2). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,3 mm.; 27,8 g.
- 31-32. *Altmışlık-uri* Emisiuni din anul 15 de domnie a sultanului (1788). Monetăria Constantinopol (Fig. 3/3). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 42 mm.; 26,6 g.
33. *İkilik*. Emisiune din anul 16 de domnie a sultanului (1789). Monetăria Constantinopol (Fig. 3/4). Nuri Pere, nr. 673, p. 224 Dm. 44,5 mm.; greutatea 30,8 g.

II. *Emisiuni de la Selim III. (1789—1807)*

- 34-37. *İkilik-uri*. Emisiuni din anul 1 de domnie a sultanului (1789). Monetăria Istanbul (Fig. 3/5). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,8 mm.; 30,1 g.
Nuri Pere, nr. 706, p. 231.
- 38-41. *İkilik-uri*. Emisiuni din anul 1 de domnie a sultanului (1789). Monetăria Istanbul. Diametru și greutatea medie a pieselor este de 42,5 mm.; 24,97 g.
- 42-48. *İkilik-uri*. Emisiuni din anul 2 de domnie a sultanului (1790). Monetăria Istanbul (Fig. 3/6). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 41,4 mm.; 25,5 g.
- 49-52. *İkilik-uri*. Emisiuni din anul 3 de domnie a sultanului (1791). Monetăria Istanbul (Fig. 4/1). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 42,1 mm.; 25,1 g.
- 53-54. *İkilik-uri*. Emisiuni din anul 4 de domnie a sultanului (1792). Monetăria Istanbul (Fig. 4/2). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 41,7 mm.; 25,6 g.
55. *İkilik* Emisiune din anul 5 de domnie a sultanului (1793). Monetăria Istanbul (Fig. 4/3). Dm. 42 mm.; greut. 25,2 g.
56. *İkilik* Emisiune din anul 6 de domnie a sultanului (1794). Monetăria Istanbul (Fig. 4/4). Dm. 41,5 mm.; greut. 25,6 g.

- 57-63. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 1 de domnie a sultanului (1789). Monetăria Istambul (Fig. 4/5). Nuri Pere, nr. 705. p. 231. Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,2 mm.; 32,01 g.
- 64-86. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 2 de domnie a sultanului (1790). Monetăria Istambul (Fig. 4/6). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,99 mm.; 31,52 g.
- 87-99. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 3 de domnie a sultanului (1791). Monetăria Istambul (Fig. 5/1). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 44 mm.; 31,53 g.
- 100-110. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 4 de domnie a sultanului (1792). Monetăria Istambul (Fig. 5/2). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,3 mm.; 31,46 g.
- 111-117. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 5 de domnie a sultanului (1793). Monetăria Istambul (Fig. 5/3). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,8 mm.; 31,81 g.
- 118-120. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 6 de domnie a sultanului (1794). Monetăria Istambul (Fig. 5/4). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,4 mm.; 31,73 g.
121. *Gedid-üzlük*. Emisiune din anul 7 de domnie a sultanului (1795). Monetăria Istambul (Fig. 5/5). Dm. 45 mm.; greut. 31,7 g.
- 122-124. *Gedid-üzlük-uri*. Emisiuni din anul 8 de domnie a sultanului (1796). Monetăria Istambul (Fig. 5/6). Diametru și greutatea medie a pieselor este de 43,6 mm.; 31,26 g.
125. *Gedid-üzlük*. Emisiune din anul 12 de domnie a sultanului (1799). Monetăria Istambul (Fig. 6/1). Dm. 44 mm.; greutatea 30,8 g.
126. *Gedid-üzlük*. Emisiune din anul 13 de domnie a sultanului (1800). Monetăria Istambul (Fig. 6/2). Dm. 44 mm.; greut. 31,6 g.
- Tezaurul de la Drăgești se eșalonează pe o perioadă scurtă de timp (1775—1800). Cea mai veche monedă a fost emisă de Abdul Hamid I la anul 1775, iar cea mai recentă piesă monetară este un *Gedid-üzlük*, emisiune de la Selim III din anul 13 de domnie (1800).

În majoritatea cazurilor monedele sînt bine conservate, ceea ce a îngăduit o ușoară descifrare a lor. Unele din ele sînt tocite pe o parte și pe alta, probabil datorită circulației, altele au tăieturi și creștături pe margine.

Emisiunile monetare de la Abdul Hamid I se compun din *guruși*, *altmışlık-uri* și un *ikilîk*.

1. *Gurușul sau piastrul* — piesă monetară cu valoarea divizionară de patruzeci parale, are pe avers în cîmpul superior turava sultanului Abdul Hamid I, iar în cîmpul inferior s-a scris locul de batere a mone-dei și anul întronării sultanului. Reversul cuprinde o formulă augurală la adresa sultanului emitent și anul baterii monedei (Fig. 1/1).

2. *Altmışlık-ul* — piesă monetară de șaizeci parale are pe avers, în cîmpul superior, numele sultanului Abdul Hamid I, iar în cîmpul inferior s-a scris locul de batere a monedei și anul întronării sultanului. Reversul este ocupat cu o formulă augurală la adresa sultanului emitent și anul de batere a monedei (Fig. 1/6).

3. *Ikilik-ul*, sau dublu guruşul — piesă monetară de optzeci parale, are pe avers turaua sultanului Abdul Hamid I, încadrată în partea superioară, dreapta și stînga de cîte un arabesc. Legenda de pe reversul monedei cuprinde anul și locul baterii monedei, cît și anul ridicării pe tron a sultanului emitent (Fig. 3/4).

Emisiunile monetare de la Selim III se compun din *Ikilik-uri* și *Gedid-üzlük-uri*.

Ikilik-ul — (dublu guruşul) piesă monetară de optzeci parale, are pe avers turaua sultanului Selim III, încadrată în partea superioară, dreapta și stînga de cîte un trandafir. Legenda de pe reversul monedei cuprinde anul ridicării pe tron a sultanului, locul și anul baterii monedei (Fig. 3/5).

Gedid-üzlük-ul, o piesă monetară de o sută parale, are pe avers în cîmpul superior turaua sultanului Selim III. Sub tura, în stînga un trandafir, iar în dreapta un arabesc. Deasupra, în stînga un arbesc, iar în dreapta un trandafir între două arabescuri, toate dispuse în linie oblică. Pe cîmpul inferior, despărțit printr-o linie orizontală de cel superior, este scris pe două rînduri locul baterii monedei (Istambul) și anul ridicării pe tron a sultanului. Reversul este ocupat cu o formulă augurală la adresa sultanului și anul baterii monedei. Rîndul doi și trei sînt încadrate într-un dreptunghi secționat printr-o dreaptă orizontală. Pe laterale sînt cîte trei arabescuri. Cele din centru mai mari, extremele mai mici, în raport cu distanța creată de latura dreptunghiului și cercul liniar dublat de un cerc perlat care încadrează legenda. Între cuvintele din text s-au înscris cîte un arabesc (Fig. 4/5).

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea Imperiul otoman era în plină criză financiară, iar corupția internă luase o mare amploare. Eșecurile militare înregistrate în războaiele purtate cu Rusia, slaba dezvoltare economică au determinat, pe lîngă celelalte manifestări ale crizei și o devalorizare a monedei³.

Pentru a face față acestei crize financiare, sultanul Abdul Hamid I întreprinde măsuri pentru redresarea finanțelor statului, serios zdruncinate în urma războiului ruso-turc din anii 1769-1774. În acest scop se emite pentru prima oară un nou tip de monedă, *ikilik-ul*, un multiplu al piastrului cu valoarea de optzeci parale. Criza financiară se va accentua cu și mai multă amploare în perioada domniei sultanului Selim III. Înfrîngerile suferite de armata turcă la începutul războiului din 1787-1792, lipsa de aur și argint au determinat luarea unor măsuri de ordin financiar⁴.

Pentru a face față nevoilor impuse de războiul ce se ducea cu Rusia (1787—1792), se emite pentru prima dată de către Selim III o nouă monedă cu valoarea de o sută parale și anume *gedid-üzlük-ul*. În tezaurul de la Drăgești avem 70 de monede de acest tip. Lipsa de argint din tezaurul imperiului ne permite să facem o observație asupra emisiunilor monetare descrise mai sus. Una din consecințele acestor stări de lucruri o reprezintă scăderea în titlu și greutate a

³ D. Dj. Șiruni, *Monetele turcești în Țările Române*, București, 1944, p. 59.

⁴ Documente privind istoria României, colecția Eudoxiu Hurmuzaki, S. N., vol. I, Ed. Academiei RSR, 1962, p. 40.

monedelor emise de Selim III. Astfel, ikilik-ul ce ne-a parvenit de la Abdul Hamid I, din emisiunea 1789, este mai mare în greutate cu circa 4 grame decît întreaga serie de asemenea monede emise de sultanul Selim III, făcînd excepție numai 4 monede cu aceeași valoare și care datează din primul an de domnie⁵.

Înainte de a trece la problema calculării valorii tezaurului de la Drăgești, considerăm necesar să prezentăm unele aspecte ale circulației monetare.

Monedele care circulau în Moldova în secolul al XVIII-lea sînt foarte numeroase ca tip și variate ca origine. Circulația cea mai intensă o au monedele turcești, apoi monedele poloneze, rusești, austriece, venețiene, olandeze⁶.

Masiva prezență pe piață a monedelor turcești este determinată de faptul că Țările Române sînt dependente din punct de vedere politic și economic față de Imperiul otoman. Această dependență politică și economică, fără a înlocui cu totul relațiile cu celelalte state dă o pondere mare relațiilor comerciale cu Imperiul otoman, iar ca o consecință firească a acestor stări de lucruri, pe piața Moldovei circulă o mare cantitate de monedă turcească.

Între monedele turcești, punînd de la aspri care reprezentau cea mai mică monedă în circulație, în ordine ascendentă veneau paraua, piesă de trei bani și piastrul care se fixează în secolul al XVIII-lea la 120 aspri sau patruzeci de parale⁷. În afara monedelor de argint circulau de asemenea o serie de monede de aur turcești; galbeni stambolii (de Istanbul), zingirlii, turalii, funducii, zarmacupi⁸.

Pe teritoriul Moldovei, cu prilejul săpăturilor arheologice, a lucrărilor agricole și edilitar-gospodărești, s-au descoperit numeroase monede turcești din această perioadă. Tezaure monetare au fost găsite în localitățile Hîrlău⁹, Cîrligi¹⁰, Copăcești¹¹, Cleja¹², Burca¹³, Mănăstirea Cașin¹⁴, Galați¹⁵.

5 Vezi monedele descrise la nr. 34-37 (în colecția muzeului sînt inventariate la numerele 7370, 7363, 7424, 7415).

6 *Istoria României*, vol. III, p. 381.

7 *Ibidem*, p. 381.

8 *Ibidem*, p. 381.

9 Octavian Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în SCN, I, p. 465—466.

10 M. Chițescu, Gh. Constantinescu, *Trei tezaure monetare leudale descoperite în raionul Focșani*, în *Danubius*, I, 1967, p. 224 și urm.

11 V. Căpitanu și C. Buzdugan, *Un tezaur de monede turcești descoperite la Copăcești (jud. Vrancea)*, în *Carpica*, 1969, p. 349.

12 Al. Artimon, *Un tezaur monetar din secolele XVII-XVIII descoperit la Cleja (jud. Bacău)*, în *MemAntiq.*, IV, 1972 (sub tipar).

13 Tezaurul a fost găsit în anul 1971 în localitatea Burca, comuna Vidra, jud. Vrancea. Informația o deținem de la I. Mitrea, lect. univ. Institutul pedagogic Bacău, căruia îi mulțumim și pe această cale.

14 Al. Artimon și C. Eminovici, *Tezaurul monetar din secolul al XVIII-lea descoperit la Mănăstirea Cașin (jud. Bacău)*, în *Carpica*, 1971, p. 343-348.

15 Elena Isăcescu, *Contribuții la studiul circulației monetare în orașul Galați în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Danubius*, IV, p. 185-195. Tot în Galați s-a mai descoperit un tezaur de monede turcești din sec. XVIII-XIX, aflat în colecția Muzeului de istorie din acest oraș și înregistrat la nr. de inv. 5845.

Unul din fenomenele monetare cele mai însemnate ale secolului al XVIII-lea a fost transformarea treptată, cu începere de la mijlocul veacului, a leului în monedă de calcul. În această perioadă leul valora patruzeci parale, iar o para trei bani, astfel că un leu era echivalent cu patruzeci parale sau 120 bani, iar această sumă de mici monede servea la efectuarea plății unei mărfi, care era apreciată la un leu¹⁶.

Un efect pozitiv în domeniul economiei l-a avut limitarea monopolului turcesc asupra comerțului exterior al Țării Românești și Moldovei în urma tratatului de pace de la Kuciuk — Kainargi (21 iulie 1774). Eliberarea, chiar și parțială de dependență față de Imperiul otoman, a contribuit la dezvoltarea relațiilor comerciale interne, a crescut numărul negustorilor și au apărut noi iarmaroace.

Ca urmare a acestei situații circulația monetară a devenit mai intensă, aglomerându-se un număr tot mai mare de monede străine de aur, argint, bilon. Astfel, la începutul secolului al XIX-lea circulau în Țările Române peste 20 specii monetare¹⁷. Prezența atîtor specii monetare a determinat apariția unui haos monetar, care cu greu putea fi înlăturat. Utilizîndu-se monede diverse, al căror curs în raport cu leul de calcul se afla într-o continuă fluctuație, relațiile de schimb erau stinjenite¹⁸. Din cauza aceasta s-a simțit nevoia preschimbării speciilor monetare, într-o monedă anumită, cerută de fisc sau de creditorii săi. În acest fel a luat ființă funcția de zaraf (negustor de bani). Stabilind cursurile de vânzare-cumpărare ale monedelor după interesele lor speculative, zarafii au folosit schimbul de bani ca mijloc de exploatare a micilor producători¹⁹.

Un alt mijloc de exploatare a micilor producători era acela al împrumutării banilor cu camătă. Cămătăria se practica pe o scară foarte largă de negustorii localnici, cît și de negustorii străini. În lumea satelor, împrumutul cu camătă se combina cu negoțul sub forma plății înainte a produselor agravînd încă spolierea țăranului de rodul muncii sale²⁰.

O încercare de redresare parțială a dificultăților de schimb pe care micii producători le întîmpinau atît în Moldova cît și în Țara Românească, a fost făcută în timpul războiului ruso-turc din anii 1769—1774. Cu acest prilej, din inițiativa comandamentului armatei ruse s-au bătut monede divizionare speciale, care să circule în ambele țări. Au fost emise monede de o para = trei denghi, și de două parale = trei copeici. Monedele poartă stemele alăturate ale Moldovei și Țării Românești. Aceste piese monetare pot fi considerate ca o primă încercare de unificare monetară a celor două principate²¹.

O problemă deosebit de importantă este aceea a calculării valorii tezaurului de la Drăgești. Cele 126 monede reprezentau un capital de

16 G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 125.

17 *Istoria României*, III, p. 672.

18 C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 113.

19 *Ibidem*, p. 113.

20 *Istoria României*, III, p. 383.

21 C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 113-114.

10720 parale, echivalente la începutul secolului al XIX-lea cu 268 de lei.

Studierea câtorva documente privind unele vânzări de bunuri sau tranzacții comerciale ce au loc la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ne va permite să ne facem o idee despre ceea ce se putea cumpăra cu această sumă în epoca respectivă.

Intr-un document din 1797 se arată că domnia a cumpărat 100 chile grâu arnăut de la Fălciu câte 9 lei și 250 chile grâu cărnău de la Tecuci câte 6 și $\frac{1}{2}$ lei chilla²².

În sama visteriei Moldovei pe anul 1797 se menționează că s-a plătit pe piața internă suma de 1800 lei pe 40 cai slobozi, câte 45 lei de cal²³. La 1800 se vindea cu 10 lei o chilă de păpușoi²⁴.

În 1798 se plăteau pe două ocă undelemn 3 lei și 35 parale, iar în 1799 s-au plătit 10 lei pe două ocă de zahăr²⁵.

Studiind veniturile și cheltuielile moșiei Fintinele din ținutul Bacău, între anii 1803—1804, observăm că s-au vândut 5 boi cu 185 lei. De asemenea, pe o merță de grâu s-a dat 10 lei²⁶. Tot pentru această moșie s-au cumpărat 4 boi de muncă cu 179 lei²⁷. În anul 1805 prețul unei vaci era de 34-36 de piaștri (1 piastru — 1 leu)²⁸. Tot în acest an s-a cumpărat un armăsar pentru sămînță cu 130 lei, iar pe 15 ocă de orez s-au dat 15 lei²⁹.

După cum reiese din documentele vremii, calculînd în totalitatea sa, tezaurul nostru echivala cu cca. 7 vaci, sau 6 cai ori 6 boi. Această sumă mai echivala cu cca. 27 chile păpușoi (aproximativ 13.851 kg.) sau 27 merțe de grâu (aproximativ 3807 kg.) ori 53 ocă de zahăr (aproximativ 68 kg.). Întrucît prețurile oscilează de la regiune la regiune, nu putem decît cu aproximație să stabilim echivalentul în produse a valorii tezaurului. În orice caz această sumă era destul de însemnată pentru acele timpuri.

Tezaurul a aparținut, probabil, unui negustor sau unui locuitor mai înstărit antrenat în producția pentru piață. Semnificativ este faptul că el a fost găsit într-o așezare satească. În secolul al XVIII-lea ca urmare a intensificării schimburilor comerciale atît interne cît și externe se observă o creștere a producției pentru piață la care participă tot mai activ atît boierii, negustorii, cît și o anumită pătură a țărăni-

22 V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 39, nota 212. O chilă era egală cu 400 oca. O ocă era egală cu 1283 g. Rezultă că o chilă cîntărea cca. 513 kg.

23 *Ibidem*, p. 40 nota 223.

24 *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 722 nr. 711.

25 Arhivele Statului Bacău, Fond M. Neamț, inv. 611, pachet 1, fila 2 și fila 4.

26 I. Murariu, *Veniturile și cheltuielile moșiei Fintinele din ținutul Bacău între 30 septembrie 1803 și 30 septembrie 1804*, în acest volum. O merță era egală cu 110 ocale. Ocaua era egală cu 1284 g. Rezultă că o merță cîntărea circa 141 kg.

27 *Ibidem*.

28 *Istoria României*, III, p. 665.

29 Arhivele Statului Bacău, Fond M. Neamț, inv. 611, pachet 1, fila 13 și fila 19.

mii ce vinde pe piață vite mari și mici, produse cerialiere, brânzeturi, fructe etc.

Cauzele ascunderii monedelor nu ne sînt cunoscute, dar pot fi legate de deseale frămîntări sociale care au loc în această perioadă în Moldova. În orice caz ele au fost teaurizate din cauza unui pericol iminent pentru cel ce poseda această sumă. Acest lucru se poate observa și din faptul că monedele sînt acumulate într-o perioadă extrem de scurtă (25 de ani). Numai un eveniment neprevăzut a determinat pe posesorul lor să le îngroape în pămînt după anul 1800, data celei mai recente piese monetare din tezaur.

LES CONSIDERATIONS CONCERNANT LE TRÉSOR MONÉTAIRE DES XVIII-EM SIÈCLÉ DÉCOUVERT A DRĂGEȘTI—TĂTĂRĂȘTI (DEPARTAMENT DE BACĂU).

R é s u m é

L'auteur présente dans cet article, un trésor monétaire turque découvert en 1971 dans le village Drăgești-Tătărăști, district de Bacău. Le trésor se compose de 126 monnaies en argent, émissions des sultans Abdul Hamid I (1774-1789) et Selim III (1789-1807).

Dans l'article sont décrit des monnaies qui été emis par Abdul Hamid I; 6 gurusî, 26 altmîslîk et 1 ichilic. Sont encore présenté émissions monétaires de Selim III; 23 ichilics et 70 ghedid-üzlüc.

Par la description du trésor il en résulte que la plus ancienne monnaie est une gurusî, émission d'Abdul Hamid I, de 1775, et la plus récent pièce monétaire est une ghedid-üzlüc, émission de Selim III de la troisième année du règne (1800). Par suite l'auteur se rapporte à la circulation monétaire des XVIII-ème siècle en Moldavie. Dans cette période circulaient des monnaies turcs, polonnes, russes, l'autrichiennes, venissies, holandes. Des trésors monétaires turcs ont été découvertes à Hirîlău, Cîrlige, Copăcești, Cleja, Burca, M. Cașin, Malați.

En conclusion l'auteur présente la valeur du trésor de Drăgești.

VENITURILE ȘI CHELTUIELILE MOȘIEI FÎNTÎNELE DIN ȚINUTUL BACĂU ÎNTRE 30 SEPTEMBRIE 1803 ȘI 30 SEPTEMBRIE 1804

de ION MURARIU

Pentru cunoașterea cât mai exactă a transformărilor petrecute în agricultura Moldovei în perioada de sfîrșit a feudalismului, o importanță deosebită o au semile de veniturile și cheltuielile unor moșii. Studiarea atentă a acestora — din nefericire puține la număr — permite cercetătorului să facă interesante observații privitoare la proveniența veniturilor moșiei respective, în ce scopuri au fost folosite aceste sume bănești, ce plante se cultivau, care era întinderea rezervei feudale și ce obligații aveau țăranii clăcași, în ce măsură domeniul respectiv era angajat în producția pentru piață, prețul diferitelor produse etc. Se înțelege că nu toate aceste condicii de socoteli sînt la fel de complete, unele dintre ele dîndu-ne lămuriri numai asupra anumitor aspecte din cele arătate mai sus.

În ultima vreme s-au scris lucrări valoroase în care autorii lor, folosindu-se de știrile cuprinse într-un număr de semi, au lămurit multe probleme legate de agricultura Moldovei și Țării Românești în primele trei decenii ale sec. al XIX-lea¹. Dar concluziile la care au ajuns istoricii noștri vor fi cu atît mai convingătoare, cu cît la baza lor vor sta mai multe argumente. Tocmai de aceea considerăm că orice nouă samă descoperită și pusă în circuitul științific își are importanța ei.

În Arhivele Statului din Bacău se păstrează o samă de veniturile și cheltuielile moșiei Fîntînele de la 30 septembrie 1803 și pînă la 30 septembrie 1804². Deși în titlu nu se arată din ce ținut făcea parte această moșie³, totuși textul ne lasă să înțelegem că este vorba de o moșie din fostul ținut Bacău⁴.

1 Sl. Diamandi, *O gospodărie moșierească din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Studii*, anul IX, Nr. 2-3/1956, p. 77-90; S. Columbeanu, *O condică de socoteli dintre anii 1804 și 1839 în Studii și articole de istorie*, IV-1962, p. 93-108; S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal din Moldova și Țara Românească la începutul sec. al XIX-lea*, în *Studii*, Nr. 2/1965, p. 323-351.

2 Arh. St. Bacău, Colecția de documente feudale, IV/52.

3 Titlul exact al acestei condicii este: „Samă de banii ce am strînsu din veniturile moșiei ot Fîntînele pe anul ce s-au început din let 1803 septembrie 30 și pără la let 1804 septembrie 30, precum în gios se arată”.

4 Astăzi în județul Bacău sînt două sate cu numele de Fîntînele: unul în comuna Hemeiș, la circa 6 km. de municipiul Bacău, iar celălalt în comuna Moțoseni, în partea de sud-est a județului. Credem că sama se referă la cel dintîi,

Această samă, scrisă cu alfabet cirilic, se păstrează sub forma unui caiet completat pe 11 pagini, dintre care primele 2,5 cuprind veniturile iar celelalte cheltuielile. Numele stăpînului de moșie nu ne este indicat dar din cuprinsul semii rezultă că el locuia în Iași, moșia Fîntînele fiindu-i administrată de către vătăful Ștefan. Acesta, pentru „osteneala sa” de un an a primit importanta sumă de 459 lei, sumă cu care pe atunci se puteau cumpăra 10 boi de muncă.

Veniturile moșiei Fîntînele în perioada arătată au fost de 9731 lei și 32 parale⁵ și ele au provenit din vînzarea unor produse numai pe piața internă. În rîndurile ce urmează vom prezenta aceste venituri în ordinea mărimii lor, după care, la fel vom proceda și cu cheltuielile.

1. În perioada amintită, cele mai mari sume bănești au provenit din vînzarea băuturilor care, ca și în cazul altor moșii din Moldova sau Țara Românească, constituiau un monopol feudal⁶. Pentru boierii moldoveni, producerea și vînzarea băuturilor era sectorul cel mai rentabil deoarece aici nu se cereau investiții mari și, în plus, se folosea o materie primă ieftină, obținută chiar pe moșie (struguri, fructe, cereale). După anul 1783, cînd s-a interzis importul de vin și rachiu⁷, boierii moldoveni, scăpînd și de această concurență, au realizat venituri din ce în ce mai mari din vînzarea băuturilor.

Acest lucru rezultă foarte clar și din sama moșiei Fîntînele, pe perioada septembrie 1803 — septembrie 1804. În această perioadă, din vînzarea unei cantități de vin vechi sau din producția anului 1803, cu un preț de 1—1,5 lei vadra⁸, s-a încasat suma de 4081 lei și 36 parale, ceea ce reprezintă 41,9% din totalul încasărilor. În aceeași perioadă s-au mai obținut și 187 lei și 16 parale (adică 1,9% din totalul veniturilor) din vînzarea rachiului cu prețul de 32 parale oca⁹. Este clar că pe moșia amintită funcționa în 1803—1804 cel puțin o velniță. Din cele arătate mai sus rezultă că vînzarea vinului și a rachiului i-a adus boierului un venit ce reprezintă 43,8% din totalul veniturilor pe anul amintit.

2. A doua importantă sursă de venit a constituit-o vînzarea finului și, într-o mai mică măsură, a animalelor și produselor animale. Au fost vîndute un număr de 187 stoguri de fin, încasîndu-se suma de 3268 lei¹⁰, ceea ce reprezintă 33,6% din totalul veniturilor. Nu cu-

5 Un leu era egal cu 40 parale sau cu 120 bani (August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași 1939).

6 S. Columbeanu, *Economia domeniului leudal...*, p. 350-351; A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la leudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV-1960, p. 349; Constantin Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieței interne a Țării Românești și Moldovei în timpul leudalismului dezvoltat*, sec. XV-XVII, în *Studii*, I, 1964, p. 43.

7 N. Iorga, *Istoria comerțului românesc (epoca mai nouă)*, București, 1925, p. 79.
8 O vadră era egală cu 10 ocale sau cu 15,2 litri (August Scriban, op. cit.); vezi și N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Ed. științifică, București, 1971, p. 176.

9 Acest rachiu s-a obținut din drojdie.

10 Prețul de vînzare a fost de 17-18 lei stogul. În anul 1804 un stog de măsură avea lungimea cercului bazei de 15 stînjeni sau 33,5 m. (N. Stoicescu, op. cit., p. 297).

noaștem numărul de animale pe care boierul le avea pe această moșie, dar este de presupus că vitele, oile și caii erau într-un număr mare din moment ce din producția de fin anuală au fost reținute, pentru hrana lor din timpul iernii, un număr de 42 stoguri precum și „șapte stinjeni fin vechi dintr-o gireadă”. Finul vîndut, ca și cel reținut pentru hrana animalelor, s-a obținut de pe o suprafață foarte mare de teren, ceea ce dovedește ponderea pe care o avea creșterea animalelor în economia Moldovei. Unele documente de la începutul sec. al XIX-lea se referă la stoguri de cîte 10 care sau la faptul că un stog se obținea de pe o falce (1,43 ha.)¹¹. Pe moșia Fintinele, cele 229 stoguri vîndute sau reținute s-au putut obține de pe tot atîtea fălci (cca. 330 ha.). Din nefericire, nu cunoaștem nici suprafața totală a moșiei și nici întinderea fînețelor atribuite țăranilor, pentru a calcula cît la sută din suprafața moșiei era acoperită cu fînețe.

În anul la care ne referim, stăpînul moșiei Fintinele a mai realizat un venit de 397 lei (4,10% din total) din cășărie și 185 lei (1,90%) din vînzarea a „5 boi bătrîni” unui oarecare Ibraim. Prin urmare, din furaje și din sectorul zootehnic s-a obținut suma totală de 3850 lei, sumă ce în cadrul veniturilor anuale reprezintă 39,60%.

3. A treia sursă de venit a moșiei Fintinele a constituit-o vînzarea grîului. Pe 102 merțe¹² de grîu (cca. 14,5 tone) „ci s-au vîndut la pitarii ot Roman” cu prețul de 10 lei merță, s-a încasat suma de 1020 lei, care însă reprezintă numai 10,50% din totalul veniturilor pe acel an. Nu putem ști dacă această cantitate a rezultat numai de pe rezerva feudală¹³ sau și din dijmă, căci sama nu ne lămurește în această privință. Totuși, putem presupune că ea a fost obținută de pe rezervă deoarece alte semi notează cantitățile de cereale vîndute și care au provenit din dijmă. Așa de exemplu, din sama moșiei Sărdariul (ținutul Covurlui) pe perioada aprilie 1801 — aprilie 1802 rezultă că s-au obținut 72 lei și 24 parale din vînzarea unor mici cantități de grîu, orz și porumb, provenite numai din dijmă¹⁴. De altfel, se știe că țăranii cultivau pe loturile primite în folosință mult porumb și numai foarte puțin grîu, din care cauză și dijmă din grîu era foarte mică¹⁵.

Presupunînd, așa cum am mai arătat, că pe moșia Fintinele cele 14,5 tone de grîu au fost obținute numai de pe rezervă, se poate calcula, cu aproximație, partea din rezervă cultivată cu această plantă. Se știe că în cazul însămînțării grîului prin împrăștiere, se folosesc 3,5 pînă la 4 kg. la prăjină, deci cca. 200 kg. sămînță la ha. Deși tehnica era înapoiată, totuși, în anii buni, fertilitatea solului făcea să se obțină pe unitate de suprafață de patru ori cantitatea de sămînță, deci

11 *Ibidem*.

12 O merță era egală cu 10 dimirlii sau cu 110 ocale (N. Stoicescu, op. cit., p. 204 și 240). În Moldova o ocă era egală cu 1,291 kg. (vezi A. Scriban, op. cit.) Prin urmare, o merță cîntărea 142 gk.

13 În general pentru moșile din Moldova nu se cunoaște întinderea exactă a rezervei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și în primii ani ai sec. al XIX-lea, vezi Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervelor feudale în Moldova de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și pînă la legea rurală din 1864*, în *Studii și articole de istorie*, V-1963, p. 202.

14 Arh. St. Iași, Doc., P. 1007/24.

15 S. Columbeanu, *Economia domeniului feudal* ... p. 327 și 334.

vreo 800 kg. la ha¹⁶. Dacă presupunerea noastră nu este prea departe de adevăr, înseamnă că cele 14,5 tone de grâu vândute s-au obținut de pe circa 18 ha. Dar suprafața totală cultivată cu grâu de către acest boier în anul 1804 va fi fost de cel puțin 25 ha., ținând cont că întreaga producție de pe vreo 7-8 ha. a trebuit să fie reținută pentru sămânță și pentru consumul familiei boierești. După cum vedem, acest boier, ca și alții din Moldova, nu era interesat să cultive prea mult grâu căci acesta, dacă nu era vândut pe piața internă, era achiziționat numai de turci la prețuri foarte scăzute¹⁷. Suprafețele cultivate cu grâu de către boieri pe rezerve vor crește foarte mult abia după pacea de la Adrianopol care a pus capăt monopolului turcesc¹⁸.

4. Un alt venit al moșiei Fintînele a rezultat din vânzarea a 30 vedre și 5 ocă miere de albine, cu prețul de 12 lei vadra. Cei 365,5 lei încasați pe această cale nu reprezintă însă decît 3,7% din totalul veniturilor.

5. Alte venituri, în sumă totală de 227 lei, (2,3% din total) au provenit din „orînda” unui loc de cîrciumă, apoi din venitul unui pod etc.

Cheltuielile totale ale moșiei Fintînele în perioada la care se referă sama au fost de 9272 lei și 32 parale.

1. Din totalul acestora, cele mai mari sume au fost cheltuite în mod neproductiv. Vătaful Ștefan notează de 12 ori că a trimis prin diferiți oameni „bani gata la Eși”. Dacă adunăm toate aceste sume — care au fost trimise, desigur, proprietarului moșiei ce locuiau în capitala Moldovei — obținem cifra de 5752 lei, adică 62% din totalul cheltuielilor. Se poate presupune că acești bani au fost cheltuiți de boier pentru o viață de lux și pentru diferite distracții, așa cum procedau toți boierii moldoveni la începutul sec. al XIX-lea. De altfel, acest mod de viață parazitar este consemnat și de diferiți călători străini, cum ar fi englezul William Mac-Michael care nota că toți

16 Avem în vedere și faptul că rezerva era formată din partea cea mai roditoare a moșiei. Cantitatea de 508 kg. grâu ce s-ar fi obținut la ha. în prima jumătate a sec. al XIX-lea pe o moșie de lîngă Iași, ni se pare a fi sub cea reală (Sl. Diamandi, *op. cit.*, p. 81, nota nr. 1). Foarte mult exagerează și englezul Wilkinson, care notează că la începutul secolului trecut producția de grâu a Moldovei întrecea de 16-20 de ori cantitatea de sămînță întrebuințată (N. Iorga, *Istoria românilor prin cîldători*, vol. III, București, 1922, p. 87).

17 În anul 1800 de exemplu, Moldova a livrat Imperiului Otoman o cantitate de 10.066,16 chile de grâu, înregistrînd pierderi mari datorită diferenței dintre prețul curent al pieții și cel plătit de negustorii turci (vezi Gh. Buțoreanu, *Livrările în natură către Poarta Otomană, mijloc de exploatare economică a Moldovei în perioada 1802-1828*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași*, secțiunea a III-a, tomul IX, anul 1963, p. 181).

18 N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul*, Ed. „Cartea românească”, București, 1939, p. 150.

boierii din Iași obișnuiau să joace cărți,¹⁹ unii dintre ei pierzînd pînă la 500 galbeni²⁰ într-o singură seară.

2. Sama moșiei Fîntînele cuprinde numeroase sume, mai mari sau mai mici, care au fost date „cu răvaș” țiganilor, ciobanilor, muniștilor, argintarului, bucătarului, altor persoane, precum și „sîmbria” anuală a chelarului (40 lei), grădinarului (30 lei) și a unor argați. Despre alte sume se arată că „s-au cheltuit la treburile casei” sau cu diferite transporturi făcute la Iași. Toate aceste cheltuieli însumează 1575 lei și 25 parale, adică 17% din total.

3. Folosirea muncii salariale — ce-i drept, numai într-o mică măsură și de obicei numai acolo unde se cerea o anumită calificare — indică un început de pătrundere a relațiilor de producție capitaliste și pe această moșie. S-au cheltuit 264 lei pentru plata unor vieri care au lucrat 22 pogoane (11 ha) de vie. În afară de aceasta, s-au mai cheltuit 412 lei și 33 parale cu culesul strugurilor.

Am văzut mai sus că o mare parte a moșiei Fîntînele era acoperită cu fînețe, fapt ce demonstrează ponderea mare pe care o avea atunci creșterea animalelor în economia unui domeniu feudal. Se pare că munca de clacă nu era suficientă pentru cositul finului, din moment ce s-au plătit 54 lei pentru cositul a 16 fâlci (cca. 23 ha). În total, pentru munca la vie și pentru cositul unei părți din fînă s-au plătit 730 lei și 33 parale, sumă care între cheltuieli reprezintă numai 7,8%.

4. Vătaful moșiei Fîntînele consemnează în această condică și faptul că într-un an s-au cumpărat de 6 ori diferite cantități de scînduri cu suma de 358 lei și 30 parale (3,8% din total). Toate aceste scînduri — cumpărate, desigur, din părțile muntoase ale ținutului Bacău — au fost trimise la Iași. Nu credem că cele 2915 scînduri cumpărate și trimise la Iași au fost folosite pentru trebuințele casei boierești de acolo. S-ar putea ca ele să fi fost cumpărate cu prețuri foarte mici²¹ și duse pe piața capitalei pentru a fi revândute cu prețuri mult mai mari.

5. Se știe că în această perioadă preoții și dascălii de pe moșie erau plătiți de boier, care mai contribuia cu bani și la întreținerea bisericii²². În sama moșiei Fîntînele sînt trecute mai multe sume cheltuite în felul acesta, sume care la un loc fac 241 lei (2,6% din total). „Simbria” (leafa) unui singur preot pe un an era de 15—20 lei

19 Idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, Buc. 1922, p. 71. Călătorul sas Andreas Wolf, care a cunoscut Moldova la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, arată, exagerînd probabil, că unii boieri pierdeau la jocul de cărți pînă la 4.000 galbeni într-o singură noapte (*Ibidem*, p. 99; pentru viața de lux a boierilor vezi și la pag. 52, precum și vol. II, Buc. 1921, p. 192).

20 Un document din anul 1798 arată că 280 lei se cuprind „în 40 galbeni”. Deci un galben era egal cu 7 lei (Arh. St. Bacău, Colecția de documente feudale, III/79. Din sursele mai tirzii rezultă că galbenul era egal cu 31,5 lei (Arh. St. Iași, Doc., p. 1924/64), cu 25 lei (*Ibidem*, p. 25/12), cu 28 lei (*Ibidem*, Doc. p. 742/53) sau cu 37 lei (August Scriban, op. cit.)

21 Scîndurile de brad s-au cumpărat cu 6 pînă la 19,5 lei suta, cele de stejar cu 10 lei suta iar cele de tei „cite 5 parale scîndura” adică 12,5 lei suta — N. A.).

22 St. Diamandi, op. cit., p. 85.

iar a unui dascăl de 10—20 lei. În afara lefii, cei 4 preoți mai primeau fiecare câte 7 lei și 16 parale la Sf. Gheorghe și tot atîta la Sf. Dumitru.

6. În timp de un an s-au mai cheltuit 179 lei pentru cumpărarea a patru boi de muncă în locul celor vînduți. De asemenea, în aprilie 1804 s-au cumpărat „300 ocă (cca. 387 kg — N. A.) sămință cîneșă de s-au sămănat la arătura boierească”. Această cantitate era suficientă, credem noi, pentru a se însămînța aprox. 4 ha. Constatăm deci că pe rezervă se cultiva și această plantă textilă. Ambele sume de mai sus reprezintă între cheltuieli doar 2,3%.

7. Din cele cuprinse în samă rezultă că pe moșia amintită se creșteau diferite animale, dar nu și păsări. Numai așa se explică de ce vâtaful moșiei a cheltuit 115 lei și 25 parale (1,2% din total) pentru a cumpăra și a-i trimite boierului la Iași un număr de claponi, găini, pui de găină și ouă²³.

8. Foarte mici sume bănești au fost cheltuite pentru procurarea unor unelte, obiecte de uz casnic și căzi necesare la fabricarea ra-chiului. S-au dat 19 lei „pe un hîrșău mare și o chilă” (pilă — N. A.), 28 lei și 30 parale „pe două căldări, una mare, una mică, ce-au tras amîndouă 5 ocă” și 45 lei „pe 30 căzi ce s-au făcut pentru velnițe”. Toți acești 92 lei și 30 parale reprezintă 1% din cifra tuturor cheltuielilor.

9. În decurs de un an vâtaful moșiei a mai plătit 45 lei (0,5% din total) unor femei care au efectuat diferite munci pentru nevoile curții boierești. Astfel, cu 10 lei au fost plătite 25 femei „ce-au tors cîte doi calepi” iar 35 lei „s-au dat la femeile ce au țesut șase pînze boierești”.

10. O sumă destul de mare, și anume 26 lei și 30 parale (0,3% din total) a fost cheltuită pentru cumpărarea de hîrtie și cerneală necesare cancelariei. Aceste produse industriale erau foarte scumpe în comparație cu produsele agricole. Menționăm că banii cu care s-au cumpărat reprezintă valoarea de atunci a 2,6 merțe de grîu (270 kg) sau a 26 vedre de vin (395 litri).

11. Vâtaful moșiei a mai plătit 4 lei și 2 parale drept „havaiet pe 3 crîșme pe 6 luni” (octombrie 1803 — martie 1804). Pentru perioada aprilie—septembrie 1804 havaietul a fost de 6 lei căci acum se aflau pe moșie 4 circume. Mai amintim că alți 6 lei și 38 parale „s-au dat vădrărit pe 80 vedre vin ce s-au luat dijmă din sat”. Cei 17 lei dați pentru havaiet și vădrărit reprezintă numai 0,2% din totalul cheltuielilor.

12. În sfîrșit, diverse alte cheltuieli ale moșiei Fîntinele pe timp de un an s-au ridicat la cca. 100 lei, adică 1,1% din total.

Din cele arătate pînă aici rezultă că la începutul sec. al XIX-lea moșia Fîntinele, ca și altele din Moldova, era antrenată într-o măsură destul de mare în producția pentru piață, fapt determinat, între altele,

²³ Din samă se poate constata cu cît se vindeau pe piața internă păsările și ouăle. Astfel, 50 pui de găină s-au cumpărat cu numai 3 lei și 10 parale; 10 găini și 10 pui cu 3 lei și 20 parale iar 100 ouă cu 33 parale.

de creșterea într-o oarecare măsură a populației orășanești și de lărgirea pieței interne. Nu cunoaștem vreo altă samă a acestei moșii, pentru ca, prin comparație, să vedem în ce măsură de la o perioadă la alta producția bazată pe ideea de subzistență a cedat locul producției pentru piață.

Veniturile moșiei Fîntînele în anul amintit au provenit, în cea mai mare parte, din vânzarea băuturilor, vânzare ce constituia un monopol feudal. Dezvoltarea acestui sector atât de rentabil pentru boier se explică prin aceea că aici nu se cereau investiții deosebite, iar ca materii prime se foloseau strugurii proveniți de pe moșie. De asemeni, producerea și vânzarea băuturilor nu erau împiedicate de turci.

Venituri însemnate s-au mai obținut din vânzarea furajelor, animalelor, produselor animale și, într-o mai mică măsură, a grîului. Aceste venituri, împreună cu cele provenite din vânzarea vinului și rachiului, reprezintă 93,9% din total.

Cea mai mare parte din veniturile bănești anuale au fost cheltuite în mod neproductiv, de stăpînul moșiei ce locuia în Iași. Din datele cuprinse în samă rezultă că s-a folosit într-o mică măsură și muncă salariată, în primul rînd la cultura viței de vie ce presupunea o anumită calificare, apoi și la cositul finului unde munca de clacă era, probabil, insuficientă.

Constatăm, de asemeni, existența unei destul de întinse rezerve feudale (cca. 40 ha după calculele noastre) formată din teren arabil cultivat cu grîu, viță de vie și cînepă. O suprafață cu mult mai mare decît aceasta o formau fîntînile boieresti, reținute de stăpîn pentru creșterea vitelor proprii sau pentru comercializarea finului.

Se poate presupune că în următorii 25 de ani, adică pînă la pacea de la Adrianopol, rezerva feudală a continuat să crească și să se transforme, încet dar continuu, într-o întreprindere agricolă producătoare de mărfuri. Acest lucru va deveni și mai evident după anul 1829, în condițiile desființării monopolului otoman și a cererii tot mai mari de produse agricole și animale atât pe piața internă, cît și pe cea externă.

LES REVENUS ET LES DÉPENSES DU DOMAINE DE FÎNTÎNELE (DISTRICT DE BACĂU) ENTRE LE 30 SEPTEMBRE 1803 ET LE 30 SEPTEMBRE 1804.

R é s u m é

Le registre de comptes du domaine de Fîntînele (district de Bacău) comprend les revenus et les dépenses de ce domaine entre le 30 septembre 1803 et le 30 septembre 1804. En analysant ces chiffres, on constate que les revenus les plus grands ont résulté de la vente des boissons (43,8% du total) des fourrages, des animaux et des produit animaux (39,6%) et du blé uniquement sur le marché intérieur (10,5%).

Dans la deuxième partie du registre, qui se rapporte aux dépenses, on constate que 62% de ces sommes n'ont pas été dépensées d'une façon productive par le maître du domaine qui habitait Iași. On a dépensé des sommes de beaucoup plus petites pour payer les travailleurs agricoles (7,8% du montant des frais) ou pour acheter certaines quantités de grains, des outils et des animaux de trait (3,3%).

Une partie de ce domaine était constituée par la réserve féodale, cultivée de blé, de vigne et de chanvre. On y cultivait le blé et le chanvre par la corvée des paysans, et le vigne par le travail salarié.

Il en résulte que, durant cette période, le domaine de Fintînele, ainsi que d'autre de la Moldavie, connaissait un processus de passage de l'économie de consommation à l'économie du change. Mais ce n'est qu'après la paix d'Adrianopole (en même temps que l'abolition du monopole comercial ottoman et la pénétration plus rapide des relations de productions capitalistes dans l'agriculture), que ce domaine, comme d'autre aussi, deviendra un grand producteur de marchandises (des céréales, surtout) pour le marché intérieur et extérieur.

UN MOMENT AL APLICĂRII LEGIUIRII AGRARE DIN ANUL 1864

Note pe marginea unui document de arhivă din anul 1865

de MARIA VOICU și SEVASTA IRIMESCU

Alături de alte probleme majore din punct de vedere social-economic, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, readuce din nou pe un prim plan, în ordinea rezolvării, problema agrară ce este amplu dezbătută de programele pașoptiste, de presa revoluționară.

Problema agrară rămânând nerezolvată de către Revoluția de la 1848, reapare, impunându-se cu mai multă necesitate, în anii luptelor pentru Unire, pentru crearea statului național român, unitar.

În divanurile ad-hoc, adunări menite, conform dispozițiilor Congresului de pace din 1856 de la Paris, să stabilească bazele pentru organizarea politico-socială definitivă a Țărilor Române, au fost admiși pentru prima oară în calitate de deputați și țărani. Ei au legat strâns de năzuința cea mare Unirea — cealaltă dorință „arzătoare” abolirea boierescului și împroprietărirea.

Deși ei s-au găsit în minoritate reprezentați în aceste adunări în raport cu reprezentanții celorlalte clase, au știut să arate țării motivele pentru care doreau împroprietărirea : „... Până astăzi toate sarcinile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse, și noi mai nici de unele bunuri ale țării nu ne-am îndulcit ; iar alții fără să fie supuși la nici o povară, de toată mana ei s-au bucurat că noi biruri grele de cap am plătit ; oameni de oaste numai noi am dat, ispravnici, judecători, privighetori și jandarmi numai noi am ținut, drumuri, poduri și șosele numai noi am lucrat”.¹

Problema agrară fiind deosebit de gravă mai ales pentru Moldova, M. Kogălniceanu arăta în 1857 că limitarea discuțiilor în jurul problemei Unirii, ar fi dus la „o revoluție de țărani”, fapt ce a impus luarea ei în discuție, cu mare atenție, în ședințele Divanului ad-hoc din Moldova, fără a fi totuși rezolvată.

În anii următori Unirii, problema agrară s-a aflat din nou în dezbaterile unor cencuri și grupări politice, iar fiecare din acestea fie că a respins-o fie că a căutat să-i dea o rezolvare conform intereselor de clasă.

¹ Jalba deputaților pontăși din Divanul ad-hoc din Moldova, în ședința din 26 octombrie 1857.

Se știe că discutarea proiectelor pentru reforma agrară, a generat o amplă polemică parlamentară² mai ales între cele două grupări din sânul adunării iar M. Kogălniceanu în celebrul său discurs publicat în foaia de ziar „Românul” din 27 mai 1862, argumentând necesitatea împroprietăririi țăranilor arată că „... țăranii au dreptul de a locui și de a se hrăni pe moșiile noastre iar izgonindu-i de pe aceste locuri lucrate de ei de sute de ani, stropite și robite cu sudoarea lor, ba chiar adesea cu sîngele lor, am face cea mai mare strîmbătate a secolului”.³

Legiuirea agrară din anul 1864, de altfel ca și celelalte reforme cu caracter progresist, menite să contribuie la dezvoltarea pe baze moderne a statului național român, s-a situat pe linia tendinței de realizare a programelor pașoptiste și nu o dată ele au fost întîmpinate cu ostilitate din partea adversarilor Unirii.

Legiuirea agrară, precum recunoștea N. Iorga, n-ar fi fost posibilă fără actul lovirii de stat de la 2 mai 1864. De altfel, însuși domnitorul Al. I. Cuza, în Proclamația către sătenii clăcași, din 14 august 1864, vorbind despre desființarea „d'apururea” a clăcii și a boierescului și arătînd că actul de la 2 mai 1864 „a dat la toți drepturi”, îi îndeamnă pe săteni, „de a le pretui și a le bine întrebuința”.⁴

Reforma agrară a modificat substanțial regimul proprietății și al relațiilor agrare, ea a schimbat soarta țăranilor făcîndu-i după cum se arată mai departe în aceeași proclamație „proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii lor în întinderea hotărîtă prin legile în ființă.”⁵

S-a fixat, de comun acord, ca termen cînd trebuiau să ia sfîrșit lucrările ingierești de delimitare în plan a terenurilor date țăranilor prin lege, data de 23 aprilie 1865 dar, așa cum se poate constata din documentele vremii, în multe județe aceste lucrări se aflau într-o fază incipientă iar în altele erau cu mult rămase în urmă. La această dată cînd aplicarea legii rurale trebuia să fie încheiată se constata că aproape 50% din numărul clăcașilor nu erau încă împroprietăriți.⁶

Pentru a urgenta lucrările ingierești rămase în urmă, în luna decembrie a anului 1864, Ministerul de Interne, dă cîteva ordine circulare prefecților din unele județe în care delimitările nu s-au făcut deloc sau se aflau numai într-o fază incipientă.

În multe locuri operațiile de ridicare în plan și de împărțire a pămînturilor erau amînate nejustificat fie datorită întîrzierii cu care lucrau comisiile de plasă și ad-hoc, fie datorită împotrivirii unor moșieri, fie cauzate de refuzul unor ingineri de a opera delimitările, aceasta pentru a nu intra în conflict direct cu proprietarii de moșii.

Printre măsurile adoptate în luna iunie 1865, menite a urgenta aceste lucrări, se prevedea, spre exemplu, ca inginerii topografi de pe domeniile statului să nu mai primească în bani salariul ci să fie

2 A. Cretzianu, *Din arhiva lui D. Brătianu*, II, București, 1934. p. 214-215.

3 „Românul” din 26 și 27 august 1862.

4 Proclamația lui Al. I. Cuza către sătenii clăcași, din 14 august 1864.

5 N. Adăniloie, *Reforma agrară din anul 1864*, București, 1967, p. 264.

6 Document înțit Arhivele Statului Suceava, Prefectura județului Bala, dosar 7, pe anii 1865-1866.

retribuiți cu pogonul pentru terenul delimitat. Prefecților de județe li se punea în vedere angajarea unui număr mai mare de ingineri topografi iar comisiilor ad-hoc, însărcinate cu supravegherea bunului mers al lucrării li se cerea să ducă la bun sfârșit delimitarea și măsurarea suprafețelor de pământ, acordate țăranilor, prin lege.

Printre județele rămase totuși în urmă cu lucrările de delimitare se număra și Suceava. Dacă în unele comune ale județului amintit, lucrările topografice erau abia într-o fază incipientă, în alte comune, țăranilor nici măcar nu li se făcuseră cunoscute prevederile legii rurale relativ la împroprietărire.

Pentru a impulsiona aplicarea legii agrare, însuși domnitorul Al. I. Cuza a socotit demn de datoria și de onoarea sa, să dea un exemplu pozitiv pe această linie, hotărînd cît mai grabnic, delimitarea pămîntului ce trebuia acordat țăranilor de pe moșia sa de la Ruginoasa.⁷

În luna noiembrie a anului 1865, în urma delimitărilor efectuate de către inginerul topograf al județului Suceava în „cotuna” Cornești din comuna Ruginoasa, s-a procedat la ridicarea în plan a liniilor de hotar și verificîndu-se măsurătoarea, s-a stabilit prin lege suprafața de pământ ce revenea țăranilor clăcași.

Numărul locuitorilor propuși pentru împroprietărire se ridica la 50 de țărani, avînd fiecare casă și grădină. Pentru fiecare din ei se cuveneau prin lege cîte 450 stînjieni, 7 fâlci și 65 prăjini. În total suprafața de pământ acordată acestora ridicîndu-se la 22.500 stînjieni, 7 fâlci și 65 prăjini. În același document se arată în continuare, că altor 20 de locuitori ce urmau a fi împroprietăriți prin lege, li se cuveneau din pămînturile rezervate arăturii, fînațului și izlazului, cîte 11.520 stînjieni pătrați ceea ce totaliza suprafața de 230.400 stînjieni pătrați și 80 fâlci, iar pentru alți 27 de locuitori pâlmași sau cu cîte o vacă li se cuvenea la fiecare cîte 7200 stînjieni pătrați adică în total suprafața de 194.400 stînjieni pătrați, 67 fâlci și 40 prăjini.

În concluzie, numărul locuitorilor împroprietăriți prin lege la sfîrșitul anului 1865, în „cotuna” Cornești, comuna Ruginoasa, se ridica la 97, țăranii primind pămînt atît din vatra satului cît și din pămînturile destinate arăturii, fînațului și izlazului.

La fel s-au efectuat delimitări ale suprafeții de pământ, destinate țăranilor prin lege, și în celelalte sate ale comunei Ruginoasa, moșie a domnitorului Al. I. Cuza.

De altfel, după anul 1865, și ca urmare a acestui exemplu dat de însuși domnitorul Al. I. Cuza, lucrările privind împroprietărirea cresc în ritm accelerat, căutîndu-se pe cît posibil, terminarea lor într-un timp nu prea lung.

Referîndu-se la urmările pe plan social-economic ale legii agrare din anul 1864, Vasile M. Kogălniceanu arăta că aceasta este „cea mai importantă dintre toate legiurile de pînă acum”, deoarece, adaugă el, „... rupînd legăturile cu trecutul trist, modernizează țara și o împinge în curentul civilizației moderne.”⁸

⁷ *Ibidem*.

⁸ Vasile M. Kogălniceanu, *Legislația agrară și măsurile luate în favoarea agriculturii*, București, 1902, p. 15.

UN MOMENT DE L'APPLICATION DE LA LOI AGRAIRE DE 1864
(Quelques notes sur un document d'archives de 1865)

R é s u m é

La loi agraire de 1864, la plus grande réalisation accompli dans le pays, après l'Union, avec des autres mesures progressistes a déterminé le développement de l'état roumain sur des bases modernes.

Elle a changé essentiellement le régime de la propriété et les relations agraires, elle a fait que les paysans deviennent les propriétaires sur leurs terres, leurs destinées par les dispositions de la loi agraire.

L'application de la loi agraire se trouvait alors en retard dans de nombreuses districts du pays, le fait qui a déterminé quelques mesures adoptées par le Ministère d'Intérieure.

Pour dépêcher l'œuvre d'application de la loi agraire, même le prince Alexandre Ioan Cuza a donné mémorable exemple sur ses terres à Ruginoasa. Un nombre remarquable des familles des paysans ont reçu une grande surface de terres, le fait qui a constitué un grand stimulant et un digne exemple pour des nombreuses communes de la district de Suceava aussi que pour les autres districts du pays qui se trouvait alors en retard, en ce que concerne ces travaux.

SPĂTARUL PAVEL CRISTEA — CTITOR BĂCAUAN

de GEORGETA POPOVICI

Privită sub toate aspectele : economic, politic, social, cultural, istoria oraşului şi judeţului Bacău n-a făcut obiectul unor preocupări multilaterale şi exhaustive. Preocupări restrinse, de genul celor citorva monografii scrise în prima jumătate a secolului XX, n-au acoperit toate compartimentele vieţii urbane şi rurale a spaţiului pe care în prezent îl numim judeţul Bacău. Cercetarea istorică este îngreunată din cauza lipsei unor instrumente de lucru ; de aceea ni se pare de primă importanţă editarea într-un corpus a documentelor care privesc oraşul şi judeţul Bacău, începînd cu acel bine cunoscut privilegiul comercial emis de Alexandru cel Bun în anul 1408, octombrie 6¹ — care constituie prima menţiune documentară certă a oraşului Bacău.

Pentru un oraş care s-a dezvoltat neînterupt, situat secole de-a rîndul între primele oraşe ale Moldovei, datorîndu-şi prosperitatea intensei vieţi economice, dezvoltată pe două direcţii — meşteşuguri şi negoţ — socotim necesară situarea lui istorică într-un spaţiu mai larg, elementele de istorie locală fiind raportate la situaţia generală a ţărilor române în toate etapele istorice. Dezvoltarea economică a oraşului în secolul al XIX-lea este ilustrată într-o catagrafie din anul 1845² în care Bacăul este inserat între primele cinci mari oraşe ale Moldovei, alături de Iaşi, Botoşani, Galaţi, şi Roman, specificîndu-se că familiile meşteşugarilor şi negustorilor alcătuiau circa 30 % şi respectiv 34 % din totalul familiilor. Credem că situaţia a fost asemănătoare în toată perioada finală a feudalismului, raportul de forţe fiind cu mici oscilaţii, acelaşi.

Activitatea comercială preponderentă în oraşul Bacău secole de-a rîndul, favorizată de aşezarea sa pe marele drum transcontinental care traversa Europa de răsărit, configurează aşezării urbane caracterul de tîrg. Cu această denumire, de tîrg, continuăm să-l găsim consemnat în documente contemporane perioadei discutate³, prima jumătate a secolului al XIX-lea. Spre deosebire de alte oraşe în care pro-

1 M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 631—632.

2 *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 983.

3 Hrisovul tîrgului Bacău, Bacău, iulie 23, Arh. St. Iaşi, lit. M. 526, vol. 5. f. 28.

ducția meșteșugărească constituie veriga principală a vieții economice urbane, Bacăul se dezvoltă mai ales datorită traficului comercial, lucru dovedit și de preponderența numărului familiilor negustorești față de cele meșteșugărești.

Desigur, mărfurile agricole ocupă un loc esențial în acest trafic, însuși târgul fiind înzestrat în această perioadă cu un ocol al său, sau „un loc de țarnă”⁴ pentru locuitorii săi.

Proprietarii satelor mărginașe sînt antrenați în această activitate comercială fie direct, fie prin arendași, concurența lor cu negustorii ajungînd uneori să constituie mobilul unor neînțelegeri pe care trebuie să le rezolve Isprăvnicia. Astfel boierul Pavel Cristea, care ne-a reținut atenția datorită perseverenței cu care a urmărit ca averea sa să fie investită pentru crearea unui spital în orașul Bacău, într-o vreme în care aici nu funcționa decît un mic spital evreiesc⁵, înființat în anul 1847, se afla în conflict cu negustorii din Bacău pentru o moară⁶. Fondul Isprăvnicii Bacău este bogat în asemenea exemple. De altfel activitatea ctitoricească pe care au exercitat-o unii boieri și negustori băcăuani în perioada finală a feudalismului nu s-ar putea explica decît prin înflorirea economică a orașului, a unei acumulări materiale precum și a forței de muncă care să le concretizeze. Resursele materiale sînt de obicei rezultatul unor extorcații funciare la care este supusă populația rurală, consecință a obligațiilor feudale care o împovărau.

Avînd în vedere toate aceste lucruri, am urmărit ipostaza de ctitor a spătarului⁷ Pavel Cristea, poate singurul boier băcăuan care și-a legat numele de ridicarea integrală a două biserici pe moșiile sale Chetrișul și Izvoarele, de ridicarea Catedralei Sfîntul Nicolae din orașul Bacău, al cărei principal și substanțial donator este, precum și — aici rezidă importanța ctitoricească pe care o atribuim lui Pavel Cristea — a spitalului din orașul Bacău, edificiu căruiua îi lasă aproape întreaga sa avere, urmărind ca în bugetul proiectatei instituții, să intre și venitul moșiei Izvoare, pe care-l lasă numai cu drept de uzufructuară moștenitoarei sale. Această clauză presupune interesul absolut pe care l-a acordat donatorul edificiului acesta.

Iubitor de cultură, Pavel Cristea își înscrie numele, alături de alți boieri băcăuani, ca hatmanul Alecu Aslan, spătarul Vasile Sturza, spătarul Grigore Morțun, pe listele de subscripții încheiate pentru editarea unor cărți prin coletă publică⁸.

Urmărind datele biografice ale spătarului Pavel Cristea, păstrate într-un preambul la un testament al său din anul 1852 (devenit caduc prin moartea soției sale), aflăm că este de origine albaneză, venit în Moldova în anul 1802 pe cînd avea 9 ani, în timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1802-1806). Își continuă studiile, începute în Imperiul

4 Arh. St. Bacău, doc. VII/74.

5 Arh. St. Iași, Tr. 1318, op. XVI, 1481/48.

6 Idem, Fond Isprăvnicia Bacău, Tr. 940, op. 1082/99.

7 La început căminar.

8 *Aristomen și Gorgo*, traducere din limba greacă de sărdariu Vasile Drăghici, Iași, 1840.

otoman, la Școala domnească din Iași pînă în anul 1809. În timpul răscoalei lui Tudor Vladimirescu și a invaziei turcești în țările române, din aceeași sursă îl aflăm „credincios patriei, n-am fugit precum alții au fost peste hotare în bejenie ci slujind obștei după doi ani adică la 1822, s-au rînduit domnul țării pi fostu Ioan Sturza voievod, carele știind necruțatele mele slujbe ne-au înaintat la rangul de căminar“. Această consemnare autobiografică ni se pare scrisă într-un stil exersat de cronicar și regretăm, că nu sînt relatate „necruțatele slujbe“ ale lui Pavel Cristea, pentru că ele ar contura desigur tabloul istoric al Moldovei cuprinsă de mișcarea eteristă și de invazia otomană precum și ecoul pe care l-a avut răscola lui Tudor Vladimirescu în Moldova. Mai tîrziu, prin căsătoria cu Ana Candiano din familia Coroi, proprietară la Tamași — Bacău, devine proprietar al moșiei Chetriș.

Pe moșia Chetriș, alături de curțile boierești⁹, a ridicat în anul 1833 prima dintre ctitoriile sale, biserica cu hramul Nașterii Preacuratei Fecioare. Biserica își păstrează și astăzi structura originală. Construcție solidă, cu ziduri foarte groase, lipsită de pisanie, această biserică are ca singur element de datare o icoană semnată și datată de meșterul Ioniță Zugrav — 1833, an în care de altfel a fost sfințită biserica. În sprijinul celor afirmate ne folosim de scrisoarea Episcopiei Roman din 1833, oct. 1, prin care se aduce la cunoștința Protoieriei Bacău că „după arătarea ce ne-au făcut dumnealui căminar Pavalache — Pavel Cristea — de acolo pentru biserica ce au făcut din nou la satul dumisale Chetrișu... să scrie oucercniciei tale să săvîrșești sfințirea apei“¹⁰. În biserică se păstrează cele două portrete ale ctitorilor Pavel și Ana Cristea lucrate în ulei pe tablă, poate opere ale aceluiași Ioniță Zugrav, precum și cripta ctitorilor. Nu ne putem pronunța asupra autenticității portretelor, deși e posibil să fie ulterioară consemnarea lor în alfabetul latin.

Pentru cea de a doua ctitorie, în ordine cronologică, biserica din satul Izvoare, datele cunoscute pînă acum sînt contradictorii. În Dicționarul geografic al județului Bacău, Ortensia Racoviță menționează anul 1802¹¹, dată la care boierul Pavel Cristea nu și-ar fi putut atribui ridicarea bisericii „la satul Izvoarele tot moșiea noastră... lăcaș cu hramul Sfinților Voievozi“¹². Satul Izvoare putea fi confundat cu un alt sat omonim din județ, însă elementele geografice se suprapun cu cel deținut de Pavel Cristea la mijlocul secolului XIX. Nu ne putem opri nici asupra datei pe care o consemnează Grigore Tabacaru în monografia sa¹³, întrucît biserica din satul Izvoare păstrează elemente de datare mai vechi decît anul 1846, pe care trebuie să le luăm în considerație. Primul element care fixează limita inferioară a construirii bisericii și care se păstrează în perfectă stare, este un clopot gravat în alfabet chirilic cu următorul text: „Acest clopot s-au dăruit de dum-

9 Informație de la preotul Mihai Țărălungă din satul Chetriș, căruia îi mulțumim și pe această cale.

10 Muzeul jud. Bacău, inv. 130.

11 O. Racoviță, *Dicționarul geografic al județului Bacău*, București, 1895.

12 Arh. St. Bacău, doc. X/107.

13 Gr. Tabacaru, *Fondatorii (ctitorii) bisericilor din Bacău*, *Ateneul cultural*, 1925, p. 8.

nealui Chir Constantin Petrovici Neguin Popio din orașul Brațului ca să fie spre pomenire vecinică la anul 1827¹⁴. Nu se cunosc împrejurările în care acest clopot a intrat în posesia bisericii din Izvoare. Executat la o dată pe care noi o credem anterioară construirii bisericii, acest clopot donat probabil altui lăcaș religios, a intrat în posesia bisericii din Izvoare în împrejurări necunoscute. Nu socotim prezența lui ca un element care să sprijine ipoteza construirii bisericii în jurul anului 1827, (și deci anterioară celei din Chetriș¹⁵) ci mai sigur un element care nu ne permite să coborâm sub această dată ridicarea ei în satul Izvoare. S-ar putea ca tradiția potrivit căreia catapeteasma bisericii din Izvoare ar proveni din satul Tamași¹⁴ de la proiectata biserică a banului Manolache Coroi, să-și găsească confirmarea în existența clopotului la această biserică. Pentru datarea ei sursa exactă ne-o oferă tot însemnările ctitorului care o consemnează ca fiind la o dată ulterioară celei din Chetriș¹⁵. Înzeștrind biserica cu obiecte de cult și cărți religioase, ctitorul are grijă să le consemneze. Astfel pe un triod am găsit această însemnare: „Acest triod l-am cumpărat iarăși pentru biserica me zidită de mine pi moșia me Izvoarele de la ținutul Bacăului cu hramul Sfinților Voievozi pentru veșnica me și a numelui meu pomenire, ca unui ctitor fundamentului ce ne aflăm acestui sfânt lăcaș. Pentru aceasta iscălim Pavalache Cristea și Anica Cristea, 1844, ghenar 8”.

Un octoih donat în același an este la fel adnotat: „biserica me zidită de mine pi moșia me Izvoare, hramul Sf. Voievozi, 1844”. Dintre obiectele de cult donate acestei biserici se păstrează un potir gravat cu următorul text „acest potir este făcut pentru biserica a satului Izvoare de lingă Bacău, an 1850” și un disc semnat „Pavel și Ana, 1850”. Biserica din Izvoare, mai modestă arhitectonic decât cea din Chetriș este construită din cărămidă, are o singură turlă din lemn, iar în interior se păstrează catapeteasma originală din tablă.

În concluzie, considerăm că biserica din Izvoare a fost ridicată la o dată pe care n-o putem fixa decât în intervalul 1833-1844.

Moșia Izvoare este lăsată prin testament fiicei sale adoptive, Catinca Cristea, numai cu dreptul de uzufructuară, urmînd ca la moartea acesteia, dacă nu vor exista urmași, să fie remisă spitalului creat la Bacău prin donația spătarului Pavel Cristea.

Ultima construcție religioasă la care Pavel Cristea aduce o importantă contribuție, biserica Sf. Nicolae din orașul Bacău, a devenit, datorită poziției și proporțiilor sale, catedrala orașului.

În monografia sa¹⁶, Costache Radu nota că „la 1847 căminarul Pavalache Cristea și protopopul Enache Petrovici făcu biserica Sf. Negulai”. Prezența protoiereului indica o listă de subscripție publică a enoriașilor băcăuani prin care „mulți din negustori a ajutat cu ce au putut la facerea bisericii”¹⁷. Exagerînd proporțiile contribuției sale

14 Informație de la preotul Gheorghe Apăvăloaie căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție inventarul bisericii.

15 Arh. St. Bacău, *doc. cit.*

16 Radu Costache, *Bacăul de la 1850—1900*, Bacău, 1906, p. 69.

17 *Ibidem*, p. 69.

la ridicarea acestei biserici, Pavel Cristea nota în același testament cu preambul autobiografic din anul 1852, oct. 20 că, „nu mai puțin am contribuit ca epitrop ce mă aflu de douzeci de ani mai bine și la biserica cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, de aici din Bacău a cărui zidire la acea întâi piatră de temelie au fost de mine și soția me... și sfințindu-se biserica la anul 1848”¹⁸.

Intrucât și testamentul și inscripția de pe clopot care se păstrează și astăzi în turla bisericii, cu următorul text „acest clopot s-au vărsat cu 400 de ocă cu capital adunat de milostenie prin stăruința și ajutorul de epitropu bisericii Sf. Ierarh Nicolae din târgul Bacău, anume iconom Enache Petrovici și spătarul Pavel Cristea mestecat de chir Constantin Dimitrie spre pomenirea miluitorilor în veci amin. Anul de la H.C. 1848, iunie 29”¹⁹, menționează același an 1848, credem că nu mai e necesar să oscilăm între datele atribuite până acum acestei construcții²⁰.

De altfel, acceptarea acestei datări coroborează cu un document aflat în fondul Episcopiei Roman, emis în anul 1845, iunie 9, de Protoieria Bacău, relativ la arhitectul Ioan Făgăraș, „care zidește biserica Sf. Nicolae de aici din Bacău”²¹. Intrat în conflict cu cițiva boieri băcăuani, pentru că nu-și onorase obligațiile, același arhitect este menționat într-un memoriu adresat Isprăvniceii Bacău la 10 ianuarie 1846, „că se află în Bacău și s-ar găsi găzduit la dumnealui căminar Pavala-che”²². Relațiile boierului Pavel Cristea cu arhitectul Ioan Făgăraș, exprimă rolul preponderent pe care l-a avut cel dintâi în ridicarea noii biserici Sf. Nicolae din orașul Bacău. Atribuindu-și în anul 1852, oct. 20, dată la care redactează testamentul menționat, calitatea de epitrop al acestei biserici, exercitată peste 20 de ani, Pavel Cristea ne confirmă existența unei vechi biserici cu același hram, pe care Nicolae Iorga o menționează ca existentă în secolul XVI²³, și asupra căreia boierul băcăuan și-a exercitat calitatea de epitrop în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În sprijinul acestei afirmații menționăm documente ce se află în fondul Arhivelor Statului din Bacău, autentificate cu pecetea în fum a bisericii Sf. Nicolae, executată în anul 1843, dar aplicată pe documente mai noi. Intervalul de folosire a unei peceti este uneori mai larg, de aceea nu ne surprinde că această pecete s-a aplicat pe un izvod de cheltuieli de înmormintare din anul 1858²⁴. Nu putem admite că această pecete cu textul „Bs. târgul Bacăului H. C. Nicolae 1843” ar constitui un argument pentru coborîrea vechimii actualei biserici, ci confirmă indubitabil existența unei biserici vechi, cu același hram, funcțională pînă după anul 1843, pe locul sau în apropierea căreia s-a ridicat biserica Sf. Nicolae.

18 Arh. St. Bacău, doc. cit.

19 Gr. Grigorovici, *Bacăul din trecut și de azi*, Bacău, 1933, p. 57

20 O. Racoviță, *op. cit.*, p. 88 Gr. Tabacaru, *op. cit.*, p. 8; Gr. Grigorovici, *op. cit.*, p. 57.

21 Arh. Episc. Roman, dos/1845, f. 78.

22 Arh. St. Iași, dos. 57, Tr. 1318, op. XIII/1491, f. 2.

23 N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, București, p. 191.

24 Arh. St. Bacău, doc. XI/44 din 1858, iulie 19, doc./72 din 1859, iulie 23.

Avându-și casele din Bacău în apropiere, Pavel Cristea și-a putut exercita cu ușurință calitatea de epitrop. De fapt, și pe acest lucru ne întemeiem convingerea că vechea biserică a târgului Bacău cu hramul Sf. Nicolae a existat în imediata apropiere a ctitoriei sale. Săpăturile arheologice efectuate în curtea actualei biserici, al căror raport îl așteptăm cu interes, vor fi edificatoare. Sau a existat o biserică veche, ale cărei temelii s-au decapat recent în curtea catedralei Sf. Nicolae și care a funcționat până spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, sau temeliiile vechii biserici Sf. Nicolae care exista încă în anul 1843, pot fi găsite în apropierea actualei biserici. Înclinăm pentru prima ipoteză dat fiind situarea lor într-un perimetru prea restrâns.

Hotărîrea sa, potrivit căreia casele goale și celelalte părți de moșie vor rămîne în folosul spitalului ²⁵, este mai evidentă și mai concretă în ultimul său testament, redactat în anul 1855, azi pierdut, dar cu care luăm cunoștință prin intermediul legatarilor testamentari (epitropi în actele contemporane) instituți de Pavel Cristea.

Spitalul din Bacău, întemeiat din inițiativă particulară ²⁶, a funcționat mai mult de 48 de ani ²⁷ în casele donate de Pavel Cristea. Într-o listă din anul 1848, noiembrie 5, care inserează circa 680 de case existente în Bacău la acea dată, n-am găsit menționate casele lui Pavel Cristea în cuprinsul celor 3/4 lizibile din ea. Testamentul din 1852 le consemnează și desigur ele au existat și cu patru ani în urmă. După moartea lui Pavel Cristea cei îndrituiți urmăresc finalizarea inițiativei sale. Într-un memoriu adresat Primăriei Bacău ²⁸ este subliniat faptul că „obștește este cunoscută dispoziția care a fost [dat] răposatul spătar Pavel Cristea consfințind cea mai mare parte a avutului său întru înființarea în casele sale din orașul Bacău a unui spital în care pătîmînda omenire să-și găsească azilul și lecuire”. Constituind desigur o clauză a donației, spitalul va purta aproape 100 de ani numele donatorilor „Pavel și Ana Cristea”.

Aproape în același timp, sendarul Grigore Busuioc din Bacău, trata cu Epitropia Generală a Casei Spitalelor și Ospiciilor Sfîntul Spiridon din Iași, pentru înființarea unui spital în Bacău, întrucît donația lui Pavel Cristea nu intrase în vigoare, luînd măsuri ca: „nu cumva după săvîrșirea din viață și a me să nu se ivească vreo negîndită reclamație precum am avut prilejul a vede chiar acum că s-au ivit asupra testamentului răposatului spătar Pavel Cristea destinat tot pentru așămîne spital în casele sale și cu o înzestrare de moșii cu venit peste 800 galbeni” ²⁹. Epitropiei Generale îi este remis testamentul serdarului Grigore Busuioc, potrivit căruia „părțile noastre de moșie din hotarul Ilieștii, Ardeoani și Bereștii arătate la litera A, cu toate acareturile ce se află pe dinsele și cu toți țiganii robi, arătate la litera B, iar acareturile aflate în locul lor, afară numai de posesia lor din lăuntru

25 Arh. St. Bacău, *doc. cit.*

26 P. Pruteanu, *Contribuții la istoria spitalelor din Moldova* București, 1957, p. 15.

27 C. Radu, *op. cit.*, p. 42.

28 Arh. St. Bacău, Fond Primăria Bacău, dos. 12/1857, f. 102.

29 Arh. St. Iași, Fond Epitropia Generală a Casei Spitalelor Sf. Spiridon, Iași, dos. 321/1852-1882, f.—9.

caselor și edicurilor gospodărești să se dea spitalului ce are a se înființa aicea în Bacău sub îngrijirea Generalniciei Epitropiei a Ospitalelor Sf. Spiridon din Iași totodată și sub privegherea Eforiei acestui ținț Bacău" ³⁰. Imediat după moartea lui Pavel Cristea (înainte de 24 aprilie 1856) între moștenitoarea spătarului și Epitropia Spitalului a intervenit un proces de lungă durată, în care interesele legitime ale municipalității orașului Bacău au fost apărate în fața instanței judecătorești de ilustrul om de stat Mihail Kogălniceanu. Într-o copie după un opis de documente predate Primăriei de aga Dimitrie Strat, primul epitrop al spitalului, la 20 decembrie 1867 (data la care Primăria administra încă veniturile spitalului) figurează și „actul de alcătuire a domnului Kogălniceanu din 15 iulie 1858” ³¹, prin care se probează că au primit suma de 1200 galbeni³², onorariu ce i se cuvine pentru procesul în care a apărat interesele municipalității Bacău, proces cîștigat în cele din urmă. În același an, la 1 octombrie, Mihail Kogălniceanu donează Primăriei Bacău „jumătate din onorariul conținut de alcătuire” ³².

Crearea spitalului din Bacău, trăgănată din cauza procesului cu moștenitoarea spătarului Pavel Cristea, este grăbită de interesul manifestat de Primărie care presează Ministerul de Interne pentru a grăbi înființarea spitalului din Bacău. La rîndul său Ministerul de Interne comunica la 2 aprilie 1859 Epitropiei Generale, că „în raportul ce s-au primit de la municipalitatea țințului Bacău sub nr. 192 luîndu-se lămuriri că răposatu spătaru Pavel Cristea și soția sa Anica din acel ținț, prin testamentul ce au lăsat, au hotărît a se înființa și un spital pentru adăpostirea bolnavilor pătimași sub direcția acei onorabile Epitropii și a municipalității de Bacău. Ministerul acesta al trebilor din lăuntru voind a ști ce lucrare au să înaintat ace onorabilă epitropie pără acum, în cazul acesta o folosește ca să binevoiască a să împărtăși asămîne lămurire spre a să pute regula lucrarea cuvenită” ³³. Urmărind traducerea în fapt a acestei necesități majore în orașul Bacău, Primăria preia inițiativa creării spitalului înainte de a fi clarificată situația lui juridică și financiară. De altfel la data cînd ce purtau aceste discuții, în Bacău funcționa deja spitalul ³⁴.

Pînă în anul 1868 spitalul este administrat de Primăria municipiului Bacău. Din august 1868 administrarea spitalului este cedată Comitetului Permanent al Prefecturii Bacău, care va apăra, în continuare, în procesul menționat, opera caritabilă a celui care s-a gîndit să întemeieze spitalul din Bacău.

În anul 1868, Epitropia Generală a Spitalelor și Ospiciilor Casei Sf. Spiridon, mare instituție medicală care avea sub patronajul său cele mai multe spitale din Moldova, îndrituită prin testamentul serdarului Grigore Busuioc să întemeieze spitalul din Bacău, cere Primăriei orașului Bacău ³⁵, să-i permită să-și exercite drepturile de admi-

30 *Ibidem*, f. 70.

31 Arh. St. Bacău, Fond Primăria Bacău, dos. 39/1868, f. 2.

32 *Ibidem*, f. 2.

33 Arh. St. Iași, Fond Epitropie Generală, dos. cit. f. 139.

34 C. Radu, *op. cit.*, p. 42.

35 Arh. St. Bacău, dos. 39/1868—1885 f. 2.

nistratoare a spitalului creat în casele spătarului Pavel Cristea. Asupra acestui lucru revine printr-o altă adresă din același an, rămasă ca și prima fără răspunsul scontat.

Începînd din anul 1899 spitalul este preluat din nou de Primărie, care hotărăște, în anul următor, construirea unui nou local corespunzător nevoilor actuale legate de dezvoltarea economică și socială a orașului. Este fixat locul pe care încep să se facă exproprieri de case, „se întoarnă planul și devizul dar lucrarea a fost mult târăgănată”³⁶. Construirea actualei aripi centrale a Spitalului Unificat Bacău a început abia în anul 1906, iar peste douăzeci de ani a fost etajat³⁷. Spitalul a funcționat mai bine de 48 de ani în casele rămase de la donatori pe strada care a purtat o vreme, în semn de recunoștință, numele lor, Pavel și Ana Cristea.

Casele donate de serdarul Grigore Busuioc au fost închiriate și în ele a funcționat „Școala a II-a de băieți”³⁸, venitul chiriei fiind vărsat în bugetul spitalului.

Spitalul s-a întreținut în perioada discutată din venitul moșiilor donate la care se adaugă alocațiile Consiliului Județean și ale Primăriei, alocații bugetare care se ridică la circa $\frac{2}{3}$ din bugetul spitalului. Spre exemplificare prezentăm bugetul spitalului dîn Bacău pe anul 1865 :³⁹

— Din veniturile Consiliului Județean	25.900 lei
— Din veniturile comunei Bacău	20.944,35 lei
— Din veniturile moșiei Chetrișu rămasă de la răposatul Pavel Cristea	12.000 lei
— Procentu din indemnizația răscumpărării pămîntului de la locuitorii pontafi	2.000 lei
— Din veniturile moșiilor Ilieștii și Rîpa Epiei rămase de la răposatul Grigore Busuioc	7.000 lei
T o t a l	67.844,35 lei

Totalul de 67.844,35 lei a fost astfel defalcat :

- 22.654,10 pentru 30 bolnavi
- 42.630,00 salarii
- 3.700,00 mobilația, depășindu-se cu foarte puțin fondul alocat.

În anul 1906 cînd își scria monografia, Costache Radu specifica funcționarea spitalului cu un număr de 40 de paturi.

După împrăștierea clăcășilor, prin legea rurală din 1864, întreținerea spitalului este asigurată, în afara alocațiilor menționate de veniturile bonurilor rurale primite ca despăgubire pentru moșiile expropriate, precum și din venitul moșiilor neexpropriate, proprietate a spitalului. Contrar clauzei testamentare, moștenitoarea lui Pavel Cristea

36 C. Radu, *op. cit.* p. 42.

37 Gr. Crînorovici, *op. cit.*, p. 42.

38 Arh. St. Bacău, Fond Primăria Bacău, dos. 39/1868—1883, f. 17.

39 Idem, Fond Primăria Bacău, dos. 95/1865, pach. 66, f. 7.

a vîndut înainte de anul 1906 moșia Izvoare care urma să intre în patrimoniul spitalului⁴⁰.

În fondul Primăriei Bacău se păstrează dosare care ilustrează modul cum se administra bugetul spitalului, cheltuielile făcute, situația cadrelor sanitare din orașul Bacău, statistici privind bolile și măsurile sanitare luate în această perioadă, însă acest lucru nu mai face obiectul atenției noastre. Am încercat să conturăm situația în care din inițiativa lui Pavel Cristea s-a înființat la Bacău un spital care să fie în folosul populației orășenești, într-o vreme cînd nu funcționa decît un mic spital evreiesc.

Socotim necesară și lăudabilă inițiativa lui Pavel Cristea care și-a legat numele de crearea spitalului din Bacău, ctitorie care îl leagă de propășirea socială a orașului Bacău în epoca modernă.

LE SPATHAR PAVEL CRISTEA — FONDATEUR A BACĂU.

Résumé

L'auteur présente l'activité de fondation de Pavel Cristea développée au milieu du XIX-e siècle. Au commencement d'ordre religieux, cette activité est finie par la création de l'hôpital de Bacău, initiative qui répondait à une nécessité majeure d'ordre sociale. L'élévation des églises des villages Chetrișu et Izvoarele, la contribution substantielle à l'élévation de l'église St. Nicolaie et la construction de l'hôpital de Bacău, lient définitivement le nom de Pavel Cristea de celui de ses fondations.

40 C. Radu, *op. cit.* p. 41.

UNELE DATE CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ÎN ORAȘUL TÎRGU OCNA

de DUMITRU ZAHARIA

Sub impulsul dezvoltării forțelor de producție capitaliste, în cadrul orînduirii feudale, încă la începutul secolului XIX, în condițiile luptei pentru făurirea unității naționale, în Moldova, în ciuda opoziției forțelor sociale reacționare, lua amploare învățămîntul de toate gradele. Pentru societatea românească de la începutul secolului XIX în care burghezia devenise forța socială ce acționa în direcția satisfacerii cerințelor legilor obiective de dezvoltare a societății omenești, formarea și folosirea unor cadre cu o pregătire intelectuală devenise o necesitate.

Burghezia românească manifesta în acel timp tendința de a-și forma o organizare statală proprie, conform intereselor sale de clasă. În cadrul acestei lupte generale pentru înlocuirea vechii stări de lucruri se ducea acțiunea pentru organizarea de școli în care limba de predare să fie cea națională.

Aceste acțiuni ale forțelor sociale progresiste și-au găsit concretizarea și în legiunile cele mai importante ale vremii.

Determinat de frământările populației din târguri și sate, Divanul Moldovei, făcea cunoscut, prin circulara din 22 decembrie 1831, ispravnicilor, că marii demnitari ai ținuturilor aveau obligația de a acorda deosebită atenție înființării de școli ¹.

Circulara din decembrie 1831 stabilea drept sarcină primordială pentru ispravnici „să se găsească o casă cu patru odăi pentru înființarea de școli începătoare” ², în principalele centre ale țării.

În vederea stimulării tineretului care urma cursurile școlilor începătoare, anafora domnească din 25 octombrie 1842, preciza că nu vor fi primiți în slujba statului decît acei absolvenți, „care vor fi trecut cu laudă cursul învățăturilor” ³.

Aceeași anafora stabilea că acei tineri absolvenți ai institutelor particulare erau obligați să dea examen în fața epitropiei, în timp ce

¹ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, pag. 15.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 57.

absolvenții școlilor din străinătate erau datori a prezenta diplomele obținute ⁴.

Măsura luată dovedește că necesitățile economico-administrative ale Moldovei impuneau înființarea unor școli bazate pe noi principii organizatorice, care să dea elevilor pregătirea necesară viitorilor funcționari de care se simțea mare trebuință.

Școlile organizate pe baza principiilor feudale ca și cele particulare nu puteau satisface noile cerințe. În epoca destrămării feudalismului, Tg. Ocna devenise un principal centru comercial. Aceasta nu era decât rezultatul firesc al unei intense activități economice ce se desfășura în aceste locuri.

La mijlocul secolului trecut veniturile orașului au sporit tocmai datorită creșterii activității comerciale și extragerii sării. Burghezia comercială a țirgului manifesta aspirații către cultură.

Înainte de aplicarea regulamentului organic, în acest țărg de pe valea Trotușului n-au existat școli organizate de stat. Nici unul dintre documentele păstrate nu atestă existența vreunei instituții de învățămînt în acest oraș.

În astfel de condiții familiile boierești, pentru a suplini lipsa școlilor organizate de stat, au recurs la aducerea *dascălilor străini*, în vederea instruirii odraslelor lor.

În anul 1830 familiile din Tg. Ocna au adus „pe a lor cheltuială dascăli greci” ⁵. În acest an au luat ființă două școli grecești la Tg. Ocna, dintre care una era condusă de Iany Efstatiadis ⁶.

Cîteva ani mai tîrziu în același țărg s-a organizat și o școală condusă de un dascăl francez, Leon Pary ⁷.

Școlile conduse de dascăli străini erau frecventate de fiii boierilor din Tg. Ocna, adepți ai învățămîntului particular în limbi necunoscute de popor.

Dar în acest oraș erau și categorii sociale care cereau organizarea învățămîntului în limba națională. Acțiunile întreprinse de aceste grupuri sociale au dus la organizarea de școli cu dascăli români, iar limba de predare a fost româna, accesibilă păturii orășenești îmbogățite de pe urma activității comerciale.

Numai în aceste condiții s-a ajuns ca la Tg. Ocna, în anul 1836—1837, să funcționeze două școli particulare românești — una condusă de dascălul Diamandi, frecventată de 39 elevi, iar alta în frunte cu dascălul Nicolae, care avea 51 elevi ⁸.

Aproape concomitent este menționată și o școală condusă de dascălul Diamandi Petcu Grecu, care predă atît în limba greacă cît și în cea moldovenească. Această școală număra 36 de cursanți ⁹.

Între anii 1830—1840 învățămîntul la Tg. Ocna începuse să se dezvolte fiind organizat sub forma școlilor particulare în care limbile de predare erau greaca, franceza și româna.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Arhivele Statului Bacău, Doc. foi volante XIII/122.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ V. A. Ureche, *Istoria Școalelor*, vol. I, p. 371.

⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 122-123.

Este evident că la Tg. Ocna, în deceniul al IV-lea al secolului trecut existau două grupări sociale care se situau pe poziții diferite în ceea ce privește organizarea învățămîntului.

Între reprezentanții celor două curente cu privire la organizarea învățămîntului la Tg. Ocna au avut loc schimburi de idei, în deceniile IV și V al secolului trecut, unii situîndu-se pe pozițiile înaintate ale organizării învățămîntului în limba română, iar alții militau pentru menținerea școlilor în care predarea diferitelor discipline să se facă în limbi străine.

Ultima grupare reprezentînd interesele clasei feudale, era refractară oricărui proces de înnoire cu privire la organizarea învățămîntului, în timp ce adepții organizării învățămîntului pe principii noi reprezentau forțele progresiste — cerînd cu insistență organizarea școlilor în limba română. În condițiile luptei de opinii dintre reprezentanții celor două curente, obștea Tg. Ocna a cerut Epitropiei învățăturilor înființarea unei școli publice în această localitate ¹⁰.

Școala publică din Tg. Ocna și-a început activitatea în anul 1845. Domnitorul M. Sturza aprobase cererea obștii din Tg. Ocna prin care solicita înființarea unei școli publice cu limba de predare română, la 30 iulie ¹¹. Deși domnitorul aprobase înființarea școlii la Tg. Ocna, totuși aceasta nu și-a putut începe activitatea decît la 30 octombrie 1845, cînd Epitropia învățăturilor publice a numit pe Adam Păun ca profesor la noul așezămînt de învățătură ¹².

Din documentul dat de Epitropia învățăturilor publice cu numărul 517 la 30 octombrie 1845, rezultă că școala din Tg. Ocna era lăsată pe seama cămării ocnelor.

Astfel, asigurarea localului de școală ca și îngrijirea lui erau lăsate pe seama cămării ocnelor „care din buna ei proerie” „s-au îndatorit din a ei mijloace a închîpui încăperea cuvenită pentru acea școală” ¹³.

Pe seama aceleiași cămări era lăsată și problema asigurării locuinței necesare dascălului Adam Păun.

Odată cu înființarea școlii publice la Tg. Ocna, s-a organizat și comitetul de inspecție pentru „privegherea școlilor începătoare” ¹⁴.

Dascălul Adam Păun a început din anul 1845 să desfășoare la Tg. Ocna o amplă activitate didactică, pe linia noilor sarcini ce stăteau în fața învățămîntului nostru în perioada premergătoare revoluției burghezo-democratice de la 1848.

Urmare firească a activității desfășurate de inimosul dascăl, susținut de forțele progresiste din oraș, a fost închiderea școlilor conduse de dascălii greci și francezi ¹⁵.

10 Arhivele Statului Bacău, *loc. cit.*, VIII/98.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*.

13 *Ibidem*.

14 *Idem*, *loc. cit.*, XIII/122.

15 V. A. Ureche, *op. cit.*, vol. II, p. 321.

Activitatea pozitivă a dascălului Adam Păun, pe linia organizării și desfășurării învățămîntului în limba română la Tg. Ocna, a fost recunoscută și de Gheorghe Asachi în febr. 1847 ¹⁶.

În răspunsul pe care l-a dat organizatorul școlilor în limba română din Moldova — Gh. Asachi — cu privire la mersul învățămîntului în limba națională, lui M. Sturza, amintea despre activitatea lăudabilă a dascălului de la Tg. Ocna ¹⁷.

Pentru susținerea învățămîntului în limba română, Gh. Asachi, arăta, în fața adunării, că în Moldova erau profesori, la școlile de capitală și ținuturi, care au desfășurat „ani de zile cu succes un învățămînt în limba poporului” ¹⁷.

Între acei profesori de la școlile ținutale, Asachi menționa și pe dascălul școlii din Tg. Ocna — Adam Păun ¹⁸.

Opoziția grupărilor progresiste din Moldova a făcut ca acțiunea boierimii reacționare de a desființa școlile în limba națională să eșueze, și în acest fel să-și desfășoare activitatea și cea de la Tg. Ocna deși nu avea încă un local propriu.

În februarie 1847 a fost reorganizat și aprobat comitetul de inspecție la Tg. Ocna ¹⁹ compus din cămăraș, prezidentul eforiei și arhimandritul Paisie ²⁰. În septembrie același an Departamentul din Lăuntru comunica Epitropiei Învățăturilor Publice o listă de persoane care urmau să facă parte din noile comitete școlare, iar pentru comitetul școlar din Tg. Ocna, figura spătarul Ioan Lăcian ²¹.

Din cele de mai sus rezultă că școala cu limba de predare română, înființată la Tg. Ocna în anul 1845, și-a continuat activitatea neîntrerupt, deși dascălii români numiți acolo aveau de înfruntat mari și numeroase dificultăți de ordin material, între care trebuie să menționăm în primul rînd, lipsa unui local propriu. Deși problema localului de școală se pusese chiar din momentul înființării, totuși ea n-a fost rezolvată decît în timpul domniei lui Grigore Ghica.

Domnitorul care a susținut lupta pentru realizarea unității naționale, a luat măsuri cu privire la organizarea învățămîntului în limba română ²², nu a rămas indiferent față de cererile locuitorilor din Tg. Ocna.

Grigore Ghica, în vara anului 1851, a întreprins o călătorie prin țară, iar cu această ocazie a trecut și prin Tg. Ocna unde locuitorii i-au cerut sprijinul material în vederea rezolvării mult discutatei probleme a localului de școală din localitate.

Domnitorul satisfăcu cererea obștii din Tg. Ocna și aprobă cum-părarea caselor căminarului Iordache Jorăscu cu prețul de 700 galbeni ²³.

16 *Ibidem*.

17 *Ibidem*.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*.

20 *Ibidem*.

21 *Ibidem*.

22 *Istoria României*, vol. IV, p. 226.

23 Arhivele Statului Bacău, loc. cit., X/88.

În urma tratativilor ce au avut loc între cele două părți s-a căzut de acord ca prețul de vânzare-cumpărare a caselor căminarului Iordache Jorascu să fie de 750 galbeni, sumă ce a fost achitată în septembrie 1851 ²⁴.

În casele cumpărate de la căminarul Iordache Jorăscu, destinate „pentru școala publică” ²⁵, la început și-au avut sediul alături de școală, sfatul orășenesc și poliția ²⁶.

Dispunînd de local propriu, școala din Tg. Ocna a continuat să funcționeze fără întrerupere, reușind să cuprindă un număr tot mai mare de elevi. Statisticile școlare pe anii 1854—1859 arată, pentru școala din Tg. Ocna următoarea situație :

1855 elevi totali 64

1856 elevi totali 66

1857 elevi totali 85

1858 elevi totali 82

1859 elevi totali 112 ²⁷.

În anul 1858 la școala publică din Tg. Ocna funcționau trei dascăli și anume : A. Hristodulo — profesor, A. Stravat adjunct și Georgie Stoica — supleant ²⁸. Buna pregătire a absolvenților a făcut să crească prestigiul școlii.

În anul 1863/64 școala a fost frecventată de 208 elevi din care au promovat 148 ²⁹.

Din cele de mai sus rezultă că odată cu începuturile dezvoltării capitalismului, în Tg. Ocna, a apărut și a luat amploare o puternică mișcare împotriva învățămîntului particular și în limbile străine, militîndu-se tot mai mult pentru înființarea unei școli publice, cu predarea disciplinelor în limba națională.

Anexe *

Noi,

Grigore Alexandru Ghica,

cu mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei.

În anul 1851, luna august, călătorind prin iubita noastră țară de Dumnezeu nouă încredințată, spre cercetarea intereselor obștești ale locuitorilor și revizia instanțelor administrative și judecătorești și în această călătorie trecînd prin Tîrgul Ocnei — de la țănutul Bacăului — ne-am încredințat, între altele, și despre neapărata trebuință ce

²⁴ *Ibidem*, X/102.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ V. A. Ureche, *op. cit.*, vol. III, p. 574.

²⁸ *Ibidem*, p. 138.

²⁹ Arhiva școlii nr. 1 Tg. Ocna, *passim*.

* Copie *Arhivele Statului Bacău*, fond. Doc. feudale, X 102.

urmează de casă pentru școală publică, precum și despre neînchipuirea sfatului municipal de a întâmpina o asemenea trebuință cu mijloacele sale.

Drept aceea, domnia noastră, ca unul ce n-am pregetat niciodată a face, după putință, tot ce este bun și folositor pentru obște, am cumpărat casele d-sale căminarului Iordache Jorăscu, care le-am găsit destul de îndeminate pentru această trebuință și am poruncit să se sloboadă din lista noastră civilă 750 galbeni, prețul cu care proprietarul lor s-au alcătuit a le da.

Actul acestei cumpărături făcându-se din partea vânzătorului prin toate formele cerute de legi, întărindu-se de legi Divanul întăriturilor la 11 septembrie 1851, mai întâi ca provizor, apoi prin foaia oficială nr. 22 din 13 septembrie, publicându-se și până în șase luni de zile neînfașându-se nici-o reclamațiune împedecătoare statornicii întăririi, numitul divan, în 17 iunie 1852, sub nr. 1829, l-au întărit statornic.

Așa dar casa arătată destinând-o pentru școală publică, tot odată găsim de cuviință că așa precum urmează trebuința în numitul ȋrg și de niște încăperi pentru sfatul orășenesc și pentru poliție, apoi să zidească pe parte din localul ei, care este destul de încăpător, și cerutele încăperi pentru aceasta, ca să se deosebească cu gard sau zaplaz de către casa școalei.

Prin urmare am poruncit d-sale vornicul bisericesc ca să trădece în primirea comunității ȋrgului Ocnei toate actele atingătoare de aceasta cumpăratură și totodată, pentru ca nu odinioară să se strămute voința noastră sprijinite pe legile domnitoare în țară, o întărim prin acest al nostru domnesc hrisov, dat în al IV-lea an al domniei noastre.

semnat Grigore A. Ghica voivod

Sigiliu

Nr. 118

Departamentul Cultului și al Instrucțiunii Publice

Secția I nr. 3443

anul 1852, luna iulie în 10 zile.

semnat Grigore Cuza, logofăt

procit directorul departamentului

semnat Gheorghe Sion șeful

secției.

Epitropia Învățăturilor Publice *

Nr. 517

1845 octombrie 30

Îașii

Cătră cinstit comitetul de instrucție

a școalei publice din Tg. Ocna

Pe temeiul lumnatei rezoluții din 30 iulie trecut pusă pe cererea obștei Tg. Ocnei, de se înființa acolo o școală publică, Epitropia au orînduit de profesor pe d. Adam Păun.

* Orig. Arhivele Statului Bacău, Doc. feudale, VIII/98.

Apoi fiind că legiuirea așezămîntului cere pentru privegherea școalelor începătoare un comitet de inspecție, Epitropia au numit pe D. B. mădulariu acelui comitet, împărtaşindu-vă totodată și instrucții pentru purtarea acestei însărcinări, iar ce se atinge de ținerea școalei, cămara ocnelor din buna ei „proerie” s-au îndatorit, din a ei mijloace a închipui încăperea convenită pentru acea școală și pentru locuința profesorului, mobilarea paradosurilor ci este trebuitoare, îndestularea cu lemne, luminare și cu rîndaș de slujbă.

De aceea comitetul se va adresa la cămară pentru regulata aducere pentru plinire a acestei îndatoriri și potrivit instrucției lor, cinstitul comitet va da raportul despre lucrările sale, propuind și măsurile ce le va socoti folositoare pentru întemeierea acelei școale, iar la cazuri însemnătoare se va înțelege la d. dregătoriul ținutului potrivit lucrării cerute de regulament.

Semnați

K. Mavrocordat
N. Văsăscu
G. Asaki
C. Kăliman Komis

Copie **

după ofisul domnesc nr. 86

Cătră sfatul orășănesc din Tg. Ocna

Cu prilejul venirii noastre în Tîrgul Ocnei, dup revizia ce am făcut, încredințîndu-ne între altele și despre neapărata trebuință ce urmează de o casă pentru școală publică și cu atît mai ales fiind cunoscut că sfatul munițial nu are închipuire de a pute deplini o asemenea trebuință cu mijloacele sale.

Noi în privirea îndemănaticii localității și a încăperilor ce au casele dumisale căminarului Iordache Iorăscu. Am stătut însu-ne a le cumpăra cu prețul de 700 galbeni.

Poruncind tot acum camării ocnei de a răspunde arătații bani în socoteala listei noastre țivile.

Așa dar hărăzind zisele noastre casă în privința iubittii noastre obștii, poruncim sfatului ca îndată ce dumnealuj căminarul își va primi banii de la cămară și prin urmare va lăsa casă în proprietatea obștii el să aibă îngrijăre a regula strămutarea shoalii acolo și tot odată pentru că localurile de gios au destulă încăpere pentru eforie cu comanda de pompieri, precum și pentru poliție.

Va întruni restatormnicirea tuturor acestora la un loc.

Bine înțelegîndu-să că tot acum s-au regularisit, prin locurile competente, pregătirea acturilor de vecinică vînzare după legiutele formalități.

** Orig. Arhivele Statului Bacău, fond. Doc. foi volante X/88.

După care va urma și slobozirea hrisovului nostru de hărăzire, până la care acest ofis al nostru va sluji de dovadă ca și actu a hărăzirii noastre către obștie și prin urmare de dreptul proprietății pe care avem de mulțămire a-l declara că pe viitorime este al ei.

QUELQUES DONNÉES CONCERNANT LE COMMENCEMENT DE L'ENSEIGNEMENT DANS LA VILLE DE TG. OCNA.

R é s u m é

Le développement de l'économie capitaliste, la formation de la bourgeoisie locale, dans la ville Tg. Ocna, a déterminé dans la première moitié de siècle passé les progrès de l'enseignement roumaine. En 1845 a été fondé la première école public dans la ville.

Le Prince de la Moldavie a visité Tg. Ocna, en 1851, où a trouvé, l'école dans grandes difficultés de l'ordre matériel, en prenant les mesures nécessaires pour les progrès de l'enseignement dans la ville.

L'aide accordé par le Prince Gregoire Ghica, a été utile pour l'école de la ville Tg. Ocna.

GUVERNUL P. P. CARP ȘI PROBLEMA REFORMEI ADMINISTRATIVE LA 1912

de ECATERINA NEGRUȚI-MUNTEANU

La începutul secolului al XX-lea problema unei reforme administrative preocupa numeroase cercuri politice. Viciile sistemului administrativ de atunci, remarcate încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, au determinat pe unii din fruntașii politicii, mai ales conservatori, să fie încredințați că, în ultimă instanță, toate nemulțumirile sociale își aveau rădăcinile în proasta administrație a județelor, și, mai ales, a comunelor rurale. În consecință, ideea unei reforme administrative circula în mod curent în rîndurile intelectualilor și al oamenilor politici ai vremii. În programul partidului conservator, din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, problema reformei administrației figura ca un punct esențial. Un proiect de reformă a administrației fusese redactat încă din 1888 de Th. Rosetti, fără însă ca guvernul conservator de atunci să reușească să-l pună în aplicare.

Marea răscoală a țăranilor din 1907 a ridicat din nou în discuție problema reformei administrative, liderii conservatori considerînd că problema agrară în esența ei nu era decît o chestiune de proastă administrație și că în momentul în care se va realiza o reformă care să pună pe țăran la adăpostul abuzurilor, această problemă nu ar mai împovăra cu amenințarea ei ordinea și liniștea internă. Evident, această opinie nu corespundea realității. Esența problemei agrare la noi, la începutul secolului al XX-lea, consta în repartitia nedreaptă a pămîntului și în raporturile stabilite, ca urmare a acestei repartitii, între marii proprietari și țărani. Atîta timp cît majoritatea țăranilor erau lipsiți de pămîntul necesar întreținerii familiilor lor și erau nevoiți să obțină acest pămînt de la marii proprietari în condițiile impuse de aceștia, era puțin probabil că o reformă administrativă să-i fi putut apăra de abuzurile marilor proprietari și evident, în nici un caz să rezolve problema pămîntului necesar țăranilor. Partidul conservator, apărător hotărît al marei proprietăți, căuta soluții lăturănice pentru a evita exproprierea care, în condițiile de după 1907, începea să se impună din ce în ce mai mult opiniei publice progresiste ca singura modalitate a rezolvării crizei agrare la noi.

La 1907, după răscoala țăranilor, P. P. Carp, șeful partidului conservator, a redactat un nou proiect de reformă a administrației¹. În acest proiect, ca și în celelalte proiecte conservatoare, se prevedea o nouă împărțire administrativă a țării. Noile circumscripții teritoriale purtau denumiri diferite (dregătorii în proiectul din 1907, gubernii sau căpitanate în cel din 1888). Aceste circumscripții urmau să fie conduse de un dregător, reprezentant politic și administrativ al puterii centrale, cu rang de ministru.

Proiectul prezentat de P. P. Carp la 1907, asupra conținutului căruia vom mai reveni, a stîrnit numeroase discuții și mai ales critici, cele mai multe justificate. El a întîmpinat o grea opoziție chiar în sinul comitetului executiv al partidului conservator. Take Ionescu, reprezentantul unei fracțiuni conservatoare care va forma mai târziu partidul dezident conservator-democrat, afirma, de pildă, printre altele, că proiectul propus de P. P. Carp la 1907 ar fi dus la scăderea prestigiului autorității centrale și așa destul de slăbită după marea răscoală a țăranilor².

Totuși P. P. Carp era încredințat că o reformă administrativă în sensul principiilor enunțate în proiectele conservatoare se impunea.

În decembrie 1910 partidul conservator a venit la putere. Guvernul alcătuit sub președinția lui P. P. Carp declara atunci că deviza sa era aplicarea corectă a legilor, apărarea și respectarea bunelor moravuri. Conservatorii își denuneau guvernul lor „guvern al reparațiunii sociale”³, considerînd că el avea să îndrepte greșelile săvîrșite după 1907 de către liberali. P. P. Carp pretindea că din principiul asanării moravurilor făcuse „rațiunea existenței grupării sale”⁴. Această asanare a moravurilor conservatorii o vedeau realizată prin reforma administrației care, așa cum afirma P. P. Carp, era „dragă inimii” lui și ar fi fost „chemată să-i perpetueze numele de-a lungul anilor”⁵.

Astfel, în programul de guvernămînt al noului guvern, instalat la sfîrșitul anului 1910, reforma administrației ocupa un loc central.

Problema unei reforme administrative preocupa și pe reprezentanții altor partide politice, viciile administrației de atunci fiind prea evidente ca ele să nu fie sesizate⁶. Ideea unei reforme care să ducă la o descentralizare a administrației era susținută și de partidul național-liberal, evident însă nu în sensul soluțiilor lui P. P. Carp. În programul electoral din 1911 al partidului național-liberal se consemna, referitor la proiectele anterioare conservatoare, că deși este posibilă realizarea unei descentralizări înțelepte, se consideră însă înființarea dregătoriilor „o măsură vătămătoare și contrară Constitu-

1 „Voința Națională”, București, an. XXVIII, nr. 7960, 22 februarie 1912, p. 4, vezi și N. D. Berlescu, *Descentralizarea administrativă*, în *Buletinul cercului de studii al partidului național-liberal*, București, martie 1912, an. I, nr. 9 și 10, p. 522-542.

2 C. C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată, 1901-1910*, București, 1930, vol. III, p. 188.

3 „Viitorul”, București, 1 ianuarie 1911, p. 1.

4 „Mișcarea”, Iași, an. III, nr. 3, 5 ianuarie 1911, p. 1.

5 „L'Indépendance Roumaine”, 18 iunie/1 iulie 1911, p. 1.

6 Vezi, de exemplu, Spiru Haret în *Chestia țărânească*, București, 1907, p. 9; V. Kogălniceanu în apelul către alegătorii colegiului II Cameră („România Muncitoare”, 23 ianuarie 1911, București, an. VI, s. II, nr. 90, p. 2).

țiunii". În continuare se arată că „a sosit momentul să dăm județelor și comunelor o mai mare dezvoltare a putinței de a regula ele înșile interesele lor proprii” și deci „vom căuta să lăsăm județul stăpîn pe interesele lui și în măsură de a exercita el o tutelă binefăcătoare asupra comunelor”⁷. Evident această formulare de reformă administrativă era destul de vagă. Liberalii nu veneau în programul lor cu propuneri limpezi și, în același timp, aplicarea unei reforme în această direcție de către ei nu avea perspective apropiate, dat fiind că abia se retrăseseră de la conducere.

Nu vom insista asupra tuturor viciilor pe care le prezintă regimul administrativ în vigoare în România la începutul secolului al XX-lea și care sînt semnalate în numeroase publicații ale timpului, vom menționa însă pe acelea care preocupau în mod deosebit opinia publică de atunci și spre îndreptarea cărora tindeau proiectele redactate.

Cele mai multe lipsuri ale administrației păreau, după opinia personalităților politice ale vremii, să decurgă din o prea strictă centralizare administrativă. Lipsa de autonomie în rezolvarea treburilor curente ale județelor și comunelor agrava sistemul greoi, birocratic, administrativ de atunci. Organele administrației centrale erau supra aglomerate de sarcini a căror rezolvare competentă se făcea cu mari dificultăți și întârzieri. Lipsa de inițiativă în gospodărirea afacerilor financiare și administrative ca și imposibilitatea rezolvării imediate și corespunzătoare a necesităților proprii locale erau în bună parte rezultatul acestei prea stricte centralizării. Existau comune înființate din 1864 care nu aveau încă local propriu de primărie, fără să mai menționăm celelalte instituții (școli, dispensare, post de jandarmi etc.). Numeroasele schimbări în organizarea comunelor, fluctuația organelor administrative și, ca urmare, lipsa de continuitate în lucrările publice agravau starea proastă a administrației comunale⁸.

Abuzurile și corupția organelor administrative, îndeosebi a celor rurale, erau vicii curente în administrația timpului. Cercetările, întreprinse, chiar la începutul deceniului doi al secolului, demonstau că, în majoritatea cazurilor, funcționarii administrativi erau oameni lipsiți de competență și fiind prost plătiți recurgeau la acte ilicite pentru a-și asigura existența. La agravarea acestor abuzuri contribuiau în mod deosebit ingerințele politice ale partidelor de guvernămînt. În posturile de răspundere din administrația județelor, în general bine retribuite, erau numiți, de cele mai multe ori, oameni fără pregătirea corespunzătoare din clientela politică a partidului care se afla la conducere. Schimbarea deasă a guvernelor atrăgea și înlocuirea tot atît de frecventă a acestor organe administrative. În scurtul timp cît dețineau funcția aceștia făceau efortul de a satisface interesele politice ale partidului din care făceau parte și de a se îmbogăți pe spinarea celor pe care-i administrau.

7 *Buletinul Cercului de studii al partidului național-liberal*, octombrie 1911, nr. 2, p. 131-132.

8 Arh. St. Iași, Prefectura Iași, dos. I/1912, f. 7. Vezi și Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 48/1912, f. 6

Starea financiară a comunelor rurale contribuia în mare măsură la agravarea abuzurilor. Veniturile comunelor rurale erau destul de reduse și se încasau cu mari dificultăți. Din aceste venituri comunele erau obligate să se gospodărească singure și să plătească o subvenție ridicată statului.

Sporirea jandarmeriei rurale, după răscoala din 1907, ca și centralizarea fondurilor pentru serviciul sanitar, culte și școală, precum și pentru plata notarilor din bugetul statului au determinat impunerea comunelor cu o subvenție către stat egală cu 60 % din veniturile lor. La aceasta s-au mai adăugat și unele subvenții impuse de județe care întreceau, de obicei, 10%. Din moment ce peste 70% din venitul comunelor era luat de stat și județ era firesc ca aceste comune, care și așa nu reușeau să adune toate veniturile aferente, să nu poată face față nevoilor (de ex. întreținerea localului primăriei, a școlii, a sfatului sătesc, plățile lefurilor primarului, secretarului, plății indemnizației de locuință a notarului, cheltuielilor de cancelarie, plății Monitorului Oficial, cumpărării de semințe de plante furajere, reproducători de rasă și multe altele)⁹. La 1911 prefectul județului Suceava observa că subvențiile către stat și județ erau atât de disproporționate față de veniturile comunelor încât era imposibil să se facă față cheltuielilor reclamate de nevoile comunale. În condițiile în care funcționarii comunali primeau salarii derizorii, era firesc ca ei „să recurgă la tot felul de afaceri și expediente, care mai de care mai ingenioase”¹⁰.

În timp ce bugetele statului se soldau atunci, în general, cu excedente apreciabile, starea financiară a comunelor rurale era din ce în ce mai rea. Pentru a-și echilibra bugetele, unele consilii comunale au fost nevoite să majoreze veniturile peste media încasărilor din urmă și, evident, această majorare să făcea pe spinarea contribuabililor țărani.

Acestea erau unele din principalele lipsuri ale regimului administrativ de la începutul secolului al XX-lea a căror desființare intra în preocuparea celor ce urmăreau reforma administrației.

La scurt interval după alegerile parlamentare din februarie 1911, P. P. Carp a numit la Ministerul de finanțe o comisie care trebuia să se ocupe de modificările ce urmau să fie aduse organizației financiare în legătură cu reforma administrativă¹¹.

9 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 38 din 15 februarie 1912, p. 728. Sugestive sînt constatările Ministerului de Interne în ceea ce privește situația financiară a comunelor. De exemplu în județul Dolj o serie de comune au avut primăriile închise în timp de iarnă din lipsă de combustibil, în Argeș erau comune care de 2 ani nu-și plățiseră primarul și nici pe ceilalți funcționari. Comuna Bălăești județul Roman, avea un venit de 3504 lei, căruia aplicîndu-i-se subvenția de 60% îi rămînea 1401 lei pentru toate celelalte obligații. Pe lângă acestea, comuna a fost nevoită să facă un împrumut de 24000 lei, aruitatea care i s-a înscris din oficiu fiind de 1034 lei pe an, comuna ne mai dispunînd de cît de circa 367 lei și 60 bani. O comună mare din județul Vilcea avea înscris la venituri 7669 lei și la cheltuieli 13569 lei. Pentru construcția localurilor pentru primării și școli comunele erau obligate să facă împrumuturi la București de sume cu totul disproporționate în comparație cu veniturile lor (*Ibidem*, p. 732).

10 Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 9/1911, f. 40.

11 „Seara”, București, 10 iunie 1911, p. 1

De asemenea, a crezut util să se întreprindă o cercetare atentă asupra administrației județelor și să ceară propuneri din partea unor organe competente în vederea unei noi reorganizări. În acest sens, în iunie 1911, Al. Marghiloman, ministrul de interne, a trimis circulare prefectilor de județe cerându-le să efectueze o inspecție generală a tuturor comunelor și să trimită Ministerului de Interne o dare de seamă asupra următoarelor probleme: a) administrația în general; b) starea financiară și economică a comunelor; c) băncile populare, cooperativele și obștile din județ; d) lipsurile constatate în aplicarea legii drumurilor, a legii repaosului duminical, a legii jandarmeriei rurale și a poliției, a legii învoielilor agricole, în aplicarea sistemului metric de măsuri și greutate și, în sfârșit, e) observații asupra funcționarilor administrativi din punct de vedere profesional și moral. În circulare se sublinia că toate aceste elemente erau necesare „pentru studiul unei reforme generale, tinzând la o serioasă descentralizare a vieții administrative”¹². Măsura aceasta, era, evident, foarte potrivită, numai că ea s-a întreprins într-un timp foarte scurt, în decembrie 1911 proiectul fiind deja redactat. Informațiile au fost luate de la prefectii numiți de curând de guvernul conservator și care nu avuseseră timp să cunoască situația pe teren, mulți dintre aceștia fiind, de altfel, incapabili de a furniza date exacte¹³. Ca urmare, cele mai multe informații au fost cu totul superficiale. Au existat însă și unii prefecti care au prezentat dări de seamă complete și serioase, cu propuneri utile și rezonabile¹⁴. Propuneri care însă, din nefericire, nu au fost luate toate în considerație la alcătuirea proiectului de reformă.

Pînă la redactarea proiectului de reformă guvernul conservator a mai luat o serie de măsuri pentru aplicarea viitoarei reforme. Astfel, guvernul conservator a început opera de organizare a administrației prin modificarea legii din 25 iunie 1907, care a modificat art. 30 din legea electorală de la 1884, în sensul că funcțiunea de primar și de ajutor de primar era incompatibilă cu demnitatea de deputat sau senator, exceptîndu-se primăriile orașelor București, Craiova și Iași¹⁵. Legea era un prim început în vederea separării administrației de politică și, sub acest aspect, ea avea un caracter pozitiv. De altfel, conservatorii comentînd reforma electorală prevăzută în programele celorlalte partide politice declarau că înainte de a se întreprinde o reformă electorală era necesară reorganizarea țării printr-o nouă administrație¹⁶.

12 Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 9/1911, f. 1-277 și „Epoca”, București, nr. 163 din 13 iulie 1911, p. 1. Pentru a liniști agitația din rîndurile partidelor de opoziție care se temeau de aplicarea unei reforme administrative care ar fi întărit pozițiile guvernului conservator, presa conservatoare sublinia că scopul cercetărilor Ministerului de Interne era, în special, supravegherea efectuării muncilor agricole. („Conservatorul”, București, an. XI, nr. 151 din 13 iulie 1911, p. 1).

13 „L'Indépendance Roumaine” din 18 iunie/1 iulie 1911, p. 1.

14 Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 9/1911, f. 1-277.

15 „Monitorul Oficial”, nr. 2 din 2 aprilie 1911, p. 81. Vezi și Arh. St. București, Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 14/1911, f. 24.

16 „Conservatorul”, an. XII, nr. 13, din 18 ianuarie 1912, p. 1.

Prima măsură de ordin pur administrativ luată de guvern a fost reducerea numărului plășilor. Astfel, la 31 martie 1911 a fost votat în unanimitate proiectul de lege prin care se modifica legea pentru organizarea comunelor rurale și administrația plășilor, promulgată la 29 aprilie 1908.

Prin noua lege se reduceau numărul administratorilor de plasă (a subprefecților) de la 336 la 230. De asemenea, se modifica art. 220 prevăzându-se mutarea funcționarilor în alte județe în interes de serviciu prin decret regal și art. 201 prin care se reducea numărul inspecțiilor în județ cu care erau obligați prefecții de la 3 pe lună, care practic nu se puteau efectua, la o singură inspecție lunară.

Reducerea numărului plășilor era evident, considerabilă. Legea suprima 106 plăși, ceea ce însemna desființarea a 106 administratori de plasă cu tot atâția secretari și arhivari. Prin aceasta se realiza o însemnată economie în bugetul statului. Se preciza în expunerea de motive din proiect că „pînă la o reformă radicală care să înzestreze țara cu o administrație scoasă de sub influențele politice se propune această suprimare ca o măsură bugetară”¹⁷.

Evident că suprimarea celor 106 plăși a determinat o prefacere corespunzătoare a circumscripțiilor administrative ale județelor. O altă măsură prealabilă reformei administrative a fost aceea destinată îmbunătățirii situației financiare a comunelor. Rapoartele prefecților de județe arătau aproape unanim situația financiară deplorabilă a mării majorități a comunelor. Subvențiile de peste 70 % erau prea ridicate, iar cu veniturile ce le reveneau comunele nu puteau face față obligațiilor gospodărești-administrative ce le aveau. La 1911 rămășițele din subvențiile din anii trecuți datorate statului și județelor de către comune se ridicau la aproape două milioane lei. Erau necesare măsuri urgente pentru a remedia situația. Prefectul de Vâlcea propunea, în această direcție, două soluții: reducerea cotelor subvențiilor către stat și județ la maxim 50 % din venitul comunei și scutirea comunelor de datoriile din subvențiile neachitate de la 1908 la 1912. Pe baza unor propuneri asemănătoare venite și de la alți prefecți, Ministrul de Interne a prezentat în Parlament proiectul de lege prin care se reducea contribuția comunelor către stat, județ și orice instituție la maximum 50% din veniturile lor ordinare. Proiectul prevedea sancțiuni aspre pentru oricine ar fi impus comunelor contribuții care să depășească cele 50 %, prevăzute¹⁸.

Evident, legea votată ușura în oarecare măsură comunele, dar această degrevare a bugetului comunelor nu era suficientă pentru

17 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 21, din 31 martie 1911, p. 479. Legea a fost promulgată la începutul lui aprilie 1911 („Monitorul Oficial”, din 2 aprilie 1911, p. 82).

18 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 38 din 15 februarie 1912, p. 727—732, „Dezbaterile Senatului”, din 23 februarie 1912, p. 846-847, „Conservatorul” an XII, nr. 21 din 28 ianuarie 1912, p. 2.

îmbunătățirea situației lor¹⁹. Al. Marghiloman, cu ocazia votării legii pentru reducerea subvențiilor comunelor către stat și județe, a declarat că în „intențiunea noastră este să continuăm această degrevare”. În adevăr, el intenționa să prezinte un proiect de lege pentru iertarea datoriilor comunelor din subvențiile anilor anteriori²⁰. Proiectul a fost votat însă mai târziu sub guvernul conservator de coaliție Titu Maiorescu-Take Ionescu, la 21 decembrie 1913²¹.

Măsurile administrative aplicate sub guvernul P. P. Carp erau evident pozitive și ele tindeau să ușureze starea financiară precară a comunelor rurale, să separe în oarecare măsură administrația de politică, să reducă unele cheltuieli administrative²². Aceste măsuri însă aveau în vedere aplicarea marelui reforme de descentralizare a administrației care, așa cum anunțau ziarele conservatoare, urma să fie depusă spre dezbaterile Camerei la 1 decembrie 1911²³.

În acele împrejurări, opoziția liberală și cea conservator-democrată era alarmată de ideea unei reforme administrative elaborată și, mai ales, aplicată de un guvern conservator. Cu scopul vădit de a determina pe P. P. Carp să renunțe la ideea de a întocmi un asemenea proiect de lege, presa liberală a dezlănțuit o campanie susținută împotriva proiectului în curs de elaborare. Ziarul liberal „Viitorul” declara la 17 ianuarie 1912 că proiectul întîmpină „în anume dispozițiuni ale sale, o înaltă opoziție și nu va putea măcar fi prezentat Corpurilor Legiuitoare, dacă președintele consiliului nu va ceda”. Se sublinia, de altfel, că și în cazul depunerii proiectului pe biroul Parlamentului, aceasta nu va implica și neapărata lui votare²⁴.

P. P. Carp însă s-a dovedit hotărît să meargă înainte în această direcție. La începutul lunii februarie 1912 el a prezentat proiectul regelui, spre semnarea mesajului regal pentru depunerea lui pe biroul Corpurilor Legiuitoare. Cunoșcînd campania de presă împotriva proiectului și obiecțiile opoziției, regele a cerut ca proiectul să-i fie lăsat spre examinare. Ziarele de opoziție afirmau chiar că regele și-ar fi exprimat părerea să se amîne aplicarea proiectului pentru sesiunea următoare²⁵. În condițiile de atunci această amînare însemna căderea definitivă a proiectului. Însă, la insistențele lui P. P. Carp, regele a

19 Prefectul de Vlcea, arăta în acest sens că „Subvențiile impuse comunelor rurale pentru plata de servicii care altădată erau în sarcina statului și județului este o nedreptate și o nenorocire care vor duce aceste comune la ruină sigură fără a le aduce vreun folos” (Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 8/1911, f. 237-238). În adevăr, situația din acest punct de vedere era o realitate tristă. Lipsa de școli, de localuri pentru primării, dispensare etc. a fost o problemă care a preocupat decenii la rînd pe intelectualii și oamenii politici ai timpului.

20 Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 48/1912, f. 7.

21 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 16 din 21 decembrie 1913, p. 291-292.

22 În februarie 1912 este promulgată și legea pentru „pensiunile notarilor, jandarmilor rurali, sergenților de oraș, personalului poștei rurale, cantonierilor și șefilor cantonieri, personalului inferior dependente de Ministerul Agriculturii și Domeniilor (pădurari, confiniști și gardieni din serviciul pescăriilor și reanodajilor din armată)” („Monitorul Oficial”, nr. 230 din 19 ianuarie 1912, p. 10427-10430).

23 „Epoca” din 13 noiembrie 1911, p. 1.

24 „Viitorul” din 17 februarie 1912, p. 1.

25 Idem, din 12 februarie 1912, p. 1.

semnat mesajul, dar la începutul anului 1912 situația guvernului lui P. P. Carp era deja extrem de precară.

Alegerile generale pentru Parlament pe care guvernul le-a prezidat la începutul anului 1911 au dus la compromiterea lui. Pentru a-și asigura o majoritate certă, parlamentară, alegerile din februarie 1911 au depășit mijloacele de corupție și violență, în general cunoscute la alegerile din acea vreme. La aceasta a contribuit și cartelul electoral încheiat atunci între Take Ionescu și I. I. C. Brătianu. Acest cartel determina perspectiva ca guvernul să nu aibă un sprijin în Parlament, dacă nu depunea toate eforturile pentru a-și asigura o majoritate conservatoare, ceea ce nu era posibil în acele împrejurări fără folosirea tuturor mijloacelor de constrângere administrativă care se aflau la dispoziția guvernului. Aplicarea programului prezentat cu ocazia alegerilor a stîrnit numeroase nemulțumiri, cu atît mai mult cu cît patimile politice dintre cele 2 principale partide au dus la atacuri reciproce compromițătoare. Procesul în chestiunea tramvaielor comunale intentat de guvern a înveninat și mai mult relațiile dintre acesta și opoziția unită, de astă dată, a partidelor liberal și conservator-democrat²⁶.

La 26 decembrie 1911 opoziția s-a retras din Parlament acuzînd guvernul că a creat o situație anormală în țară prin violența și corupția din timpul alegerilor, prin abuzurile de putere efectuate și prin uzurparea prerogativelor puterii judecătorești în procesul tramvaielor comunale²⁷.

După retragerea din Parlament opoziția a organizat o campanie furibundă de răsturnare a guvernului, prin presă, întruniri, mitinguri, manifestații și scandaluri de stradă. Motivul principal părea să fie chestiunea tramvaielor, în realitate guvernul P. P. Carp, prin lipsa de abilitate politică, stîrnise nemulțumiri mult mai adînci. În aceste împrejurări politice, P. P. Carp a depus la 13 februarie 1912 spre dezbateră Camerei proiectul de lege de descentralizare administrativă²⁸.

Proiectul cuprindea 62 de articole (cel din 1907 avea numai 28 de articole). Fără a intra în amănunte privind conținutul tuturor celor 62 de articole ale proiectului vom prezenta problemele esențiale ale reformei administrative preconizate de P. P. Carp. Spre deosebire de proiectul din 1907, spre a evita observația de neconstituționalitate, acesta nu spunea expres că se vor crea noi diviziuni teritoriale pe lîngă județe, plăși și comune, ci afirma numai că: „gestiunea ministerelor de interne, finanțe, instrucție publică și lucrări publice se descentralizează în limitele legii de față”. Art. 2 și 5 indicau în ce mod se va realiza această descentralizare: „La Ministerul de Interne se descentralizează administrația județeană și comunală, în afară de co-

26 Vezi în această chestiune C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 29-36.

27 „Dezbaterile Senatului”, nr. 18 din 16 decembrie 1911, p. 149. În problema tramvaielor comunale legea adusă în Parlament răpea de la tribunal o judecată în curs de dezbateră și pretindea să o curme prin voturile unor majorități politice, nescotind, astfel, principiul separațiunii puterilor și neatîrnarea puterii judecătorești („Viitorul” din 18 decembrie 1911, p. 1-2).

28 „Conservatorul”, nr. 33 din 14 februarie 1912, p. 1.

munele București, Iași, și Craiova, care rămân sub regimul legii pentru organizarea comunelor urbane din 1894.

La Ministerul de finanțe se descentralizează administrarea impozitelor directe și indirecte și serviciile dependente.

La Ministerul de instrucție publică se descentralizează învățămîntul primar și cel industrial elementar.

La Ministerul de lucrări publice se descentralizează construcția și întreținerea tuturor șoselelor și a dependențelor lor, desființîndu-se actuala direcțiune de studii și lucrări noi".

Articolul 3 prevedea formarea a 6 circumscripții regionale numite direcții : 1) Dolj cu sediul la Craiova, 2) Ilfov cu reședința la București, 3) Buzău, 4) Brăila, 5) Iași și 6) Botoșani, indicîndu-se județele care intrau în componența fiecărei circumscripții (proiectul de lege din 1907 stabilea tot 6 dregătorii dar în loc de Dolj și Buzău erau Olt și Dobrogea).

La art. 5 se arăta că „Ministerele de interne, de finanțe, instrucție publică și lucrări publice vor fi reprezentate în fiecare dintre aceste circumscripții regionale prin câte un director regional care lucrează sub autoritatea și controlul ministrului respectiv conform legilor și regulamentelor în vigoare".

Art. 6 indică lucrările care erau supuse autorității directorilor regionali, în detalii care lipseau în proiectul din 1907. Conform atribuțiilor specificate în acest articol puterea celor patru directori regionali era foarte întinsă, aproape discrețională, în principalele probleme de administrație internă.

Art. 10 al proiectului stabilea că deciziile directorilor regionali „au caracterul deciziilor ministeriale și nu pot fi desființate sau modificate de către cei lezați, decît în modul și în cazurile prevăzute de legile respective pentru deciziile date de ministru, iar de către guvern în urma unei decizii a Consiliului de Miniștri, afară de măsurile de ordine publică care în cazuri urgente pot fi anulate direct de către ministrul de interne".

Articolele următoare dădeau detalii asupra numirii directorilor, a cazurilor de revocare a lor, personalul subordonat, salariile etc. Directorii, ca și dregătorii din 1907 erau inamovibili, ei erau numiți prin decret regal dintre foștii miniștri, secretarii generali și directori de ministere, vicepreședinți ai corpurilor legiuitoare, consilieri ai curților de apel și casație, inspectori generali administrativi și financiari.

Articolele 33-41 se referă la alcătuirea, componența și funcționarea consiliilor regionale și a comitetului regional. Consiliile regionale deliberează asupra tuturor chestiunilor de interes regional, în ce privește administrația, finanțele, căile de comunicație și școlile, — „își exprimă vederile și dorințele în ce privește chestiunile agricole, economice și sociale, votează proiectul de buget al regiunii". Ele trebuiau alcătuite din cîte doi membri aleși din fiecare colegiu al consiliilor județene. În fiecare regiune se înființa cîte un comitet regional, ales din consiliile județene respective prin vot secret, odată cu delegația consiliului regional. Comitetul aproba bugetele comunelor rurale și urbane din regiuni, verifica și aproba conturile acestor comune, dădea avize pentru împrumuturile comunelor rurale etc.

Articolele următoare (42—62) se refereau la bugetul regional, prestațiuni etc.²⁹, asupra conținutului lor nu e cazul să insistăm.

Acest proiect în principiu nu diferea cu mult de cel prezentat de P. P. Carp la 1907, el conținea însă detalii mai numeroase privind atribuțiile și persoana directorilor, a subalternilor, a consiliilor și comitetului regional.

În condițiile de atunci o reformă administrativă care să aibă ca obiective descentralizarea administrației, numirea unor funcționari capabili și cinstiți și separarea politicii de administrație, pentru a evita numeroasele ingerințe, era desigur o necesitate. Proiectul lui P. P. Carp însă nu răspundea acestor nevoi.

Scăderile capitale ale proiectului constau în primul rând, în neconstituționalitatea sa, iar în al doilea rând, în faptul că nu realiza o operă de descentralizare.

Proiectul nu intra în cadrul dispozițiilor Constituției din următoarele considerente: a) teritoriul țării conform Constituției era împărțit în județe, plăși și comune, împărțirea în regiuni a țării impunea revizuirea Constituției. În proiect se indicau județele care intrau în componența celor 6 direcții regionale. Evident, pentru a evita această obiecție în proiect nu se spunea expres că se împarte țara în regiuni și nu se acorda acestora personalitate juridică. Era însă cert că din moment ce luau ființă diviziuni administrative noi, cu organe proprii, cu puteri întinse, ca directorii și consiliile regionale, se crea de fapt o a patra diviziune care nu era prevăzută în Constituție. b) Neconstituționalitatea proiectului consta și în faptul că știrbea exercițiul puterii executive. Puterea executivă după Constituție era exercitată de miniștri responsabili; directorii regiunilor aveau aceleași puteri ca și miniștri, erau inamovibili, dar în schimb nu erau responsabili.³⁰

Proiectul nu realiza o descentralizare ci numai o desconcentrare a ministerelor. Se obiecta chiar, în presa timpului, că el ar deveni un instrument mai puternic de centralizare. Descentralizarea s-ar fi realizat dacă organele locale ar fi fost alese și nu numite de puterea centrală. De asemenea, dacă acestor organe li s-ar fi acordat o cît mai largă autonomie. În realitate proiectul descongestionă unele ministere de sarcinile lor, iar pentru viața locală organele numite, cu atribuții executive sporite, puteau prezenta mari pericole, ele avînd puteri discreționare. Se reducea, de asemenea, regimul parlamentar, directorii regionali fiind inamovibili și nerăspunzători, erau scoși de sub puterea de control a Parlamentului.

Proiectul de lege nu acorda nici un fel de autonomie comunelor sau județelor și nici o mărire a puterii lor, așadar centralizarea rămînea în ființă fie că puterea atîrna de ministru sau de cîteva persoane dependente de ministru³¹.

29 Vezi proiectul de lege în „Buletinul cercului de studii al partidului național-liberal”, 9 și 10, București., 1912, an I, p. 593-609.

30 „Voința Națională”, București, nr. 7960 din 22 februarie 1912, p. 4.

31 *Ibidem*.

În afara acestor lipsuri principale proiectul mai avea și alte scăderi pe care presa timpului le-a dezbătut pe larg. Astfel, el nu aducea nici un fel de înlesniri populației, în schimb impunea bugetului cheltuieli enorme, avînd în vedere lefurile, locuințele etc. celor 24 de directori cu subalternii lor. Se calcula, de pildă, că numai lefurile celor 24 directori se vor ridica la 720.000 lei pe an, circa 800.000 lei vor costa locuințele, fără a socoti personalul subaltern, inspectorii etc. Membriilor consiliilor regionale trebuia să li se plătească cel puțin diurne³².

Lefurile mari care trebuiau plătite directorilor ar fi determinat ca aceste posturi să devină adevărate sinecure care ar fi fost, evident, acordate în primul rînd partizanilor politici ai guvernului care ar fi aplicat legea. În presa de opoziție se sublinia că interesele de partid se puteau observa și după modul cum au fost stabilite sediile regiunilor. În nordul Moldovei se prevedeau crearea a două circumscripții, deoarece s-ar fi avut în vedere numirea unor anumiți directori. Galații a fost atașat Iașului în favoarea Brăilei, „pentru că un ministru își avea fieful politic la Brăila” (N. Filipescu). Buzăul lipsit de importanță economică și politică era sediul unei circumscripții care îngloba și județul Prahova, „deoarece un alt membru al guvernului își avea aici fieful”³³ (Se referea la Al. Marghiloman).

Puterea discreționară a directorilor asupra funcționarilor cu salarii pînă la 200 lei ar fi asigurat partidului conservator o bună agentură electorală³⁴. Așadar favoritismul și influențele politice erau departe de a fi desființate prin acest proiect de lege.

Noua împărțire teritorială ar fi determinat și o restrîngere a activității și ca urmare o decădere a unor comune, capitale de județe, care trăiau în special datorită activității administrative³⁵.

Proiectul de lege, de altfel, nu reducea birocrația, mai ales că hotărîrile directorilor nu puteau fi anulate decît de Consiliul de Miniștri printr-o decizie specială. Recursurile contra deciziilor directorilor ar fi încărcat Consiliul de Miniștri. Autoritatea corpurilor locale alese scădea astfel în profitul birocrației.

Trebuie să mai subliniem, de asemenea, că prin acest proiect, conservatorii încercau indirect să lovească și în unele din instituțiile create de liberali după răscoala din 1907, instituții prin care se limita în oarecare măsură arbitrarul marilor proprietari. Acest fapt a trecut neobservat în presa timpului. De pildă, conservatorii s-au opus votării legii învoielilor agricole și în repetate rînduri au afirmat că atunci cînd vor veni la putere o vor abroga. Împrejurările politice de după 1910 i-au constrîns să renunțe la ideea abrogării legii, dar prin diferite mijloace au încercat să stînjenească aplicarea ei. Conservatorii s-au opus și creării Consiliului superior al agriculturii menit în special

³² *Ibidem*.

³³ N. D. Berlescu, *Descentralizarea administrativă față de noul proiect de reformă administrativă*, în *Buletinul cercului de studii al partidului național-liberal* București, 1912, an. I, nr. 9 și 10., p. 538, 542.

³⁴ „Viitorul” din 22 februarie 1912, p. 4.

³⁵ „Voința Națională”, an. XXVIII, nr. 7960 din 22 februarie 1912, p. 4.

să vegheze asupra bunei aplicări a legilor agrare votate după 1907. Guvernul conservator, odată venit la putere, a redus numărul inspectorilor agricoli ai Consiliului superior al agriculturii, iar prin proiectul de față restrângea atribuțiile Consiliului, multe din ele fiind trecute asupra directorilor regionali. De pildă, la art. 6, lit. f, se arăta că directorul este cel ce dă deciziile care priveau reclamațiile relative la aplicarea legii de învoielii agricole cu recurs la Consiliul superior al agriculturii. De asemenea, aprobarea cererilor de introducere în grup a muncitorilor străini de orice categorie, ca și a celor agricoli, urma să o dea directorii, fără avizul Consiliului superior al agriculturii (art. 6, lit. h). Or, se știe că avizul Consiliului superior al agriculturii se dădea conform unor dispoziții stabilite cu precizie, în scopul de a apăra pe muncitorii agricoli români de concurența muncitorilor străini și de a limita abuzurile marilor proprietari în fixarea prețurilor muncilor agricole și a pământului. Evident că aprobarea fără nici un fel de restricție a aducerii muncitorilor străini, numai pe baza simplei cereri a unui solicitant, de către directorii regionali numiți de guvern dintre marii proprietari conservatori, însemna practic anularea articolelor din legea învoielilor agricole relative la introducerea acestor muncitori. Mai mult, spiritul conservator retrograd al acestui proiect se observă și la lit. l (același articol) în care se prevede că directorii pot face cerere directă a intervenției forței armate în caz de tulburări, răcoale etc., cu îndatorirea numai de a încunoștiința Ministerul de Interne.

În presa timpului s-au adus numeroase obiecțiuni proiectului; de exemplu, se spunea că proiectul lovea în unitatea națională a țării. El ștergea, de asemenea, vechile instituții tradiționale. Șeful partidului conservator democrat Tache Ionescu acuza proiectul că din acest punct de vedere nu era o operă conservatoare³⁶, iar N. Iorga observa că împărțirea pe regiuni nu are nici o legătură istorică și aprecia că, după conținutul proiectului, P. P. Carp la vârsta de peste 70 de ani, „știe ce este în România cum știe ce este în planeta Marte, de care se interesează tot mai mult”³⁷.

Opoziția insista în special asupra faptului că proiectul nu întrunea condițiile cerute pentru a asigura o operă administrativă durabilă și anume: lipsa de adeziune a principalelor partide politice și lipsa de autoritate morală a guvernului³⁸.

Ceea ce învenina în așa de mare măsură opoziția, nu erau numai lipsurile evidente pe care le prezenta proiectul, dar, mai ales teama că aplicarea acestei reforme sub un guvern conservator ar fi asigurat o preponderență în treburile administrației interne a elementelor conservatoare în dauna celor liberale și conservator-democrate. Inte-

36 „Viitorul” din 21 februarie 1912, p. 2.

37 N. Iorga, *Guberniile*, în „Neamul Românesc”, București nr. 21, an. VII 27 februarie 1912, p. 321-322.

38 „Voința Națională” nr. 7882, 15 noiembrie 1911 p. 1-2; „Adevărul”, București, 25 mai 1911, p. 1 vezi de exemplu afacerea Carp-Durnești (*Marea răcoală a țăranilor din 1907*, ed. Acad. R.S.R. 1967, p. 809) Vezi și V. N. Popp, *Constatări*, București 1913, p. 31-32; „Adevărul” 25 mai 1911, p. 1.

reșele de partid au întetit campania împotriva proiectului și a guvernului. Nu a lipsit ca acest proiect să fie numit o „operă ipocrită și dezechilibrată”, un act de inconștiență³⁹. Opoziția unită a organizat între 22—24 februarie întruniri de protest în toată țara. De exemplu, la Tecuci, Irgoviște, Turnu Măgurele, Iași, Slatina, Brăila, Brlad, Bacău, Huși, Fălticeni, Botoșani, Dorohoi, Tulcea, Giurgiu, Focșani, Pitești, Vaslui etc.⁴⁰. Se afirma, de pildă, la aceste manifestații că alegerile violente efectuate de guvern, apoi chestiunea tramvaielor au agitat țara, „coroană la toate a pus însă legea descentralizării administrative”⁴¹.

La o întrunire din 19 februarie 1912, I. I. C. Brătianu acuza guvernul de anarhie și declara că acest proiect de lege nu trebuie votat.

La aceeași întrunire N. Titulescu aprecia că proiectul dă dovada unui veritabil donquijotism și referindu-se la situația guvernului spunea că proiectul reprezenta ultima dorință a unor condamnați la moarte. Desființând județele și creînd regiunile, P. P. Carp ar dori ca un senior feudal să dăruiască partizanilor săi unele cetăți⁴².

Cu acest prilej Take Ionescu a citit o moțiune comună a celor două partide, partidul liberal și conservator-democrat, prin care se hotăra împiedicarea transformării în lege a proiectului⁴³, pe următoarele considerente:

„Considerăm că prezentarea proiectului de lege poreclit de descentralizare administrativă de către un guvern, care prin violența lui pătimasă și votare de legi neconstituționale a silit ieșirea opoziției din Parlament, constituie o provocățiune din cele mai îndrăznețe.

Considerînd că zisul proiect de lege departe de a urmări descentralizarea administrativă, duce la un adevărat despotism birocratic.

Considerînd că zisul proiect de lege în contra pactului nostru fundamental, desființează de fapt și județele așa cum le-a alcătuit dezvoltarea istorică a statului român și le înlocuiește cu o împărțire teritorială arbitrară și fantezistă.

Considerînd că prin zisul proiect de lege un crîmpei de partid năzuiește să pue stăpînire, în profitul său pe toată viața statului protestează în contra, zisului proiect de lege”.

Zece zile mai târziu la o întrunire în sala Dacia, I. I. C. Brătianu, referindu-se mai ales la acest proiect de lege, declara că „guvernul actual e o primejdie națională”⁴⁴.

În mod deosebit guvernul P. P. Carp a fost alarmat de instigațiile care începuseră să se facă în această direcție la sate. La 29 februarie deputatul conservator P. Rădulescu declara în Cameră că „are știință sigură că o mulțime de agenți ai opozițiunii cutreieră

39 „Voința Națională”, an. XXVIII, nr. 7960, 22 februarie 1912, p. 4.

40 „Viitorul”, 25 februarie 1912, p. 4, „Voința Națională”, an. XXVIII, nr. 7963, 25 februarie 1912, p. 4.

41 Stănde, *Descentralizarea administrativă*, în „Convorbiri politice”, București, an. I, 1912, nr. 2, p. 22.

42 „Viitorul”, 21 februarie 1912, p. 1.

43 *Ibidem*, p. 2.

44 *Idem*, 28 februarie 1912, p. 1.

satele ca să adune țărani pentru întrunirile ce are să țină în București. De asemenea, între proprietarii mari ai opozițiunii este o întrecere ca să aducă cîți mai mulți săteni, în același scop, la București⁴⁵.

În fața acestei situații P. P. Carp a fost silit să amîne dezbaterile de către Parlament a proiectului. Era, evident, o grea înfrîngere pentru guvern. Ca să mascheze situația organele autorizate au declarat că discutarea proiectului de lege se amîna pentru la toamnă și că guvernul nu a avut niciodată intenția de a impune votarea lui în sesiunea de iarnă. Amînarea ar fi fost determinată de necesitatea studierii mai aprofundate a proiectului. Pretextele nu înșelau însă pe nimeni, deoarece însuși în proiect se prevedea ca aplicarea legii să se facă la 1 aprilie 1912.

Acest succes al opoziției și retragerea proiectului de lege „a aruncat guvernul într-o situație imposibilă”. Era, evident, un blam puternic adus guvernului și partidului conservator, deoarece proiectul era din „acelea care caracterizau o tradiție politică și formula concepțiile dominante”, ale frunțașilor conservatori⁴⁶.

Scăderile evidente ale proiectului de lege, ca și lipsa de tact politic a membrilor guvernului au determinat ca această încercare de reformă a administrației să contribuie, alături de altele, la căderea guvernului P. P. Carp.

Campania de răsturnare a guvernului a dat rezultatele scontate, P. P. Carp nu a fost în stare să reziste și să asigure liniștea în capitală, fiind silit să demisioneze după o guvernare de numai 15 luni.

La 28 martie 1912 s-a constituit guvernul provizoriu sub președinția lui Titu Maiorescu. Bine înțeles că după căderea lui P. P. Carp nu s-a mai pus problema reluării în discuție a vreunei reforme administrative.

LE GOUVERNEMENT DE P. P. CARP ET LA QUESTION DE LA RÉFORME ADMINISTRATIVE EN 1912.

R é s u m é

Au commencement du XX siècle la question d'une réforme administrative intéressait les principaux cercles politiques de la Roumanie. De nombreux politiciens, du parti conservateur surtout, croyaient que tous les mécontentements sociaux avaient leurs racines dans la mauvaise administration des départements et surtout des communes rurales. Cette réforme administrative était un objectif important du programme politique du parti conservateur. Un projet de réforme a été déjà rédigé en 1888 et un autre après la révolte des paysans de 1907 sans être mis en application. En décembre 1910 a été constitué un gouvernement conservateur sous la présidence de P. P. Carp. Ce changement politique permettait l'application d'une réforme administrative dans l'esprit des idées du parti conservateur. En conséquence, après des investigations concernant l'administration du

45 Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 49, 29 februarie 1912, p. 939.

46 „Voința Națională”, an. XXVIII, nr. 7966, 29 februarie 1912, p. 1.

pays, le gouvernement a rédigé un projet de loi intitulé „de descentralisation administrative“, qui a été mise en discussion de Parlement en février 1912. Les circonstances politiques du moment, les défauts évidentes de ce projet et l'opposition du parti libéral et du parti conservateur-démocrate, ont déterminé l'ajournement des discussions du projet pour l'hiver prochain.

Parmi les principaux défauts du projet on indique : le fait qu'il était contraire aux dispositions de la constitution parce qu'il créait des unités administratives neuves avec des chefs qui avaient des puissances exceptionnelles ; le projet ne réalisait pas une vraie descentralisation de l'administration ; il augmentait les dépenses budgétaires, encourageait la bureaucratie etc.

Les évidents défauts de ce projet de loi ainsi que le manque d'habileté politique des membres du gouvernement ont déterminé l'échec de cette tentative de réforme et en même temps a entraîné, parmi les autres, la chute du gouvernement de P. P. Carp.

A 28 mars 1912 a été constitué un gouvernement provisoire sous la présidence de Titu Maiorescu et la loi de la réforme administrative est restée ajournée sans délai.

MIȘCAREA GREVISTĂ DE LA FABRICA „LETEA“ BACĂU ÎN ANII 1918—1920

de LEON EȘANU

Prezentarea mișcării greviste din anii 1918—1920 de la fabrica de hîrtie „Letea“ din orașul Bacău are menirea de a înfățișa amploarea unor acțiuni care au răscolit o importantă regiune a Moldovei și a întregii țări.

Pe linia unor constante preocupări de analiză a mișcării muncitorești și revoluționare din Moldova, autorul prezentului articol își propune să releve principalele momente care au însoțit desfășurarea acestor acțiuni în conexiunea lor continuă¹. Fără îndoială ca mișcarea grevistă de la „Letea“ Bacău, cea mai importantă unitate de acest fel din industria hîrtiei, a fost influențată de ansamblul mișcării revoluționare din acest timp dar nu este mai puțin adevărat că mișcarea grevistă de aici a constituit, la rîndul ei, un exemplu care a impulsionat proletariatul existent în întreaga zonă.

În orașul Bacău, înființarea fabricii „Letea“ și dezvoltarea sa ulterioară a determinat sute de muncitori să se îndrepte din toate direcțiile orașului și ale comunelor învecinate spre fabrica de hîrtie, care a devenit o importantă unitate a vieții economice și sociale a localității. Fabrica de hîrtie și celuloză „Letea“ a reprezentat, chiar de la începutul existenței sale, nu numai un important centru de producție pentru întreaga ramură, ci și o citadelă de luptă a muncitorilor pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață desfășurată în cadrul general al mișcării muncitorești și democratice din țara noastră. Muncitorimea fabricii desfășurînd, de-a lungul anilor, o frumoașă activitate revoluționară a făcut ca istoricul acesteia să includă

¹ În lucrarea monografică *Fabrica de celuloză și hîrtie „Letea“ Bacău apărută în anul 1971 datorată autorilor: D. Berlescu, C. Botez și I. Saizu, ca și în lucrarea Județul Bacău — pagini memorabile de luptă a maselor, apărută în același an (autori: C. Botez, L. Eșanu, I. Saizu) au fost menționate acțiunile la care ne vom referi în prezentul articol, dar tratarea lor a fost făcută foarte succint. Lucrul acesta se explică și prin dorința autorilor de a asigura o proporție corespunzătoare diferitelor perioade în cadrul lucrărilor amintite. Noile materiale documentare cercetate ne permit o analiză detaliată a acestor acțiuni greviste.*

și lupta revoluționară desfășurată împotriva exploatării capitaliste, ca parte integrantă a trecutului ei ².

În anii primului război mondial, fabrica „Letea” a funcționat fără întrerupere, asigurând armatei și autorităților hîrtia necesară ³. Nefiind o oarecare întreprindere particulară, ci o unitate constituită cu capital liberal, primul ei acționar fiind chiar Vintilă Brătianu, fabrica a beneficiat de un regim special. În timpul războiului și după ocuparea Munteniei, liberalii aflați la putere au rechiziționat toate fabricile de hîrtie din Moldova, afară de „Letea” care continuă a fabrica și desface hîrtia, fără concurență, la prețuri de speculă. Pe lângă faptul că acționarii fabricii au realizat în această perioadă cîștiguri imense, Partidul liberal dispunînd de hîrtie, în timpul cînd aceasta lipsea de pe piață, se servea de ea ca de o puternică armă de șantaj nelivrînd-o decît amicilor politici și ziarelor propriului lor partid ⁴. Pentru partidul liberal fabrica „Letea” nu era numai o sursă de cîștiguri și de fructificare a capitalurilor, ci și o eficientă metodă de presiune politică. Astfel ne putem explica intervenția lui brutală în conflictele izbucnite între administrația fabricii și muncitorii salariați.

Condițiilor grele de lucru din timpul războiului li s-au adăugat marile lipsuri materiale și slaba asistență sanitară existentă în fabrică ca și în întregul oraș ⁵. Din cauza grelei situații economice — recunoștea conducerea fabricii —, în anii primului război mondial numeroși lucrători au rămas fără lucru și nu aveau hrana zilnică necesară existenței lor. Conducerea fabricii a fost îngrijorată că lipsa de alimente ducea la subnutrirea muncitorilor care nu mai dădeau randamentul așteptat în procesul de producție și în același timp făcea ca numărul celor bolnavi sau subnutriți să se ridice la circa 30%. În aceste condiții, în cursul anului 1918, direcția fabricii s-a adresat autorităților militare solicitînd două vagoane de porumb „pentru a hrăni cu mămăligă personalul fabricii; altfel — se sublinia în documentul citat — *vom avea mișcări în fabrică datorită foamei*” ⁶. (Sbl. doc.) Direcția va reveni asupra cererilor formulate arătînd necesitatea acută de a se asigura un minimum de cantități de porumb și carne în condițiile cînd salariații fabricii erau lipsiți de toate alimentele necesare ⁷. Nerezolvarea acestor probleme vitale pentru muncitorimea fabricii a determinat, la jumătatea anului 1918, o ridicare a acestora „din cauza lipsei de hrană” ⁸.

În luna mai a anului 1918, dintre grevele și acțiunile muncitorești desfășurate în orașul Bacău, cea mai notabilă este cea a muncitorilor fabricii „Letea”, urmați imediat de cei ai fabricii de pielărie „Filderman” ⁹. În oraș, era în acest timp, în curs de pregătire o grevă

2 D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, pag. 109.

3 Arhivele Statului Bacău, fond prefectura județului Bacău, dosar 8/1918, pag. 118.

4 „Socialismul”, din 18 septembrie 1919.

5 Arhivele Statului Bacău, *dosar citat*, pag. 121.

6 *Ibidem*, pag. 117.

7 *Ibidem*, pag. 311; dosar 11/1918, pag. 7.

8 *Ibidem*, dosar 8/1918, pag. 155.

9 „Tribuna” din 19 mai 1918.

generală de solidaritate cu muncitorii greviști de la fabrica „Letea”¹⁰. Așa cum a procedat dese ori și cum va mai proceda în situații similare, împotriva greviștilor de la „Letea” pentru a apăra interesele patronilor fabricii (care nu erau alții decât Brătienii), guvernul a trimis trupe cu misiunea de a reprima pe greviști¹¹.

În urma mișcărilor care au avut loc, autoritățile au fost nevoite ca să mobilizeze factorii care răspundeau de problemele aprovizionării pentru a lua măsuri în această direcție¹².

Intrucât monografia fabricii, la care ne-am referit, prezintă în mod amănunțit datele legate de condițiile de muncă și de trai ale salariaților, ne vom mărgini, în cele ce urmează, a puncta doar unele elemente care să explice acțiunile desfășurate la „Letea” Bacău după primul război mondial și răsunetul pe care l-a avut lupta greviștă a muncitorilor de aici în întreaga țară.

În anii de după primul război mondial condițiile în care lucrau muncitorii fabricii „Letea” erau deosebit de grele¹³. Salariile pe care le primeau acești muncitori erau departe de a compensa forța de muncă cheltuită în procesul de producție, departe de a putea satisface cerințele lor materiale și spirituale¹⁴. La salariile mici, care nu acopereau nici pe departe necesitățile de bază ale traiului, se adăugau și amenziile pe care le primeau, lipsa de securitate a muncii, numeroasele accidente de muncă. Ne voind să vadă cauzele adevărate ale acestor neajunsuri și raportul real existent între prețuri și salarii, conducerea fabricii a cerut să se ia măsuri contra celor care pretindeau salarii sporite. Ei au obiectat că trebuie oprită scumpirea excesivă a vieții (ca și cum aceasta nu ar fi fost și dorința muncitorilor!), întrucât „nu vom putea plăti lucrătorii astfel încât să poată da: 50 bani oul, 2 lei litru de lapte, 15 lei kilogramul de zahăr” etc¹⁵. Ziarul „Socialismul” remarcă în acest timp că viața muncitorilor la Bacău era cât se poate de grea. Ei locuiau pe străzi pline de praf și noroi, trăiau în cocioabe „și se hrănesc cu dumade și chiperi”. „De câteva zile piinea neagră lipsește. În toate fabricile se lucrează 10 ore. Traiu este foarte scump, iar salariile variază între 9 și 15 lei pe zi”¹⁶. Organul central de presă al Partidului socialist a consacrat un ciclu de articole exploatarea existentă la fabrica „Letea”, condițiilor aproape insuportabile în care lucrau cei circa 500 de muncitori bărbați și femei, pentru niște salarii care nu depășeau 6—7 lei pe zi pentru femei iar pentru bărbați 11 lei¹⁷.

Pentru înțelegerea principalelor cauze ale mișcării greviste din această importantă unitate a industriei hârtiei din România, trebuie să arătăm că situația salarizării la „Letea” în condițiile scumpirii excesive a traiului din perioada la care ne referim era catastrofală.

10 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2921, vol. I, fila 1.

11 „Tribuna” din 19 mai 1918.

12 Arhivele Statului Bacău, fond Prefectura județului Bacău, dosar 8/1918, pag. 155.

13 D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, pag. 108.

14 N. N. Ghițescu, *Industria celulozel, mucavalei și hârtiei în România*, București, 1919, pag. 45.

15 Arhivele Statului Bacău, fond Prefectura județului Bacău, dosar 8/1918, pag. 121.

16 „Socialismul” din 18 septembrie 1919.

17 *Ibidem*, din 20 septembrie 1919.

Pe categorii situația salarizării era următoarea: a/ 350 de muncitori ai fabricii primeau un salariu ce nu depășea 5 pînă la 7 lei pe zi. Doar cîțiva specialiști primeau 12 lei pe zi care includeau și alocațiile de hrană, scumpete, chirie etc. b / Cele aproape 100 de muncitoare erau obligate să lucreze în acord cîștigînd cu greu 5—6 lei pe zi ¹⁸.

Nemulțumiți cu aceste salarii de foame care nu puteau acoperi necesitățile minime de existență pentru ei și familiile lor, știind ce mizerie îi așteaptă odată cu venirea iernii, muncitorii fabricii s-au adresat direcției cerînd mărirea salariilor. Primind un răspuns arrogant și sfidător (cui nu-i place să plece!), muncitorii au înaintat un memoriu care cuprindea următoarele puncte: 1. — Recunoașterea delegaților pe secțiuni și a viitorului sindicat al personalului fabricii. 2. — 8 ore de muncă pe zi. 3. — Plata pentru lucrătorii calificați 25—30 lei iar pentru cei necalificați 16—20 lei pe zi. Pentru ucenici 8—14 lei pe zi după vechime. 4. — Plata dublă a orelor suplimentare. 5. — Respectarea demnității omenești. 6. — Restituirea banilor reținuți pentru pensii. 7. — Reprimirea celor concediați. 8. — Să nu se facă nici o concediere timp de trei luni. 9. — Plata zilelor de grevă. 10. — Desființarea amenzilor ¹⁹.

La acest memoriu direcțiunea a răspuns că „nu stă de vorbă cu bolșevicii” și a difuzat un afiș în care arăta că nu va da nimic, anunțînd că va închide fabrica. În fața acestei situații, în ziua de 3 septembrie 1919, ca urmare a grelelor condiții de muncă și de viață, a răspunsului insolent al direcției, muncitorii fabricii „Letea” au intrat în grevă ²⁰. Față de atitudinea dușmănoasă a conducerii fabricii concretizată în acel „cui nu-i place poate să plece”, care a îndîrjit și mai mult pe greviști, muncitorii fabricii au hotărît să continue acțiunea de luptă începută pînă ce drepturile lor vor fi recunoscute. De la primele întruniri ținute în sala sindicatelor, muncitorii greviști au ales trei comitete de grevă, delegația pentru eventualele tratative și împuterniciți pe secțiile fabricii.

Din prima zi a desfășurării grevei, muncitorii au ținut o legătură permanentă cu Secțiunea socialistă băcăuană căreia i-au cerut sprijin în lupta pe care o declanșaseră cu patronii fabricii. Ei au găsit aici întregul ajutor material și moral de care aveau nevoie. Pentru ajutorarea greviștilor de la „Letea”, a căror luptă putea influența asupra desfășurării acțiunilor muncitorești din întregul oraș și chiar din întreaga regiune, Secțiunea socialistă din Bacău a acordat un ajutor bănesc în valoare de 5000 lei ²¹. Dr. Aroneanu, reputatul conducător al mișcării socialiste băcăuane s-a adresat printr-o amplă scrisoare Comitetului executiv al Partidului socialist ²². El a înfățișat conducerii Partidului socialist dorința exprimată de cei aproape 500 salariați ai

18 *Ibidem*, din 18 septembrie 1919.

19 „Socialismul” din 19 septembrie 1919.

20 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 168; Arhiva istorică centrală, fond Ministerul de interne, dosar 736, fila 4; „Munca grafică” (Buc) din 28 septembrie 1919; „Social-democrația” (Iasi), din 28 septembrie 1919.

21 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 170.

22 *Ibidem*, mapele 168, 169.

fabricii de a fi organizați într-un sindicat al lor și nu într-unul mixt ca pînă atunci. Dr. Aroneanu a accentuat, în demersul său, necesitatea ca Partidul socialist să susțină greva prin toate mijloacele de care dispunea, pe de o parte fiindcă cererile muncitorilor erau pe de-a-ntregul legitime și îndreptățite iar pe de altă parte ținându-se seama de influența acestei acțiuni asupra muncitorimii din întreaga regiune. Referindu-se la faptul că în fruntea fabricii „Letea” se afla familia Brătianu și la aspectul politic al acestei chestiuni, dr. Aroneanu preciza: „Ei (Brătienii — L. E.) ne voind să cedeze așa curînd, e de datoria centrului a da tot concursul moral și material pentru ca greva să aibă un bun sfîrșit”²³. Grevă afectînd interesele familiei Brătianu sub al cărui patronaj se afla fabrica, autoritățile civile și militare din Bacău au depus imediat eforturi deosebite pentru localizarea ei. Lucrul acesta se explică și prin teama autorităților de a vedea generalizîndu-se în întregul oraș o acțiune energetică, care atunci, în condițiile acelor ani incandescenti putea provoca imediat o reacție în lanț.

Din momentul declanșării grevei Secțiunea socialistă băcăuană s-a adresat Comitetului executiv al Partidului socialist arătînd cauzele care au generat-o. Scrisoarea trimisă înfățișa solidaritatea de care dădeau dovadă greviștii și faptul că ei vedeau în Secțiunea socialistă pe susținătorul lor direct în lupta începută cu patronii fabricii și autoritățile²⁴. Solicitînd concursul Comitetului executiv al Partidului socialist, secțiunea băcăuană cerea trimiteră la fața locului a lui C. Popovici sau M. Bălineanu accentuînd că acțiunea aceasta nu era numai a celor aproape 500 de muncitori ai fabricii „Letea” ci „de această grevă depinde soarta întregii mișcări din Bacău”²⁵.

Nenumărate au fost încercările făcute de conducerea fabricii sprijinită de autorități pentru a face să înceteze greva. După trimiterea unor emisari cu rolul de spărgători de grevă, goniți de muncitori, s-a recurs la metoda intimidării. Astfel, greviștii au fost somați ca în 48 de ore să reia lucrul. În caz contrar erau amenințați cu trimiterea la regimente și în judecata Curții marțiale. Ucenicilor urma să li se anuleze contractele, iar fabrica, din lipsă de muncitori, să fie închisă²⁶.

La toate aceste presiuni și amenințări muncitorii au hotărît continuarea grevei pînă la rezolvarea deplină a revendicărilor lor²⁷. Grevă, odată declanșată, muncitorii greviști s-au întrunit sub cerul liber în satul Izvoarele de lîngă Bacău²⁸, după care s-au îndreptat în corpore spre sediul Secțiunii socialiste a orașului. Intervenția imediată a autorităților a fost făcută cu scopul de a-i determina să reia urgent lucrul. Muncitorii au respins această propunere ca și „sfatul” dat de autorități de a nu primi la consfătuirea lor nici un membru al Secțiunii socialiste și al sindicatelor locale. Aceasta —

23 *Ibidem*, mapa 209.

24 Arhiva C.C. al P.C.R. fond 28, mapa 168.

25 *Ibidem*.

26 „*Socialismul*” din 20 septembrie 1919.

27 *Ibidem*.

28 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, pag. 3,6.

arătau autoritățile — „deoarece lucrătorii fabricii nu sînt organizați în sindicat și deci nu au nimic comun nici cu syndicatele, nici cu Partidul socialist”²⁹. Folosind amenințările și presiunile, autoritățile au avertizat adunarea că mobilizații pe loc și concentrații nu pot lua parte sub nici un motiv la întruniri în localul Partidului socialist³⁰. Mobilizații au fost, de asemenea amenințați că vor fi tratați ca dezertori. Fruntașii mișcării muncitorești băcăuane ca dr. Aroneanu, I. Cașin, I. Palade și ceilalți au sfătuit pe muncitori de a nu ceda în lupta începută îndemnîndu-i la organizare și solidaritate³¹. Efectul propagandei desfășurate, ca și înțelegerea superioară a unor lucruri de către muncitorimea de la fabrica „Letea” a determinat ca în aceste zile să fie consemnate zeci și sute de înscrieri pentru organizația sindicală a muncitorimii din această fabrică, acțiune ce a continuat cu un deplin succes și în zilele care au urmat³².

Asupra muncitorilor greviști s-au exercitat, după cum am menționat, numeroase presiuni, dar amenințările și violențele nu și-au atins scopul. Printre altele, greviștii au fost somați ca să accepte retragerea imputernicirii lui I. Cașin, directorul Vasilescu neadmițînd participarea acestuia în delegație. Muncitorii însă au respins cu indignare provocarea urmărită de conducerea fabricii care a încercat o manevră șovină dat fiind că I. Cașin era de naționalitate maghiară. Presiunile autorităților au continuat pentru a obține îndepărtarea din delegația muncitorilor a elementelor revoluționare care activau în Secțiunea socialistă și în syndicatele băcăuane, dar încercările lor au dat greș³³.

Organele centrale ale mișcării noastre muncitorești, Comisia Generală a Syndicatelor din România au venit imediat în sprijinul luptei proletariatului băcăuan³⁴. Astfel, M. Bălineanu secretar al C.G.S.R., a fost trimis la Bacău în urma cererii adresată de Secțiunea socialistă și Comisia locală a syndicatelor, pentru ajutorarea greviștilor³⁵. A doua zi după sosirea sa, M. Bălineanu a luat parte la întrunirea desfășurată în sala syndicatelor unde a fost încunostințat de mersul grevei pînă în acel moment. Încercările de mediere pe care el le-a făcut au eșuat din cauză că direcția fabricii a refuzat orice tratative³⁶. M. Bălineanu a încurajat și a asigurat pe greviști că vor fi ajutați în pofida faptului că ei nu fuseseră organizați pînă atunci, din fonduri strînse de la muncitorimea din alte ramuri economice.

Adresîndu-se greviștilor, secretarul C.G.S.R. i-a asigurat de sprijinul întregului proletariat român îndemnîndu-i neîncetat la organizare

29 *Ibidem*.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*.

33 Menționăm, că alături de muncitori fabricii s-au dovedit de asemeni foarte hotărîte și muncitoarele în atitudinea pe care au adoptat-o. Ele au rezistat la toate greutățile impuse de grevă și s-au dovedit solidare cu toți ceilalți muncitori.

34 În sprijinul grevei, a fost trimis la București C. Iacomi care s-a adresat Comitetului executiv al Partidului socialist.

Bacău. (*Ibidem*).

35 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar citat, pag. 8,12; dosar 3541, pag. 42-43.

36 *Ibidem*.

și solidaritate³⁷. El a avut mai multe întâlniri cu greviștii și ceilalți muncitori din oraș, înmînîndu-le sumele aduse pentru sprijinirea luptei lor³⁸.

Din București, organele centrale ale mișcării muncitorești au trimis la Bacău, în afara lui M. Bălineanu, pe Gh. Petrescu-Ghempet și Paul Marc pentru ajutorarea greviștilor și a contribui la organizarea lor în sindicat și partid³⁹. Ei au desfășurat o amplă activitate propagandistică în Bacău solidarizînd la greva de la „Letea” și pe muncitorii tăbăcăriilor din oraș. Preconizînd solidarizarea întregului proletariat băcăuan în jurul muncitorilor de la „Letea”, îndemnîndu-l la organizare în Partidul socialist și sindicate, ei și-au atras asupra lor din partea organelor represive acuzațiile de „instigatori, elemente care urmăresc paralizarea vieții întregului oraș”⁴⁰.

Prezența doctorului Aroneanu în mijlocul greviștilor a însemnat de asemeni un serios suport moral atît pentru ei cît și pentru întreaga muncitorime din Bacău. El a înfățișat greviștilor în cadrul convorbirilor și întîlnirilor avute foloasele organizării accentuînd asupra faptului că organizarea este principala armă a proletariatului în lupta cu societatea capitalistă⁴¹. Insuflîndu-le curaj în lupta lor, dr. Aroneanu a accentuat asupra necesității ca ei să nu cedeze în pofida șicanelor și a măsurilor ce erau neconținut luate împotriva acțiunilor revoluționare ale clasei muncitoare. Printre altele el a cerut muncitorilor de la „Letea” ca să nu accepte procedeul fabricii de a livra hîrtie tuturor ziarelor din țară cu excepția presei socialiste⁴². Dr. Aroneanu s-a adresat soldaților mobilizați pe loc la fabrica „Letea” îndrumîndu-i de a nu executa ordinele privitoare la reluarea lucrului, date de garnizoană și comandamentul militar⁴³. Argumentîndu-le asupra nevoilor și intereselor lor de clasă, Dr. Aroneanu le-a arătat că ei nu trebuie să părăsească sala de ședințe deoarece erau civili și nu militari, mobilizarea pe loc putînd-o face numai Marele Cartier General⁴⁴.

Intrunirile greviștilor de la „Letea” se țineau aproape zilnic la sediul Secțiunii socialiste și al sindicatelor din Bacău⁴⁵. La multe dintre aceste întruniri au participat delegații Consiliului General al Sindicatelor, ca, și reprezentanții muncitorimii din centrele și orașele învecinate Bacăului. Gh. Petrescu-Ghempet, M. Bălineanu, au înfățișat muncitorimii situația generală a proletariatului român ca și cea concretă a salariaților fabricii „Letea”. Ei au subliniat semnificația politică deosebită a grevei de la fabrica „Letea” și consecințele ei ne planul luptei generale a maselor muncitoare din această regiune⁴⁶.

37 *Ibidem*.

38 *Ibidem*.

39 *Ibidem*, filele 4,6; dosar 3541, pag. 42-43. Gh. Petrescu-Ghempet a predat ziarului „Socialismul” o suită de articole referitoare la viața și lupta muncitorimii din Bacău.

40 *Ibidem*.

41 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 3238/65, fila 7.

42 *Ibidem*, fila 8.

43 *Ibidem*, fond 96, dosar 2423, fila 9.

44 *Ibidem*, fila 15.

45 *Ibidem*, fila 15.

46 *Ibidem*, fila 67.

I. Florea, trimisul muncitorimii din Moinești a îndemnat proletariatul băcăuan la deplină solidaritate pentru a impune cîștigarea acțiunilor de la fabrica „Letea”, „unde muncitorii vor trebui să intre victorioși cu steagul roș și cîntînd Internaționala”⁴⁷. Tot în cadrul acestor întruniri au fost înfierate acțiunile insolente ale direcției, pe care muncitorii le-au combătut cu toată hotărîrea. Delegații bucureșteni au înfățișat muncitorimii băcăuane măsurile care au fost luate pentru ajutorarea lor și faptul că lupta proletariatului băcăuan era în atenția maselor muncitoare din întreaga țară. Muncitorimii grevele le-au fost înfățișate accidentele care s-au produs în fabrica „Letea” datorită tentativelor direcției de a folosi militari la lucru în locul greviștilor. Încercările făcute de a aduce țărani concentrați în interiorul fabricii au eșuat de asemenea. Sfătuindu-i ca să nu cedeze lupta pînă la victoria finală, Gh. Petrescu-Ghempet le-a arătat planul de ajutoare a greviștilor, inițiat de C.G.S.R. precum și încercările de plasare a muncitorilor greviști cu o situație familială mai grea în fabricile din Piatra Neamț⁴⁸. Cînd autoritățile au urmărit, după 18 septembrie, să împiedice activitatea ce se desfășura în principalul sediu al mișcării muncitorești băcăuane, o delegație de muncitori de la „Letea” în frunte cu I. Palade, candidat al Partidului socialist la Bacău, s-a prezentat comandantului garnizoanei Bacău pentru a cere explicații și a protesta împotriva măsurilor adoptate⁴⁹.

Cum au reacționat autoritățile în fața acțiunii legitime a muncitorilor care-și cereau dreptul la viață? La refuzul direcției de a satisface cererile greviștilor, în afara presiunilor exercitate asupra muncitorilor pe care le-am menționat, comandantul garnizoanei Bacău, maiorul Poltzer a recurs la măsuri violente în încercarea de a înăbuși în fașă greva. Greviștii au fost bătuti și schingiuiți iar membrii Secțiunii socialiste au fost arestați și înaintați Curții Martiale⁵⁰. Un tratament deosebit de bestial i-a fost aplicat doctorului H. Aroneanu. În ziua de 21 septembrie în cabinetul maiorului Poltzer acesta a fost molestat și insultat cu cuvinte triviale⁵¹. În protestul pe care l-a înaintat, dr. Aroneanu a arătat că susținerea cauzei muncitorilor greviști o consideră o datorie a sa și a Partidului socialist căruia îi aparținea. El a ridicat în cuvinte vehemente problema comportamentului autorităților și a comandantului garnizoanei locale față de muncitori, „a acestor eroi făuritori ai României mari” comportare care a produs indignarea cetățenilor din întregul oraș. În încheierea protestului său dr. Aroneanu a cerut o severă anchetă precizînd: „Nu înțelegem ca în conflictele dintre muncă și capital, armata să se pună în solda capitaliștilor”⁵².

47 *Ibidem*.

48 *Ibidem*, fila 73.

49 *Ibidem*, fila 15.

50 *Ibidem*, fila 1. În scrisoarea adresată comisarului regal al Curții Martiale a Corpului IV Armată, dr. Aroneanu arăta că au fost ținuți 5 zile în închisoare și maltratați.

51 Episodul acesta a fost preludiul asasinării în octombrie 1920 a dr. H. Aroneanu din ordinul maiorului Poltzer în închisoarea din Bacău.

52 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, fila 1.

Pentru observatorii evenimentelor care se petreceau în oraș în aceste zile, Bacăul părea că se află sub stare de asediu. Arestărilor și samavolnicilor autorităților represive i-au căzut victimă dr. Aroneanu, I. Cașin, I. Palade fruntași ai mișcării socialiste din Bacău, M. Bălineanu secretar al Comisiei Generale a Sindicatelor din România⁵³. Ei au fost înaintați Curtii marțiale din Iași „sub acuzația stupidă de a fi insultat armata și coroana”⁵⁴. „Brătienii și în special Vintilă Brătianu — comenta „Munca grafică” — care personal a dispus aceste samavolnicii își închipuie că prin aceste mijloace va înfringe o hotărâre admirabilă și înălțătoare a muncitorilor de la „Letea”⁵⁵.

La 23 septembrie, garnizoana Bacău anunța Corpul IV Armată că dr. Aroneanu, M. Bălineanu, I. Palade și I. Cașin urmau să fie traduși în fața Curtii marțiale sub acuzație de instigație la grevă la fabrica „Letea”, răspindire de idei revoluționare și ajutorarea greviștilor, pentru care li s-au încheiat actele de dare în judecată⁵⁶. Comandantul garnizoanei a cerut insistent ca „inculpații” să fie imediat judecați „pentru ca sancțiunea să convingă pe toți revoluționarii că faptele lor nu pot rămâne ne pedepsite”⁵⁷. Totodată se anunța Corpului IV Armată că Gh. Petrescu-Ghempet și Paul Marc, delegați ai organizațiilor centrale muncitorești, trebuiau să fie urmăriți la București și că, de asemenea vor fi interogați peste 200 muncitori mobilizați pe loc la fabrica „Letea”⁵⁸. Intervenția autorităților și măsurile luate au fost deosebit de brutale, după cum am arătat. În fața acestor provocări, Secțiunea socialistă locală a trecut la unele contramăsuri de răspuns. Astfel, I. Baciuc a fost trimis la organizațiile muncitorești din P. Neamț și Buhuși pentru a-i determina să se solidarizeze cu muncitorimea băcăuană și să impună împreună eliberarea celor arestați⁵⁹. La 24 septembrie s-a prezentat prefectului și comandantului garnizoanei Bacău o delegație comună a muncitorimii din P. Neamț și Buhuși care a pretins imediata eliberare a arestaților avertizând că în caz contrar întreaga muncitorime și țărănime din cele două orașe și comune apropiate vor veni la Bacău⁶⁰. În fața protestelor declanșate de măsurile samavolnice ale autorităților represive și ca urmare a atitudinii hotărâte adoptate de muncitorimea întregii regiuni, după numai câteva zile, toți cei înaintați Curtii Marțiale din Iași au fost eliberați⁶¹.

Când autoritățile au fost puse în situația de a-și justifica poziția adoptată și măsurile pe care le-au luat la Bacău ele s-au situat de partea direcției fabricii pe care au apărat-o deși denaturau realitatea

53 Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar 736, pag. 4; „Tineretul socialist” din 7 octombrie 1919.

54 „Munca grafică”, București 28 septembrie 1919; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 3541, p. 43.

55 *Ibidem*.

56 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, fila 2.

57 *Ibidem*.

58 *Ibidem*; Arhiva istorică centrală, dosar citat, fila 4; „Tineretul socialist” din 7 octombrie 1919.

59 Arhiva istorică centrală, dosar citat, pag. 5, 6.

60 *Ibidem*, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, pag. 5, 6.

61 „Social-democrația” din 28 septembrie 1919.

cînd afirmau că aceasta „a luat în imediată cercetare dorințele lucrătorilor căutînd a le soluționa pe cele întemeiate și legale”⁶². Autoritățile erau nevoite să recunoască că „greutățile traiului și scumpețea dau loc la atîtea suferințe și nemulțumiri”⁶³, dar imediat reveneau la poziția lor rigidă și prezentau cele întîmplate învinovățînd de aceste acțiuni pe conducătorii mișcării socialiste băcăuane. În momentul cînd a fost nevoit, datorită indignării produse în întreaga opinie publică de metodele pe care le folosea și a campaniei de înfierare a practicilor utilizate de autoritățile din Bacău, să justifice acțiunile sale, maiorul Poltzer a invocat „tendința lucrătorilor de la Letea de a se asocia Partidului socialist formînd un sindicat a cărui ședințe să se țină în chiar localul Partidului socialist”⁶⁴. Alături de această „vină”, greviștilor le-a mai fost imputată sosirea în Bacău a reprezentanților mișcării muncitorești din Capitală care, arăta maiorul Poltzer, „pe lingă că răspîndesc între lucrătorii fabricilor idei bolșeviste, au introdus în sala sindicatelor în timpul nopții țărani cărora după ce le țineau fei de fel de discursuri îi lăsau să doarmă în mod gratuit în sală arătînd astfel noblețea acestui partid și ideile lor”⁶⁵. Printre alte acuzații, li se atribuia acestora și aceea de a fi făcut propagandă socialistă revoluționară în rîndul militarilor și a unor categorii de salariați ai instituțiilor de stat. În concluzia raportului său, maiorul Poltzer a arătat că această propagandă revoluționară prinde extrem de repede în masele populare „fapt pentru care am dispus închiderea pentru totdeauna a localului clubului socialist”⁶⁶. În felul acesta, socotea el, muncitorii băcăuani nu vor mai avea unde se întruni și asculta propaganda revoluționară răspîdită de delegații organelor socialiste și sindicale ce veniseră din Capitală.

Plecînd de la asemenea considerente autoritățile militare și administrative din Bacău s-au năpustit cu toată furia împotriva organizațiilor muncitorești din localitate⁶⁷. Închizînd localul Secțiunii socialiste, arestînd și trimițînd la regimente pe cei mobilizați, organele represive au amenințat pe cei concentrați pe loc și au continuat cu trimiterea la Curtea marțială a conducătorilor muncitorimii băcăuane și a delegaților veniți din partea organizațiilor muncitorești centrale. Maiorul Poltzer s-a purtat bestial nu numai cu dr. Aroneanu ci și cu reprezentanții tineretului socialist care s-au aflat alături de muncitorii greviști⁶⁸.

Măsurile brutale și violența autorităților represive nu și-au atins nici pe departe scopul propus. Greva muncitorilor de la fabrica „Letea” cea mai importantă unitate de acest fel din industria hîrtiei, a declanșat o uriașă mișcare de solidaritate la nivelul întregii țări. Faptul este cu atît mai semnificativ cu cît ne aflăm într-o perioadă de maximă

62 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, pag. 3, 6.

63 *Ibidem*.

64 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 2423, pag. 10; dosar 3541, pag. 164.

65 *Ibidem*.

66 *Ibidem*.

67 „Socialismul” din 27 septembrie 1919.

68 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 3541, pag. 164.

efervescentă revoluționară, cînd o acțiune chiar de amploarea acesteia nu era un fapt singular, izolat. Lupta tot mai puternică a proletariatului român străbătea țara de la un capăt la celălalt. Cu toate acestea, greva de la „Letea” și în general muncitorimea băcăuană s-a bucurat de sprijinul, înțelegerea și solidaritatea activă a maselor muncitoare din întreaga țară.

În sprijinul greviștilor din Bacău, conferința Uniunii lucrătorilor în lemn și mobilă întrunită la București la 21 septembrie 1919, a protestat cu hotărîre împotriva ilegalităților săvîrșite la adresa muncitorimii băcăuane, avertizînd că va trece la organizarea unei largi campanii greviste pentru a impune autorităților încetarea măsurilor arbitrare ce fuseseră adoptate.

În telegrama de protest adresată de conferință Ministerului de Interne, printre altele s-a arătat: „Luînd cunoștință de ilegalitățile comise la Bacău contra greviștilor de la fabrica Letea, prin arestarea tovarășilor noștri Bălineanu, secretarul Comisei Generale a Sindicatelor, I. Palade delegatul Comisei locale și ceilalți, protestează împotriva acestor ilegalități și cere intrarea în legalitate și pedepsirea vinovaților; în caz contrar ne luăm angajamentul de a lua măsurile noastre pentru a putea impune respectarea legilor”⁶⁹.

Conferința regională a organizațiilor sindicale și socialiste din Moldova, ale cărei lucrări s-au desfășurat la Iași în zilele de 27 și 28 septembrie 1919 a adoptat, în legătură cu greva de la „Letea”, o moțiune prin care a protestat împotriva brutalizării muncitorilor din Bacău și a încercării de a suprima cu forța dreptul la grevă⁷⁰.

Demascînd metodele folosite împotriva muncitorilor, organul de presă al sindicatelor Artelor grafice din România a luat atitudine vehementă împotriva samavolniciei ce se comiteau de către autoritățile din Bacău precizînd: „Din partea noastră ținem să ridicăm cuvîntul de protestare și indignare împotriva unor asemenea procedee barbare. Cu atît mai mult facem aceasta cu cît lucrătorii fabricii de hîrtie sînt înrudiți cu breasla noastră”⁷¹. În încheierea articolului pe care l-am citat se arăta: „Nu înțelegem să ne mărginim numai la protestări platonice și avem cuvinte să credem că organizația Artelor grafice își va spune cuvîntul său împotriva acestor crime antidemocratice și anticonstituționale”⁷².

În semn de solidaritate cu greviștii de la „Letea” Bacău organizația socialistă ieșeană a trimis 500 lei pentru ajutorarea familiilor celor arestați. În orașul Bacău au fost strînse numeroase sume în valoare de mii de lei prin care masele muncitoare din oraș și din întregul județ au venit în sprijinul greviștilor de la „Letea”, aceste sume fiind înmîinate reprezentanților muncitorimii greviste⁷³.

69 Arhiva istorică centrală, fond M.A.I., dosar 737, fila 1.

70 Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916-1921, Ed. Politică, București, 1966, pag. 256.

71 „Munca grafică” din 28 septembrie 1919.

72 Ibidem.

73 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 3541, filele 164, 165.

Puternicul flux revoluționar al acestor ani a avut ca urmare și faptul că în acțiunile de luptă din acest timp au fost atrași și numeroși muncitori care pînă atunci nu fuseseră organizați. Printre întreprinderile unde nu luaseră ființă sindicate revoluționare se afla și fabrica „Letea”. Imediat după începerea grevei s-a înființat sindicatul muncitorilor fabricii⁷⁴, în care numai în prima săptămînă s-au înscris mai mult de jumătate din întregul proletariat al acestei unități. În întrunirile care au avut loc acum au fost analizate condițiile de muncă și de trai ale salariaților acestei importante întreprinderi din industria hîrtiei. După organizarea muncitorilor în sindicat — rezultă dintr-o relatare a Inspectoratului industrial făcută organelor superioare — lupta muncitorilor a crescut în mod simțitor în intensitate și combativitate.

Izbucnirea luptei într-un oraș cu o pondere industrială destul de însemnată și dintr-o importantă întreprindere unde erau direct afectate interesele familiei Brătianu, a alarmat în mod deosebit autoritățile. Zelul lor în lichidarea grevei a avut în vedere, în afara motiveilor de ordin general și pe acela particular arătat mai sus⁷⁵.

După aproape 4 săptămîni, greva muncitorilor de la fabrica „Letea” a încetat la sfîrșitul lunii septembrie⁷⁶, contribuind, alături de rezultatele directe obținute de muncitori, la strîngerea legăturilor cu organele centrale muncitorești din București. Prezența lui M. Bălineanu, Gh. Petrescu-Ghempet și Paul Marc a impulsiona în mod simțitor activitatea revoluționară a muncitorilor din orașele Bacău, P. Neamț și Buhuși⁷⁷, adică în principalele centre muncitorești din această regiune a țării.

Le sediul Secțiunii socialiste și a sindicatelor băcăuane, cu toate interdicțiile puse de autoritățile represive, au fost atrași numeroși țărani și soldați cărora li s-au explicat țelurile și tendințele ce animau Partidul socialist. În fața deosebitei aderențe pe care această activitate a avut-o în orașul și întreg județul Bacău, organele militare au concluzionat: „Această tendință dacă ar rămîne necombătută ar reuși foarte sigur în masele populare, fapt ce ne-a făcut a lua măsurile de rigoare”⁷⁸. Care au fost aceste măsuri am menționat în cuprinsul acestui articol. Încercînd să neutralizeze efectele propagandei revoluționare, autoritățile au dorit, printre altele, să abată pe muncitori de la interesele lor firești. Astfel, s-a urmărit împiedicarea organizării muncitorilor în sindicate revoluționare și în Partidul socialist ei fiind „îndrumați spre asociații pur profesionale”. Nu au reușit în încercările lor și ca urmare au trebuit să recunoască că, „a fost desfășurată o activitate susținută în rîndurile muncitorilor fiind răspîndite idei

74 Industria hîrtiei și Artelor grafice ... pag. 13.

75 Greva generală din România 1920, Ed. Politică, București, 1960, pag. 90.

76 Arhiva istorică centrală, fond M.A.I., dosar 736, fila 4; Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 3541, fila 43.

77 La Buhuși a fost înființată la 17 septembrie 1919 în prezența lui M. Bălineanu Secțiune socialistă din acest oraș. Peste 1000 de muncitori ai fabricii au fost prezenți „dornici să cunoască adevărul ce numai socialismul îl poate arăta” (Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 236/2).

78 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 3541, filele 50, 51.

revoluționare și în rîndul armatei. Ei (elementele revoluționare — L. E.) speculează nemulțumirile de ordin social și nu au cruțat în discursurile lor nici dinastia”⁷⁹.

Lupta muncitorimii din Bacău și furia cu care organele de reprimare s-au năpustit asupra muncitorimii au stîrnit indignarea opiniei publice și a maselor muncitoare din întreaga țară. Publicațiile muncitorești au declanșat o adevărată campanie de presă pentru prezentarea reală a cauzelor care au dus la începerea acțiunilor și totodată au înfierat metodele brutale folosite de organele represive împotriva greviștilor și a întregii muncitorimi din Bacău. Ziarul „Socialismul” a consacrat celor ce se petreceau în acest oraș o întreagă suită de articole. Materiale ca „Greva de la Letea”, „Prigoana s-a deslănțuit la Bacău”, „Teroare la Letea”, „Prigoana de la Letea continuă”⁸⁰ și alte ample articole descriau pe larg cele ce se întîmplau în orașul Bacău în toamna anului 1919. Poziția fermă împotriva abuzurilor ce se întîmplau în această parte a țării, au mai luat și ziarele „Social-democrația”, (Iași) „Munca grafică”, „Tineretul socialist” ca și alte organe de presă.

În pofida terorii declanșate de autoritățile represive, lupta muncitorilor de la fabrica „Letea” a avut un însemnat ecou și a reprezentat un important succes al întregului proletariat băcăuan.

În prima parte a lunii decembrie 1919, o mare întrunire desfășurată la sediul Secțiunii socialiste din Bacău a relevat cu pregnanță deosebita popularitate a luptei desfășurate de muncitorimea fabricii „Letea”, solidaritatea pe care au arătat-o masele muncitoare, precum și exemplul stimulator pe care l-a reprezentat lupta celor de la „Letea”⁸¹. În cuvîntul lor, Iancu Iliescu-Severin, dr. Aroneanu, I. Palade și alți fruntași ai muncitorimii din aceste locuri au relevat însemnătatea succesului de la „Letea” în condițiile cînd patronii și cel mai mare capitalist din țară care era Vintilă Brătianu, dispuneau de armată, jandarmerie și celelalte forțe represive ale statului burghez. Referindu-se la mișcarea grevistă din întreaga regiune Bacău — P. Neamț — Roman, Iancu Iliescu-Severin și dr. Aroneanu au accentuat importanța solidarității muncitorești și formele ei de manifestare printre care ajutorarea permanentă a greviștilor, sprijinirea familiilor lor, acțiunile pentru eliberarea celor arestați etc., etc.

În cadrul întrunirilor care au avut loc în luna decembrie la sediul Secțiunii socialiste din Bacău, la care au participat delegați din orașele P. Neamț, Buhuși, Roman și altele din această regiune, au fost

79 Stabilind „vinovățiile” maiorul Poltzer a cerut traducerea tuturor celor aflați în fruntea muncitorimii în fața Curții marțiale precizînd următoarele: „În principal toți cei înaintați Curții marțiale se făceau vinovați de extinderea grevei de la fabrica Letea, ajutorarea greviștilor, ținerea de întruniri, atragerea țăranilor și militarilor de partea greviștilor cu ajutorul propagandei revoluționare”. M. Bălițeanu, Gh. Petrescu-Ghempet, Paul Marc la care au fost asociați dr. Aroneanu, I. Cașin și I. Palade au fost acuzați de încercarea de a „provoca o grevă generală a tuturor lucrătorilor din oraș, propagandă revoluționară” etc. (*Ibidem*, dos. 30238/65, fila 9).

80 „Socialismul” din 24, 25, 27 septembrie 1919.

81 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 30238/65, fila 15.

luate în discuție problemele politice care se degajau după succesul luptei muncitorimii băcăuane. Iancu Iliescu-Severin s-a referit la perspectivele luptei muncitorimii din orașele sus amintite, la necesitatea dezvoltării organizării și solidarității muncitorești pentru a preveni încercările patronilor de a readuce muncitorimea la vechea stare de lucruri. Dr. Aroneanu a ridicat problema folosirii armatei în conflictele dintre patronii capitaliști și muncitori și a relevat principalele aspecte care se desprindeau din succesul muncitorimii de la „Letea”. În problema condamnării lui Gh. Tănase de către Curtea marțială din Iași la 2 ani închisoare, Iancu Iliescu-Severin a arătat — și întreaga adunare l-a aprobat — că această acțiune reprezintă un act de sfidare la adresa întregii muncitorimi socialiste. Infierind această nedreaptă condamnare, Iancu Iliescu-Severin a menționat că este datoră întregii muncitorimi de a acționa pentru eliberarea lui Gh. Tănase afirmând răspicat: „chiar cu vărsare de sînge vor trebui să-l scoată de la închisoare”⁸².

În consens cu cele ce se întîmplau în întreaga țară, acțiunile de luptă grevistă au continuat la fabrica „Letea” din Bacău. La sfîrșitul anului 1919, aici a avut loc o nouă grevă ca răspuns la încercarea patronilor de a anula cele obținute de muncitori cu două luni în urmă, grevă care a durat două săptămîni⁸³.

În condițiile anului 1920, muncitorii fabricii „Letea” au reluat lupta determinată de necesitatea satisfacerii revendicărilor lor. Nu se poate nega, de asemenea, că lanțul de acțiuni revoluționare care se desfășurau zi de zi, a avut o puternică influență și asupra muncitorimii din orașul Bacău.

La 30 aprilie 1920, salariații fabricii adresează un memoriu conducerii întreprinderii prin care pretindeau reducerea zilei de muncă la 8 ore, creșterea cu 40% a salariilor, respectarea sărbătorilor legale, alcătuirea unui regulament de stabilitate în legătură cu casa de pensii. O semnificație deosebită din punct de vedere politic o avea faptul că în memoriul amintit se cerea ca să se lucreze de 10 mai, iar în ziua de 1 mai fabrica să fie oprită⁸⁴. Această ultimă revendicare, manifestare politică evidentă cu caracter antimonarhic bine conturat, a determinat redactarea unui memoriu special adresat directorului tehnic al fabricii prin care cererea arătată era întărită cu argumente asupra semnificației zilei internaționale a muncii. Hotărîrea arătată de muncitori, la care trebuie să adăugăm starea generală de efervescență revoluționară, a determinat direcția ca să aprobe această revendicare politică a salariaților fabricii⁸⁵. Sub presiunea muncitorilor, direcția fabricii a fost obligată să aplice imediat cele mai mari părți din revendicările prezentate, inclusiv ziua de muncă de 8 ore. Din rezolu-

82 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 95, dosar 30238/65 fila 15; pentru acțiunile din acești ani în regiunea Bacău — P. Neamț—Roman vezi, și M. R. Rolle, „1920 — Contribuții la istoria socială a României, P. Neamț. 1937, pag. 131-137.

83 Arhivele Statului Iași, fond Inspectoratul industrial al Regiunii a III-a, dosar 661, fila 62.

84 *Ibidem*, pag. 6.

85 D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, pag. 18. Arhivele Statului Bacău, fond fabrica „Letea”, dosar 14/1920, filele 12, 37, 41-42.

ția pusă rezultă că muncitorii fabricii „Letea” au obținut: 1. un spor mediu de 30% la salariile fixe și la alocația de scumpete; 2. introducerea zilei de lucru de 8 ore de la 1 iunie 1920 cu condiția de a se găsi personalul necesar pentru înființarea celui de al treilea schimb; 3. respectarea repausului duminical iar în secțiile care trebuiau să funcționeze duminica urma să se plătească un spor de 50% urmînd să se dea liber personalului prin rotație astfel ca fiecare să beneficieze de un număr de zile libere pe lună; 4. de la 1 iunie 1920 urma să se acorde o îndemnizație de chirie și anumite beneficii de fabricație și personalului. Necesitatea de a tempera lupta muncitorilor în condițiile avîntului general revoluționar care cuprinsese întreg proletariatul din România, a determinat conducerea fabricii de a recurge la anumite „soluții” pentru subminarea acțiunilor muncitorești. Încercarea de a-i atrage pe muncitorii fabricii în rîndul așa-zisilor acționari ai întreprinderii s-a soldat cu un eșec total datorită faptului că muncitorii au înțeles prea bine că aceasta nu înseamnă de fapt decît o manevră a patronilor prin care aceștia încercau să-i abată de la lupta lor momindu-i cu niște promisiuni iluzorii⁸⁶.

După crearea P. C. R., în mai 1921, lupta proletariatului român a intrat într-o nouă fază care a avut repercusiuni pozitive asupra maseilor muncitoare din întreaga țară. Muncitorii fabricii „Letea” ale căror acțiuni, în anii avîntului revoluționar, au determinat îmbunătățirea condițiilor lor de viață, vor intra într-o nouă etapă a desfășurării luptei lor determinată de noile condiții apărute după crearea Partidului Comunist Român.

Concluzionînd, putem arăta că acțiunile muncitorimii băcăuane de care ne-am ocupat în acest articol au reprezentat o manifestare concretă a intensificării avîntului revoluționar din acest timp în toate colțurile țării. Acțiunile muncitorimii de la „Letea” Bacău au dovedit capacitatea de luptă a muncitorimii organizate, solidaritatea pe care o manifesta proletariatul din întreaga țară în sprijinul luptei maselor muncitoare ca și legătura care a existat între acțiunile proletariatului diverselor ramuri economice.

Afirmația pe care o facem este dovedită de lanțul de acțiuni greviste care s-au succedat în această parte a țării începînd din toamna anului 1919. Acțiunile muncitorimii de la „Letea” Bacău au fost urmate de greva generală a tuturor fabricilor din P. Neamț din decembrie 1919⁸⁷ ca și de greva generală a muncitorimii de la fabrica de postav din Buhuși din februarie 1920. Aceste importante greve întretăiate de altele mai mici, dovedesc fără îndoială, influența reciprocă pe care o avea lupta muncitorimii desfășurată într-o regiune industrială care se situa peste media pe care o reprezenta Moldova în anii de după primul război mondial.

La reușita acțiunilor din Bacău, P. Neamț, Buhuși, o contribuție esențială a avut-o și activitatea desfășurată de Secțiunea socialistă bă-

⁸⁶ D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *op. cit.*, pag. 119.

⁸⁷ Vezi, L. Eșanu, *Aspecte ale desfășurării grevelor generale din decembrie 1919 la Piatra Neamț*, în *Carpica*, 1970.

căuană și de conducătorii maselor muncitoare din această parte a țării printre care cităm pe dr. H. Aroneanu, Iancu Iliescu-Severin, I. Palade, I. Cașin și alții. Nu putem încheia fără a arăta că un substanțial ajutor la desfășurarea cu succes a acțiunilor muncitorimii de la „Letea” Bacău a avut-o și prezența în rândurile sale a delegaților mișcării muncitorești din Capitală, a celor aflați în conducerea Partidului socialist și ai Comisiei Generale a Sindicatelor din România. Venirea în mijlocul greviștilor a lui M. Bălineanu, Gh. Petrescu-Ghempet și a altora a constituit un impuls pentru lupta muncitorimii băcăuane, venire care a contribuit la organizarea și susținerea acțiunilor lor. Succesul obținut a demonstrat importanța solidarității, care s-a dovedit o armă redutabilă în lupta proletariatului băcăuan.

Contribuind la organizarea lor profesională și politică, la cîștigarea unor importante revendicări în anii avîntului revoluționar, acțiunile muncitorimii băcăuane s-au încadrat în valul luptelor greviste care străbăteau țara de la un capăt la celălalt. În același timp acțiunile muncitorimii băcăuane au reprezentat un punct de plecare și pentru alte categorii de muncitori din centrele mai mici, constituind un bun exemplu pentru luptele care vor urma în perioada de după crearea Partidului Comunist Român.

LE MOUVEMENT GREVISTE DE LA FABRIQUE „LETEA” — BACĂU PENDANT LES ANNÉES 1918—1920.

R é s u m é

Les actions grévistes qui ont eu lieu à la fabrique „Letea” — Bacău, ont représenté une manifestation concrète de la lutte du prolétariat de cette région du pays.

En commençant par la recherches des matériaux inédits des archives centrales et les différents comptes rendus publiés dans la presse de cette époque, l'auteur a donné une image presque complète sur l'ensemble de ces actions pendant les années 1918-1920.

En insistant sur les principaux étapes de ces grèves, sur leur écho dans le milieu du prolétariat de tout le pays, sur la solidarité et l'appui des organes centrales du mouvement ouvrier pour les grévistes, l'article présente une image concrète sur l'intensité de ces actions la zone Bacău-Neamț.

Partie intégrante de l'ensemble des luttes révolutionnaires de ces années, les actions de „Letea” — Bacău ont constitué un point de départ pour les événements d'après la création du Parti Communiste Roumain.

LUPTA PARTIDELOR POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN MAI—IUNIE 1920

de IOAN SCURTU

În dimineața zilei de 13 martie 1920, regele Ferdinand a semnat decretul de demisie a guvernului Blocului parlamentar* prezidat de Alexandru Vaida-Voevod și a numit în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri pe generalul Alexandru Averescu, șeful Ligii Poporului.

Demiterea precipitată a guvernului Blocului parlamentar (care fusese instalat la 1 decembrie 1919) a fost determinată de nemulțumirea marii burghezii și a moșierimii față de aducerea în parlament a unor proiecte de legi burghezo-radicală (în problema agrară și în cea a chi-riilor), de faptul că primul ministru — aflat la Londra — intrase în tratative cu reprezentanții guvernului sovietic fără aprobarea prealabilă a regelui. La acestea se adăuga teama cercurilor reacționare față de creșterea avântului revoluționar și dorința lor de a aduce în fruntea guvernului un om hotărât să înnăbușe lupta maselor populare. Încă de la 25 februarie 1920 regele Ferdinand declarase lui Alexandru Marghiloman, șeful Partidului Conservator-Progresist că ar vrea „guvern tare”¹.

În după-amiaza zilei de 13 martie 1920, noul prim-ministru s-a prezentat în fața parlamentului pentru a anunța însărcinarea ce a primit și a face o scurtă declarație. Cu acest prilej, Al. Averescu a ținut să precizeze îndatorirea fundamentală a guvernului: „prima și cea mai de căpetenie a sa grijă va fi ca prin autoritatea la care are dreptul, să pună stavilă oricărei încercări de a aduce în rătăcire spiritele și a zdruncina cîtuși de puțin așezămintele noastre sociale și de stat”². Apoi, președintele Consiliului de Miniștri a anunțat prorogarea parlamentului „pentru ca guvernul să se pună la curent cu situația de fapt a treburilor statului”³.

* Blocul parlamentar era alcătuit din reprezentanții Partidului Național din Transilvania, Partidului Țărănesc (I. Mihalache), Partidului Naționalist-Democrat, Partidului Democrat al Unirii din Bucovina, Partidului Țărănesc (I. Inculeț) și gruparea independentă a dr. N. Lupu.

1 Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V, București, 1927, p. 25.

2 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 60 ședința din 13 martie 1920, p. 1081.

3 *Ibidem*.

Forțele reacționare au primit cu mare satisfacție vestea instalării guvernului Al. Averescu la putere. Ziarul conservator „Steagul” aprecia că noul guvern aducea „sentimentul siguranței și al ordinii politice și sociale”⁴. Opinia publică democratică a înțeles că guvernul Al. Averescu fusese adus cu misiunea expresă de a reprima mișcarea muncitorească și a face „ordine” în țară. „Socialismul” — organul de presă al Partidului Socialist — scria la 15 martie 1920: „nu trebuie să ne facem iluzii: guvernul domnului general Averescu înseamnă pentru democrația românească o grea și dureroasă lovitură”⁵.

Prorogarea parlamentului a fost cerută de regele Ferdinand în speranța că Al. Averescu va reuși să atragă de partea sa un număr suficient de deputați și senatori pentru a obține votul de încredere al corpurilor legiuitoare. În acest scop, primul-ministru s-a adresat lui Iuliu Maniu, președintele Partidului Național din Transilvania. Iuliu Maniu, care vedea în aducerea generalului Averescu la putere doar „greșeli de formă constituțională”⁶, a făcut să apară un comunicat în care se preciza că Partidul Național „declară că în principiu nu refuză delegarea miniștrilor săi în guvernul majestății sale”, dar că ar dori să cunoască mai bine „vederile politice și programul de acțiune al guvernului”⁷. Ca semn al atitudinii sale pozitive față de guvern, Partidul Național a delegat pe Octavian Goga și Vasile Goldiș în funcțiile de miniștri de stat fără portofoliu. De asemenea, pe baza propunerii primului ministru ca Partidul Național să fuzioneze „acum sau mai târziu”⁸ cu Liga Poporului, I. Maniu a început tratative cu Al. Averescu.

La 25 martie 1920 parlamentul și-a reluat lucrările. Președintele Consiliului de Miniștri a prezentat programul guvernului, care prevedea: legiferarea reformei agrare, echilibrarea bugetului, refacerea economică a țării, crearea unui minister al muncii, unificarea administrativă, o politică externă alături de aliații României în războiul mondial ș.a. Programul insista asupra necesității păstrării ordinii sociale și exprima hotărîrea guvernului de a reprima orice mișcare revoluționară⁹.

După ce au ascultat declarația-program, fruntașii partidelor și grupărilor politice au urcat la tribună pentru a-și exprima atitudinea față de noul guvern. Ion I. C. Brătianu, în numele Partidului Național-Liberal, Al. Marghiloman, din partea Partidului Conservator-Progresist, Iorgu Toma pentru Partidul Democrat al Unirii din Bucovina și A.C. Cuza în numele grupării sale, au afirmat că acceptă declarația-program și vor acorda sprijinul lor guvernului Al. Averescu. Lufnd cuvîntul, I. Maniu a spus că Partidul Național va sprijini actele pozitive

4 „Steagul”; VI (1920), nr. 613 din 15 martie.

5 „Socialismul”, XIV (1920), nr. 55 din 15 martie.

6 N. Iorga, *Istoria unei legende: Iuliu Maniu*, Vălenii de Munte, 1934, p. 36.

7 *Hotărîrea Partidului Național*, în „Patria”, II (1920), nr. 61 din 20 martie.

8 *Atitudinea Partidului Național*, *Ibidem*, nr. 65, din 24 martie.

9 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 61, ședința din 25 martie 1920, p. 1084 -- 1085

ale guvernului și a susținut că „menținerea ordinii este suprema datorie”¹⁰.

Împotriva declarației-program a guvernului au vorbit reprezentanții Partidului Țărănesc, Partidului Naționalist-Democrat și ai grupării independente conduse de dr. N. Lupu.

Văzînd că partidele care aveau cei mai mulți deputați nu erau dispuse să dea necondiționat votul de încredere noului guvern, Al. Averescu, care avea în buzunar decretul de dizolvare a parlamentului, nesemnă însă, a plecat la Palat: „M-a rugat regele să încerc — a spus el lui Constantin Argetoianu arătîndu-i foaia cu decretul de dizolvare — dar dacă nu va merge, o semnează numaidecît”¹¹. Într-adevăr, peste o oră deputații puteau asculta „decretul de dizolvare pus de Ion Brătianu în mîinile regelui Ferdinand ca să-l citească generalul Averescu”¹². Prin același decret se fixau alegeri parlamentare în zilele de 25, 26 și 27 mai pentru Adunarea Deputaților și în 30 și 31 mai 1920 pentru Senat.

În perioada premergătoare alegerilor, Partidul Poporului * a reușit să atragă în rîndurile sale o grupare din Partidul Național din Transilvania (în frunte cu O. Goga, I. Suci, O. Tăslăuanu, P. Groza) și una din Partidul Democrat al Unirii din Bucovina (condusă de Dori Popovici). De asemenea, Partidul Poporului a realizat un cartel electoral cu Partidul Conservator-Democrat și cu gruparea germanilor din România. Astfel, Partidul Poporului devenea un partid regnicolar, cu șanse evidente de a obține mandate și în noile provincii unite cu România.

Între liderii partidelor burgheze din opoziție au avut loc ample discuții în vederea creării unei coaliții de forțe capabile să înfrunte Partidul Poporului. Încă de la 14 martie 1920, Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist-Democrat și gruparea independentă a dr. N. Lupu au constituit Federația Democrației-Naționale¹³, hotărînd să depună pe baza unui program minimalist comune de candidați în alegerile parlamentare.

În vederea fixării liniei politice și adoptării unui nou program a fost convocat la Alba Iulia, în ziua de 24 aprilie 1920, Congresul Partidului Național. Cu acest prilej s-a hotărît ca Partidul Național să ia atitudine împotriva guvernului Al. Averescu (care dizolvase la 4 aprilie Consiliul dirigent și sprijinea acțiunea Partidului Poporului de creare a unor organizații proprii în Transilvania). În rezoluția adoptată se arată că Partidul Național „își menține nealterată organizația de partid, avînd să se extindă asupra întregului teritoriu al României”¹⁴. De asemenea, Congresul autoriza conducerea partidului „să intre atît în afară cît și în parlament în colaborare cu astfel de partide demo-

10 *Ibidem* nr. 62, ședința din 26 martie 1920, p. 1089.

11 C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine*, în Arh. C.C. al P.C.R., dosar 8590, f. 312/E.

12 N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, vol. III, București, 1934, p. 38.

* La 17 aprilie 1920, Liga Poporului și-a luat numele de Partidul Poporului.

13 *Constătuirea Federației Democrației Naționale*, în „Țara nouă”, II (1920), nr. 43 din din 23 martie.

14 *Hotărîrile Congresului din 24 aprilie 1920 cu privire la programul partidului*, Cluj, 1920, p. 10.

cratice ale căror principii politice sînt în concordanță cu programul Partidului Național" ¹⁵.

La 25 aprilie 1920, I. Maniu și Al. Vaida-Voevod au comunicat lui N. Iorga și I. Mihalache — care se deplasaseră în mod special la Alba Iulia — că acceptă o colaborare în companie electorală cu Partidul Naționalist-Democrat și cu Partidul Țărănesc, nu însă și cu dr. N. Lupu care era „rău văzut la curte" ¹⁶.

Astfel, în campania electorală aveau să se înfrunte două mari grupări de forțe politice burgheze: una constituită în jurul Partidului Poporului și cealaltă alcătuită din organizațiile fostului Bloc parlamentar.

Campania electorală s-a caracterizat printr-o mare efervescență politică, fiecare partid urmărind să cîștige adeziunea unui număr cît mai mare de alegători.

Ne mai repetînd greșeala din noiembrie 1919 — cînd s-a abținut de la alegeri — Partidul Socialist a desfășurat o vie activitate în timpul campaniei electorale din aprilie-mai 1920. Socialiștii s-au prezentat în fața cetățenilor cu un program de ample revendicări general-democratice. Programul electoral al Partidului Socialist preconiza*: acordarea votului universal pentru toți locuitorii, indiferent de religie, neam sau sex, de la 18 ani în sus; dreptul alegătorilor de a revoca pe deputatul ales, chiar înainte de expirarea mandatului; suprimarea Senatului; funcționarii publici să fie răspunzători pentru actele și originea averii lor; libertatea presei; respectarea dreptului de întrunire și organizare; sancționarea celor care au comis arestări arbitrare; descentralizarea administrativă, cu autonomie comunală și județeană; învățămînt gratuit; excluderea religiei din școală; interzicerea amestecului armatei în conflictul dintre muncă și capital. În program mai erau înscrise următoarele revendicări: recunoașterea sindicatelor ca reprezentate legale ale muncitorimii; fixarea salariilor, orelor și condițiile de muncă să se facă de comisii compuse din delegați ai sindicatelor și ai statului, asigurarea tuturor salariaților în caz de boală, accidente, lipsă de lucru, invaliditate și bătrînețe; reorganizarea asistenței medicale la orașe și sate.

În capitolul privind finanțele, socialiștii preconizau confiscarea averilor făcute în timpul războiului sau prin fraude; impozit progresiv de venit, avere și moștenire; desființarea impozitelor indirecte pe obiectele de consum. Pentru rezolvarea problemei agrare, Partidul Socialist propunea: exproprierea totalului solului, lăsînd micului proprietar numai atît cît poate munci el cu familia sa; terenul expropriat să fie dat spre exploatare obștiilor sătești, formate din oei fără pămînt sau cu mai puțin de 2 ha; ridicarea productivității pămîntului prin punerea la îndemîna obștiilor de către stat a unor mijloace tehnice,

15 *Ibidem*.

16 N. Iorga, *Istoria contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi, București, 1932*, p. 346; *Comunicatul Comitetului electoral*, în „Patria”, II (1920), nr. 23 din 30 aprilie.

* Vezi *Programul electoral al Partidului Socialist din România din mai 1920*, în *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916-1921*, Edit. pol., București, 1966, pp. 371-392.

îngrășăminte etc. De asemenea, în programul electoral se cerea socializarea marilor întreprinderi industriale, a instituțiilor de credit și de asigurare. Privitor la politica externă, Partidul Socialist insistă ca România să militeze pentru o politică de prietenie cu toate popoarele și pentru rezolvarea pe cale pașnică a tuturor diferendelor dintre state.

Alături de programul electoral, au fost difuzate broșuri și manifeste ca : *Scrisori către țărani*, *Veste bună de la socialiști*, *Cartea robilor*, *Cetățeni și muncitori de la orașe și sate* în care se exprima pe larg punctul de vedere al Partidului Socialist față de toate problemele economice, sociale și politice ale României.

Pe listele de candidați ai Partidului Socialist figurau militanți de frunte ai mișcării muncitorești din România ca : Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu-Gherea, M. Cruceanu, Boris Ștefanov, Ilie Moscovici ș.a. Desigur, socialiștii au desfășurat cea mai intensă activitate la orașe, dar, trebuie precizat, ei au acordat o atenție deosebită și țăranimii¹⁷. Cu prilejul campaniei electorale era demascată caracterul de clasă al partidelor burgheze, erau supuse unei critici necruțătoare programele acestor partide, scoțându-se în relief preocuparea liderilor politici ai claselor dominante de a lansa lozinci demagogice pentru a obține voturile cetățenilor.

Partidele membre ale Federației Democrației-Naționale au desfășurat campania electorală în comun. În unele județe (Prahova, Tutova) Federația a editat, în timpul campaniei electorale, gazete speciale ; în numeroase localități au avut loc întruniri electorale în cadrul cărora au vorbit reprezentanți ai Partidului Țărănesc, Partidului Naționalist-Democrat și ai grupării independente. Dar, în general, fiecare partid se prezenta în alegeri cu un program propriu.

O intensă activitate a desfășurat Partidul Țărănesc (I. Mihalache). Principalele documente ale acestui partid au fost : *Declarația de principii*, *Proiectul de lege pentru împroprietărirea țăranilor. Între sățeni. Vorbe auzite cu prilejul dizolvării parlamentului din luna martie și Calendarul Partidului Țărănesc*. El se angaja să lupte pentru „instaurarea adevăratei democrații”, pentru „o administrație cinstită și onestă”, pentru „luminarea și prosperitatea claselor muncitoare”¹⁸. Într-un manifest electoral se arăta că Partidul Țărănesc considera munca drept factorul hotărâtor al existenței „Cine nu muncește nu trebuie să trăiască și cine muncește are drept la întreg produsul muncii lui”¹⁹. De aceea, spuneau țăraniiștii, prin „lupta de clasă”²⁰ se va înfăptui un nou echilibru social, astfel încât fiecare categorie socială să ocupe o poziție corespunzătoare numărului și contribuției proprii la producerea bunurilor materiale.

Dintre numeroșii candidați ai Partidului Țărănesc amintim pe : I. Mihalache, Mill. Ionescu-Berbecaru, V. Madgearu, P. Bujor, C. I. Parhon, I. Borcea, N. Costăchescu.

17 David Fabian, *Neîncrederea*, în „Socialismul”, XIV (1920), nr. 117 din 3 iunie.

18 „Țara nouă”, II (1920), nr. 86 din 18 mai.

19 G. Căldăruș, *Apel către preoți și învățători*, în „Secera”, Brăila, I (1920), nr.5 din 19 aprilie.

20 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 58/1920, f. 24.

În condițiile în care „mitul Averescu” era la apogeu, țărăniștii și-au concentrat atacurile împotriva generalului. Într-o chemare adresată țăranilor, Partidul Țărănesc amintea acestora că în 1907 — când au cerut pământ — „generalul Averescu v-a astupat gura cu gloanțe”²¹. În cadrul întrunirilor electorale, țărăniștii afirmău că „Averescu se sărută bot în bot cu boierii”²² și că „d-l general Averescu nu le dă pământ, fiind unit cu boierii”²³.

Campania electorală a țărăniștilor n-a fost lipsită de promisiuni demagogice: deși acceptaseră proiectul de lege întocmit de dr. N. Lupu (care prevedea reorganizarea jandarmeriei și reducerea numerică a jandarmilor), în campania electorală mulți țărăniști se pronunțau pentru desființarea acestei instituții. Astfel, fostul deputat P. Popescu spunea la o întrunire electorală din com. Răcari (Dîmbovița) că Partidul Țărănesc „va desființa jandarmeria la sate”²⁴.

Deși proiectul de lege agrară al Partidului Țărănesc nu prevedea desființarea marii proprietăți și nici distribuirea gratuită a pământului la țărani, în timpul campaniei electorale foarte mulți țărăniști, din motive demagogice, au denaturat conținutul acestui document. Astfel, gazeta țărănistă „Secera” din Birlad scria că prin proiectul de lege agrară al Partidului Țărănesc „se iau boierilor toate moșiile, împărțindu-se țăranilor câte un lot de 5 hectare complet fiecăruia”²⁵. Există numeroase documente care atestă faptul că în timpul campaniei electorale Partidul Țărănesc a promis țăranilor „pământul gratis”²⁶, precum și „exproprierea totală”²⁷. Nu se poate nega faptul că existau unii țărăniști care doreau în mod sincer lichidarea marii proprietăți și distribuirea gratuită a pământului la țărani, dar atât timp cât aceste deziderate nu erau însoțite de conducerea Partidului Țărănesc, propagarea lor îmbrăca un aspect demagogic.

Partidul Naționalist-Democrat s-a prezentat în alegeri cu un program burghezo-democratic în care erau cuprinse unele revendicări vitale pentru masele populare: reformă agrară radicală, împrumutarea imediată a țăranilor, impozit progresiv pe venit, respectarea drepturilor și libertăților înscrise în Constituție, descentralizarea administrativă. Pe listele de candidați ai Partidului Naționalist-Democrat candidau intelectuali cunoscuți ca: N. Iorga, Vasile M. Kogălniceanu, D. Munteanu-Rîmniceanu, și N. Buțureanu. Naționaliștii-democrați au criticat aducerea guvernului Al. Averescu la putere și au cerut alegătorilor să nu se lase ademeniți de promisiunile averescanilor. Partidul Naționalist-Democrat a sprijinit cu toată hotărîrea proiectul de lege agrară al Partidului Țărănesc; N. Iorga avea să declare mai târziu că „pe baza „proiectului Mihalache” ne-am ales toți”²⁸.

21 *Chemare*, în „Secera”, Brăila, I (1920), nr. 4 din 11 aprilie.

22 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 267/1920, f. 7.

23 *Ibidem*, dos. 28/1920, f. 80.

24 Arh. st. Tîrgoviște, fond Prefect. jud. Dîmbovița, dos. 28/1920, f. 103.

25 E. Mantu, *Partidul țăranilor*, în „Secera”, Birlad, I (1920), nr. 2 din 26 mai.

26 Arh. ist. centr. a st., fond. M.A.I., dos 268/1920, f. 27; dos. 83/1920, f. 6; dos. 58/1920, f. 23.

27 *Ibidem*, dos. 87/1920, f. 15; dos. 268/1920, f. 27.

28 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, nr. 90, ședința din 22 aprilie 1921, p. 2075

Partidul Național a desfășurat o propagandă politică deosebit de intensă în Transilvania, liderii partidului fiind hotărâți să-și mențină monopolul politic asupra acestei provincii. Noul program al Partidului Național, votat la 24 aprilie 1920, se baza pe Declarația-program adoptată la 1 decembrie 1918 de Marea Adunare Națională la Alba-Iulia. Se preconiza : o nouă Constituție, descentralizarea administrativă, respectarea drepturilor cetățenești, satisfacerea unor revendicări materiale ale clasei muncitoare ; aplicarea reformei agrare, îmbunătățirea situației funcționarilor publici ; refacerea economiei naționale etc. Multe din aceste promisiuni aveau un caracter demagogic, întrucât Partidul Național avusese ocazia — în timpul Consiliului dirigent — să le traducă în practică, dar nu le-au aplicat. În fruntea listelor de candidați ai Partidului Național se aflau : Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, Mihai Popovici, Voicu Nițescu ș.a. Acest partid arăta alegătorilor că înlăturarea guvernului Blocului parlamentar a fost rodul urzelilor de culise ale liberalilor, că dizolvarea Consiliului dirigent a fost un act ilegal. De asemenea, liderii Partidului Național au condamnat hotărîrea grupării lui O. Goga de a se înscrie în Partidul Poporului și de a întemeia organizații averescane în Transilvania.

Campania electorală a Partidului Național-Liberal a fost mai puțin activă, întrucât liderii acestui partid nu-și făceau nici o iluzie în legătură cu popularitatea lor. Programul electoral al liberalilor reliefa rolul politic al Partidului Național-Liberal în istoria modernă a României, insista asupra capacității și pregătirii conducătorilor acestui partid, căuta să acrediteze ideea că numai liberalii puteau scoate țara din ruina economică și din frământarea politică în care se afla. Pe listele de candidați ai Partidului Național-Liberal figurau Ion I. C. Brătianu, Vintilă Brătianu, Gh. Mîrzescu, dr. C. Angelescu, Gh. Tătărăscu ș.a. Liberalii afirmau că alegerile parlamentare nu aveau menirea de a arăta influența unui partid sau a altuia, ci de a hotărî menținerea regimului politic existent²⁹. Partidul Național-Liberal susținea că în acele momente „se simte nevoia mai mult ca oricînd de colaborare, înțelegere și solidarizarea tuturor”³⁰ și critica partidele de stînga care propagau ideea luptei de clasă. Apărarea „ordinei” și „înfrățirea socială” — lozinci diversioniste sub care se ascundea dorința reprimării luptei revoluționare a maselor — era sloganul cel mai uzitat de liberali în perioada campaniei electorale. Conduși de asemenea concepții, liberalii n-au atacat — așa cum era firesc — partidul de la guvern, ci partidele din opoziție, mai ales Partidul Socialist și Partidul Țărănesc. Ziarul „Viitorul” recunoștea după alegeri : „n-am dus lupta contra guvernului, pe care nu l-am atacat cum ar fi normal pentru un partid din opoziție, ci am avut față de dînsul o rezervă binevoitoare”³¹.

Partidul Conservator-Progresist a sprijinit Partidul Poporului, deși între cele două partide nu se încheiase un acord electoral. Explicînd această realitate, ziarul „Steagul” scria : „Nu avem nici un interes să

29 „Viitorul”, XIII (1920), nr. 3657 din 1 iunie.

30 *Ordine, progres și înfrățire socială*, *Ibidem*, nr. 3634 din 30 aprilie.

31 „Viitorul”, XIII (1920), nr. 3657 din 1 iunie.

slăbim situațiunea guvernului Averescu. Venit la cîrmă într-un moment critic, ca reprezentant al ideii de ordine, generalul Averescu reprezintă sub acest raport și convingerile și interesele noastre politice”³². Unii mari proprietari, membri ai Partidului Conservator-Progresist, s-au înscris — chiar în timpul campaniei electorale — în Partidul Poporului, avînd convingerea că acest partid le va apăra mai bine interesele³³.

Partidul Poporului s-a prezentat în alegeri cu icoana generalului Al. Averescu și cu un program de ample promisiuni, cele mai multe avînd un caracter demagogic. În esență, acest program era cel anunțat de președintele Consiliului de Miniștri în ședința parlamentului din 25 martie 1920. Pentru a obține votul alegătorilor din Transilvania, Partidul Poporului a lansat un *Manifest către ordeleni* în care era criticată politica Partidului Național și se exprima încrederea în steaua politică a generalului Al. Averescu³⁴.

Pe listele Partidului Poporului candidau: Al. Averescu, C. Argetoianu, C. Garoflid, Gr. Trancu-Iași, O. Goga ș.a. Beneficiind de popularitatea generalului Averescu, de organizații temeinice, precum și de aportul aparatului de stat, Partidul Poporului se prezenta în alegerile parlamentare cu cele mai mari șanse.

Măsurile luate de guvern urmăreau să asigure succesul electoral al Partidului Poporului. Astfel, în condițiile intensificării luptei țărănimii pentru pămînt, la 30 martie 1920 a fost înființat Comitetul agrar care avea sarcina de a conduce lucrările de îndeplinire a reformei agrare. A doua zi s-a publicat decretul care hotăra începerea operațiilor de parcelare a terenului expropriat în loturi de 5 ha în vederea împărțirii lor la țărani; decretul din 8 mai 1920 stabilea că se puteau crea și loturi mai mici de 5 ha. La 21 aprilie 1920 guvernul a dispus începerea întocmirii listelor cu țărani ce aveau dreptul de a fi împroprietățiți.

De asemenea, guvernul a înlocuit organele administrative locale, instalate în timpul guvernului Blocului parlamentar, cu membri ai Partidului Poporului³⁵. La 29 martie 1920, Ministerul de Interne a dat un ordin-circular către prefecți, prin care le cerea să combată „cu toată energia” orice „tendințe anarhice și distructive”³⁶ ce s-ar ivi la sate. În această acțiune de „potolire a spiritelor” se recomanda utilizarea invalizilor de război, a preoților, învățătorilor, studenților, negustorilor. Se menționa că Ministerul de Interne „le va plăti transportul și o indemnizație de deplasare”³⁷. În același timp, guvernul a tipărit broșuri de „contrapropagandă” pe care prefecții aveau datoria să le împartă la săteni³⁸. Autoritățile administrative au fost din plin folosite în propaganda de partid. Manifestele Partidului Poporului erau expediate prefecților, iar aceștia le distribuiau, prin intermediul administratorilor de

32 *Rostul nostru în parlament*, în „Steagul”, VI (1920), nr. 653 din 5 mai.

33 N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 13.

34 „Dimineața”, XVII(1920), nr. 4950 din 2 aprilie.

35 Arh. st. Severin, fond Prefect. Jud. Mehedinți, dos. 16/1920, f. 14, 56.

36 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 91/1920, f. 49.

37 Arh. st. Focșani, fond. Prefect. jud. Putna, dos. 48/1920, f. 61; vezi și Arh. st. Timișoara, fond Prefect. jud. Timiș-Torontal, dos. 8/1920, f. 130.

38 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 6/1920, f. 26.

plasă, primarilor și notarilor³⁹. Uneori, funcționarii administrativi erau făcuți răspunzători de rezultatul alegerilor. Astfel, un document ne informează că în județul Buzău, prefectul „cutreeră satele și amenință funcționarii spunându-le că dacă nu reușește lista guvernamentală vor fi dați afară din slujbă”⁴⁰.

Autoritățile administrative făceau propagandă electorală alături de candidații Partidului Poporului. În județul Gorj candidații averescani erau însoțiți de prefect, administratorul de plasă, administratorul financiar, revizorul școlar, iar uneori chiar de comandantul companiei de jandarmi⁴¹.

La întrunirea electorală a Partidului Poporului din comuna Dracea, prefectul județului Teleorman a amenințat „pe cei care nu vor vota candidații prezentați de d-sa” și a ordonat arestarea a trei locuitori care au afirmat că vor susține alte partide⁴².

Partidul Conservator-Democrat a beneficiat de cartelul electoral încheiat cu Partidul Poporului, și a susținut întrutotul măsurile anunțate de guvern, mai ales în legătură cu menținerea „ordinei”. Candidații Partidului Conservator-Democrat — Take Ionescu, C. Xeni, Stelian Popescu ș.a. — au formulat repetate critici la adresa Partidului Socialist și a Partidului Țărănesc, acuzându-le că fac propagandă „anarhică”⁴³.

Temerile forțelor reacționare erau în parte justificate. Prin propaganda lor, Partidul Socialist și Partidul Țărănesc au stimulat starea de efervescență creată la orașe, precum și la sate. Astfel, comandantul companiei de jandarmi din județul Dimbovița raporta că țăranii din comuna Șotînga „au introdus vitele lor prin pădurile din apropierea comunei... Locuitorii continuă acest abuz prin faptul că dl. Spineanu și Vasile Beldie (foști deputați țărăniști — n.n.) le-ar fi promis că dacă Partidul Țărănesc va veni la putere, pădurile particulare, cât și cele ale statului se vor expropria și împărți la țăranii”⁴⁴.

La rîndul său, prefectul județului Olt aprecia că forțele armate pe care le avea la dispoziție erau insuficiente și cerea aducerea în județ a unei noi unități, care să poată „interveni imediat acolo unde va fi cea mai mică încercare de turburare a ordinei și liniștei publice”⁴⁵. O cerere similară era formulată și de prefectul județului Muscel, care arăta că efectivul regimentului aflat în acel județ era prea redus și solicita încă „un batalion de infanterie”⁴⁶.

În momentul instalării sale, guvernul se angajase să asigure deplina libertate de propagandă electorală pentru toate partidele politice. Dar, într-o telegramă adresată de generalul Averescu prefectilor de județe se spunea: „Pe timpul campaniei electorale ce se deschide se va lăsa cea mai întinsă libertate de propagandă tuturor partidelor poli-

³⁹ Arh. st. Bacău, fond Prefect. jud. Bacău, dos. 3/1920, f. 6.

⁴⁰ Arh. ist. centr. a st., fond. M.A.I., dos. 61/1920, f. 12.

⁴¹ *Ibidem*, dos. 71/1920, f. 7.

⁴² *Ibidem*, dos. 47/1920, f. 5.

⁴³ *Propaganda anarhică la sate*, în „România”, III (1920), nr. 406 din 17 aprilie.

⁴⁴ Arh. st. Tîrgoviște, fond Prefect. jud. Dimbovița, dos. 18/1920, f. 35.

⁴⁵ Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 259/1920, f. 2.

⁴⁶ *Ibidem*, dos. 2/1920, f. 24.

tice în luptă, luându-se numai măsurile îngăduite de legi împotriva, aceloră, oricare ar fi ei, care, abuzînd de libertățile constituționale, ar ataca prin grai sau prin scris ordinea socială și siguranța statului" ⁴⁷. Guvernul a admis „în principiu” libertatea presei. În același timp, a dispus crearea de „Comisiuni județene sub președenția prefectilor” care să interzică publicarea articolelor privitoare la armată și siguranța statului și a celor care criticau coroana, forma de guvernămînt, sau politica statelor aliate ⁴⁸. Anunțînd că în timpul campaniei electorale întrunirile politice vor fi libere, guvernul preciza că se vor interzice întrunirile „cu caracter anarhic sau demonstrativ, care ar ataca ordinea socială și siguranța statului” ⁴⁹.

Sub pretextul „menținerii ordinei”, guvernul Al. Averescu a luat măsuri împotriva adversarilor politici. Acțiunile abuzive ale autorităților au fost îndreptate, în principal, contra Partidului Socialist. Ministerul de Interne a dat o circulară prin care cerea organelor în subordine „să oprească propaganda socialistă la sate, cum și împărțirea manifestelor” ⁵⁰.

Numeroase au fost cazurile în care autoritățile locale au confiscat broșurile și manifestele Partidului Socialist. Cităm doar un exemplu: administratorul plășii Ghergani (Dîmbovița) a dispus confiscarea materialelor de propagandă socialistă găsite în satele Ghergani, Mavrodin, Bălteni și Bildana ⁵¹.

Asemenea procedee au fost aplicate și împotriva unor partide burgheze din opoziție. Astfel, un candidat țărănist telegrafia Ministerului de Interne că „șeful secției de jandarmi (din) Budești (Argeș) m-a împiedicat să fac propagandă și buzunărindu-mă mi-a luat manifestele, în fața administratorului de plasă, spunînd că are ordin” ⁵².

Unii prefecti au cerut ca în cadrul întrunirilor electorale „chestiunea reformei agrare să nu se poată lua în discuție” ⁵³, răpind astfel partidelor din opoziție — în special Partidului Socialist și Partidului Țărănesc — posibilitatea de a-și propaga punctele de vedere în legătură cu problema agrară.

Deși dreptul de întrunire era garantat prin Constituție, prefectii, pretorii sau primarii au interzis adesea partidelor din opoziție să organizeze întruniri electorale. Cităm, cu titlu de exemplu, hotărîrea pretorului plășii Ighiu (Alba-Inferioară) de a nu permite membrilor Partidului Socialist ținerea de adunări politice ⁵⁴.

Mulți candidați ai opoziției au fost brutalizați de organele aparatului administrativ sau de bande de bătăuși. Astfel, în comuna Poiana Mare (Dolj) candidații Partidului Socialist — M. Cruceanu și C. Ni-

47 Arh. st. Focșani, fond. Prefect. jud. Putna, dos. 2/1920, f. 49; Arh. st. Timișoara, fond. Prefect. jud. Timiș-Torontal, dos. 8/1920, f. 130.

48 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 116/1920, f. 9.

49 *Ibidem*.

50 Arh. st. Tîrgoviște, fond. Prefect. jud. Dîmbovița, dos. 28/1920, f. 155.

51 *Ibidem*, f. 109; vezi și Arh. ist. centr. a st., fond. M.A.I., dos. 75/1920, f. 2, 12.

52 Arh. ist. centr. a st., fond. M.A.I., dos. 88/1920, f. 1.

53 *Ibidem*, dos. 55/1920, f. 24.

54 *Ibidem*, f. 3.

„coleescu — au fost bătuți „pînă la sînge” de preotul din localitate și de comandantul cercului de recrutare al regimentului 31 Calafat⁵⁵. Primarul comunei Stoenеști (Ilfov) a amenințat pe propagandiștii socialiști „cu moartea dacă mai vin prin sate”⁵⁶. În comuna Parincea (Bacău) doi candidați ai Partidului Țărănesc „au fost loviți cu ciomege” de primar și de doi agenți averescani⁵⁷. Federația Democrației Naționale organizase în ziua de 9 mai 1920 la Brăila o mare adunare publică la care participau N. Iorga, I. Mihalache și dr. N. Lupu. N. Iorga — șeful Partidului Naționalist-Democrat — descrie astfel sfîrșitul întrunirii: „ni se aruncă în cap, de o ceată de bețivi, scaune de fier; sîntem amenințați cu stîngii rupte; plouă pietrele asupra noastră. Afară un bandit caută să mă străpungă. Întrunirea nu poate continua”⁵⁸.

În timpul campaniei electorale arestările s-au ținut lanț. Mai mulți membri ai Partidului Socialist și ai Partidului Țărănesc au fost arestați în județele Argeș și Dolj sub motiv că făceau „propagandă anarhică”⁵⁹. Sub aceeași acuzație a fost arestat un candidat țăranist din comuna Racova (Bacău)⁶⁰. Învățătorul Sava Marin, membru al Partidului Țărănesc, a fost ridicat din comuna Latinu (Brăila) și purtat în lanțuri pe jos cale de 30 km., după care a fost eliberat întrucît nu i s-a putut găsi nici o vină⁶¹.

Ingerințele electorale nu s-au limitat la vechea Românie. Șeful Partidului Democrat al Unirii din Bucovina, Ion Nistor, se plînge că averescanii abuzau de „corpul jandarmeriei rurale și de forța poliției-nească”⁶². La rîndul său, Iuliu Maniu — președintele Partidului Național — telegrafia lui Al. Averescu: „Organele administrative din Transilvania nu respectă ordinele d-voastră de abținere de la agitații politice și a lăsa manifestarea liberă a voinței poporului. Sînt în situația dureroasă a putea dovedi nenumărate cazuri”⁶³.

Aflînd despre abuzurile la care se deda guvernul Al. Averescu pentru a cîștiga alegerile, regele Ferdinand, în loc să ceară intrarea în legalitate, „rîdea cu satisfacție”⁶⁴.

Măsurile vexatorii ale administrației nu au încetat nici în ziua alegerilor. În fața unor localuri de vot bandele tocmitе de averescani au provocat incidente⁶⁵. Delegatul Partidului Țărănesc de la circumscripția electorală Zimnicea a fost „atacat și trîntit cu opt lovituri de băț” de un „agent provocator condus personal de șeful poliției”⁶⁶. Niște bă-

55 Arh. st. Craiova, fond Prefect. jud. Dolj, dos. 23/1920, f. 102.

56 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos 75/1920, f. 2, 12.

57 *Ibidem*, dos. 58/1920, f. 20.

58 N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 9.

59 Arh. st. Pitești, fond. Prefect. jud. Argeș, dos. 54/1920 (nepaginat); Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos 68/1920, f. 9.

60 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 58/1920, f. 18.

61 *Grozăvile averescane la sale*, în „Secera”, Brăila, I (1920), nr. 4 din 11 aprilie.

62 Arh. ist. centr. a st., fond. M.A.I., dos. 55/1920, f. 7.

63 *Ibidem*, f. 10.

64 Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V, București, 1927, p. 45.

65 Arh. st. Botoșani, fond. Prefect. jud. Botoșani, dos. 55/1920, f. 85; Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I., dos. 8/1920, f. 222.

66 Arh. ist. centr. a st., fond M.A.I. dos. 47/1920, f. 10.

tăuși averescani în stare de ebrietate „au înjunghiat pe locuitorul Dramba din Jarișteea pentru că a votat «Secera»” (semnul electoral al Partidului Țărănesc — n.n.) ⁶⁷.

Numărătoarea voturilor a constituit un ultim prilej pentru funcționarii publici de a-și dovedi sprijinul pentru averescani și de a acționa împotriva partidelor din opoziție.

După încheierea campaniei electorale în vechea Românie, toate forțele averescane au fost îndreptate spre Transilvania, unde alegerile erau fixate de guvern pentru 3 iunie la Cameră și 6 iunie la Senat. S-a dat o largă publicitate — prin afișe, bătaii de toabă etc — succesului Partidului Poporului în celelalte teritorii; ⁶⁸ s-au trimis oratori din județele în care averescanii au obținut cele mai bune rezultate spre a convinge pe cetățenii din Transilvania să-și dea voturile partidului de la guvern ⁶⁹; s-a procedat la retragerea candidaturilor averescane în preziua desfășurării alegerilor în circumscripțiile electorale în care nu se întredvedea succesul guvernului, pentru a se câștiga astfel timp pînă la organizarea noilor alegeri ⁷⁰.

În urma alegerilor parlamentare din mai-iunie 1920 și a balotajelor distribuția mandatelor în Adunarea Deputaților era următoarea * :

Partidul	Numărul deputaților
1 Partidul Poporului	206
2 Partidul Național	27
3 Partidul Țărănesc (I. Mihalache)	25
4 Partidul Țărănesc (I. Inculeț)	23
5 Partidul Socialist	19
6 Partidul Conservator-Democrat	17
7 Partidul Național-Liberal	16
8 Partidul Naționalist-Democrat (N. Iorga)	10
9 Gruparea germană	10
10 Partidul Țărănesc din Transilvania	6
11 Partidul Naționalist-Democrat (A. C. Cuza)	2
12 Partidul Democrat al Unirii din Bucovina	1
13 Independenți	4

* Tabel întocmit în urma confruntării rezultatelor alegerilor parlamentare din mai-iunie 1920 publicate în „Monitorul oficial”, nr. 44 din 30 mai 1920, nr. 45 din 31 mai 1920, nr. 46 din 1 iunie 1920, nr. 47 din 2 iunie 1920, cu *Apelul nominal al Deputaților*. Sesiunea 1920—1921 aflat în Arh. ist. centr. a st., fond. M.A.I., dos. 510/1921.

Așadar, alegerile au confirmat victoria Partidului Poporului în alegerile parlamentare. Succesul era firesc, deoarece acest partid era realmente popular în acel moment. Fraudele și violențele electorale au

⁶⁷ *Ibidem*, dos. 80/1920, f. 8.

⁶⁸ Arh. st. Timișoara, fond Prefect. jud. Timiș-Torontal, dos. 8/1920, f. 23, 25, 28.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 29.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 15-16.

contribuit doar la sporirea numărului de voturi obținute de averescani. N. Iorga aprecia, cu deplin temei, că rezultatul alegerilor „nu putea fi decât favorabil pentru guvern, care dezonorase o popularitate reală prin astfel de metode”⁷¹. Justificând actele abuzive ale administrației, un averescan avea să afirme că „alegeri fără bătaie nu se pot”⁷², ceea ce demonstra din plin concepția guvernanților despre dreptul cetățenilor de a-și exprima prin vot opțiunea politică.

Partidul Național-Liberal a suferit o grea pierdere. Rezultatul alegerilor reflecta lipsa de popularitate a acestui partid, care începea să se situeze tot mai la dreapta în eșichierul politic al României posbelice. Politica guvernelor liberale, mai ales represiunile antimuncitorești din 13 decembrie 1918, explică în mare parte refuzul cetățenilor de a-și da voturile Partidului Național-Liberal. Căutînd să ascundă propriul în-succes, liberalii afirmau că și-au atins scopul, deoarece în alegerile parlamentare „principiul ordinii a triumfat”⁷³.

Rezultatele electorale au fost catastrofale pentru Partidul Conservator-Progresist. Odată cu alegerile parlamentare din 1920, acest partid — care reprezenta interesele celei mai reacționare clase a societății românești — a dispărut de pe primul plan al vieții politice. Temîndu-se de avîntul revoluționar, de mase, mulți conservatori-progresiști au votat — după cum mărturisește însuși Al. Marghiloman — listele Partidului Poporului pentru „a evita revoluția”.⁷⁴

Partidul Conservator-Democrat a reușit să supraviețuiască. Dar, trebuie precizat că membrii acestui partid nu s-au ales pe baza programului și ideologiei conservatoare. Ei au profitat de cartelul electoral încheiat cu Partidul Poporului și au apărut în fața alegătorilor agățați de pulpana generalului Al. Averescu.

Partidul Țărănesc n-a putut reedita succesul din noiembrie 1919. Totuși, deși au pierdut multe mandate, țărăniștii continuau să se bucure de o reală aderență populară — mai ales la sate. Ținînd seama de faptul că Partidul Țărănesc a avut de înfruntat popularitatea generalului Al. Averescu și abuzurile aparatului de stat, putem conchide că acest partid, datorită programului său burghezo-radical, reprezenta o importantă forță politică.

Partidul Naționalist-Democrat a obținut voturile unor categorii mijlocii de la orașe, mai ales ale intelectualilor, care se găseau sub influența personalității lui N. Iorga. În același timp, Partidul Naționalist-Democrat a beneficiat de cartelul electoral încheiat cu Partidul Țărănesc, care promitea alegătorilor înfăptuirea unei reforme agrare radicale. Gruparea lui A. C. Cuza — care se intitula tot Partidul Naționalist-Democrat — a obținut numai două mandate, ceea ce demonstra refuzul cetățenilor de a adera la un program antisemit, diversionist.

Un mare succes a obținut Partidul Socialist. Înfrîntînd abuzurile aparatului de stat și atacurile partidelor burgheze, socialiștii au reușit să stabilească un contact trainic cu masele, inclusiv cu țărănimea. Ei

71 N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 348.

72 *Ibidem*, p. 349.

73 *Succesul ideii de ordine*, în „Viitorul”, XIII (1920), nr. 3661 din 5 iunie

74 Al. Marghiloman, *Op. cit.*, p. 56.

au fost aleși pe baza programului electoral al partidului, care cerea satisfacerea revendicărilor vitale ale maselor populare. Numărul relativ mare de voturi și de mandate obținute de Partidul Socialist constituie o expresie elocventă a caracterului de masă al acestui partid, a adeziunii oamenilor muncii la ideile socialiste.

Partidele provinciilor recent unite cu România își mențineau — cu excepția Partidului Democrat al Unirii din Bucovina — o influență precumpănitoare asupra alegătorilor din acele teritorii. Cu toate eforturile averescanilor, mai ales ale lui O. Goga, de a împiedica propaganda Partidului Național, acest partid a reușit să obțină un număr de mandate care îl situa pe locul al doilea din România.

Participînd pe liste proprii, dar avînd sprijinul guvernului, gruparea germană a întrunit adeziunea unei mari părți a populației germane din Transilvania, dornică să contribuie la opera legislativă a statului român.

Din marele număr al candidaților independenți s-au ales numai patru, întrucît alegătorii se orientaseră spre partide politice conturate, cu un program stabil și clar.

Alegerile parlamentare din mai-iunie 1920 au constituit un moment important în viața politică a României. Partidele și grupările care au depus liste de candidați au făcut eforturi susținute pentru a cîștiga adeziunea alegătorilor — îndeosebi a țărănimii, care constituia masa corpului electoral.

Deși victoria Partidului Poporului era normală, în acele împrejurări concrete, abuzurile și ilegalitățile comise de averescani au înrîurit, într-o măsură, rezultatele alegerilor. Dacă adăugăm faptul că — potrivit legii electorale — la vot n-au putut participa femeile (peste jumătate din populația țării), militarii, unele categorii de funcționari publici, precum și tinerii între 18—21 ani, putem conchide că aceste alegeri parlamentare nu au reflectat în modul cel mai fidel opțiunea politică a cetățenilor României.

În cei aproape doi ani de existență, parlamentul ales în mai-iunie 1920 a constituit un for de aprige dispute politice și ideologice, deputații aleși au votat o serie de legi — ca legea pentru reforma agrară din iulie 1921 — care au jucat un rol important în dezvoltarea României interbelice.

LA LUTTE DES PARTIS POLITIQUES DANS LES ELECTIONS PARLEMENTAIRES DU MAI—JUIN 1920

Résumé

Les élections parlementaires du mai — juin 1920 ont représenté un moment important dans la vie politique de la Roumanie. Dans la campagne électorale, les partis politiques ont développé une fébrile propagande pour conquérir l'adhésion et les votes des citoyens. Les partis bourgeois se sont présentés au-devant des citoyens avec des programmes démagogiques. Le Parti Socialiste Roumain a soutenu un pro-

grame démocratique, qui avait, comme but l'augmentation du bien — être des travailleurs, le développement progressiste de la Roumanie.

Les élections parlementaires du mai-juin 1920 ont consigné la victoire du Parti du Peuple (qui étant au gouvernement a utilisé l'appareil d'Etat dans sa propagande électorale). Un grand nombre des mandats a été obtenu par le Parti National de Transylvanie et le Parti des Paysans.

Les élections ont constitué un véritable coup pour le Parti National-Libéral et ont consigné la disparition du Parti Conservateur-Progressiste de la vie politique de la Roumanie.

Un remarquable succès a enregistré le Parti Socialiste qui-en affrontat les nombreux abus des gouvernants a réussi envoyer 19 représentants dans le parlement.

CONSIDERAȚII ISTORICO-GEOGRAFICE ASUPRA ECONOMIEI DEPRESIUNII DĂRMĂNEȘTI

de IULIA VĂCĂRAȘU

Existența pe teritoriul acestei regiuni a unor importante resurse naturale, a determinat nu numai popularea ei din cele mai vechi timpuri, dar și apariția unor activități economice care au evoluat în funcție de nivelul forțelor și relațiilor de producție.

Astfel în *perioada neolitică*, perioadă care este pusă în evidență prin urme certe¹, se constată că populația acestui teritoriu se ocupă cu agricultura, vînatul, pescuitul și anumite meșteșuguri. În pasta ceramicii de tip Criș, s-a folosit ca degresant pleava de cereale. Aceasta este o dovadă clară că, cu aproximativ 5000 ani î.e.n., populația din aceste locuri ce ocupa în special terasele medii ale Troțușului, practica o agricultură primitivă, alături de creșterea animalelor și de vînat.

Urmele materiale din cultura Cucuteni, prin uneltele găsite (greutăți de lut ars, unelte de piatră și de silex), demonstrează o treaptă superioară de dezvoltare a unor activități economice, printre care și meșteșugul țesutului. În continuare întîlnim în această regiune o succesiune de tipuri economice, care sînt aceleași ca pe întreg teritoriul patriei noastre. Mai întîii tipul antic, dac, pus în evidență prin urmele materiale de la Comănești, Asău, Agăș, care mai tîrziu este influențat de cel daco-roman, tipul feudal, tipul capitalist și tipul socialist.

Tipul de economie antic, valorifică resursele naturale existente. Principala ramură era păstoritul, urmată de cultura cerealelor și de anumite meșteșuguri, legate îndeosebi de prelucrarea lînei, a lemnului și a materialelor de construcție. Reprezenta această regiune, încă de pe atunci, o insulă în spațiul carpatic cu o populație sedentară și cu importante activități economice. Prezența urmelor materiale dacice pe terasele inferioare ale Troțușului din cadrul Depresiunii Dărmănești, ne demonstrează că în acea perioadă aproape întreaga depreșiune intrase în circuitul economic.

În orînduirea feudală, îndeosebi în perioada migrațiilor, are loc o retragere sistematică a așezărilor spre regiuni mai adăpostite: văi,

¹ St. Cucos, *O așezare neolitică din bazinul Troțușului*, în *Memoria Antiquitatis*, vol. III, 1970, p. 481 și urm.

obirșia unor păraie și chiar terasa de 70 m, despărțită printr-o frunte abruptă de partea centrală a depresiunii. În această perioadă, datorită vicisitudinilor istorice, se restrânge mult cultura cerealelor, terenurile deschise, bune pentru acestea, fiind în mare parte părăsite. Ramura economică de bază rămâne creșterea vitelor, urmată de vînat și prelucrarea lemnului. Se conturează acum nucleele cele mai vechi ale principalelor așezări din depresiune.

În a doua perioadă a feudalismului, are loc o adevărată înflorire economică a acestei regiuni. Condiția economică a populației, de oameni liberi stăpîni pe moșiile lor, a favorizat apariția unor așezări mari și bogate, a căror vetre n-au fost limitate de marea proprietate, extinzîndu-se mult pe terasele inferioare ce prezentau condiții geografice favorabile dezvoltării lor. În acest timp se conturează rețeaua de așezări permanente, rețea care, cu mici excepții, corespunde unor condiții optime de existență pentru fiecare așezare în parte. Între vetre și moșii se stabilește un raport normal, în sensul că fiecare vatră de sat își are moșia sa. Nu întîlnim în cadrul Depresiunii Dărmănești două sate pe aceeași moșie, sau un sat pe teritoriul a două moșii. Împărțirea pămîntului s-a făcut din cele mai vechi timpuri pe sate, în așa fel, încît fiecare sat să poată să-și procure singur cele necesare traiului. Rareori întîlnim cazuri de sate care nu aveau posibilitatea să acopere necesarul de bunuri materiale pentru locuitorii lor, favorizînd încă de pe atunci, mișcarea periodică sau zilnică a populației pentru anumite activități economice în afara regiunii.² Rețeaua de așezări formată în timpul feudalismului dezvoltat se menține pînă în zilele noastre. Nici una din vetrele de sate, apărute în secolele XV, XVI, XVII, XVIII și chiar XIX, nu au mai fost părăsite.

Activitățile economice de bază din perioada feudală au fost o continuare a celor mai vechi, respectiv pășoritul și agricultura. Tîrziu, abia în secolul XVII, industria casnică trece la o industrie meșteșugărească, pregătind trecerea spre faza de manufactură. Tot în această perioadă începe exploatarea lemnului și chiar a unor bogății subsolice (petrolul).

Marco Bandinus relatează în 1646 că locuitorii din satele Mosoarele, Poieni, Doftana și Păcureți, foloseau ca leac țiteiul extras prin puțuri. Mai tîrziu Dimitrie Cantemir în „Descrierea Moldovei“, amintește de existența și exploatarea aceselor bogății.

Extracția cărbunelui și a altor resurse naturale are loc mult mai tîrziu, respectiv în secolul XIX.

Economia agro-pastorală rămîne tipul caracteristic perioadei feudale iar forma dominantă de proprietate era răzășia. Tipul de moșie care se menține și astăzi este cel înșurărit, ceea ce ne determină să admitem și pentru această regiune, ipoteza unei distribuiri egalitare a pămînturilor, din cele mai vechi timpuri³. Această compartimentare geometrică a moșiilor, determinată de brazda plugului, trădează func-

2 Arh. St. Iași, Ocolul Tazlăul Sărat, în *Catagrafia Ținutului Bacău*, 1820, fila 168-209.

3 Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, volumele I, II, și III, din 1958, 1959, 1965, E. A., București.

ția agricolă a satelor din acele timpuri. La contactul depresiunii cu muntele, pășunile naturale și pădurile nu mai prezintă această compartimentare. Economia pastorală și mai târziu cea forestieră, au impus o altă împărțire, care permitea folosirea lor de către întregul sat. Toate satele din Depresiunea Dărmănești au fost sate răzășești, cu excepția unei părți din moșia Comănești, care era proprietate domnească. Această situație ce s-a menținut pînă în 1804, cînd vine logofătul Costache Ghica, a favorizat dezvoltarea economică a acestei regiuni. Așezările și-au fixat vetre largi, ocupînd, așa cum am mai arătat, cele mai bune terenuri și devenind printre cele mai bogate din Carpați. Migrația unui mare număr de români ardeleni spre această regiune, în special după 1800, se explică și prin prosperitatea economică de aici.

Evoluția formelor de proprietate începînd cu secolul XIX, determinată de acumularea primitivă a capitalului, duce la schimbări importante în structura economiei acestei regiuni.

Domeniul Ghica-Comănești, care se formează în primele decenii ale secolului XIX, prin rășluirea pămîntului răzășesc ce aparținea satelor: Comănești, Dofteana, Dărmănești, Leorda, Văsiești, Asău și tîrgușorului Moinești, se caracterizează printr-o economie complexă, cu multe trăsături capitaliste. Acest domeniu aduce schimbări foarte importante în structura social-economică din regiune. Locuitorii satelor își pierd rînd pe rînd moșiile și odată cu aceste libertățile sociale de care dispuneau pînă în 1800. Numărul birnicilor crește de la an, la an, populația sărăcește foarte mult. Antagonismul de clasă se accentuează și duce la dese revolte ale țăranilor, care ajung la apogeu în anul 1833.

Moșile satelor din jumătatea sudică a Depresiunii (Dărmănești, Mașcaș, Dofteana, Brătulești), a căror răzeși erau obligați la slujba lăturășiei la ocnă, pe care trebuiau să o facă fără plată și la distanțe mari, cad mai repede și mai ușor sub stăpînirea domeniului Ghica. Acesta pătrunde în respectivele moșii în calitate de apărător a răzeșilor scutindu-i de slujba lăturășiei, dar pînă la urmă le acaparează moșiile și-i transformă în clăcași. Moșia Comăneștilor care era împărțită în două, partea de sus „Susenii” — proprietate domnească și partea de jos „Giosenii” — proprietate răzășească, printr-o hotărnică dată în 1766, pînă în 1807 trece în totalitate în stăpînirea moșierului Ghica. La aceasta au contribuit și neînțelegerile dintre Suseni și Gioseni. Satele care au cedat cel mai greu moșiile au fost Asăul (Poiana Borila), Văsieștiul și Leorda, respectiv cele mai bogate în acel timp din toată regiunea. Trecerea acestor moșii la domeniul Ghica s-a făcut abia în momentul cînd țăranii, datorită revoltelor și sărăcirii au ajuns într-o situație așa de grea încît chiar după obținerea dreptului de revenire asupra moșiilor lor (1841), n-au putut face față cheltuielilor de răscumpărare a acestor. Astfel după zeci de ani de revolte și procese cu moșierul, aceștia se văd puși în imposibilitatea de a reveni la pămînturile lor, și în cele din urmă cedează în favoarea domeniului.

Astfel între anii 1804 și 1830 se formează domeniul Ghica, care după 1841 este perfect consolidat.

Comparând catagrafiile din 1803, 1819 și 1832, pentru satele din această regiune, se constată că în 1803 nici unul din acestea nu erau proprietate boierească. În 1830, toate satele cu moșile lor, chiar dacă unele nu recunoșteau acest lucru (Asăul, Văsieștiul și Leorda), deveniseră proprietate boierească. Domeniul Ghica avea o extindere mult mai mare decât Depresiunea Dărmănești. El a ocupat în același timp și o parte din moșia Moineștiului situată în nord-estul depresiunii, precum și majoritatea moșiilor satelor din bazinul superior al Trotușului. Se formează astfel un mare domeniu latifundiar, care dispunea de foarte bogate și variate resurse naturale. În continuare, acest domeniu se caracterizează printr-o economie complexă. Alături de agricultură se dezvoltă o serie de ramuri economice legate de exploatarea lemnului, petrolului, cărbunelui etc. Populația regiunii se înmulțește, terenurile arabile cultivate cu cereale, reduse ca suprafață și pînă atunci, scad prin construcțiile de drumuri și de așezăminte industriale, devenind cu totul nesatisfăcătoare pentru subzistența economică a regiunii, acoperind cu mari eforturi abia 1/2 din cerințele acesteia. Baza de existență a locuitorilor depresiunii rămîne legată în special de economia creșterii animalelor, crescătorii rămînînd totuși cu unele drepturi asupra pășunilor și finețelor naturale, pe care le lărgesc continuu în detrimentul pădurilor ce se aflau pe moșia așezărilor. Aceste terenuri agricole apărute pe seama codrilor, sînt de calitate tot mai slabă, cu soluri tot mai podzolite și cu un relief tot mai fragmentat, expus permanent unor intense degradări. Astfel agricultura, dominantă în trecut în economia regiunii, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, are o pondere din ce în ce mai mică, avînd un caracter extensiv și o rentabilitate tot mai redusă.

Domeniul Ghica, încă de la începutul existenței sale, se orientează spre exploatarea pădurilor, petrolului și chiar cărbunelui. În acest scop folosește forța de muncă locală, dar și din afara depresiunii, încurajînd stabilirea unor imigranți, în special bejenari veniți din Transilvania. Tot acum are loc pătrunderea unui număr relativ mare de evrei și greci, ce mijlociau diverse tranzacții îndeosebi în exploatarea lemnului. Atît în depresiune cît și în zona petrolieră Moinești, numărul acestora crește mai mult în perioada 1830—1900. Are loc cu această ocazie spargerea satelor răzășești și pătrunderea elementelor etnice alocitone, care se mențin numeroase pînă în preajma celui de al doilea război mondial, cînd acestea se retrag aproape în totalitate din așezările rurale, menținîndu-se într-un număr redus în centrul industrial Comănești. Moineștiul situat în imediată apropiere a depresiunii, cu funcția comercială mai dezvoltată, reține pînă în zilele noastre un număr mai mare din aceste elemente etnice conlocuitoare.

Revenind la economia Depresiunii Dărmănești în secolul XIX și începutul secolului XX, putem arăta următoarele: Încă din prima jumătate a secolului XIX are loc apariția și dezvoltarea mării industrii. Pentru început, domeniul Ghica pune un accent deosebit pe dezvoltarea

țarea industriei lemnului. Astfel producerea cherestelei, ocupația mai veche a locuitorilor, este acaparată și monopolizată de moșier. În 1806, acesta obliga pe locuitori să-i vîndă toate scîndurile la un preț, pe care l-ar fi dat și alți negustori⁵. Posibilitatea de a valorifica aceste produse a determinat pe locuitori să intensifice foarte mult industria forestieră, mai ales că veniturile din agricultură scăzuseră foarte mult. Pe toate apele curgătoare din depresiune, în apropierea unor importante bazine forestiere, apar fierăstraie de apă. Numărul cel mai mare al acestora este 104, în anul 1842. După acest an numărul lor scade treptat, menținându-se totuși decenii în șir între 50 și 90. Domeniul realiza un venit foarte mare din această ramură economică, mai ales că locuitorii trebuiau să dea o dijmă de 250 dulapi în medie pe an, pentru fiecare fierăstrău. Cheresteaua obținută se vindea la Galați, unde era transportată cu carele. Apare în acest fel o nouă ocupație a locuitorilor, cărăușia, legată de activitatea industrială și comercială a domeniului.

În același timp, pe același domeniu începe exploatarea cărbunelui. În 1836, doctorul Chihac și Anton Wincler din Iași, scoteau cărbune din băile deschise pe moșia Comănești. Ei plăteau casei boierului Ghica cîte 400 galbeni pe an și extrăgeau cît puteau. Cărbunele era trimis la Galați pentru vapoarele Companiei austriece de navigație pe Dunăre. Forța de muncă folosită pentru extracția și transportul cărbunelui, era cea locală⁶. În același timp la Dofteana, Leorda și Moinești, existau mai multe gropi de păcură, care începînd cu anul 1819 sînt exploatare tot de domeniul Ghica. În anul 1832, după un raport oficial⁷, se extrăgea păcură în mod constant din 36 gropi situate pe moșia tîrgușorului Moinești, care dădeau anual 10.080 vedre și din 3 gropi de la Dofteana, ce dădeau circa 300 vedre. Numărul gropilor de păcură în exploatare depindea de cererea pieții. În 1844, păcura din această regiune era vîndută în toate tîrgurile din țară și chiar negustorilor ce o treceau peste graniță⁸. Înainte de 1900, exploatarea petrolului din această regiune se intensifică. Astfel în afară de perimetrul petrolier de la Dofteana, în 1861 intră în exploatare cel de la Tisa-Comănești. În perioada 1861—1871, în acest nou perimetru existau 23 puțuri de mină și 3 sonde mecanice. În același timp se intensifică foarte mult exploatarea petrolului în sudul depresiunii, la Dofteana, Bogata, Cucuți, Păcureți, Poienile, Mosoarele etc. La Mosoarele, în 1861, se construiește prima sondă mecanică din țară. Tot în apropierea acestei regiuni, în perioada 1837—1840⁹, la Lucăcești apar primele 3 rafinării mici de petrol. În 1844 apare o a patra rafinărie la Moinești¹⁰. Acest început este continuat printr-un număr

5 Ecaterina Negruți, *Luptele țăranilor de pe domeniul Ghica Comănești*, în *Stud. și materiale de Ist. Modernă*, vol. I. E. A., București.

6 Arh. St. Iași, Tr. 939, op. I, 1079, nr. 45, fila 2, 11.

7 Arh. St. Iași, Tr. 162, op. 180, nr. 290, fila 3.

8 Arh. St. Iași, Tr. 1318, op. XI, 1491, nr. 94.

9 Arh. St. Iași, Dosar nr. 727/1929, în *Fond. Inspectoratul Industrial al regiunii Iași*, fila 1; Arh. St. Iași, Dosar 728/1937, în *Fond. Inspectoratul Industrial al regiunii Iași*, fila 8.

10 Arh. St. Iași, Dosar 736/1973, în *Fond. Inspectoratul Industrial al regiunii Iași*, fila 1.

foarte mare de rafinării mici, aproape fiecare proprietar de terenuri petoliere posedă și mici distilerii.

În cadrul Depresiunii Dărmănești acestea sînt menționate în mod cu totul izolat. Caracterul complex al economiei este dat în secolul XIX de apariția și dezvoltarea acestor industrii, legate de principalele resurse ale solului și subsolului. Încercarea dezvoltării unor manufacturi (sticlă, postavuri), nu a dat randamentul scontat, și ca atare economia domeniului a renunțat la ele. S-a menținut alături de industria lemnului și industria extractivă, agricultura și anumite industrii meșteșugărești. Rolul cel mai important a revenit industriei forestiere și extracției petrolului și cărbunelui, care înainte de 1900 aveau cea mai mare pondere în venitul economic realizat. De asemeni prin intermediul acestor industrii, Depresiunea Dărmănești încă din a doua jumătate a secolului XIX, participă tot mai mult la economia națională. Legăturile ei economice cu alte regiuni ale țării sînt importante, dar după 1898, an în care s-a terminat construcția căii ferate Adjud-Palanca, acestea se intensifică deosebit de mult. Sfîrșitul secolului XIX, marchează, pentru această regiune, momentul afirmării marii industrii. În industria forestieră se introduce producția de fabrică. Societatea austriacă Göetz obține din partea domeniului Ghica, concesiunea asupra unor importante păduri din Depresiunea Dărmănești și din zona munților mijlocii din nord-vestul acesteia (bazinul Asău și Ciobănuș).

Încă înainte de 1900, această societate avea o fabrică de cherestea cu 15 gateri, în localitatea Comănești. În 1928 aceasta posedă importante instalații pentru fabricarea cherestelei, lăzilor, doagelor etc. În 1904 aceeași societate înființează fabrica de cherestea de la Asău, care cu o întrerupere de cîțiva ani în timpul primului război mondial, cînd a fost distrusă, funcționează pînă în anii crizei economice din 1929—1933. În 1921 Societatea Göetz înființează fabrica de cherestea de la Agăș. Prin cele trei fabrici de cherestea menționate, această societate reușește să cuprindă în raza sa de activitate, majoritatea pădurilor din regiune și să antreneze peste 60% din forța de muncă existentă în acel timp. Această întreprindere a prezentat, încă de la început, pronunțate trăsături capitaliste și a marcat odată cu începuturile ei, trecerea la tipul de economie capitalist propriu-zis, pentru această regiune. În 1935 ea cooptează o serie de capitaluri italiene și românești, schimbîndu-și denumirea în „Societatea Anonimă Foresta Italo-Română”, care se menține pînă la actul naționalizării. În tot timpul existenței sale s-a caracterizat prin predominarea capitalului străin. Simultan cu această mare societate forestieră în Depresiunea Dărmănești au existat o serie de unități industriale mai mici de prelucrare a lemnului. Printre acestea menționăm: Fabrica de cherestea din Dărmănești, înființată în 1912 de principesa Elena Stirbey, care exploata pădurile de pe Valea Uzului; Fabrica de cherestea de la Larga-Dofteana, înființată în 1913 de moșierul Emil Ghica, care exploata pădurile din bazinele Dofteana, Bogata, și Larga; Cooperatorile Plopul și Ardealul, înființate între cele două războaie mondiale de către micii capitaliști localnici, care au exploatat o parte din pădu-

rile din cadrul comunei Dărmănești. Aceste unități industriale dețineau în anul 1940 circa 30% din producția totală de cherestea din Depresiunea Dărmănești.

În industria extractivă se observă aceeași evoluție spre întreprinderi industriale de tip capitalist.

În industria petrolului, începînd cu anul 1911 pentru perimetrul petrolier Tisa-Comănești, și cu anul 1929 pentru perimetrul Dofteana, se înregistrează o scădere rapidă pînă la dispariția totală a acestor exploatări. Reabilitarea acestei ramuri economice are loc foarte tîrziu, în zilele noastre (1960 — 1973), cînd datorită prospecțiunilor geologice întreprinse, se descoperă mari zăcăminte de petrol în formațiunile miocene și oligocene din fundamentul depresiunii și în zona paleogenă a munților din jur.

Exploatarea cărbunelui se face fără întrerupere, începînd din anul 1836. Această industrie, ca și industria forestieră, întîmpină pentru început mari greutăți, datorită condițiilor extrem de grele și anevoioase în care se transportau produsele la locul de consum. Pînă în 1898, cînd se construiește calea ferată Adjud-Palanca, dinamica industriei carbonifere a fost foarte slabă. Ea antrena un număr redus de lucrători, se exploatau cărbunii numai din aflorimente, iar dotările tehnice erau rudimentare.

Construcția căii ferate care pune în legătură regiunea cu toată țara, creînd largi posibilități pentru distribuția cărbunelui pe piața națională și mai ales folosirea acestuia în transportul feroviar, duce la o dezvoltare rapidă a acestei industrii. Astfel se deschid rînd pe rînd galerii și puțuri de exploatare în punctele Partenie, Ciobănuș, Șupan, Asău, Lăloaia, Vermești, Leorda, Lapoș, Livada, Chiricel.

În anul 1901 existau deja trei galerii deschise în punctele: Galion, Asău, și Lăloia. În 1912, la mina Galion se descoperă stratul de cărbune „Maria”, gros de 1,8 — 2,2 m. În același timp, în satul Vermești, se exploatează un strat de cărbune gros de 0,8 m. Concomitent cu aceasta, în satul Leorda, se exploatează un strat de cărbune de 0,80 — 1,20 m.

În 1916, Societatea Minele Unite Comănești preia majoritatea concesiunilor și deschide o nouă mină în satul Șupan. Datorită faptului că această regiune ajunge în 1917—1918 să satisfacă toate nevoile C.F.R.-ului (bazinul Petroșani era sub ocupația trupelor străine), producția de cărbune înregistrează creșteri continue, ajungînd în 1930 la 215.000 tone.

În anul 1924, în cartierul Șupan sînt puse în exploatare cele mai bogate straturi de cărbune și tot în acest an începe mecanizarea și electrificarea minelor din bazin. În anii 1926 și 1927, intră în exploatare și minele de la Livada și Lăpușul de Sus.

În ceea ce privește organizarea exploatărilor, în anul 1920 Societatea Minele Unite Asău-Comănești se unifică cu minele Leorda și Vermești, formînd cea mai mare societate din acest bazin, Creditul Carbonifer. Această societate a exploatat toate minele pînă la actul naționalizării, cu excepția minei Lapoșul de sus care a fost cumpărată în 1928 de Societatea Lupeni. Creditul Carbonifer, ce cuprindea în mare parte,

capital belgian, ajunge în perioada de vîrf a producției capitaliste, la un capital investit de 169.477.616 lei. Capacitatea de producție la izbucnirea celui de al doilea război mondial era de 300.000 tone cărbune și 60.000 tone brichete, pe an. În timpul războiului producția înregistrează a scădere continuă, ajungînd în 1945 la circa 60% din producția anilor 1938 și 1939.

Economia agricolă a constituit în ultimele secole o ramură secundară. Atît înainte de constituirea domeniului Ghica cît și în timpul acestuia, s-a practicat o agricultură de subzistență cu caracter extensiv.

Terenurile arabile, încă din secolul al XVII-lea, nu au mai putut satisface cerințele populației, aceasta fiind nevoită să-și procure din alte regiuni o parte din cerealele necesare. Lipsa de terenuri arabile se simte tot mai mult, ea devenind acută odată cu creșterea populației și mai ales după 1830, cînd domeniul Ghica ia tot terenul arabil din afara vetrelor de sate, teren ce reprezenta principala lor sursă de existență.

Are loc, în special începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un transfer tot mai important al populației active din agricultură, în anumite activități industriale. Procesul se intensifică după 1900 iar regiunea trece treptat de la tipul de economie feudal la cel capitalist. Cu toate că prin reformele agrare din 1864, 1919, 1923, locuitorii acestei regiuni primesc aproape 6000 ha pămînt, aceasta nu schimbă caracterul industrial al economiei. Paralel cu dezvoltarea industriei asistăm, în special după 1900, la un proces continuu de lărgire a suprafețelor agricole. Acest fenomen are loc prin defrișarea pădurilor din preajma așezărilor și transformarea acestor terenuri libere în pășuni și fînețe naturale. Chiar în cadrul împrăștiărilor s-au dat peste 1000 ha pădure, în special în lunca riurilor, care au fost defrișate în acest scop.

În afara acestor terenuri se dau locuitorilor din depresiune peste 2000 ha pășune în golurile de munte (Munții : Nemira, Ghilișca, Farcu etc.). Economia creșterii animalelor rămîne o ramură de bază în agricultura acestei regiuni. Înainte de 1900 întîlnim și fenomenul de transhumanță, acesta datorită extinderii foarte mari a pădurilor în trecut, fapt ce făcea imposibilă procurarea nutrețurilor necesare pentru iernatul vitelor. Oierii din partea locului plecau cu turmele lor la iernat în Bălțile Dunării.

După 1900, doi factori importanți duc la scurtarea drumurilor oierilor și în cele din urmă la reducerea lor, la acele pendulări între sate și pășunile de vară de pe munți. Acești factori au fost : lărgirea suprafețelor destinate pășunilor și fînețelor, prin defrișarea intensivă a pădurilor, și dezvoltarea industriilor ce duc la alte surse de existență decît cele agricole. Mai mult, dezvoltarea industriilor coincide cu reducerea simțitoare a economiei creșterii animalelor. Așa cum reiese din anumite documente, încă din 1919—1920, regiunea se caracteriza printr-o economie industrial-agricolă.

Jumătatea nordică a depresiunii beneficia de un grad mai înalt de industrializare. Consecința acestui fapt este evoluția demografică

mai rapidă în această parte a depresiunii, concretizată, începînd din 1920, printr-o densitate mai mare a populației și așezărilor.

Situația aceasta se reflectă și astăzi în economia regiunii, prin menținerea unor importante diferențe în acest sens, între jumătatea nordică și cea sudică a depresiunii.

Tipul de economie capitalist, prin structura industriilor din această regiune, influențează foarte puțin dezvoltarea așezărilor, și mai ales urbanizarea lor. Centrele industriale existente și-au perfecționat continuu funcția industrială, neglijînd celelalte funcții urbane.

Tipul de economie socialist caracterizează cea mai importantă fază în evoluția economică a acestei regiuni.

În raport cu economia națională, care la nivelul anului 1938 se caracteriza prin predominarea agriculturii în venitul total (cu 38%, față de industrie cu 30%), Depresiunea Dărmănești realiza în același timp prin intermediul industriei, circa 50% din venitul său. Caracterul industrial-agricol ale economiei nu se ridică însă la nivelul forțelor de producție socialiste, iar relațiile de producție existente au constituit o frînă serioasă în dezvoltarea economiei regiunii. Industria extractivă și industria lemnului înregistraseră în evoluția lor o curbă descendentă, îndeosebi în perioada celui de al doilea război mondial. Imediat după război unele capitaluri se retrag. Astfel o serie de mine de cărbuni (Lapoș, Livada, Vermești etc.), din care s-au retras utilajele, ne mai fiind alimentate cu curent electric și respectiv pompele ne mai funcționînd, au fost inundate. Repunerea lor în funcțiune s-a făcut cu cheltuieli foarte mari, iar unele dintre ele (Lapoș, Livada), deși cu cărbune de foarte bună calitate, n-au mai putut fi redeschise nici pînă în prezent. În celelalte mine din bazin, imediat după 1944 se găseau foarte puține rezerve deschise și pregătite pentru exploatare. Se epuizaseră straturile mai productive și mai apropiate. Se impuneau o serie de măsuri urgente în vederea rentabilizării acestei unități economice. Aproape două decenii au trecut pînă cînd, din nou, bazinul carbonifer Comănești a devenit rentabil. Sistemizarea și raționalizarea exploatărilor a fost una din cele mai grele sarcini.

Crearea Complexului R.A.L. (1958—1960) care prin intermediul unei galerii de coastă a unit exploatările principale din bazin (Rafira, Asău, Lumina), a reprezentat cea mai importantă realizare în acest sens. Procesul de producție în mine a fost mecanizat și automatizat în proporție de circa 70%, iar transportul subteran și de suprafață de peste 90%.

Producția de cărbune a înregistrat o creștere continuă, iar pe baza ei în 1954 se construiește Termocentrala Comănești, ce folosește azi peste 80% din cărbunele extras.

În industria lemnului situația a fost similară. Exploatarea nerațională a pădurilor, utilajul învechit al unor fabrici, incendierea fabricii de cherestea de la Comănești, duc această industrie, imediat după război, la o situație foarte grea. Reorganizarea acestei ramuri care dispunea de mari resurse naturale, a fost mai ușoară decît în cazul industriei cărbunelui. S-au făcut amenajări silvice pentru întreg fondul forestier din regiune. Pădurile s-au împărțit pe zone funcțio-

nale, iar cele din unitățile de producție au fost pregătite pentru exploatare. După 1948, această ramură cunoaște o dinamică foarte activă. Fondul forestier dispunea imediat după anul naționalizării de un volum de circa 15 mil. m³ masă lemnoasă, cu mari posibilități de exploatare. Aceasta a permis, cu toate măsurile ce s-au luat pentru reimpădurirea unor regiuni, pentru reutilizarea unităților forestiere vechi și pentru raționalizarea exploatărilor, menținerea unor producții ridicate. Pentru valorificarea superioară a lemnului s-a făcut o nouă reorganizare a exploatărilor. Fondul forestier exploatat de Depresiunea Dărmănești a crescut foarte mult, ajungând la peste 98.300 ha.

În 1962—1963, se construiește la Comănești unul din cele mai mari combinate de prelucrare a lemnului din țară. Această industrie are o mare pondere în valoarea producției totale din această regiune (38,66%).

Economia socialistă se caracterizează nu numai printr-o valorificare rațională și superioară a resurselor locale, dar și prin apariția unor ramuri economice noi, bazate pe materii prime aduse din alte regiuni.

Un caz tipic în acest sens îl constituie rafinăria Dărmănești, construită în 1949, care folosește ca materie primă, în cea mai mare măsură, petrolul din regiunea subcarpatică a Moldovei.

Politica de industrializare socialistă a cuprins și această regiune. Industria se dezvoltă și se diferențiază. Dotările tehnice moderne permit folosirea, în condiții avantajoase, a unor resurse aduse de la mari distanțe (petrol, gaz metan, energie electrică).

În anii socialismului Depresiunea Dărmănești devine una din cele mai complexe regiuni industriale. Peisajul industrial este întâlnit în toată regiunea, dar mai ales în partea centrală și nordică a acesteia.

Industriile existente, majoritatea de importanță republicană, au influențat urbanizarea așezărilor. Dar faptul că regiunea a dispus dintotdeauna de mari resurse de forță de muncă locală, centrele industriale nu au fost obligate să organizeze zone rezidențiale pentru lucrătorii lor, iar acestea existând, nu au suscitât servicii decât în mică măsură.

Primul oraș apărut în 1952, Comăneștiul, se menține încă în categoria orașelor mici.

Intrucât economia are un caracter industrial-agricol, în care forța de muncă industrială din grupa A are o pondere de peste 50%, putem afirma că în Depresiunea Dărmănești sînt în prezent condiții pentru dezvoltarea vieții urbane, deci de organizare a așezărilor la nivelul economiei regiunii.

CONSIDÉRATIONS HISTORIQUES ET GÉOGRAPHIQUES SUR L'ÉCONOMIE DE LA DÉPRESSION DE DARMĂNEȘTI

Résumé

La dépression de Dărmănești est une région ayant de très riches ressources naturelles : l'établissement de populations primitives dès l'époque paléolithique est en rapport direct avec cette réalité.

Il va de soi qu'au fil des millénaires différents types d'économies s'y succèdent, chaque type correspondant à une forme concrète d'existence.

Pratiquement, on peut affirmer que tous les types d'économies y sont représentés, depuis les plus primitifs jusqu'aux types les plus complexes et les plus évolués de nos jours.

Les conditions naturelles jouèrent au début un rôle décisif ce qui rendit l'économie de la région homogène. A partir du XVII-e siècle, les conditions sociales et historiques deviennent prépondérantes et déterminent des différences dans la dépression : dans la partie septentrionale on assiste au développement d'une économie industrielle, tandis que la partie sud garde une économie surtout agricole.

Le type d'économie socialiste, par l'emploi plus rationnel des ressources naturelles et techniques, apporte des modifications essentielles dans la structure de l'économie tout comme dans sa répartition géographique.

A présent, le type d'économie industrielle agricole est prédominant dans toute la région.

EXPOZIȚIA DE ARTĂ POPULARĂ „COLECȚIA VASILE HEISU” RĂCĂCIUNI*

de DORINEL ICHIM

Deschiderea la Răcăciuni a primei expoziții permanente de artă populară, la sfârșitul anului 1972, răspunde necesității imperioase de a avea un punct de plecare în valorificarea muzeistică și științifică a unui domeniu nou, neexplorat pînă acum, etnografia și arta populară băcăuană¹. Astfel, s-a dat curs unei dorințe legitime formulate de colecționarul Vasile Heisu (1911-1971) care în anul 1971 donează Muzeului județean de istorie și artă Bacău o bogată și valoroasă colecție de etnografie și artă populară², arheologie, numismatică, artă feudală și carte românească veche.

În urma unui studiu amănunțit al colecției de etnografie și artă populară care numără peste 700 piese s-a hotărît ca exponatele de port popular și textile care împodobesc interiorul locuinței țărănești să alcătuiască o expoziție de artă populară la Răcăciuni.

După selecționarea pieselor de port popular pe localități s-a constatat că acestea provin în mare lor majoritate din satele Orbeni, Pîncești, Răcăciuni, Parava, Valea Seacă și Corbasca, din sudul județului Bacău, aflate de o parte și de alta a Siretului (fig.1). Aceste localități alcătuiesc o microzonă puțin cercetată și nereprezentată pînă acum în muzee. Pentru completarea tematicii s-au efectuat, în vara anului 1972, cercetări pe teren și un număr apreciabil din piesele achiziționate au fost expuse la Răcăciuni.

Avînd ca spațiu de expunere șase camere și un hol, totalizînd 170 m. p., ne-am orientat spre adoptarea celui mai potrivit sistem de expunere, care să fie totodată și cel mai modern. Astfel, ansamblurile de costume și piesele de împodobit interiorul sînt expuse în vitrine-nișă montate direct pe pereții sălilor. Acest sistem de expu-

* Aducem mulțumiri și pe această cale pentru sprijinul acordat de către dr. Georgeta Stoica de la Direcția Muzeelor București și prof. Stroiescu Lucia de la Muzeul județean Suceava.

1 Georgeta Stoica, *Cercetarea etnografică și muzeul de etnografie, cerințe imperioase în județul Bacău*, în *Carpica*, III, 1970, p. 139.

2 Georgeta Stoica, *Colecția de artă populară V. Heisu*, în *Carpica*, III, 1970 p. 131-132.

nere, întâlnit la Muzeul etnografic de la Gura-Humorului (jud. Suceava), pe lângă faptul că oferă posibilități excelente de vizionare, prezintă și marele avantaj de a păstra și conserva în perfectă stare materialele. Majoritatea vitrinelor-nișă pentru costume au înălțimea de 200 cm., lățimea variază între 60 și 100 cm., adâncimea de 20 cm. Vitrinele destinate pieselor separate sînt mai mici.

În stabilirea sensului de vizionare s-a avut în vedere folosirea întregului spațiu expozițional, astfel că după vizitarea holului se parcurg, într-un circuit pe stînga, trei camere cu exponate din Orbeni, o cameră cu exponate din Răcăciuni și două camere cu exponate din Pîncești, ajungîndu-se din nou în holul de la intrare (fig. 2)

Pentru iluminare s-a folosit sistemul electric și lumina naturală, exponatele fiind protejate de acțiunea vătămătoare a razelor solare.

Din punct de vedere economic Valea Siretului de la sud de Bacău este o zonă agricolă de cultură a cerealelor, plantelor tehnice, legumelor și de creșterea intensivă a animalelor. Ocupațiile diverse ale locuitorilor au furnizat surse de materii prime (în, cînepă, lînă, borangic) care au stat la baza dezvoltării industriei casnice țărănești. Microzona Siretului mijlociu excelează tocmai prin aceste produse ale artei populare, artă care ajunge la culmile ei artistice la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Industria casnică țărănească a produs aici valori artistice de un remarcabil gust și rafinament stilistic. În holul de la intrare sînt expuse țesăturile care se foloseau pentru împodobitul interiorului locuinței țărănești în sec. al XIX-lea. Cea mai valoroasă piesă de acest gen este scoarța țărănească cu motivul „hora”³. Figurile antropomorfe, care după dimensiunile lor diferite par să aparțină la două generații, sînt dispuse pe două registre, pe mijlocul scoarței; chenarul în pătrate ce diferă cromatic, încadrează figuri antropomorfe, zoomorfe și ornitoromorfe, subtil stilizate (fig. 3). Scoarța este lucrată în tehnica „chilim”⁴, aleasă cu fire încrucișate⁵. Tipul de compoziție al scoarței este cu decor geometric antropomorf, avînd deosebiri de culoare între motivul „hora” și fondul uniform al cărui efect de vibrație se datorează tehnicii vopsirii în tonuri diferite. Toate aceste caracteristici o încadrează perfect în tipul de scoarță moldovenească cu decor geometric-figurativ. Geometria mai evidentă a desenului și cîmpurile degajate și largi lasă culoarea să trăiască nemijlocit.

O altă scoarță bătrînească cu decor geometric bazat pe romb cu conturul în trepte, dințat, este numită de localnici „în roate”⁶ (fig.

3 *Ibidem*, p. 133.

4 „Chilim” — popular se spune „înscoțat” sau „cu urzeala pitulată”. Termenul iranian de „ghilim” denumește tehnica covorului țesut, cu două fețe spre deosebire de „gigim” care este ales printre sau peste fire. Cf. „*Arta populară românească*”, EA, București, 1969, p. 233.

5 Suprafețele vecine, colorate diferit, sînt legate între ele. Cele două fire vecine se întînesc pe un fir de urzeală comun, la limita dintre ele.

6 Rombul numit „roată”, ilustrează transpunerea cercului în țesătură, reprezentînd simbolic soarele, imposibil de realizat ca atare din cauza tehnicii specifice care presupune încrucișarea perpendiculară a firelor. Cf. Paul Petrescu, *Motive decorative celebre*, București, 1971, p. 35.

3). Tipul de compoziție a scoarței „în roate” este cu joc de fond continuu, obținut prin repetarea romburilor concentrice, iar ca tehnică se folosește alesul cu găurele, deci un procedeu deosebit de cel al scoarței cu „hora”. Localnicii foloseau cu pricepere diversele tehnici de alesătură în realizarea scoarțelor. Alături de scoarțe sînt prezente și lăicere „în poduri” simple din păr de capră și „cu alesături”, din lînă. Lăicerele se ornamentau prin învărgare transversală. De la sfîrșitul sec. al XIX-lea lăicerele învărgate au început să fie ornamentate cu diferite motive. Prin revenirea aceluiași element la distanțe egale a rezultat ritmul. Unul din aceste lăicere face parte din tipul de compoziție al lăicerului în joc de fond continuu „în val” sau „unda apei”.

Din categoria textilelor de interior fac parte și ștergarele. Țesute în război, ștergarele decorative prezintă o mare varietate atît prin dimensiunile lor cît și prin ornamente (fig. 4). Cele de culme, denumite astfel după locul unde erau păstrate și ștergarele de perete, care se așezau deasupra icoanelor sau de jur-împrejurul încăperii, erau ornamentate în tehnica alesului în război sau brodate. Sistemele ornamentale sînt diferite: geometrice (bazate pe romb), fitomorfe (flori, buchețe, ghirlande, vrejuri) și figurale (păsări, animale, oameni). Din punct de vedere cromatic învărgarea și broderia sînt realizate cu negru și roșu la cele mai vechi, iar la cele mai noi cu galben și albastru.

Piese de port popular din cele șase camere sînt prezentate după criteriul teritorial al provenienței, iar în cadrul localităților, grupate pe ansambluri de costume, urmărind evoluția lor în timp. Cu toate împrejurările istorice grele prin care a trecut populația moldovenească din Valea Siretului mijlociu, portul popular tradițional nu numai că s-a păstrat ci, dimpotrivă a cunoscut și o evoluție continuă, astfel că la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea a atins cea mai înaltă treaptă a realizării sale artistice.

Costumele femeiești se caracterizează printr-o deosebită strălucire decorativă determinată de rolul pe care îl aveau în zilele de sărbătoare sau cu ocazia ceremoniilor. În funcție de piesele fundamentale care îl compun, costumele din prima cameră fac parte din tipul cu fotă și este format din: „peștiman”⁷, ie de bumbac cu poale, ștergar din borangic, briu și bete (fig. 5). O variantă a acestuia este costumele ceangăiesc, din camera a treia, compus din: catrință, cămașă, cîrpă de cap, ștergar de cap din bumbac, briu și bete (fig. 6). Ceangăii⁸ au portul asemănător cu al populației românești. Singura deosebire este aceea că în cromatica ornamentelor folosesc culorile roșu cu negru sau negru cu vișiniu. Motivele ornamentale geometrice de pe alțițele cămășilor sînt țesute, iar cele de pe mînci și piept sînt cusute în punct des sau țesute, formînd riuri drepte sau oblice. Fotele sînt ornamentate cu vergi transversale multicolore, predominînd roșu și vișiniu. Pentru iarnă bărbații folosesc sumanul din lînă seină, cu

⁷ Localnicii din Orbeni și Răcăciuni numesc fota „peștiman”

⁸ Sub denumirea de ceangăi este cunoscută populația catolică moldovenească din județul Bacău și din jurul Romanului, județul Neamț a căror limbă orală este un conglomerat rezultat din limba maghiară și limba română. Cf. Iosif Petru, M. Pall, *Originea catolicilor din Moldova*, Roman, 1942, p. 6.

clini și ornamentat cu sarad, iar femeile poartă cojocul cusut cu stră-mătură și sumanul din lână albă ornamentat cu sarad negru (fig. 7).

Costumele din camera a doua fac parte din tipul cu androc și sînt compuse din : „fustă aleasă”⁹, cămașă de borangic sau de bumbac, ștergar de cap, briu și bete (fig. 8). O variantă a acestuia o întîlnim expusă în camera a cincea și provine din localitatea Pîncești, în care ștergarul de cap este înlocuit cu o batistă albă triunghiulară, brodată pe latura lungă și ornamentată cu mărgelile, iar „fustă aleasă” este înlocuită cu „fustă în vrîste” (fig. 9).

Acoperitoarele de cap sînt confecționate din bumbac și borangic. Piesa cea mai evoluată prin rafinamentul țesăturii de voal și al decorului ales, adesea policrom, este ștergarul de cap, de dimensiuni mari¹⁰, ornamentat cu motive florale și geometrice, realizate prin tehnica alesului printre fire. Se disting motive decorative din cele mai răspindite în arta populară : perechi de păsări afrontate, soarele stilizat sub forma rombului, pomul vieții în variantele : ghiveciul, vrejul și bradul.

Cămașa femeiască, piesă reprezentativă a costumului femeiesc, este confecționată din in, cînepă, bumbac sau borangic. Cămășile din cînepă și in sau bumbac au decor brodat, iar cele din borangic sînt decorate prin tehnica țesutului cu alesături printre fire.

În expoziție dispunem de următoarele tipuri cămașă sau ie încrețită la gît, cămașă dreaptă neîncrețită la gît, cămașă cu altiță și cămașă încărcată.

Ia încrețită la gît reprezintă tipul dacic¹¹. Caracteristica esențială a acestui tip constă în tehnica specifică de a obține gura gîtului direct din foile de pînză care alcătuiesc atît trupul cît și mînecele cămășii, prinse de la gît, participînd la formarea gurii gîtului.

Cămașa dreaptă neîncrețită la gît care poartă local numele de „cămășoi”, este purtată mai mult de bătrîne și este confecționată din bumbac sau borangic avînd adăugate și poale.

Ia cu altiță, foarte răspîndită în Moldova are ornamentele țesute, dispuse pe guler, piept și mînece. La mînece se disting mai multe zone decorative : „altiță” (porțiunea de broderie care acoperă umărul), „încrețul” (o fișie brodată în ton deschis care urmează imediat după altiță), „rîurile” de pe mînece (care o acoperă în fișii drepte sau oblice) și „brățara” (manșeta). (fig. 10). Cămășile mai noi au pe altițe motive figurative în compoziție : ghiveciul, pasărea, hora. Din punct de vedere al tehnicii ornamentale la cămășile de borangic firul de beteală care realizează ornamentul se intercalează printre firele de urzeală pe cînd la cămășile de bumbac alesul se execută peste fire.

Cămașa încărcată a apărut după primul război mondial și are ornamentul dispus pe toată suprafața. Ornamentele geometrice sau florale cromate roșu, negru și portocaliu împodobesc deopotrivă piepții, mînecele și spatele pînă la platcă.

9 „Fustă aleasă”, denumire dată de localnicii din Pîncești, Orbeni și Răcăciuni androcului.

10 Lungimea 230-300 cm., lățimea 50-75 cm.

11 *Arta populară românească*, EA, București, 1969, p. 298.

Fota sau „peștimanul” are o formă structurală simplă, dreptunghiulară. Cunoscută încă de la daci¹², fota a avut o evoluție decorativă de forma cea mai simplă, fără ornamente, pînă la forma cu alesături, cum sînt cele peste o sută de piese din colecție. „Peștimanul” este croit totdeauna din doi foi care se încheie pe mijloc. După natura ornamentului deosebim două variante: prima, în care predomină motivele geometrice și a căror modele ce formează ornamentele la capete, în coloane verticale de pătrate și coloane verticale de romburi, care prin alternanța lor cromatică dau efectul de ritm; a doua variantă, în care predomină motivele florale stilizate, dispuse în mod asemănător cu prima, și a căror motive se numesc: „gherghina”, „gura păpușii”, „șatranca”, „pomșori” etc.¹³. Ambele tipuri de peștimane (fig. 11) au ornamente dispuse pe bata de jos numită „gițar”, în registre de motive „toiegiică”, „creasta cucoșului”, „gurița de păpușă”¹⁴. „Peștimanul” avea dimensiuni ce variau în funcție de mărimea celui care îl purta¹⁵.

„Fusta aleasă”¹⁶ este piesa cea mai decorată, avînd motive geometrice și florale: „piciorul caprei”, „furculiță”, „floricică cu prescurele”, „unghia caprei”, „steluțe”, „furnicuța”. Vrîstele late cu alesături alternează cu vrîstele simple înguste, multicolore, predominînd cele de culoare roșie. „Fusta aleasă” este croită dintr-un foi cu „tasma” de catifea la bata de jos și din doi foi cu două „tasmale”, una la încheietura foilor și cealaltă la bază¹⁷. O altă variantă este „fusta în vrîste”, fără alesătură, efectul decorativ fiind dat de succesiunea ritmică a vrîstelor verticale policrome, cele roșii dînd nota dominantă. Atît „fusta aleasă” cît și „fusta în vrîste” erau confecționate din lînă și se purtau încrețite la bata de sus și foarte largi în partea de jos.

Bundița femeiască cu „prim” negru și pieptanul bărbătesc (fig. 12) confirmă existența unor centre de cojocărit în satele Răcăciuni și Pîncești.

Betele, destul de numeroase în colecție, sînt lucrate în diferite tehnici: bete cu două fețe, cu modelul realizat din neveditură și bete cu o față, alese cu mîna. Motivele ornamentale geometrice, ciucurii de la capete și mărgelile de pe margine exprimă un înalt și rafinat gust artistic (fig. 13).

Briiele, mult mai late decît betele, de culoare roșie, au unul din capete ornamentat cu alesături geometrice. Lînica, strămătura și canvaua care se foloseau în ornamentarea fotelor, bundițelor, betelor și briiilor au un colorit puternic nuanțat deoarece încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea coloranții chimici pătrund masiv în lumea sateilor în detrimentul coloranților vegetali. Pătrunderea produselor in-

12 Ibidem p. 308.

13 Informatoare, Maria Mătăsaru, 56 ani, din Orbeni.

14 Informator, Ion C. Tănase, 74 ani, Orbeni.

15 Lungimea = 150 cm., lățimea = 80-100 cm., alesături la ambele capete - 18-20 cm., gițar 18 cm., dosul (partea de la mijloc neornamentată) 100-110 cm.

16 Androcul (numit de localnici „fustă aleasă”) al cărui prezență era semnalată pînă acum numai la Corbasca, are o arie de răspîndire mult mai largă, cuprinzînd întreaga vale mijlocie a Siretului de la sud de Bacău.

17 Informator, Ion C. Tănase, 74 ani, Orbeni.

dustriale în lumea satelor a influențat arta populară din Valea Siretului, astfel că pentru a da strălucire și efect decorativ creației artistice de aici s-au folosit în ornamentare mărgelile și fluturii metalici.

Costumul bărbătesc, mai simplu în liniile sale generale decât cel femeiesc este compus din : ițari din cîneapă sau lînă, cămașă simplă sau cu fustanelă, pieptar și brîu. Deseori peste brîu se purta chimirul din piele. În prima cameră este expus un costum bărbătesc de mire (fig. 14) cu ajur și cu fluturași la mineci, poale și piept. Pe timp de vară bărbații purtau bundițe sau pieptare, iar pe timp de iarnă sumanul din lînă seină cu clini, ornamentat cu sarad, ceea ce integrează costumul popular din această microzonă în portul popular moldovenesc.

În afară de piesele cuprinse în expoziție, un număr mare de costume sînt conservate în depozit alături de alte valori muzeale. Prin amenajarea acestei prime expoziții de artă populară s-a valorificat din punct de vedere muzeal și științific creația artistică populară din „Colecția Vasile Heisu”.

L'EXPOSITION D'ART POPULAIRE „LA COLLECTION VASILE HEISU” RĂCĂCIUNI

Résumé

L'exposition d'art populaire représente une partie de la donation d'infatigable et de passionné collectionneur Vasile Heisu (1911-1971) de Răcăciuni, qui en 1971 a donné au Musée d'histoire et d'art de Bacău une grande collection d'art populaire, d'ethnographie et d'histoire.

Sélectionnés et groupés aux localités de provenance, Orbeni, Pincești, Răcăciuni, Parava et Valea Seacă, les objets exposés représentent la création populaire d'une petite zone de la vallée de Siret, du sud de Bacău peu recherchée et non présentée jusqu'à ce moment dans les musées.

Sur l'espace d'exposition de sept salles, avec une surface de 170 m.c. les costumes populaires ont été exposés dans les vitrines-niches qui offrent de meilleurs possibilités de visionnaire et de conservatoire.

Dans la première salle il y a des tapis paysans moldaves au décor géométrique et des motifs symboliques, à la fin du XIX-e siècle et du XX-e siècle.

Le port populaire des salles suivantes, confectionné de plus divers matériels (chanvre, soie grège, coton et laine) il garde des caractéristiques d'une tradition multiséculaire. Son évolution en temps et conformément aux conditions spécifiques locales a eu comme résultat une originalité stylistique et une valeur artistique exceptionnelle. Il y a deux costumes féminins typiques : avec la jupe paysanne rectangulaires „peștiman” et avec la jupe aux motifs choisis du tissu „fustă aleasă”.

La couverture de la tête est présente sous la forme des voiles paysans du soie grège décorés aux motifs géométriques et des fichus avec des coutures des perles. Les diversités de chemises de coton et les blouses en soie grège ont une riche ornementation aux motifs couds ou du tissu. Pour ceinturer on emploie une immense variété de ceintures d'une remarquable richesse d'ornements et de complexité technique.

Le costume masculin blanc, formé par la chemise et le pantalon paysan, est moins ornements ce qu'imprime une note de sobriété. Les jours de fêtes on portait les vêtements de mouton, fleuris et pendant l'hiver on portait les manteaux paysans de la bure ornements à fil de lain noir.

D'une remarquable expresivité par la richesse du décor par le raffinement chromatique et d'une parfaite execution technique, l'art populaire de la vallés de Siret, de sud de Bacău, constitue une puissante composition de l'art populaire moldave.

RECENZII

Maria Bitiri, Paleoliticul în Țara Oașului, studiu arheologic. Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice, text 146. p., planșe 50, București, 1972.

Maria Bitiri, prin lucrarea *Paleoliticul în Țara Oașului*, reușește în urma cercetărilor efectuate între anii 1960—1969 să întocmească o primă monografie privind descoperirile paleolitice din această parte a țării. Autoarea începe cu istoricul cercetărilor, care în ultimă instanță se bazează pe descoperirile lui Marton Roșca de la Bixad și pe săpăturile lui C. S. Nicolaescu-Plopșor de la Bixad și Voinești. Meritul autoarei constă în faptul că, descoperind noi așezări paleolitice prin săpături sistematice și de amploare, face o analiză temeinică a materialului litic descoperit la Voinești, Remetea-Somoș și Turulung-Dealul Pustiu. Ultima parte a lucrării cuprinde câteva probleme privind dezvoltarea culturilor paleolitice, din depresiunea Țării Oașului, rezumatul în limba franceză, note, abrevieri și planșe.

Maria Bitiri prin cercetările asidui întreprinse în zona Oașului reușește să dea la iveală dovezi sigure de locuire aparținând paleoliticului mijlociu și superior, demonstrând în același timp că această regiune a întrunit condiții excelente de locuire din cele mai vechi timpuri începând cu musterianul, aurignacianul și terminând cu gravettianul.

Maria Bitiri angajează în Țara Oașului cercetări complexe la care își aduc contribuția pedologi, geologi, palinologi, care prin observațiile lor conduc la elaborarea unei lucrări de înaltă ținută științifică.

Prin corelarea datelor rezultate din analizele pedologice și palinologice pentru încadrarea geocronologică a culturilor arheologice întâlnite (musterian, aurignacian și gravettian) autoarea formulează unele concluzii, altădată emise numai sub forma unor ipoteze de lucru.

Analizele sporo-polenice de la Remetea și Voinești demonstrează că depunerile mai puțin argiloase au păstrat polen numai în partea superioară a secțiunilor ce corespund straturilor gravettian și numai în mică măsură aurignacianului. Rezultatele palinologice obținute în zona Oașului demonstrează existența unui sol în condițiile bioclimatice specifice unei vegetații de pădure.

Autoarea include în lucrarea monografică pe care o prezentăm și cercetările de suprafață efectuate în diferite puncte din preajma localităților Orașul Nou, Medieșul Aurit, Tîrșolt, Călinești-Lechința, cercetări ce fac obiectul unui sub capitol special. Se prezintă în continuare cercetările paleolitice din Depresiunea Oaș și câteva sondaje de pe dealul Bușagului comuna Tăuții Măgherauș-Baia Mare.

Maria Bitiri, preconizează în viitor extinderea ariei descoperirilor paleolitice din Oaș și completarea cunoștințelor actuale privind etapele de locuire, extinderea și legăturile culturale ale populației de aici cu regiunile înconjurătoare.

Lucrarea este bogat ilustrată cu desene, hărți, profile, diagrame, secțiuni stratigrafice etc. și sperăm să fie bine primită atât de către specialiști cât și de marele public.

Viorel Căpitano

E. A. Rikman, I. A. Rafalovici, I. G. Hincu, Ocerki istorii culturî Moldavii (II-XIV vv.), Editura știința, Chișinău, 1971, 178 p., cu 60 de figuri în text și XXII planșe

Sub titlul: „Studii de istoria culturii Moldovei” sînt reunite trei întinse studii referitoare la realitățile istorico-arheologice din R.S.S. Moldovenească din secolele II — XIV.

Primul dintre acestea „Sarmații și triburile Cerneahov”, (p. 3-59) elaborat de E. A. Rikman cuprinde două părți: I, Sarmații și II Triburile culturii Cerneahov.

În capitolul despre sarmați, după un scurt istoric referitor la izvoarele scrise, autorul prezintă rezultatele cercetărilor arheologice privind populațiile sarmatice din regiunea dintre Prut și Nistru, pe baza descoperirilor sarmatice din ultimii ani, de la Scăeni, Traian și Tocmaz din sec. I-II e.n. sau cele de la Bocani-Mărcăuți, Negureni, Olonești, Viișoara, Rosipeni etc., din sec. II-III e. n.

În capitolul despre cultura Cerneahov autorul scoate în evidență îndeosebi propriile cercetări în urma săpăturilor de la Lăpușna, Solonceni, Lucașovka, Budești, Petricani, Bălăbănești, Cobusca-Veche, Komrat, Coșnița, Sobari, Bălțați, Hanska-Lutărie etc., unde s-au descoperit așezări și necropole din secolele III-IV e.n.

În continuare autorul descrie așezările și tipurile de locuințe, dezbatte unele probleme istorice privind agricultura și creșterea vitelor la triburile cerneahoviene, prezintă meșteșugurile și podoabele caracteristice, insistă asupra comerțului, cu precădere asupra amforelor și paharelor de sticlă de import.

Cît privește cimitirile, se fac referiri la ritualul funerar, considerațiile fiind bazate în special pe rezultatele cercetărilor arheologice din necropolele de la Budești, Mălăiești, Bălțați și Hanska — Lutărie.

În lucrare sînt studiate și influențele culturii romane asupra culturii Cerneahov, semnalîndu-se și apariția unor litere grecești pe diferite obiecte, mai ales din sticlă.

În legătură cu componența etnică a purtătorilor culturii Cerneahov, E. A. Rikman subliniază că această cultură aparține carpo-geto-dacilor, goților, sarmaților și vecinilor.

În încheiere, insistîndu-se asupra stadiului dezvoltării social-economice a purtătorilor culturii Cerneahov, autorul pe baza observațiilor făcute, în special asupra necropolelor, arată că se poate vorbi de apariția la triburile cerneahoviene a relațiilor de vecinătate, deci de o destrămare a obștei gentilice și trecerea la obștea teritorială, cu păstrarea încă a unor puternice rămășițe ale relațiilor gentilico-familiale, dovadă fiind existența așa numitelor case mari, în care locuia familia patriarhală. Alături de acestea sînt prezente și casele mai mici în care locuiesc familii deja individualizate.

Diferențierile sociale, care ilustrează destrămarea orînduirii gentilice sînt dovedite și de apariția unor îngrădiri, prin care se delimitează gospodăria unei familii individualizate (la Komrat) precum și de descoperirea unor bogate tezaururi monetare ca la Budăi, Lucașovka, Chirileni, sau a unor obiecte de uz casnic (lacăte, chei) care reflectă această diferențiere.

Al doilea studiu, intitulat „Cultura materială a slavilor din sec. VI-X”, (p. 59-119), este semnat de I. A. Răfalovici.

Expunerea începe cu prezentarea succintă a izvoarelor scrise antice despre slavi (Procopius, Jordanes, Ioan din Ephes, Pseudo-Mauricius, Theopilactus, Ștefan din Bizanț) și cu o serie de considerații privind periodizarea și datarea descoperirilor slave de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești.

Din punct de vedere cronologic, autorul delimitează două perioade de cultură slave din R.S.S. Moldovenească: prima începe de la sfârșitul culturii Cerneahov (care se încheie în secolele IV-V) și durează până la apariția monumentelor vechi rusești, în secolul al VIII-lea; perioada a doua cuprinde secolele IX-X și aparține monumentelor vechi rusești.

În continuare prezentarea descoperirilor slave din regiunea dintre Prut și Nistru se face comparativ cu descoperirile slave din Ucraina, Cehoslovacia, Polonia și România.

Pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice sînt prezentate tipurile de așezări, de locuințe, precum și ocupațiile acestei populații. Este dovedită practicarea de către această populație a agriculturii, creșterii vitelor, vînatului și pescuitului. De asemenea se practica și numeroase meșteșuguri, între care un loc important îl dețineau reducerea minereurilor, prelucrarea metalelor, precum și olăritul.

Analiza evoluției ceramicii din prima perioadă a culturii slave i-a permis autorului să distingă două etape cronologice și anume una din secolele VI-VII și a doua de la sfârșitul secolului VII pînă în secolul al IX-lea.

După precizarea celor două etape cronologice sînt analizate tipurile de vase din fiecare etapă. În prima etapă distingem forme caracteristice: oala, castronul și tipsia. Discutînd ceramica din prima etapă, autorul se oprește și la ceramica de import.

Cît privește ceramica din a doua etapă cronologică, se subliniază că formele caracteristice sînt tot oala (borcanul), castronul și tipsia.

Autorul precizează că între ceramica din cele două etape cronologice sînt nu numai asemănări ci și deosebiri (nu numai în privința tehnicii de prelucrare ci și sub aspectul ornamentării). În etapa a doua, alături de ceramica lucrată la roată înceală, este prezentă și ceramica lucrată la roată cu turație rapidă.

În continuare sînt prezentate o serie de alte obiecte, indicînd practicarea meșteșugurilor și anume pentru tors și țesut, folosindu-se diferite fusaiole și greutatea pentru războiul de țesut, iar pentru prelucrarea pieilor diferite ace și împungătoare de os. Mai sînt menționate și alte obiecte ca piepteni, aplicile din os pentru arc, diferite amulete, precum și reprezentările plastice zoomorfe. Toate aceste realizări ale populației slave din sec. VI-IX vor fi preluate de comunitățile ce au trăit în acest spațiu în veacurile următoare. Se precizează însă că dezvoltarea culturii din sec. IX-XII din regiunea dintre Prut și Nistru a fost întîrziată din cauza populațiilor nomade, pecenegii și cumanii, care și-au lăsat amprenta culturii lor proprii.

Al treilea studiu „Cultura balcano-dunăreană în regiunile de silvo-stepă a Moldovei în sec. X-XIV”, (p. 119-178), este elaborat de I. G. Hîncu.

Autorul începe prin a justifica elaborarea acestui studiu, ca fiind determinată de descoperirea în ultimul timp a peste 30 de monumente care aparțin „așa numitei culturi balcano-dunărene”, cultură al cărui centru genetic este plasat și de I. G. Hîncu la Dunărea de jos.

Mai întîi se face un scurt istoric al epocii secolelor X-XIV bazat pe știrile izvoarelor scrise. Sînt prezentate izvoarele scrise tîrșii, ulici, apoi cele privind apariția în aceste regiuni a pecenegilor și cumanilor, a volohilor (vlahilor), menționați începînd cu sec. al XII-lea și continuînd în sec. al XIII-lea. Sînt relatate apoi știrile referitoare la invazia mongolilor și la organizarea unui centru al Hordei de Aur pe actualul teritoriu al R.S.S. Moldovenești, la caravanseraul de la Orheiul Vechi. În cele din urmă se ajunge cu expunerea evenimentelor la 1362, cînd pe un afluent al Bugului de sud, numit „Apele Albăstre”, detașamentele Hordei de Aur, au fost distruse de oștile ruso-lituanene (de fapt polono-lituanoruse și moldovenești). După înlăturarea stăpînirii Hordei de Aur, spune I. G. Hîncu, se poate vorbi de un voievodat propriu zis al Moldovei.

În continuare autorul studiază problema cronologiei monumentelor „balcano-dunărene”, pornindu-se de la datarea începînd cu sec. X a descoperirilor aparținînd acestei culturi. Între descoperirile mai importante se menționează Lukașevka V, Petruha, Limbar-Căprăria, Echimăuți, Alcedar, Brănești (de ce nu și Kalfa?).

Sînt prezentate așezările, locuințele. În cadrul prezentării locuințelor se disting mai multe variante: semibordeie cu vatră, cu vatră și cuptor sau numai cu cuptor.

Sînt descrise și atelierele de meșteșugari, gropile de provizii, ocupațiile acestei populații.

Pe baza descoperirilor arheologice se afirmă că populația respectivă se ocupa cu prelucrarea metalelor, mai ales a fierului, din care confecționau diverse obiecte, unelte și arme. Nu lipsesc din așezările cercetate nici podoabele.

O atenție deosebită acordă autorul studierii ceramicii, avînd ca puncte de referință criteriul tipologiei vaselor și ornamentării lor. În cadrul evoluției tipurilor ceramice, se ține seama în mod deosebit de buza vaselor. Sînt numeroase funduri de vase și străchini, cu reprezentări de semne, între care predomină semnul cruciform.

În cadrul ceramicii, un grup aparte îl constituie cazanele de lut puse pe seama pecenego-cumanilor.

Există în aceste așezări și o cantitate apreciabilă de ceramică fină cenușie, zisă de tip Saltovo-Maiak.

În lucrare sînt prezentate în continuare problemele legate de ritul funerar, pe baza observațiilor din stațiunile cercetate, evidențiindu-se trăsăturile ritului păgîn și apariția trăsăturilor ritului creștin.

O altă parte a lucrării se referă la raporturile dintre cultura „balcano-dunăreană” din regiunile de silvo-stepă ale R.S.S. Moldovenești cu cea slavă răsăriteană.

Studiul se încheie cu problemele de etnocultură, prin care autorul înțelege atribuirea etnică a culturii balcano-dunărene.

Autorul subliniază că problema apartenenței etnice a culturii „balcano-dunărene” din R.S.S. Moldovenească e complexă și puțin lămurită. Sînt citate principalele teze privind apartenența etnică a acestei culturi. În concluzie, pe baza datelor arheologice din regiunea dintre Prut și Nistru, I. G. Hîncu consideră că în componența acestei culturi au intrat trei elemente etnice de bază: slav, bulgaro-tiurcic și valah.

În ansamblul lor, cele trei studii ce alcătuiesc cuprinsul volumului intitulat „Studii de istoria culturii Moldovei” sînt bine documentate, concluziile în general temeinic argumentate. Aceste studii constituie o valoroasă contribuție la cunoașterea culturii materiale a populațiilor ce au trăit în sec. II-XIV în regiunile dintre Prut și Nistru.

Fără a discuta totalitatea încheierilor acestor studii, considerăm că față de unele concluzii se impun cîteva precizări.

Așa, de exemplu, deși E. A. Rikman afirmă că printre purtătorii culturii Cerneahov se găsesc și triburi de venezi (slavi), nouă nu ni se pare a fi plauzibilă această afirmație, cu atît mai mult cu cît nu este dovedită nici într-un fel. De altfel într-un articol din 1965, publicat în *Kratkie Soobščeniia*, E. A. Rikman și I. A. Rafalovici, enumerînd populațiile ce intră în masa purtătorilor culturii Cerneahov, nu aminteau pe slavi din lipsă de dovezi. Din cîte cunoaștem, între timp nu s-au făcut descoperiri arheologice deosebite care să probeze prezența elementelor de cultură materială slavă în cadrul culturii Cerneahov și implicit prezența triburilor slave printre triburile purtătoare ale culturii amintite.

Considerăm, de altfel cum susțin mulți arheologi sovietici, că prezența chiar simbolică a slavilor în masa purtătorilor culturii Cerneahov, rămîne deocamdată un postulat care pretinde, pentru a căpăta greutate și certitudine, alte dovezi și argumente decît cele aduse pînă acum.

În legătură cu studiul privind „Cultura materială a slavilor din sec. VI-IX” de I. A. Rafalovici, subliniem bogata argumentare, cu materiale arheologice, a ideilor enunțate, dar considerăm că se impunea o analiză mai atentă a diferitelor categorii de materiale arheologice. Astfel, după părerea noastră, o bună parte din materialele atribuite de autor populației slave, sînt în realitate de tradiție geto-dacică (carpică) sau romano-bizantină.

În ceea ce privește studiul lui I. G. Hîncu, „Cultura balcano-dunăreană în regiunile de silvo-stepă a Moldovei în sec. X-XIV”, bine documentat și cu concluzii interesante, se impun unele observații. Se știe că așa zisa cultură „balcano-dunăreană” ocupă un spațiu foarte întins la Dunărea de jos, incluzând întreg teritoriul României ca și unele regiuni de la sud de Dunăre sau de la est de țara noastră. Pe de altă parte, materialele descoperite în ultimii ani au făcut dovada că această cultură este prin excelență o cultură de caracter romanic. Cultura în discuție, denumită Dridu de majoritatea arheologilor și istoricilor români, reprezintă în spațiul carpato-dunărean, cultura poporului român deja format.

Această cultură, ca orice complex cultural-arheologic, își are începutul și sfârșitul bine precizate. Astfel, pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice se admite că începuturile culturii Dridu se plasează în secolul al IX-lea, iar sfârșitul la jumătatea secolului al XI-lea. Firește că elemente ale acestei culturi se vor întâlni în cultura secolelor următoare, ceea ce demonstrează existența unei legături genetice între cultura Dridu și cultura statelor feudale românești.

Al. Andronic și Ioan Mitrea

Pierre Courthion, Curente și tendințe în arta secolului XX, Ed. Meridiane, București, 1973, 381 p., cu 117 figuri

Motivele pentru care atenția ni s-a oprit asupra volumului „Curente și tendințe în arta secolului XX” de Pierre Courthion ar fi, primul, acela că autorul este unul dintre puținii temerari ce s-a instituit în exegeți a șase secole din cele mai agitate și complicate ale istoriei artelor plastice, ignorând riscul absenței celui gir pe care-l acordă distanța în timp discernământului, iar al doilea motiv ar fi modalitatea specială prin care profesionistul se disimulează cu grație, derulându-se abandonat în aparență doar cronologicului, „povestindu-se” ca un tandru și egal îndrăgostit de capriciile, de ritmul alert și surprinzător al celui „copil spiritual al omului” — cum numește el arta, dar rezervând la finalul lecturii senzația plăcută de arhitectură solidă, de ordonare subtilă a analizelor și constringere a lor într-o sinteză riguroasă.

Pierre Courthion nu este doar un cronicar sentimental — înțelegând prin aceasta un autentic și intens participant — al jumătății de veac trăite în strînsă intimitate cu artiștii, pe care-i transformă în expresive personaje literare, și cu arta lor, el este totodată spiritul lucid care își pune problemele dintotdeauna majore, dar mai ales de mare rezonanță și specific revelatoare secolului nostru, de la a înțelege poziția artistului și a operei în viața cotidiană și în mișcarea artistică europeană, pînă la aceea a limbajului specific artei, evocator în raport cu cel științific, sau raportul dintre mesaj și limbaj artistic.

Aparte este însuși stilul acestei cărți care îngemănează, cum spuneam, sentiment și gândire, evocare și sinteză, un limbaj egal, prietenos, dar în care survine, conferindu-i forță, cîte o metaforă sau formulare, pe cît de inedită, pe atît de surprinzătoare de exhaustiv evocatoare. Iată doar cîteva din multele exemple: „Bonnard... a pictat viguros, dar ascunzîndu-și principiile sub faldurile unei sensibilități vagabonde” (pag. 60), despre Matisse „... lucruri sau ființe, îi stăteau la dispoziție: împinse de voința lui păreau gata să-și primească moartea. Așa am spus: moartea” (pag. 79), „Vlaeminck.., un atlet al picturii” (pag. 60), ș.a.m.d.

Primul capitol, menit să avertizeze asupra unor chestiuni teoretice și de principiu, este intitulat semnificativ „Ieri și azi”. Autorul încearcă să demonstreze succint cauzele atît de diferite, de ordin social, politic și istoric care au constrins la o evoluție aparte, atît a artistului, cît și a întregii conștiințe civilizate, specifică secolului nostru: „... s-a ridicat un turn al lui Babel și a ieșit un arlechin minunat”, iată cum rezolvă el într-o inspirată frază ideea de derută în fața avalanșei de informație imediată, în fața uriașei încărcături pe care o aduceau secolele precedente, precum și rezultatul acestei derute în artă.

În aceste condiții, artistul, cuprins de „un astimpăr nebun”, deprinde „gust pentru risc și se abandonează unei „curiozități frenetice” și „sentimentului relativului”. Ochiul „se lungește” și apar mai mult „vizuali” și nu „vizionari”, de unde întrebarea firească „... în acest talmeș-balmeș... unde este viziunea, ce se întîmplă cu ea?” Apar soluții întristătoare cum ar fi cea tendință de înlocuire a revărsării

tainice a emoției printr-o „valoare de șoc“, apoi tehnicizarea excesivă care duce prin uniformizare în sensul practicului, utilului, la dezestetizare.

Se produc divorțuri supărătoare, cum ar fi acela între știință și artă, două căi posibile de cunoaștere a realității, a căror „împăcare“, preludiată de teoriile bergsoniene, este perfectată prin deceniul al IV-lea, sau acela, definitiv se pare, de optica tradițională. „Lipsită de *subiectul* pe care i-l confereau atâtea veacuri de obișnuință,... arta își pierde atracția ei liniștitoare“. Iată o avalanșă de probleme și neliniști, cărora autorul avea să le dea, după o cercetare a tuturor fețelor acestui cristal, un răspuns plin de optimism: „... substanța artelor plastice... își trage neîncetat hrana din universul sensibil, chiar dacă rezultatul este o transfigurare completă a acesteia“.

Următoarele capitole rezolvă sistematic curente, mișcările, personalitățile. Courthion își permite, după cum se anunță singur la început, inegalități, libertăți. Așa cum nu vrea să despartă „arta de ieri de arta de azi, așa cum ziua este despărțită de noapte“, își permite să aducă în discuție personalități mai șterse ale timpului, dar care lui îi inspiră sentimente aparte. „Acesta este micul meu pahar și pe acesta îl beau“, spune el, de exemplu, despre Pougny, «omul unui singur tablou, pe care o intuiție rară l-a făcut să prefere situația de „mic maestru“ aceleia mai ambițioase de „maestru pur și simplu“, rezultând astfel „unul din talentele cele mai comunicative“, să expedieze cu ciudată indiferență personalități marcante ca aceea a lui Braque, sau să permanentizeze aproape halucinant prezențe ca aceea a lui Picasso.

Nu numai o dată Courthion șochează prin părerile sale despre artiști sau fenomene mai largi, prin originalitate sau neconcordanță cu cele generale, dar niciodată nu-i lipsesc argumente, de orice natură ar fi ele.

Courthion vorbește mai mult despre pictură, dar nu uită să amintească despre arhitectură, despre ceramică, „arta focului“ cum îi spune el și despre sculptură, capitol în care, pe lângă marea personalitate a lui Brâncuși, autorul își îndreaptă atenția spre un alt sculptor român, Hajdu.

Courthion nu uită un lucru mai puțin important în aparență, dar din ce în ce mai alarmant în secolul nostru, anume disensiunea lesne de înțeles între public și artă, ale cărei proporții de agresivitate par a duce la un adevărat război, și unul din scopurile mărturisite ale acestui volum este de a explica, de a împăca și de a apropia. Acest lucru, de un merit inestimabil, pare a-i reuși chiar mai bine decât încercarea de sinteză sentențioasă, prea amenințată de apropierea în timp pentru a fi, cu toată valoarea pe care o subliniam, posibil de considerat definitivă.

Doina Bujor

LISTA PRESCURTĂRILOR — ABBREVIATIONS

ActaArch.—Budapesta	— Acta Archaeologica, Budapesta.
ActaArch.Carpathica	— Acta Archaeologica Carpathica.
Arch. Ert.	— Archaeologiai Ertesítő.
AM	— Arheologia Moldovei.
AMN	— Acta Musei Napocensis.
Apulum	— Apulum, Acta Musei Apulensis.
AȘU	— Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (Serie nouă), Secțiunea III (Științe sociale).
Dacia	— Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I-XII, 1924-1947; N. S., I, 1957 și urm.
KS	— Kratkie soobščenia Instituta istorii materialnoi kulturi Akademii Nauk SSSR.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953), Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1958) vol. V (1959), vol. VI (1959), vol. VII (1960), vol. VIII (1962), vol. IX (1970).
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis.
MIA	— Materiali i issledovania po archeologii SSSR.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
SA	— Sovietskaia Arheologija.
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche.
RevMuz	— Revista Muzeelor, București, I (1964) și urm.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică.
SlovArch	— Slovenská Archeológia.
Studii	— Studii, revistă de istorie, București, I (1948) și urm.

ILUSTRATIE

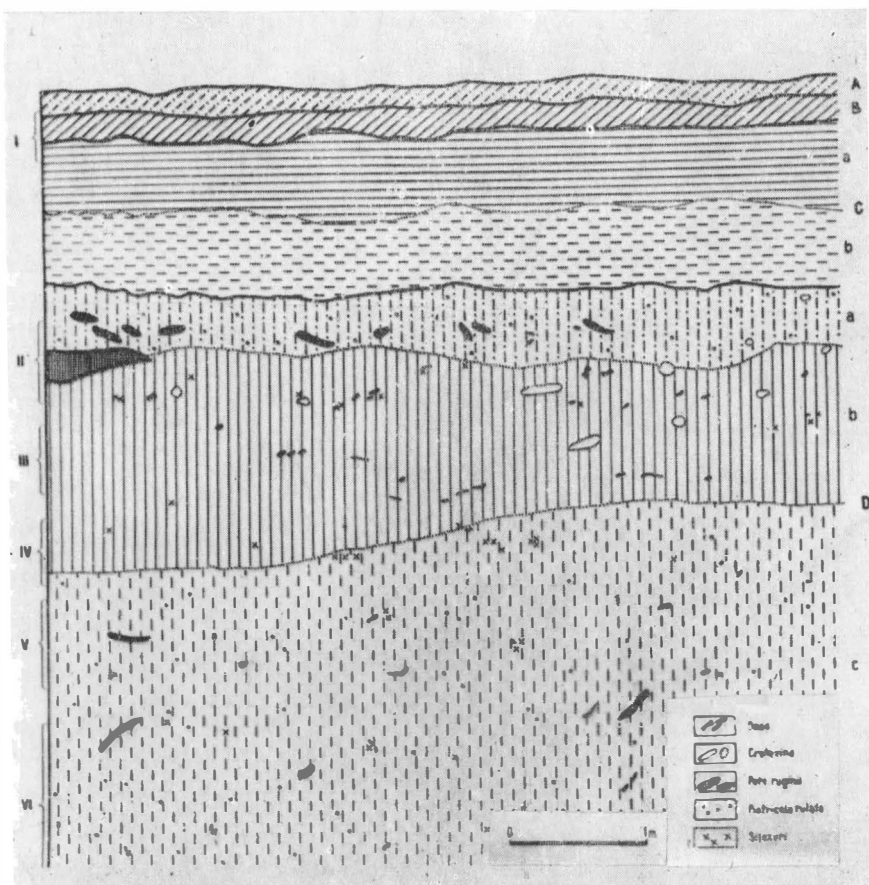

Fig. 1. Lespezi, S III, profilul peretelui de sud-est : I-VI, niveluri de locuire paleolitică; A, strat vegetal, brun-cenușiu cu structură ușor grăunțoasă; B, lut fin nisipos, cenușiu-gălbui; C, lut argilos gălbui-roșcat cu structură neomogenă în desprinderi prismatice — a, mai mari, b, mai compact; D, lut loessoid ușor nisipos — a, gălbui-albicios cu pigmenți și concrețiuni de calcar, b, gălbui închis cu puține concrețiuni de calcar, c, galben-murdar cu pietricele rulate.

Fig. 1. Lespezi, S III, profil de la paroi sud-est : I-VI, niveaux d'habitat paléolithique; A, couche végétale, de couleur marron grisâtre, à structure légèrement grumeleuse; B, terre glaise fine, sablonneuse, de couleur gris jaunâtre; C, terre glaise de couleur jaune rougeâtre, à forte teneur en argile, à structure non homogène, a) à gros particules détachés, b), plus compacte; D, terre glaise loessoid légèrement sablonneuse, a) jaune blanchâtre à pigments et concrétions calcaires, b), jaunâtre foncé avec peu de concrétions calcaires, c) jaune sale renfermant des cailloux roulés.

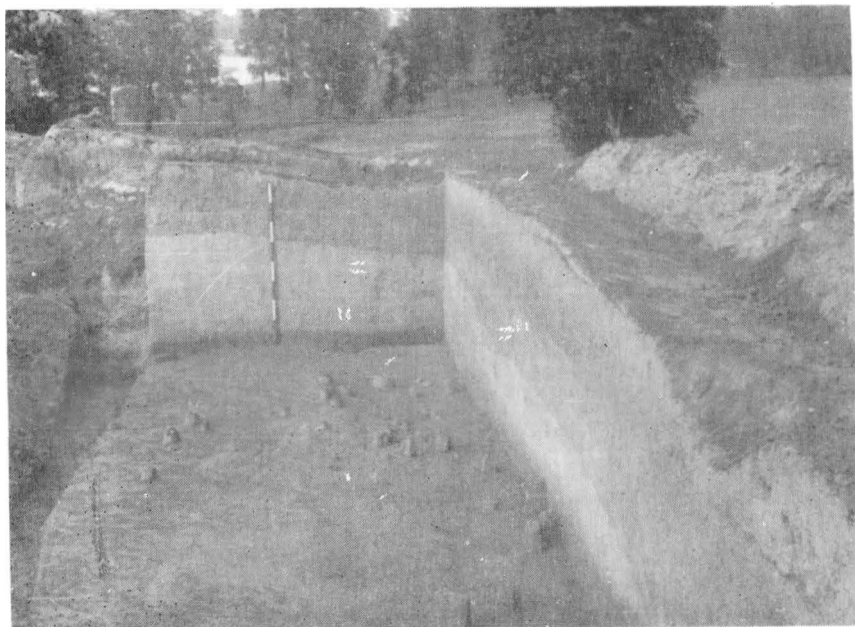

Fig. 2. Lespezi, S V, profil parțial (pereții de est și sud-est),
cu vedere spre lunca Bistriței.

Fig. 2. Lespezi, S V, profil parțial (parois est et sud-est), avec vue sur
la vallée de la Bistrița.

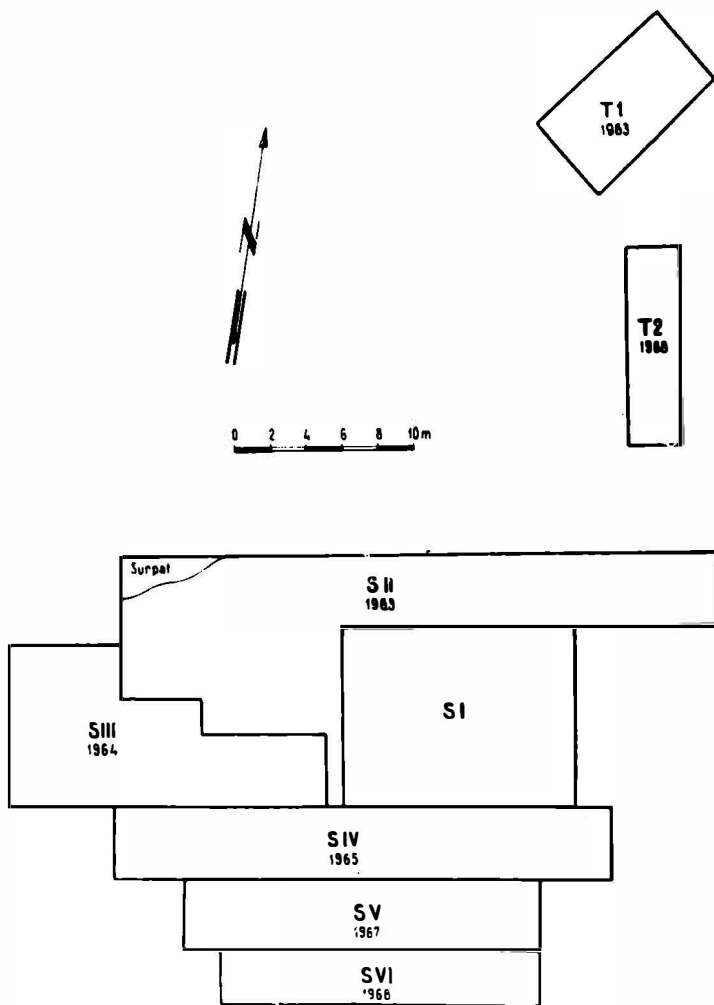

Fig. 3. Lespezi, planul săpăturilor.

Fig. 3. Lespezi, plan des fouilles.

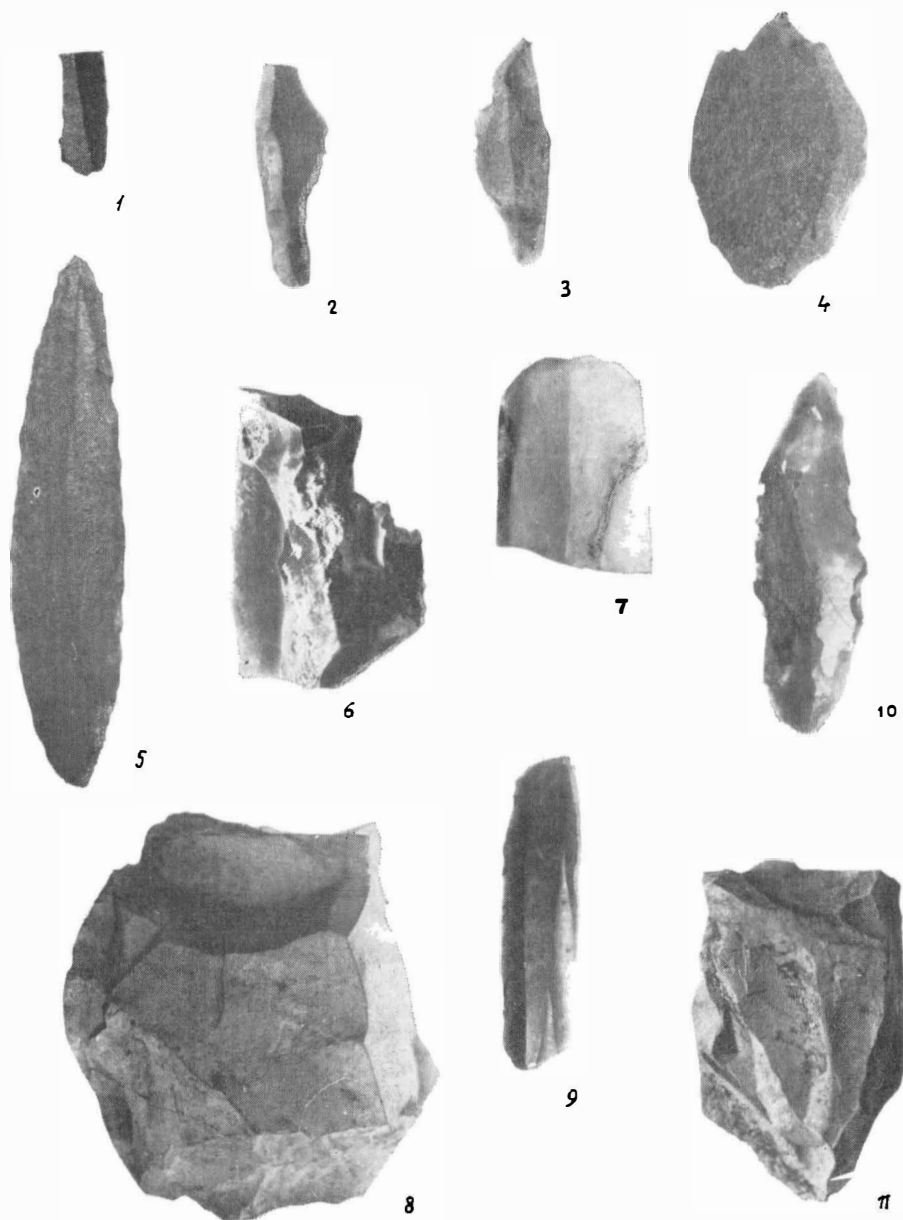

Fig. 4. Lespezi, niv. VI, 1-11 piese litice.

Fig. 4. Lespezi, niveau VI ; 1-11 pièces lithiques.

Fig. 5. Lespezi, niv. V, 1-14 piese litice.

Fig. 5. Lespezi, niveau V ; 1-14, pièces lithiques.

Fig. 6. Lespezi, niv. V, 1-10 piéce litice.

Fig. 6. Lespezi, niveau V ; 1-10, piéces lithiques.

MARIA BÎTÎRÎ și VIOREL CĂPITANU
 AȘEZAREA PALEOLITICĂ DE LA LESPEZI

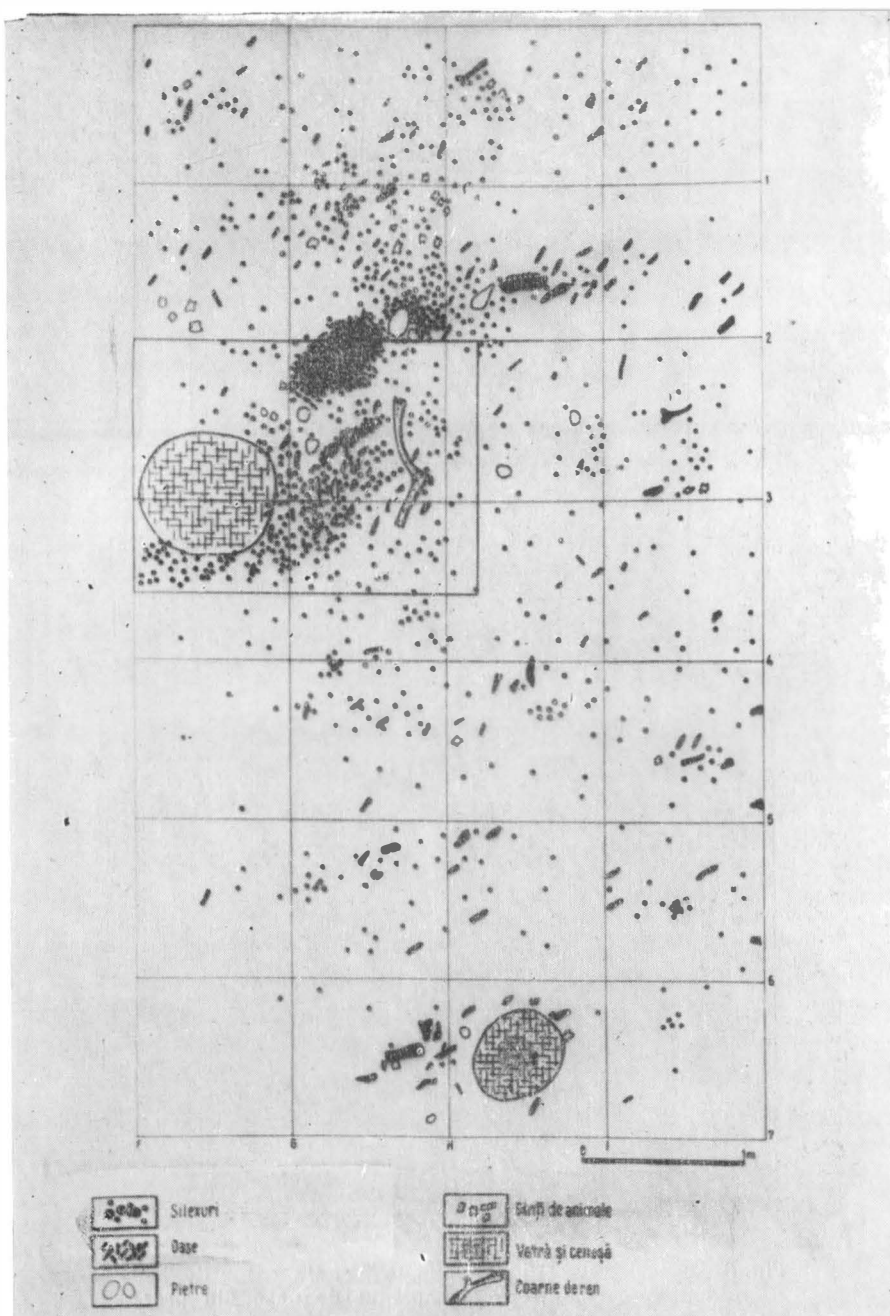
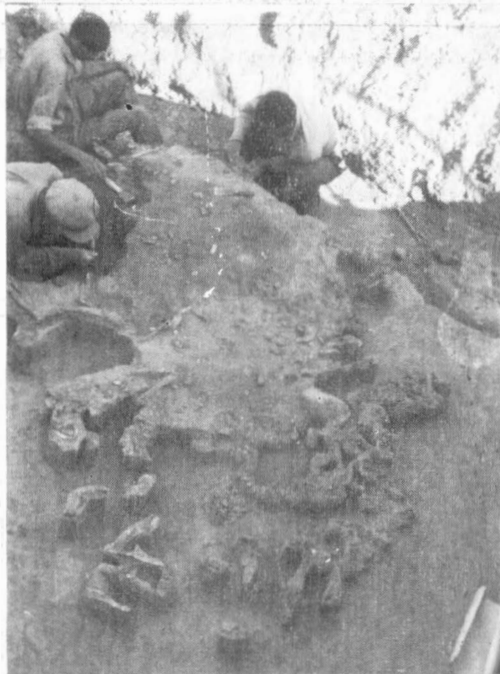

Fig. 7. Lespezi, niv. IV, planul și poziția vetrelor de foc.
 Fig. 7. Lespezi, niveau IV, plan et position de l'âtre.

1

2

Fig. 8. Lespezi, niv. IV: 1, vatra de foc din carourile F-G, 2-3 înainte de demontării cu complexul de oase din preajmă
2, vatra de foc secționată.

Fig. 8. Lespezi, niveau IV; 1, âtre des carreaux F-G, 2-3, avant d'être démonté, avec le complexe d'ossements qui l'entourait; 2, âtre sectionné.

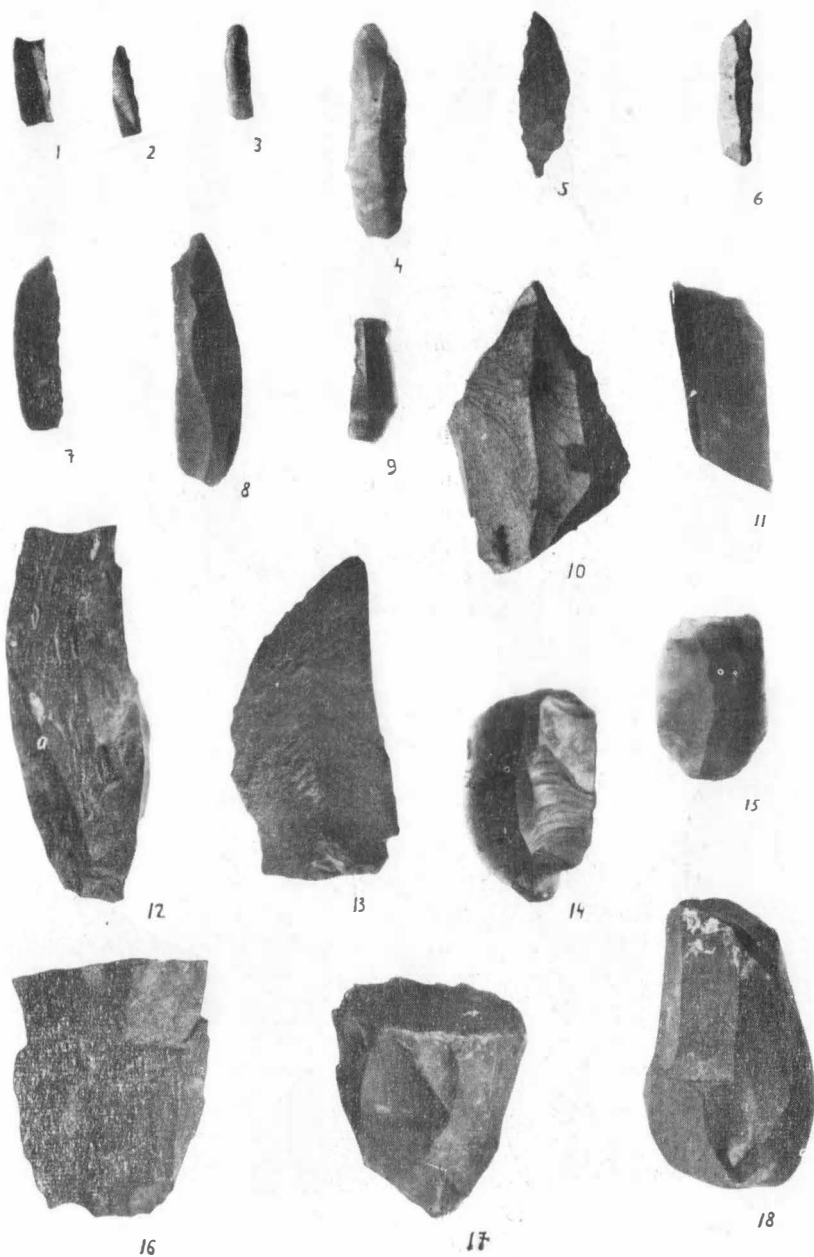

Fig. 9. Lespezi, nivel IV, 1-18 piese litice.

Fig. 9. Lespezi, niveau IV, 1-18 pièces lithiques.

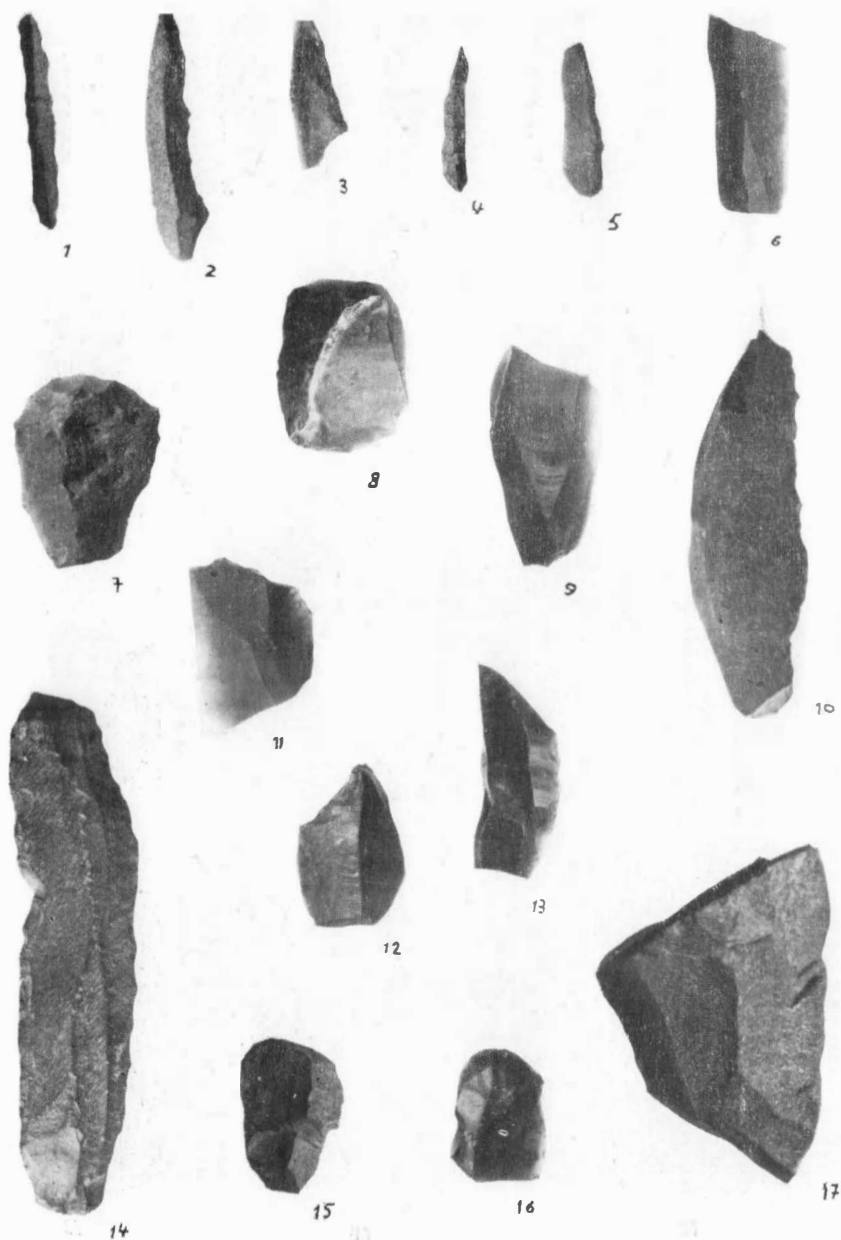

Fig. 10. Lespezi, nivel IV, 1-17 piese litice.

Fig. 10. Lespezi, niveau IV, 1-17 pièces lithiques.

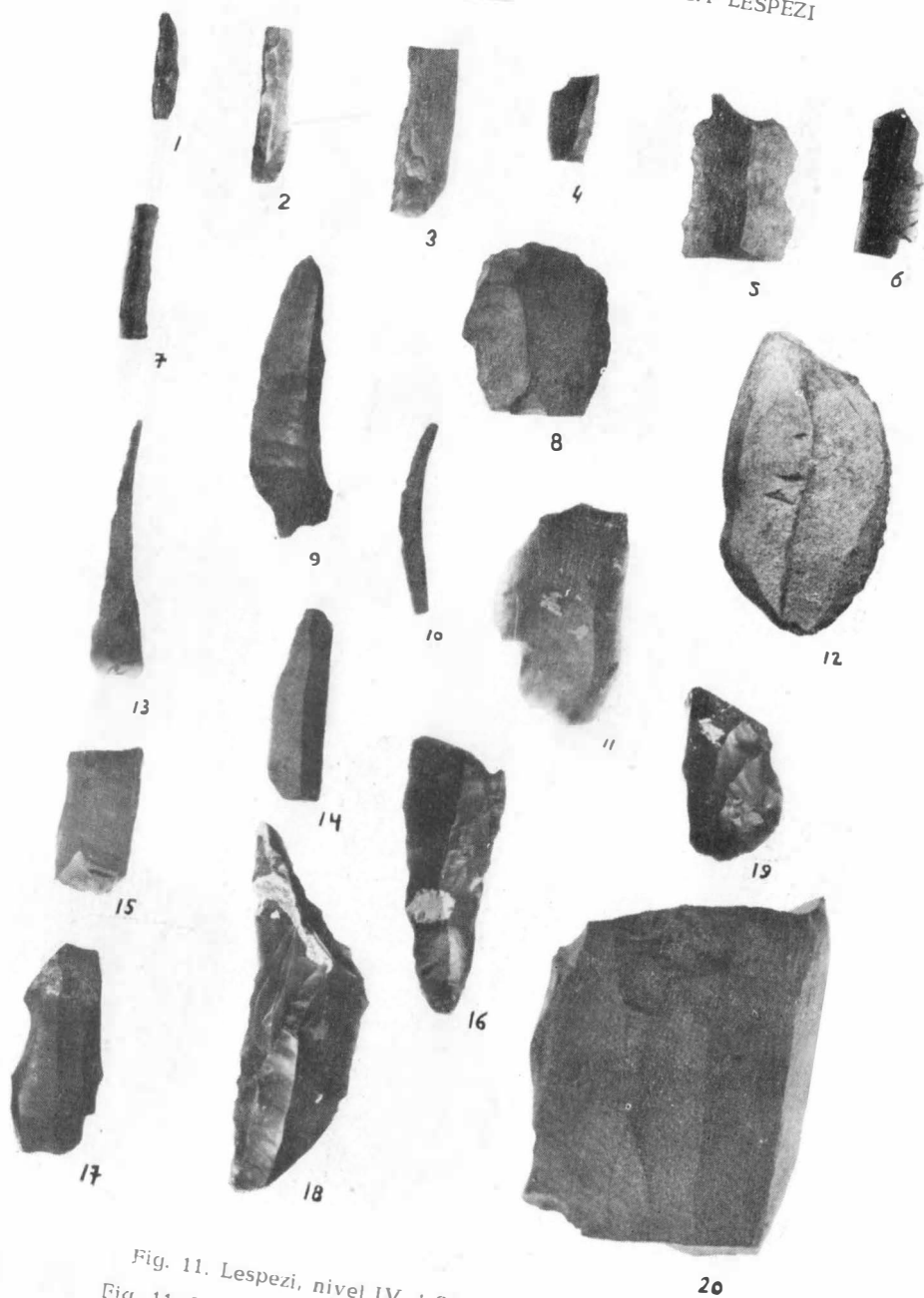

Fig. 11. Lespezi, nivel IV, 1-20, piese litice.
Fig. 11. Lespezi, niveau IV, 1-20 pièces lithiques.

Fig. 12. Lespezi, nivel III, 1-15, piese litice.

Fig. 12. Lespezi, niveau III, 1-15 pièces lithiques.

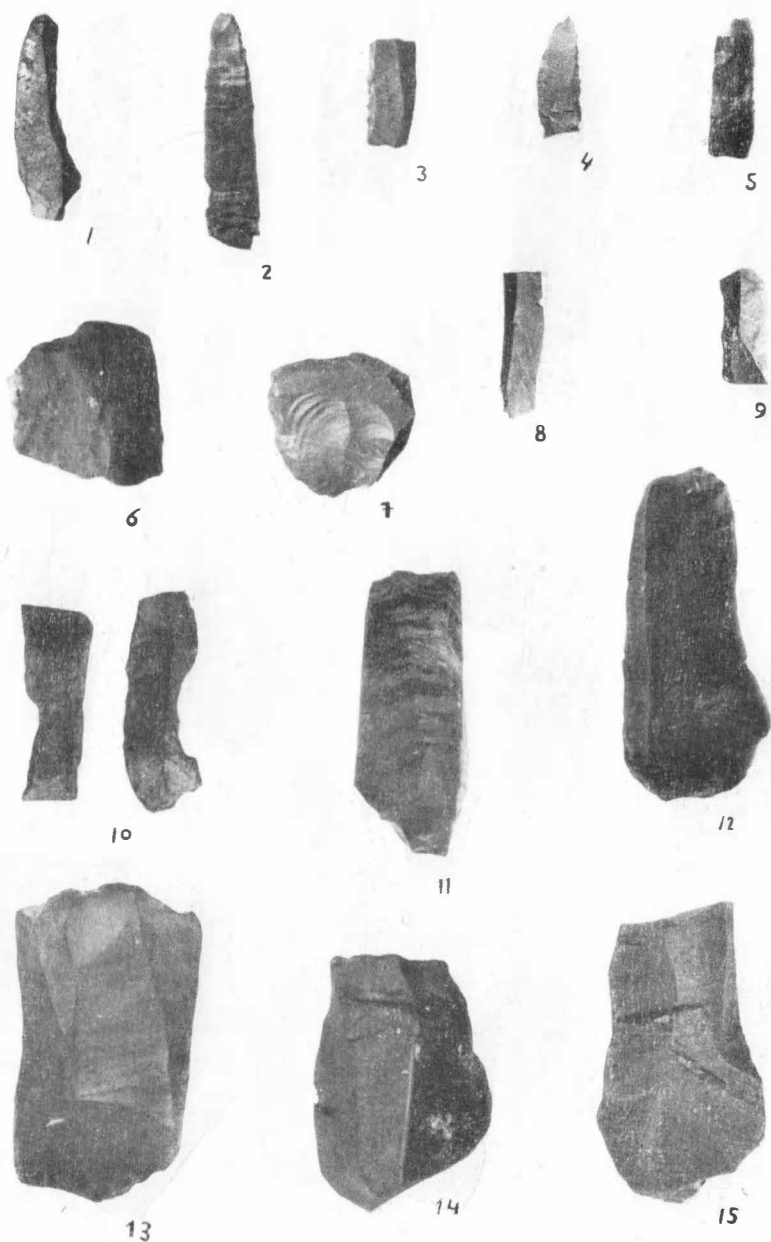

Fig. 13. Lespezi, nivel III, 1-15 piese litice.

Fig. 13. Lespezi, niveau III, 1-15 pièces lithiques.

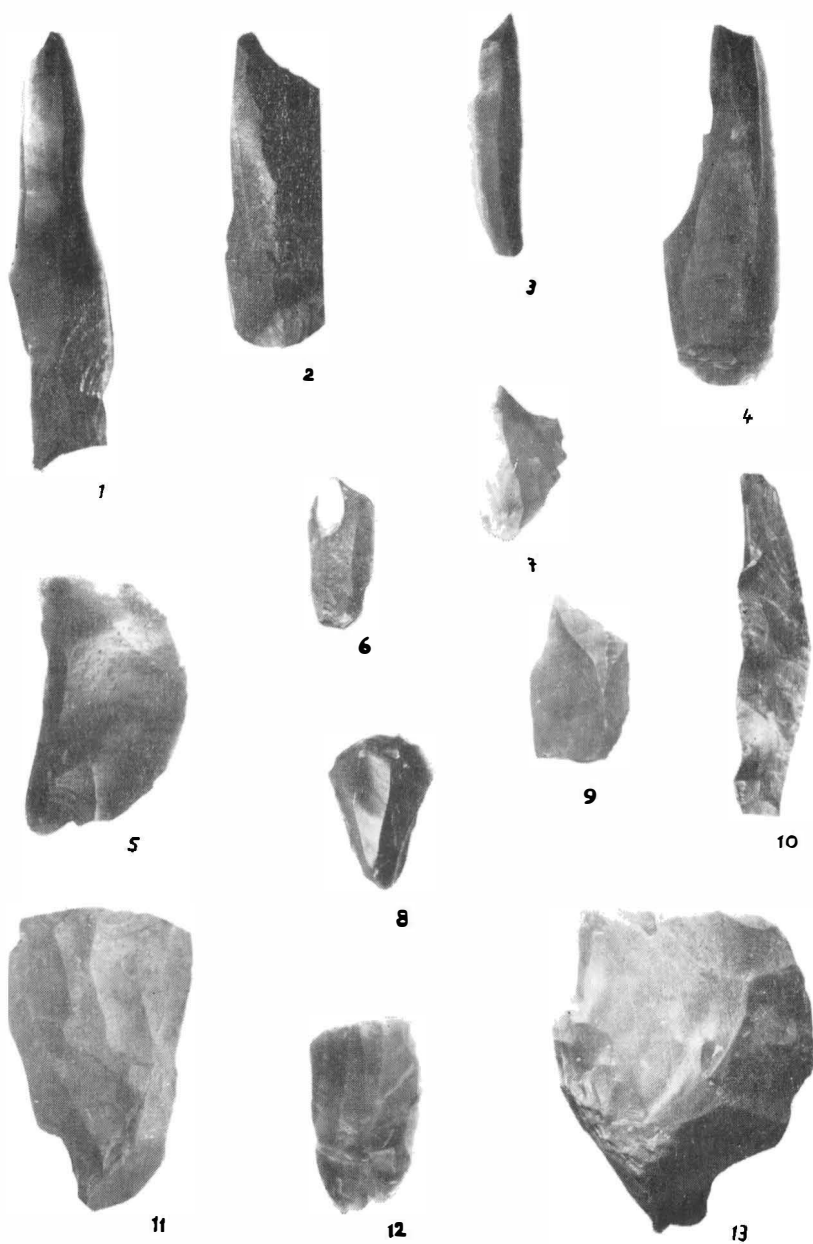

Fig. 14. Lespezi, nivel III, 1-13 piese litice.
Fig. 14. Lespezi, niveau III, 1-13 pièces lithiques.

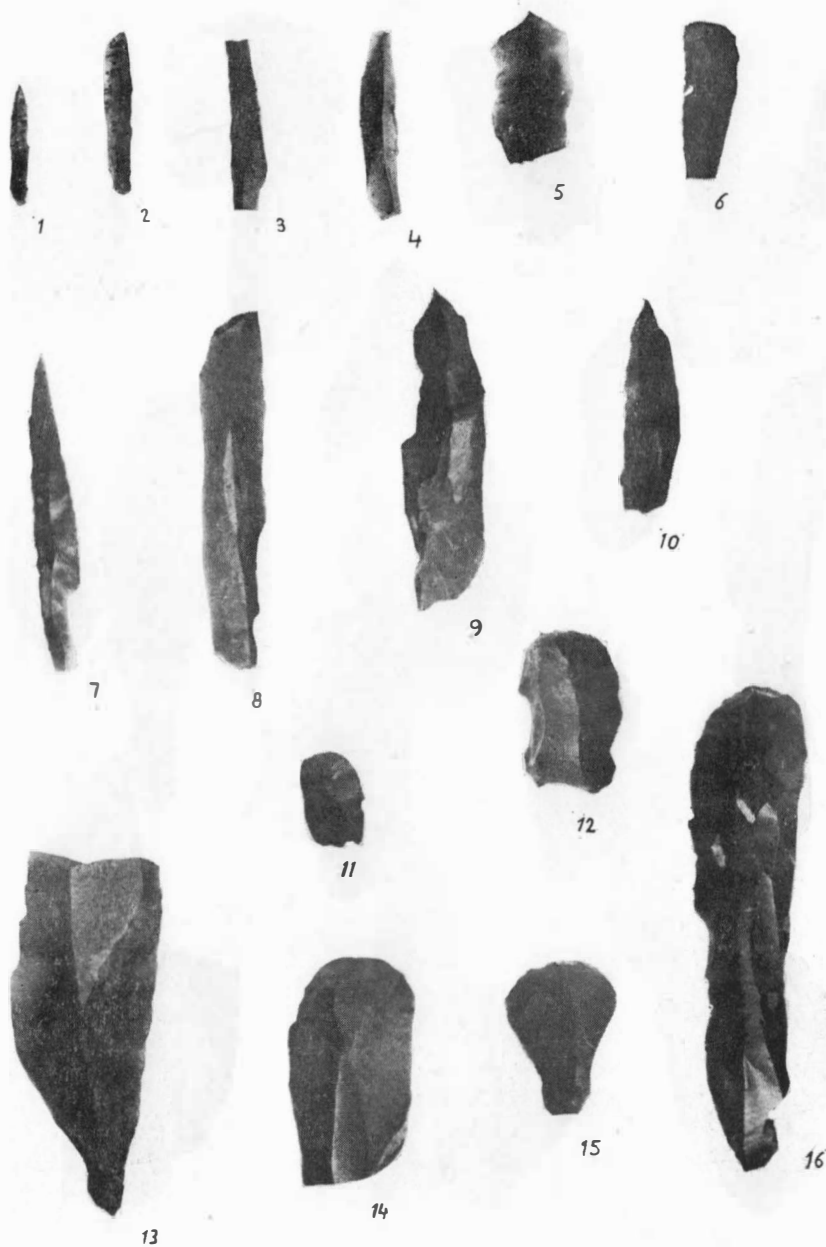

Fig. 15. Lespezi, nivel II, 1-16 piese litice.

Fig. 15. Lespezi, niveau II, 1-16 pièces lithiques

Fig. 16. Lespezi, nivel II, 1-12 piese litice.

Fig. 16. Lespezi, niveau II, 1-12 pièces lithiques.

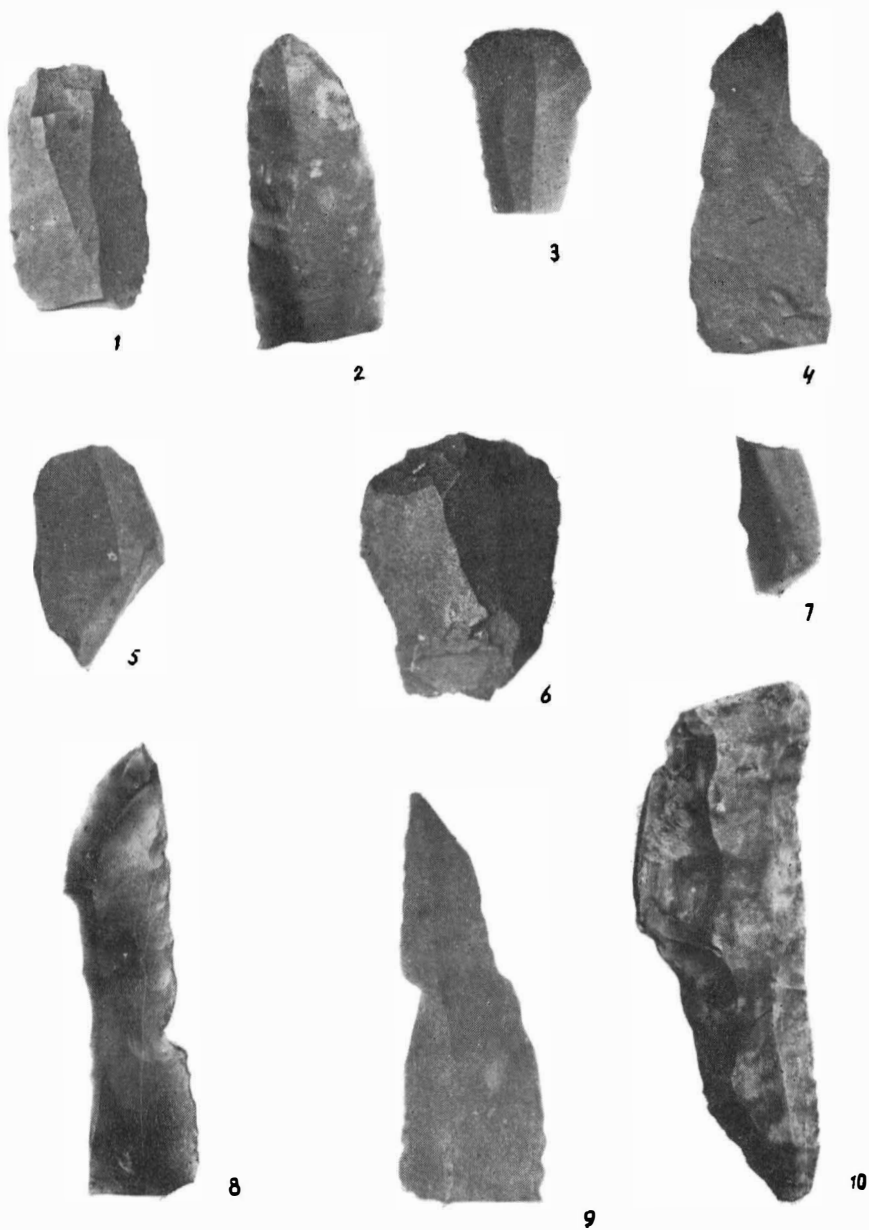

Fig. 17. Lespezi, nivel II, 1-10 piese litice.

Fig. 17. Lespezi, niveau II, 1-10 pièces lithiques.

Fig. 18. Lespezi, nivel II, 1-11 piese litice.

Fig. 18. Lespezi, niveau II, 1-11 pièces lithiques.

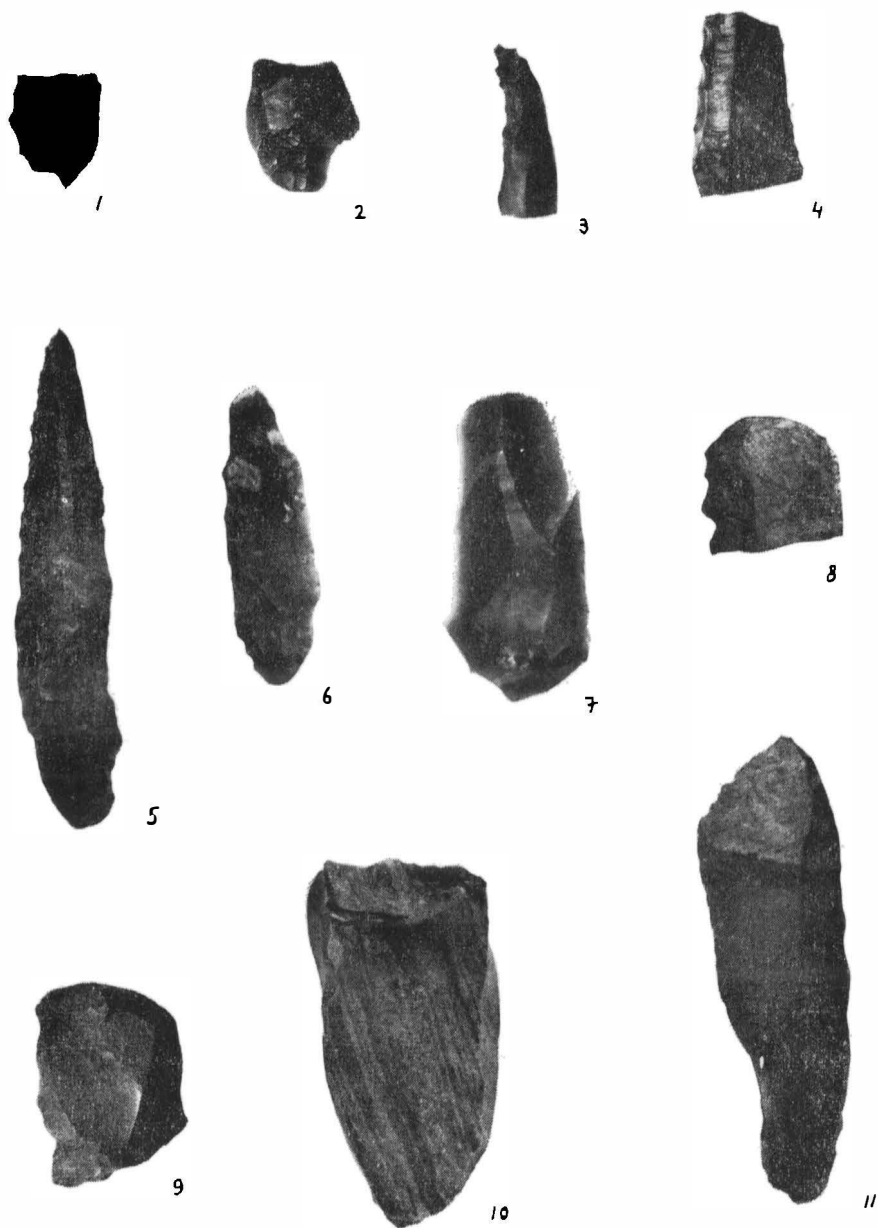

Fig. 19. Lespezi, nivel I, 1-11 piese litice.

Fig. 19. Lespezi, niveau I, 1-11 pièces lithiques.

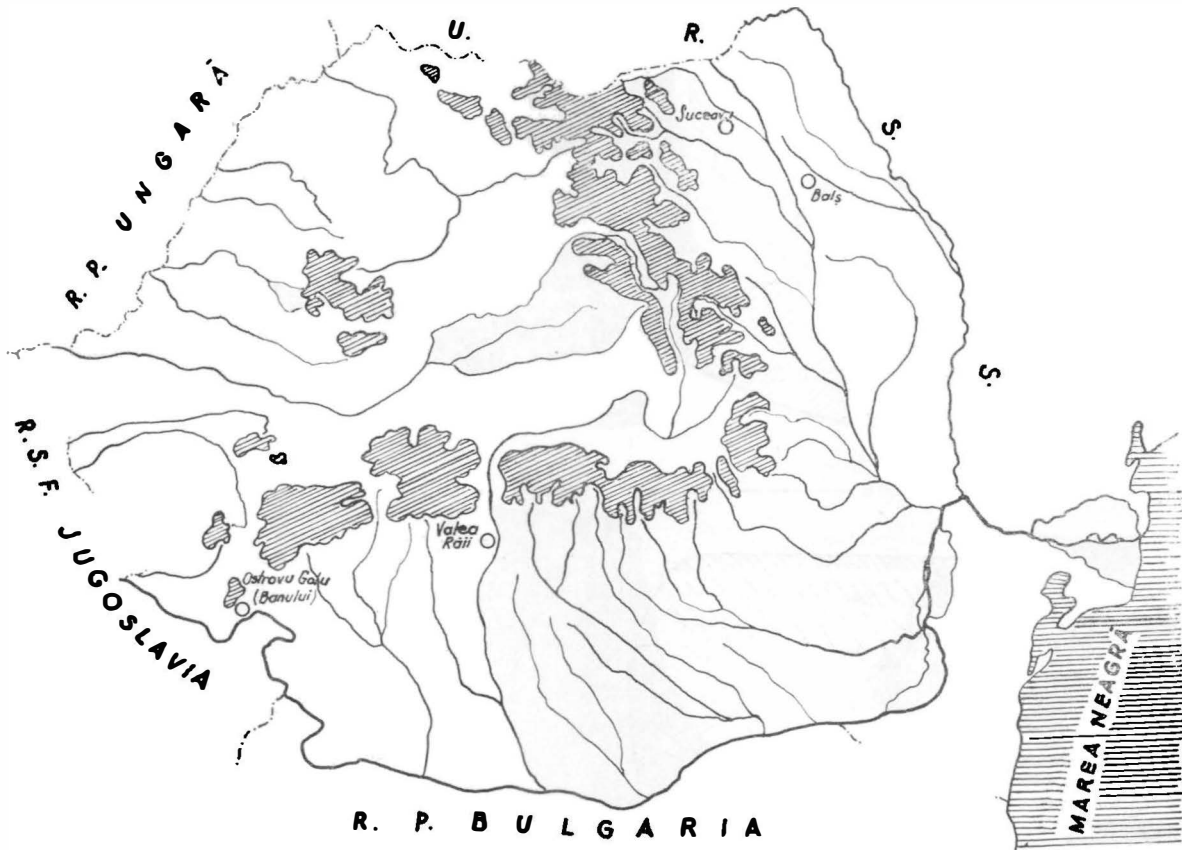

Fig. 1. — Harta localităților unde s-au descoperit topoare perforate în cultura Criș.

Abb. 1. — Fundkarte der Lochbeile (Criss-Kultur) aus Rumänien

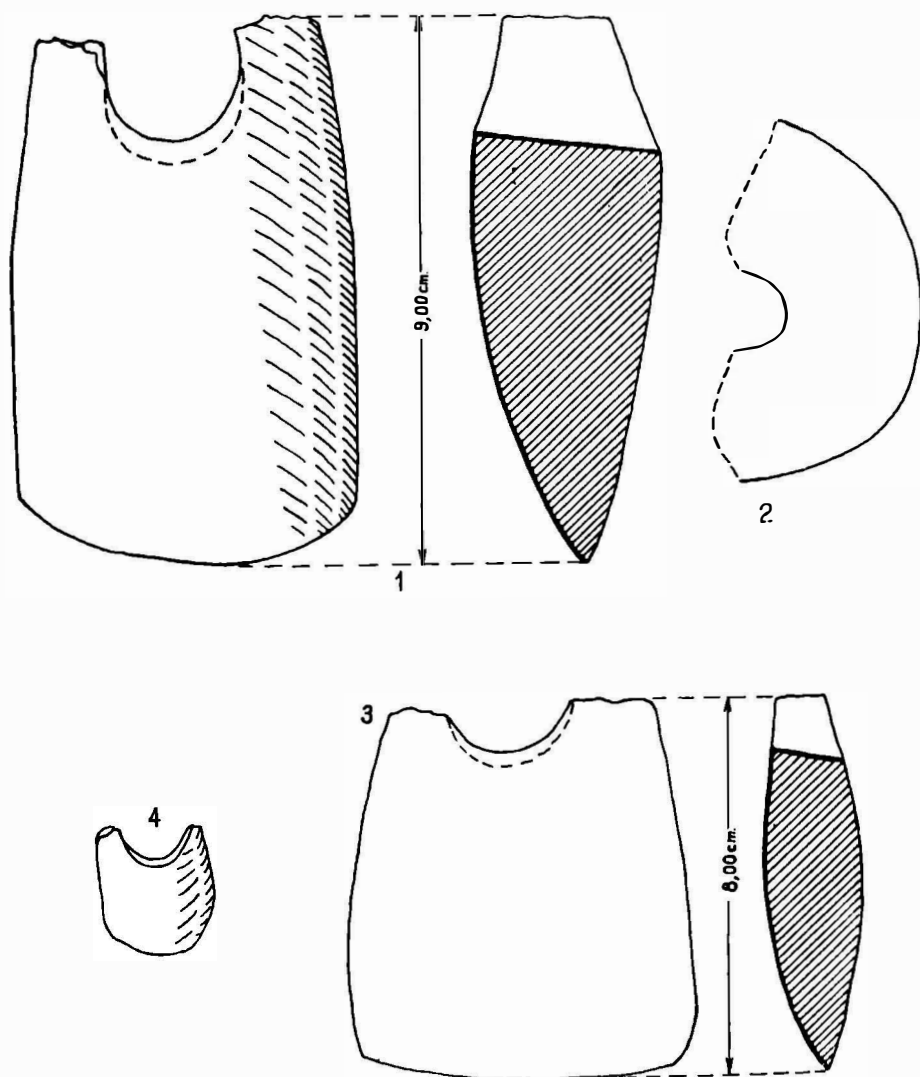

Fig. 2. — Unelte perforate din cultura Criș.

Abb. 2 — Durchbohrte Werkzeuge (Criș-Kultur) aus Rumänien

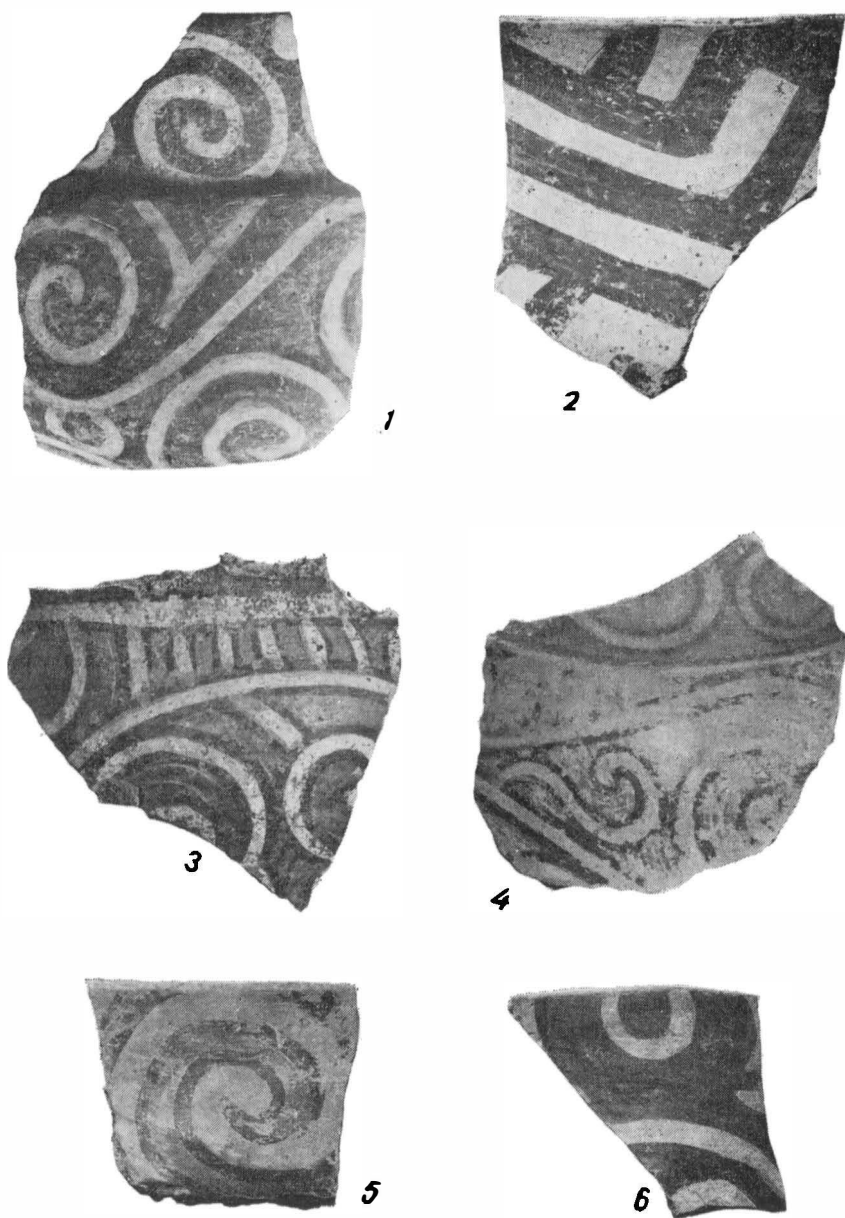

Fig. 1 Fragmente ceramice tricrome, de la Leca-Ungureni, specifice etapei Cucuteni A-3.

Fig.1 Quelques tessons de céramique peinte en trois couleurs de Leca-Ungureni, typiques pour l'étape Cucuteni A 3,

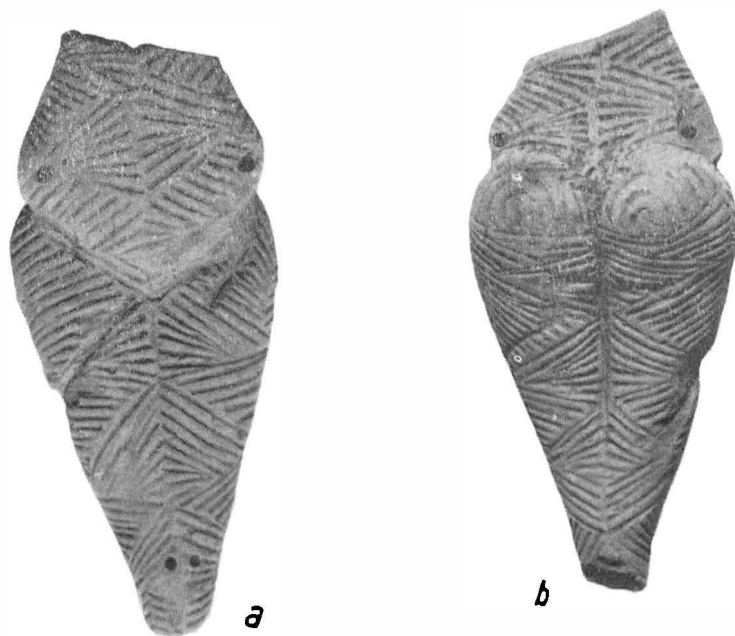

Fig. 2 Statuetă fragmentară de lut ars.

Fig. 2 Statuette fragmentaire en terre cuite.

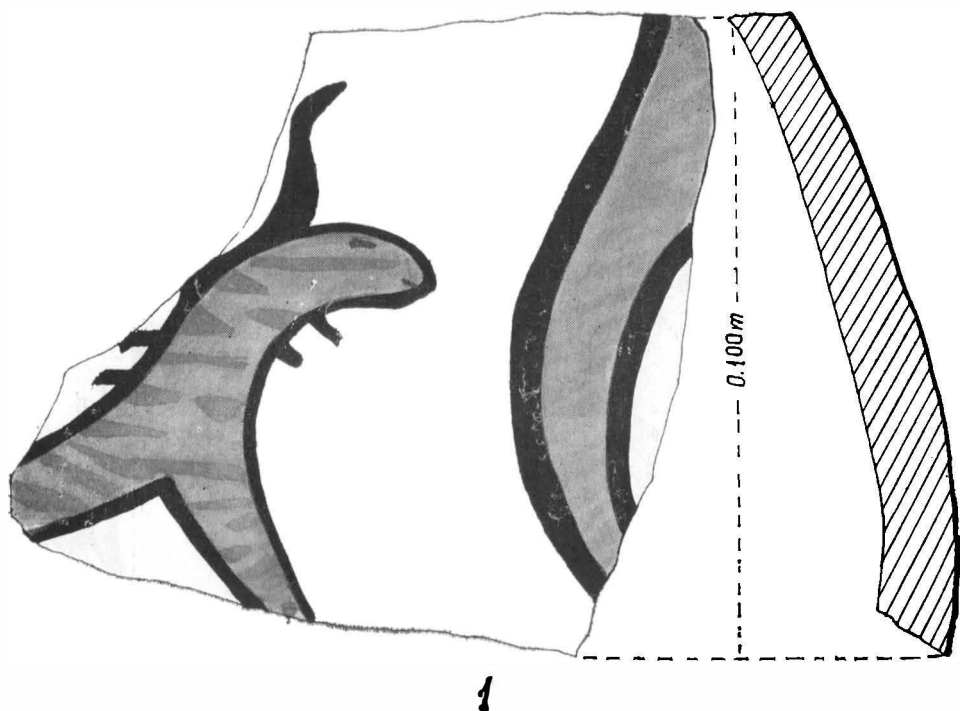

Fig. 1 — Amfore ξ cu decor zoomorf; 1, Valea Lupului; 2, Varvarovca.

Fig. 1. — Amphores ξ à décor zoomorphe 1, Valea Lupului; 2. Varvarovca.

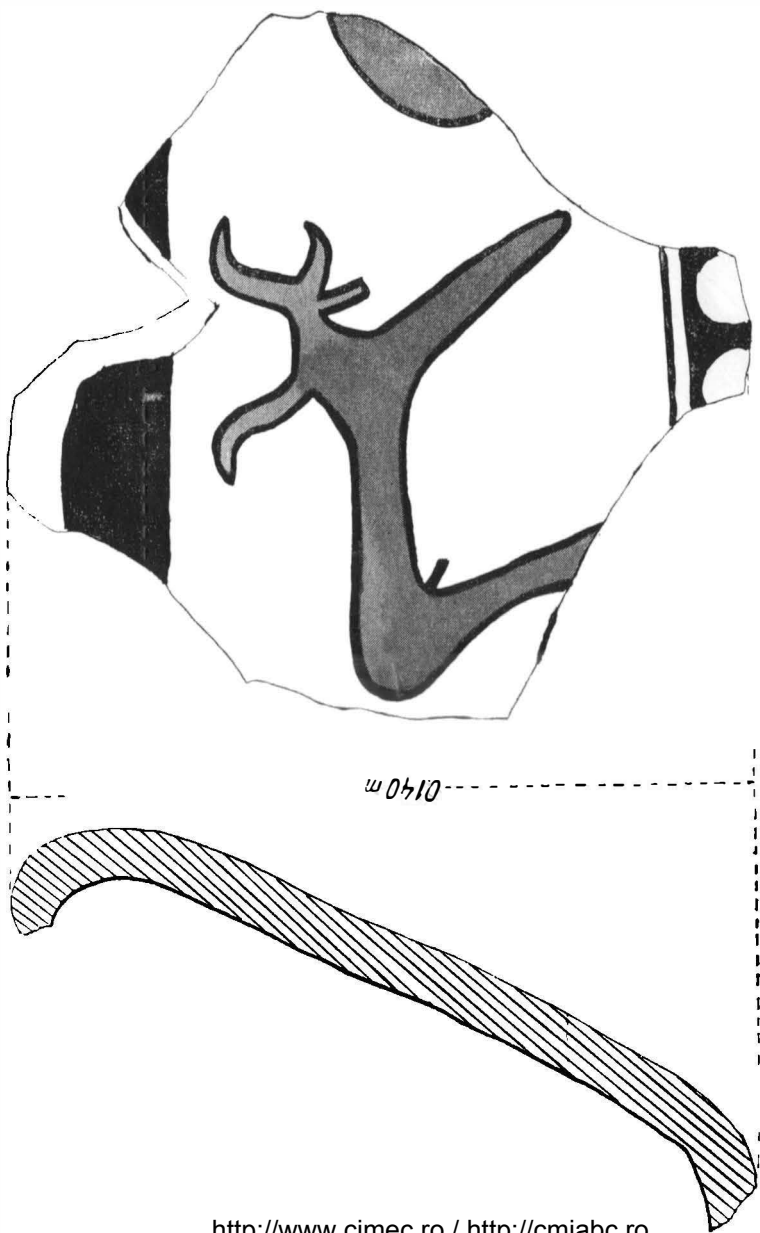

Fig. 2 — Crater Ț cu decor zoomorf liber de la Valea Lupului.

Fig. 2. — Cratère Ț à décor zoomorphe libre de Valea Lupului.

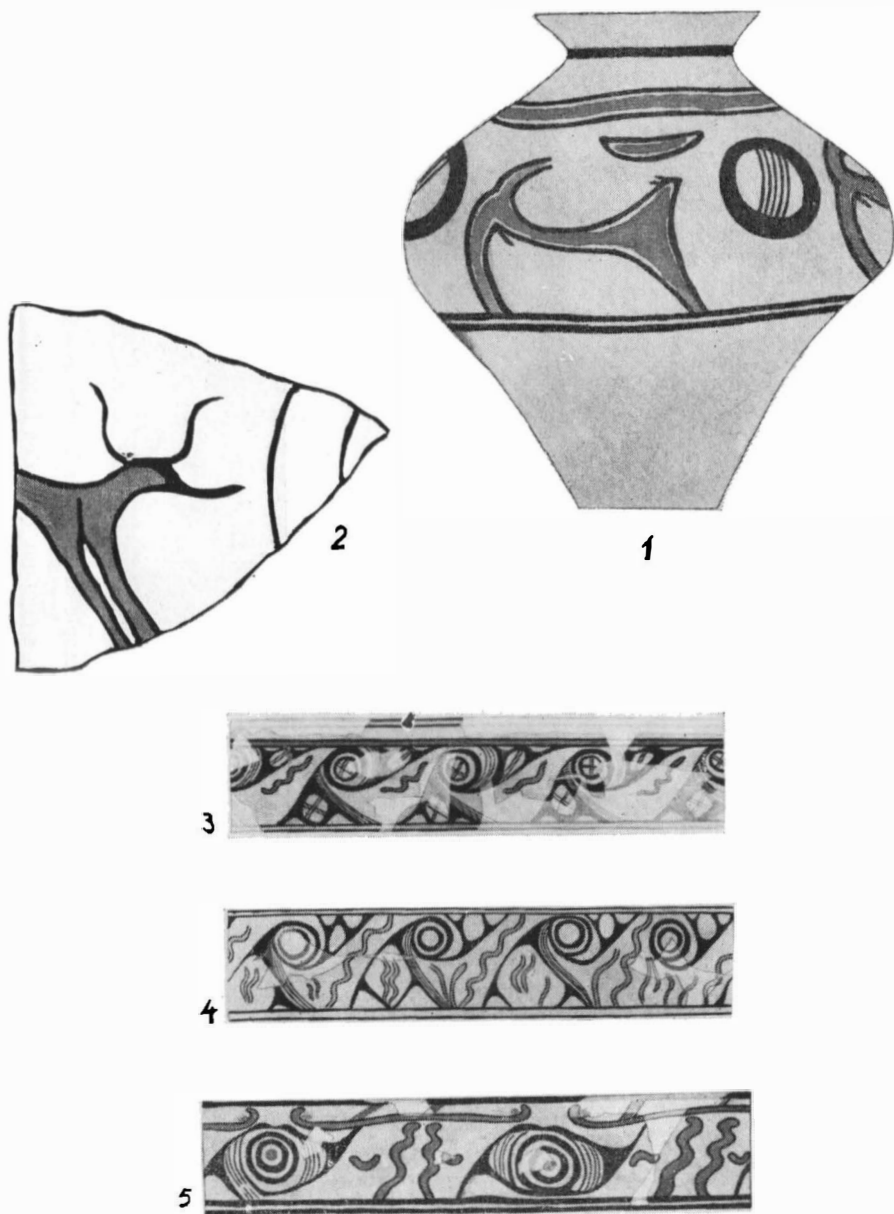

Fig. 3 — Amfore ț cu decor zoomorf sau geometric: 1, Trușești; 2, Bilce-Zlote; 3-5, Valea Lupului.

Fig. 3. — Amphores ț à décor zoomorphe ou géométrique: 1, Trușești; 2, Bilce-Zlote; 3-5, Valea Lupului.

Fig. 4 — Crater ț cu decor zoomorf metopic de la Valea Lupului.

Fig. 4. -- Cratère ț à décor zoomorphe metopique de Valea Lupului.

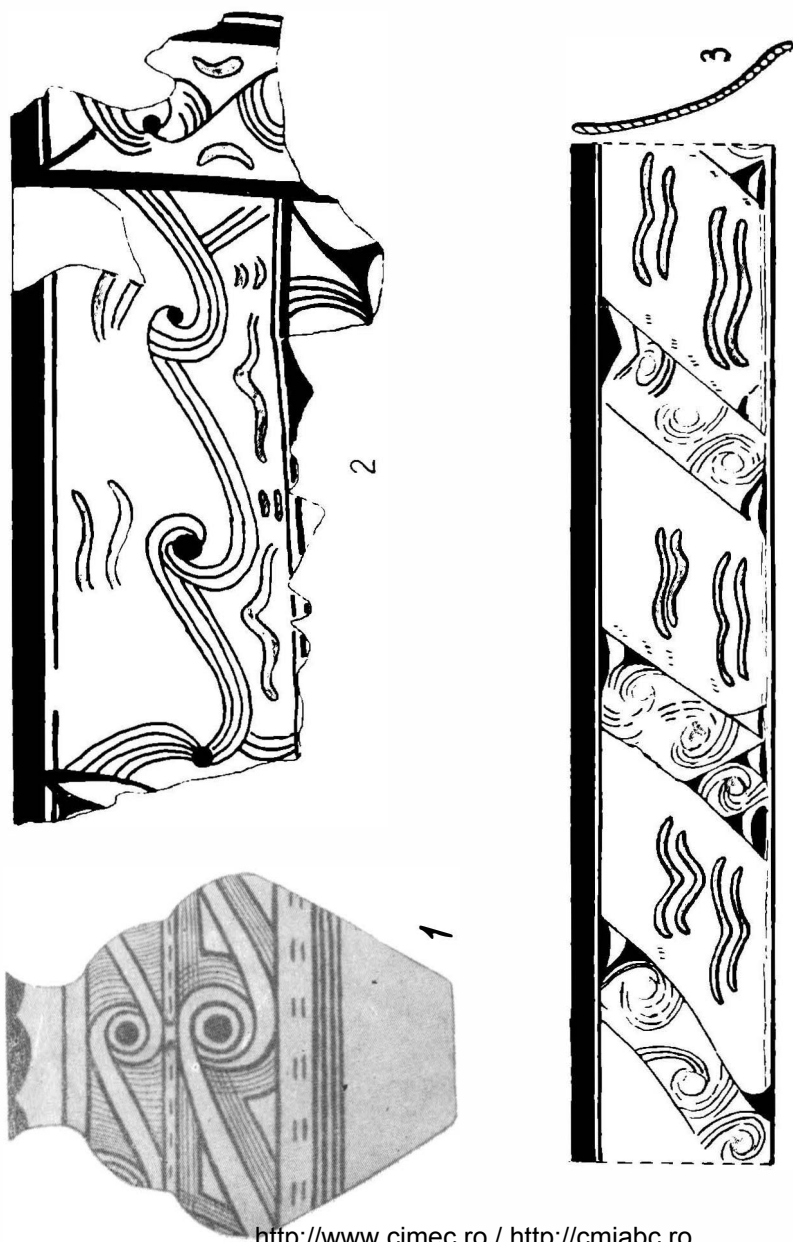
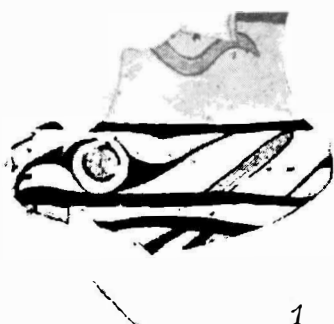

Fig. 5 — Amforă (1) și vâtle (2-3) cu decor spiralic liber (1,3) sau melodic (2)
1, Podci 2-3, Valea Lupului.

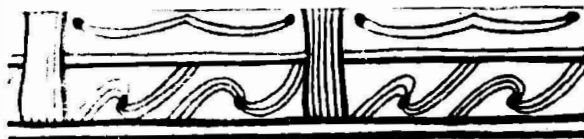
Fig. 6 — Amphore (1) și vâtle (2-3) cu decor spiralic liber (1,3) sau melodic (2)
1, Podci 2-3, Valea Lupului.

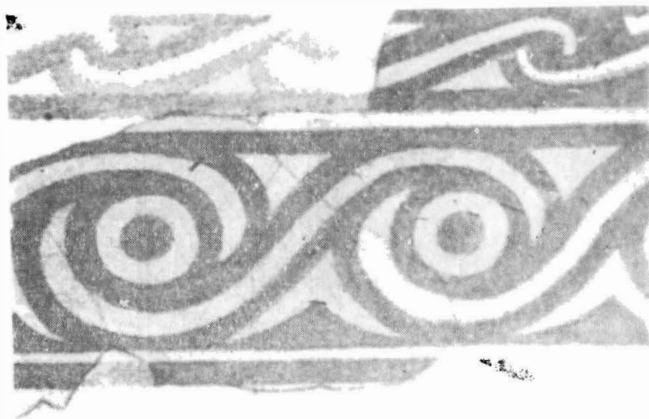
1

2

3

4

Fig. 6 — Cratere (3-4) și ț (1-2) cu decor spiralic liber (1,4) sau metopic (2-3): 1, Valea Lupului; 2, Gura Văii (orașul Gh. Gheorghiu-Dej); 3, Cucuteni; 4, Podei.

Fig. 6. — Cratères (3-4) et ț (1-2) à décor spiral libre (1,4) ou métopique (2-3): 1, Valea Lupului; 2, Gura Văii (ville Gh. Gheorghiu-Dej); 3, Cucuteni; 4, Podei.

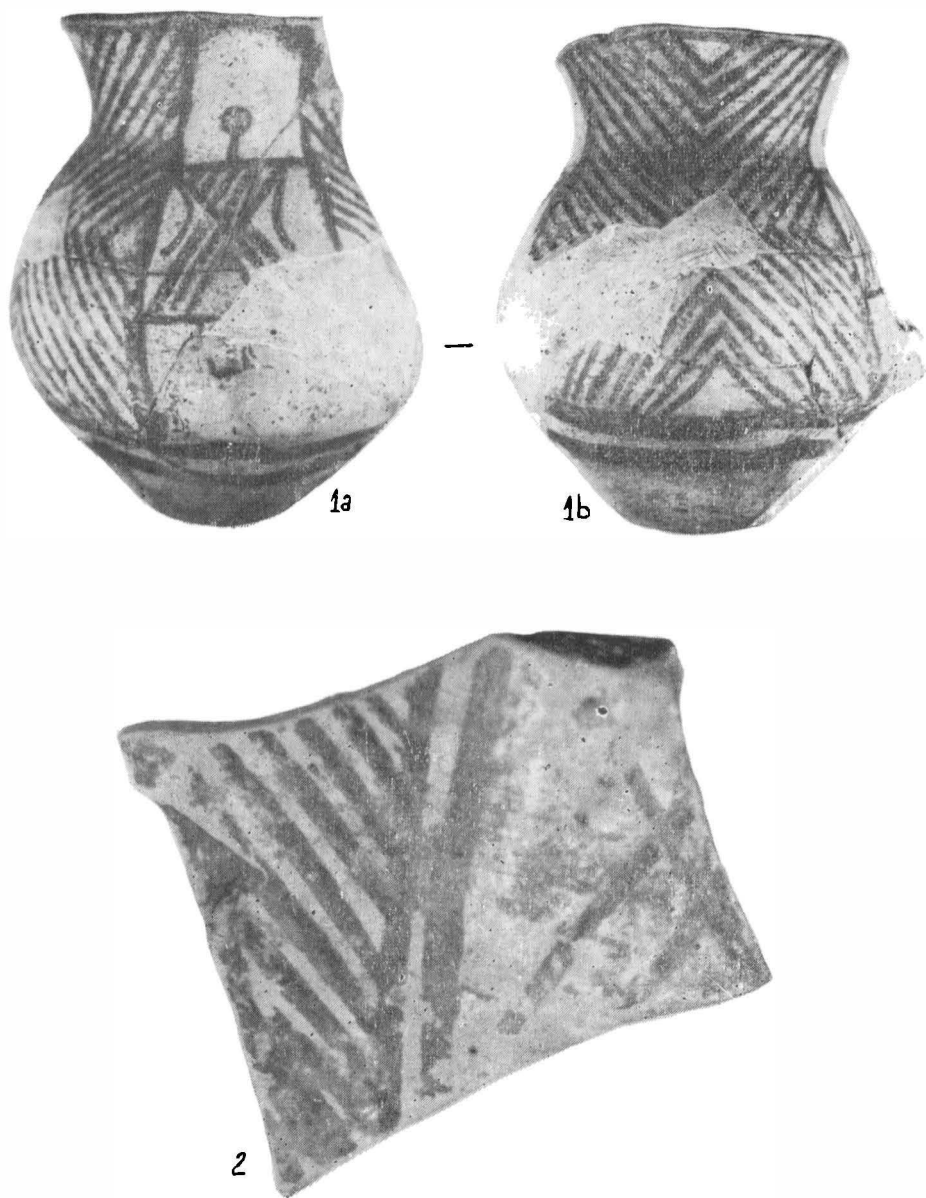

Fig. 1 Reprezentări antropomorfe pictate pe ceramica Cucuteni A-B de la Ghe-
 lăiești: 1a-1b, pe amforă; 2, pe fragmentul unui vas mare.

Fig. 1 — Représentations anthropomorphes peintes de Ghelăiești: 1 a-b, amphore ;
 2, fragment d'un vase de grande dimensions.

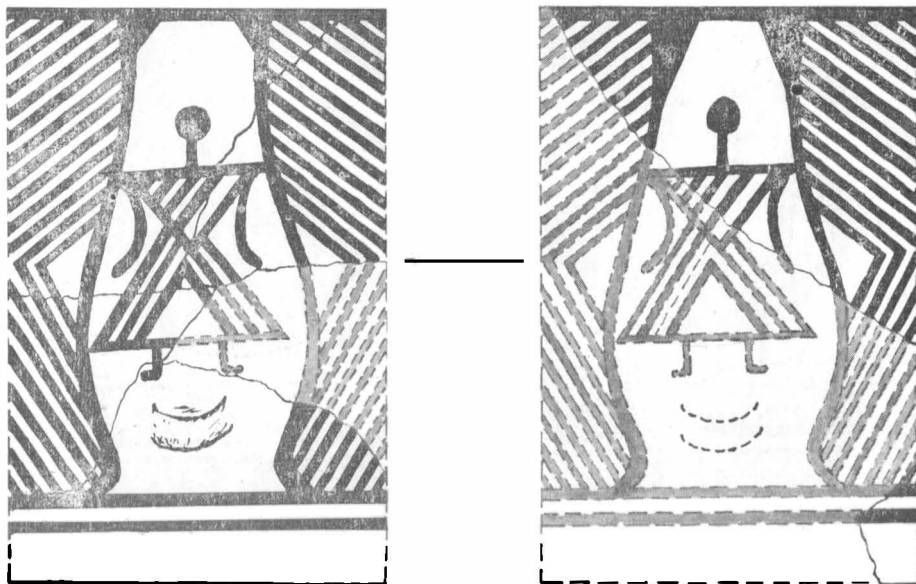

Fig. 2 Reprezentările antropomorfe pictate pe vasul din fig. 1/1a-1b.

Fig. 2 -- Représentations anthropomorphes peintes sur le vase de la figure antérieure.

MIHAI VATAVU
MORMINTUL „NOUA” DE LA POPRICANI

Fig. 1 -- Vase din mormintul „Noua” de la Popricani.
Fig. 1 — Vases du tombeau „Noua” de Popricani.

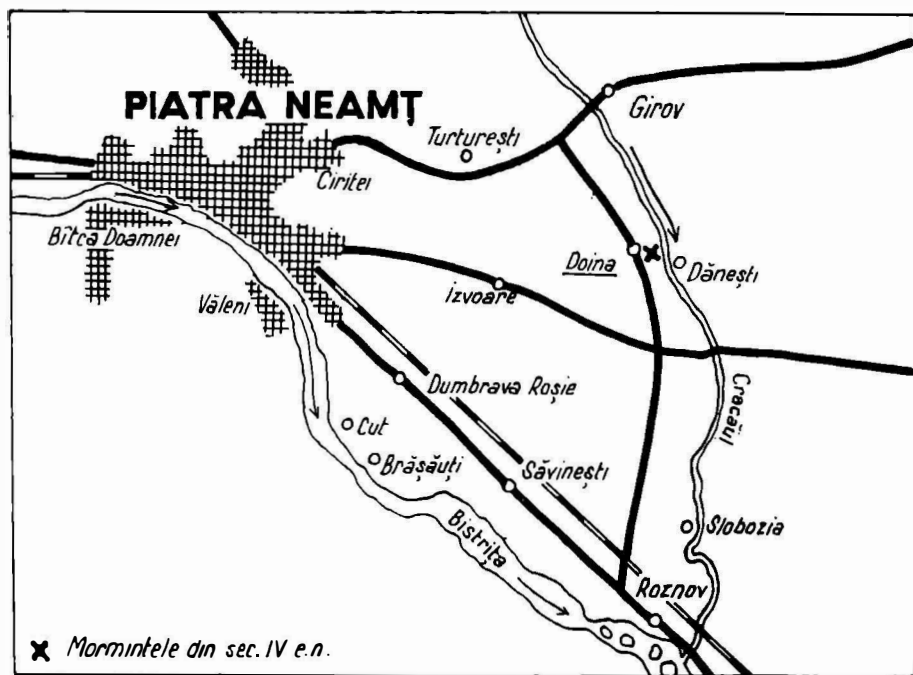

Fig. 1.

Fig. 1. — Schița regiunii cu satul Doina.

Fig. 1. — La carte de la région avec le village Doina

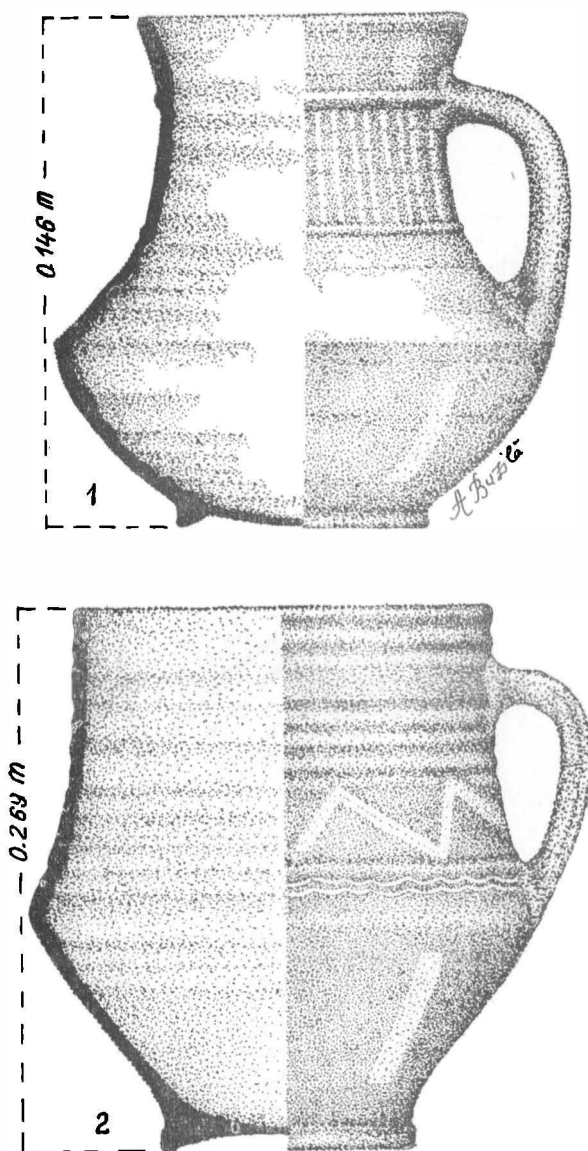

Fig. 2. — Căni lucrate cu roata din pastă fină de culoare gri, ornate cu linii lustruite și lustruite la exterior, descoperite în mormintul 1.

Fig. 2. — Pots travaillés à la roue en pâte fine de couleur grise ornés de lignes lustrées et polies à l'extérieur, découverts dans le tombeau no 1.

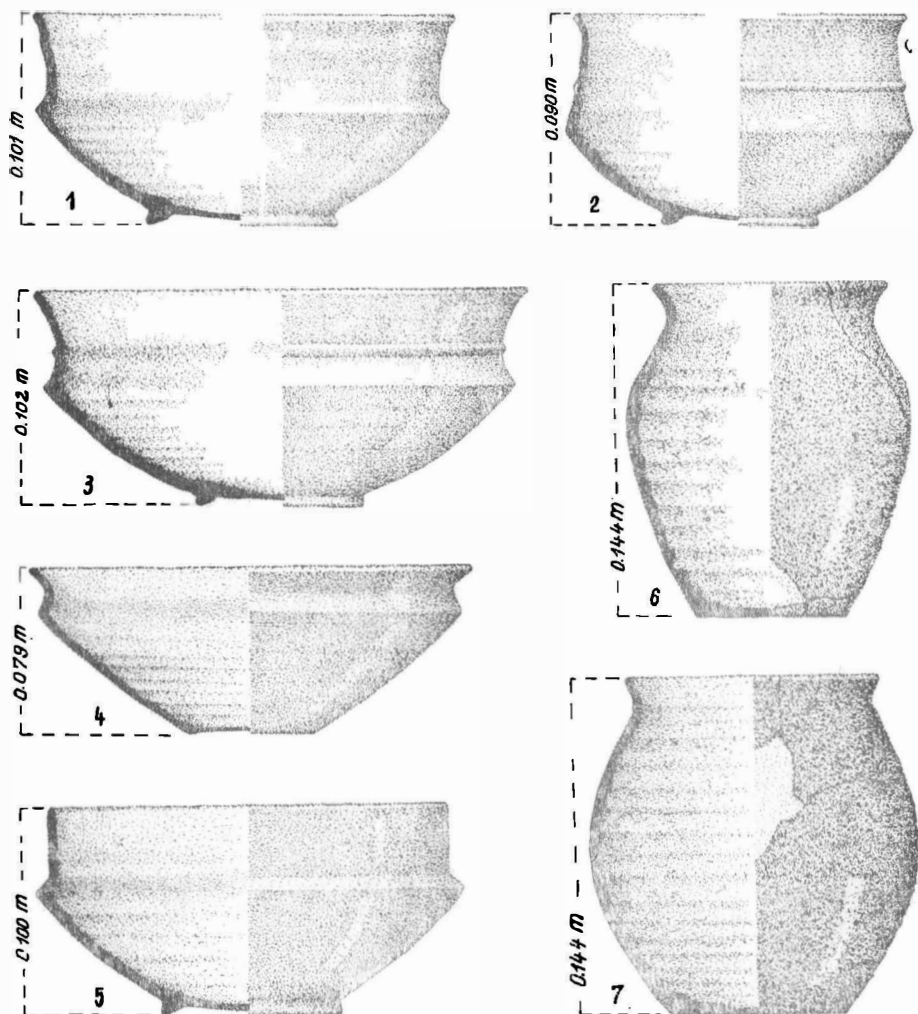

Fig. 3. — Vase lucrate cu roata din pastă fină (1—5) și pastă impură-poroasă (6—7), descoperite în mormîntul 1.

Fig. 3. — Vases travaillés à la roue en pâte fine (1—5) et en pâte impure-poreuse (6, 7), découverts dans le tombeau no 1.

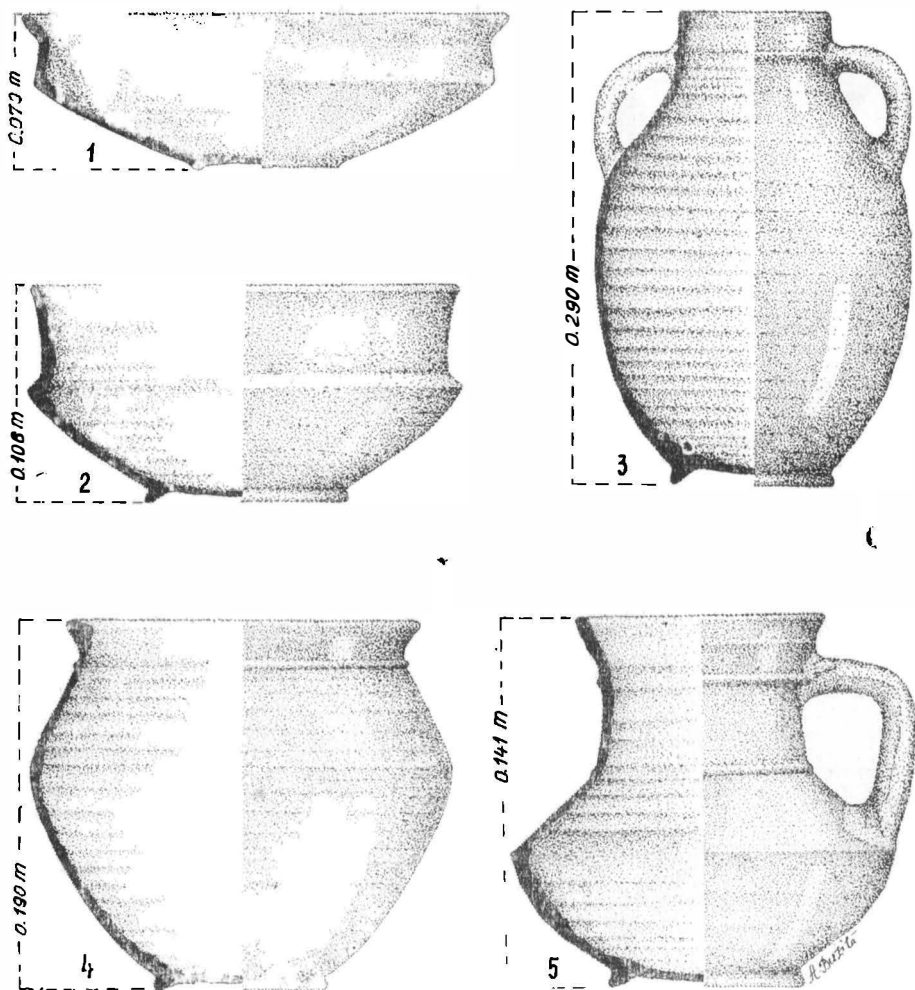

Fig. 4. — Vase lucrate cu roata din pastă fină de culoare gri, descoperite în
în mormintul 2.

Fig. 4. — Vases travaillés à la roue en pâte fine de couleur grise, découverts dans
le tombeau no 2.

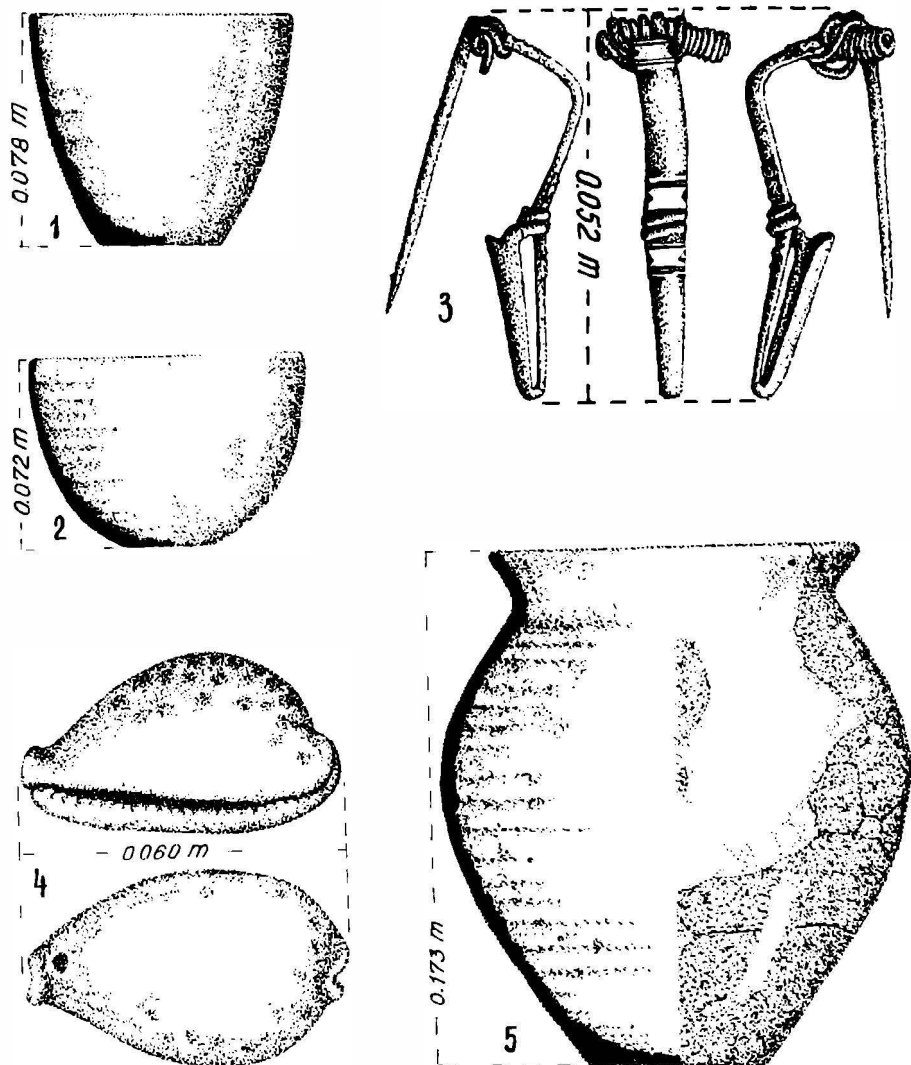

Fig. 5. Vase din pastă fină (1-2); vas din pastă poroasă (5); o fibulă din bronz (3) și scoică marină (4), descoperite în morminul 2.

Fig. 5. Vases en pâte fine (1, 2); vase en pâte poreuse (5); une fibule en bronze (3) et une couquille marine (4), découverts dans le tombeau no 2.

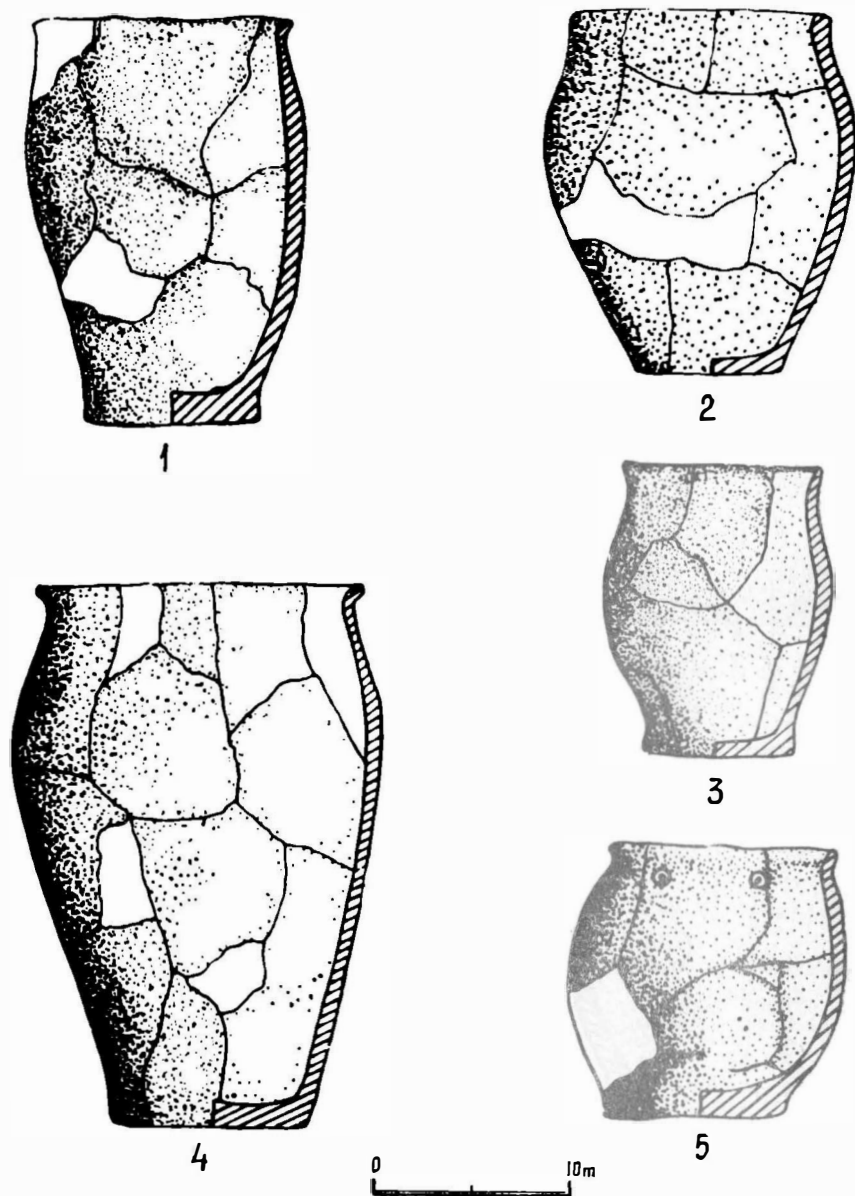

Fig. 1. — Ceramică slavă lucrată cu mîna din secolele VI—VII 1—2, 5, Suceava „Șipot”; 3, Botoșana—Suceava; 4, Ruși Mănăstioara—Suceava.

Fig. 1. -- Céramique slave travaillée à la main du VI-e—VII-e siècles: 1. 2, 5, Suceava „Șipot”; 3, Botoșana—Suceava; 4, Ruși—Mănăstioara Suceava.

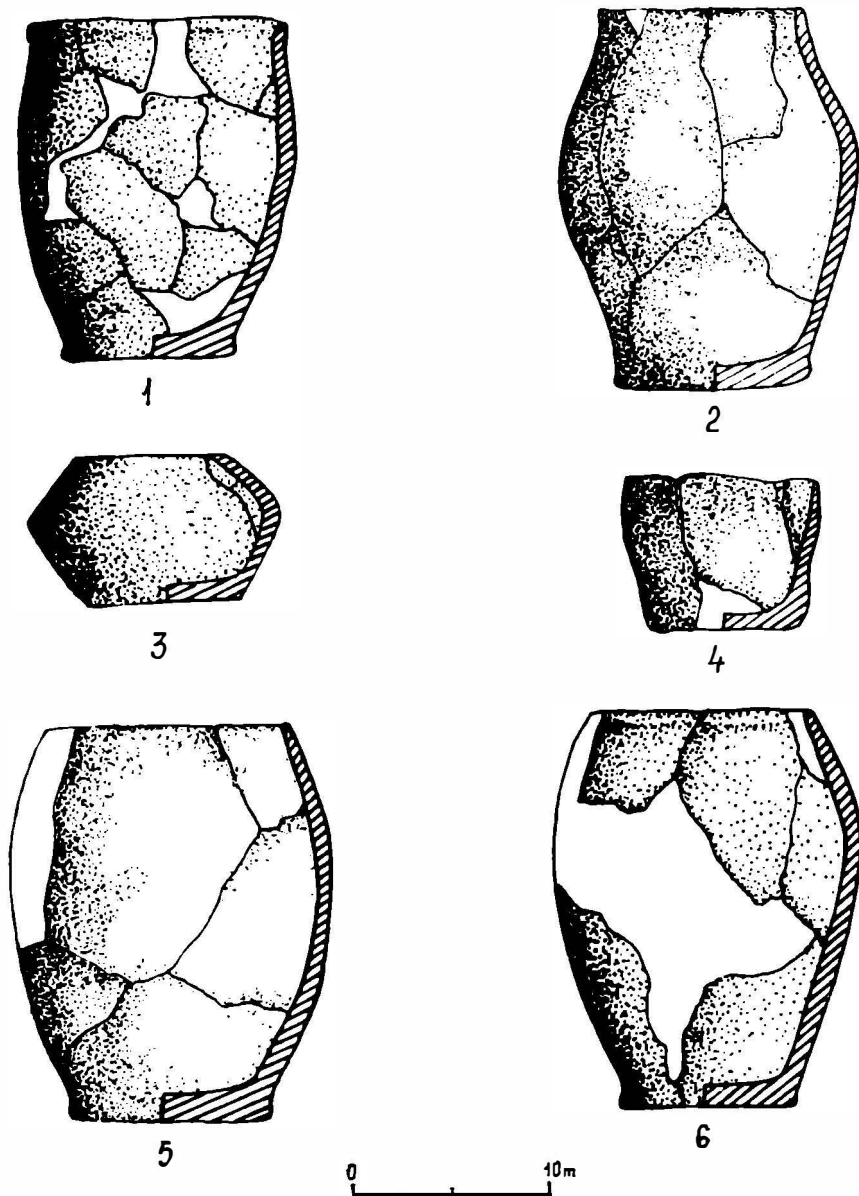

Fig. 2. Ceramică slavă lucrată cu mîna din secolele VI—VII. 1, Iași „Crucea lui Ferentz”; 2, 4—6, Suceava „Șipot”; 3, Cucorăni—Botoșani.

Fig. 2. Céramique slave travaillée à la main du VI-e—VII-e siècles. 1, Jassy—„Crucea lui Ferentz”; 2, 4—6, Suceava „Șipot”; 3, Cucorăni—Botoșani.

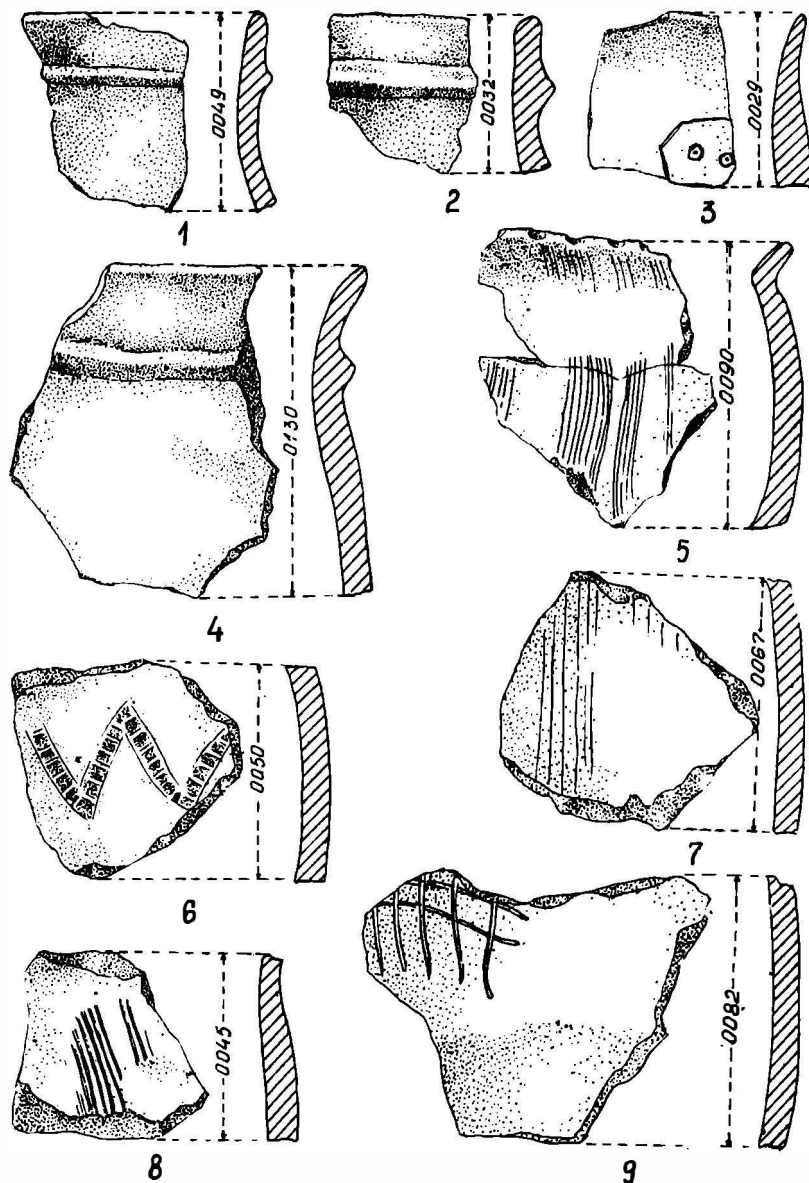

Fig. 3. — Ceramică slavă din secolele VI—VII, lucrată cu mina și ornamentată: 1, 4, 6, Suceava „Șipot”; 2—3, Cucurăni—Botoșani; 5, 7—8, Dodești—Vaslui.

Fig. 3. — Céramique slave du VI-e—VII-e siècles travaillée à la main et ornentée. 1, 4, 6, Suceava—Șipot; 2—3, Cucurăni—Botoșani; 5, 7, 8 Dodești—Vaslui.

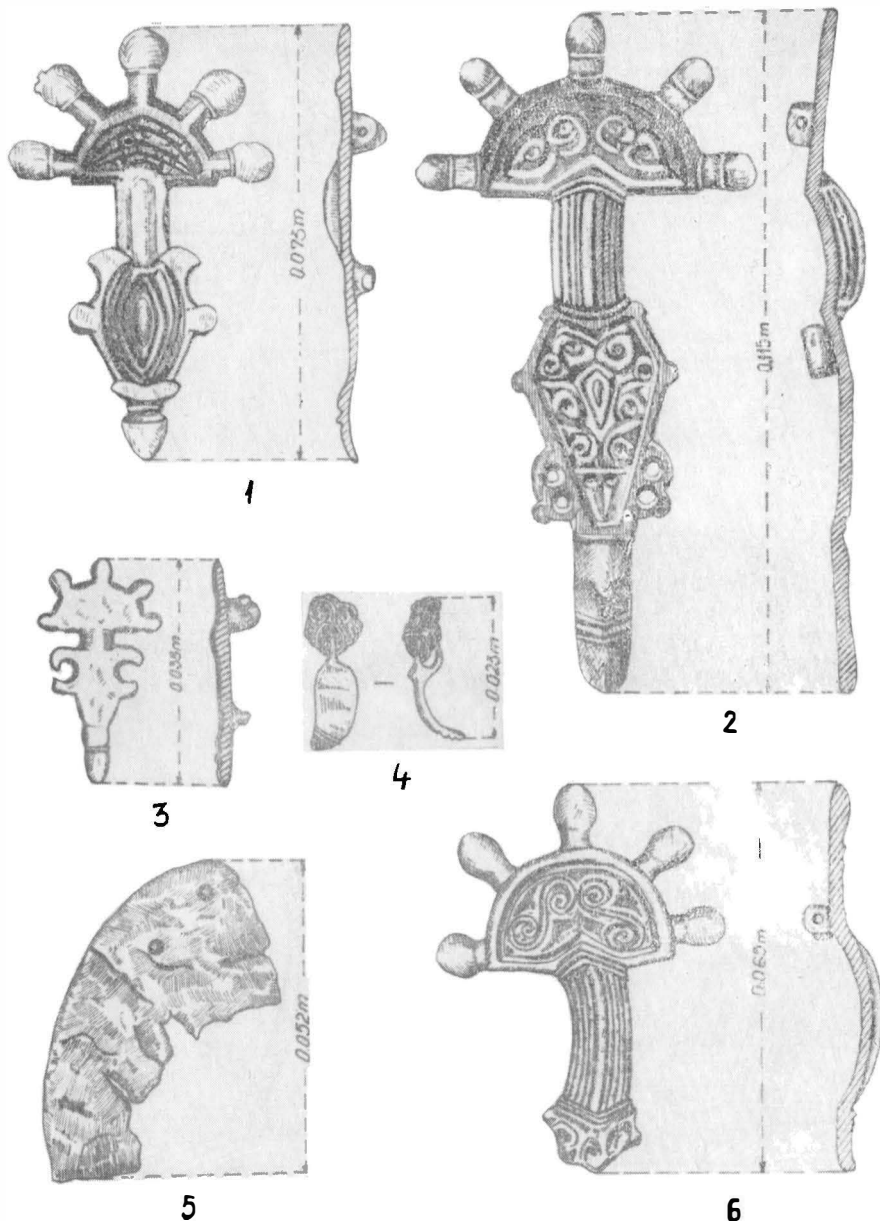

Fig. 4. — Obiecte de podorobă din secolele VI—VII: 1—2 Iași „Crucea lui Ferentz”; 3—5, Suceava „Șipot”; 6, Budești—Vaslui.

Fig. 4. Pièces de parure des VI-e—VII-e siècles: 1—2 Jassy „Crucea lui Ferentz”; 3—5, Suceava „Șipot”; 6, Budești—Vaslui.

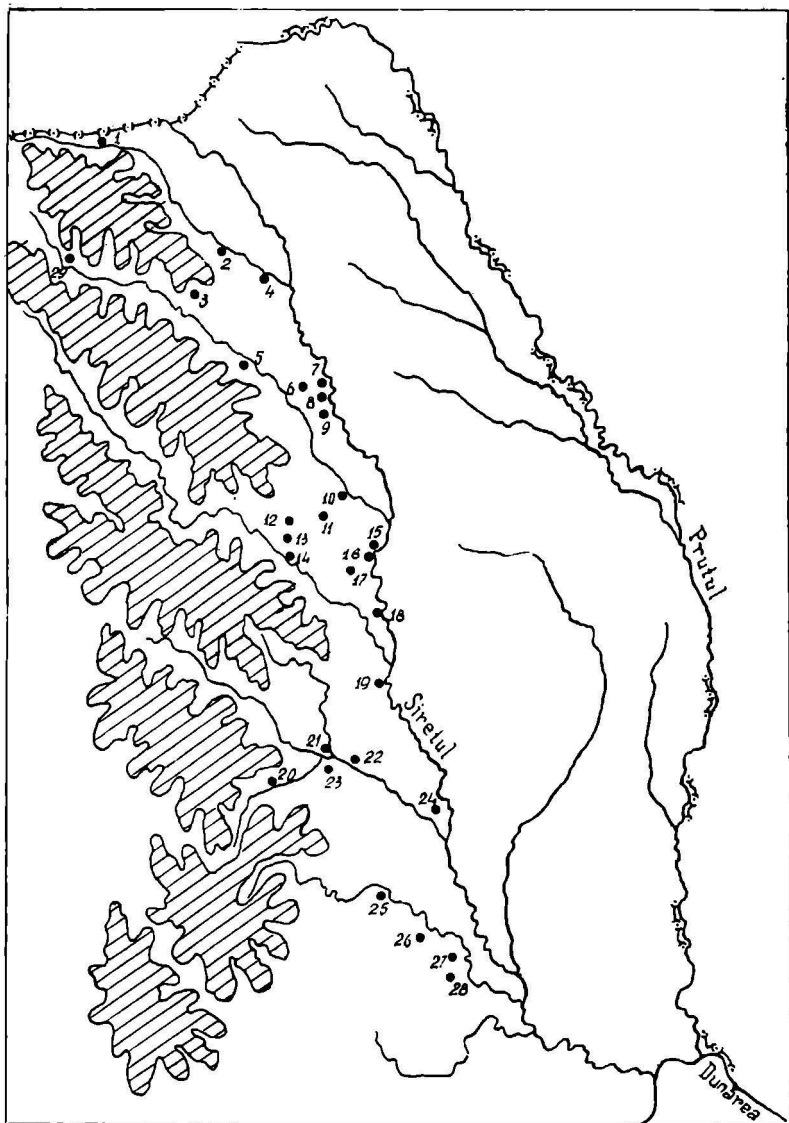

Fig. 1 — Harta răspândirii monumentelor culturii Dridu în regiunea dintre Carpați și Siret.

1, Rădăuți; 2, Suceava-Drumul Național; 3, Mihăiești-Fălliceni; 4, Merești — Udești; 5, Boroaia; 6, Moțca; 7, Valea Seacă; 8, Blăgești — Pașcani; 9, Stolniceni; 10, Văleni — Roman; 11, Poiana — Dulcești; 12, Girov; 13, Izvoare — Neamț; 14, Brășăuți; 15, Moldoveni — Gabăra; 16, Aldești; 17, Izvoare — Bahna; 18, Berești — Bistrița; 19, Cleja; 20, Oituz; 21, Malu-Gheorghe Gheorghiu-Dej; 22, Florești — Căiuți; 23, Borzești; 24, Adjud; 25, Pietroasa-Bolotești; 26, Cimpineanca; 27, Dragoslaveni; 28, Dumbrăveni; 29, Coșna — Floreni.

Fig. 1. — Carte de la disposition des monuments de la culture Dridu dans la région entre les Karpates et le Siret.

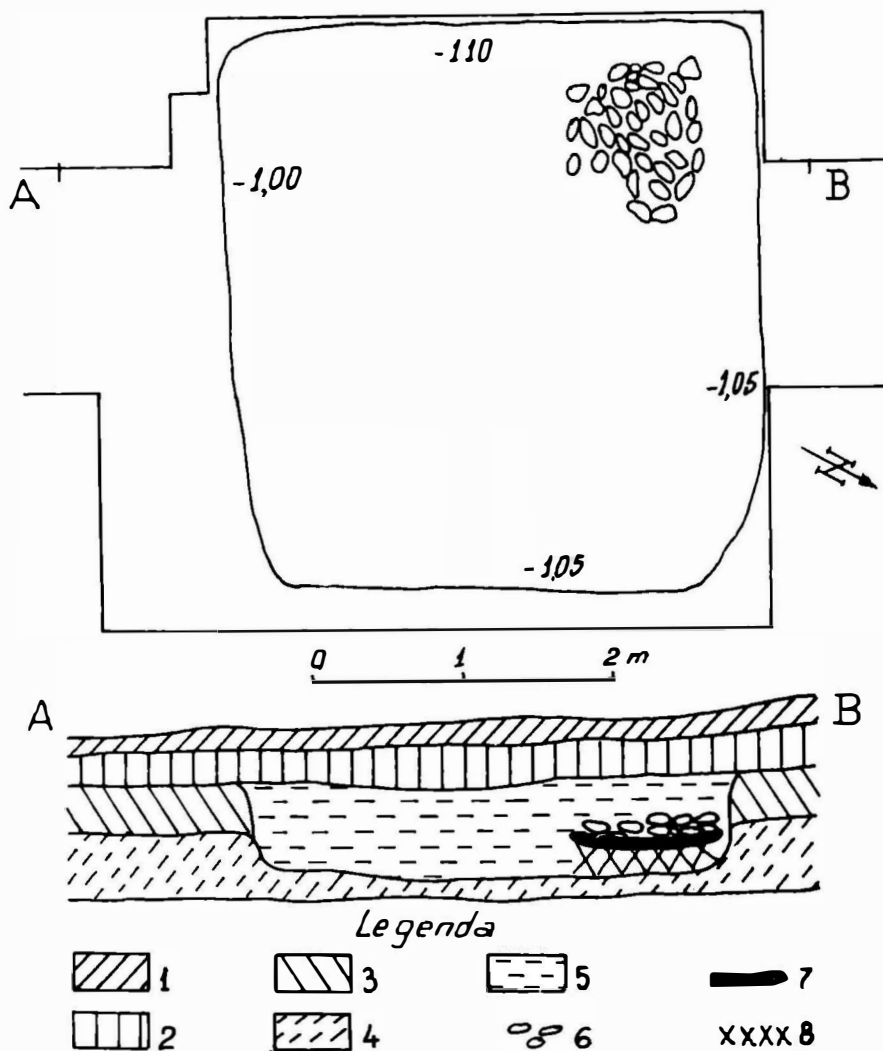

Fig. 2 — Planul și profilul locuinței de tip bordei (B I) din așezarea de la Izvoare-Bahna.

1 — Orizontul A_1 al solului (sol cenușiu de pădure); 2 — Orizontul A_2 al solului; 3 — Orizontul B_1 al solului (galben-brun); 4 — orizontul B_2 al solului (galben); 5 — umplutură bordei; 6 — pietre; 7 — lentilă pământ ars; 8 — umplutură.

Fig. 2. Le plan et le profil de l'habitation du type hutte de l'habitat de Izvoare-Bahna.

1. L'horizon A_1 du sol (sol grisâtre des bois); 2. l'horizon A_2 du sol; 3 l'horizon B_1 du sol (jaune-brun); 4. l'horizon B_2 du sol (jaune); 5. remplissage de la hutte; 6, pierres; 7, lentilles en argile; 8. remplissage

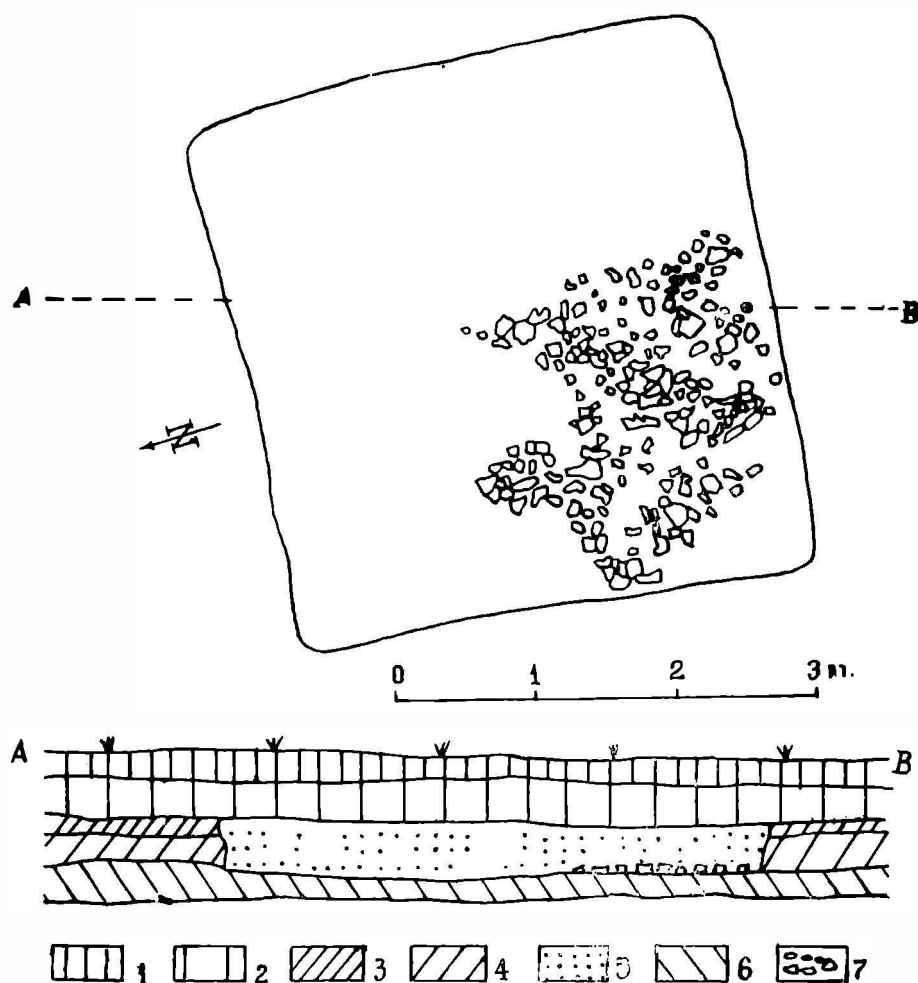

Fig. 3. — Planul și profilul locuinței de tip semibordei (B IV) din
așezarea de la Brășăuți (dupa V. Spinei și Dan Monah).

- 1 — sol vegetal; 2 — sol cenușiu cu urme medievale; 3 — sol negricios;
4 — sol cenușiu închis; 5 — sol negru clisos (umplutură); 6 — sol vir-
gin cu nisip și prundiș; 7 — pietre.

Fig. 3. — Le plan et le profil de l'habitation du type demi-hutte (B IV)
de l'habitat de Brășăuți (selon V. Spinei et Dan Monah).

1. sol végétal; 2. sol grisâtre à vestiges médiévaux; 3. sol noirâtre;
4. sol grisâtre foncé; 5. sol noir argileux (remplissage); 6. sol vierge à
sable et à gravier; 7. pierres.

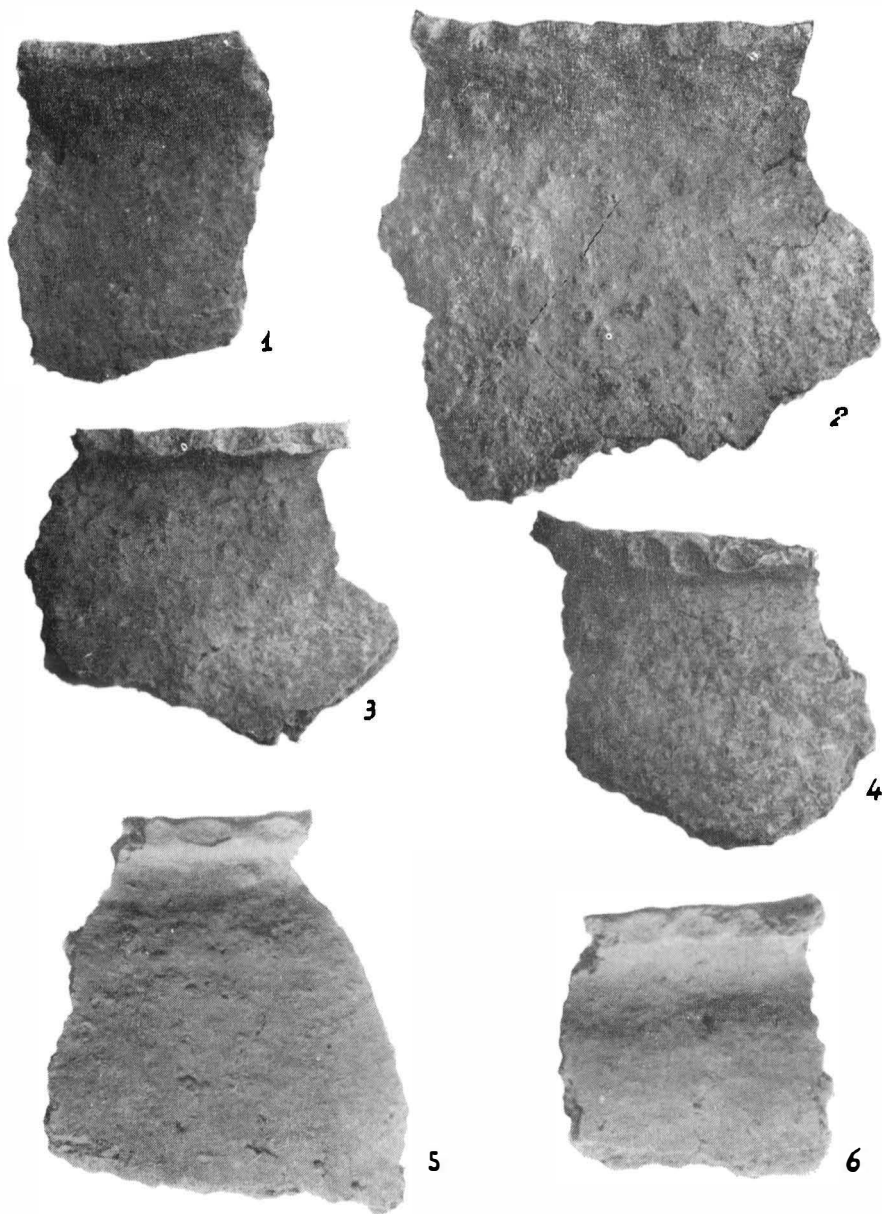

Fig. 4 — Ceramică lucrată cu mina (sec. VIII-IX).
1 Berești-Bistrița ; 2-4 Izvoare-Bahna ; 5-6 Oituz-Bacău.

Fig. 4. — Céramique travaillée à la main (VIII-e—IX-e siècles).
1. Berești-Bistrița ; 2—4, Izvoare-Bahna ; 5—6, Oituz—Bacău,

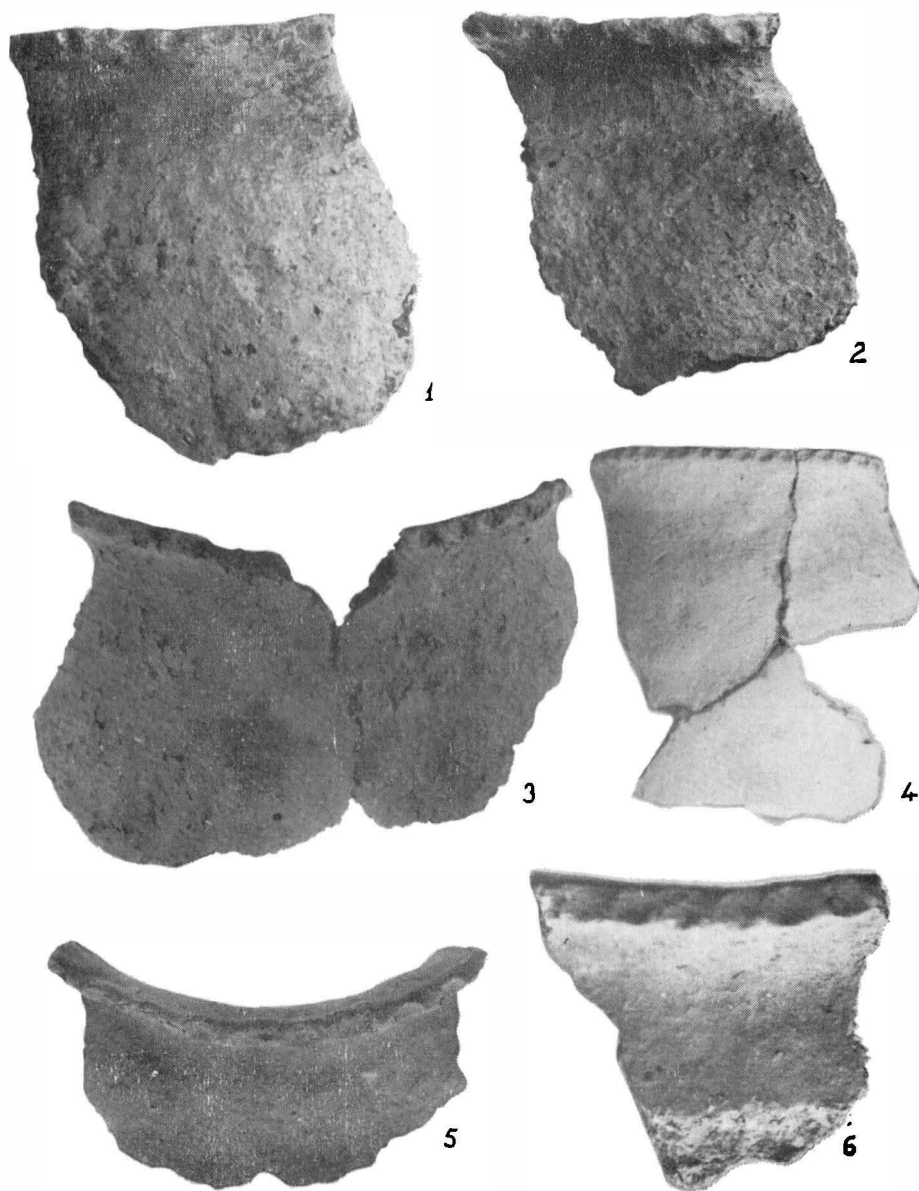

Fig. 5 — Ceramică lucrată cu mîna (sec. VIII-IX).

1-2 Izvoare-Bahna ; 3,5, Oituz-Bacău ; 4,6 Brășăuți

Fig. 5. — Céramique travaillée à la main (VIII-e—IX-e siècles).

1—2, Izvoare-Bahna ; 3, 5, Oituz—Bacău ; 4, 6, Brășăuți

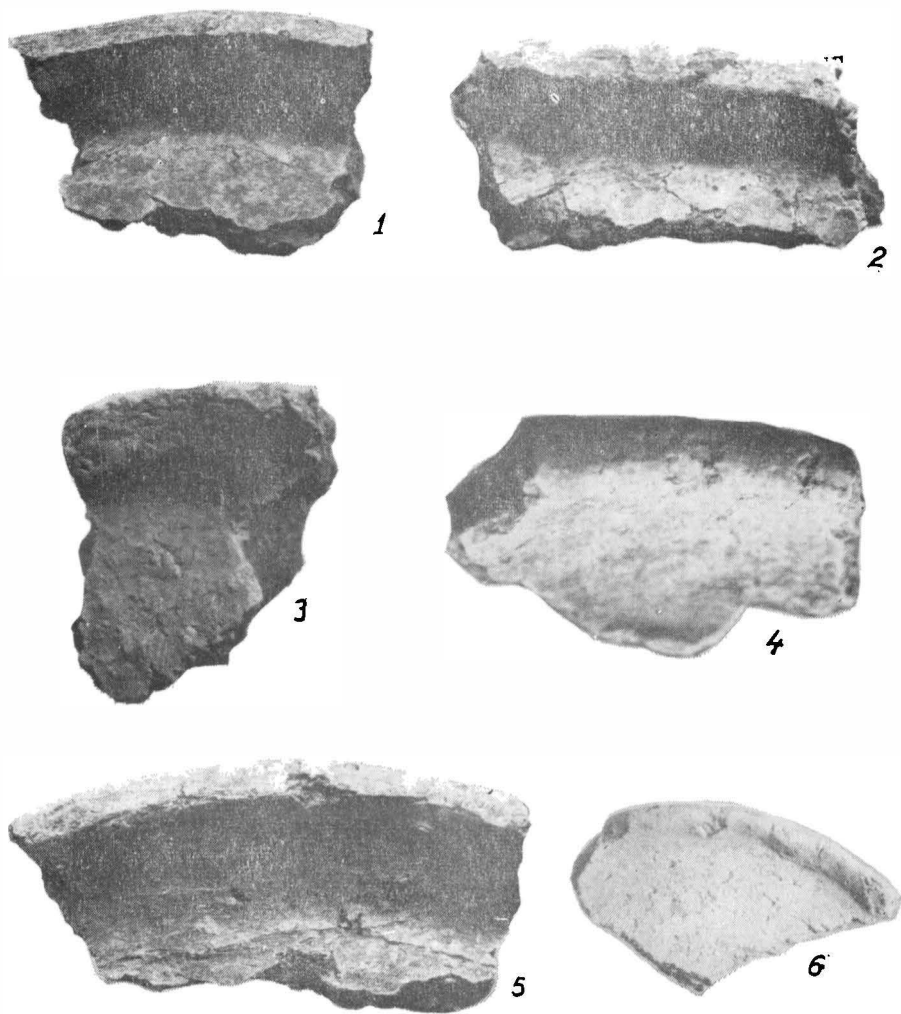

Fig. 6 — Fragmente de tipsii. 1-3, 5, Izvoare-Bahna ; 4, 6 Brășăuți.

Fig. 6. — Fragments de plateux. 1—3, 5, Izvoare-Bahna ; 4, 6, Brășăuți

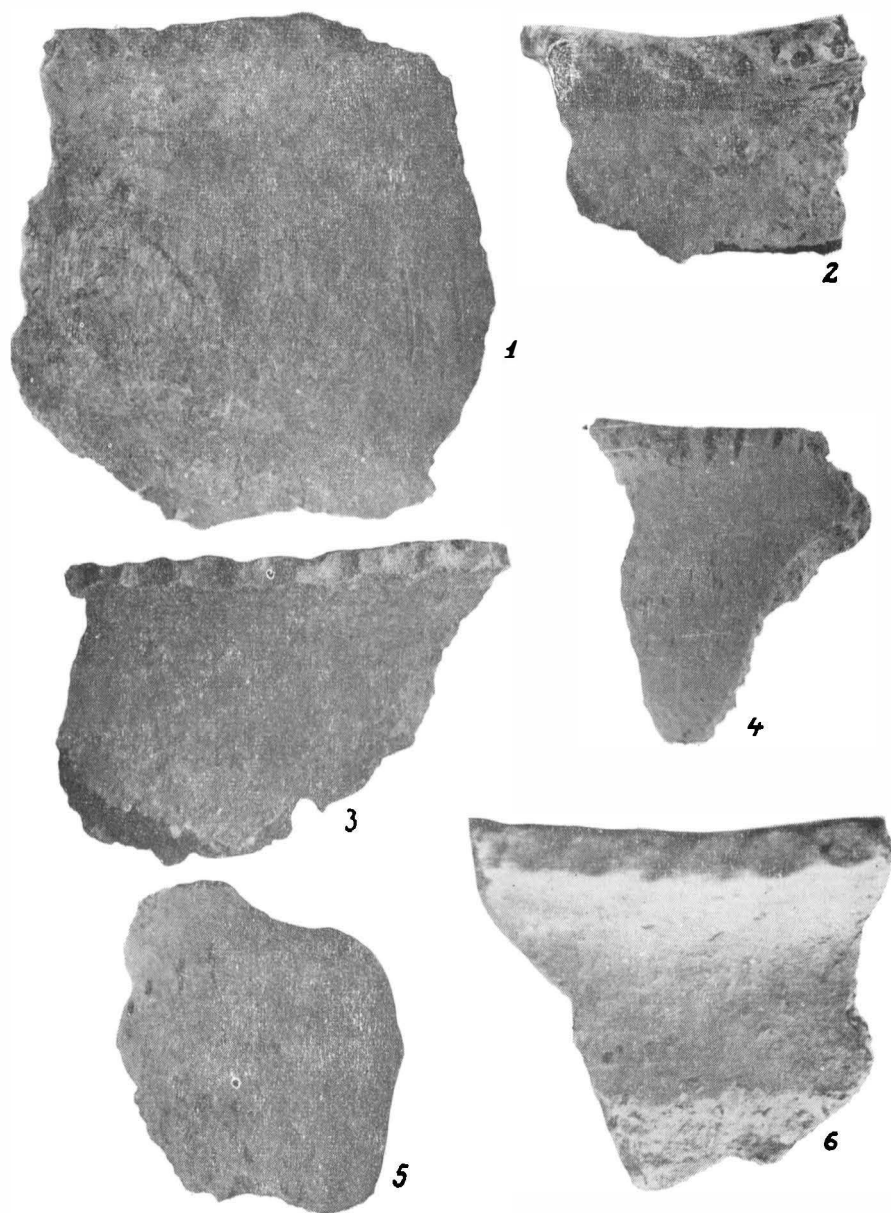

Fig. 7 — Ceramică lucrată cu mîna (sec. VIII-IX).

1-3 Izvoare-Bahna ; 4, 5 Oituz-Bacău ; 6 Brășăuți.

Fig. 7. — Céramique travaillée à la main (VIII-e—IX-e siècles).

1—3, Izvoare-Bahna ; 4, 5, Oituz—Bacău ; 6, Brășăuți.

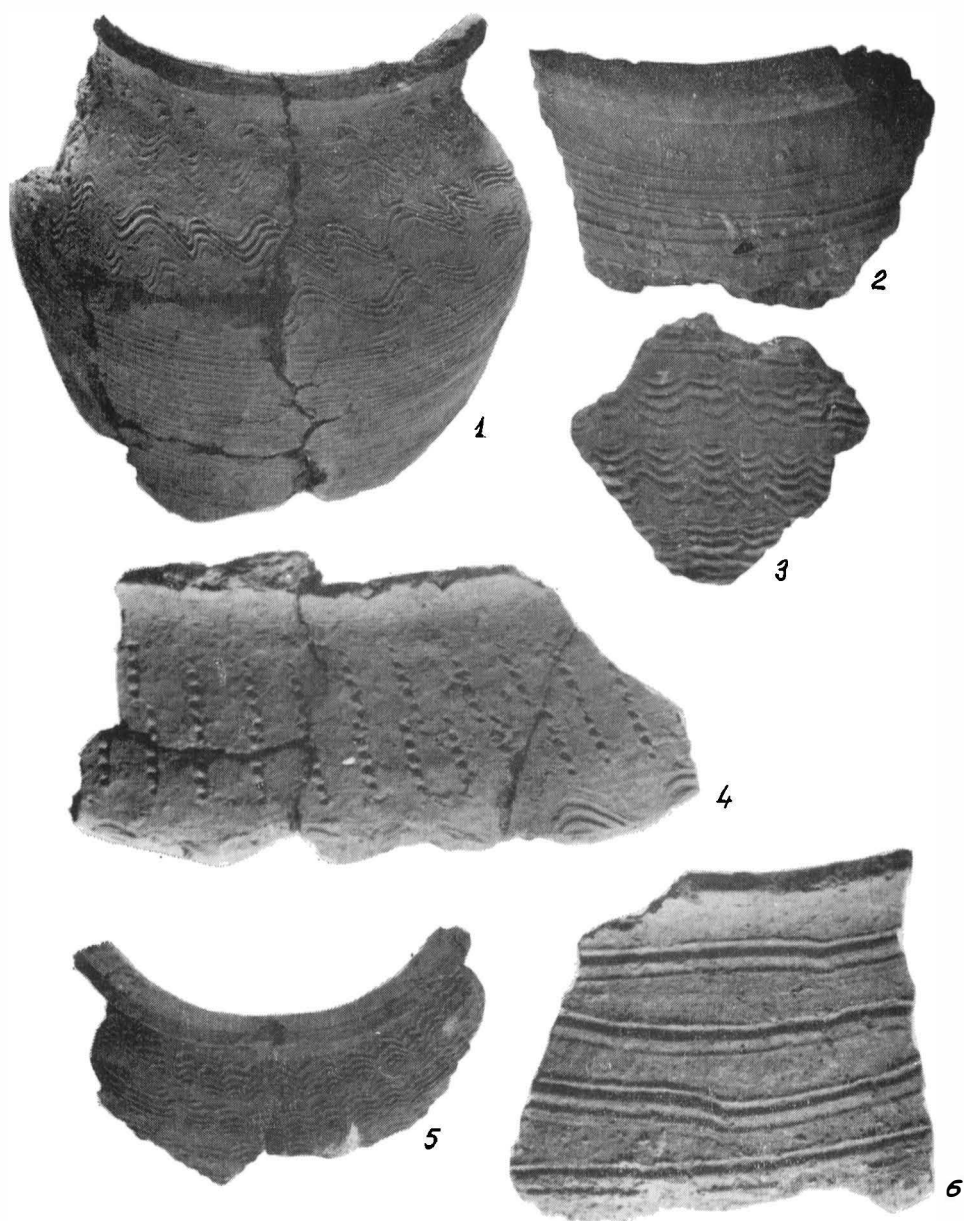

Fig. 8 -- Ceramică de tip protodridu (sec. VIII-IX), din așezarea de la Oituz-Bacău.

Fig. 8. — Céramique du type protodridu (VIII-e—IX-e siècles) de l'habitat de Oituz-Bacău.

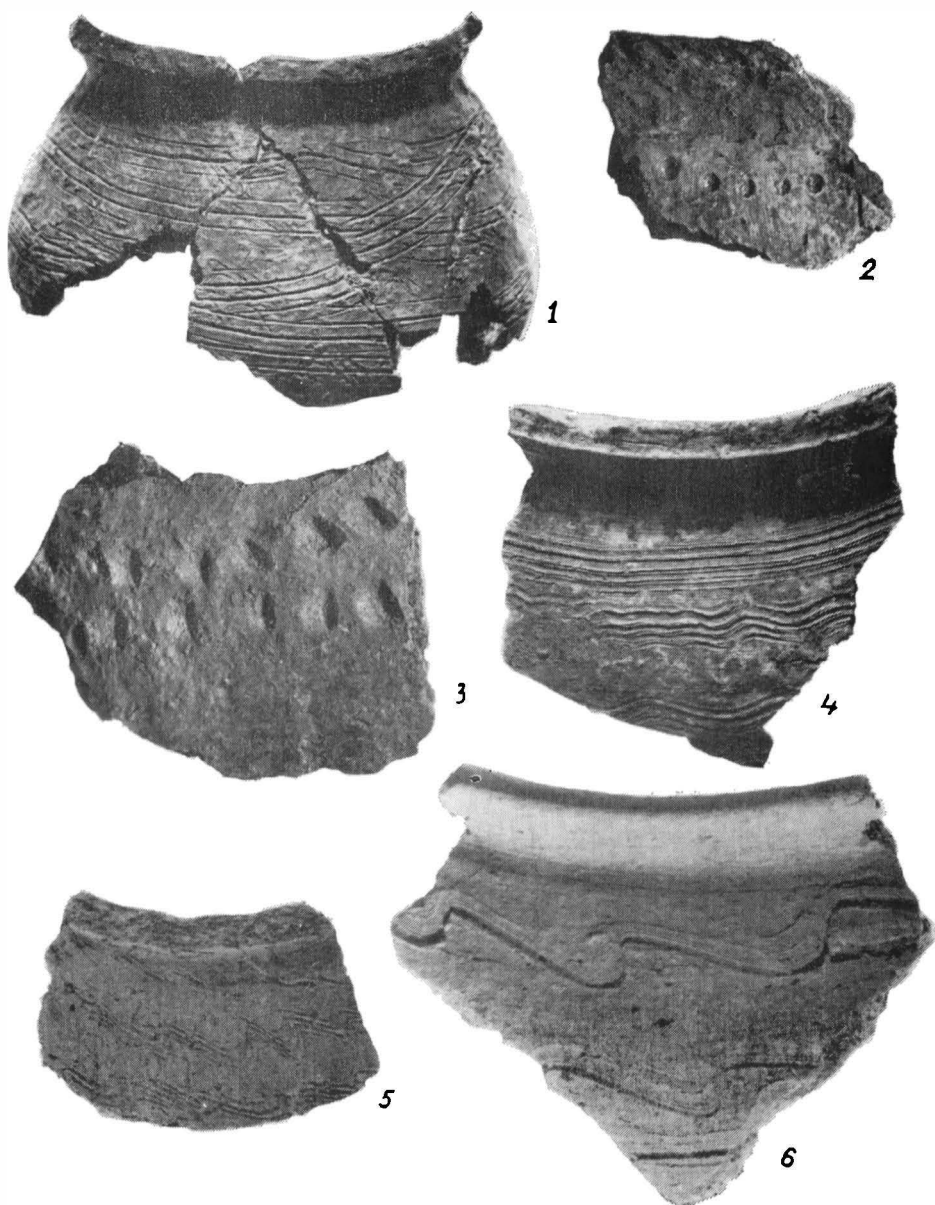

Fig. 9 — Ceramică de tip protodridu (sec. VIII-IX).
1-3, Izvoare-Bahna ; 4 Berești-Bistrița ; 5-6 Oituz.

Fig. 9. — Céramique du type protodridu (VIII-e—IX-e siècles).
1—3, Izvoare—Bahna ; 4, Berești—Bistrița ; 5—6, Oituz—Bacău.

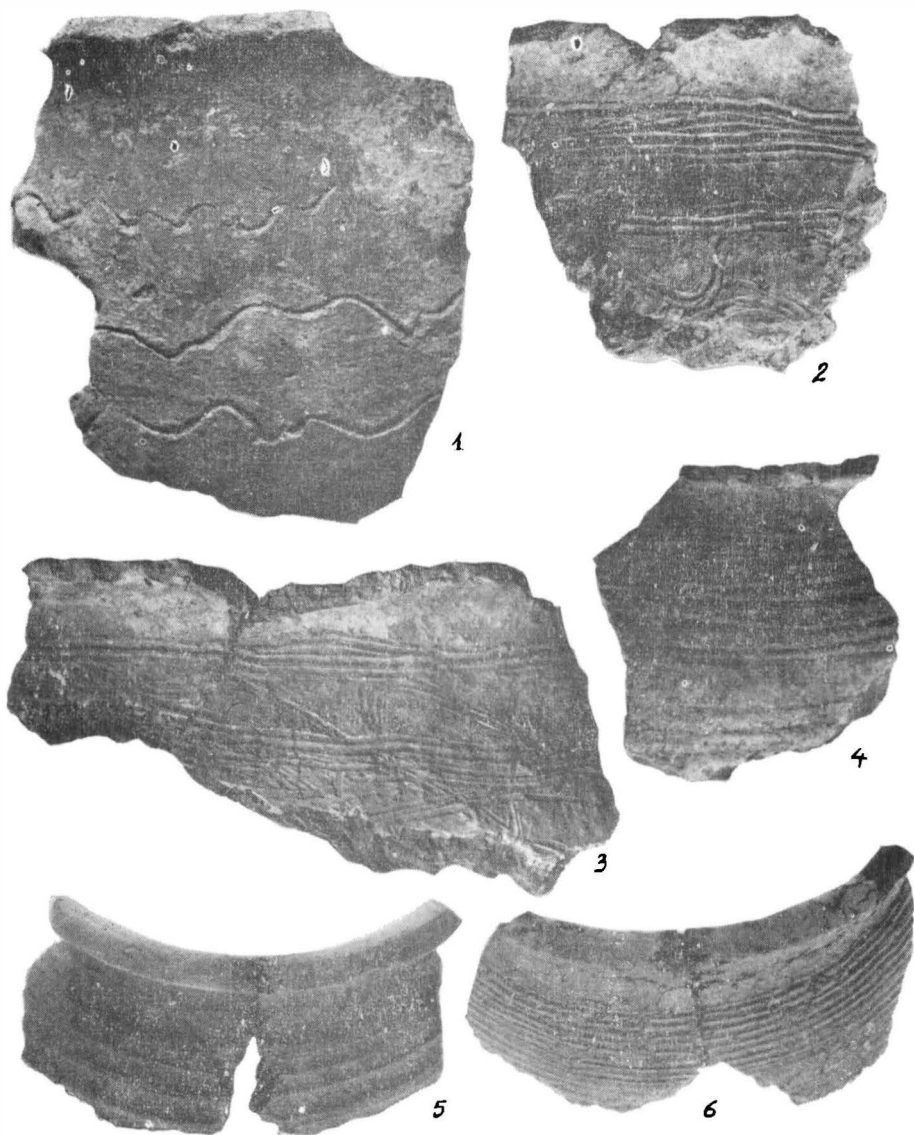

Fig. 10 — Ceramică de tip protodridu (sec. VIII-IX).

1 Berești-Bistrița ; 2, 3 Izvoare-Bahna ; 4-6 Oituz.

Fig. 10. — Céramique du type protodridu (VIII-e — IX siècles).

1, Berești-Bistrița ; 2, 3, Izvoare-Bahna ; 4—6, Oituz-Bacău.

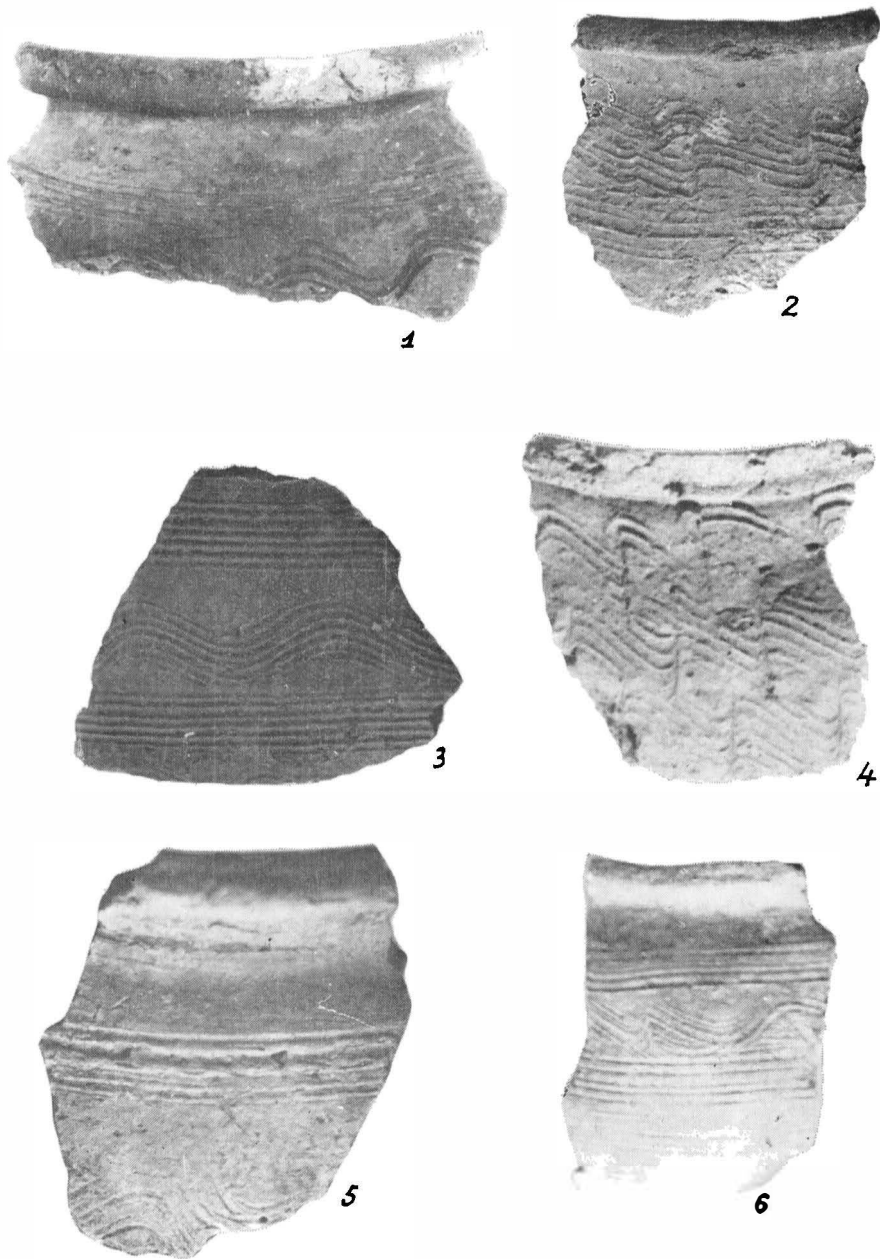

Fig. 11 — Ceramică de tip Dridu 1 Dumbrăveni; 2-4 Oituz; 5-6 Brășăuți.

Fig. 11. — Céramique du type Dridu. 1. Dumbrăveni; 2—4, Oituz-Bacău; 5—6, Brășăuți.

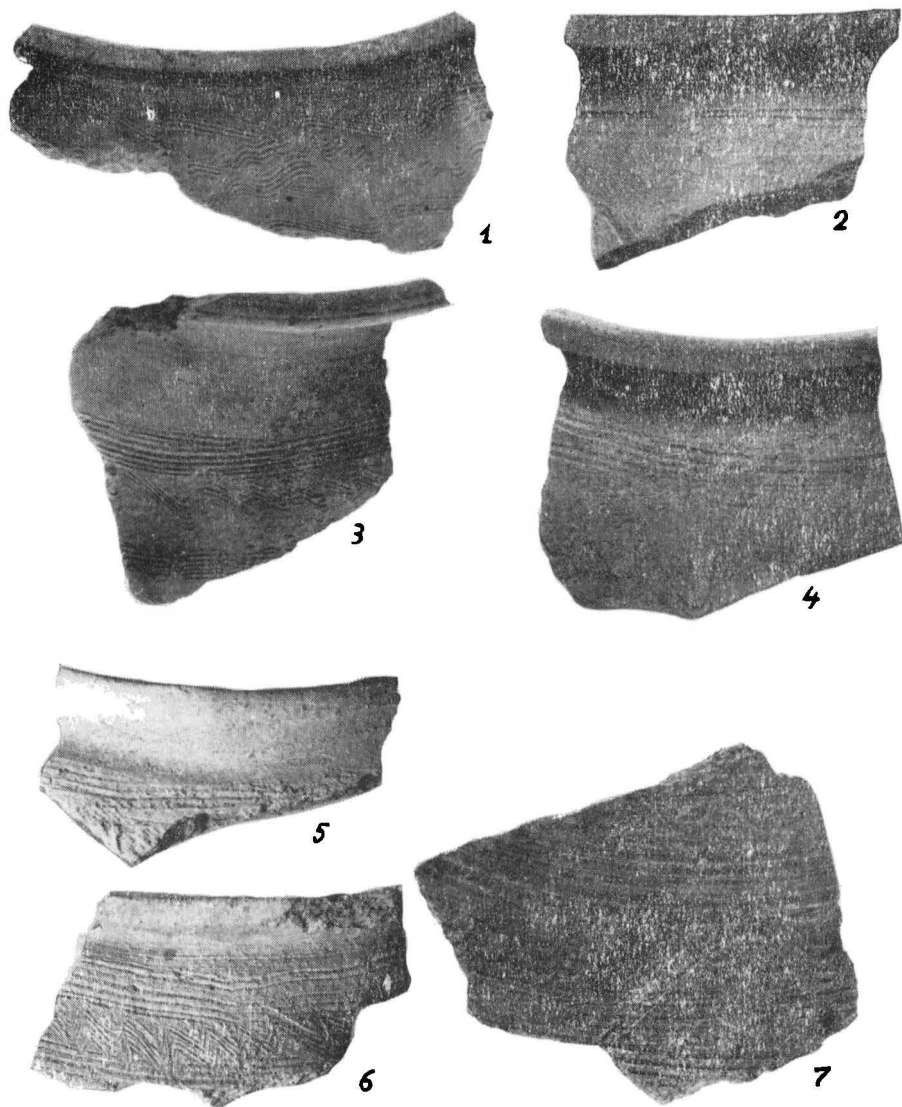

Fig. 12 - Ceramică de tip Dridu 1, 3, 7 Oituz ; 2, 4 Berești-Bistrița, 5, 6 Brășăuți.

Fig. 12. — Céramique du type Dridu. 1, 3, 7, Oituz-Bacău ; 2, 4, Berești-Bistrița ; 5, 6, Brășăuți.

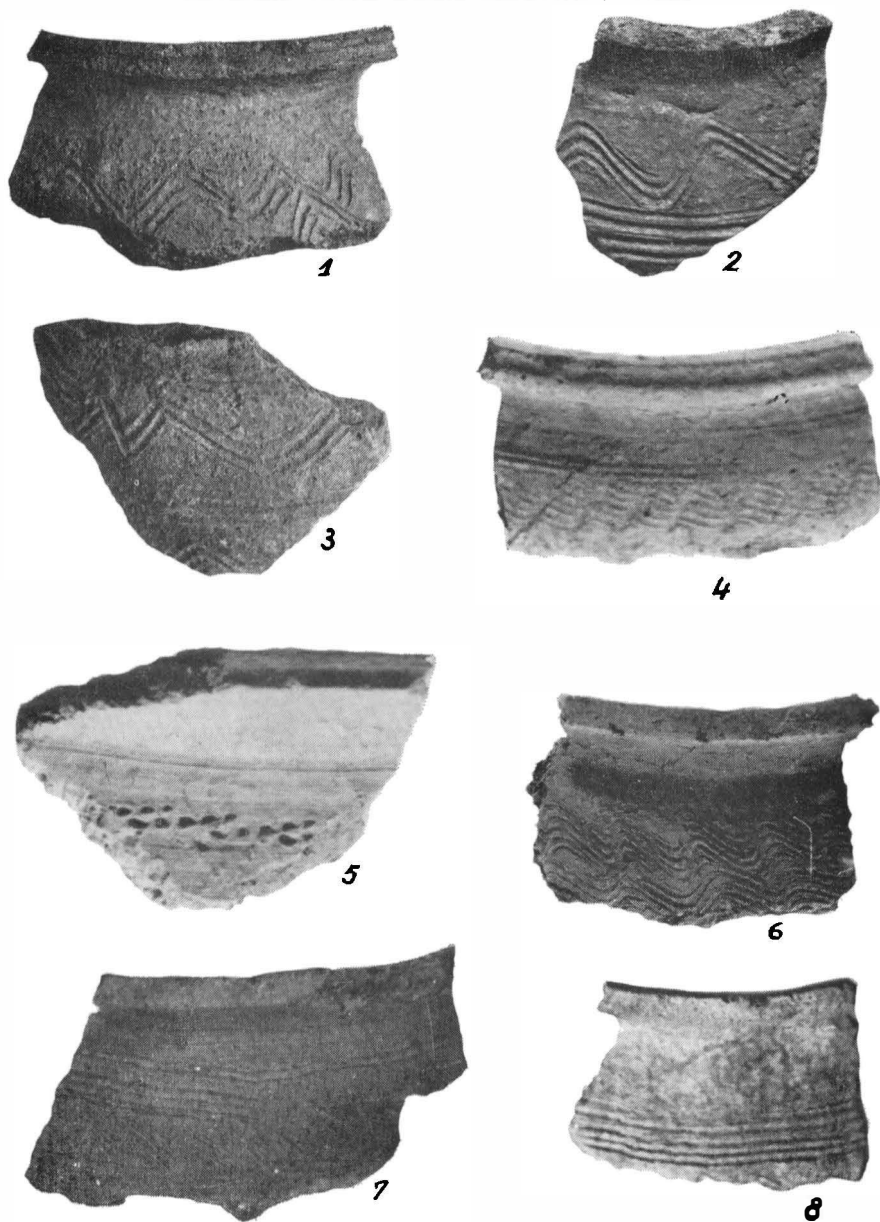

Fig. 13 — Ceramică de tip Dridu. 1-3, Izvoare-Bahna ; 4-6 Oituz ; 7, 8 Brășăuți.

Fig. 13. — Céramique du type Dridu. 1—3 Izvoare-Bahna ; 4—6, Oituz-Bacău ; 7, 8, Brășăuți.

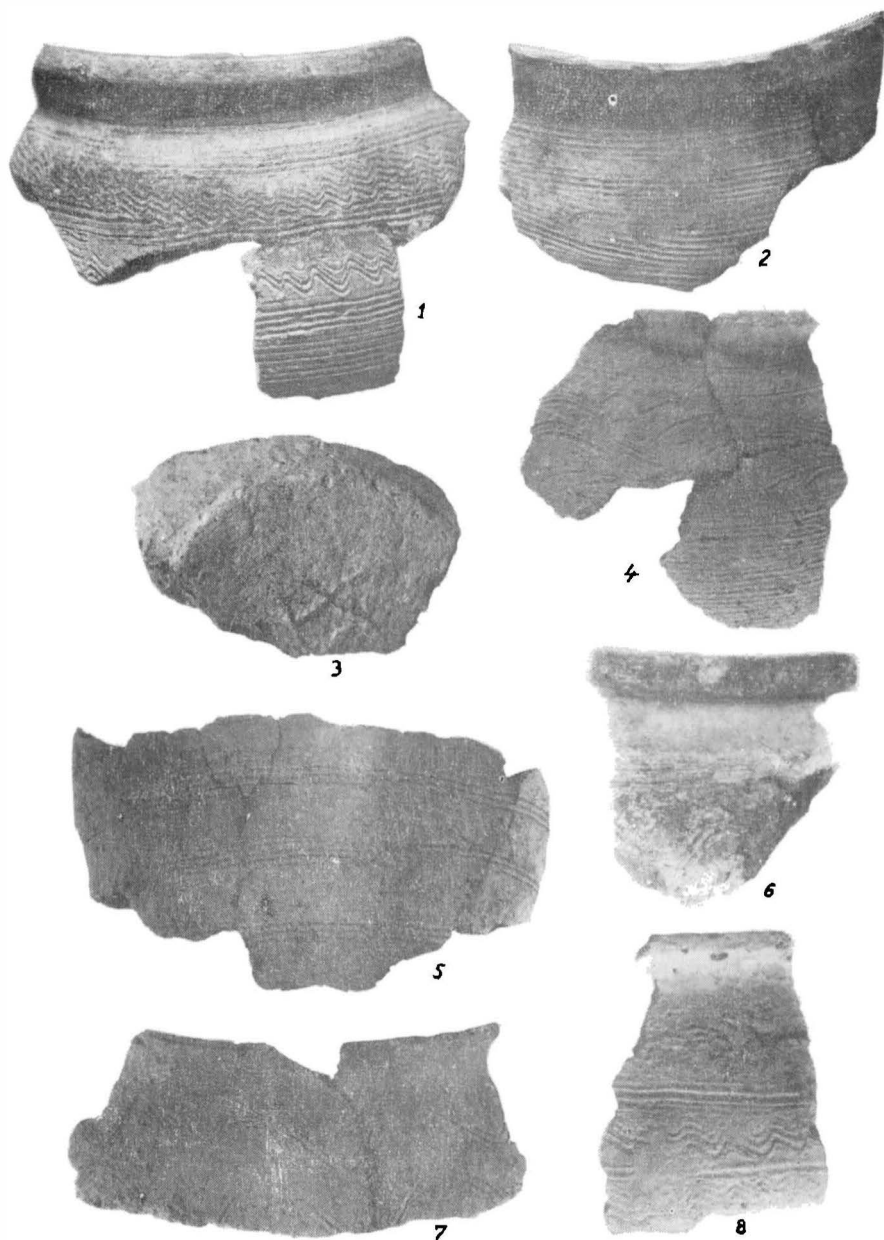

Fig. 14 — Ceramică de tip Dridu. 1 Brășăuți. ; 2 Berești-Bistrița ; 3-5, 7, 8 Oituz ; 6 Dumbrăveni.

Fig. 14. — Céramique du type Dridu. 1, Brășăuți. ; 2, Berești-Bistrița ; 3—5, 7, 8, Oituz-Bacău ; 6, Dumbrăveni.

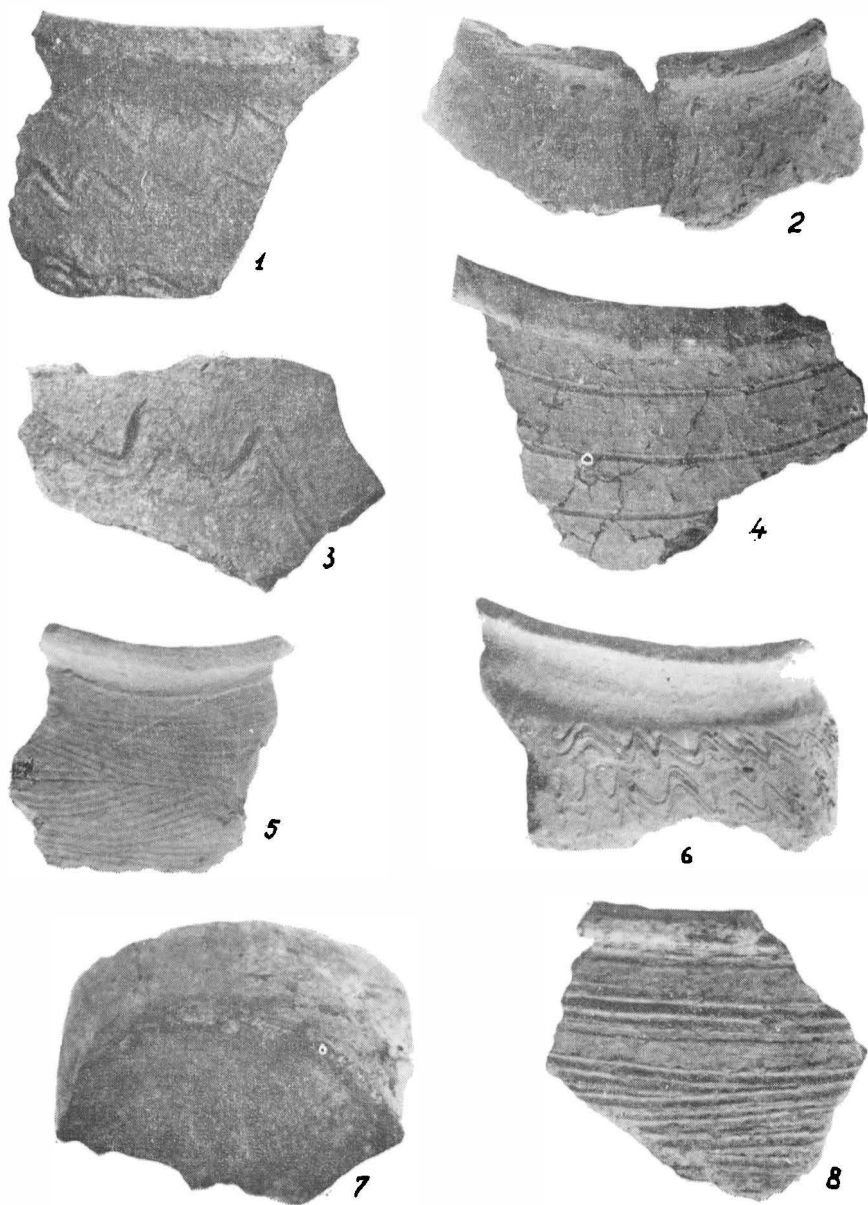

Fig. 15 — Ceramică de tip Dridu. 1, 3 Izvoare-Bahna ; 2,4-6,8 Oituz ; 7 Dumbrăveni.
Fig. 15. — Céramique du type Dridu. 1, 3, Izvoare-Bahna ; 2, 4—6, 8, Oituz-Bacău ;
7, Dumbrăveni.

Fig. 16 — Ceramică de tip Dridu 1-2 Izvoare-Bahna ; 3 Berești-Bistrița ; 4-6 Brășăuți.
7-10 Oituz.

Fig. 16. — Céramique du type Dridu. 1—2, Izvoare-Bahna ; 3, Berești-Bistrița ; 4—6,
Brășăuți. 7—10, Oituz-Bacău.

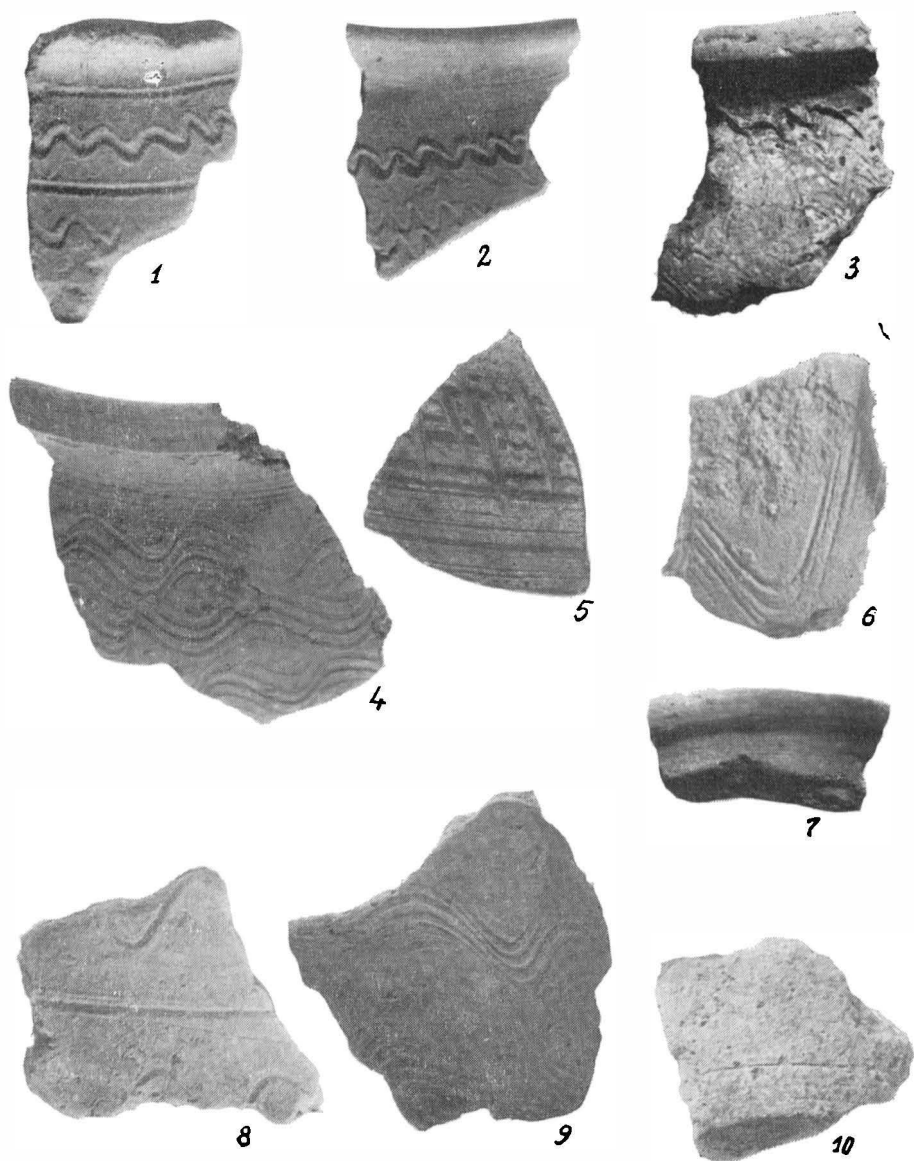

Fig. 17 — Ceramică de tip Dridu. 1, 2, 4 Oituz ; 3, 7 Izvoare-Bahna ; 5, Florești ; 6,8-10 Suceava-Drumul Național.

Fig. 17. — Céramique du type Dridu. 1, 2, 4, Oituz-Bacău ; 3, 7, Izvoare-Bahna ; 5, Florești ; 6, 8—10, Suceava-Drumul Național.

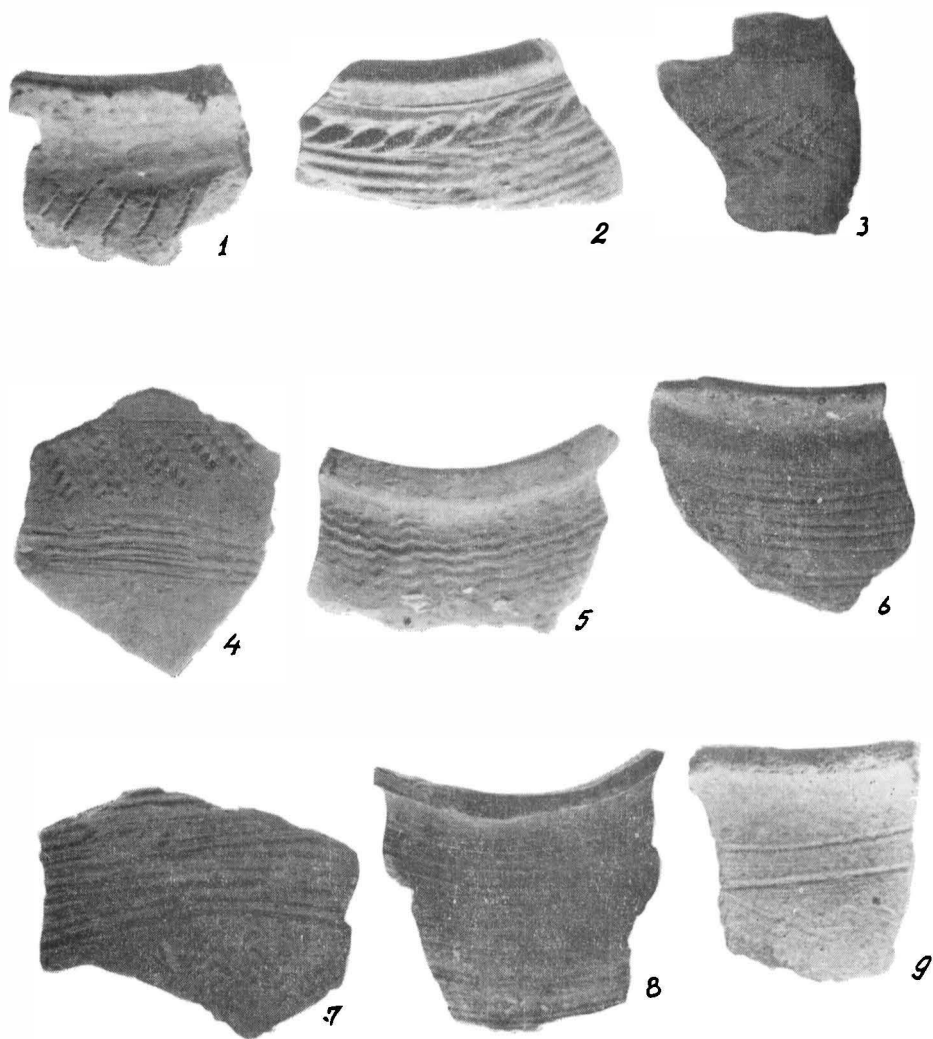

Fig. 18 — Ceramică de tip Dridu, din așezarea de la Oituz-Bacău.

Fig. 18. — Céramique du type Dridu, de l'habitat de Oituz-Bacău.

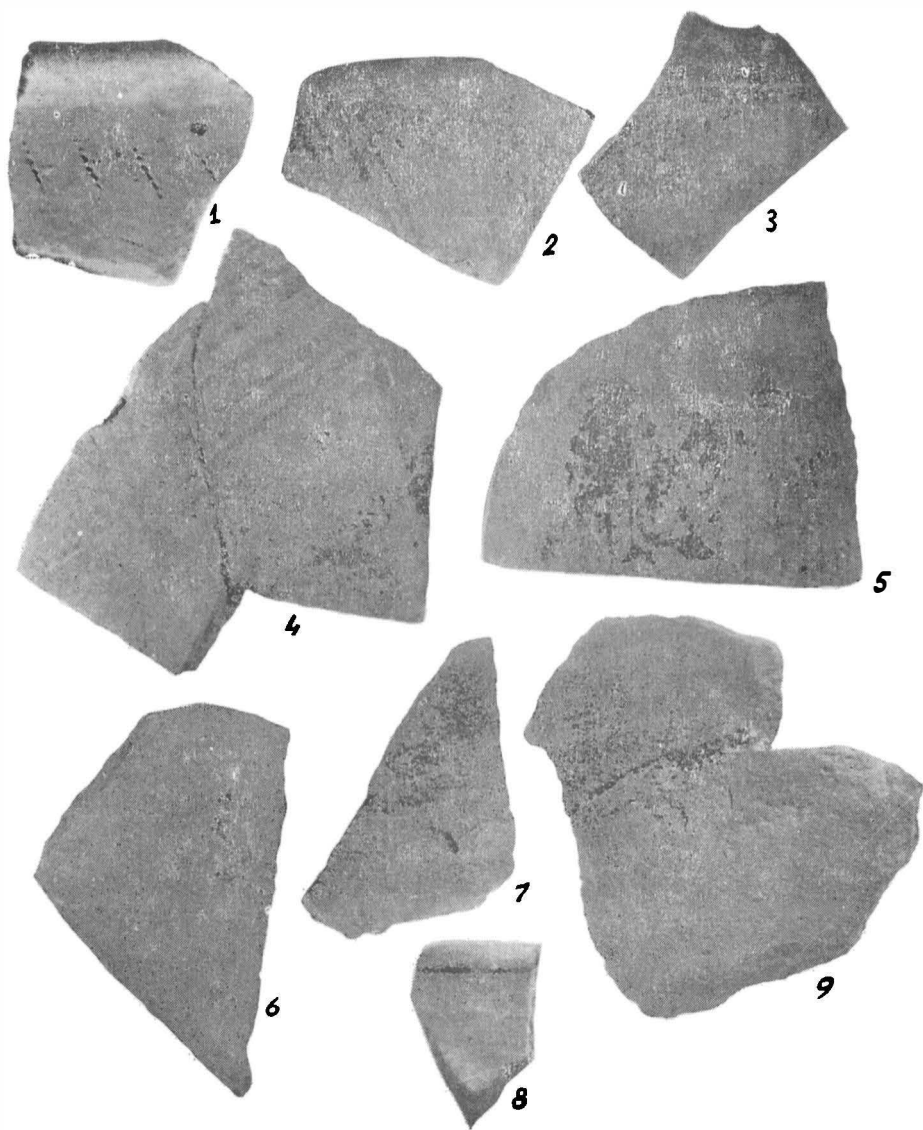

Fig. 19 — Ceramică cenușie fină. 1-5 Oituz ; 6, 8 Izvoare-Bahna ; 7, 9 Suceava-Drumul Național.

Fig. 19. — Céramique grisâtre fine. 1—5, Oituz-Bacău ; 6, 8, Izvoare-Bahna ; 7, 9, Suceava-Drumul Național.

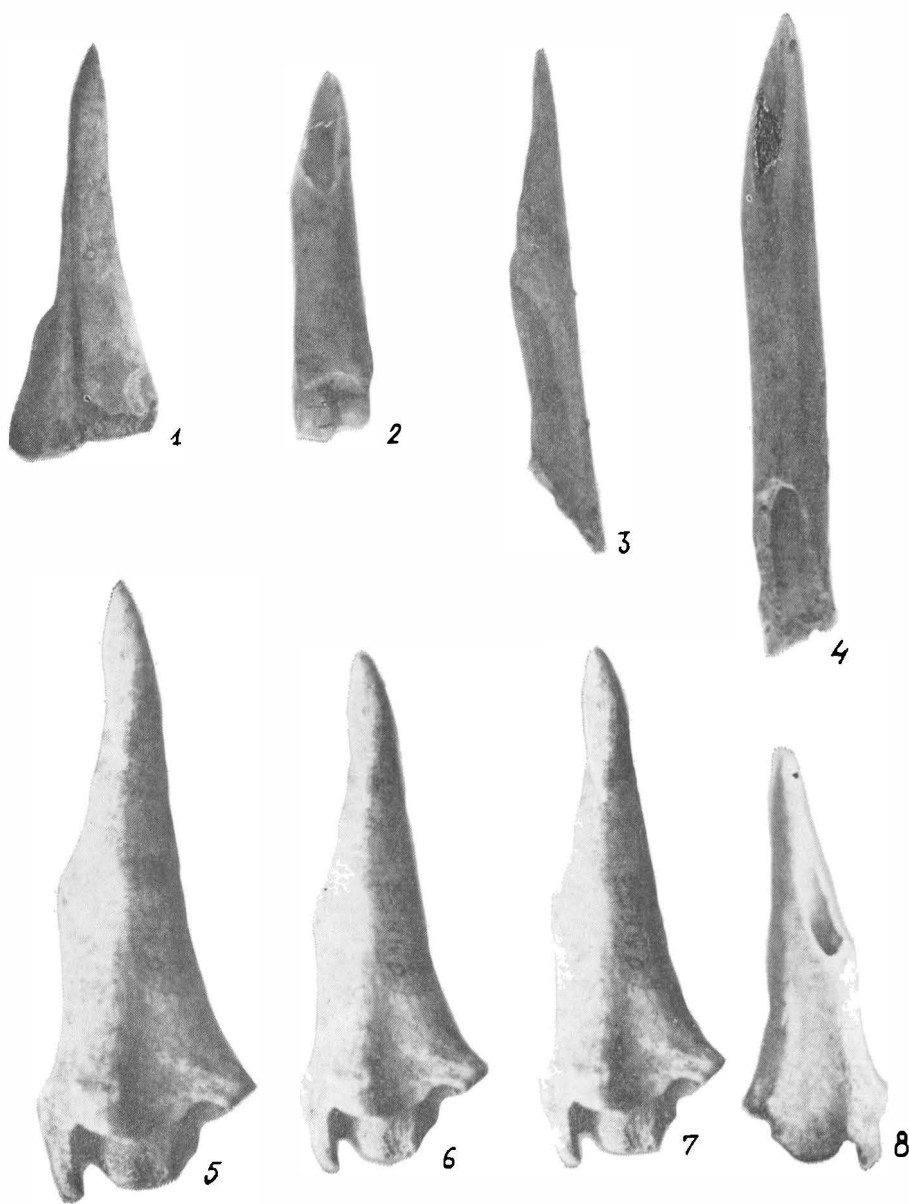

Fig. 20 — Înșurubătoare de os. 1 — Izvoare-Bahna; 2-4 Oituz; 5-8 Brășăuți.

Fig. 20. — Pignoir en os, 1, Izvoare-Bahna; 2—4, Oituz-Bacău; 5—8, Brășăuți.

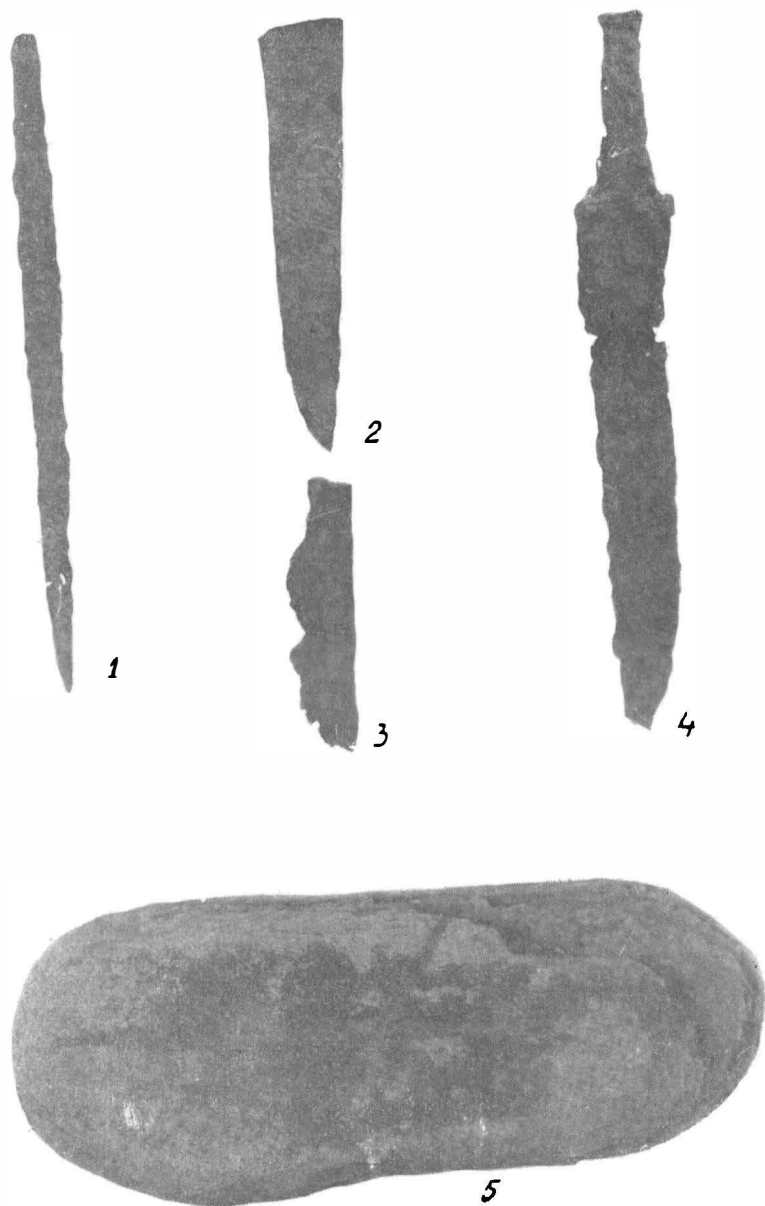

Fig. 21 — Obiecte din fier (1-4) și piatră (5). 1 — 2 Izvoare-Bahna; 3 — 5 Oituz.
Fig. 21 — Objets en fer (1—4) et en pierre (5), 1—2 Izvoare-Bahna;
3—5, Oituz-Bacău,

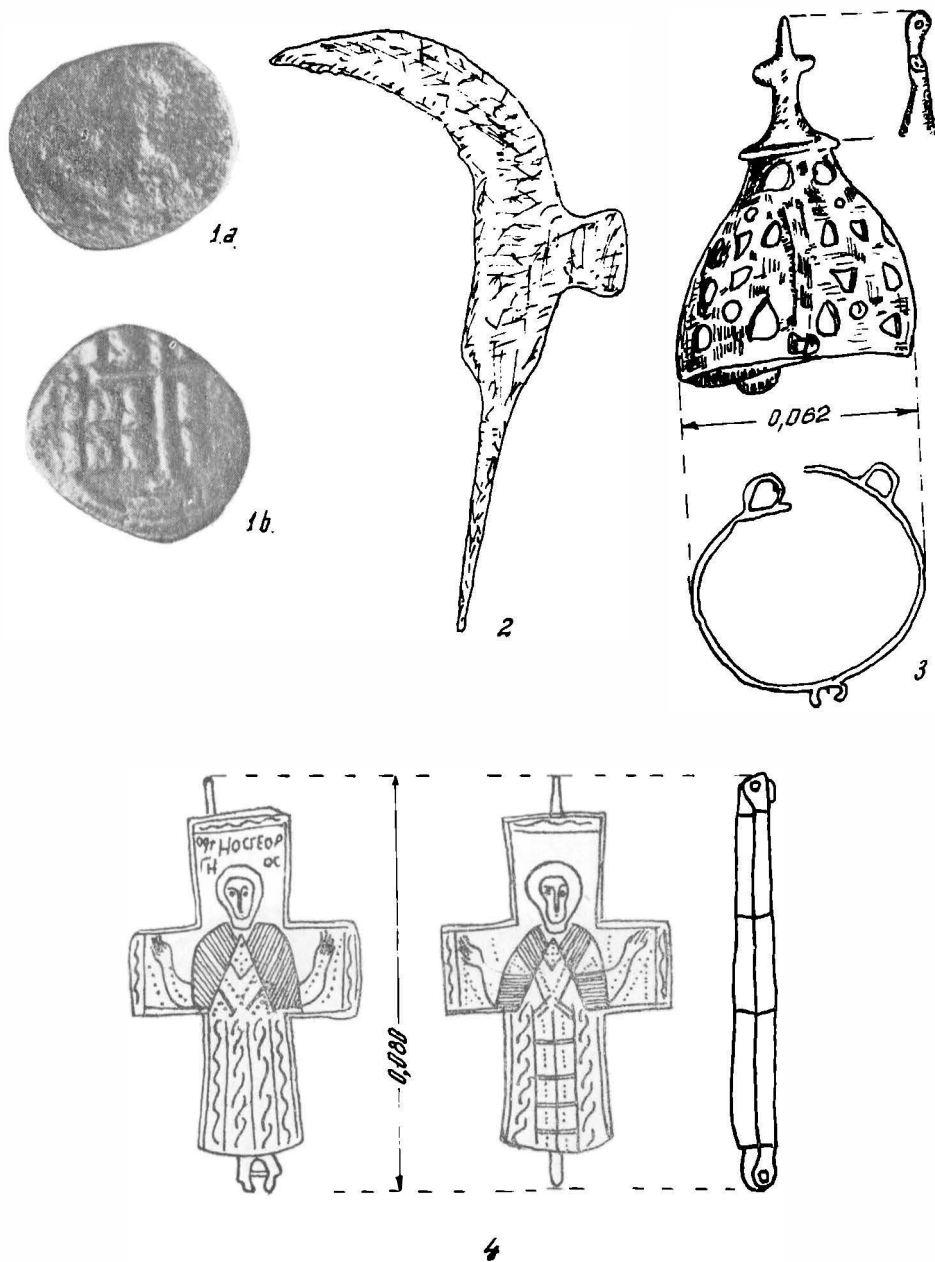

Fig. 22 — Monedă bizantină din bronz, cuțit pentru viticultură și obiecte de cult.

1 a, b, Rădăuți; 2, 3, Coșna-Floreni; 4, Adjud.

Fig. 22. — Monnaie byzantine en bronze, couteau pour la viticulture et des objets de culte. 1 a, b, Rădăuți; 2, 3, Coșna-Floreni; 4, Adjud.

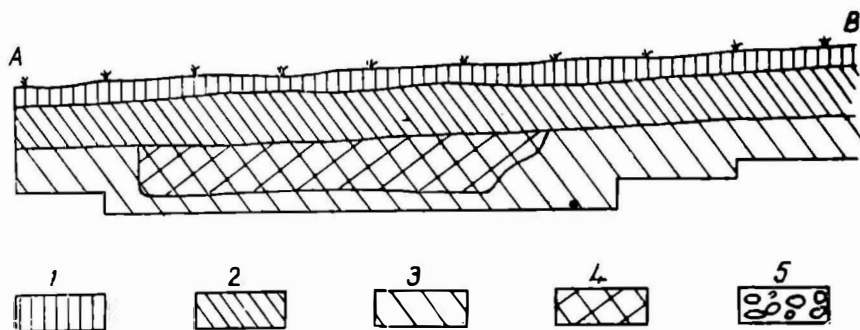
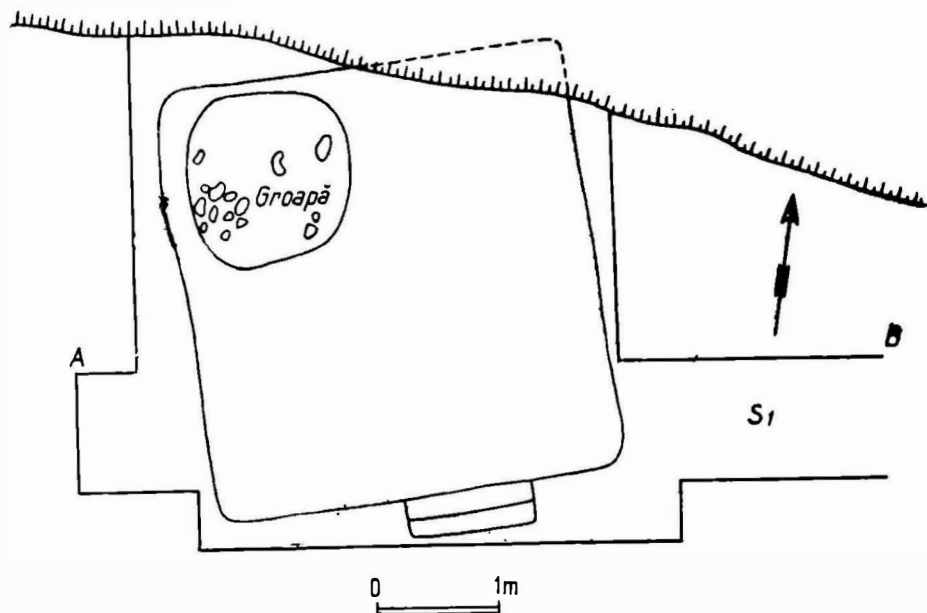

Fig. 1. — Oltenești. Planul și profilul semibordeiului I. 1—pământ vegetal cenușiu ; 2 — pământ gălbui ; 3 — pământ argilos nepurtat ; 4 — pământ negru clisos (umplutura semibordeiului) ; 5 — pietre.

Fig. 1. — Oltenești. Plan et profil des demi-hutte I. 1— sol végétal noirâtre ; 2 — sol jaune ; 3 — argile jaunes-sol vierge ; 4 — sol noire compacte (terre de remplissage de demi-hutte) ; 5 — pierres.

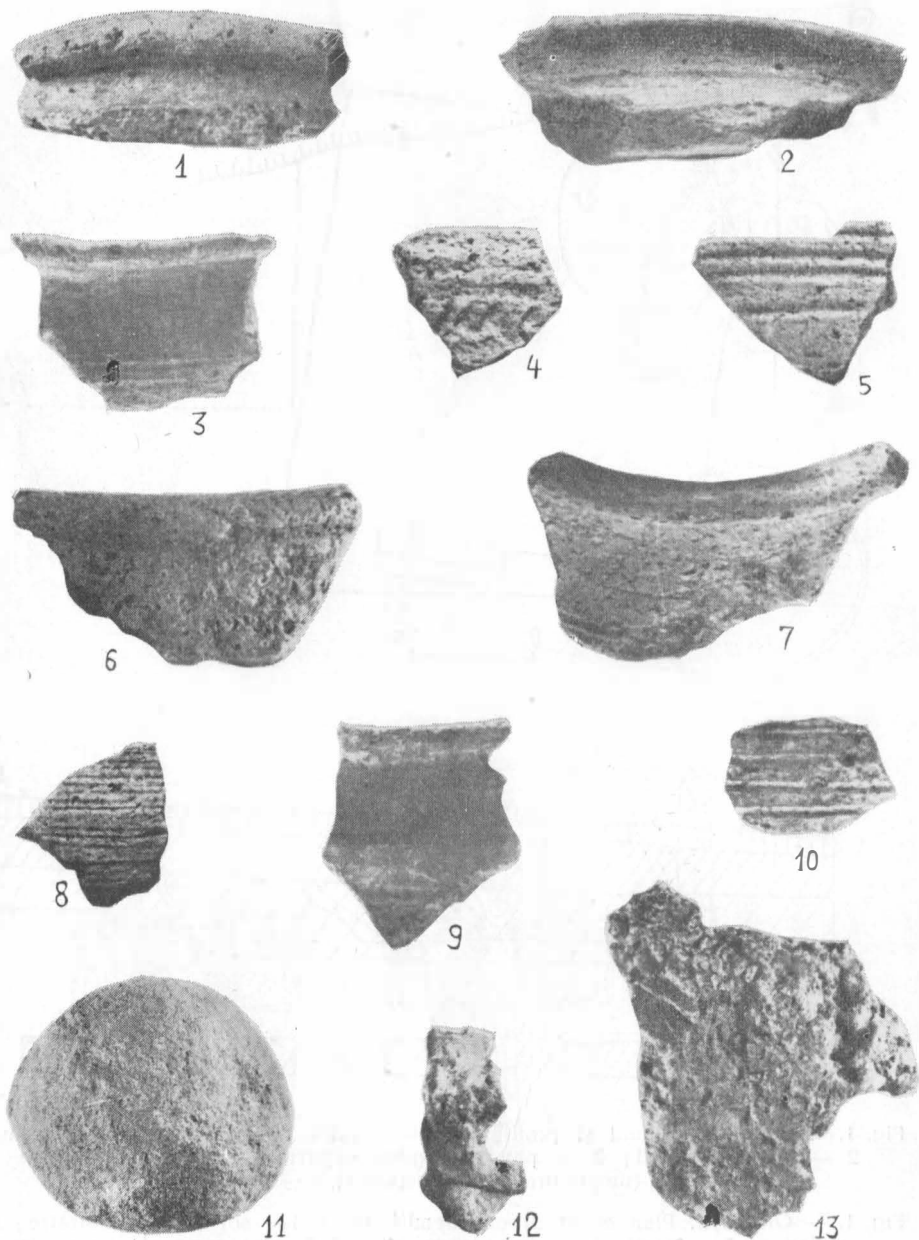

Fig. 2. — Oltenești. Fragmente de borcane (1—10), piatră sferoidală (11) și bucăți de zgură de fier (12—13), descoperite în semibordeiul I.

Fig. 2. — Oltenești. Fragments de pots (1—10), pierre sphérique (11) et blocs de scories provenant de la réduction des minerais de fer (12—13), découverte dans le demi-hutte I.

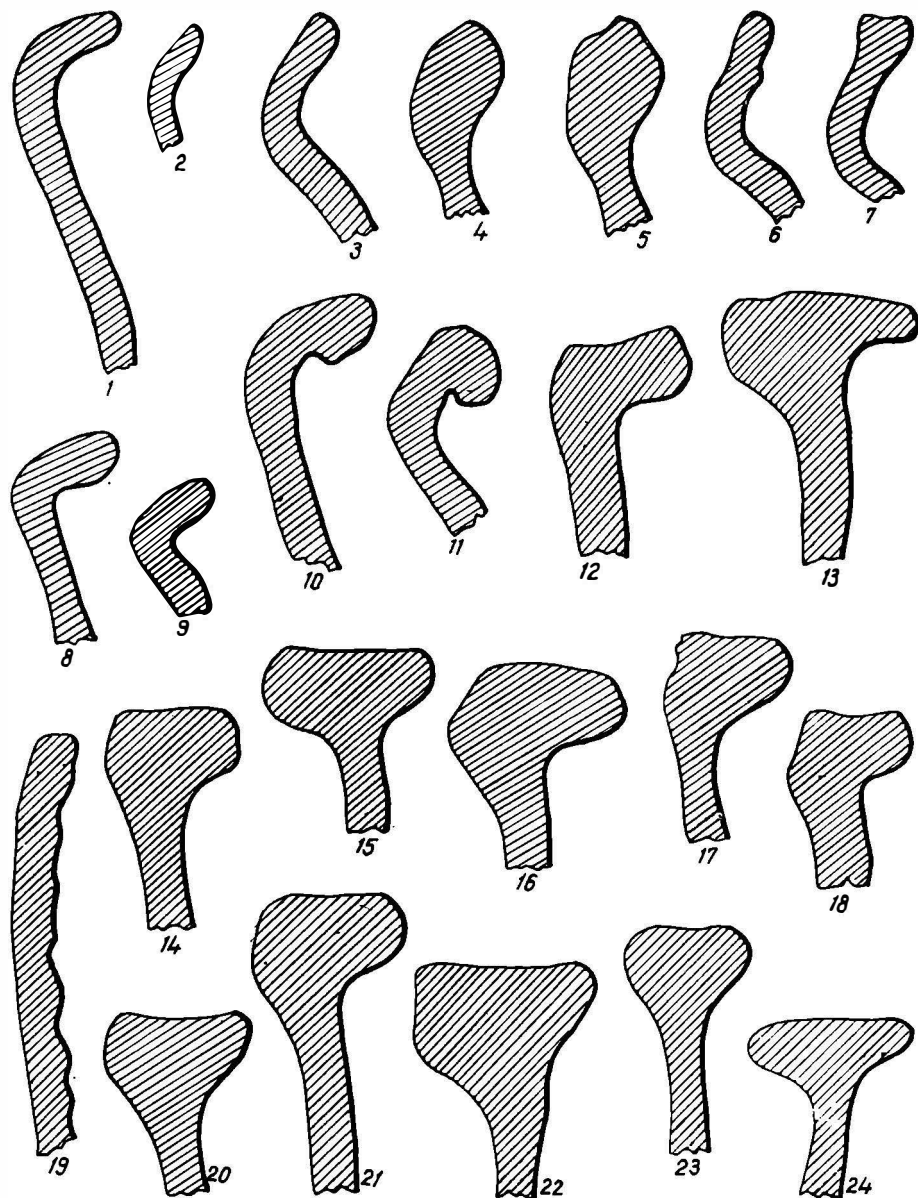

Fig. 3. — Oltești. Profile de borcane și căldări de lut.

Fig. 3. — Oltești. Profils de pots et de chaudrons en argile.

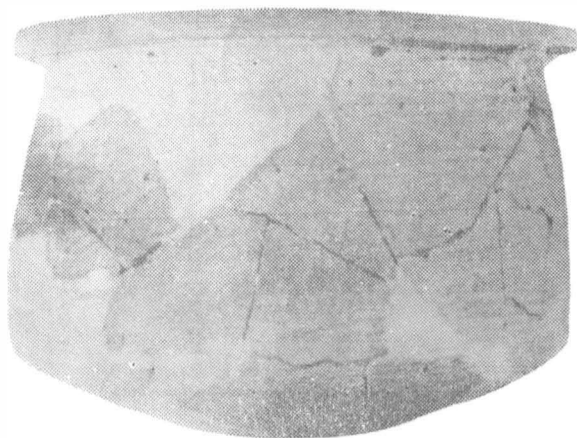

Fig. 4. — *Oltenești*. Căldare de lut descoperită în semibordeiul I.

Fig. 4. — *Oltenești*. Chaudron en argile découverte dans le demi-hutte I

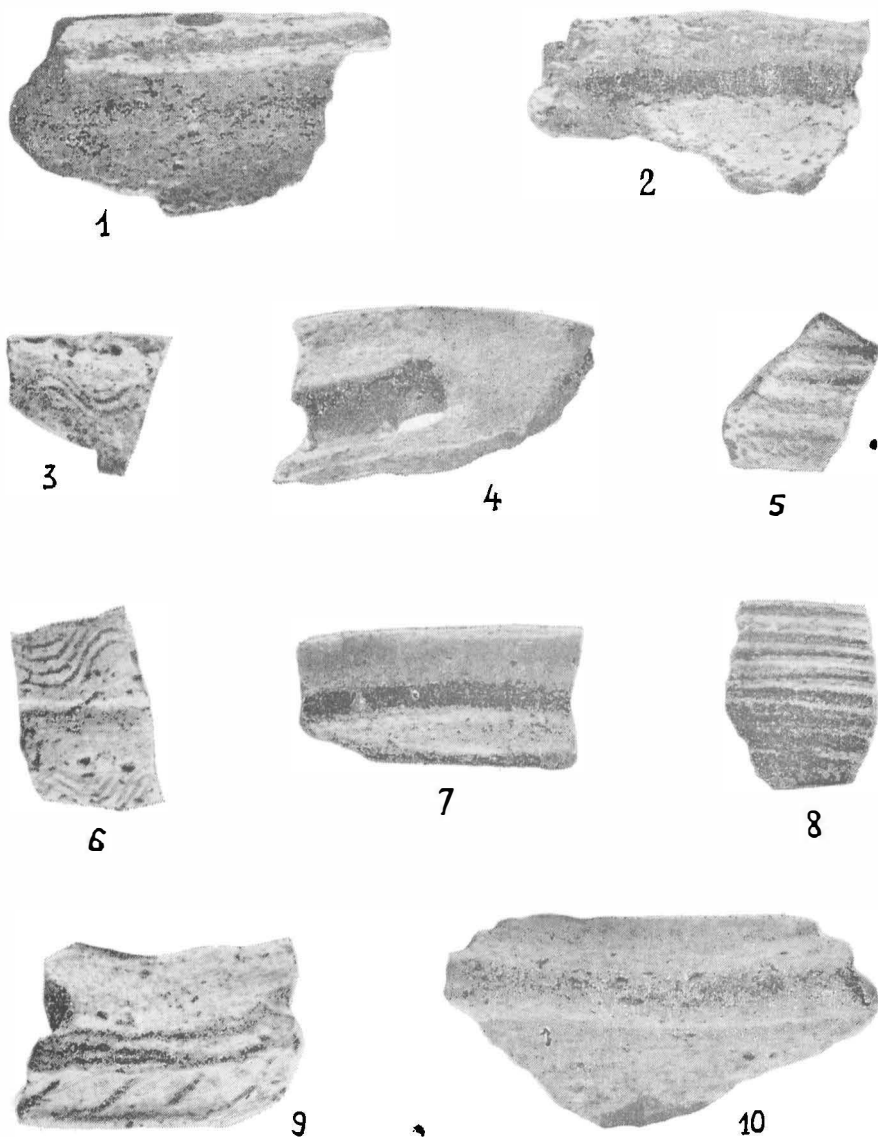

Fig. 5. — Oltenești. Fragmente de căldări de lut descoperite în semibordeiul I.

Fig. 5. — Oltenești. Fragments de chaudrons en argile découverte dans le demi-hutte I.

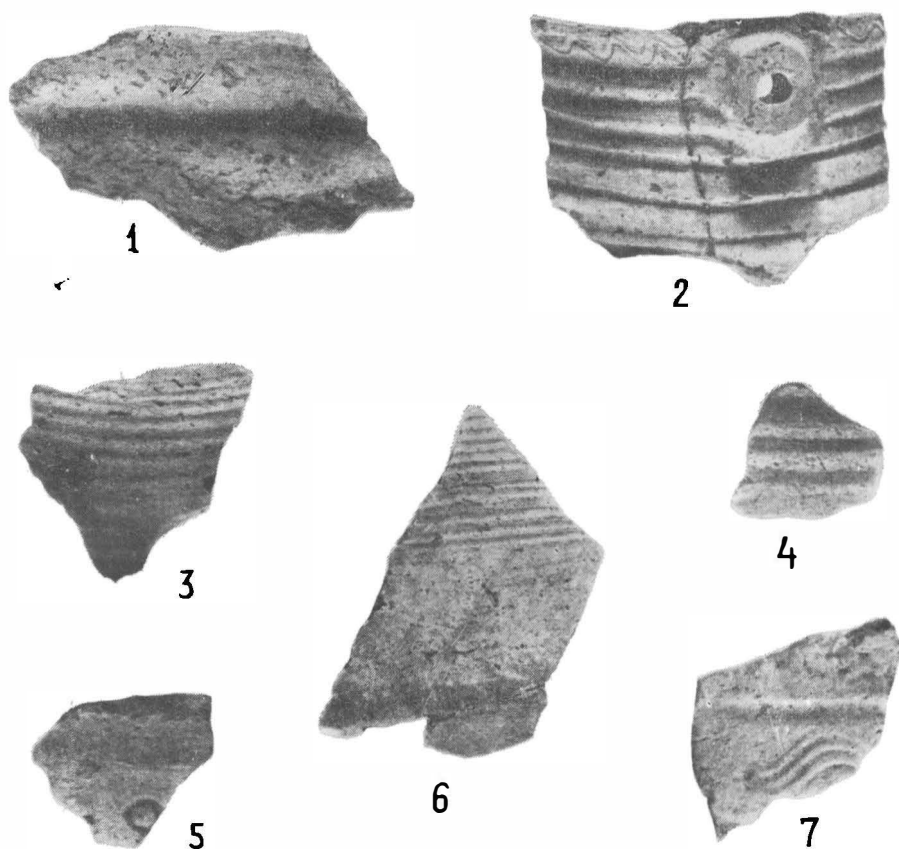

Fig. 6. — *Oltenești*. Fragmente de căldări de lut descoperite în semibordeiul I.

Fig. 6. — *Oltenești*. Fragments de chaudrons en argile découverte dans le demi-hutte I.

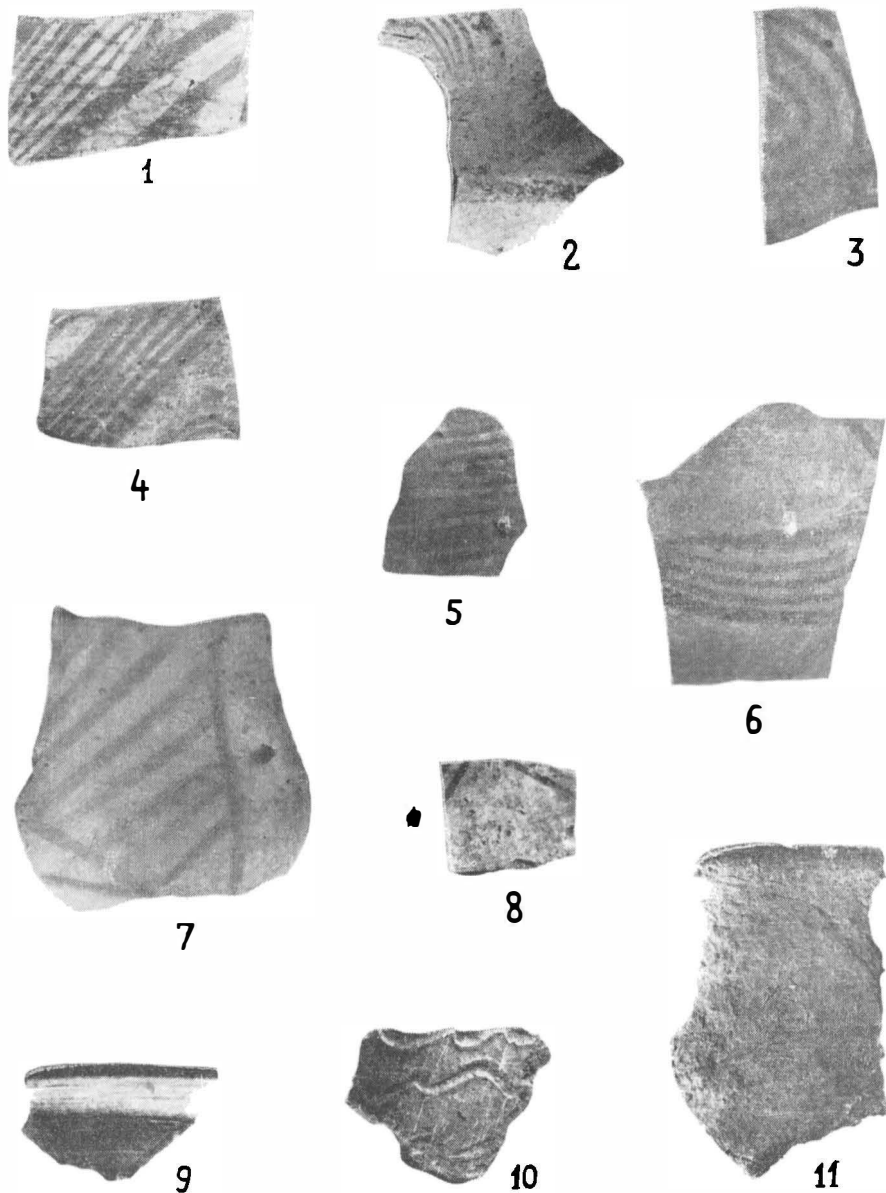

Fig. 7. — Oltenești — „La Bucu”. Fragmente ceramice din faza Cucuteni A-B (1-8). Tlirzii. Fragmente ceramice din sec. IV (9) și VIII-X (10-11).

Fig. 7. — Oltenești — „La Bucu”. Fragments céramiques de la phase Cucuteni A-B (1-8). Tlirzii. Fragments céramiques du IV-e siècle (9) et du VIII-X siècles (10-11).

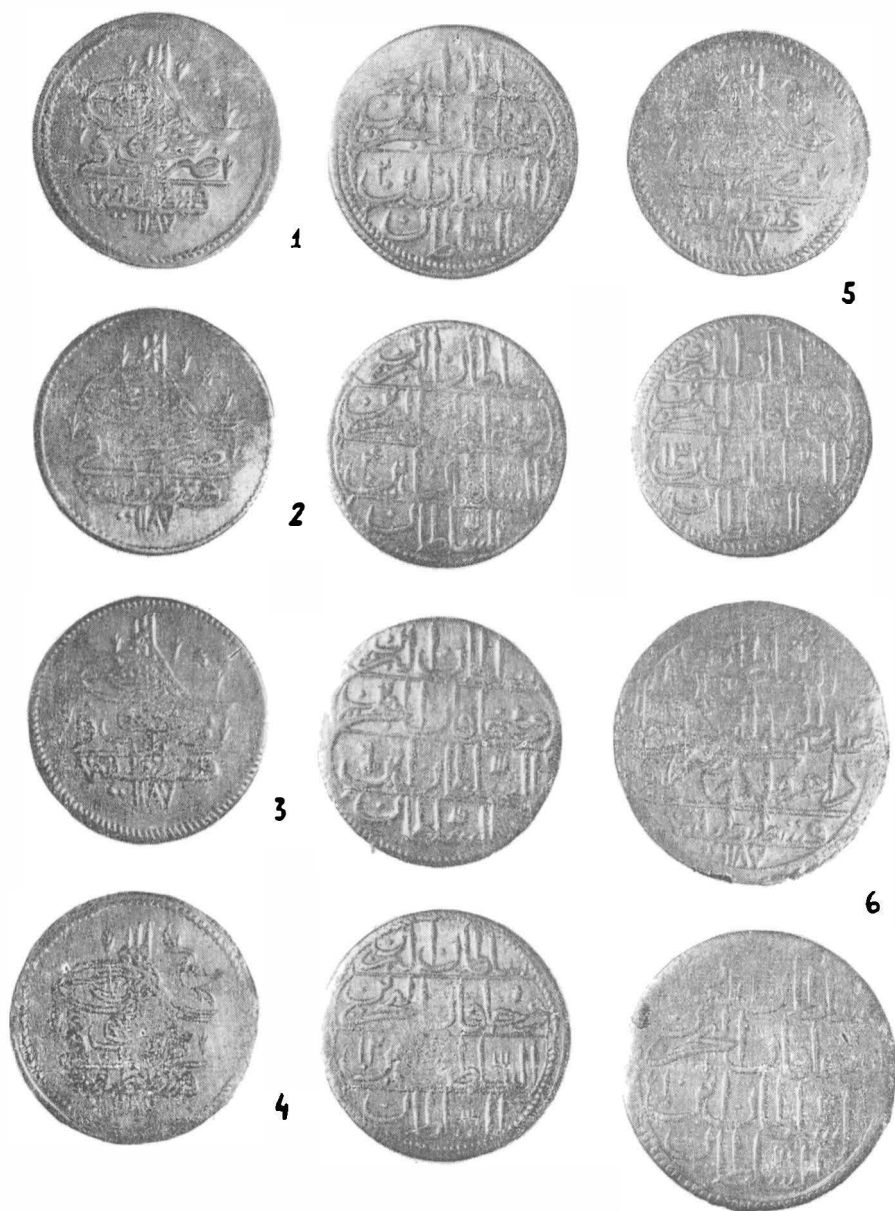

Fig. 1 — Monede din tezaurul de la Drăgești.

Fig. 1 — Monnaies du trésor à Drăgești.

1

2

5

3

4

6

Fig. 2 — Monede din tezaurul de la Drăgești.

Fig. 2 — Monnaies du trésor à Drăgești.

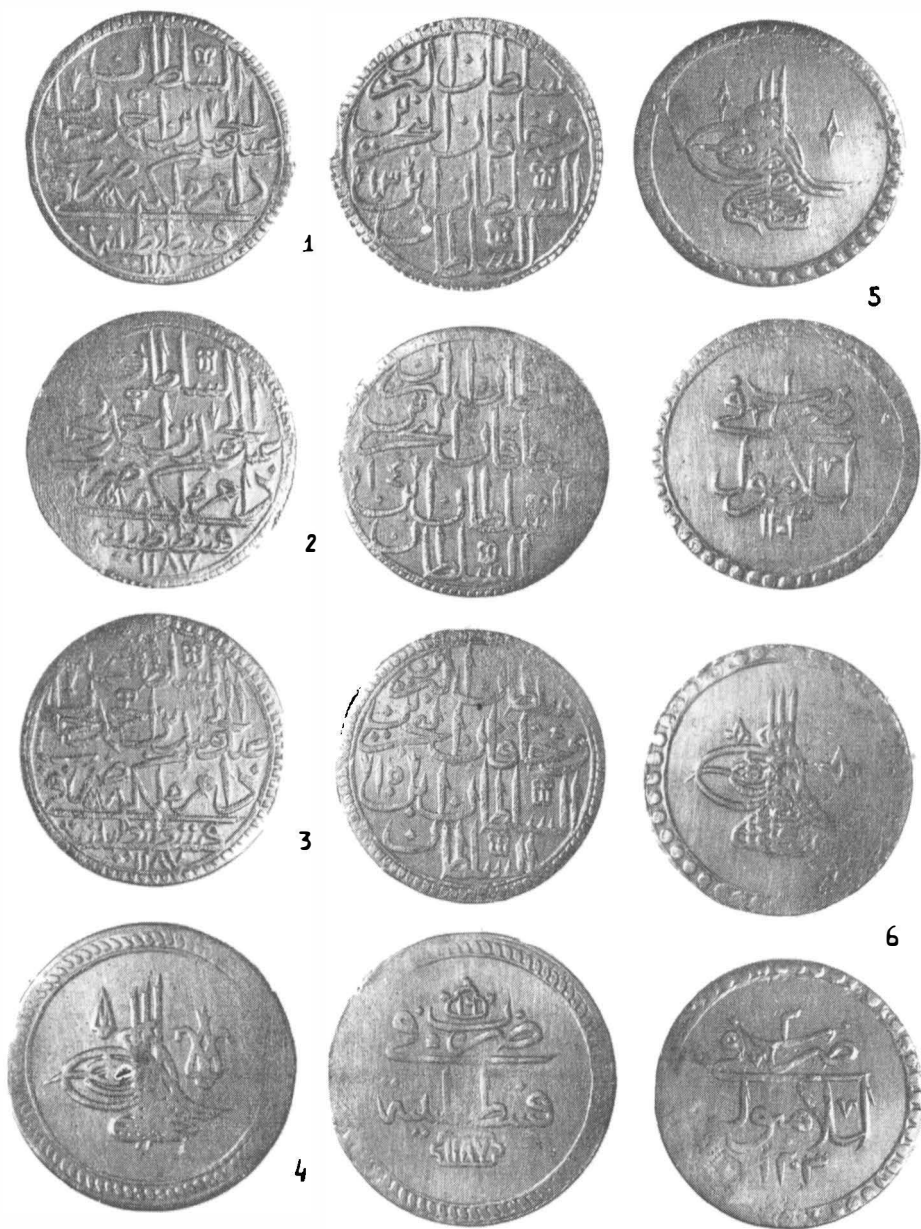

Fig. 3 — Monede din tezaurul de la Drăgești.

Fig. 3 — Monnaies du trésor à Drăgești.

Fig. 4 — Monede din tezaurul de la Drăgești.

Fig. 4 — Monnaies du trésor à Drăgești.

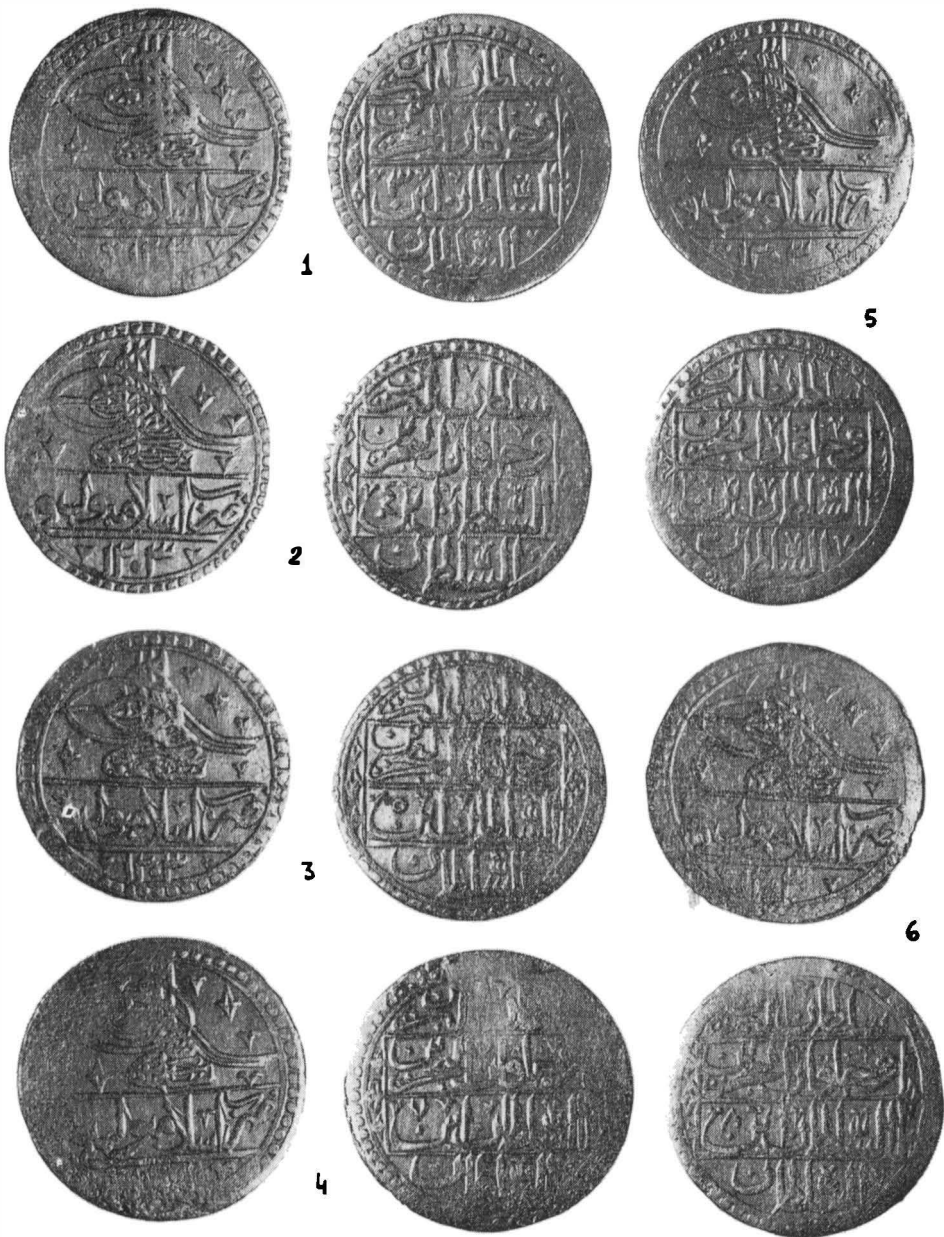

Fig. 5 — Monede din tezaurul de la Drăgești.

Fig. 5 -- Monnaies du trésor à Drăgești.

1

2

Fig. 6 — Monede din tezaurul de la Drăgești.

Fig. 6 — Monnaies du trésor à Drăgești.

Proces Verbal

Amplasarea mîi opt zile acea din si cinci luna No
embrie 1865

Sub semnarea Inginerii topografice al judecîmîi
Leava in urma a celor hotarîrile prin art 217
din circulara D. lui Alindin de L. de Agreuit
turi si Lucrator Publice cu N. 978 venind la
colona Comitetu comuna Pucioasa din plasa si
releului propriu Inaltimei Case Prinului
Stapanilor Alexandru Ioan I. si gîndu
terminata de comisia ad-hoc lucrata de alge
relelor locuitorilor de acolia este proprietati
Am procedat la redarea in Planu a liniilor de
hotara a acelor locuri si masurarea
am constatat ca se cuvine

La Ter. Patra Hotarîri

	Suprafata patrali	100	100	100
1. Pentru St. cinci zile locuitori cu care gradini si locuri publice cate 450.00 de unul - fac	22500	7	65	
2. Locul colonistilor de redare	360		10	
3. Locul covenutii proprietatii	5980	2	6	4
4. Locul crasmiei	340		15	
Totalul sup. patrali covenuti locuitorilor si redare de proprietati in vala calu lui	29380	10	16	4
Marumindun opoi intinderea vala ata acelor valului sau opoi in campu patrali	121640	44	53	12
Acost proro sau socotit la calu si covenuti	99280	34	37	1

Fig. 1 — Documentul de la 1865.

Fig. 1 — Le document de 1865.

DORINEL ICHIM
EXPOZIȚIA DE ARTĂ POPULARĂ

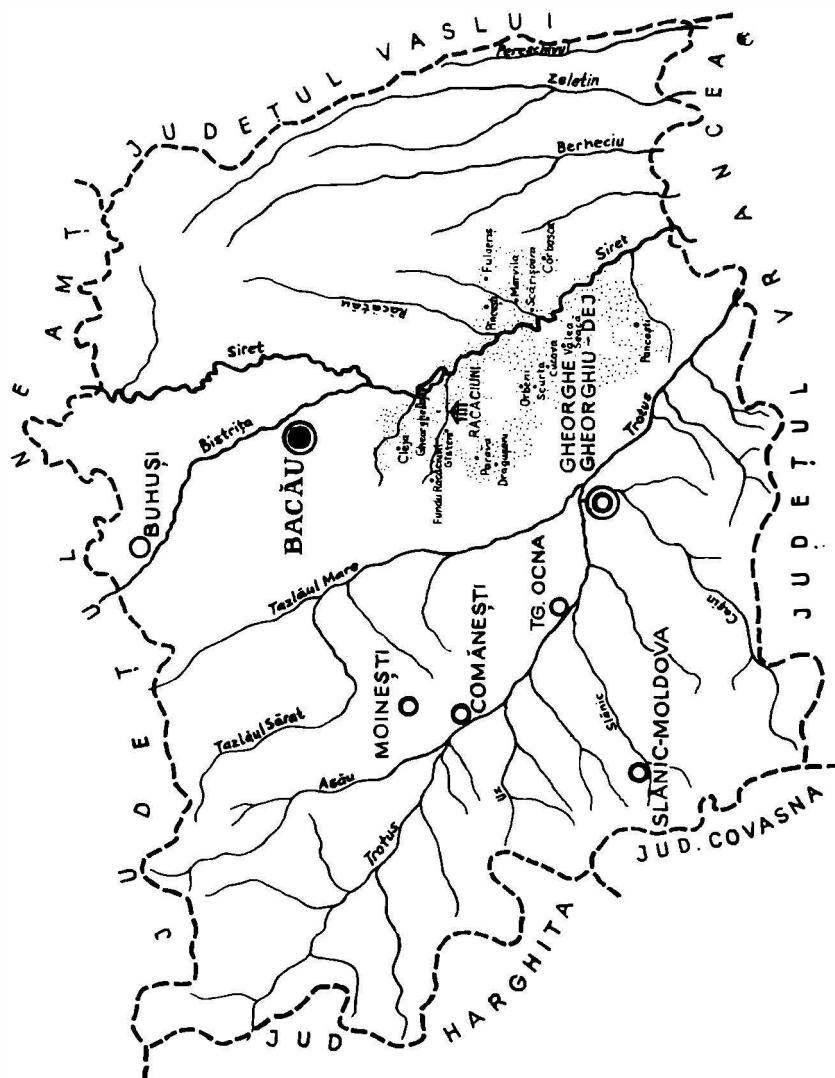

Fig. 1 — Harta cu localitățile de proveniență a Colecției de artă populară.

Fig. 1 — La carte aux localités de provenance de la collection d'art populaire

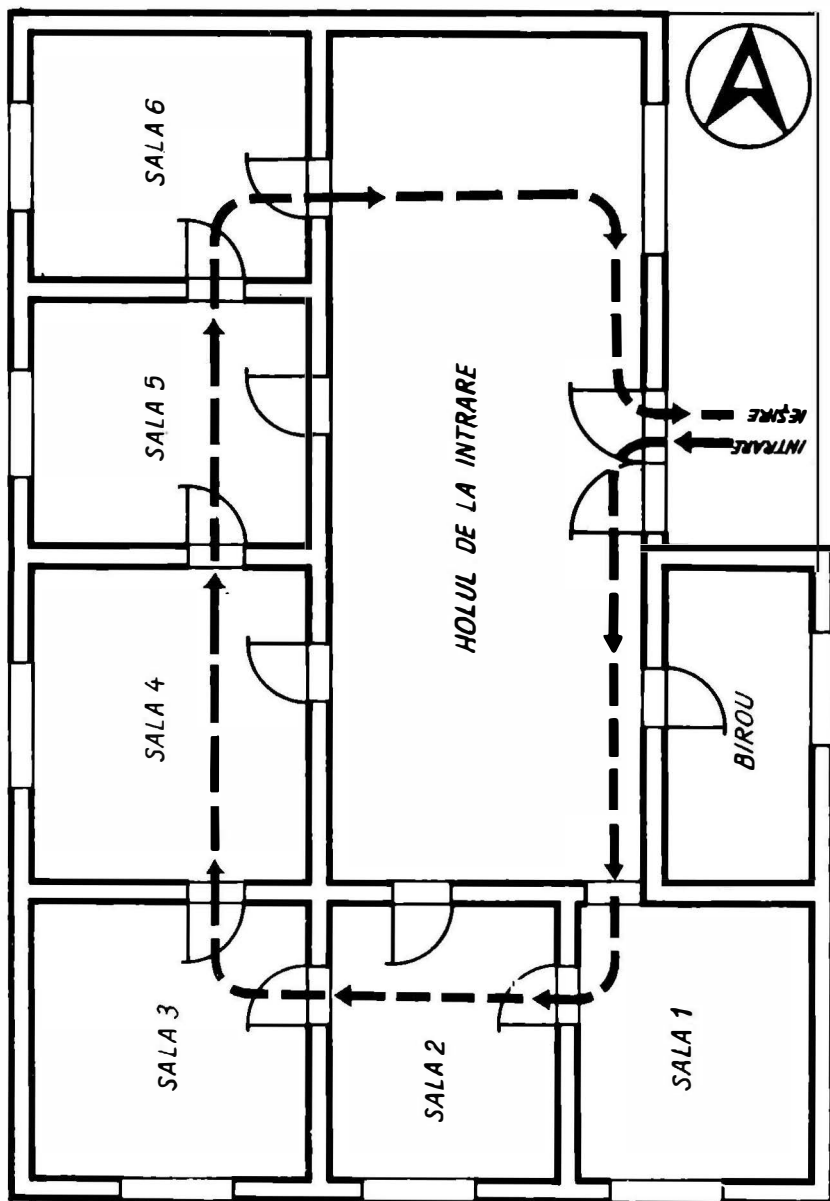

Fig. 2 Planul expoziției
Fig. 2 — Le plan d'exposition

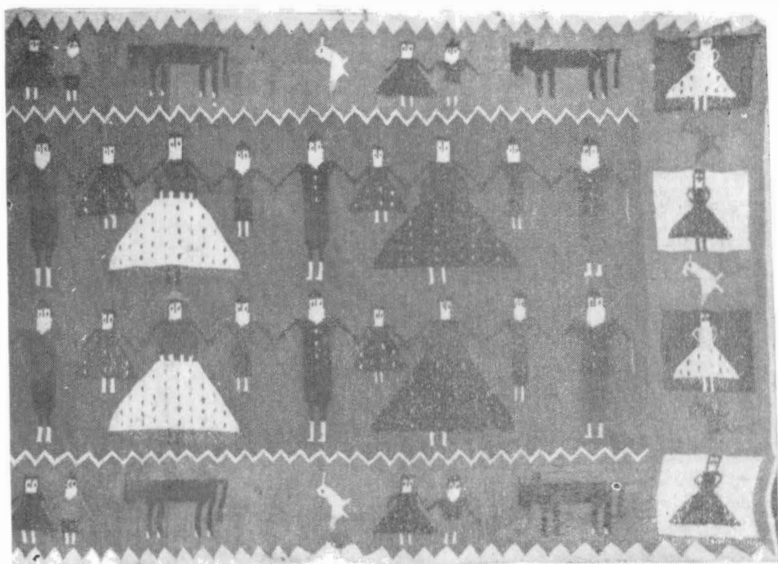

Fig. 3 — Scoarță moldovenească
Fig. 3 — Le tapis moldave

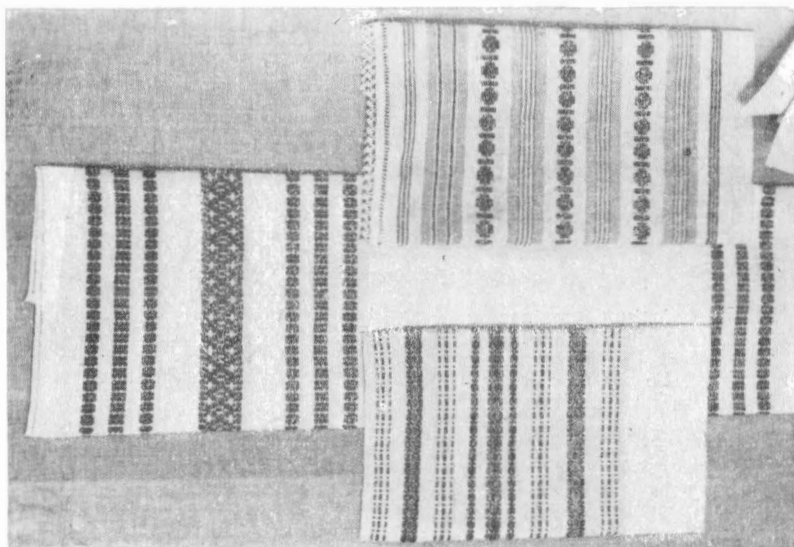

Fig. 4 — Ștergare
Fig. 4 — Des serviettes

Fig. 5 — Costum femeiesc cu
„peșliman“, din Orbeni

Fig. 5 — Le costume féminin
à „peștiman“ d'Orbeni

Fig. 6 — Costum ceangăiesc

Fig. 6 — Le costume „ceangăiesc“

Fig. 7 — Sumane

Fig. 7 — Les manteaux paysans de la bure
<http://www.cimec.ro/> <http://cmiabc.ro>

Fig. 8 — Costum cu „fustă aleasă” din Orbeni Fig. 9 — Costum cu „fustă în vriste” din Pincești

Fig. 8 — Le costume à „fustă aleasă” d'Orbeni Fig. 9 — Le costume à „fustă în vriste”
<http://www.cimec.ro> / <http://cmlabc.ro>

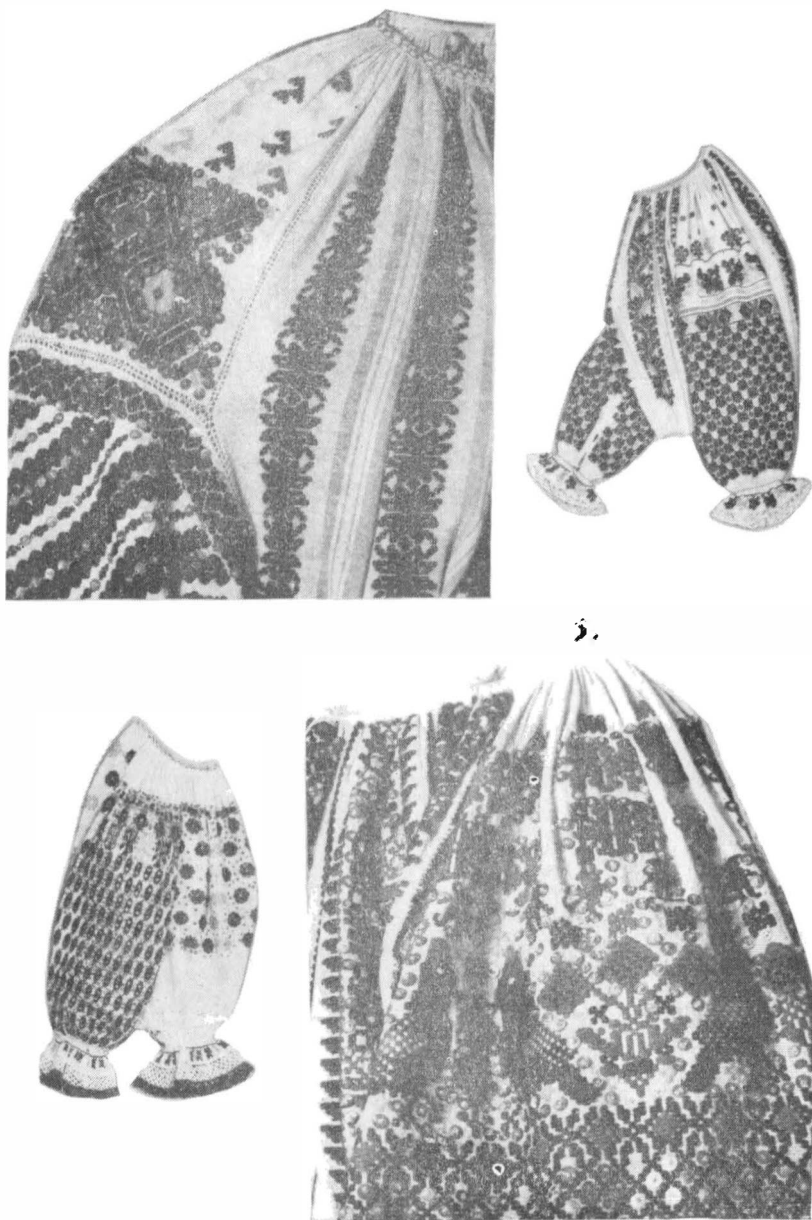

Fig. 10 — Cămăși cu altife

Fig. 10 — Des chemises aux „altife”

Fig. 11 — „Peștimane” cu motive geometrice și florale
Fig. 11 — „Peștimane” aux motifs géométriques et fleuris

Fig. 12 — Bundiță și pieptar
Fig. 12 — „Bundiță” et „pieptar” en cuir, fleuris

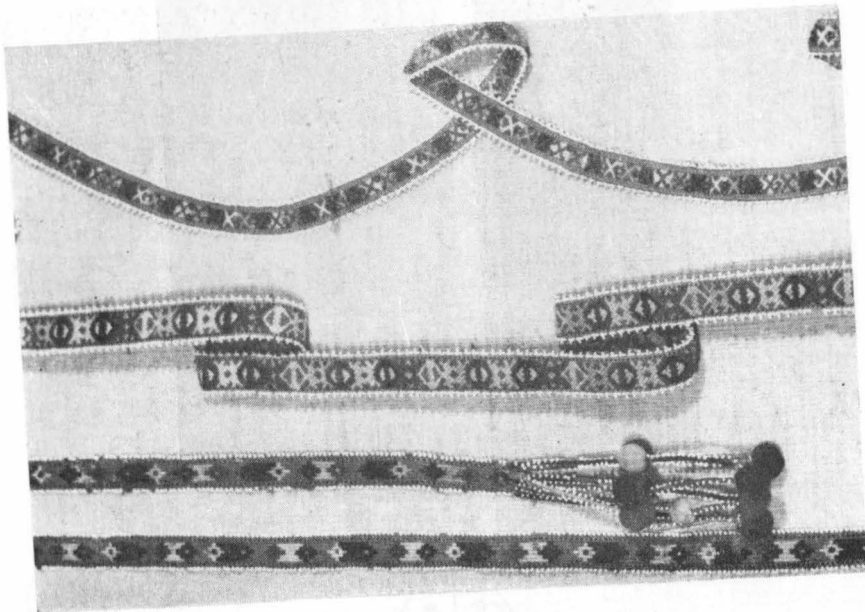

Fig. 13 — Bete
Fig. 13 — Des ceintures

Fig. 14 — Costum bărbătesc din Orbeni.

Fig. 14. — Le costume masculin d'Orbeni

*Format 70×100/16. Coli tipo 24,5
Bun de tipar 20.XII.1973.*

Tiparul executat la Întreprinderea
poligrafică Bacău, str. Eliberării nr. 63,
sub cd. 2396

Necruțător cu propria-i fi-
ință, Vasile Pârvan a închinat
științei și ridicării culturale a
patriei întreaga sa forță de
gîndire.

RADU VULPE

30 181

